

В а х у ш т и

О п и с а н и е

Царства Грузинского

(география грузии)

*

Под редакцией

Т. Ломоури и Н. Бердзенишвили

Издательство. Тбилисского государственного университета
имени сталина
тбилиси * 1941

ვ ა ხ უ შ ტ ი

ა ლ წ ე რ ა სამეფოსა საქართველოსა

(საქართველოს გეოგრაფია)

თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის

რ ე დ ა ქ ც ი ი თ

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი * 1941

დაიბეჭდა საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების.
პრეზიდიუმის დადგენილებით

პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი.

ყდა, ფორზაცი და ტიტული შესრულებულია
მხატვარ ლ. გ რ ი გ ო ლ ი ა ს მიერ

წინასიტყვაობა

XVIII საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის, გეოგრაფისა და ისტორიკოსის ვახუშტის შრომა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ დღესაც დიდ ინტერესს იწვევს არა მარტო გეოგრაფთა შორის, არამედ სხვა სპეციალობის მუშაკთა შორისაც.

აღნიშნულ შრომაში ვახუშტის განსაკუთრებული ოსტატობით აქვს მოცემული მდიდარი მასალა საქართველოს გეოგრაფიის შესახებ: საქართველოს მრავალფეროვანი ბუნება, მისი ბუნებრივი საწარმოო ძალები, მოსახლეობა, დასახლებული პუნქტები, სამეურნეო საქმიანობა და სხვა. ძველ საქართველოს არ დაუტოვებია მეორე ისეთი წიგნი, სადაც მსგავსი სისრულითა და სიღრმით იყოს აღწერილი ჩვენი ქვეყანა. ამიტომ ეს შრომა, როგორც საქართველოს სრული აღწერის პირველი ცდა, უდიდეს ისტორიულ განძს წარმოადგენს. ასევე ძვირფასია იგი, როგორც ქართული მეცნიერული გეოგრაფიის ერთერთი უძველესი და ყველაზე უფრო სრულყოფილი ძეგლი. ცნობილია, რომ ვახუშტის შრომა, კერძოდ, მისი რუკები, დიდი ხნის განმავლობაში ძირითად წყაროს და მისაბამ მაგალითს წარმოადგენდა საქართველოს და საერთოდ კავკასიის გეოგრაფიული აღწერისა და რუკების შედგენისათვის როგორც რუსეთში, ასევე დასავლეთ ევროპაშიაც.

საბჭოთა მკითხველს, რომელსაც აინტერესებს ყოველივე დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, არ ჰქონდა შესაძლებლობა რათა გაცნობოდა ამ დიდ გეოგრაფიულ შრომას, რადგან მისი ძველი გამოცემანი უკვე დიდიხანია ბიბლიოგრაფიულ იმპიათობას წარმოადგენენ; ამასთანავე, რადგან ეს შრომა მისი დაწერიდან ორასი წლისთავზეც მეცნიერულ ინტერესს მოკლებული არაა, საქართველოს გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ განიზრახა მისი ახალი გამოცემა.

ვახუშტის შრომის გამოცემისათვის სამზადისი საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ დაწყებულ იქნა რამდენიმე წლის წინათ. შრომის ავტოგრაფის ტექსტის მეცნიერული დადგენა, კომენტარიების, ლექსიკონისა და საძიებლების დართვით, აგრეთვე ვახუშტის ბიოგრაფიის შედგენა და, ამგვარად, აღნიშნული გეოგრაფიული შრომის განახლებული გამოცემა, ცხადია, დიდ დროსა და შრომას მოითხოვდა. ამ საქმის შესრულება საზოგადოების პრეზიდიუმმა ისტორიკოსებს – ნიკოლოზ ბერძენიშვილსა და თამარ ლომოურს მიანდო, რომელთა რედაქციით ქვეყნდება ვახუშტის წინამდებარე შრომა. ვახუშტის, როგორც გეოგრაფის, დახასიათების შედგენა და ვახუშტის

V

რუკების გამოცემა ტექსტთან ერთად ვერ მოესწრო, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოებისგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო აღნიშნული რუკები ცალკე გამოიცემა სათანადო აღწერილობითა და განმარტებებით.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება დარწმუნებულია, რომ ვახუშტის გეოგრაფიის ამ გამოცემით აწოდებს საბჭოთა მკითხველს არა იმდენად ისტორიული ხასიათის გეოგრაფიულ შრომას, რამდენადაც ჩვენი ქვეყნის მდი-

დარი და მრავალფეროვანი ბუნების შესწავლისათვის აუცილებელ დასაყრდენ გეოგრაფიულ წყაროს.

წინამდებარე შრომის გამოცემაში სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა საკმაოდ დიდი წვლილი შეიტანა.

ვახუშტის შრომის გამოცემა ეძღვნება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების ოცი წლის საიუბილეოთა-რიდს.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების პრეზიდიუმი

თებერვალი, 1941 წელი

შესავალი

I. ვახუშტის ბიოგრაფიისათვის

საკმაო ცნობები ვახუშტის ცხოვრების შესახებ, სამწუხაროდ, არც დღეს მოგვეპოება. ამ მხრით ჩვენ თითქმის ისეთივე მდგომარეობაში ვართ, როგორშიაც ვახუშტის პირველი გამომცემელი (1842 წელს) იყო¹. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, იმის მოწმობა არაა, რომ ასეთი ცნობების მოპოება მომავალშიაც უიმედოა. პირიქით, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ცნობაც კი გვაქვს (თუმცა უმისამართო). რომ ვახუშტანგ მეფისა და მისი ოჯახის წევრთა შესახებ მდიდარი მასალა მოიპოება² მოსკოვსა თუ ლენინგრადის იმ არქივებში, რომელთა სამეცნიერო აღწერა და სათანადო წესრიგში მოყვანა მხოლოდ ახლა მიმდინარეობს. ასეთ გარემოებაში ჩვენ იძულებული ვართ ვახუშტის მეცნიერული ბიოგრაფიის დაწერა მომავლისთვის გადავდოთ და აქ, უმთავრესად, იმ მცირე მასალის მოყვანით დავკმაყოფილდეთ, რაც კარგა ხანია ცნობილია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში³.

ვახუშტი ბატონიშვილი, ვახტანგ მეფის „უკანონო“ შვილი⁴, 1676 წლის ახლო ხანში უნდა დაბადებულიყოს⁵.

¹ დეოღრაფიული აღწერა საქართველოსა ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ, მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკისა ბროსეტის-გან S.-Petersbourg, a la typographie de l'academie, 1842

² რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება ყოფ. საგ.საქ. სამინისტროს ის ცნობილი მასალა „ვახტანგის ემიგრაციის“ შესახებ, დღეს რომ მოსკოვის ГАРКЭ-ს „Дела Г рузинские“-შია დაცული.

³ 1) ბროსე, დახას. შრომა, introduction; 2) ბროსე, Histoire de la Géorgie... II partie, Addition VII 585; 3) ვახუშტი. საქართველოს ისტორია განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი პირველი, ტფილისი, 1885; 4) ბროსე, Mélange Asiatique, 1857 – 1859, t. III, p. 533 – 557; 5) ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, დაიბეჭდა ვახუშტი ბატონიშვილის ხელნაწერ დედნიდამ. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, ტფილისი, 1904 წ; 6) საქართველოს ცხოვრება 1469 – 1800-მდე ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან; 7) დ. ბაქრაძე, საქართველოს მეფე ვახტანგ VI, 1880, გვ. 31; А л е к с а н д р С. Х а х а н о в. Очерки по истории грузинской словесности, Выпуск III, Москва, 1901 г., 287 – 292.

⁴ რომ ვახუშტი ვახტანგ მეფის ბუმი იყო, ამას მოწმობენ ქართულიც და უცხოური ცნობებიც, თანამედროვე თუ ნაგვიანვე. იხ. ბროსე, Переписка грузинских царей с российскими государями, XXVI; პეისონელი, „თხოვრა სპარსეთისა და საქართველოს არეულობის თაობაზედ“, გვ. 47; „მცირე, უწყება ქართელთა მწითილთათვის“, გვ.47 და სხვა.

⁵ ბროსეს ამ მოსაზრებას მ. ჯანაშვილი და ზ. ჭიჭინაძე საჭირო საბუთის მოუყვანელად აზუსტებენ: პირველი 1694 წელს ირჩევს, ხოლო მორე 1696-ს.

ვალმა მეცნიერმა ყრმობისა და ჭაბუკობის ხანა, არც ამის შესახებ ვიცით გარკვეული რამ. ცნობათა სრულ სიგარიელეს, რამოდენადმე ანელებს ჩვენ მიერ მოპოებული ერთი საბუთი: საიდანაც ჩანს, რომ ვახუშტის „სიჩქოთავე“ გამზრდელი და „სამლოთ საერომდე მასწავლელი“ კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზი გარსვანაშვილი იესე და განსაკუთრებით მისი ძმა გიორგი ყოფილან¹. გიორგი გარსევანიშვილის შესახებ ჩვენ სხვა ცნობაც გავვაჩნია. მოსკოვს, ვსენსვიატსკოეში ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, სესეწკაში ქართული ეკლესიის ეზოში დღემდის დაცულია საფლავის ქვა მხედრული წარწერით: „პროთოპოპი გარსევანისძე გიორგი, მეფის ვახტანგის აღზრდილი და მეფის ბაქარის აღმზრდელი“. ამ წარწერის თარიღია 1745 წელი. ცხადია, ეს იგივე გიორგია, რომელსაც ვახუშტი თავის აღმზრდელს და „მასწავლებელ“ უწოდებს. ამრიგად, ჩვენ ახლა ვიცით, რომ პირველი სწავლა-აღზრდა ვახუშტის თავის ძმა ბაქართან ერთად მეფის კარის დეკანოზისაგან მიუღია. მაგრამ, უეჭველია, ვახუშტი ამ სწავლის ამარა არ დარჩენილა. გიორგი ავალ-შვილის ცნობით 15 – 16 წლის ვახუშტი ტფილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა. ავალიშვილს ეს ცნობა ზეპირად უნდა ჰქონდეს გა-

¹ ქ. ნებითა და შეწევნითა მლთისათა ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ჩვენ, ბატონიშვილმა ვახუშტომ, ძემან ჩვენმა იოვანემ თქვენ, ჩვენთა ერთგულთა, წესისაებრ თავდადებით მრავალგვარად ნამსახურსა კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზს გარსევანიშვილს იესეს და ძმასა შენსა სიჩქოთავე ჩვენთა გამზრდელთა და, რაც ძალი ედვა, სამლოთ საერომდე მასწავლელს გიორგის, შვილთა თქვენთა ნიკოლოზს, გრიგოლს, გარსევანს და ანდრიას, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა“ ოდეს მრავალგვარათ თავდადებით ჩვენს და ჭირების დღებში გვემსახურენით და ჩვენს გაზრდაში დიდი ჭირი და გაზრდილობა მიგიძღოდან ჩვენს ზე, ამისდა სანუქჟოდ წყალობას დაგვეაჯე [ნით, ჩვენც] შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ჩვენის სიმართლის გზითა და ალალის საქონლით ნასყიდი მცირეს ოფელი ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდული ნადარბაზევი მისი სამართლიანის სამზღვრითა, წყლითა, წისქვილითა, მითითა, ბართა მის გარშემო საყდრით [დან] ასაყდრალითა და სახნავითა*, სათიბითა და უთიბითა, როგორათაც იმათგან მეყიდნოს, იმ გზითა და იმ საზღვრითა, გქონდეს და გიბედნიეროს ღონ ჩვენსა ერთგულად სამსახურსა შინა. ოცს ნათლისღებას, რაც სამდღელო კაცი თქვენს სახლში იქნებოდეთ, ჩვენად სადღეგრძელოდ და გასამარჯვებლად და სასულიეროთ ჟამს გვიწერედეთ. არ მოგეშალოს არცა ჩვენგან არცა ჩამამავალთა ჩვენთაგან. აწე, გვედრებით შემდგომნო ჩვენნო მეპატრონენო, ვინც ვინ ბრძანდებოდეთ, მცირესა ამას ჩვენგან ნაწყალობევს ალალის თეთრით ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდულ ნადარბაზევს ნუ მოვშლით ჩვენზე მრავალგზით და მრავალის მოუგონებელის ჭირით თავგანწირვით ნამსახურს გარსევანას-შვილებს, თქვენის მლთის გულთისათვის, რათა ცათა და ქვეყანათა შემოქმედმა დამტკიცოს განგებული თქვენი. აწე, ვინცა და რამანცა კუმს ამისად შლად ხელყოს, რისხვასმცა ღმერთი დაუსრულებელი და ჩვენისა ცოდვისათვის იგიმცა განიკითხვის მეუფის წინაშე, ხოლო დამამტკიცებელი ამისი.

* ეს სიტყვა სხვა ხელითა და მეღნიით წერია.

VIII

გონილი. ამისდა მიუხედავად ეს ცნობა ყოვლად სარწმუნო ჩანს. რაც შეეხება

ავალიშვილის ცნობის იმ ნაწილს თითქო „გაფრანგების“ შიშით ვახტანგმა თავის შვილს კათოლიკე მისიონერებთან ურთიერთობა აუკრძალა, ეს რამოდენადმე საეჭვოა: ის არ ეგუება კათოლიკობისადმი ვახტანგის დამოკიდებულებას. რომლის შესახებაც ჩვენ სრულიად გარკვეული და უეჭველი ცნობები გაგვაჩნია ¹. 1717 წლის ახლო ხანებში ვახუშტიმ ცოლად შეირთო გიორგი აბაშიძის ქალი მარიამი ². 1725 წელს ვახუშტის უკვე ოთხი შვილი ჰყავდა. ორი ვაჟი და ორი ქალი ³. თავის უფროს შვილს იოანეს ვახუშტი უკვე 1723 წლის ზემორე მოყვანილ სიგელში იხსენიებს. მეორე ვაჟი, საფიქრებელია, იმ დროს ჯერ კიდევ არა ჰყოლია. ბროსეს ცნობები ვახუშტის მემკვიდრეების შესახებ ნიშანდობლივი და სარწმუნო ჩანს ⁴.

1717 წლიდან ვიდრე 1724 წლამდის ვახუშტი აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის პოლიტიკურ საქმეში. 1717 წელს ბაქარ ქართლის მეფემ თავის ძმას ვახუშტის აჯანყებული დათუნაქსნის ერისთავის დამორჩილება მიანდო. ვახუშტი ლაშქრით შევიდა საერისთოში. ამ დროს დათუნა ერისთავი გარდაიცვალა, ხოლო ერისთავის-შვილები კახეთს გაიქცნენ. ვახუშტიმ საერისთო დაიჭირა ⁵. 1719 წელს ვახტანგ მეფის ბრძანებით ვახუშტი და ბაქარისევ ქსნის საერისთოში ლაშქრობენ უკუდგარი შანშე ერისთავის წინააღმდეგ. ბაქარმა ქსნის ხეობა დაიჭირა, ვახუშტიმ – ლიახვის ხეობა ⁶. შემდეგს წელში ვახტანგ მეფემ ვახუშტი იმერეთს წარავლინა ლაშქრით. მას უნდა ხელი შეეწყოს ვახტანგის დის-შვილის ალექსანდრე გიორგისძის, გამეფებისათვის. 1721 წელს ვახუშტი უკვე საბარათიანოს სარდალი იყო და თრიალეთის ახალქალაქში იჯდა (აწინდელი ტაშბაში). მეფის ბრძანებით და ვახუშტის უშუალო მონაწილეობა-ხელმძღვანელობით მოხდა ამ დროს

დონ აკურთხოს. დაიწერა ბრძანება ესე კათათვის, ი, ქკს: უია, ხელითა კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობრის შანშიან მარტიროზის-შვილის მდივნის ბეგთაბეგისითა (ბეჭედი მხედრული წარწერით „ვახუშტი“).

¹ იხ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 304 – 342.

² ГАФКЭ, Дела Грузинские № 8, К. 32.

³ ГАФКЭ, Дела Грузинские, № 8, К. 32. და აგრეთვე № 7, გვ. 588, 594, 601.

⁴ ამის მიხედვით ვახუშტის შემდეგი შვილები ჰყავდა: იოანე, გარდაიცვალა 1783 ან უკეთ 6 დეკემბერს 1784 წელს; ალექსანდრა, იშვა 1721 წლის 12 აგვისტოს, გარდაიცვალა 8 აპრილს 1789 წელს; დავითი, იშვა 1723 წელს, მისი გარდაცვალების თარიღი უცნობია; დარია, იშვა 1724 წელს; ის 1804 წელს კიდევ ცოცხალი იყო; ნიკოლოზი, იშვა 1724 წლის შემდეგ, გარდაიცვალა 1772 წლის უწინ; დომენტო, იშვა 1728 წელს, ყრმობაშივე, 9 წლის გარდაიცვალა, 1737 წელს; ანა, იშვა 1745 წელს, გარდაიცვალა 1779 წელს. Мёл. as, III, p. 544; აქედან ეს ცნობები ამოკრებილი აქვს დ. ბაქრაძეს. იხ. მის მიერ გამოცემული – „ვახუშტი, საქართველოს ისტორია“, XI.

⁵ საქართველოს ცხოვრება, 123; დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 177.

მეწინავე სადროშოს აღწერა ¹. მეწინავე დროშის სარდლად იყო ვახუშტი 1722 წელსაც. ამავე წლის აგვისტო-ნოემბერში კის სამეფოს განაგებდა, რო-

ცა ვახტანგი და ბაქარი კ ე ტ რ ე ხ ე ლ მ წ ი ფ ი ს შირვანს გამოსვლის მოლოდინში ქართველთა ჯარით განჯის მიდამოებში იდგნენ ². ასევე აქტიურად მონაწილეობდა ვახუშტი იმ ბრძოლაში, რომელსაც ქართლი სპარსელებისა და მათი ერთგული კოსტანტინე კახთა მეფის წინააღმდეგ აწარმოებდა 1722 – 1723 წლებში. ვახუშტი წარმატებით ებრძოდა მოსეულ მტრებს ბორჩალოში, მცხეთაში, მარტყოფს ³.

1723 წელს ქართლი ოსმალებმა დაიპყრეს. დამარცხებული ვახტანგ მეფე პოლიტიკური ტაროსის მოლოდინში პეტრე ხელმწიფის სამფლობელოს შეეფარა (1724 წ.). ვახტანგს ემიგრაციაში 1208 კაცი გაჰყვა. მათ რიცხვში იყო ვახუშტიც თავისი სახლობით და ამალით. ემიგრაციაში ვახუშტის თან ახლდა: მეუღლე, ორი ვაჟი, ორი ქალი, ერთი გამდელი, 13 მოახლე, 25 მსახური, 4 თავადი 6 ყმით და 19 აზნაური 17 ყმით; სულ 90 სული.

ემიგრაციაში ვახუშტი არა მარტო სამეცნიერო მუშაობას ეწეოდა. როგორც ირკვევა, მას მეფის სახლზე მზრუნველობა ჰქონია ვახტანგის მიერ მიწოდებული ⁴.

რუსეთში ვახუშტი თავისი მატერიალური მდგომარეობის კმაყოფილი თავიდანვე არ ყოფილა. ვახტანგ მეფეს (და მთელს ემიგრაციას) რუსეთის მთავრობისაგან გაჩენილი ჰქონდა ყოველწლიურად 24.000 მან ფულად, 4.000 ჩეტვერტი ხორბალი; 200 საჟენი შეშა და 200 ცხენის თივა-ქერი აქედან ვახუშტის და მის ამაღლს მეფე აძლევდა: 2.090 მან ფულად, 289 ჩეტვერტი ხორბალს, 38 საჟენი შეშას და 16 ცხენის თივა-ქერს ⁵. მაგრამ ვახუშტის მატერიალური მდგომარეობა 1737 წლიდან კიდევ უფრო გაუარესდა. ამ წელს ვახტანგ მეფე გარდაიცვალა. ამ დროისათვის ქართულმა ემიგრაციამ რუსეთის პოლიტიკის მესვეურთა თვალში თანდათან ფასი დაკარგა ⁶. ემიგრაციასაც ჩქარა აგრძნობინეს არასასიამოვნო ამბავი. 1737 წლიდან ორი წლის განმავლობაში რუსეთის მთავრობის ხაზინიდან ემიგრაციას არაფერი მისცემია. მხოლოდ 1739 წელს გასცა განკარგულება ა ნ ა ი მ კ ე რ ა ტ ო რ მ ა, რათა ემიგრაციას აღუდგინონ შეწყვეტილი დახმარება, მაგრამ განახევრებული რაოდენობით. ამ განკარგულების მიხედვით ნაცვლად ზემოდასახელებული რაოდენობისა ვახუშტის დაენიშნა წლიურად მხოლოდ 1.500 მანეთი ⁷. 1738 წლის 25 მარტის „უქა-

¹ მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში, 2'

² იხ. საქართველოს ცხოვრება 126 და ბ რ ო ს ე Переписка..., LXXVII.

³ საქართველოს ცხოვრება, 128 – 129.

⁴ Дела Грузинские № 1, 1734 г. 13 – 11; იქვე, № 4, 1737 г.; იქვე, № 2, 1735 г.

იქვე № 5, 1737 г.

⁵ Дела Грузинские № 19, 1749 г. და № 5, 1734 г.

⁶ რუსეთმა პეტრე ხელმწიფის დროს მინატაციები კასპიის ზღვისპირა ქვეყნები ძალაუნებურად ისევ ერანს დაუბრუნა – 1732 და 1735 წლების ხელშეკრულებებით – და ამით ამიერკავკასიაში აქტიური პოლიტიკა უარყო.

⁷ Дела Грузинские, № 19, 1749 г. და № 5, 1753 г.

X

ზით“ ანა ხელმწიფემ ქართული ემიგრაციის თავად-აზნაურობის თხოვნა შეიწ-

ყნარა და ემიგრანტების რუსეთის ქვეშევრდომებად ჩარიცხვა და მათი სამსახურში მიღება ბრძანა ¹. ემიგრაციის პოლიტიკური არსებობა არსებითად ამით დამთავრდა. ვახტანგ მეფის სახლის წევრებიც ამიერიდან რუსთხელმწიფის ქვეშევრდომები იყვნენ და მის სამსახურზედ „იქნევდნენ ხმალს“. ვახუშტიც ამიერიდან თავის თავს იმპერატორის „უერთგულეს ქვეშევრდომად“ სთვლიდა. 1749 წელს უფროსი შვილი იოანე მას უკვე რუსეთის სამხედრო სამსახურში ჰყავდა, ხოლო სხვები ჯერ კიდევ, როგორც მაშინ იტყოდნენ, „სასწავლოში“ ჰყავდა და ხელმწიფის სამსახურისათვის ამზადებდა ².

ანა ხელმწიფის მიერ გაჩენილი ყოველწლიური დახმარება – 1.500 მანეთი – ვახუშტის არ ჰყოფნიდა და ის დიდ ვალებში ჩავარდნილა. ილაჯგაწყვეტილი ბატონიშვილი სთხოვს 1749 და 1753 წლებში ე ლ ი ს ა ბ ე დ ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ს, წყალობის თვალთ მოხედოს მას და შევიწროვებაში მყოფს სარჩო მამული გაუჩინოს ³.

ამის შემდეგ ვახუშტის შესახებ ის ვიცით, რომ ის 1755 წელს ცოცხალი იყო და მეცნიერულ მუშაობას ეწეოდა ⁴. ბროსეს მიერ მოპოებული ცნობით ვახუშტი 1770 წელსაც ცოცხალი ყოფილა და კვლავ სამწერლობო მოღვაწეობას განაგრძობდა ⁵. ასე რომ ვახუშტი გარდაიცვალა 1770 წლის შემდეგ. როგორც ფიქრობენ, ახლო ხანში. ბროსე დაურწმუნებიათ, რომ ვახუშტი დასაფლავებულია მოსკოვში დონის მონასტრის ქართველთა „სამვალეში“. აქვე ყოფილან დამარხული მისი სახლის წევრებიც ⁶.

ემიგრაციის ხანა ვახუშტის უმთავრესად მოსკოვში გაუტარებია. როგორც თვითონ 1745 წელს აღნიშნავს, ჩვენი მეცნიერი მ ო ს კ ო ვ ი ს კ რ ე ს ნ ა ს ცხოვრობდა და მუშაობდა.

¹ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, I. 66, დავითიანი, 1931 წ. გამოცემა, დავით გურამიშვილის ბიოგრაფიულ-კრიტიკული ეტიუდი აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს ა, გვ. XXXV.

² Дела Грузинские, № 19. 1749 და № 5, 1753.

³ Дела Грузинские. იქვე.

⁴ იხ. ქვემოთ ხელნაწერის აღწერილობა.

⁵ იხ. ბ რ ო ს ე ს „დეოდრაფიული აღწერა საქართველოდა ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, Introduction, გვ. IX.

⁶ სამწუხაროდ, ვახუშტის საფლავი აღნიშნულ სასაფლაოზედ დღეს არ ჩანს. ვერც ბროსეს უპოვია იქ საფლავის ქვა საამისო ეპიტაფიით. უშედეგოდ ჩაიარა ამ მხრით ჩვენმა შრომამაც. მით უფრო, რომ ჩვენი იქ ყოფნისას ქართველ მოღვაწეთა ეს პანთეონი საწყობად და სადურგლო სახელოსნოდ იყო გადაქცეული და, მიუხედავად დონის მონასტერში აწ გამართული მუზეუმის დირექციის მხრით ხელის შეწყობისა, ჩვენთვის ყოვლად შეუძლებელი აღმოჩნდა ძვირფასი სასაფლაოს ზედმიწევნითი შესწავლა.

საყურადღებოა პროფ. ალ. ჯავახიშვილის ცნობა, რომ მას სტუდენტობისას ხსენებულ პანთეონში უნახავს იატაკში დატანებული საფლავის ქვა გადასული წარწერით, სადღაც ჯერ კიდევ ირჩეოდა რაღაც სიტყვის მარცვალი „შტი“, ეს გადასული წარწერა მიღებული ყოფილა იმ დროს ვახუშტის საფლავის ეპიტაფიად.

ერან-ოსმალეო დამპყრობელებთან ბრძოლაში ოსმალეთმა საბოლოოდ მოკვლი-
ჯა საქართველოს სამცხე-საათაბაგო და აქ „ქართველობის“ ამოგდებას ენერ-
გიულად შეუდგა. შაჰბასმა ნანგრევ-ნასადგომევადა აქცია აყვავებული კახეთი და
ტყვე ქართველებით აავსო ერანი. ქართლი და კახეთი შ ა ჰ ი ს ს ა ხ ა ნ ო ე ბ ი
შეიქმნენ. მაგრამ ბრძოლა ამაზედ არ დამთავრებულა და ქართველ ხალხს
მომალადეთა წინაშე ქედი ერთის წუთითაც არ მოუხრია. მარაბდის დიდ ომს
(1624 წ.) და კახეთის მრისხანე აჯანყებას (1659 წელს) აგრესორი უნდა და-
ერწმუნებია, რომ „გურჯისტანში“ „ქართველობის“ ლიკვიდაცია მისთვის მი-
უწვდომელი ამოცანა იყო. მაგრამ მტერი დასახულ მიზანს ამის შემდეგაც არ
ემშებოდა და იმის განხორციელებას სხვადასხვა საშუალებით დაჟინებით ცდი-
ლობდა. არა ნაკლების დაჟინებით ცდილობდა ქართველი ხალხი მტრის ამ ლო-
ნისძიებათა გაქარწყლებას.

XVII საუკუნის მე-2 ნახევარში საქართველო „აღდგომისა და გამოხსნი-
სათვის“ ემზადებოდა. საამისოდ ძალებს რაზმავდა. წამყვანი როლი ამ საქმე-
ში ქართლს ეკუთვნოდა. ერანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად ქართ-
ლი აღნიშნულ დროს ეკონომიურად და კულტურულად წინ მიდიოდა. ამავე
დროს მისი გავლენა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და
უფრო იზრდებოდა.

დიდბრძოლაგადახდილი ქართველი ხალხი ახლა, „მშვიდობიანობის“ ხანა-
ში, გამოვლილ ომებს იგონებდა, მეზობლთა შეფასებას ახდენდა და დამა-
რცხება-გამარჯვების მიზეზებს არკვევდა. ამისდა შესაბამისად ქართველი ხალ-
ხი შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს სახავდა.

ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა აგრესიის წინააღ-
მდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი თანდათან ჩამოყალიბდა იდეურ-პოლი-
ტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტ-ლიტერატორები, მეცნიერ-ისტო-
რიკოსები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. სათანადო მეზობლი მო-
ტივები გაჩნდა პოეზიაში (არჩილი, იოსებ თბილელი), საამისოდ „გაიმართა“
ისტორიაც („ახალი ქართლის ცხოვრება“), გაჩაღდა მაჰმადიანობის წინააღმდეგ
პროპაგანდა (გიორგი XI, იაკობ შემოქმედელი), დაიწყო ქრისტიანობის აღ-
დგენისაკენ, მიმართული ენერგიული მოქმედება (არჩილი, ვახტანგ VI).

თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქა-
ლაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიური
და კულტურული წინსვლისათვის ხელის შეწყობა ამ დასის საშინაო სამოქმე-
დო პროგრამას შეადგენდა. მეორე მხრით, ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გა-
დაქცევა, ხოლო „იმერეთის მპყრობელთან“ და სხვა მთავრებთან კავშირი ქარ-
თლის ჰეგემონიით მისივე პოლიტიკის მიზანი იყო. საქართველოს პატრიო-
ტებს ერანიც და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრებად მიაჩნ-
დათ – ერთი „ფოცხვერი“ იყო, მეორე „ბაბრი“ – და მათ საწინააღმდეგოდ
მოკავშირეებს ეძებდნენ. ასეთ მოკავშირეებად, ბუნებრივია, ქრისტიანული
ქვეყნები იგულისხმებოდნენ. მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარების
აღმოჩენა შესძლებოდა, არავინ იყო, დიდ ქრისტიანულ ქვეყნებს შორის ყვე-

ლაზედ ახლოს და დასამხარი მოსკოვის სამეფო იყო. ამიტომაც მოხდა, რომ ეს ქვეყანა თანდათან ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამარცხებულ ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა თავშესაფარად იქცა იმისდა მიუხედავად, რომ „დიდმა ხელმწიფემ“ ქართველ მებრძოლებს არაერთხელ გაუცრუა პოლიტიკური იმედები.

განსაკუთრებული პოლიტიკური მარცხი მოსკოვის სამეფომ საქართველოში 1658 წელს განიცადა. „ქართველობისათვის“ მებრძოლთა დასის აქტიური მოქმედებით (თ ე ი მ უ რ ა ზ კახთა მეფისა და ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე იმერთა მეფის მეთაურობით) მოსკოვის სამეფოსადმი სასარგებლო განწყობილება ამ დროს განსაკუთრებით ძლიერი იყო: მოსკოვის ხელმწიფეს ყმობდნენ კახეთის მეფე, იმერეთის მეფე, ყმობასვე ეფიცებოდნენ მას იმერთა მეფის მორჩილი სამეგრელოს და გურიის მთავრები. ქართლშიაც თეიმურაზისა და მოსკოვის მომხრეთა ძლიერი დასი სამოქმედოდ მზად იყო. ქართველობისათვის მებრძოლთა პოლიტიკური იდეალი თითქო ხორცს ისხამდა, მოსკოვის დიპლომატიის 70 წლის ნამოღვაწევი წარმატებით სრულდებოდა. საკმაო იყო „პატრონის“ მხრით ენერგიული მოქმედება. მაგრამ დიპლომატიური წარმატება მოსკოვის ხელმწიფემ სრულიად ვერ გამოიყენა. საქართველოს გამაერთიანებელისა და მისი ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ დამრავლებელის როლში ვერ გამოვიდა. ამის შემდეგ ვიდრე XVIII საუკუნის ოციან წლებამდის მოსკოვის ხელი ამიერკავკასიის საქმეებში აღარ ჩანს. ამ პოლიტიკური მარცხის ეპილოგი იყო, რომ თეიმურაზის შვილისშვილი ე რ ე კ ლ ე, ხელმწიფის კარზედ მძევალი, XVII საუკუნის 70-იან წლებში წამოუვიდა „პატრონს“ და ერანის შაჰს ეყმო და მისგან მიიღო თავისი „სამკვიდრო“.

ამავე დროს ერან-ოსმალეთის ქვეყნებში სულ უფრო და უფრო მეტის ენერგიით გამოდიან დასავლეთ-ევროპელები. აღმოსავლეთის ვაჭრობაში ერთი მეორეს პირველობას ეცილებიან პორტუგალელები, ინგლისელები, ჰოლანდიელები, ფრანგები.

სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობა საქართველოსა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის, ერთობ მისუსტებული XVI საუკუნეში, XVII საუკუნის მე-2 ნახევრიდან კვლავ გაცხოველდა. ვაჭრებს ჩქარა მოჰყვნენ პოლიტიკური აგენტები: მეცნიერ-მოგზაურები, კათოლიკე მისიონერები. განსაკუთრებით საინტერესო იყო უკანასკნელთა მოღვაწეობა. რომის პაპის ამ აგენტების საქმიანობა მხოლოდ კათოლიკური სარწმუნოების ქადაგებით როდი ამოიწურებოდა. მისიონერებს შორის არა ერთი იყო ექიმი, მხატვარი, მწერალი, ინჟინერი, გეოგრაფ-ასტრონომი და სხვა „საერო“ ცოდნით აღჭურვილი.

კათოლიკე მისიონერების საქმიანობას საქართველოში განსაკუთრებული წარმატება ხვდა. ქართველები კათოლიკობას თავისი ქვეყნის პოლიტიკურ მომავალს უკავშირებდნენ. ყველა, ვინც ქვეყნის დაცვისა, მისი აღდგენისა და განთავისუფლებისათვის იბრძოდა, ქრისტიანობდა და ასე თუ ისე „ფრანგობდა“. მეფე, უფლისწული, კათოლიკოს-ეპისკოპოსები, თავადები მზად იყვნენ პაპის უზენაესობა აღეარებინათ და ქართული ეკლესია რომის ტახტისათვის დაემორჩილებიათ და მთელ საქართველოში კათოლიკობა გაეცვლებიათ, ო ლ ო ნ დ კ ი ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ-ე ვ რ ო პ ი ს პ ო ლ ი ტ ი კ უ რ ი და ხ-

მ ა რ ე ბ ა მ ი ე ლ ო თ ე რ ა ნ - ო ს მ ა ლ ე თ ი ს წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ბ რ ძ ო -
ლ ა შ ი .

ქრისტიანულ ევროპასთან კავშირის მონატრული ქართველები კიდევ უფრო შორს მიდიოდნენ. მისიონერების მეშვეობით ისინი მიმზიდველ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ პერსპექტივებს უხატავდნენ ევროპის ქვეყნებს: საქართველო საუკეთესო გზა იქნებოდა საფრანგეთის ვაჭრებისათვის ერანისაკენ, ხოლო ტფილისი მეტად მარჯვე ადგილი ფრანგ ვაჭრების საქონლის საწყობად. ქართველების გეგმით კათოლიკობას წარმატება მხოლოდ საქართველოში როდი ელოდა. ქართველების აქტიური მონაწილეობით ეს საქმე ფრიად ნაყოფიერი იქნებოდა აგრეთვე აფხაზეთსა და ჩერქეზეთში. ქართველ პოლიტიკოსთა გეგმა ცხადი იყო: რ ო მ ი ს პ ა პ ი ს ა ვ ტ ო რ ი ტ ე ტ ი თ და ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ხ ე ლ მ ძ ღ ვ ა ნ ე ლ ო ბ ი თ კ ა ვ კ ა ს ი ი ს დ ი დ ი ნ ა წ ი ლ ი ს პ ო ლ ი ტ ი კ უ რ ი შ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ა ე რ ა ნ - ო ს მ ა ლ ე თ ი ს ა გ რ ე ს ი ი ს წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ .

საქართველოში მისიონერები ჩქარა ჩაებნენ პოლიტიკურსა და კულტურულ მოღვაწეობაში. ესენი იყვნენ განთქმული ექიმები, მეფე-მთავართა პოლიტიკური მრჩეველები, ელჩები და საიდუმლო აგენტები. მისიონერები მხარს უჭერდნენ საქართველოს ფეოდალური ძალების გაერთიანებას, მეფე-მთავართა შეთანხმებას. მათ მოღვაწეობას, უეჭველად, დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა მეზობელი ქართველობის განმტკიცებისათვის, მაჰმადიანობის გავრცელების შეფერხებისათვის. კათოლიკე მისიონერების საშუალებით ქართლის მეფეებს ცხოველი მიმოწერა ჰქონდათ რომის პაპთან, საფრანგეთის კოროლთან, ავსტრიის იმპერატორთან თუ სხვა მეფე-მთავრებთან.

ასეთი ურთიერთობა თანდათან ძლიერდებოდა XVIII საუკუნის ოციან წლებამდე. ამ დროს ახლობელ აღმოსავლეთში საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება გართულდა. სეფიანთა ერანს დღე ელეოდა და საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ მარჯვე დრო დგებოდა. კათოლიკურ ევროპა-საქართველოს კავშირის გამოცდის დღე დადგა. ქართველებმა სრულიად გარკვეული პოლიტიკური დახმარება სთხოვეს მფარველ-მოკავშირეებს, – „უქრისტიანეს“ ლუი XIV-სა (1714 წელს) და ავსტრიის იმპერატორს (1722 წელს) ¹. ქართველ პოლიტიკოსებს აქაც იმედის გაცრუება ელოდათ. ამ დროს საფრანგეთი შორეულ ამიერკავკასიაში უშუალო პოლიტიკურ მიზნებს არ ისახავდა: მას აქ პოლიტიკური გაბატონების შესაძლებლობა არ გააჩნდა. უამისოდ კი ქართველთა (თუნდაც კათოლიკების) ინტერესებისათვის ოსმალეთის ხონთქრისა და ერანის შაჰის საწინააღმდეგოს ის არაფერს მოიმოქმედებდა: ინგლის-ჰოლანდიასთან აღმოსავლეთში სავაჭრო-კოლონიური მეტოქეობისას პოლიტიკური მეგობრობა ერან-ოსმალეთთან საფრანგეთისათვის განსაკუთრებით ძვირფასი იყო. არც ავსტრიის იმპერატორს აღმოაჩნდა ქართლის მეფისათვის რეალური დახმარების ხალისი თუ შესაძლებლობა.

¹ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ტფილისი, 1902 წ. გვ. 315, 340.

ამავე დროს ახლობელ-აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე აქტიურად გამოვიდა პეტრე დიდის რუსეთი. და კათოლიკური ევროპის მხრით დახმარების¹ იმედგაცრეუბული ქართველებიც თავისი ქვეყნის „გამოხსნისა და აღდგომის“ იმედებით ადვილიდ შეუკავშირდნენ პეტრე ხელმწიფეს, რომელმაც სრულიად გარკვეული პოლიტიკური დაპირებანი მისცა თავის ახალ მოკავშირეს¹. მაგრამ მოვლენები ახლობელ აღმოსავლეთში ისე განვითარდნენ, რომ იმავე პეტრეს თანხმობით საქართველო გამოხსნის მაგივრად „ბაბრის კლანჭებში“ მოექცა. ის ოსმალეთმა დაიპყრო (1723 წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკურ კავშირს საქართველოსა და კათოლიკურ ევროპას შორის რეალური საფუძვლები არ აღმოაჩნდა, ევროპასთან ურთიერთობას საქართველოსათვის მეტად დიდი კულტურულ მნიშვნელობა ჰქონდა. 60 წლის მანძილზე ურთიერთობა განუხრელად იზრდებოდა. ამ ურთიერთობის შედეგად ქართველმა მეფე-ფეოდალებმა გაიცნეს დასავლეთი ევროპა, მისი მიღწევები.

კათოლიკური პროპაგანდის წარმატების მიზნით მისიონერები ზეპირი ქადაგებით არ კმაყოფილდებოდნენ. ქართლში შემოსვლის უმაღლეს (XVII საუკუნის 60-იანი წლები) მისიონერებმა ტფილისში გახსნეს სკოლა², რომელშიაც იმთავითვე ბლომად მისვლიათ სწავლის მზომელები³. ამ სასწავლებელში კათალიკური-ქრისტიანული მოძღვრების გვერდით ენებსაც ასწავლიდნენ: ქართულს, იტალიურს, ლათინურს. ამავე დროს, უკვე 1670 წლიდანვე ქართველებს ორი ადგილი აქვთ დათმობილი რომის უმაღლეს თეოლოგიურ სასწავლებელში, სადაც იგზავნებიან ტფილისში სკოლადამთავრებული უნიჭიერესი

¹ პეტრეს მოკავშირეობა მით უფრო და საიმისო ჩანდა. რომ რუსეთის იმპერატორი ერთსადამავე ერანის მოქიშპედაც გამოდიოდა, თუმცა ოფიციალურად ამას უარყოფდა, და ოსმალეთისაც.

² სწავლა-აღზრდის საქმე ამ დროის საქარველოში სრულიად დაუმუშავებელი საკითხია. საამისო მეტად საყურადღებო მასალები კი არამცირე მოიპოვება. კერძოდ „საღმრთო“ თუ „საერო“ „წიგნის“ სწავლა ჩვენში, თუმცა მინელებული, ამ დროსაც არსებობდა სათანადო ადგილებში: მონასტერში „(მოძღვრებთან“), თუ კერძო პირებთან („აღმზრდელ“-მასწავლებლებთან“). ასე რომ კათოლიკე მისიონერთა ეს სკოლა უფრო დაწინაურებული ქვეყნის სწავლის შემოტანას ნიშნავდა მხოლოდ.

³ თუ მოსწავლეთა რიცხვს საშუალოდ 40 ვივარაუდებთ, რაც ჩვენ ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით გადაჭარბებული სრულიად არაა, და ამასთანავე გავითვალისწინებთ, რომ სწავლის ხანგრძლივობა ამ სასწავლებელში ოთხი წელი უნდა ყოფილიყო, – ზოგი უფრო ადრეც სტოვებდა მას, – გამოდის, რომ აღნიშნული 50 წლის მანძილზე მისიონერთა სკოლაში 500 კაცს უსწავლია. მაგრამ მისიონერებთან ნასწავლთა რიცხვი გაცილებით მეტია სავარაუდებელი. 500 კაცი მხოლოდ ტფილისის სკოლაზე მოდის. მისიონერებს კი ამ სკოლის გარედაც თავიანთ სახლებში მეფისა თუ ფეოდალების სასახლეებშიც ჰყავდათ მოწაფე-მსმენელები. ამის გარდა, მისიონი მხოლოდ ტფილისში როდი იყო. მისიონერთა სამოქმედო ცენტრები იყო აგრეთვე გორი, ახალციხე. ამ ადგილებშიაც კათოლიკე მისიონერები ზეპირი ქადაგების გვერდით პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც ეწეოდნენ.

მოწაფეები ¹. თუ როგორ წარმატებით მიდიოდა სწავლის საქმე ტფილისში, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნულ სკოლაში მოწაფეთა რიცხვი სულ იზრდებოდა. 1676 წელს ტფილისის სკოლაში უკვე 50 ყმაწვილი სწავლობდა ², ხოლო 1679 წელს ტფილისიდან რომში პროპაგანდის სკოლაში უკვე სამ ყმაწვილს ჰგზავნიან უმაღლესი თეოლოგიური სწავლის მისაღებად. ამავე ხანებში ტფილისში მოღვაწე კ ა ტ რ ი ბ ე რ ა რ დ ე ს შესაძლებლად მიაჩნია უნიჭიერეს ყმაწვილებს რომში მივლინების ნაცვლად აქვე, „მისიონერების სახლებშივე“ მიაღებინონ „საუკეთესო მასწავლებლების ხელმძღვანელობით“ „სამოქალაქო თუ საეკლესიო მეცნიერებანი“.

თეოლოგიურ-სქოლასტიკურ სწავლაზედ უფრო საქართველოში „საერო“ ცოდნის სურვილი გამოუჩენიათ. მეფე-ფეოდალებს უპირველეს ყოვლისა პოლიტიკა აინტერესებდათ და შემდეგ კი „სამოქალაქო მეცნიერებანი“ (პოეზია, უცხო ენები – ფილოლოგია, ისტორია, გეოგრაფია, ასტრონომია, მედიცინა...), ღვთისმეტყველებას თურმე ვერ ეწყობოდნენ. დამახასიათებელია, რომ საქართველოდან ევროპაში ახალგაზრდები მხოლოდ საღვთისმეტყველო სწავლისათვის როდი უგზავნიან. 1681 წელს ნეაპოლის საშუალო სკოლაში ერთი ახალგაზრდა ქართველი თავადიშვილი სწავლობდა თურმე „სამოქალაქო მეცნიერებას“.

კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობას საქართველოში, რათქმაუნდა, ყველა ერთნაირად არ უყურებდა. მოკეთებების გვერდით „ფრანგებს“ მოწინააღმდეგენიც ძლიერი ჰყავდათ. მიუხედავად ამისა, მისიონერთა მოღვაწეობა სულ უფროდაუფრო თვალსაჩინო ხდებოდა. თანდათან „ფრანგებმა“ დიდი სახელი მოიხვეჭეს. მათი მეცნიერებისა სჯეროდათ. კათოლიკე პატრებთან სწავლობდნენ მოქალაქენი, თავად-აზნაურნი, მეფის ძენი და თვით მეფენი. მისიონერებთან სწავლობდა ლათინურ ენას გიორგი მეფის შვილი ბ ა გ რ ა ტ, მათვე უსმენდა არა ერთი თავადიშვილი ორბელიანთა სახლიდან; თვით ს ა ბ ა მ, ცნობილია, დაუტევა „მართლმადიდებლობა“ და რომის ეკლესიას შეუერთდა. ცნობილი ამბავია აგრეთვე, რომ ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI მისიონერთა საშუალებით გაეცნო ევროპას, ხოლო 1709 წელს უფროსი პატრი ამავე მეფეს ასტრონომიის გაკვეთილებს აძლევდა და თავისი მოწაფის გულისხმიერებას დიდად აქებდა ³. ასევე ცნობილი ამბავი, იყო იმ დროს: რომ ლექსიკონზედ მუშაობისას ჩვენს დიდ მეცნიერს, ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს, ეს „ფრანგები“ აქტიურად ეხმარებოდნენ ⁴.

¹ თამარაშვილი, op. cit. 237 – 238.

² თამარაშვილი, op. Cit. 251..

³ თამარაშვილი. op. Cit. 339.

⁴ „სამდივნო წიგნში“ ვკითხულობთ: საბამაო „დიდად იღვაწა და დიდი შრომა თავს იდვა, სომეხთა და ფრანგთა ლექსიკონთა შემოწმებით განასრულა და იხარებს ყოველი საქირთა წერილთა გამოუკვლეველი. ხოლო მე ყოვლად უღირსმან და უგულისხმომან ტფილისის ქალაქის სიონის დეკანოზის ძემან ხენემმან მღვდელმან კნინმან ხუცესმან ოსემ ვიწყე აღწერად და გარდმოღებად თვით მის ხელითა მისითა აღწერილსა ზედა გადმოვწერე. თუცა სადმე ჩვენსა და ფრანგთა შორის საცილობელს მათ კერძო მოწმობა აღწეროს, მე ნუ მაბრალებთ, რამათუ მას მათ კერძო აქვნდა თვისება“. საქ. სახ. მუხ. № 1334 H

კათოლიკე მისიონერებთან ვახუშტის ურთიერთობის შესახებ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზეპირი ცნობა ბროსეს აქვს მოყვანილი. დაუჯერებელი აქ არა არის რა. პირიქით, ამ ცნობის შემაგრებაც შეიძლება. 1727 წელს დაწერილ „ვახტანგიანში“ ფ ა ვ ლ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ამბობს ვახუშტის შესახებ:

„ვახუშტი ქრისტეს მოსავი მის მცნებაზედა დარგული.

ს უ ლ ა ღ ა ს რ უ ლ ა ყ ო ვ ე ლ ი ს წ ა ვ ლ ა ლ ა თ ი ნ თ ა
ფ რ ა ნ გ უ ლ ი“...

ამ მოწმობით დასტურდება არა მარტო ის ფაქტი, რომ ვახუშტი კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა, არამედ ისიც, რომ მან სავსებით შეითვისა მისიონერთა მიერ ქართლში მოტანილი ევროპული ცოდნა („სწავლა ლათინთა ფრანგული»). კერძოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახუშტის თავისი კარტოგრაფიული მუშაობა კათოლიკე მისიონერების თანამშრომლობით უნდა შესრულებიოს¹.

ყოველი აქ მოთხრობილის გათვალისწინებით² უცნაურად აღარ გამოიყურება ქართლის ეს კულტურული აღორძინება აღნიშნულ ხანაში. ხანგრძლივი უამინდობით მინელებული დიდი კულტურული მემკვიდრეობის კერა უმაღლავივებს იწყებდა, როგორც კი საამისოდ პირობები ჩნდებოდა. 90 წლის მანძილზე (1632 – 1722) ქართლი უცხოელთა მსხვილ შემოსევას არ შეუწუხებია. ქვეყანა მოშენდა, ეკონომიურად მოღონიერდა. შორეულსა თუ ახლო ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობა გაცხოველდა. თანდათან გაიშალა კულტურული მუშაობა. ამავე დროს დაწინაურებულმა და უცხო ბაზრების მაძიებელმა ევროპამ შემოიხედა დიდი ხნის წინ დავიწყებულს ქვეყანაში და ქართველი საზოგადოება ხარბად დაეწაფა „ფრანგულ სწავლის“ (რათქმუნდა, ჩვენი ამ დროინდელი მეცნიერნი „ფრანგულის“ გარდა უხვად სარგებლობდნენ აგრეთვე სპარსულ-თურქული თუ სომხურ-ბერძნული „სწავლითაც“).

თავისი შრომის წინასიტყვაობაში ვახუშტი წერს: შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსაზედა ვიშრომეთ კნინდა წელნი სამნი მარადის წერით“...და ბოლოს: „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩდმე, ქართულსა ულგ, ოკდონბერს კ, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას“³. ამ ცნობის შესახებ აკად. ი. ვ. ჯ ა ვ ა - ხ ი შ ვ ი ლ ი შენიშნავს „მამასადამე, ვახუშტის მუშაობა 1742 წელს დაუწყია და 1745 წელს დაუსრულებია. მაგრამ მისი შრომა იმდენად დიდია და მრავალმხრივი, რომ შეუძლებელია მას მარტო ამ სამი წლის განმავლობაში მოესწრო მისი შემუშავება და დაწერა. ამიტომ, უეჭველია, მას თავისი თხზულებ-

¹ Avertissement sur la carte générale de la Géorgie, Armenie etc. რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების არქივიდან.

² ამაგის შესახებ ჩვენ, იმედია, ახლო მომავალში საშუალება გვექნება გულდასმით მოვესაუბროთ საბჭოთა მკითხველ საზოგადოებას. ამიტომაც ამ ხელად ჩვენ მოვლენათა-მხოლოდ დასახელებით ვკმაყოფილდებით.

³ იხ. იქვე, გვ. 9 – 10.

ბისათვის მასალები და საბუთები დიდის ხნიდგან მოყოლებული უნდა ეგრო-
ვებინა, იქნებ როდესაც ჯერ კიდევ საქართველოში იყო. თვით წყაროებს
ღირსება-ნაკლულევანება წინდაწინვე გათვალისწინებული ექმნებოდა და ის
სამი წელიწადი, რომელიც ჩვენ ისტორიკოსსა აქვს დასახელებული, მის სამეც-
ნიერო კვლევა-ძიების მხოლოდ უკანასკნელ ხანას ეკუთვნის, როდესაც იგი
უკვე თავის ნამუშავევის აღწერას შეუდგა“¹. რათქმაუნდა, განსვენებული
აკადემიკოსის შენიშვნა სრულიად სამართლიანია და თავის ისტორიაზედ სა-
მეცნიერო მუშაობა ვახუშტის მხოლოდ 1742 წელს არ დაუწყია. ჯერ კიდევ
1737 წელს ვახუშტისეული რუკები ბაქარს ჰქონდა პეტერბურგში. ამ რუკების
ასლები ბაქარის ნებართვით და ერთი ქართველის დახმარებით გადაიღო და
ფრანგულად სთარგმნა ასტრონომმა და გეოგრაფმა დელილმა². საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ვახუშტის ხელით შესრულებული რუკების
წარწერებიდანაც ცხადი ხდება. რომ მეცნიერ ბატონიშვილს საქართველოს ის-
ტორიაზე სამეცნიერო მუშაობა 1735 წელზედ დიდი ხნის წინ უნდა ჰქონოდა
დაწყებული. ავტორის მოწმობით ეს რუკები „აწ ახალი დახაზულა“ 1735 წლის
დასაწყისში, იანვრის 7-ს (ქართლი), 20-ს (სამცხე-საათაბაგო), 22-ს (მთლიანი
საქართველო), 24-ს (კახეთი), 29-ს (შირვანი). განსვენებული აკადემიკოსის
სამართლიანი შენიშვნის მსგავსად აქ ჩვენც საბუთი გვაქვს შევნიშნოთ რომ
ამ რუკების დამზადება ყოვლად წარმოდგენილია ავტორის მიერ აქ დასახე-
ლებულ ვადაში და საამისო მოსამზადებელი მუშაობა მას მთელი რიგი წლე-
ბის მანძილზე უნდა ეწარმოებია. (თუმცა უნდა ითქვას, რომ ვახუშტი თავის
მინაწერში რუკების მხოლოდ დახაზვაზედ გვამცნობს და არა საამისო მასალის
დამზადებასა და შესწავლაზე). მაგრამ ამ ზოგადი ხასიათის მოსაზრების გვერ-
დით ჩვენ სხვა საბუთიც გავაჩნია. გამოთქმაში „აწ ახალი დახაზული“ ვა-
ხუშტი ორ რამეს შეიძლება ჰგულისხმობდეს: ან მის მიერ შესრულებულ სა-
მუშაოს ის ადარებს აქამდის არსებულ, სხვების მიერ შესრულებულს ასეთივე
რუკებს³, ან ჰგულისხმობს მის მიერვე ამის უწინარეს დახაზულს ასეთივე რუ-
კებს. უკანასკნელი ვარაუდი ჩვენ დაუშვებლად არ მიგვაჩნია. ვახუშტი რომ
თავის რუკებს სულ უფროდაუფრო აუმჯობესებდა, ეს უცილობლად მტკიც-
დება. მას არაერთხელ გადაუმუშავებია და კვლავ დაუხაზავს თავისი რუკები
მთლიანად თუ ნაწილობრივ. დასაშვებია ამიტომ, რომ ვახუშტიმ თავისი რუკე-
ბი 1735 წელს ხელახლად დახაზა⁴, მაგრამ ჯერ ისევ „სპარსული მათემატი-
კის“⁵ გამოყენებით⁶. შემდეგ, როგორც ცნობილია, ვახუშტიმ თავისი რუკები
„ახალს პოვნის მენაკთა ზედა უფლის ფელეს მიერსა“ „მოხაზა“. მეორე
მხრით ბუნებრივია შემდეგი მოსაზრებაც როგორც ცნობილია, ვახუშტი თავის
გეოგრაფიულ კარტოგრაფიულ მუშაობას მისივე ისტორიის ნაწილად სთვლი-

¹ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 284.

² Avertissement sur la carte générale de Géorgie, Armenie etc.

³ იხ იქვე, გვ. 4.

⁴ შეიძლება სწორედ ამით აიხსნებოდეს შესრულების ის სისწრაფე, სამართლიან შენიშვნას რომ იწვევს.

⁵ „ex mathematico persico“, № 6. Avetissement... 2.

⁶ იქვე.

და¹. ამიტომ ქვეყნის აღწერისა და საამისო რუკების დამზადების გეგმა მას უნდა აზრად მოსვლოდა ისტორიაზე სამეცნიერო მუშაობის პროცესში. ასე რომ, ვიდრე ვახუშტი თავის ისტორიულ გეოგრაფიაზე და საამისო რუკებზე, მუშაობას დაიწყებდა. მას უნდა საკუთრივ ისტორიაზე მუშაობა დიდ ბნით წინ გაჩაღებულ იქონოდა².

მუშაობა საქართველოს ისტორიაზე ვახუშტის არც 1745 წელს დაუმთავრებია. როგორც ხელნაწერის გარეგანი შესწავლიდან ირკვევა, ვახუშტის გაცხადება თავისი შრომის დამთავრების შესახებ მის მხოლოდ ძირითად ნაწილს შეეხება. შრომის დანარჩენი ნაწილები კი ჩვენს მეცნიერს სხვა დროს დაუმზადებია. მაგრამ შრომის ძირითადი ნაწილის დამთავრების შემდეგაც ვახუშტის მასზედ მუშაობა არ შეუწყვეტია და შემდეგ ხანებში შიგ მრავალი შესწორებები შეუტანია³.

თავისი „აღწერისათვის“ მასალები ვახუშტის მრავალი სხვადასხვა წყაროდან უნდა მიეღო. ხალხის აღწერის დავთრები და სამეფო დავთარხანის სხვა დოკუმენტები ამისათვის, რათქმაუნდა, საკმაო არ იყო. ვახუშტისეული „აღწერა“ ქვეყნის მხოლოდ ისტორიული შესწავლის შედეგად შეიძლებოდა. ვმ ხუშტის „გეოგრაფიის“ მასალაც მაშასადამე უმთავრესად იგივე ისტორიის მასალაა. ასეთი კი იყო ყველაფერი ის, რაც ჩვენს მეცნიერს პირადად ეხილვა, რაც მას მნახველთაგან სმენოდა. რაც კი წერილობითი წყაროები მოეპოვებია ქართული თუ უცხოური.

ვახუშტის სამეცნიერო მუშაობა მხოლოდ საქართველოს ისტორიის შედგენით არ განისაზღვრება. 1752 წელს მას რუსულიდან უთარგმნია მსოფლიოს გეოგრაფიის სახელმძღვანელო⁴. წიგნს წინ უძღვის მთარგმნელისაგან: „მოკლედ ქვეულების დეოლრაფია გამოცხადებული და გამოცემული რუსულს ენასა ზედა (აწ ქართულსა ენასა ზედა) არა დადის ატლასისა მიმართ (? „მრთ“) განწყობილი გასახმარებისათვის ღიმნაზიისა იმპერატორულის აკადემიისათვის.

სანკტ პეტერბურღსა შინა 1745 წელსა. ხოლო ქართულს ენასა ზედა 1752 აგვისტოს 25. შესრულდა მოსკოვის პრესნას“.

აქ მიჰყვება აკროსტიხი „ვახუშტიმ გარდმოვიღე რუსულიდამ“:

ვსწერე ახალი ხელქმნანი უცხოთ შორთა ტომთ, იმცენი,
გექენვი ამით რად დამგმო, მე ოდენ ვიტყვი: იწვრთენი;
დეოლრაფიას ეწევი რა უყო სრულად უწყენი,
ლერწმად იხმივე და აწიო მოიგო ესთენ ესენი.

წიგნის შესავლის წინ ვახუშტის თავის თარგმანში ხმარებულ უცხო ცნებათა განმარტებანი დაურთავს: „რაოდენნი სხვათა ენათა სახელნი წერილათა

¹ იხ. იქვე, შესავალი, გვ. 3; ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 284.

² შდრ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 286,

³ იხ. აქვე, ხელნაწერის აღწერილობა.

⁴ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწერთა განყოფილება № 717 A

XIX

რიან ამას წიგნსა შინა. მათნი თარგმანნი ამბანსა ზედა ქმნულნი“. გეოგრაფიის ტექსტი შემკულია ფერებში შესრულებული 21 რუკით. მთარგმნელს საქართველოს შესახებ. ცნობები ფრიად საინტერესო დეტალებით შეუვსია.

გარდა ამისა, ვახუშტის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობიდან ცნობილია აგრეთვე მისი დიდპირნახულობა „ბაქარის ბიბლიის“ გამართვა-დაბეჭდვაზე 1743 წელს ¹. 1749 წელს ვახუშტის რუსულიდან უთარგმნია „მოსვლა ანტიქრისტესი“ ²; ა ლ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ცნობით მასვე მიეწერება ვისრამიანის გალექსვა; მონაწილეობა მიუღია ვახუშტის ერთ ქართულ-რუსული ლექსიკონის შედგენაშიაც ³.

„გეოგრაფია“ ცალკე წიგნად ვახუშტის არასოდეს დაუწერია. წინამდებარე გამოცემის საგანი არის ის „ა დ გ ი ლ ი ს ა ლ წ ე რ ა“, რომელიც ვახუშტის აზრით ისტორიის ისეთივე ორგანული ნაწილია, როგორც ქრონოლოგია-გენეალოგია ⁴. ამ გარემოებით განისაზღვრება ჩვენი „გეოგრაფიის“ თავისებურებაც. ვახუშტი ამ შრომის წერისას, როგორც ადვილად შესამჩნევია, ერთის წუთითაც არ ივიწყებს, რომ მისი ეს „ალწერა“ ისტორიის („მატიანეს“) ნაწილია და უკანასკნელის სრულყოფას ემსახურება. ამიტომაც არის, რომ ვახუშტის „თავისი შრომაში მარტო გეოგრაფიული ცნობები კი არა აქვს მოყვანილი, არამედ ყველა ისტორიულ ნაშთებსაც იხსენიებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, ან ვისი აგებულია, ან როდის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრია, საიდგან იწყობა და სად მიდის რუ-არხები. ან ვისი გამოღებულია და როდის“ ⁵. ამითვე აიხსნება „ის გარემოება, რომ ვახუშტიმ თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლაზე დაამყარა“ ⁶. მოკლედ, ვახუშტის, „ალწერა“ დიდად სცილდება ჩვეულებრივი გეოგრაფიის ფარგლებს. ის ისტორიული გეოგრაფიაა. სწორედ ეს იყო იმის მიზეზი, რომ რედაქციამ საჭიროდ დაინახა დაერღვია ვახუშტის შრომის ამ ნაწილის სახელწოდებისათვის მიღებული ტრადიცია – „საქართველოს გეოგრაფია“ და აღედგინა ავტორისეული „ა ლ წ ე რ ა ს ა მ ე ფ ო ს ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ა“.

ვახუშტის გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიული მუშაობის შეფასებას რედაქცია ერიდება. ასეთ საქმეს, იმედია, სათანადო სპეციალისტები შეასრულებენ. რაც შეეხება „ალწერაში“ შემოტანილ საისტორიო ცნობებს, მათ შესახებ საუბარი უპრიანი იქ იქნება, სადაც ვახუშტის ისტორიული ნაშრომი იქნება განხილული.

ვახუშტის წინამდებარე ნაშრომის ზოგადი შეფასებისათვის საკმაოა აღინიშნოს, რომ ვახუშტისეული რუკები ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის 40-ან წლებში გადაღებულ იქნა რუსულად და ფრანგულად და საფრანგეთის თუ რუსეთის გეო-

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა შესავალი, გვ. ე – ვ; А. С. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности вып. 3-й, 290.

² საქ. სახ. მუზ. ხელ. გან. № 58 A

³ А. С. Хаханов. op. cit. იქვე.

⁴ იხ. იქვე, გვ. 37.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, 285 – 286

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

XX

გრაფ-კარტოგრაფები დიდად სარგებლობდნენ ამ შრომით მთელს XVIII საუკუნეში. რაც შეეხება ვახუშტის გეოგრაფიას, ის დღესაც, თითქმის 200 წლის-თავზე, ისევე ცოცხალი წიგნია და საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება მისი გამოცემით არა იმდენად საქართველოს გეოგრაფიის ისტორიულ ლიტერატურას ბეჭდავს, რამდენადაც საბჭოთა მკითხველს სანიადაგო სახმარ წიგნს აწვდის.

II. ხელნაწერის აღწერილობა

ხელნაწერი № 103 საქ. ც.-არქივის ძველ საბუთთა განყოფილებისა წარმოადგენს მტკიცე ყდაში მოთავსებულ წიგნს (იხ. სურ № 0). წიგნის ზომაა 41X17 სმ, ტექსტის ზომა კი 38X13 სმ. ხელნაწერის ქაღალდი თავიდან ბოლომდე ერთნაირია, სქელი თეთრი ჭვირნიშნის ზოლებით. გარდა ამისა, ჭვირნიშნად აგრეთვე გამოყენებულია რიცხვიც (სამწუხაროდ, ის სანახევროდ წაჭრილია და აღარ ირკვევა), ბავშვი სამეურა ყვავილისაკენ (თუ ჯვრისკენ?) ხელგაწვდილი და სხვა.

ტექსტი იწყება სომხით-საბართიანოს სოფლების სიით (იხ. სურ. № 1). რომელსაც უჭირავს 16 სვეტი (თითო გვერდზე ხუთი სვეტია). მეოთხე გვერდზე დაწერილია მხოლოდ ერთი სვეტი, დანარჩენი ოთხი სვეტის ადგილი ცარიელია. ამ გვერდის ბოლოზე განსხვავებული ხელით და მელნით მიწერილია: „კნიაზ დ ი მ ი ტ რ ი ბ ა გ რ ა ტ ო ვ ა ნ ი ს ა არის ეს ქართლის ცხოვრება 1789 წლიდამ“.

მეხუთე (დედნისეულ პაგინაციით პირველ) გვერდზე იწყება იმავე ხელით, რომლითაც ეს სოფლების სიაა დაწერილი: „ქ. მკითხველთათვის სიტყვა, რაისათვის არს შრომა ესე“.

მერვე (დედნისეული პაგინაციით მეოთხე) გვერდის ბოლოს სრულდება ვახუშტის ეს „მკითხველთათვის სიტყვა“ და მისდევს მინაწერი „სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩდმე, ქართულსა ულგ, ოკდონბერს კ მეფის შვილის ვახუშტის მიერ სამეუფოს ქალაქის მოსკოვის პრესნას“ (იხ. სურ. № 2).

მეცხრე გვერდზე იწყება: „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ და სრულდება მე-16 (დედნისეული პაგინაციით მეთორმეტე) გვერდის შუაზე. ამ გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია.

მეჩვიდმეტე (დედნისეული პაგინაციით მეცამეტე) გვერდზე იწყება: „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც სრულდება მე-90 გვერდზე. ამ უკანასკნელი გვერდის მხოლოდ 8 სტრიქონია დაწერილი, დანარჩენი ცარიელია.

მე-91 (დედნისეული პაგინაციით მე-97) გვერდზე იწყება: „უწყებულემა მკითხველთათვის“. მას სრული ოთხი გვერდი უჭირავს.

მე-95 (დედნისეული პაგინაციით მე-101) გვერდზე იწყება: „აღწერა აწინდელისა ქართლისა საზღვრით, მთით, მდინარეებით და ადგილთა მას შინა შენებულეზთა“ (იხ. სურ № 3). მას უჭირავს 20 გვერდი. უკანასკნელ, მეოცე გვერდზე 9 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

XXI

მე-115 (დედნისეული პაგინაციით მე-121) გვერდზე იწყება „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება იდა ქმნულეზა მეფეთა ქართლისათა“. ამ თავს უჭირავს 40 გვერდი. უკანასკნელ მე-40 გვერდზე 19 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

მე-155 (დედნისეული პაგინაციით მე-175) გვერდზე იწყება: „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“. მას უჭირავს შვიდი გვერდი და 24 სტრიქონი.

მე – 8 გვერდის ოცდამეხუთე სტრიქონიდან იწყება „ქმნულეზა და ცხორება კახეთისა და ჰერეთისა“. ეს სათაური მოთავსებულია ტექსტის მარცხენა აშიაზე ტექსტისავე ხელით და მელნით. მე-165 გვერდის მე-16 სტრიქონზე ეს ტექსტი სრულდება და შემდგომი სტრიქონიდან სათაურის სახით მიჰყვება „ცხორება აწინდელთა მეპატრონეთა“. ეს ტექსტი სრულდება მე-184 გვერდის 42 სტრიქონზე ამ გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია. ასევე ცარიელია შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-187 (დედნისეული პაგინაციით მე-209) გვერდიდან იწყება აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“. მას უჭირავს 6 გვერდი. მე-192 გვერდის უკანასკნელი სტრიქონ ნახევარი ცარიელია. ასევე ცარიელია შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-195(დედნისეული პაგინაციით მე-221) გვერდიდან იწყება „აღწერა საჩინოთა ადგილეზთა სამცხე-საათაბაგოსი“. ის სრულდება მე-203 გვერდის 39 სტრიქონზე (უჭირავს 8 გვერდი და 39 სტრიქონი).

მას უშუალოდ მიჰყვება „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“ და სრულდება მე-217 გვერდზე, რომლის ორი უკანასკნელი სტრიქონი ცარიელია ასევე ცარიელია მომდევნო გვერდიც.

მე-219 (დედნისეული პაგინაციით მე-253) გვერდზე იწყება „აღწერა ეგრისისა ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“ სის სრულდება მე-23 გვერდის მე-51 სტრიქონზე და უშუალოდ (შემდგომი სტრიქონიდან) მას მისდევს „ცხორება ეგრისისა აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“. ეს „ცხორება“ სრულდება მე-259 გვერდის მე-51 სტრიქონზე (უჭირავს 28 გვერდი). როგორც ამ უკანასკნელი გვერდის ორი ბოლო სტრიქონი, ისე მომდევნო სამი გვერდიც ცარიელია .

მე-263 გვერდზე იწყება „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა მათ არიან ესენი“. ამ ქრონიკონებს უჭირავს 9 გვერდი და 44 სტრიქონი. მე-272 გვერდის უკანასკნელი 9 სტრიქონი ცარიელია.

ამის შემდეგ მიჰყვება სინქრონული ტაბულები. ამ ტაბულებს 10 ფურცელი უჭირავს. აქედან დაწერილია გვერდები: II – III, VI – VII, X – XI, XIV –

XV, XVIII – XIX, ხოლო გვერდები: I – IV, V – VIII, IX – XII, XIII – XVI, XVII – XX ცარიელია.

მე-293 გვერდზე იწყება „ანბანთა ზედა ქმნული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი ადგილთა და ქვეყანათა და მეფეთა“, ე. ი. საძიებელი მას 12 გვერდი უჭირავს. უკანასკნელ გვერდზე მოთავსებულია მინაწერი (იხ. სურ. № 4): „აღსრულდა ჩვენ მიერ დიდებად ღვთისა მამისა და ძისა და სულისა წმინდისა“.

სა უკუნისამდე ამინ. თუმცა აღმსრულებელ არს დასასრულამდე, არამედ თვითვეულად და მიზეზნი ბოროტებისა და კეთილობისად წარმოჩინებისად ესევე ვაკმარენით, ვინადგან ამითიც იცნობებიან სრულიადი ქმნულებანი მეფეთა, მთავართა და მცირეთამდე. ხოლო ქრონიკონნი ქრისტესნი და ქართულნი, რომელი არს ხუთასიანი ამისთვის დავსხენით, რამეთუ, ვინადგან საქართველოსა შინა უმეტესად ხმარობენ ხუთასიანსა ქრონიკონსა, რათა ურწმუნებელმან ამას წიგნსა შინა წერილნი თუცა იხილონ სხვათა შინა რაიმენი ქრონიკონნი და მოიძიონ, აქა არღარა საჭიროდ ექმნათ და არცაუჭმდესით გამორიცხვანი და სცნან ჭეშმარიტი და სიცილინი ტყუილისა“.

მე-305 გვერდიდან იწყება ქრონიკონები „დასაბამითნი რომაული, დასაამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი. ინდიკტიონი“.

დასაბამ. რომაული	დასაბამითნი ქ-ნი	ქრისტეს აქათნი ქ-ნი	ქართულნი ხუთასიანი	ინდიკტიონი
3947	5506		282	1
	5507		283	2
	5508		284	3
	5509	1	285	4

ეს ქრონიკონები მოყვანილია 1754 წლამდე, როცა იყო:

5703	7262	1754	442	2
------	------	------	-----	---

ქრონიკული ცნობები კი, ამ ქრონიკონებს რომ ახლავთ, მოყვანილია 1752 წლამდე, როცა „ქართველთ კახთ განჯას დაუმარცხდათ. მოკუდა ალექანდრე, დაჯდა სოლომონ იმერეთს“. 1753 და 1754 წლის გასწვრივ ცნობა რაიმე მოყვანილი არაა. ამ ქრონიკონებს უჭირავთ 11 გვერდი (თითოეულ გვერდზე სამი სვეტია) და 8 სტრიქონი მე-12 გვერდზე. ამ გვერდის დანარჩენი ადგილი ცარიელია.

მე-317 გვერდზე იწყება „კინკლოსი საუკუნოი ხუთას ოცდა თორმეტის წლის მოქცევაზედ და კუალად იგივე იქმნების. და ეს არს ქმნული 1755 წლი“.

დამ მოყოლილი, რომელსა თანავე უწერია დასაბამიდგან ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი და ხუთასიანი ინდიქტიონი, მზის მოქცევი(ს) ჯელთა წლისა, რომელი მოიქცევის 28 წელს; მთვარის მოქცევი(ს) ზედნადები და ათცამეტური, რომელ არს აღდგომის დადები. ესენი ათცხამეტ წელს მოიქცევიან და კლიტით, რომლისაგან იპოების ქვეით ლე აღდგომა რომ სწერია, რამდენს მარტს თუ აპრილს გათენდება და სადაც ამ კინკლოსს წითლული აქუს, იმ წელს ნაკი აქუს.

XXIII

ხოლო უკეთუ გენებოს აღდგომის გათენება და ხსნილისა და მარხვის შეტყო--ბა, რომლისაგა წლისა გინდოდეს, იმ წლის პირის-პირ ჯელთა აილე და გვერდ-ზედ რომ თავის-ქონა აწერია და ამითი თვე დააყენე და იხმით იმ წლის ათცამეტურით აღდგომა, ხსნილი თუ მარხვა. თუ ეს არ იცოდე, იმ წლის ქრონიკონი იპოვნე ამაში რომელიც გენებოს და იმის გასწვრივ კლიტე რომ აწერია, რომელიც ასო ზის, ის ასო, ქვეით რომ ლე აღდგომა სწერია, ის ასო მუნ იპოვნე. იქ სწერია იმ წლის მარხვა, ხსნილი და საჩინო დღესასწაულები თავისის იმ წლის ია სახარებით დსა ხვით. ისე იქნება ყოველნი“.

მე-337 გვერდზე სრულდება ეს კინკლოსი. უკანასკნელი (მე-338) გვერდი ცარიელია. მე-334 გვერდის ბოლოს მოთავსებულია ლექსად:

„ვქმენ საუკუნო კინკლოსი
ხუთასის უნ მან და განი
შიგ ჯელთა მზისა საქცევით
და ინდიქტით ათცამეტურით
აწ ჯდება ჯარ სან დეგ – ენით
უფლისა ჩინ ღან ნარ – ენით
ტო მთვარის ცხრამეტს მიმდენით
მეზედნად კლიტის მაჩვენით“ (იხ. სურ. № 5).

ამის გარდა, ხელნაწერს დასაწყისში ახლავს ერთი ფურცელი სქელი ლურჯი ქაღალდი 1819 წლის ჭვირნიშნით. საფიქრებელია, ამ დროს აუკინძავთ ხელნაწერი. ამ ფურცლის პირველ გვერდზე მოიპოება თავში მარჯვენა კუთხეში: MSS. Géorg. № 2, a. შემდეგ იმავე ხელით და მელნით: ex Museo asiatico academiae imp. scient. Petropol. შემდეგ აკრავს სააზიო მუზეუმის ბეჭედი. ამავე გვერდზე სხვა ხელით მოთავსებული ყოფილა წარწერა რუსულად და ქართულად ამ წიგნის კუთვნილების შესახებ. კუთვნილების სუბიექტის სახელი განზრახ არის ამოფხეკილი; ასე რომ ახლა მხოლოდ-ღა იკითხვის: ეკუთვნის პატრონს... ბრწყინვალეზას მოწყა.... Сией истпни принадлежить царицу. გარდა ამისა, აწინდელს წიგნს ახლავს შემდგომ აკინძვა-შემოსვისას შემოტანილი ოთხი ფურცელი ხელნაწერის თავში, ხოლო ცალი ფურცელი მის ბოლოს.

1901 წელს ამ ხელნაწერის ფურცლები დაუთვლიათ და უკანასკნელი ცარიელი ფურცლის მეორე გვერდზე მიუწერიათ: В сей рукописи 4 листа и 373 страницы. СПб. 15/28 XI 01 (ხელრთვა).

დასაწყისის მეორე ფურცლის პირველ გვერდზე მოთავსებულია აკ. მ.

ბროსეს მინაწერი 1839 წლის 22 იანვრის თარიღით ჩვენი ხელნაწერის მეცნიერებათა აკადემიაში დაცვის შესახებ 1838 წლიდან. ბროსეს ეს მინაწერი, ისე როგორც ამას ქვემოთ აქვე მოთავსებული ქართული ბეჭდური ანბანი, რომელიც 41 ასოსგან შედგება, მოთავსებულია თითოეული ცალკე ქალაქზე და შემდეგ არის დაწებებული ცარიელ გვერდზე.

ხელნაწერს არაერთი პაგინაცია აქვს. არც ერთი მათგანი გვერდების აწინდელ რიცხვს სწორედ არ აღნიშნავს. დღეს ხელნაწერშია $4+2+338+2=346$ გვერდი.

XXIV

უძველესი პაგინაცია ასოებითაა აღნიშნული. ის მოთავსებულია გვერდების ქვემო აშიებზე. თვლა შესრულებულია არა გვერდობლივ, არამედ თითოეულ ოთხ გვერდს (ორ ფურცლად გაკეცილ ერთ ქალაქს) დასაწყისს აზის ა, ბ, გ და ა. შ. ეს პაგინაცია იწყება $(4+2+4)=მე-11$ გვერდიდან, ე. ი. სოფლების სია ამ სათვალავს გარეთაა დატოვებული. ხელი და მელანი ამ სათვალავისა იგივეა, რაც დედნის. ეს სათვალავი წიგნს ბოლომდე არ მიჰყვება. ის წყდება „დე“ ორფურცელზე, ე. ი. ჩვენი პაგინაციით $(4+2+262)=მე-268$ გვერდზე. ასე რომ ამ პაგინაციის გარეთაა: 1. ქრონიკონები, 2. სინქრონული ტაბულა, 3. სამიბელი, 4. ქრონიკონები, „დასაბამითნი რომაული, დასაბამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი, ინდიკტიონი“, 5. „კინკლოსი“ საუკუნოდ, ე. ი. მთელი 70 გვერდი. ამრიგად, უძველესი სათვალავით აღრიცხულია ვახუშტის შრომის ძირითადი ნაწილი მთლიანად: 1 „მკითხველთათვის სიტევა“... (წინასიტყვაობა), 2. „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, 3. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, 4. „უწყებულება მკითხველთათვის“, 5. „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“... 6. შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“, 7. „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“, 8. „ქმნულება და ცხორება კახეთისა და ჰერეთისა“, 9. „აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, 10. „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“, 11. „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“, 12. „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“, 13. „ცხორება ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“.

ეს უძველესი პაგინაცია, როგორც ჩანს, შესრულებულია 1745 წელს, როცა ამ შრომის ეს ძირითადი ნაწილი დამთავრდა. „სამეცნიერო აპარატი“, ჩანს, შრომას დაერთო შემდეგ, ავტორის მიერვე, სხვადასხვა დროს, მაგრამ არა უგვიანეს 1755 წლისა.

რიცხვითი პაგინაცია გვერდების ზემო აშიაზეა მოთავსებული. ის იმ გვერდიდანვე იწყება, რაც პაგინაცია ასოებით (ე. ი. $4 - 2 - 4$) მე-11 გვერდიდან. მე-17 გვერდამდე ორივე პაგინაცია წესიერად მისდევს ერთი მეორეს. რიცხვებით ყველა გვერდია აღნიშნული, ასოებით ყოველი ოთხი გვერდი. მე-17 გვერდს მოსალოდნელი იყო ჰხლებოდა ქვემო აშიაზე პაგინაცია „ე“, ზემო აშიაზე კი „17“. ნამდვილად, ქვემო აშია ცარიელია, ზემო აშიაზე კი ისეთივე ხელით და მელნით, როგორითაც წინა 16 გვერდის აღმნიშვნელი ციფრებს.

დასმული წერია – „21“, ამ რიცხვის გვერდით განსხვავებული მელნით და აშკარა ნაგვიანევი ხელით დასმულია – „17“. სამაგიეროდ მომდევნო გვერდებზე რიცხვები „22“, „23“, „24“ იმავე ხელით და მელნით არის შესრულებული, როგორც „21“. „17“-ის გამგრძელებელი პაგინაცია მომდევნო გვერდებზე არ მოიპოება. არც „ე“-ის შემდგომ ორფურცელას დასაწყისში მოიპოება მოსალოდნელი „ვ“. აქ ზემო აშიაზე მოსალოდნელი იყო „21“. ის არ მოიპოება. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ რომ წინა ოთხი გვერდის დასაწყისში „21“ ციფრი ზის ძველი ხელით და მელნით, აქ მოსალოდნელი იყო „25“. ამ რიცხვის მაგივრად ძველი ხელით და მელნით წერია „29“, ხოლო ციფრი „25“ ნაგვიანევადაა დასმული. ამას მოწმობს როგორც ხელი და მე-

XXV

ლანი, აგრეთვე ამ რიცხვის მოთავსების ადგილიც: ის „29“-ს ქვეშა წერია, მაგრამ არა ზემო აშიაზე, არამედ მარჯვენაზედ. არც შემდგომი ორფურცელას დასაწყისში მოიპოება ასო-პაგინაცია „8“. რიცხვითი პაგინაციაც არეულია: „29“-ს მისდევს „30“, მაგრამ მომდევნო 6 გვერდი ყველა ერთიდაიგივე რიცხვით „30“-ით არის აღრიცხული. ამავე დროს ამ შვიდ გვერდს მოეპოება თავისი საკუთარი პაგინაციაც 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. როგორც „30“-ბი, ისე ეს ციფრები 1—7 ყველა ერთი ხელით და მელნით დაწერილი ჩანს.

იქ, სადაც „ც“ პაგინაცია იყო მოსალოდნელი, ასეთი არ მოიპოება. ზემო აშიაზე კი „31“ ზის. შემდგომი ფურცლის ქვემო აშიაზე მოიპოება მომდევნო ორფურცელას ასო-რიცხვი „ზ“, ზემო აშიაზე კი მისდევს 33, 34, 35, 36. შემდგომ ორფურცელას დასაწყისში ქვემო აშიაზე მოიპოება „ც“, ზემო აშიაზე კი მიჰყვება 37, 38, 39, 40. მეტის თვალსაჩინოებისათვის ჩვენი ხელნაწერის პაგინაცია შეიძლება შემდეგი ცხრილით წარმოვადგინოთ:

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	
1			32		30	} Sic 4
2			33		30	
3			34		30	
4			35		30	
5			36		30	
6			37		30	
7			38		30	
8			39		31	
9			40		32	
10			41		33	
11			42	ზ	34	
12	ა	1	43		35	
13		2	44		36	
14		3	45		37	
15		4	46	ც	38	
16	ბ	5	47		39	
17		6	48		40	
18		7	49		45 sic	

19		8	50	თ	46
20	ბ	9	51		47
21		10	52		48
22		11	53		49
23		12	54	ო	50
24	დ	13	55		51
25		14	56		52
26		15	57		53
27		16	58	ია	54
28	- ¹	21 sic 17	59		55
29		22	60		56
30		23	61		57
31		24	62	-	58
	-	29 sic 25			

¹ ხაზით აღნიშნავ ადგილს, სადაც დღეს პაგინაცია არ მოიპოვება.

XXVI

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით
63		59	110		110
64		60	111		111
65	ოგ	61	112		112
66		62	113	ჰე	113
67		63	114		114
68		64	115		115
69	იდ	65	116		116
70		66	117	ჰვ	117
71		67	118		118
72		68	119		119
73	იე	69	120		120
74		70	121	-	121
75		71	122		122
76		72	123		123
77	-	73	124		124
78		74	125	-	-
79		75	126		-
80		76	127		127
81	იზ	77	128		128
82		78	129	კთ	-
83		79	130		130
84		80	131		131
85	ივ	81	132		132
86		82	133	ლ	133
87		83	134		134
88		84	135		135
89	ით	85	136	ლა	136
90		86	137		137
91		87	138		138

92		88	139		139
93	-	89	140	ლზ	140
94		90	141		-
95		91	142		142
96		92	143		143
97	-	97 sic	144	ლზ	144
98		98	145		145
99		99	146		146
100		100	147		147
101	კბ	101	148	ლდ	-
102		102	149		-
103		103	150		150
104		104	151		151
105	კბ	105	152	ლე	152
106		106	153		153
107		107	154		154
108		108	155		155
109	კლ	109	156		156

XXVII

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
157	ლვ	-	204		224
158		158	205	მთ	225
159		-	206		226
160		160	207		227
161	ლზ	-	208		228
162		-	209	ნ	229
163		-	210		230
164		-	211		231
165	ლწ	-	212		232
166		-	213	ნა	- წაჭრილია
167		-	214		238 sic
168		180	215		- წაჭრილია
169	ლთ	-	216		240
170		-	217	ნბ	241
171		-	218		242
172		-	219		243
173	მ	-	220		244
174		186	221	ნგ	245
175		-	222		246
176		-	223		247
177	მბ sic	189	224		248
178		190	225	ნდ	253 sic
179		191	226		254
180		192	227		255
181	მგ	193	228		256
182		194	229	ნე	257
183		195	230		258

(175) ეს ციფრები წაჭრილია ამისათვის ერთად

(180) ეს სანახევროდ წაჭრილი ძველი ციფრების აღდგენის ნაგვიანები ცდაა.

184		196	231		259
185	მდ	197	232		260
186		198	233	ნვ	261
187		199	234		262
188		200	235		263
189	მე	201 სანახ წაჭრი-	236		264
190		202 ღია	237	ნზ	265
191		203	238		266
192		204	239		267
193	მვ	209 sic	240		268
194		210	241	ნწ	269
195		211	242		270
196		212	243		271
197	მზ	213	244		272
198		214	245	ნთ	273
199		215 სანახევროდ	246		274
200		216 წაჭრილია	247		275
201	-	221 sic	248		276
202		222	249	ნ	277
203		223	250		278

XXVIII

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ზით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ზით
251		279	298		328
252		280	299		329
253	და	281	300		330
254		282	301		331
255		283	302		332
256		284	303		333
257	აბ	285	304		334
258		286	305		335
259		287	306		336
260		- წაჭრილია	307		337
261	აღ	289	308		337
262		290	309		338
263		291	310		339
264		292	311		340
265	აე	293	312		341 მე-341 გვერ-

266		294	313	-	დიდან პაგი-	
267		295	314	343	ნაცია ფანქ-	
268		296	315	-	რითაა გაკე-	
269	„აე“-ს შემდეგ ასოებით პაგინაცია წიგნს არ ახლავს. არც ოდესმე ჰქონია ის.	-	316	345	თებულო გვე-	
270		-	317	-	რდის ჩაგდე-	
271		-	318	347	ბით. აქა-იქ	
272		-	319	-	მოჩანს ძველი	
273		-	320	*	349	პაგინაციის სა-
274		-	321	*	-	ნახევროდ წა-
275		-	322	*	351	ჭრილი ციფ-
276		-	323	*	-	რები
277		-	324		353	
278		-	325		-	
279		309 sic	326	355		
280		310	327	-		
281		311	328	357		
282		312	329	-		
283		313	330	359		
284		314	331	-		
285		-	332	361		
286		316	333	-		
287		- (317)	334	363		
288		- წაჭრილია	335	-		
290		319	336	365		
291		320	337	-		
292		321	338	367		
293		322	339	-		
294		323	340	369		
295		324	341	-		
296		325	342	371		
297		326	343	-		
		327	344	-		
			345	-		
				-		

XXIX

გარდა ამ პაგინაციებისა, ხელნაწერში მოიპოება აგრეთვე ნაგვიანევი ხელით შესრულებული პაგინაცია. ის მოთავსებულია ხელნაწერის მარჯვენა აშიაზე. უკანასკნელი პაგინაციით აღნუსხულია არა მთელი ხელნაწერი, არამედ მხოლოდ მისი ნაწილი. იწყება ის მე-27 გვერდზე (ძველი ციფრებით) და სრულდება მე-293 გვერდზე. ხელნაწერის არც ეს ნაწილია სრულად ამ ნაგვიანევი პაგინაციით აღრიცხული: ხელნაწერის ოთხი გვერდი „უწყებულება მკითხველთათვის“ აქ ათვლილია ათ გვერდად; აღურიცხველადაა დატოვებული „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და გვერდების აღნუსხვა გრძელდება „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“ – ტექსტიდან. შემდეგ, აგრეთვე აღურიცხველადაა დატოვებული „აღწერა ჰერეთისა, კახე-

თისა და კუხეთისა კულად თუშეთისა და დიდოეთისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და ეს პაგინაცია კვლავ გრძელდება „ისტორიის“ შემცველ ტექსტზე. უამპაგინაციოდ აგრეთვე „აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, ისე როგორც ამის მომდევნო „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“. გრძელდება ეს პაგინაცია „ცხოვრება სამცხე-კლარჯეთისა“-ს დასაწყისიდანვე. უამპაგინაციოდ „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა, ანუ ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა-ს“ ტექსტის დასაწყისიდანვე. ამ „ცხოვრების დასრულების შემდეგ ეს პაგინაცია აღარ გვხვდება.

ამრიგად: მთელს ხელნაწერს სამი სხვადასხვა პაგინაცია აქვს. უძველესი მათგანი ესაა ასოებით შესრულებული პაგინაცია. ის ტექსტის დაწერის თანადროულია იმავე ხელით და მელნითაა შესრულებული, როგორც თვით ტექსტის ეს ნაწილი. ასოებით აღნუსხულია ვახუშტის შრომის ძირითადი ნაწილი (დაწყებული შესავალი სიტყვით და დასრულებული ეგრისის ისტორიით). მთელი სამეცნიერო აპარატი ამ პაგინაციის გარედაა (დასაწყისი და დასასრული). აქედან უფლება გვაქვს დავასკვნათ: თავდაპირველად ავტორს წიგნის ეს ძირითადი ტექსტი შეუსრულებია და აღუნუსხავს კიდეც. მხოლოდ შემდეგ მას აპარატი დაურთავს და ეს არაერთდროულად: ძირითად ტექსტს და მის დასასრულს მოთავსებულ აპარატს „ძველი, რიცხვებით“ საერთო პაგინაცია გააჩნია, მაშინ, როცა სოფლების სია, ძირითადი ტექსტის წინ მოთავსებული, სრულიად უპაგინაციოა. ჩანს, ყველაზედ ბოლოს ხელნაწერს ეს უკანასკნელი ნაწილი დართვია.

მესამე რიგის პაგინაციით (ნაგვიანვე) აღრიცხულია მხოლოდ ვახუშტის ისტორია (გეოგრაფიის გამოკლებით) და ისიც არა მთლიანად: არამედ მისი მეორე ნაწილში, „შემდგომად განყოფისა“-დან დაწყებული. საფიქრებელია იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი პაგინაცია შესრულებულია ვახუშტის ნაშრომის ერთ-ერთი გამომცემლის მიერ. დედნის აშიებზე ის აღნიშნავს, როგორც ჩანს, მის მიერ გამოცემული წიგნის გვერდების შესატყვის ტექსტს. ამიტომ, რომ ჩვეულებრივ ეს რიცხვები დასმულია თითოეულ 20 – 24 ვახუშტისეული სტრიქონის შემდეგ.

ნაგვიანვე, როცა ხელნაწერი ყდაში ჩაუსვამთ, აშიები ჩამოუჭრიაო ამას მოჰყვლია საპაგინაციო რიცხვების მრავლად გაქრობა (ზოგჯერ მთლად, ზოგჯერ ნაწილობრივ). ასეთი რიცხვების აღდგენას ცდილან (მელნით, ფანქრით)...

XXX

ხელნაწერს ცვლილება შეკვრის შემდეგაც განუცდია. შიგა და შიგ ჩაურთავთ, გამოუკლიათ. ამით აიხსნება პაგინაციათა (ასოებით თუ ძველი რიცხვებით) თანმიუყოლლობა: რიცხვების ნაკლებობა, მეტობა...

ხელნაწერი ყოველ ეჭვს გარეშეა, ე რ თ ე რ თ ი დედანია, მაგრამ არა პირველადი დედანი, თუმცა არც საბოლოოდ გამოსული ავტორის ხელიდან ავტოგრაფი. მას, უეჭველია წინ უსწრებდა დედანი, რომელსაც „აპარატი“ არ გააჩნდა არც, საფიქრებელია, ის შესწორებები ჰქონდა მას, რომლებიც ავტორისავე ხელით ჩვენი დედნის ტექსტის აშიებზეა მოთავსებული, ან კიდეც ცალკე ქაღალდის ნაჭრებზე დაწერილი წინათ დაწერილ ტექსტზეა გადაწეპებული. აღსანიშნავია. რომ

ეს უმთავრესად ძირითად ტექსტს ახასიათებს: ქრონიკონებში, სვინქრონულ ტაბულაებში, სამიებელში და კინკლოსში ასეთი რამ არც ერთხელ არ გვხვდება.

ასეთი გასწორებები (ჩანართები საკერებელი ქაღალდზე) მოიპოება გვერდებზე: 0 – 3, 15, 22, 30 (6), 38, 40, 46, 51, 53, 58, 60, 63, 67, 70, 72, 73

(ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწებებული), 78 (ორ ადგილას), 79 (ორ ადგილას). 81, 87, 132, 133. 134 (ორ ადგილას), 135 (ორ ადგილას): 136, 137, 140, 142, 156, 169, 175, 181, 188, 189, 190 (ორ ადგილას) 209, 214, 221 (ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწებებული, 230, 231, 243, 260, 266 (სამ ადგილას), 369, 270, 272, 273, 277, 278 (ოთხ ადგილას. იხ.სურ № 6), 290, 291. ამ გასწორებათა ხელი ერთიმეორეს უფრო ჰგავს, ვიდრე პირველი დედნის ხელს, მაგრამ, უეჭველია, ისიც ავტორისეულია: მხოლოდ უფრო გვიან ნაწერი.

ასეთ გასწორებებს გარდა უხვად მოიპოება ანაფხევი ადგილები. რომლებზედაც მოთავსებულია გასწობებული ტექსტი, ან კიდევ ცარიელადაა დატოვებული (იხ. სურ. № 7). ხელი ამ გასწორებათა ავტორისეულია (დედნისეულია). ასეთები მოიპოება გვერდებზე: 3, 4, 6, 8, 9, 15, 30 (3), 30 (7) (ორ ადგილას), 31, 37, 46, 47, 52, 63 (ოთხ ადგილას), 68, 71, 74, 80, 83, 86, 88, 89, 90 (სამ ადგილას) 99 (სამ ადგილას), 103, 104, 106, 107, 112, 114, 133, 137, 153, 157, 180, 229, 230, 257, 269, 270. 280, 281, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372 და სხვ.

რომ დედანი ავტოგრაფია, ამას მოწმობს აურაცხელი შესწორებანი ტექსტისავე ხელით სტრიქონებს ზემოდან ან კიდევ აშიებზე. რომ არიან მოთავსებული.

დედნის დაუსრულებლობას მოწმობს აგრეთვე ამათუიმ ადგილას დატოვებული ცარიელი ადგილები შემდეგ შესავსებად (იხ. გვ. 214).

ზოგიერთი შეცდომის ხასიათი გვაფიქრებინებს რომ ავტორი ამ თავის ტექსტს სხვა დედნიდან იწერს (იხ., მაგ., 258 და სხვ.)...

ავტორის რედაქტორულ მუშაობას მოწმობენ ის გასწორებანი, რომელთა წაკითხვაც კი ხერხდება (სამწუხაროდ, საკერებლების ქვეშ მოთავსებული ტექსტის წაკითხვა შეუძლებელია. ამისთვის საჭირო იქნებოდა ამ საკერებელთა აძრობა, რაც სპეციალურ პირობებს მოითხოვდა). მაგ., 30 (7) გვერდზე პირველად დაუწერია (ტექსტი ეხება ქართლის მოქცევის ამბავს): „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი პატრიარქისა რომისა დიაკონი ბრანჯი მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევის მოცემად და ნეტარის ნი-

XXXI

ნოს ლოცვისა წარლებად და მადლისა ზიარებად“. მოყვანილი ადგილი ავტორს შემდეგ წაუშლია და ამის მომდევნოდ დაუწერია: „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი დიაკონი ბრანჯი, რომელსაც აქუნდა წიგნი წმიდისა პატრიარქისა რომისა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევისა მოცემად და ნეტარის ნინოს ლოცვისა წარლებად და მადლისა ზიარებად“. ან კიდევ მე-257 გვერდზე პირველად დაუწერია: „ხოლო ხარაგეულს ზეით ჩხერიმელეს ერთვის ორნი ხევნი ჩხერის ციხემდე და მოსდიან ფერსატს“, ეს

წაუშლია და შემდეგნაირად გაუსწორებია: „ხოლო ხარაგელს ზევით არს ჩხერიმელაზედ მლაშე ჩდილოთ. მლაშეს ზევით ჩხერიმელაზედვე არს სამხრით ჩხერის ციხე მაგარი და მტრისაგან აუღებელი“.

რომ დედანი საბოლოოდ დასრულებულ არაა, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს აშიებზე არაერთხელ ავტორის მიერვე მოთავსებული განმარტებანი თუ შესწორებანი ხელის მოწერით: „ვახუშტი“. საბოლოო დედანში, რა თქმა უნდა, ყველა ეს თვით ტექსტში მოთავსდებოდა (იხ., სურ. № 8).

პაგინაციაზე დაკვირვებით ჩვენ ზემორე უჩვენეთ, რომ ასოებით პაგინაცია შესრულებულია 1745 წელს, როცა ვახუშტიმ შრომის ძირითადი ნაწილი შეასრულა. შემდეგ მან შეასრულა დანარჩენი სამუშაო (სამიებლები, კინკლოსები, ქრონიკონები). ყველაფერი ეს მან დაასრულა 1755 წლისათვის. ამ დროს, უნდა ვიფიქროთ, თავის ნაშრომს ავტორმა მეორე რიგის პაგინაცია (ციფრებით) გაუკეთა. მართლაც, რომ ეს პაგინაციაც ვახუშტისეულია, ეს ჩანს მისივე სამიებლებიდან, სადაც ის ტექსტის გვერდსა და სტრიქონს ამ პაგინაციით უჩვენებს. სამიებელი ვახუშტის მხოლოდ გეოგრაფიისათვის შეუდგენია. მხოლოდ გეოგრაფიის ტექსტის სტრიქონებია აღნუსხული (თითო გვერდზე 52 – 53 სტრიქონია, – „შარია“).

ეს წიგნი რომ ასეთივე დედნიდან გადმოწერილი არაა, ეს ზემოქმულიდან, ვფიქრობთ, ცხადია. ის, როგორც დავინახეთ, 1755 წელსაც კი შესწორებებს განიცდის და დამატებებს. 1755 წლის შემდეგ არის დამატებული წიგნის დასაწყისში მოთავსებული სოფლების სია: ის არც ასო-პაგინაციით, არც რიცხვითი პაგინაციით გათვალისწინებული არაა. რომ ეს წიგნი სხვადასხვა დროს შესრულებულ ნაწილისაგან შედგენილი დედანია, ამას ზემოაღნიშნულის გარდა, ის გარემოებაც მოწმობს, რომ თითოეული ნაწილის ბოლოს საკმაოდ მოზრდილი ცარიელი ადგილებია (ზოგჯერ მთელი გვერდები) დატოვებული. მთლიანი გადაწერის, დროს, საფიქრებელია, ამოდენა ცარიელი ადგილების დატოვება არ მოხდებოდა.

ამიაზე მინაწერთა ხელი უფრო ჰგავს სინქრონული ტაბულების ხელს. სამიებლის ხელი ამათგან უფრო განსხვავებულია, მაგრამ ამ სამიებლის ბოლოს მიწერილი „აღსრულდა ჩვენ მიერ“ და სხვ. ხელნაწერის საერთო ხელს უფრო უახლოვდება. გადანაწევებ ქალაქებზე ნაწერის ხელიც ოდნავ განსხვავდება საერთო ტექსტის ხელისაგან, მაგრამ სხვის დანაწერად მისი მიღება ძნელია.

ყველა ამისა გამო შეიძლება დავასკვნათ, რომ წიგნი დაწერილია ვახუშტის მიერ, მაგრამ სხვადასხვა დროს.

უფრო ძნელად ასახსნელია რიცხვითი პაგინაციის (ძველი ციფრებით) ზოგიერთი გვერდის ჩაგდებთ 16 – 21 და მისთანანი... 13 – 16 ეს ერთი ორფურ-

XXXII

ცელაა – „დ“. ეს მეოცდაერთე გვერდი რომ ძველადვე ყოფილიყო აქ, მაშინ 21 – 24 გვერდებს უნდა ასო-პაგინაცია „ე“-ნი ჰქონოდა. მას კი ასეთი არა აქვს. ჩანს, მის ადგილას აქ იყო „17 – 20“ „ე“-ნით. ის ორფურცელა სულ ამოიღეს და ეს ახალი ჩაურთეს შესწორებული ტექსტით, მაგრამ მაინც აუხსნელი რჩება, რატომ არის ეს „21 – 24“ გვერდები. შეიძლება ძველი ხელ-

ნაწერიდან გადმოიტანეს ეს გვერდები. ამას უნდა მოწმობდეს „30“ გვერდის 7-ჯერ გამეორება. უნდა ვიფიქროთ: ორფურცელაები იწერებოდა ცალცალკე და მაშინვე ინომრებოდა (ასოებით). შეცდომა ასეთ პირობებში ადვილი იყო: „აბ, ედ“.

ნ. ბერძენიშვილი.

XXXIII

№ 0

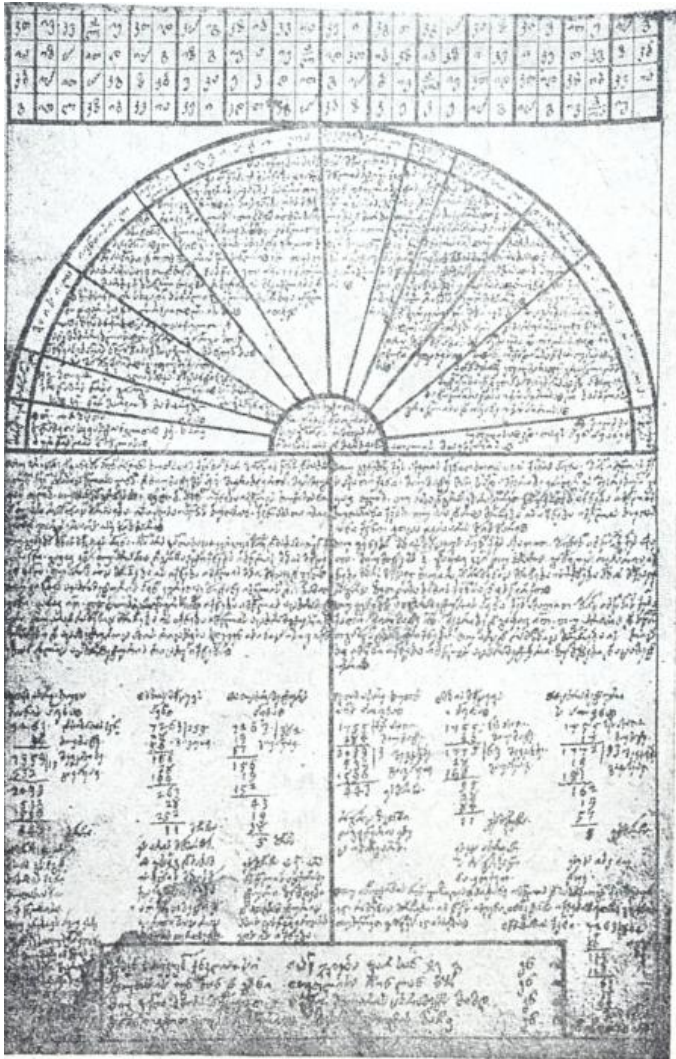
1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52
53	53	53	53	53	53
54	54	54	54	54	54
55	55	55	55	55	55
56	56	56	56	56	56
57	57	57	57	57	57
58	58	58	58	58	58
59	59	59	59	59	59
60	60	60	60	60	60
61	61	61	61	61	61
62	62	62	62	62	62
63	63	63	63	63	63
64	64	64	64	64	64
65	65	65	65	65	65
66	66	66	66	66	66
67	67	67	67	67	67
68	68	68	68	68	68
69	69	69	69	69	69
70	70	70	70	70	70
71	71	71	71	71	71
72	72	72	72	72	72
73	73	73	73	73	73
74	74	74	74	74	74
75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76
77	77	77	77	77	77
78	78	78	78	78	78
79	79	79	79	79	79
80	80	80	80	80	80
81	81	81	81	81	81
82	82	82	82	82	82
83	83	83	83	83	83
84	84	84	84	84	84
85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87
88	88	88	88	88	88
89	89	89	89	89	89
90	90	90	90	90	90
91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92
93	93	93	93	93	93
94	94	94	94	94	94
95	95	95	95	95	95
96	96	96	96	96	96
97	97	97	97	97	97
98	98	98	98	98	98
99	99	99	99	99	99
100	100	100	100	100	100

[The page contains a dense block of handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is mostly illegible due to fading and the quality of the scan. It appears to be organized into several paragraphs, with some lines starting with capital letters. The script is characteristic of 17th or 18th-century handwriting.]

Handwritten text in a dense, cursive script, likely a manuscript page. The text is written in a dark ink on aged, slightly textured paper. The script is highly stylized and difficult to decipher without specialized knowledge of the language and dialect. The page is numbered 'Nº 2' at the top center. The text appears to be a continuous block of writing, possibly a letter or a section of a larger work. There are some faint markings and bleed-through from the reverse side of the page.

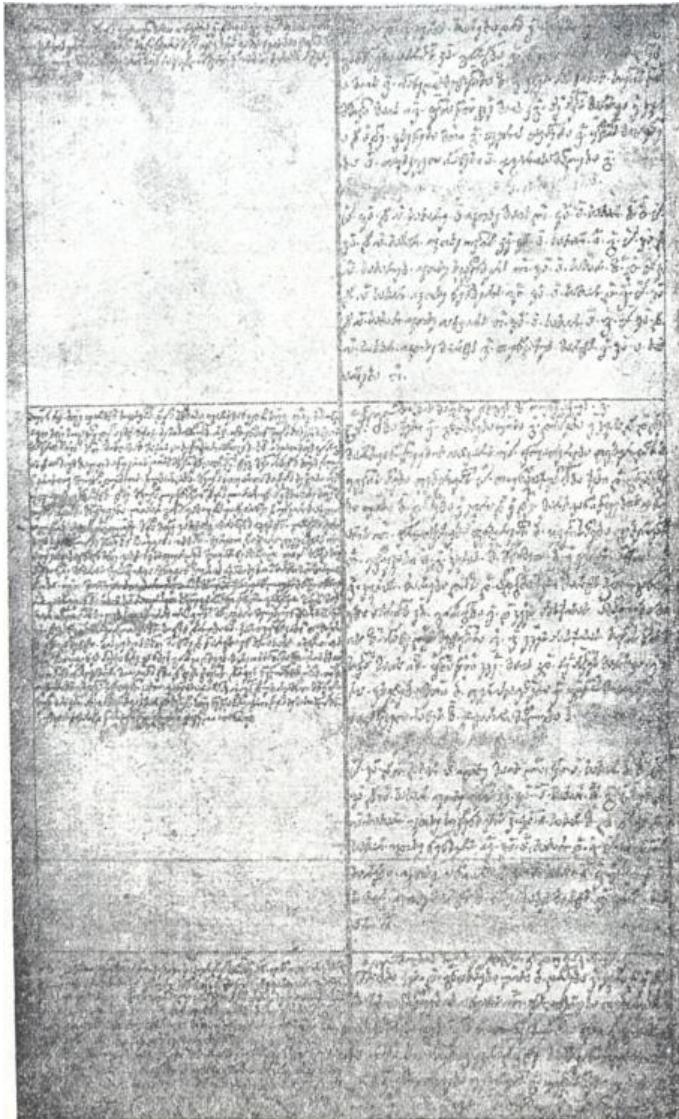
The image shows a page from a handwritten manuscript, likely a calendar or a list of events. The page is organized into a table with four columns. The first column contains numbers, the second column contains small numbers, the third column contains text in an old script, and the fourth column contains larger numbers. The text is written in a cursive hand, and the page shows signs of age and wear.

Column 1	Column 2	Column 3	Column 4
178	41
119	42	...	350
110	22	...	250
250	360
223	34
265
265	19
177	21
110	4
108	13
255
255	21
174	1
176	28
163	11
162	10
172	12
179	3
222	35
258
262	15
229

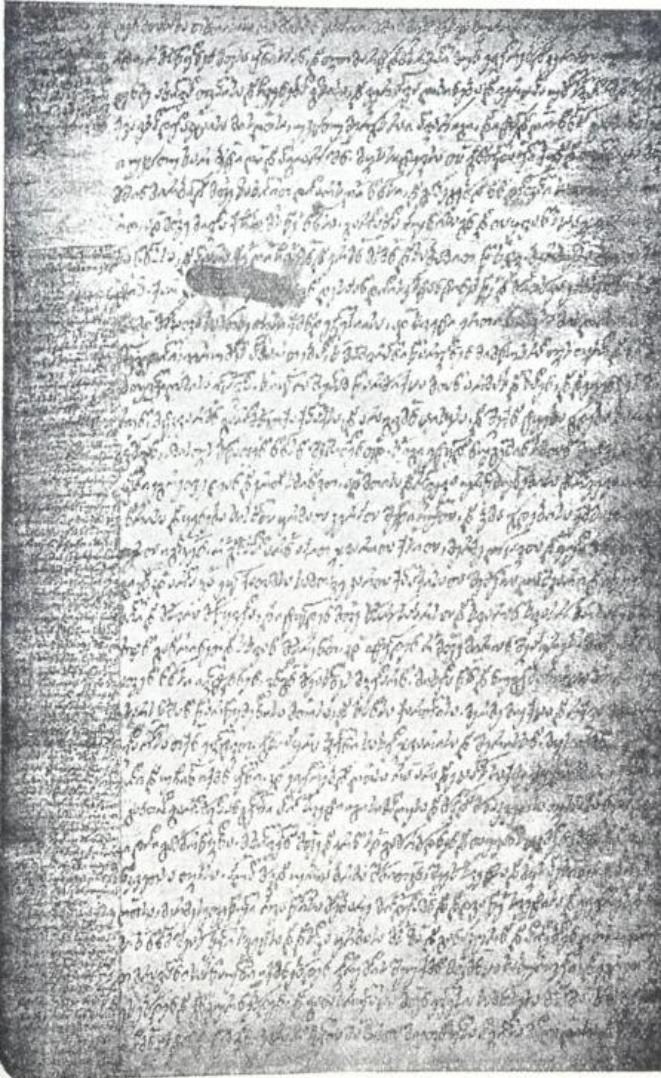

Handwritten text in a single column, likely a manuscript page. The text is extremely faint and illegible due to the quality of the scan. It appears to be a dense block of text, possibly a letter or a page from a book, written in a cursive or Gothic script. The page is oriented vertically and shows signs of age and wear.

№ 6

№ 7

ტექსტის გამოცემისათვის

წინამდებარე გამოცემისას რედაქციის განკარგულებაში იყო ვახუშტისეული დედანი¹, ე. ი. ის ხელნაწერი, რომელიც ხელთა ჰქონდათ ვახუშტის გეოგრაფიის პირველ გამომცემელთ: ბროსეს, „ჯანაშვილ“³. გამოცემისას რედაქცია შემდეგი წესებით ხელმძღვანელობდა: დედნისეული ორთოგრაფია უცვლელადაა დაცული, სასვენი ნიშნები რედაქციისაა; გასწორებულია მხოლოდ რამდენიმე აშკარა შეცდომა, რაც იქვეა აღნიშნული; სწორკუთხოვან ფრჩხილებში მოთავსებული ნაწერი ავტორისეულია, მასვე ეკუთვნის ამ ნაწერის ფრჩხილებში მოქცევა.

სწორკუთხოვან ნახევარფრჩხილებში კი რედაქციის ჩანართია. მარცხენა აშიაზედ შავით აწყობილი ციფრი დედნის გვერდს აღნიშნავს. ვახუშტის მიერ დართულ საძიებელში მოცემული ციფრები გვერდისა და სტრიქონის („შარის“) დედნისეულ სათვალავს ჰგულისხმობენ, ხოლო რედაქციის მიერ დართულს ლექსიკონსა თუ საძიებელში მოცემული ციფრით ჩვენი გამოცემის გვერდია აღნიშნული. ტექსტში წვრილი ციფრით აღნიშნული სიტყვა განმარტებულია „შენიშვნებსა და ლიტერატურაში“. ასე, მაგ., 1 აღნიშნავს პირველ გვერდს (დ ე დ ნ ი ს ე უ ლ ი ს ა თ ვ ა ლ ა ვ ი თ) და ამ პირველ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის პირველ განსამარტავ სიტყვას; ასევე 32 აღნიშნავს მე-32 გვერდს (დედნისეული სათვალავით) და ამ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის მეხუთე განსამარტავ სიტყვას და ასე შემდგომ. დედნისეული სათვალავის აქ გამოყენება უეჭველია, უხერხულობაა. გამოწვეულია ეს ნაკლი იმ გარემოებით, რომ „შენიშვნები და ლიტერატურა“ წიგნის დაბეჭდვამდე დამზადდა. ხოლო ბეჭდვის დროს მისი გადაყვანა რედაქციისეულ სათვალავზე, სამწუხაროდ, ვეღარ მოხერხდა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ვახუშტი თავის „აღწერას“ ისტორიისად უყურებდა. ჩვენც ამიტომ ზედმეტად არ დავინახეთ საკუთრივ „აღწერის“ წინ მოგვეთავსებია ვახუშტის „მკითხველთათვის სიტყვა“, სადაც, სხვათა შორის, ავტორი გვამცნობს მიზეზებს როგორც „აღწერის“, ისე რუკების შედგე-

¹ ამის შესახებ ხელნაწერის აღწერილობა.

² აღნიშნული ხელნაწერი რუკებით 1925 წლამდე დაცული იყო ლენინგრადში, მეცნიერებათა აკადემიაში. ამ წელს სხვა ქართულ ხელნაწერებთან ერთად ეს ხელნაწერიც დაუბრუნდა საქართველოს. ჩამოიტანა და საქართ. ცენტრი არქივში მოათავსა ჩვენი ხელნაწერი ამხ. შ. ჩ ხ ე ტ ი ა მ.

ნისას. რაც შეეხება „ზნენი და ჩვეულებანის“ აქ მოთავსება, რედაქცია ამ შემთხვევაში მხოლოდ ტრადიციას გაჰყვა. ამ თავის გამოშვება გამოცემის დაუზიანებლად შეიძლებოდა.

რედაქციის მიერ დართული შენიშვნები და საძიებლები, ბუნებრივია, უნაკლო არ იქნება: ლიტერატურა ნაჩვენებია ხელმისაწვდომობის ფარგლებში; ის, უეჭველია, სრული არაა. ზოგისათვის ნაკლებოვანი იქნება საგნობრივი საძიებელიც: ასეთი საძიებელს სისრულე ერთობ შედარებითი გარემოებაა.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი ხელნაწერი ავტოგრაფია. ამდენადვე რედაქციას შეეძლო სხვა ხელნაწერებისათვის ნაკლებ მოეხედნა. მიუხედავად ამისა რედაქციამ სხვა ხელნაწერთა საკმაო რაოდენობა გაითვალისწინა. უცილობლად დაადგინა ამ ხელნაწერთა ჩვენი დედნიდან წარმომავლობა. ამ მუშაობისას მეტად საინტერესო გარემოება აღმოჩნდა: დაისახა კულტურულ-ისტორიული ხასიათის თემა: „ვახუშტის გეოგრაფიის ისტორია“¹.

ჩვენი გამოცემა ურუკოდ გამოდის მაგრამ ეს ტექნიკური გარემოებით გამოწვეული შებრკოლებაა. რუკები მზადდება და ახლო მომავალში ცალკე დაიბეჭდება, როგორც ჩვენი გამოცემის ნაწილი.

ვახუშტის ამ თხზულების სახელწოდების აღდგენის გარდა რედაქციამ მეორე ტრადიციაც დაარღვია: მან უარყო მ. ჯანაშვილისა და ზ. ჭიჭინაძის გამოცემებში მიღებული „ვახუშტის სურათი“. სამწუხაროდ, არაფრიდან ჩანს, რომ ის ნამდვილად ჩვენი ავტორის სურათია.

დასასრულ რედაქციას სასიამოვნო მოვალეობად მიაჩნია მადლობით აღნიშნოს ამხ. ამხ. მ. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ი ს ა და ალ. მ ა ყ ა შ ვ ი ლ ი ს თავაზიანი. დახმარება-ზოოლოგიური და ბოტანიკური ტერმინების განმარტება.

რედაქცია

ქ. მკითხველთათვის სიტყვა რამსათვის არს შრომა ესე.

იტყვის ბრძენი პლინი სთოიკი¹, რამეთუ: „ყოველი ჟამი იგი წარწყმდეს, რომელიცა სწავლასა ზედა არა საცმარ ეყოთ“. 5
ჭეშმარიტ არს სიტყვა ესე, ვინათგან ჟამი მლტოლვარე არს, არავის ძალუცს მოქცევად. და წარწყმდეს ჩვენგანა. უკვთუმცა არა მოვილოთ ნაყოფი მისი ჟამსა მისსა; და არა თუ ჟამისა, წამისა და წუთისა, არამედ თთვისა და წელიწადისაცა არ- 10
ღარა შემძლებელ ვართ ველყოფად. ხოლო არს ჟამი ჟამიცა, კვალად დაისახების დღეცა ჟამად, თთვე, წელიწადი და საუ- კუნოცა. განა თუმცა მოიქცევის ესენი, არამედ არა იგინივე არიან, რომელნი წარხდნენ ჩვენგან, და არა ძალგვიცს მის წი- 15
ნანდელთაებრ ყოფად მათ შინა, რაოდენცა წადიერ ვიყუნეთ. და ესე ვინათგან ჭეშმარიტ არს, ამისთვის არა ჯერ არს, რათა უქმ გვყოთ ჟამი და განუტეოთ ჩვენგან, და დავრჩეთ ურგებნი მის მიერ.

არამედ რაჲ მოგუცემს ნაყოფსა მისსა, თუ შევიკრიბოთ საუნჯე დიდძალი, წარვალს და არა დაადგრების ერთისაცა საუკუნისად. ხოლო უკვთუ ვვყოთ სახელნი და დავიპყრათ ქვე- 20
ყანანი [ვითარცა მაკედონელმან და სხვათა], არცა ესე დაადგრეს და წარწყმდეს მასვე წინათქმულსავე დროსა. უკვთუ აღმაშენოთ სახლნი, და ვვყოთ ქვეყნის მოქმედებანი, და განვაშვენოთ სავარდითა და წალკოტითა, და წყლითა აღმა აღმცენარითა

და წყაროებითა, წარწყმდეს იგინიცა მასვე ხანებთა შინა. უკჭთუ განვისვენოთ და განვსცხრეთ შვებითა და ნადირობითა, 25 ნადიმობითა, მგონსითა. და მწყობრითა, და სახიობითა მამანი დედათა თანა და დედანი მამათა თანა, წარვიდეს ესეცა უადრევეს თვსა დღისა და ჟამისა.

ხოლო უკჭთუ მივივლტოთ ცოდნისა მიმართ, და ესე არს 30 ნაყოფი კეთილი, არამედ წარვალს ესეცა და არა ვითარცა წინათქმულნი იგინი, რამეთუ სწავლა განაბრძნობს, თავისუფალ ჰყოფს, აცნობებს ღმერთსა და შიშსა მისსა დანერგავს, მოცურვებს ზღვასა ზედა და ახილვებს მას შინა სრულიადსა, აღა-

1

ფრენს და წინადაუდებს ყოველსა ქმნულებასა ცისა და ქვეყნისასა, შეკრებულად თვალთა შინა, აჩვენებს ბუნებასა და ნიშატსა ვარსკულავთა, ცხოველთა და ნერგთა, განსდევნის ბოროტსა, შეაყვარებს მოყვასსა, შემოიყვანს კეთილსა, მატებს 5 ქვეყანასა, აღაშენებს და დაამშვიდებს, სურგრძელ ჰყოფს მეფეთა და დიდებულთა პატივსცემს, და ერთა მოურნე ექმნების, მტერთა დაამდაბლებს და მშიშრულ ჰყოფს, თვსთა აღამალლებს და აკადნიერებს.

არამედ რაისგანმე არს ესე ოდენი კეთილნი, გარნა არს 10 არა თუ ხსოვნისაგან, არამედ ხსოვნაცა ესე წარწყმდეს სამისა ანუ ოთხისა და უფროს ხუთისამდე ნათესავისა, და ამისთვის ვიხილავთ უმჯობესად წერილთა, რომელი გვასწავებს სიბრძნეთა წინათქმულთა და მოგვახსენებს დასაბამითგანთა წამთა, ჟამთა, თვეთა და წელიწადთა და საუკუნოთა, კვალად უმეტესთაცა, და არა წარწყმდების, არამედ ჰგიეს უკუნისამდე, 15 ვითარცა ვიხილავთ [რამეთუ აღწერა მოსემ² ღვთისმხილველმან შესაქმე შემდგომად ხუთისა ხსოვნისა სულითა წმიდითა, ვინათგან არღარა შესაძლებელ იყო შემდგომად ხსოვნად, და გვეუწყების დასაბამითგანი სრულიად], და უკჭთუმცა არა მით, 20 წარწყმდა ყოველი ქმნულებანი, ვითარცა წარწყმდენ მრავალნი დიდშემძლენი. ხოლო წერილნი ესე მოგვცემენ ნაყოფსა ჟამისასა და არა თუ ჟამისასა არამედ სრულიადსა მოხსენებასა, რომელი აღაფრენს გონებასა ღვთისა მიმართ და მოგვანიჭებს ყოველთა წინათქმულთა ცნობასა, ჰელოვნებასა და გამოცდი- 25 ლებასა, ვითარცა იტყვის იგივე პლინი სთოიკი: „არა არს არცა ერთი ეგრეთი წიგნი, რომელიცა რაიმე მისგან ნაწილი სარგებლისა არა მოვილოთ“, და უკჭთუ ესრეთ, და რაოდენმე საღვთო წერილნი და წმიდათა წერილნი, რომელნი მოგუფენენ მადლსა ზეცისასა და მოგუმაძლებენ სოფლისა კეთილობასა, და 30 შემდგომად აღვიტაცებს წინაშე ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა.

ხოლო კვალად წიგნი ფილასოფოსთა მიერ ქმნულნი აღგვავესებენ სიბრძნითა, ჰელოვნებითა და სიტყვიერებითა, გვაცნობებენ თავსა და გვასწავებენ, ვითარ ჯერ არს ცხორებად,

35 და მილტოლოვილ გვყოფს ღვთისა მიმართ. კვალად მატთანე მოგვაქსენებს ქმნულებასა და ყოფათა მეფეთა, მთავართა და დიდებულთა, ვიდრე მცირედმდე, და ვითარებასა მათთა, გან- გვაშორებს ბოროტსა და შეგვრთავს კეთილსა. ხოლო წიგნი დედაბერებული ზღაპართა, განა თუ არა არს მოსახსენებელი, არამედ იგიცა აღხინებს ოდესმე, და გონიერი მოისთლობს მის- 40 განცა ნაყოფსა [ვითარცა იტყვის დამასკელი იოანე³ წიგნსა დ, თავსა იწ ამისთვის: „ჯერ არს, რათა ვაკითხვიდეთ წიგნთა, რამეთუ მის მიერ მოვისთლობთ სულთა ნაყოფსა და, უკჭთუმ-

2

ცა ვერ შევიგნოთ, კვალადცა ჯერ არს კითხვად და არა უგულ- ლებელს ყოფად, რამეთუ ვსცნობთ მის მიერვე და არა თუ საღვთოთა, არამედ გარეშენიცა არა არიან განსაგდებელნი, რათა უმჯობესი მისნიცა შევიკრიბოთ, ხოლო უჯერონი ძაღლთა მიეპყრათ“]. 5

განა თუცა არს ესე ოდენი კეთილობანი მის მიერ, არამედ უგულვებელს იქმნებიან და საგმობელ ვიეთთაგანმე. განა ესრეთ- თა არა ჯერ არს რიცხვად, არამედ მეცნიერთაგანცა დატევე- ბულ იქმნებიან მიზეზითა უცალოებისათა, და არა თუ უცალო- 10 ებითა, არამედ უტრფიალობითა წერილისათა, და კნინდა სა- პოვნელ ძნიად არს ტრფიალი ათასთა შინანი ერთ [რომლი- სათვს მკითხველთა მიუგებდა სოკრატ ბრძენი⁴, ოდეს ჰკი- თხვიდნენ: „რისათვ არა რაიმე სიბრძნისა წარწერე?“ მიუგო სოკრატ: „ამისთვის, ვინათგან ვხედავ, რამეთუ ქაღალდი უძვი- 15 რეს არს ვიდრედა წერილი“]. ხოლო უკჭთუ ქაღალდი უძვი- რეს არს აწცა, რადღა სახმარ არს შრომა და წერა, ვინათ- გან ჩანს მის გამო, რამეთუ არს წიგნი უპატიო; არამედ ჩვენ ვისმინოთ დამასკელის თქმული და პლინი სტოიკის სიტყვა, ვინათგან არა განსაგდებელ არს გარეშენიცა წიგნნი, და ვითა- 20 რისა უჯეროსაგანცა მოვიგებთ სარგებელსა. რამდენით უმჯო- ბეს არს რომელნიცა წარმოვსთქვით მათნი კითხვანი, და რაო- დენ სასარგებლო და შესაწყნარებელ არს წიგნნი მატთანეთა [რომლისათვს იტყვის ბრძენი ციცერონ:¹ „უკჭთუმცა ყოველი ღვთისმეტყველება, ფილასოფია, ფიზიკა და რიტორებანი შევი- 25 კრძალოთ და არა მატთანენი ბუნებისანი ნერგთა და ცხო- ველთა, ვერა რაიმე შევიგრძნათ“]. რამეთუ მატთანე მოგვახსე- ნებს დასაბამითაგანსა ჟამსა, წელსა და საუკუნოსა; მატთანე გა- ნარჩევს კეთილსა და ბოროტსა; მატთანე ადამაღლებს კეთილის ქმნულებასა და გმობს უკეთურთ ქმნულებასა. მატთანე მეტყვე- 30 ლებს ჭემმარტსა და არა სცბის და მოწმობს სხვათა და სხვა- თა; მატთანე განამწნობს კაცსა და ერთგულ ჰყოფს ქვეყნისად: მატთანე აცნობებს ნათესავთ-ჩამომავლობასა, და დასდებს თავსა სარწმუნოებისათვს, და მოყვარულ ჰყოფს მოყვასსა მოყუსისა

მიმართ.

არამედ ესე მატიაწე განიყოფების ოთხწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავმეტყველებად, წლისმრიცხველობად და მოქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად – საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ. საეკლესიო არს წმიდათა ცხორება და ქმნულება მათნი, ხოლო სამოქალაქო – ქმნულება სოფელსა შინანი დიდთა და მცირეთა. არამედ ვინათგან ესოდენი კეთილობანი მას შინა მოიპოებინ, არა არს განსაგდებელი არა თუ უმეცართა მიერ, გარნა სურვილით შეტკობა.

35

40

3

5 ხოლო უკვთუ ჩვენ ქართველთა მატიაწე შემოიპყრობს სამსა მას წილსა მატიაწისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავმეტყველებასა მცირეთ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს, განა ამასაც ეკლესიის მატიაწეს შეამოკლებს და სამოქალაქოსა მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლათ ადგილით ადგილად და ოდესმე შემოკლებით ნოედა² ვიდრე ბრწყინვალეს მეფის გიორგისამდე³. ხოლო შრომა ჩვენი ამის-
10 თვს არს: ვინათგან ორნი წილნი იგინი გამოუჩენელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ, და მესამისა განვრცელებული შევამოკლოთ, რათა მკითხველთა არა საწყინოდ და ადრე საცნობელი იყოს.

15 ხოლო მოქმედი ვევედრებით, უკვთუ ვისმე სთნდეს კითხვად, რათა არა შემოვიდეს მრისხანებით და შურითა, რამეთუ მრისხანება განსდევნის სასჯელსა, და შური დაუტევებს კეთილობასა, არამედ აღიმაღლოს გონებისა თვალი სიწრფოებით ვითარცა ორბმან, რომელი ტრფიალებით აღვალს, რათა განიხილოს სრულიადი ქვეყნის შუწნიერება, და ესე ოდენს სიმაღლესა ზედა, რომელ ყოველსა სოფელსა გუგათა შინა შემოიკრებს, არამედ ამისი მოქმედი და უგონებელი განახლებების
20 და კვალად გაჭაბუკდებისცა. ეგრეთვე უზაკველად მკითხველი სცნობს შრომასა ჩვენსა და არა საგმობელ ჰყოფს. და მიიღებს მიზდსა წადიერებისასა.

25 არამედ ესე ვითართა ვამცნებთ მოქმედნი, რათა გონიერად ისმინოს თქმული ჩვენო რამეთუ ვინათგან დავსხენით ქართა ანუ რუკანი საქართველოსა ანუ ივერიისანი, რომელსა ხაზვიდნენ მცირეთ და არა ჯეროვნად, და ჩვენ სრულიადი წინა დავდევიტ. განა ამისდა ჯერ იყო სამჭირნოთ, რათა აქუნდეს ღეოღრაფიისა აღწერისაცა დადება [რომელი არს ქვეყნის მხაზველობა], რომელი იგიცა ვქმენით, და კვალად მისდაცა ჯერ
30 იყო მოკლე მატიაწე, რათა მკითხველთა სცნან, ვისგან ქმნულარიან ქმნულებანი, და მეფენი და მთავარნი, და მას შინანი კეთილნი და ბოროტნი, არა თუ დატევებულ იქმნას მატიაწე

იგი, არამედ იგივე უმჯობეს სივრცელე, და ამის განმართლებსათვის, ხოლო ესე სიმოკლისა და რომლისად აღვსწერეთ სახ-
35 მარად მისდა.

გარნა, უწყება ჯერ არს, უკჭთუ ცხორებისა ჩვენისა ქო-
რონიკონნი არიან იმჭთ. არამედ ნოედამ მირიანისამდე ⁴ რაო-
დენნი მოიპოვებინ, უმეტეს მოწმობენ რომაულსა; ხოლო მირია-
ნიდამ ბაგრატოვანამდე ⁵ ბერძულსა და მას ქვეითნი თამარ მე-
40 ფისამდე ⁶ არიან ხუთასიანი, რომელსა ჩვენ უწოდებთ ქარ-
თულსა, და ჩვენცა ეგრეთვე შემოწმებულ ჩვენთა ცხორებათა
ზედა ვქმენით. ხოლო თამართგან ბრწყინვალეს გიორგისამდე.

4

კვალად უჩინოა. არამედ ვინათგან მცირედად და უჩინო არს
ზეითი და ქვეითი ქორონიკონნი, ჩვენ ვითარ ვპოვეთ, წარმო-
ვაწყინოლო ამათთა ურწმუნოთათვის.

რამეთუ ნოედამ ნებროთის ⁷ გამეფებამდე საჩინო არს და-
ბადიდებისგან, ხოლო ნებროთ რაოდენი წელი მეფა და მოკუდა, ⁵
იხილვების სხვათა მატანიეთაგან, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა
მატიანეთა. ხოლო მას ქვეითნი კერპთთაყვანისცემა და მოსეს
ზღვის გამოსლვა დაბადებითგანვე, და სხვანი სპარსთა მეფეთა,
და ნაბუქოდორნოსესა ⁸, და ალექსანდრე მაკიდონელისათიყ
ვპოვეთ. ხოლო ვინათგან ალექსანდრეს მოსლვა ქართლსა შინა ¹⁰
მოვიპოვეთ, ამით ადვილ გვექმნა გამეფება ფარნაოზ პირველისა
მეფისა, ¹⁰ ვინათგან მოსლვასა ალექსანდრესასა რაოდენის წლისა
იყო. და რაოდენისა გამეფდა, და რაოდენ წელ მეფა, მენავე
წერილ არს. და მის შემდგომად მეფენი ასურელთა მეფეთა
მოწმობითა, ვითარცა მოიკსენებს მუნამე სახელებთა, ვიდრე ¹⁵
ადერკის¹¹ მეფობადმდე.

ხოლო ადერკის მეფობა იქმნა პირველსა წელსა შობისა
ქრისტესსა, და მეფობაცა მისი ცხად არს. არამედ მას ქვეითნი
მფენი მირიანისამდე კეისართა, სპარსთა და სომეხთა მეფეთა-
ხან მოწმობითა დავსხენით. ხოლო მირიანის მეფობისა პირვე- ²⁰
ლი ქრისტეს მიერ მოქცევისა და შემდგომად მოქცევისა წელ-
ნი. ვინათგან წერილ არს მისთვის დღე იგი მოქცევისა კ ივნისის
დღე შაფათი, ეს ვპოვეთ, რომელი არს ერთი ქრისტესი **ტვ**,
ქარ. **ნჭ**, მეორე ქრისტესი **ტიზ**, ქარ. **დთ** და მესამე **ტკდ**,
ქარ. **ოვ**, რომელნი შეეტყვებიან მას. არამედ პირველი იგი ²⁵
არა არს დღე იგი მოქცევისა, რამეთუ კოსტანტინე დიდი ¹²
ჯერეთ არ იყო მოქცეულ ქრისტეს მიმართ და არცა დაეპყრა
რომი და სრულიადი მეფობა, რამეთუ წერილ არს: „მირიან ეზ-
რახა ოთხთა წარჩინებულთა თვსთა კერპმსახურებისათვის,
უკჭთუ არა დაუტეოს | ნანა დედოფალმანცა¹ რჯული რომთა, ³⁰
ვსტანჯო იგიცა“. რამეთუ უკჭთუ მოუქცეველმა იყო კოსტან-
ტილე, არა ახსენებდა რჯულსა რომთასა, ვინათგან რჯული

რომთა კერპივე იყო, და ნანა ქრისტეს ჰქადაგებდა. კვალად მე-
სამეცა არა არს, რამეთუ ერთის წლის შემდგომად იყო კრება 35
ნიკიური ² პირველი, არამედ ნიკიის კრებისაგან უწინარეს იყო
მოქცევა მირიანისა, ვითარცა ვიხილავთ ცხორებასა შინა საჩი-
ნოთ. ხოლოს მეორე იგი ჭეშმარიტებას ამისთვის, რამეთუ კოსტან-
ტინეს ხუთის წლის წინარე დაეპყრა რომი და სრულიადი მე-
ფობა, და ქრისტეანეცა ქმნულ იყო, ვინადგან მირიან რომისავე
მეფობასა შინა მიუვლინა მთხოელი ეპისკოპოზისა და მღვდლი- 40
სა, რამეთუ არა დაწყებულ იყო ბიზანტია ³ აღსაშენებულად,
ვითარცა ვიხილავთ წერილებთა შინა ჩვენთა, და მას ჟამსა

5

სილიბისტროცა ⁴ სცოცხლებდა, რომელმან მოავლინა დიაკონი
თვსი.

ხოლო ნინოს ⁵ სიკუდილის ქორონიკონი არა არს ურთი-
ერთის მოწყობილი [ვითარცა თამარ მეფისა, რომელი წარმო-
ვაჩინოთ თვსს ადგილს], რამეთუ უკვთუმცა ქრისტეს აქათი
ქორონიკონი ჯვარცმიდამ იყო **ტლწ**, ჯერ იყო დასაბამითგანი
ყოფილიყო **ჰყდ**, და უკვთუ დასაბამითგანი იყო **ჰყლწ**, ჯერ
იყო ქრისტეს აქათი ჯვარცმიდამ ყოფილიყო ტლ, არამედ არ-
ცაღა ჟამსა ამას კოსტანტინე სცოცხლებდა* არამედ შეცთო-
10 მილ არს მწერალთაგან. ხოლო ჩვენ, ვინათგან ვპოვეთ მირია-
ნის მოქცევისა იგი დღე აღმოჩენითა მით, ამას ზედა აღვრიც-
ხუჭთ მოსლვა ნინოსი მცხეთას, რომელმან დაყო წელი **იდ**.
ამისგან სამი წელი უწინარეს მოქცევისა იყო მცხეთას ქალაქსა
შინა, რომლისაგან დაშთების ია წელი. ეს მირიანის მოქცევის
15 წელს დავადევით, რომელი იქნების ქორონიკონი ჩვენ მიერ
აღწერილი. არამედ ნაკლულევანებს მუნ წერილისაგან ესე და-
საბამითგანსა **ზ** წლითა, ხოლო ქრისტეს აქათსა **ი** წლითა, და
სხვანი მირიანის მეფობის წელნი მითვე რიცხვეულ ვყუჭნით
და აღვსწერენით.

20 ხოლო ბაქარადამ ⁶ ვარზაბაქარისამდე ⁷ ეგრეთვე კეისართა
და სომეხთა მეფეთა შემოწმებით ვყუჭნით. არამედ ვარზაბაქარ
მცირე თეოდოსის ⁸ ჟამსა არა არს, რამეთუ ვარზაბაქარ დი-
დის თეოდოსის ⁹ ჟამს იყო, და მე მისი მირვანოს ¹⁰ მცირე თეო-
დოსის ჟამსა. ესე იცნობის ესრეთ: ვინათგან ყრმა წარიყვანეს
25 მურვანოს, და მუნ აღიზარდა მოღვაწეობით, და შემდგომად გა-
ნივლტო და მონაზონ იქმნა. კვალად უკვთუმცა ესრეთ არა
იყოს წელნი მირიანიდამ მეორეს ფარსმანისამდე, ¹¹ წერილი
არა მისწუდების, და არცა ვახტანგ ¹² ლეონ კეისრი ¹³ ჟამსა
იქმნების. ესრეთ უსწორო არს, ხოლო ესე განასწორებს და
30 რიგოვან ჰყოფს რიცხვსა წელთასა მოწმობულებითა. კვალად
ვახტანგისამდე მეფენი, რომელნი მუნ წერილ არიან, რამეთუ
ვახტანგისამდე მირიანიდამ გადახდნენო წელნი **რწზ**, ესე არა
მდე არს, არამედ სიკვდიდმდე ვახტანგისა, და ამაზედ შვეა-

35 სწორეთ, რამეთუ დაღაცათუ გარდაცვალებამდე არა იყოს,
ყოველნი სხვანი უსწორო იქმნებიან, და არცა იგი ს წელი

*) ამის პირდაპირ მარჯვენა აშიაზე დედნის ხელით სწერია: „წელსა ქრისტესსა 306 მოკუდა კოსტანტინ, მამა კოსტანტინესი, და იქმნა კოსტანტინე კეისარი. 307 მოკუდა მაქსიმიან ღერკული, იქმნა კოსტანტინე ავგუსტო; 311 მოკუდა მაქსიმიან ღალერიცა, და 312 რომს მიმავალს კოსტანტინეს გამოუჩნდა ჯვარი ცაში, და იქმნა ქრისტეანე, სძლო და მოკლა მაკსენთი, დაიპყრა რომი და სრულიად კეისრობა, ვითარცა სწერს ბარონია.“

6

მეორეს ფარსმანისამდე სწორე იქმნების, ვინათგან ვახტანგის შემდგომთა მეფეთა მეფობის წელიწადი არიან, არამედ ჩვენის რიცხვით, რათა ჭეშმარიტი იყოს ს წელი მირიანიდამ ვახტანგის გარდაცვალებამდე წელი იგივე არიან **რწზ**. ესრეთ ჭეშმარიტ სხვათა მემატეანეთა მოწმობითა და მუნ წერილთა რიცხვითა, და მეფენიცა ამას ზედა განეასწორენით კეისართ, და სპარსთა მეფეთა შეთანასწორებითა ვახტანგისამდე.

არამედ ლეონ კეისრისას ვინაშენი მემატეანენი სწერენ მ წელს მეფობასა მისსა, და ჩვენიცა მათ ემოწმების, რომლისათვის ჩვენცა ეგრეთვე ეყვებით და შეთანავასწორეთ ვახტანგისა და ლეონის მეფობაი ხოლო სხვანი იზ წელს ამტკიცებენ ლეონის მეფობასა, რომელი არცა ესე არს წინააღმდეგომი მისსა, დაღაცათუ არა იყო ლეონ დიდი, არამედ მეორე ლეონია ¹⁴ იგივე აღწერა ჩვენმან ცხორებამან და ზენონცა¹⁵ იგივე; და შემდგომად სპარსთა მეფისა ბრძოლასა ზედა ზენონად წარმოაჩინა სიყვარულისათვის. გარნა სხვას ქართლის ცხორებამა უსახელოთ კეისარი სწერია, ამითი იქმნება ანასტასი ¹⁶ კეისარი *, ვითარცა ვიუწყებთ. ხოლო ვახტანგის შემდგომნი მეფენი რაოდენთა წელთა მეფობდენ, ცხად არიან ვიდრე მთორეს ფარსმანისამდე. და ქმნული ესე ჩვენი ჭეშმარიტ არს ს წელიწადი, შესრულებულნი მირიანიდამ ფარსმანისამდე.

კვალად ბაკურ ¹⁷ მეფიდამ გურამ ¹⁸ კურადპალატისამდე საჩინო არს კეისრის მავრიკისაგან, ¹⁹ და სპარსთ მეფის ურმუზისა ²⁰ და ძისა მისისა ხოსროსაგან ²¹. ხოლო დავით წინასწარმეტყველის ²² ნათესავის გურამის მოსლვა, ცხორება და გამეფება მათი აღვსწერეთ თვისსა ადგილს, მით იუწყების. ხოლო სტეფანოზის, ²³ გურამ კურატპალატის ძისა, ერეკლეს ²⁴ კეისრის გამო, და ადარნასე ²⁵ სოსროვანისა ეგრეთვე. განა ვინათგან ჟამს ადარნასესასა და ერეკლეს კეისრისასა გამოჩნდა მამად, ²⁶ მოძღვარი სარკინოზთა, ჩვენ იგი მაჰმადის ქორონიკონი ვპოვეთ, რაოდენი ქრისტეს აქათი ყოფილ არსი ამის მიერ და წლის მრიცხველობით, ვიდრე მოწამის არჩილ ²⁷ მეფის სიკუდილისამდე, და ძეთა მისთა იოვანეს ²⁸ და ჯუანშერის ²⁸

სიკუდილისამდე და ვიდრე აშოტ კურადპალატის ძის ბაგრა-
ტისამდე, ²⁹ რომლის გამეფება წერილ არს, რამეთუ მაჰმადის
გამოჩინებიდამ ბაგრატის გამეფებამდე გარდასრულ იყუნენ
წელნი სით, ამას ზედა შევასწორენით ადარნასედამ ბაგრატი-
სამდე გარდამხდარნი წელნი სით.

35

ხოლო აშოტ კურადპალატიდამ ³⁰ ვიდრე თამარის მეფო-

*) უკანასკნელი 11 სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზევით
და გატანილია აშიაზე.

7

ბამდე წერილ არს ყოველთა ქართულნი ქორონიკონნი, და ამით
გამოვირიცხვეთ ქრისტეს აქეთნიცა. არამედ დავით აღმაშენე-
ბელისა ³¹ წერილ არს, ივ წლისა მეფე იქმნა და ლვ წელი მეფა,
რომელი იქმნების ნზ წელი. განა მუნვე წერილ არს, ივ წლისა
5 გამეფდა და ნზ-სა მოკუდა. ამ რიცხვით იქმნების მეფობისა
მისისა წელი მა, და ჩვენც ესევე აღვსწერეთ. ვინათგან სხვათა
მეფეთა ქორონიკონნი ამას უმეტეს მოწმობენ, და სიკუდილის
დღე შაბათი, იანვარი კდ ეს ქორონიკონი იქმნების, რომელი
დავსდევით.

10 კვალად თამარის გამეფების ქორონიკონი არა არს შეთქ-
მული, რამეთუ წერილ არს, დასაბამითგანი იყო ხქვვ, ქრისტე-
სი ჩრწვ, ხოლო უკვთუ დასაბამითგანი იგი იყო, ჯერ იყო,
რათა ქრისტესი ყოფილმცა იყო | ჩროწ, და თუცა ქრისტესი
ჩრწვ იყო, დასაბამითგანი ჯერ იყო ყოფად ხქიდ. ესრეთ არა
15 ჭემმარიტებს. ხოლო ჩვენ ალექსი ანგარისა¹ და ფრანგთაგან
კოსტანტინეპოლის ალების² ქორონიკონი ვპოვეთ, მით მას ზეი-
თი და მას ქვეითი მუნვე წერილის წლის რიცხვეულებით ვყვე-
ნით, რომელსა სწერს იწ წელს ლაშას³ გამეფებას და თამარის
20 კდ წლის მეფობის აღმავლობასა, და მისი სიკუდილის ქორო-
ნიკონსა ზედა, რომელი ვპოვეთ, ვყავთ. ხოლო ძისა თამარის
ლაშას სიკუდილი იქმნა იანვარს იწ, დღესა ოთხშაბათსა. ესე
ვპოეთ. რომელია პირველი ქრისტეს აქათი ჩსია, ქარ. ულას;
მეორე ქრისტესი ჩსივ, ქარ. ულვ. არამედ ვინათგან ჩინგის
ყენმან⁴ დაიპყრა სრულიად დიდი თათარი ქრისტესა ჩსზ და
25 ამ ჟამებთა შინა წარმოავლინა სპანი განმსტრობად, და და-
ვით⁵ მცირე ყრმა დაშთა ლაშას, და რუსუდანის⁶ მეფობის
წელი მუნვე წერილითა აღვრიცხეთ, ამისთჳს პირველი უმეტეს
მოწმობილი არს და არცა შემჭირნებულ ჰყოფს მას ქვეითთა
მეფეთა წელსა. ჩვენცა იგივე აღვსწერეთ განმართლებისათჳს
30 წერილთასა.

კვალად ლაშადამ დიმიტრი⁷ თავდადებულისამდე აღრი-
ცხვითა წელთა და მეფეთა-კეისართა მუნ წერილთათა გვიქმ-
ნიეს. ხოლო დიმიტრი თავდადებულისა, დაღათუ არა წერილ

არს წელი, არამედ წერილ არს თთვის რიცხვი და დღე შაბათი მარხვისა მესამე, ამით ვპოვეთ წელიცა იგი, რომელი ყოფილ არს ქრისტესი ჩსპთ, ქარი ფთ, ხოლო მეორე ქრისტესი ჩტ, ქარ. ფვ, და თვნიერ ამისა არა არს სხვა.

40 არამედ ჩვენ ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და ძის ძისა მისისა ბაგრატის ⁸ ქორონიკონი ძველთა ქორონიკონებთა შინა, და ამითი გულდებულ ვიქმენით ლაწქ თემურის ⁹ და ხონთქრებთაგან, და რიცხვეულ ვყავით ვახტანგისა და დავითისა, ვახტანგისა და გიორგის დავითის ძის მეფობანი. ამისთჳს იგივე

8

პირველი გვექემმარიტა, და დავსდევით, ხოლო მეორე ესე ფრიად შეამჭირვებს მათ მეფეთა წელსა და არა სწორრიცხვეულ ჰყოფს. ხოლო კვალად ვახტანგ,¹⁰ ნარინ დავითის ¹¹ ძისა, დავით ¹² მეფისა და ვახტანგ,¹³ ძმისა მისისა წელნი აღვრიცხვენით მათთა მეფობათათა და მით წარმოვაჩინენით. არამედ 5 ვახტანგის აღსასრული, დაღაცათუ არა საჩინო არს, განა იცნობის ესრეთ, რომელნი აღგვიწერია. ხოლო გიორგისა ¹⁴ და ბრწყინვალე გიორგისა, რომელიცა წარმოვაჩინეთ, სცნობს გონიერი მუნ წერილსა ზედა-ქვეთა, რამეთუ ესრეთ არიან, ვინათგან სწერს: „დაუტევა დავით მეფემან ძე თჳსი გიორგი წლისა 10 ორისა მეფე ქმნული“, და მცირე გიორგის, რომელსა მოიჯსენებს, თუცა პირველს მეფობასა მცირე იყო, არამედ აწ არღარა წელთა რიცხვისა წარმოჩენითა. ამის გამო გიორგი დავითის ძე სხვა არს და დიმიტრის ძე სსვა. არამედ სიგრძე წელიწადებთა ულჯათ ყეენის ¹⁵ გამო, რამეთუ მან ულჯათ ყეენმან იგ წელი ყეენა, და ამ წელთა აღრიცხვითა იქმნებიან ეს 15 ორნი გიორგნი ესრეთ. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალე გიორგისა მოვიხსენოთ თჳსს ადგილს ჯეროვანად.

განა სცნობს შემომსვლელნი ამას შინა კითხვისად უზა-ქველობით, რამეთუ არა რაიმე თნებისა ანუ თვალღებით წარგვიწერიეს, არამედ შეძლება ჩვენი ესეოდენნი იყო და ესრეთ მიწდომილ ვიქმენით. ხოლო უკჭთუ უმჯობესი ვისმე ძალგიცსთ, ჩვენი ესე ქმნული არა დამაყენებელ არიან, ვინათგან დედანი იგი მატიანისა შეურყეველად ჰგიეს არა ერთი, არამედ 25 მრავალი. გარნა შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსა ზედა ვიშრომეთ კნინლა წელნი სამნი მარადის წერითა, გამოძიებითა, მატიანებთა და ცხორებათა ძიებითა, რამეთუ არა დაუტევეთ ხონოღრაფნი ბერძნისა. არა თუ ერთისა ვირწმუნენით, არამედ სხვადასხვათა შემოწმებითა. ეგრეთვე განყრილობისა შემდგომად რომაელთა კეისართაგან, მეფეთა ევროპელთა, აწინდელთა 30 სულტნებთა სტანბოლისათა,¹⁶ სპარსთა მეფეთა შისტათა ¹⁷ გამოვიპოვეთ და შემოწმებულათ ვქმენით, რომელნი მოწმობენ

ჩვენთა მატიანეთა და ქორონიკონებთა. ამისთჳს სარწმუნო ვართ. რომელმან იხილოს შრომანი ჩვენნი, არა საგმობელ გეყოს არამედ მადრიელ იქმნეს და მისცეს ლოცვა მიზდისა მოქმედსა. დაღათუ არა იქმნას ესე, ჩვენ სურვიელ ვართ აღსრულებად წმიდისა დამასკელის თქმულისა და პლინი სტოიკის სიტყვისა, რათა არა განვლოთ ჟამი უქმობით, რომელ არა მოვილოთ ნაყოფნი სარგონი მის მიერნი. და თქვენდაცა წინაშდებარედ გვიქმნიეს, უკვთუ ვის გონდესთ, მიილოთ, უკვთუ 35 40

9

5 არა, არა არს ძალი, არამედ უმჯობესისა ჩვენება, და რომელმანცა აღირჩიოს რაიმე, იგი ყოს მადლითა და კაცთმოყვარებითა ღვთისათა, მანისა და ძისა და სულისა წმიდისათა. ამინ.
ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩდმე, ქართულსა ულგ. ოკდონბერს კ, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას.

ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი.

ღმერთმან სიბრძნითა თჳსისა მოწყალებისათა, გამოუთქმელითა და მიუწდომელითა, დაბადა კაცი. და ვითარითა მოწყალებითა! რამეთუ მიწისაგან შექმნა ცხოველად, სულიერად, სიტყვიერად, უკუდავად და განაშტცნა იგი სახოვნებითა და განაბრწყინვა იგი მადლითა თჳსითა უბრწყინვალეს მზისა, და ვარსკულავთა, და მნათობთა, და შეუმკო ქუწყანა ყოვლითა შუწნიერებითა: მრავალთა ნერგთა მყვავილოვანებითა და სურნელთა ფშოთათა, და მდინარე-წყაროთი მომდინარეთა. და უმეტეს ზღვათა სივრცელითა, და მას შინა მრავალთა ჭალაკთა მშვენთა, და ცხოელთა და თევზთა სხვადასხვა გუართა სისავსითა, და ჳმელთა ზედა პირუტყუთა და ნადირთა, და მწეცთა განთვითვებულითა, და მფრინველთა უმეტეს გუართა სიმრავლითა და კეკლუცობითა და მშტვენარებითა სასმენელობათათა, კვალად ვარსკულავთა მნათობთა ბრწყინვალეებითა; განათუ ამითიცა არა ჳმა 15 ჳყო, არამედ სხვა უქმნა უმაღლეს ქვეყნისა, ვითარცა დალიჭი სამეუფო და უუშუწნიერესი ყოველთავე ამათ ქმნულთა, – იგი არს სამოთხე; და დაჳბადა მას შინა ადამ ¹ და კვალად მოწყალებითავე გვერდისა მისისაგან უქმნა შემწედ ევა ², და დაადგინა სამოთხესა მას შინა უკუდავი, უზრუნველი, ნებსითი და უგნებელი, და დაუმორჩილა მას ყოველნი ქმნულნი ცასა ქვეშენი, ვითარცა მისთჳს ქმნულნი სრულიადი; და დაადგინა მეუფედ მათ ზედა, რათა დაიცვას მცნება მისი და შემდგომად მიიღოს 20

უკუდავი, უკანასკნელი, უდიდესი კვალად დადება ღვთისა. არამედ მტრისა ბოროტის მაცთურისაგან ურჩებითა ცდომისა მი- 25
ზეზისათა გამოვარდა სამოთხით და მოეძარცვა მადლი და ბრწყინ-
ვალება ღვთისა, და დაშთა ლიტონი კაცი და შეიმოსა, მადლი-
სა და ბრწყინვალეებისა წილ, ფურცელი ლეღვისა, ესე იგი არს
სიზრქე, სიმძიმე და გემოვნება. და შემოუხდა ნდომა ანუ წა-
დილი, ვითარცა კაინ ³ მოკლა ძმა თვისი აბელ ⁴. ამიერითგან 30
იწოდნენ ძენი ღვთისანი და ძენი კაცთანი, ესე იგი არს ძენი
გულისთქმისანი და ნდომისანი, და ძენი სულიერისა ღვთის ტრფი-
ალებისანი. და ვიდრე ნოეს ღრღვნისამდე ესე ესრეთ. ხოლო

11

შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კვალთა ძეთა
გულისთქმისა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამზადებე-
ლისა ღვთისა თვისისა და ქმნეს ნივთიერნი ღმერთნო კერპნი უსუ-
ლონი, უტყუნი და ყრუნი, და თაყვანისცემდენ მას, ვიდრე სრუ-
ლიად ქუწყანა, ნათესავი ადამისი და ტომნი ნოესნი. ხოლო
5 ესე ქართველთა ტომნი, ვითარცა გვაუწყებს მათიანე ჩვენი,
იყუნენ ყოველთა ტომთა და ნათესავთა უუბოროტესნი და უულ-
თოესნი.

არამედ ვინათგან აღვსწერეთ ტომობა და ჩამამავლობა
10 ქართველთა ნოეს ძის იეფთაეს ⁵ თესლისაგან, ვიდრე ქართლო-
სისა ⁶ და ძმათა მისთამდე, და განყოფილებანი მათნი და ძეთა
მათთა. აწ ვიწყით ძველიდამ ახლადმდე საქართველოსათა ზნე-
თა, ჩვეულებათა და წესთა მათთა პირველ განყოფილებისა ⁷ და
შემდგომად განყოფილებისა. რამეთუ წესნი მთავრობათა სა-
15 ქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე, ვითარცა ვიუწყებთ:
რაჟამს მისცა ჰაოს ⁸ ძმათა თვისთა წილნი ქვეყანათა, და შემდგო-
მად ქართლოსის ცოლმან ძეთა თვისთა, და შემდგომად მცხე-
თოს, ⁹ და კვალად ეგროს, ¹⁰ ბარდოს, ¹¹ მოვაკან, ¹² ჭროს, ¹³ ლე-
კოს ¹⁴ და კავკასოს, ¹⁵ ვითარ წარჩინებულნი მათნი მთავრად ისა-
20 ხელებოდნენ, რამეთუ ცხად არს ადგილითი ადგილთა განყო-
ფილებითა და სახელთა მათთა, რომელნი იწოდნენვე მათ მიერ;
და იწოდებოდნენ იგინი ესრეთ მთავრად, არამედ მცხეთას მყო-
ფი უწარჩინებულეს მთავრად, და მამასახლისად, და მეურნედ
მათ ყოველთა ისახელებოდა. არამედ სარწმუნოება მათი იყო
25 ერთისა დამზადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და ფუცვიდიან
ქართლოსის საფლავასა. ზნენი აქუნდათ პირუმტვიცობა, მტერ-
თა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათვის მჭნედ ბრძოლა, მაგრად
დგომა მისთვის, ციხესიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება
ქვეყნისას ერთისა ცოლისა ქმრობა, რამეთუ მოიყვანიან თვსთ-
30 ვსთა თანასწორთა: მთავარნი მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა
და უმცირესნი უმცირესთა, და ამის მიერ არა იყო მრავალყო-
ლობა, ვითარცა ვიხილავთ ქართლოსისასა და სხვათაცა. არამედ,
გარნა თუ მრავალ მთავარ იყუნენ და ოდესმე განდგიან თვსთ-

ზნეთავს

35 ჯსად, განა მარადის გარე მტერთა თვსთა ზედა ერთობდენ და
მორჩილებდენ მცხეთელ მამასახლისსა და, შერთბამებულნი,
თვსთა ქვეყნისათვის მწნედ იბრძოდნენ. და იყუნენ მრავალთა
წელთა წესთა ამათ ზედა. ხოლო შემდგომად დაივიწყეს ღმერ-
თი დამბადებელი თვსი და თაყვანის სცემდნენ მზესა, მთოვა-
40 რესა, ვარსკულავთა და ნივთიერთა და პირუტყუთა, და შემო-
ერიათ გარეგანი წარმართხო სპარსნი, თურქნი, ასურნი და ბერ-
ძენნი, და შემდგომად ურიანი, და იტყოდნენ ესეოდენითა ენითა;
და უმეტეს დაივიწყეს დამბადებელი თვსი და წესნი და ჩვეუ-

12

ლებანი თვსნი, და იქმნენ ყოველთა წარმართთა უუწარმართესნი
და უუსჯულოესნი, რამეთუ არღარა უწყოდნენ ნათესაობანი და
შერეულ იყუნენ შეყოფითა, ვიდრე წარწერადცა უცხოთა. და
კვალად შესძინეს ამას ზედა, რამეთუ, რა მოკუდის ვინმე კა-
5 ცი ანუ ბრძოლასა, – მეორე ივასხის და შესჭამდიან,| ხოლო
უკეთუ, არა თვთ შესჭამდიან, ვითარცა იტყვის: „კასნელთა მარ-
თებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი დღედმდე“. კვალად სჭამდი-
ან ყოველსა ცხოველსა სულიერსა არაწმინდასა. განა იყუნენ
მცხეთელ მამასახლისის მორჩილებასა ქვეშე და ერთობდენ მტერ-
თა თვსთა ზედა მრავალსა წელსა. ხოლო შემდგომად შემოვი- 10
და ალექსანდრე მაკიდონელი. ამან მოსრნა შემოსრულნი წარ-
მართნი სრულიად, თვნიერ ქართლოსიანთა და ურიათა გუარ-
თა, არამედ ურჩნი თვსნი ქართლოსიანნიცა, ვითარცა ფარნა-
ოზის მამა, ბიძა და სხვანიცა, და განწმინდა საქართველო ესე-
ვითართა უკწთურებათაგან, რამეთუ გვაცნობებენ სარკინოზით* 15
ლტოლვილნი დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა მას ზედა დგა-
ნან, თვნიერ კაცის ჭამისა. ხოლო ალექსანდრემ დაუდვა რჯუ-
ლი საქართველოთა ერთისა დამბადებელისა ღვთისა თაყვანის-
ცემა, და მზისა, და მთოვარისა, და ვარსკულავთა პატივი.

კერპათოს არამედ შემდგომად ალექსანდრესა დაუტევა რჯული იგი 20
ერისთავმან მისმან აზონ¹ და ამართნა კერპნი გაც და გაიმა, და ათაყ-
ვანა სრულიად საქართველოსანი, და ასწავებდა ზნესა და ჩვეულე-
ბასა თვსსა. ხოლო მოიკლა აზონ ფარნაოზისაგან, და გამეფდა
ფარნაოზი. ამან საშუალსა გაც და გაიმისა ამართა სახელისა
თვსისა კერპი არმაზ მთასა ზედა და კევსა შინა, ქართლოსის 25
საფლავსა ზედა, რვალისა, დიდი, ცმული ოქროს ჯავშნითა, რო-
მელსა სხდნენ თვალნი ქვათა ძვირფასთა მნათობელთა და გვრ-
გვნი თავსა მისსა ეგრეთვე მანათობელთა ქვათა, და ათაყვანა
მას საქართველოსანი და დაუდვა დღესასწაული მოსი, რომელი
ქვემოთ ითქმი. ხოლო შემდგომად მეფეთა შესძინეს კერპნი 30
ზადენ, და აფროდიტე, და სხვანი. არამედ ესე არმაზ უდიდესი
იყო ყოველთა ღმერთთა. ხოლო მეფისა განწესების შემდგო-
მად აქუნდათ სარწმუნოდ ღმერთნი ესენი, და მტკიცეთ დგნენ

სარწმუნოებასა სიყვარულსა ზედა, და არა თავყვანისციან სხვათა 35
ვისამეთა ღმერთთა [რომლისათჳს გვაუწყებს მაიჟან სპასპეტი ²
და მეთე მირიან, ოდეს ეზრახვის დიდებულთა თჳსთა წმიდის
ნინოს შეურაცხებისათჳს].

მეფეთათჳს ხოლო ჩვეულება აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება და
სარწმუნოდ მის მიმართ ყოფა, და ჩამომავალთა და გვართა მე-
ფეთათა შემდგომად მისა გამეფებად, რამეთუ შემდგომად მამისა მე

*) უნდა: სარკინეთიო.

და არა სხვა გვარი, არცადა თუ გამორჩევით; არავისა მონებდ-
ნენ თჳნიერ მათთა ანუ წულთაგან ანუ ასულთაგან, უკჭთუ არა
დაეტევის წული [ვითარც, იტყვის იგივე მაიჟან სპასპეტი, და
იხილვების მატიანესა ჩვენსა].

5 ხოლო წესნი აქუნდათ: რამეთუ კერპთა მღვდელთა პატივი-
ნი და რიგნი იყუნენ ცალკერმათ, ვითარცა სულიერთა. ხოლო
სოფლიერნი: პირველი ერისთავნი, ზ მთავარნი, გ აზნაურნი, დ
ვაჭარნი, ე მსახურნი, ვ მუშაკნი-გლეხნი. წესი ერისთავთა იყო
მეფისა მიერ განწესება ქვეყანათა მიმართ და მის მიერ მოურ-
10 ნეობა. სამართალი და ლაშკარნი მის ქვეყნისანი მის ქვეშევე
იყუნენ, და იგინი მოჰკრეფდნენ ხარკთა სამეფოთა ხოლო ესე
ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარჩინებულნი, და
ძენი მათნი შეცვალებით. ხოლო წესნი მთავართა იყო გვარი
და შთამამავლობა, ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო
უკჭთუ მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატივიცემოდა.
არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქუნდეს ჩამომავლობა და
გვარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და ჯეობა-
ნი, და თჳნიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად. ხოლო აია-
20 ნაურსა აქუნდა გვარი და ჩამომავლობა, და სიმაგრე რაიმე მთა-
თა ანუ ბართა, და დაბნებნი, და ძაღვდვას გამოსლვა მარქაფითა,
კარვითა და მათთა გაწყობილებითა, და თჳნიერ ამისა არა
იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატივი იყო აზნაურისა
ქვემორე და ვიეთთამე სწორი. და შემდგომად პატივი მსახურ-
25 სისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა, და შემდგომად ამათა –
მუშაკთა-გლეხთა. რამეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა
მათისა მიერ: ზეიდამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეიდამ ზეით
ერთორად.

30 ხოლო ლაშკართა წესნი აქუნდათ: მეფეთა ჰყვა როქითა,
რაოდენი ძაღვდვა, სპანი მცველად თჳსად, ვითარცა იტყვის მი-
რიანისასა და აღმაშენებელისასა ე ათასსა მარადის მცველად
მისად. და დავითთასა ³ არღარა განიყოფოდა საჭურჭლე სპათა

ლაშკარ-
თათჳს

35 ზედა*, და პატივი ამათი იყო სხვა. ხოლო სხვანი სპანი იყუნენ ქვეყანათაგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთა მოუწოდონ ჟამად.

40 ხოლო სამარნი საჭურველნი აქუნდათ: ჯავშანი, ხვაფ-
თანნი, პოლოტიკნი, საბარკულნი, მუზარადნი, ჩაბალახნი, კმალ-
ნი, ხანჯალნი, ლახტნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, ოროლნი, შუ-
ბნი, ხიშტნი და მშვილდისარნი. არამედ ისარი ბოძალი დიდ-
თა ნადირთათჳს, ქეიბური მკეცთათჳს, სარჩა და ქიბორჯი

საჭურველ-
თათჳს

* უკანასკნელი ხუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონ ზემოდან.

14

წვოილთა ნადირთათჳს, და სამუდამოდ აქუნდათ; ხოლო კა-
პარჭის ისარი, რომელ არს საყალბო, ომსა-ბრძოლასა შინა.

ამართლი

ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვისათჳს აქუნდათ:

სათჳს

სისხლი, კრმალი, შანთი, მდუღარე და ფიცი. სისხლს უწო-
ლებდენ ოდეს სწორმან მოკლის ვინ ვინმე სწორი. მეფისაგან 5
შერისხვა იყო ანუ სიკუდილი, ანუ გვემა და პატიმრობა, ხოლო
მკულელისა მის თანამდებ იყო, რათა დაეურვა თეთრითა და
საქონლითა პატივისა და წესისა მისისა სისხლი. ხოლო უკჭთუ
უმადლესმან მოკლის უმცირესი, დაუურვის სისხლი, ხოლო უმ-
დაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განი- 10
ძის მამულისაგან რაოდენსამე წელსა; ეგრეთვე დაწინდულთა
ქალთა წართმისა ანუ დატევებისათჳს ჩინებისა მიერვე დაუურ-
ვის სისხლი. ხოლო სულიერთაგან ამის მოქმედთა ზედა სხვა
იყო შერისხვანი.

ხოლო კმალი მეფეთა ღალატისა შეწამებისა ანუ კერპთა 15
ანუ – შემდგომად – ეკლესიისა მკრეხელთათჳს *. შემწამებელს და
შეწამებულს ალოცვიდიან მ დღე, შემდგომად შესჭურვიდ|
იან ყოვლითა საჭურველითა და შესხნიან ცხენთა ზედა და
მისცემდიან თვთოსა ცხენოსანსა უსაჭურველოთა, თვნიერ მათრა-
შისა, რომელთა უწოდნენ მემათრახეთ, ჩაგზავნიდიან ასპარეზსა 20
შინა, და იწყიან ბრძოლად შემწამებელმან და შეწამებულმან, და
მემათრახენი იგინი მოახსენებდენ თვსთა ჟამთა შინა ბრძოლასა
და საჭურველისა კმარებათა, და რომელი ჩამოვარდის, განმტ-
ყუნდისცა. ხოლო რისხვა მისი: მოკუცთა თავისა და იავარი მა-
მულით და სახლით, არამედ შეწყალებისათ:ს აღმოჰდა თვალთა. 25
ხოლო შანთი ქურდთა განმართლებისათჳს: გაახურვიან
საკნისა, ვითარცა ნაკვერცხალი, და დასდვიან მაღალთა ზედა,
რათა მაღიად შეედვას კელნი ქვეშე მისსა, და დასდვიან შეწა-
მებულსა ტილო ანუ ქალაღი კელთა ზედა; იგი მივიდის და
აღილის საწნისი, და წარდგის სამი ბიჯი, და გარდააგდის. მასვე 30
წამს შეუხვივიან კელნი სამ დღემდე და სამისა დღისა გაუხსნიან და,
უკჭთუ დაუწვავ არს, განმართლდის, უკჭთუ დამწვარი, მტყუარ.

ხოლო მდუღარეცა ეგრეთვე: მისთჳს გაადუდიან წყალი

ქვაბსა შინა, შთააგდიან მცირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებული შიშვლითა მკლავითა და აღმოიღის რკინა იგი, და წამს შეუხვივია, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა მართალი და მტყუანი.

ხოლო ფიცი მამულის ცილებისათვის, მცირე ქურდობისათვის და სხვათათვისცა. დააფიციან მოწმითა რაოდენნი შეხუდის, ხოლო ქურდსა, ავაზაკსა და მმარცველსა ერთისა წილ შვიდი მიაცემინიან და, უკჭთუ ვინ მესამედ ჰყო, აღმოხდიან

*) დედანში: მხრეკელთათვის.

15

თვალთა და მცირედისათვის მოჰკუჭითიან ფერწნი. კვალად, უკჭთუ ვინ იხადის მახვილი ბჭესა მეფისასა ანუ ერისთავსა ზედა და წარჩინებულთა, მოჰკუჭითიან ჯელნი, და სხვანიცა მრავალნი იყუნენ.

5 ხოლო ჯელისუფალნი იყუნენ მეფისანი ესენი კარსა ზედა: სპასალარი ანუ სპასპეტი. და ამისი კელისანი იყუნენ ყოველიზბ სავაზიროთა თათბიროთა პირველობა და ყოველთა ერისთავთა უხუცესობა.

ჯელის უფალნი

ესევე შეჰკრებდა ლაშკართა და ხარკსა სამეფოსა ერისთავთა მიერ ყოველთა საბრძანებელთა.

10 აბრამადი ანუ სალთხუცესი, და ამისი ჯელისა იყო სამეფო შემოსავალი და გასავალი: ამან უწყოდა წესნი და რიგნი სახლისა მეფისა, და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფისანი. და ამას ქვეითნი ჯელისუფალნი ამისი დასახედნი იყუნენ, არამედ უმეტეს ეჯიბს ქვემორენი.

სპასალარისათვის სალთხუცესისათვის სისაოთვის

15 მსახურთუხუცესის ჯელისა იყუნენ: სალაშკრო საჭურველისა და იარაღისა მსახურნი მეფისანი და ციხექალაქთა მცველნი სპანი მეფისანი.

მსახურთუხუცესისათვის

მონათხუცესისა ჯელისა იყო ყოველნი მეფის როქის სპანი, თვნიერ ცახე-ქალაქთა.

მონათხუცესისათვის

20 მანდატურთუხუცესის ჯელისა იყო: მანდატურნი ბოქოულთხუცესნი, ბოქოულნი, მანდატურნი, მებჭენი, მეკრენი, ქონდაქარნი, სარანგანი და ნადიმობის წესი, და წინძლოლა მეფისა, მოხსენება ნადიმსა და ამავდრებულისა ამის მიერ იყო მეფისა.

მანდატურთუხუცესისათვის

25 მეჭურჭლეთუხუცესი, ამისი ჯელისა იყო ყოველნი საჭურჭლე და საუნჯენი მეფისა, და მას შინა დაწესებულნი.

მეჭურჭლეთუხუცესისათვის

ამისი ჯელისა იყუნენ ყოველნი მსაჯულნი, ბჭენი და ჯევისბერნი. ჯეთის-თავნი და ესევე სჯიდა საბრძანოსა მეფისასა.

მსაჯულთუხუცესისათვის

30 მეჯინიბეთუხუცესი შემდგომად იწოდა ამილახორი. ამისი ჯელისა იყო: ყოველნი მეჯინიბენი, შიკრიკნი, პაიჭნი, ჯინიბნი, ჭუნენი, ჯოგნი, რემანი მეფისანი.

მეჯინიბეთუხუცესისათვის

ბაზიერთუხუცესი ამისი ჯელისა იყო: სრულიად ბაზნი, ბაზიერნი, მეძაღლენი. ძაღლნი, ტყეთა და ველთა მცველნი,

ბაზიერთუხუცესისათვის

	სანადიროთა მეფისათა.	სათეს
35	ეჯიბი, ამისი ჳელისა იყუნენ ყოველნი ტაძრეულნი მეფისანი, და ნადიმსა იგივე მიუგებდა მეფისა წილ, და მას ეტყოდნენ დარბაზის ერნი რაი ენებათ მეფის მოხსენებად, და თავისწინაობასა შინა ვერვინ შევიდის მეფისა, თჳნიერ მისა.	ეჯიბისათეს
40	ეზოს მოძღვარი, ამისი ჳელისა იყო: ყოველნი საგანგიონი, მეფის ხარჯნი და წარსაგებელნი, წესნი და რიგნი დარბაზისა, მეფის ტაბლისა და სანოვაგისა, ანუ სხვათა.	ეზოს მოძღვრისათეს

16

ჩუნიერაბი- სათეს	ჩუნიერაბი, ამის ჳელისა იყო: მზარეულთუხუცესნი, მეტაბლენი, მზარეულნი, მეპურენი, მერწყულნი, მგოსანნი, მემწყობრენი, ბოკ-ტაბლაკთა და სხვათა მცემელნი.	
მედვინეთ- უზუცესი სათეს	მედვინეთუცესი, ამისი ჳელისა იყო: მეწდენი და მესასმისენი მეფისა და ღჳნის მნენი.	5
მოლარეთ- უზუცესი სათეს	მოლარეთუცესი, ამისი ჳელისა იყო: რაიცა მეფის თეთრი ანუ ლარნი თჳსთა საკუთართა ზედა ანუ ქველის საქმისად უხმდა, და მის ქუჭმე დაწესებულნი მოლარენი.	
მესტუმრეთ- უზუცესი სათეს	მესტუმრეთუხუცესი, ამისი ჳელისა იყო მესტუმრენი. ესენი მოაწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოურნეობენ სტუმართა.	10
ჯვარისმტვრ- მდივანთათეს	ჯვარისმტვრთველი, ესე მოაწვევდა კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და შერისხვაცა ამის მიერ იყო მეფისაგან . მდივანნი ესენი იყუნენ წესითა უმაღლესნი და უმაღლესნი: მეფისა თანანი პატივითა უმაღლესნი [ვითარცა იტყვის „მდივანსა ჩვენსა ჩოლაცაშვილს არა რაი ეკადროს, თჳნიერ დიდისა შეცოდებისათეს მეფისა მარჯვენა ცერი მოეჭრას, ამისგან კიდე არა რაი“], სპასალარისა თანასა სხვა, სალთხუცისა თანასა სხვა, მონათუხუცესისა, მსახურთუხუცესისა. მსაჯულთუხუცესის, მეჭურჭლეთუხუცესისა და ეზოს მოძღვრისა თანათა სხვა. ესენი სწერდენ: უსტარს. იერლაცსა, პიტაკსა, ენდალმასა, პატრუცაგსა, როარტაგსა, გუჯართა, სიგელთა, ზრძანებათა, განაჩენთა და სხვათა.	15
ფარემთუ- ცისათეს	ფარემთუხუცესი, ამისი ჳელისა იყო: ფარემნი, ნოხნი კარაენი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიჭნი, სკამნი, სავარძელნი. სრა-ფარდაგნი, ფარდანი და მნენი მისნი, და მერწყულნი*.	25
ხუროთმოძღვ- რისათეს	ხუროთმოძღვარი, ამისი ჳელისა იყო სრულიად ჳელოსანი და შენობა სასახლეთა და ეკლესიათა, ხიდთა, ფუნდუკთა.	
მწერალთათეს	მწერალნი იყუნენ, რომელნი სწერდნენ შემოსავალსა და წარსაგებელსა ყოველთავე, და ტომართა, და სხვათა.	30

ჩვეულები-
სათეს

ხოლო წესნი ესენი და ჩვეულებანი აქუნდათ, რომელნი ვთქვით, და განუხეთქელობისათეს სამეფოსა მცდელობდნენ და, უკვთუ მიუდიან საზღვარნი თესნი, ყოველნი მწუხარებდენ იია იჭირვოდნენ კვალადგებასავე, და მეფეთა თესთა მიუდრეკლად ერთგულებდენ. განა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგან დაემორჩილიან, არამედ კვალად იპყრიან თესნივე.

* ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია ტექსტისავე ხელით.

17

5 არა დაუტევინ ღმერთნი, და მეფე, და ჩვეულებანი თესნი. ტაბ-
ლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხდიან,
ბოდიმობდიან ქუდის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა,
სმიდიან ღვინოსა, სჭამდენ ჯორცთა პირუტყუთა და ნადირთათა,
ნადიმობდნენ მეფისა თანა და ურთიერთთა თანა. მეფეთა გა-
მეფებათა ზედა გარდაყრიდიან დიდნი და მცირენი სრულიად
ოქროსა და ვერცხლისა ტაბაკთა, ვის რა ძალედვა. ცოლნი
თესთა თანასწორთა ერთი და არა სხვათაებრ მრავალნი. ამის-
10 თეს უწყოდენ მოყობა, ნათესაობა, ურთიერთთა მტერობა და
მოყვრობა, ლხინთა ლხინობა და ჭირთა ჭირობა. არამედ ქორ-
წილის ჟამსაცა გადაყრიდიან, ვითარცა მეფესა, ოქროსა და
ვერცხლსა ყოველნი მოწვეულნი და მწვეულნი, ვის რა ძალედ-
ვა, და არა სიძე-რძლისა იყო იგინი, არამედ მეწდისა მათისა.
15 მკუდარსა დაჰფლვიდიან ყოვლითა შესამოსლითა, და საჭურველი-
თა, და სამკაულითა თესითა [ამის გამო არის აწ ნიშანი ეპისკო-
პოსთა], ტიროდიან და საბნელოსა სხდიან მ დღე, აღიპარსიან
თავნი, წვერ-ულვაშნი, წარბნი, წამწამნი, და ჩაიხდიდიან წელამდე
სამოსელთა მამრნი და მდედრნი, იცემდიან, ვიდრე სისხლ-
20 დინებისადმდე, არა სჭამდიან ჯორცსა და ცხოელსა წლამდე,
გარნა მაშინც იძულებითა დიდითა; შთაიცვიან ძაძა-ფლასნი
და დაიბურიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჰყვიან საფლავამდე
ცოლნი ქმარსა და ქმარნი ცოლთა, და სხვათა ახლოს მოყვასთაცა,
ჯინსა შინა მსხდომარენი ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იმღერ-
დიან მწუხარისა ჳმითა ტყებისა ჟამსა არა ჭირისუფალნი, არამედ
25 სხვანი მუნ მყოფნი [ხოლო წესნი ესენი მოშალა ჟა მეფე-
მან გიორგიმ ¹, რა ჟამს მოვიდა მისა პატრიაქი იჭრუსალიმისა,
მის გამო, თვნიერ შავის ჩაცმისა, ჯორცის უჭმელობით და
ტყება-ტირილისა].

კვალად უწყოდინ დღესასწაული კერპთა, ღმერთთა თესთა:

კერპთ დღე-

30	განვიდის თვით მეფე და დიდებულნი და მცირებულნი ბუკ-დაბ- დაგითა და ყოვლითა ძნობითა და სახიობითა; შესწირვიდიან ძროხათა, ჳართა, ცხოვართა და ნადირთა. თაყვანისცემდნენ არმაზს, შემდგომად ზადენს და მერმე სხვათა ღმერთთა. არამედ უმეტეს დიდი იყო დღესასწაული არმაზისა, და შემდგომად	სასწაულ- თათჳს
35	თაყვანისცემისა ჰყვიან ნადიმნი და განცხრომანი დიდითა ჳამითა და ღვინის სმითა, როკვითა ფერჯისითა, პირობითა, სახიობი- თა და ძნობითა სამ დღე და მოიქციან თჳსთვსად სახიდ. არამედ ოდიდგან დაატევებინა ალექსანდრემ ჳამა მკუდართა, მიერ ჟა- მითგან შესწირვიდნენ კერპთა ძეთა და ასულთა თჳსთა, და იყო	
40	ესე ბოროტება მრავალსა წელსა; არამედ შემდგომად დააყენა დაკლვა ძეთა და ასულთა შეწირვად კერპთა მეფემან რევ ² და 18 უბრძანა კვალად პირუტყვთა შეწირვად [ხოლო ჟამსა ქრისტეა- ნობისასა ნაკერპავთა მათ მთათა მაღალთა და ბორცვთა ზედა ესითარივე იყო განცხრომა-როკვანი; ამისთჳს აღაშენეს მათ ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან მუნ, ვითარცა აწ ფერჯისა სიმღერითა გაათენოთ]. და ესენი ესრეთ.	5
შემდგომად კერპთა	ხოლო შემუსრა ძალითა ზეგარდამოთა წმიდამან ნინომ არმაზ, უდიდესი ღმერთი ქართველთა, და გაც და გაიმა, და იქმნა მეფე მირიან წმიდის ნინოს მიერ ქრისტეანე, და აღია- რეს სრულიად საქართველოსათა ძედ ღვთისად მარიამ ქალ- წულისაგან განჯორციელებული, უფალი ჩვენი ივსო ქრისტე. და შემუსრნა შემდგომად მირიან ყოველნი კერპნი საბრძანებელსა თჳსსა და მათ წილ აღმართნა ცხოველსმყოფელნი ჯვარნი ქრის- ტეს მწუფისა დასამხოზებლად მტერთა.	10
ეპისკოპოზ- მღვდელთა- თჳს	განა აქუნდათ წესნი და ჩვეულებანი ესენივე წინათქმულ- ნი, არამედ კერპთა მღვდელთა წილ დასვა მირიან მცხეთას, ზემო ეკლესისსა ³ შინა, მთავარ-ეფისკოპოზი, და ქალაქთა და დაბნე- ბთა – მღვდელნი ჳემმარტინი ქრისტეს სარწმუნოებისანი, რო- მელთა აქუნდათ პატივი – ეპისკოპოზსა მეფისა თანა, ხოლო მღვდელთა მთავართა თანა.	15
მეფეთ კურთხევი- სათჳს	ესევე ეპისკოპოზი აკურთხევდა [მეფესა] და დაადგმიდა გვირგვინსა, ხოლო დადგინებისა კათალიკოზისა – კათალიკოზი. და ჟამსა ბაგრატიონთასა ლიხთ-იმერთა იყო დადგმა გვირგვი- ნისა: ქართლისა და აფხაზთა კათალიკოზნი აკურთხევდენ, არა- მედ გვირგვინსა დაადგმიდა ქუთათელი მეფეთა ქუთათისის ტახ- ტისათჳს. * ხოლო შემდგომად განყოფისა იმერთეს – კათალი- კოზი იმერთა, ქართლს – კათალიკოზი ქართლისა და კახეთს – ბოდბელი.	20
კათალიკო- ზისა, ეპის- კოპოზისა, წინამძღვრი-	ხოლო ვახტანგ გორგასალ დასვა კათალიკოზი და ეპის- კოპოზნი ყოველსა საქართველოსა შინაი ამათ მიეცა პატივი- კათალიკოზსა მეფისა თანა და ეპისკოპოზს ერისთვისა თანა, ხოლო მღვდელთა აზნაურთა 00060. ხოლო შემდგომად მოსლვისა	30

სათეს იგ წმიდათა მამათა⁴ იქმნენ ამათ მიერ მონასტერნი და 'უდაბ-
 ნონი, და ამათ მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მიეცათ
 პატივი მთავართა თანა.

შეხიზნულ- ხოლო ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, 35
 ლი წესი რათა აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეფისკოპოზო
 მთავართა- ანუ მონასტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა მღვდლი-
 თეს თურთ. ეგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია
 სახლსა თესსა მღვდლით. ხოლო წინათქმულითა და ამით იწო-
 დებოდნენ მთავარნი და აზნაურნი, და თვნიერ ამათსა არა. 40

* აბზაცის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა მელნით.

შემდგომად კვალად შესძინეს ჭყონდიდელი. და იყო ამისი 19
 კელისანი ქვრივ-ობოლნი, დავრდომილნი, უსამართლოქმნილნი, 35
 შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთა ყო-
 ველსავე მეფესა. ესევე იყო მწიგნობართუხუცესი ყოველთა 9
 5 სამეფოთა მწერალთა ზეით თქმულთა. ესე მისცემდა მეფისა-
 გან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა და ლაშკართა ნოწვევად,
 და მათთა საყვირ,ნოთა მოხსენებად მეფისაი ესევე იყო ლაშქრო-
 ბისა ჟამსა პატიოსნისა ჯვარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და
 10 ბრძოლისა ჟამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული, და ახალ წელს
 მაკვლავი მეფისა.

კვალად შესძინეს ათაბაგობა, რამეთუ არღარა იწოდე- 19
 ბოდა სპასალარი სპასალრად, არამედ ათაბაგად.

ხოლო გვარნი მეფეთანი იყუნენ: პირველი ქართლოსია- 35
 ნნი ¹, და ნებროთიანნი ¹. და არშაკუნიანნი ¹ *, და მეფობდნენ
 15 ესენი ფდვ წელთა, და მეფენი ისხდნენ კჳ. შემდგომად ამათთა
 იყო გვარი ხოსროვანთა,¹ და მეფობდნენ ესენი უნდ წელთა,
 და მეფენი ისხდნენ იზ და მთავარნი გ. შემდგომად ამათთა
 20 ბაგრატიონნი,¹ რომელნი გამეფდნენ ქრისტესსა ფოე წელთა
 და არიან აწამდე. არამედ სიტყვა იყო ივერიასა შინა მეფეთა
 ამათთეს, რამეთუ იცნობის ქართლოსიან-ნებროთიან-არშაკუნიან-
 25 ნნი გმირობითა, ხოლო ხოსროვანნი გოლიათობითა, ახოვნე-
 ბითა, შეშმართებელობითა, ხოლო ბაგრატიონნი მხნეობითა,
 სიბრძნე-ქველობითა და ქვეყნისათეს,თავდადებულობითა.

ხოლო გვარნი მთავართა მათ ძუელთანი ესენი არიან: 35
 25 ქობულისძე, დონაური, არელმანელი, ბალუში, რომელი იყო
 ლიპარიტისძე, მარუშისძე, კახაბერისძე, ბაკურისძე, აბულელი,
 მწარგრძელი, ორბელიანი, ქაჩიბაძე, ვარდანისძე, გამრეკელი,
 მარუშისძე, ძაგანისძე, ასათისძე, კარიჭისძე, გაგელი, სამძივარი,
 ფარჯანიანი, ნერსიანი, ადარნასიანი,** ჯუანშერიანი, კავკასიძე,
 30 ჯაყელი, ირუფაქისძე, ჩოლოყაშვილი, აბაზაძე, კორინთელი,
 მახატელი, ნასიძე, შარვაშიძე, ქვენაფლაველი, ჯავასისშვილი,
 ბურსელი და სხვანი მრავალნი, რომელნი ერისთობით იწერ-

19
 ჭყონდიდ-
 ლისათეს 9

ათაბაგისა-
 თეს
 მეფეთა
 გვართათეს

მთავართა
 გვართათეს

ვიან და გვარნი არა წარიწერებინა ცხადად საცნობელად, ვითარცა იტყვის ყუთლულ-არსადისას და ყუბასარისას და *** ქართლის ერისთავი გრიგოლ და სურამელი რატი და გრიგოლი ****, კახეთს ხორნაბუჯის ერისთავი, მაჭის ერისთავი, პანკისის ერისთავი, და სამცხეს გუზანს და ***** არტანუჯის ერისთავი, კალმახის

*) აზნაცის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა მელნით.

**) უკანასკნელი ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ტექსტის ხეგლით, განსხვავ. მელნით

****) უკან ოთხ სიტყვა ნახევარი დაწერილია დედანში ანაფხეკზე.

*****) უკანასკნელი ორი სიტყვა ნამატ. დედანში ტექსტის ხელით, განსხვ. მელნით.

ერისთავი, წუნის ერისთავი, ხოლო სომხითს მანკაბერ სადუნი და არა გვარი მისი, ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და სხვან, და არა გვარნი მათნი წარწერილნი. არამედ დადიანობა არა არს გვარი, გარნა წესი კელობისა, არა იყო ესე ოდიშს, არამედ კარის ² მჯარესა ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს დადიანად, და იყუნენ ერისთავად, ვითარცა ცოტნე დადიანი ³, და არა გვარი მისი საჩინო არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან ჩამომავლობენ. ვითარცა აღვსწერეთ.

ახალწლი-
სათვს არამედ კვალად ქრისტეანი. ზბის :ჟამსა შესძინეს წესნი ესე-
ნი: რამეთუ ახალწელს, ერთს იანვარს. უწინარეს ცისკრის

ლოცვისა, უკულებთა მეფეს ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა, და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა, და სანუკარსა შაქრისა-

სა, ხოლო შემდგომად წირვისა სრულიად ერისთავნი, ელისუფალნი და დარბაზის ერნი თვსთვსთა ბარებულთა, ესე იგი

არს: ბაზიერთხუცესი – შავარდენ-ქორსა და თავსა ველურის ეშვისასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთხუცესი – ცხენსა აკაზმულსა ოქროთ მოოჭვილითა, და სხვანი ოფიკალნი თვსთვსთა შესა-

ტყვისითა, ხოლო ერისთავნი – ცხენსა არა კეთილთა, და კვა-

ლად ესენიცა და სხვანი სრულიად ისარსა, და შეაჩვევიან

კრულვით ორგულსა მეფისასა მეტყველნი: „მრავალ ჟამიერ ყოს ღმერთმან მეფობა თქვენი მრავალ წელს, და ისარი ესე გულსა შინა განერთხას მეფობისა თქვენისა ორგულსა“. და

„შემდგომად სრულიად სპათა მოლოცვისა შექმნიან პურობა დიდი, განცხრომითა და სახიობითა. ხოლო ცხენთა მათ ერის-

თავთა, მორთმეულსა განიყვანის ბაზიერთხუცესი, სადა იყო სანადირო მეფისა შემოღობილი ახლოს მეფის სამყოფისა, და

დაჯოცის ცხენნი იგინი მწუხრსა მას შემოღობილს მას შინა, და მას ღამესა აღივსის შემოღობილი იგი მელითა, ტურითა,

მგლითა, და დილასა მცველმან მისმან ჩამოხურის კარნი და

დაამწყვდივის მას შინა. ხოლო მეორეს დღესა შეჯდის მეფე წარჩინებულთა თვსითა და მივიდის ადრიან მუნ. მაშინ გამო-

5

10

15

20

25

30

უშვიან მკვები ივინი და უწყიან ისრითა სროლა და სიკუდილი მათი. ესრეთ იკულებდიან და შემოვიდიან მხიარულნი სანადომოდ.

35

აღდგომისათვის

ხოლო აღდგომის წესი იყო ადრე ნათლებისად წირვა და შემდგომად წირვისა მცირედითა სანოვაგითა ჯორცთათა აღიხსნადიან პირთა მეფე და დიდებულნი. შემდგომად გამოვიდის მეფე, და ყოველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა ზედა. და დასვიან სამეფო თასი ოქროსი ანუ ვერცხლისა ყაბახსა ზედა, და უწყიან სროლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ჭაბუკთა და, რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისციან

40

21

თასი იგი. შემდგომად ამისა შექმნიან ბურთობა და, რომელმან მჯარემან აჯობის, იყო მჯარეთა ლარნი სამეფონი, და მისციან მათ თვითთა თვითო [ეგრეთვე ქორწილისა, დიდ გამოძვენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზსა ზედა], მერმე შემოვიდიან მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პორობანი დიდნი მგოსან-სახიობითა. არამედ კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ვიდრემდის იყუნენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი. ხოლო შემდგომად წარსლვისა მათისა იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.

5

10

ხოლო წესთა ამ ათთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ სადროშოთ განყოფილი, რამეთუ წინამბრძოლნი იყუნენ თორელნი, ციხისჯვარელნი და ახალციხელნი, და მიმყოლი მათნი სრულიად მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ; ხოლო მემარჯვენე მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ლიხი-იქითი აფხაზ-ჯიქითუთრ; მემარცხნეთ მიმსვლელ-მცემელნი სრულიად ჭერ-კახნი; ხოლო მეფისა აღმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით სპანი ეპყრნეს მეფესა. გარნა ოდესმე სამად მოუსვლელად ანუ სხვარიგ მიიყვანდიან, ვითარ ამჯობინის მეფე ანუ სპასალარი.¹

15

20

არამედ წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყეენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდებლობა ქუდისა თუ არა ჟამად, რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ზედა მოიხდიდიან, თვნიერ მისსა არა, არცაღა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, და სხვანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა, და მეფეთა წინააღმდეგომობასა. და განდგომილებსა. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველსა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფისა, სპარსთათა გამოჩინებისამდე.

25

30

ხოლო შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქუნდათ თვსთვსად წესნი ესენივე, გარნა ერისთავთა ცვალებანი არღარა. განა მთავარნიცა არღარა

დროშისათვის

შერეულთა წესთათვის

შემდგომად განყოფილებისათვის

იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადათ, და არცაღა იყუნენ
 35 როქით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და მსა-
 ხურნი გლეხნი ვეობათაგან იყუნენ მცველნი მეფისანი, და უმე-
 ტეს მოკვევე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთოთ.
 ხოლო იმერთა – რაჭა და სრულიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა –
 ქისიყი. ხოლო ლაშკრობისა ჟამსა ერისთავთა და მთავართა
 40 მინაწერნნი იყუნენ მოყვანებად, განა იყუნენ ოთხ სადროშოთვე
 კვალადცა, ვითარცა აღვსწერეთ ქართლი, იმერეთი და კახეთი.
 არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინათგან არღარა იყუნენ ეგდენნი
 შემოსავალნი, რათამცა დაეპყრათ სპანი ეგოდენნი, რათა ეპი-

22

რისპირათ ანუ გამაგრებოდენ მტერთა თვსთა. ამისთვის შეკ-
 კუჭეთს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა – სრულიად რაო-
 დენნი სახლსა შინა არიან – წარსლვად ლაშკარსა შინა, ხოლო
 გლეხთა მგზავსად შეწერილებისად. ხოლო როსტომისამდე³
 ესენი ესრეთ იყუნენ.

5

აწინდელისა გარნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შემოერიათ, – მათ ურუ-
 წესისათვის მთავან და ამათ ყიზილბაშთაგან – წესნი რაიმე მათნი, არამედ
 ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო
 აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყი-
 ზილბაშთა ესენი, რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოთ, კელითა
 10 სჭამდიან. სანოვაგე ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა
 რიგისა, ხოლო მესხთა ურუმთა და იმერთა – ურუმულთაგან
 შერეული; და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არღარა
 ქართული, თვნიერ დარბაზისა, და მესხთა ურუმთა რიგისა.
 15 და არცაღა იყო ერისთავთა ცვალებანი, არამედ მკვიდრადნი.
 არამედ ძველითაგანვე იყო წესი ესე: რაჟამს მოკუდის ერისთა-
 ვი, ანუ მთავარი, ანუ კელისუფალნი, ანუ აზნაური ჩინებულ-
 ნი, მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა ჳრმალი, ცხენი და
 უხუცესი ძე მისი, ხოლო მეფე კელისუფლობისა და ერისთო-
 ბისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისამზრ მიუბოძის და ოდესმე
 20 ძესაცა, უკჭეთუ ღირს იყო ანუ ძალედვა მოურნეობა მისი.
 ხოლო ცხენი წარიყვანიან სამეფოთ, და ჳრმალს მოარტყმიდა
 წინაშე მეფისა მსახურთუხუცესი ძესა მის მომკუდრისასა, და
 დააწესონ ტაძრეულად ანუ სხვათა სამეფოთა მსახურებათა
 შინა ღირსებისებრ. ხოლო აწინდელსა ჟამსა კელისუფალნი
 25 ეგრეთვე ყუნიან, ვითარცა ზემო ითქვა, და ცხენიცა და ჳმა-
 ლიცა ეგრეთვე. არამედ ერისთობა და მთავრობა არღარა, და
 რომელნიმე სპასპეტნიცა, რამეთუ შვილთავე მისთა ანუ სა-
 ხლისკაცთა მისთავე მიუბოძიან, ეგრეთვე მთავართაცა.

10

15

20

25

აწინდელისა ხოლო როსტომ კელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესსა
 30 კელისუ- ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა – ყულარ-აღასი, სპასპეტსა – სარ-
 ფალთა შე-დარი, მეჭურჭლეთუხუცესსა-მოლარეთუხუცესი და მეჭურჭლეთ-

30

ფლოლოთა ხუცესი არღარა, არც იგი წინათი მოღარეთხუცესი: ჩუნჩერახსა
 თჳს სუფრაჩი, ჩაჩნაგირს – სუფრაქეში, მანდატურთუხუცესსა – ეშიყ- 35
 აღასი, მანდატურსა – სოჰბათიასაული, ბოქოულსა – ელიადა-
 ჯი *, მსაჯულთუხუცესსა – მდივანბეგი, ეზოს მოძღვარსა – ნაზი-
 რი, მესტუმრეთუხუცესსა – მეჰმანდარი, მწერალსა – მუშრიბი.
 ხუროთმოძღვარსა – სარაიდარი, და ეჯიბი არღარა, არამედ
 მგზავსი მისი მეითარი. ხოლო სხვანი ჳელისუფალნი იყუნენ ეგრეთ-
 ვე. არამედ ჳვალად ყიზილბაშთა რიგს შესძინა ვეზირი, მუსტოფი 40

* უკანასკნელი ორი სიტყვა დედანში ჩამატებულია.

და მუნში. ჳვალად მეკრესა – ყაფიჩი და ასისტავსა – უზბაში. და
 კახთაცა განაწესეს ეგრეთ; ხოლო იმერეთს მეფის ალექსანდრეს
 გიორგის ძისამდე ⁴ იყუნენ წესნი ეგრეთვე და შემდგომად მისსა
 არღარა, არამედ მთავარნი თვსთვსით სჰითა შეკრბიან, და არ-
 ცაღა ჳელისუფალნი მეფისანი არიან-ღა. ხოლო სამცხეს, ვითარ
 5 ცა ოსმანთა რიგნი, ეგრეთ იმყოფიან ჩვეულებითა და წესითა.

ხოლო აწინდელთა მთავართა და წარჩინებულთა გვარნი
 ესენი არიან: ბარათაშვილი, რომელთა უჰყრავთ გაჩიანისა და
 გარდა!აზანისა საერისთონი ტფილისის სამართ, ვიდრე ლორე-
 10 ფანავრამდე, თვნიერ მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა
 ეკლესიათათა. ხოლო იტყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბადი-
 სასა, რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან
 წყალობისანი. ჳვალად ყაფლანისშვილი და აზაშისშვილი სამთა
 ძმათა შვილობასა. არამედ ყაფლანისშვილი იტყვის გვარობასა
 15 მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი სხვა და
 ქაჩიბადე სხვა გვარი, არამედ ოდეს განიყუნენ ძმანი, ბარათა-
 საგან არიან ბარათიანნი, რომლისა მიერ ეწოდა ადგილთა
 მათ საბარათიანოდ, ხოლო აზაშისაგან აზაშისშვილნი და ეგრე-
 20 თვე სხვანი, რომელნი არიან ბარათიანთაგანნივე. განა საგონე-
 ბელ არს ყაფლანისანთაცა მესამეს ძმას ეწოდა ორბელი, და მის
 მიერ ორბელიანნი იწოდნენ, თვარე წინათქმული არა განმარ-
 თლდებინ. ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა, რომელ არს ბე-
 25 თენიას, წერილ არს: მეფემან ალექსანდრემ,¹ ძემან გიორგი
 მეფისამან, გაჰყარა სამნი ძმანი – აზაში, გუგუნა და დავით.
 აზაშისაგან აზაშიშვილნი, გუგუნასაგან ბარათიანნი და დავითი-
 საგან ყაფლანისშვილნი არიან.* ხოლო სომხითის მელიქი არა
 არს გვარი. არამედ სომეხსა ვისმე პატივსცა შააბაზ ³ გამოჰმა-
 30 დიანებისათვს. არღუთაშვილი აწ აზნაური, გარნა მჰვარგრძელ-
 ნი არიან. ხოლო ზურაბისშვილს, იარალისშვილს და სოლადა-
 შვილს იტყვიან არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სა-
 საფლაონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფასა. ჳვალად დოღენჯისშვი-
 ლი აწ ჩამოსულნი მესხიდამ. ყარაბუდალისშვილი მოვიდა მა-

აწინდელთა
 მთავართა
 გვართათჳს
 11

რიამ-ჯვრის კახეთიდან. ხოლო მცხეთის დასავლით და მტკვრის სამკრით ციციშვილი, რომელი ძველადვე მოვიდა ფინასკეთიდა; ჯავახისშვილი; ხოლო მოურავისშვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული; როჭიკაშვილი არს შალიკაშვილი, მოვიდა სამცხიდან. ხოლო შიდა ქართლს ამილახორი, არამედ არა არს გვარი, განა წესი მეჯინბეთხუცობისა, ვითარცა უწოდებენ სპარსნი, ხოლო გვარი ზედგინიძე არს და პატივცემული მეფეთაგან მთავრობით, ვითარცა აჩენს გუჯარნი მათნი. აბაშიძე, ფალავანდიშვილი და ამირეჯიბი. ამათ ერთობასა შინა აქუნ-

*) სიტყვებიდან; „ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა...“ აქნობამდე მოთავსებულია დედანში აშიაზე ტექსტისავე ხელით.

24

და მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა, და შემდგომად განყოფისა სამეფოსა, ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშთნენ, ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათნი. ავალისშვილი, რა დაშთა ჯეობა მეფესა ქართლისასა, ეგრეთვე ერთი ძმა დაშთა აქ და მეორე სამცხეს. მაჩაბელი იტყვის ანჩაფისძეობას, აფხა-ზეთიდან მოსლვას, განა ახალი არს. ხერხეულისძე იყო სამცხეს და იტყვის ოსობას, არამედ არს მოსლვა მისი შემდგომად გაყრილებისა. ფავლენისშვილი იტყვის მჭარგრძელობასა. ხოლო კვალად მესხი ამილახორისშვილი, დიასამიძე, შალიკაშვილი და თაქთაქისშვილი შემდგომად თათრობისა ჩამოვიდნენ სამცხიდან: ჩხეიძე მოვიდა იმერეთიდან. ხოლო რამაზისშვილი და დავითისშვილი არიან ავგიორგის ⁴ ძმის დიმიტრისაგან, რომელი არჩინა მეფემან, და არიან მიერიტგან აქა. ხოლო იალბუზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფლაველისაგან, არამედ იტყვის ბიბილურობასა. ხოლო არაგვის ერისთავი – და ალვსწერეთვა, ვითარცა არიან, არამედ გვარს სიდამონობას იტყვის. ხოლო მუხრანის ბატონი და გოჩაშვილი, აწ მთავარნი, არამედ გვარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან. ვითარცა აღწერილნი არიან.

5

10

15

20

წარჩინ- გარნა ამათ მთავართა შორის აწინდელთა ჟამთა უწარ-
ბულთათვისწინებულესნი და შემძლეებელნი ისინი იყვნენ და გაუყრელნი სახლნი აქუნდათ: პირველი მუხრანის ბატონი, არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახორი და ყაფლანიშვილი, ზემო ციციისშვილი. ოდეს გაუყრელი იყო, და სომხითის მელიქი. ხოლო აზნაურნი მრავალნი არიან, სიგრძისათვის დავიდუმეთ, ვითენი ძველის გვარისანი, ვითარცა აბაზაძე. კორინთელი მახატელი, არღუთაშვილი, გოგიბაშვილი, ნასიძე, ლაზნელი. გააზნაურშვილებულნი: ვითარცა რატისშვილი, ქსნის ერისთავის განაყოფი. ვით იხილვების მამულითა. ხოლო აწ დამცირებულნი. ხოლო ზედგინიძე, სააკაძე, ელიოზისშვილი, ამათგან მთავრებულნი ესრეთ, რომელნიმე ამაღლებულან და რომელნიმე

25

30

დამდაბლებულან ჟამთა ცვლილებითა ანუ გაყრითა ძმათათა.

კახთათჳს ხოლო კახეთს ჩოლოყაშვილი და მაყასშვილი იტყვიან ირუფაქიძობას; ენდრონიკასშვილი იტყვის ანდრონიკესაგან, ⁵ რომელი მოვიდა პირველვე კეისართა გვარისა. ჯორჯაძე. ჭავ- 35
 ჭავაძე, ვაჩნაძე, ვახახისშვილი, რუსიშვილი, ჯანდიერისშვილი, ავალისშვილი და ჩერქეზი. ეს ორნი მოსულნი არიან გაყრილების შემდგომად. გურამისშვილი და ტუსისშვილი – ზედგინიძენი, რომელთა გამოაჩენს სასაფლაო მათი დღესეც მღვიმეს, და აზნაურნი უფროს მცირედ. 40

სამცხისა ხოლო სამცხეს: ჯაყელი, ესე არს აწ ათაბაგი და ფაშა 25
 თჳს ახალციხისა; შალიკაშვილი, თადგირიძე, დიასამიძე, ქობულის-

ძე, გოგიბაშვილი, ამილახორი, ავალისშვილი, სუმბატისშვილი, გოგორისშვილი, თუხარელი, ღაღანიძე და სხვანი, არღარა იწოდებიან გვართა, არამედ ფაშად, ბეგად და სანჯახად, და აზნაურნიცა ეგრეთვე მრავალ, განა დავილუმეთ.

5 ხოლო იმერეთს: არგვეთსა შინა აბაშიძე, ფხეიძე, წერეთელი და ჩხეიძე [ამავე ჩხეიძის გვარი არს აწინდელი რაჭის ერისთავი და სპასპეტი რაჭისა], ლორთქიფანიძე, ნიჟარაძე და ლოდობერიძე, აზნაურნი და მთავრობით პატივცემულნი მეფეთაგან. ხოლო რაჭას წულუკიძე, იაშვილი, ჯაფარიძე, ინასარიძე, 10
 ლაშხისშვილი. ხოლო სვანეთს გელოვანი, და არღარა ეგოდენისა ძალისა და უფლებისა მქონე სვანთა ზედა.

კვალად ვაკესა შინა ჭილაძე და მიქელიძე და ჩიჯავაძე- 12
 ხოლო აზნაურნი მრავალნი და კეთილნი ყოვლითა ზნითა აზნაურთათა [ვითარცა ძველად სიტყვა იყო ივერიასა შინა: დარბაისლად მესხნი, თავადი ქართლისა, აზნაური იმერეთისა და ვაჭარი კახეთისა], არამედ სიგრძისათჳს არღარა აღვსწერეთ. გარნა უწარჩინებულესი და შემძლებელი იყო აწის ჟანსა შინა რაჭის ერისთავი და აბაშიძე.

ხოლო ოდიშს დადიანი და თავადი თჳთთჳსად მფლობელი 20
 ოდიშისა შემდგომად გაყრილებისა. არამედ აწ არს ჩიქოვანი, რომელმან მოსწყვიტნა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი, და მცირე აზნაურობისაგან იქმნა დადიანად აღწერილებისაებრ. არამედ კვალადცა არიან მთავარნი ესენი: გოშაძე, ფაღავა, ჯაიანი, ჩიჩუა და სხვანიცა, და აზნაურნიცა მრავალნი.

25 ხოლო აფხაზეთს იგივე შარვაშიძე, მფლობელი აფხაზეთათჳს თჳს, და უმდაბლესი ანჩაფაძე.

ხოლო გურიას გურიელი, იგიცა თჳს ჰფლობს და იტყვის ვარდანის ძმობასა, და სხვანი მის ქვეშენი არიან ესენი: 30
 თადგირიძე და ამილახორი ჩავიდნენ სამცხიდან, შარვაშიძე მოვიდა აფხაზეთიდან, ბერიძე, კვერდელისძე, ბერეჟიანი, ნაკაშიძე და სხვანი, ეგრეთვე აზნაურნიცა.

ხოლო მეფენი ამათ ყოველთა ზედა იწერებოდნენ ესრეთ:
„ჩვენი ბრძანება არს, მესტუმრეო თუ მანდატურო, ესრეთ
უამბე“, და შემდგომად რაი ჯერ იყო. ხოლო სიგელსა და გუ-
35 ჯარსა შინა: „ჩვენ, მეფეთ-მეფემან, ღვთით წყალობით ცხებულ-
მან, თვთმპყრობელმან და თვთ კელმწიფემან, იესიან, დავითიან,
სოლომონიან, ბაგრატიონმან, შვიდთავე სამეფოთა მპყრობელ-
მან [სახელი] გიწყალობეთ“. ხოლო აწინდელთა ჟამთა: „მე-
სტუმრეო, ჩვენ მაგიერად ჩვენს დიდს იმედს დარბას-ბატონს
40 [სახელი] ასრე უანხეთ“, და მდაბალთა ზედა: „ჩვენი ბძანება
არს“, ხოლო გუჯართა და სიგელთა: „ჩვენ, მეფემან ღვთივ-ცხე-
ბით გვირგვინოსანმან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრა-
26

ტიონმან [სახელი] გიწყალობეთ“. ესრეთვე იმერნი და კახნი
არამედ მეფე ქართლისა კვალადცა მეფეთ მეფობით სწერდა
წინავეთავე ჩვეულებითა.

ეპისკოპოზ-
თა ლაშკ-
რად წა-
სლვისათჳს

არამედ ეპისკოპოზთა სლვა ლაშკართა, ნადირობათა და
ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულება იქმნა: რაჟამს უწყეს
5 მოჰმადიანთა შემდგომად დავით 3 მეფისა ¹ დაუცხრომელი
ბრძოლა და კირთება, და იხილეს ლაფლობა-ულონოება ქვე-
ყნისა ერთა ეპისკოპოზთა, მაშინ ეტყოდინა ეპისკოპოზნი: „ნუ
10 მოლაფლდებით და ნუ მოულონოვდებით ბრძოლად მათდა,
და ნუ დაუტევებთ სარწმუნოებასა, რჯულსა და ჩვეულებასა
თქვენსა, და ჩვენ ვიქმნებით წინამბრძოლნი თქვენნი“, და ჰყოფ-
დენცა ეგრეთ [ვითარცა მარაბდის ომსა ² ზედა მროველმან ავა-
ლიშვილმან. რა მოიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკჭთუ დღეს
15 აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზიაროს სხვა-
მან, და უკჭთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ“. ხოლო იგი იტ-
ყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნე-
ბისა და არა მხოლოდ ჩემ ზედა, ამისთჳს არა ვყო: უკჭთუ
20 უწინარეს თქვენსა არა დავსთხიო სისხლი ჩემი მასვილის ამ-
ლებმან“. ხოლო მეორე მიზეზი: ვინათგან შეწერით იყო ლა-
შკარნი, და ჰყვათ ეპისკოპოზთა აზნაურნი, და მსახურნი, და
შეწერილნი გლეხნი წარსლვად ბრძოლასა შინა, ამისთჳს მათ-
თა მოურნეთ თანამდებ იყუნენ წარსლვად, და არს მიერ ჟა-
35 მითგან ეგრეთ აწამდე. ხოლო სხვათა თჳნიერ ამისა აჩენს ცხო-
რება ანუ მატთანე ქვემორ აღწერილი ყოველსავე ამას ქარტა-
სა შინა. და იმყოფოდა ესენი ესრეთ აწისამდე, ხოლო წალ-
მართი უწყის ღმერთმან და, ვითარცა ნებავს, იყავნ.

აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. 13

ხოლო ქვეყანა ესე იწოდების სახელითა სამითა. პირვე- სახელი

ლად – ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო მეორედ – ი ვ ე რ ი ა, მესამეთ – გ ი-
 ო რ გ ი ა. ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო, როთ
ეწოდა
 5 რომელსა წილად ზედა ქვეყანა ესე და, სადა დაეშენა, უწოდა
 სახელითა თვისითა ქართლი, და მის გამო მორჩილთა ანუ წილ-
 ხდომილითა მისთა ეწოდა საქართველო. გინა შემდგომად მისსა,
 რომელ ფუცვიდნენ ძენი და ძენი ძეთა მისთანი საფლავსა
 მისსა, ეწოდათ საქართველო. ხოლო მეორე სახელი, ივერია,
 10 ენითავე ქართულითა მიეცა, რამეთუ „იი“ არს შორისყრილი,
 რომელი არს სასიხარულო ჳმა ზახილისა, ხოლო „ვერიე“ –
 მოვერივე, არამედ წყობისათჳს შეთხზულად „ივერია“, რა-
 მეთუ ოდეს ი მეფემან ადერკიმ ¹ მოკლა არშაკ ², მეფე ქართ-
 ლისა: გოლიათობითა თვისითა, მაშინ აღუტევა ჳმა სპათა მი-
 15 მართ თვსთა: „იი, ვერიე!“ და განჳდა კჳა ესე, და იტყოდიან
 ყოველნი სიმძნისა მისისათჳს: ამის გამო იწოდა ივერია. არა-
 მედ წოდება სასიხარულოს ჳმისა. მოასწავებდა სიხარულსა დი-
 დსა, რამეთუ პირველსა მეფობასა ადერკისასა იშვა უფალი ჩვე-
 ნი ოჯსო ქრისტე, და მოასწავებდა ჳმა სახარებისა ხარებასა და
 20 სიხარულსა სასუფევლისასა. ხოლო „ვერიე“ – მორევნასა კერპთა
 ზედა ძალსა ჯვარისასა და ჳსნასა ეშმაკისაგან საქართველოსასა.
 კვალად გიორგიაცა მჳნელ მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქართ-
 ველთათა ეწოდა [რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის].
 კვალად ვინათგან იცნეს სამება-ერთარსება, პეშმარიტი ღმერთი
 25 წმიდის ნინოს მიერ, რამეთუ მამა ნინოსი იყო ზაბილონ, და
 ესე ზაბილონ იყო კაბადუკიელი, ნათესავი წმიდისა დიდის
 მოწამის გიორგისა, ამისთჳს მიერ ჟამითგან ნიშნი და სასწა-
 ულნი უმრავლესნი არიან მთავარ-მოწამის გიორგისანი ყოველ-
 სა ივერიასა შინა, რამეთუ არა არიან ბორცუნი ანუ მაღალნი
 30 გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა
 გიორგისანი, და ესეცა ამის მიერ იწოდა. არამედ ევროპელები
 და ბერძენნი უჳმობებ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუზსა, და მო-

28

ჳმნდიანნი გურჯსა მათითა ორფოლრაფიის გამო, არამედ იგი-
 ვე გიორგიავე არს.

ხოლო არს სიგრძე ქვეყნისა ამის **ჳ** ეჯი *, ხოლო განი
 სპერის ზღვისაკენ ³ **ე** ეჯი, შუა ადგილი **ლბ** ეჯი, ხოლო ბო-
 ლოთ კერძი **ლე** ეჯი, და მდებარებს კასპიისა და პონტოს 5
 ზღვას ⁴ შორის. გარნა არს ქვეყანა შვენიერი და ნაყოფიერი
 ყოვლითა ღვთისა მიერ, და არა ჳელოვნებითა, კაცთათა, რა-
 მეთუ ნაყოფიერებს ყოველნი თესლ-მარცვალნი კაცთა საზრდე-
 ლნი: ბრინჯნი, ჳორბალნი, ქრთილი, შვრივა, სიმინდი, ღომი,
 ფეტვი, მუხუდო, ლობიო ოსპი, ცერცვი. საკადრისი. ძაძა, 10
 მამა.. უგრეხელი, კანაფი, სელი და სხვანიცა.

აბრეშუმო-სათჯს	კვალად ჰყოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის გამო ვერა მრავალსა, რამეთუ სასტიკად მქუხარებს, და მის გამო მოსწყდების ჭიანი. კვალად ბანგას სთესენ, განა სხვაგნებული უმჯობეს არს, არამედ მრავალნაყოფიერებს.	15
ხილთათჯს	ხოლო ხილნი წალკოტთა მრავალნი: ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთის-ხილი ბროწეული, ყურძენი, ატამი, ვაშლ-ატამი, ყაისი, ჭერამი,, ალუჩა, ტყემალი, ნუში, უნაბი, თუთა, ხართუთა, ზუსტული, ქლიავი მრავალგვარი, ლელვი. მბალი, ალუბალი, სხალი და ვაშლი მრავალგვარი, კომში, ნიგოზი თხილი, ზღმარტლი, ფშატი, ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი, ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი, ხურმა, წაბლი,** კრიკინა, ალუბალი, ბალამწარა, ბაღლოჯი, მაჟაველი, პანტა, კუნელი, ჯახველი, მჭნავი, მწიფელი, დათჯს-სხალა, დათჯს-ბაბა, დათჯს-თხილა, კოწახური, მაყვალი მრავალგვარი, ნიგოზი და სხვანიცა. ხოლო მთისანი არიან: მოცხარი, კლდის-მერსენი, ჟოლო, უელი. მოცვი და სხვანიცა მრავალნი.	20 25
ხავარდისათჯს	სავარდეთა ყვავილნი მრავალი: ვარდნი წითელი, ყვითელი და თეთრი, მიხაკი, სუნბული, ნარგისი, ზამბახი, ყაყაჩონი მრავალგვარნი, და კვალად სხვანიცა მრავალნი ყვავილნი სხვა-სხვა გვარნი და ფერნი. ხოლო ველთა: ია, კოჩივარდა, ნეგო, მიხაკი, შროშანა და სხვა მრავალნი, ვიდრე ას ფერამდე და ას გმართამდე.	30
მტილოვანთათჯს	მტილთა: ბადრიჯანი, ქინძი, კამა, ცერეცო, ტარხუნა, ნიახური, ქონდარი, ხახვი, *** პრასა, ბოლოკი, პეტრუმჟკა, სტაფილო, ქინძიჯორა, ოხრახუში, მაკედონი, კომბოსტო, ლახანა,	35

*) „ეჯი, ფარასანგი და ალაჯი ზომით ერთნი არიან. ხოლო ეჯი არს ექუსი ვერსთი რუსული, და ვერსი – ხუთასი მხარი, მჯარი – სამი ადლი, ადლი ოცდათორმეტი თითი, თითი – ექუსი ქრთილის მარცვალი, ქრთილის მარცვალი – ექუსი ცხენის ფაფარი“ (ვახუშტი).

**) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონ ზემოდან.

***) დედანში: „სახვი“.

5	ყრდელი და სხვანიცა. ხოლო ტყეთა და ველთა არიან მრავალნი სურნელნი საზამთროდ საჭმარნი ბალახნი, მხლად წოდებულნი, და თესლნი: ვითარცა: სატაცური, ასპანახი და სხვანი, და ვითარცა კვლიავი, და ტყიურა, და მისთანანი მრავალნი.	პირუტყვთა და ფრინველთათჯს
10	არამედ პირუტყვნიცა მრავალნი, ვითარცა: აქლიმი, ცხენი, ჯორი, ვირი, ძროხა, კანბეჩი, ცხვარი, თხა, ღორი. ხოლო ნადირნი ტყეთა და ველთა: ირემო ქურციკი ჯიხვი, მშველი, არჩვი, თხა, ყურდგელი, ვეფხი დათჯ, მგელი, აფთარი, ფოცხვერი, ღორი, მელი, მაჩვი მწავი, მოახვი, ძღარბი და სხვანიცა. კვალად ფრინველნი: ქათამი, ბატი, იხვი, ინდოური ქა-	

15 თამი, ტრედი; ამათ შინ იპყრობენ. ხოლო ველთა და ტყეთა:
წერო, ყარახილა, ბატი, შავი გატი, იხვი, აკაური, ვარხვი, ლა-
ლდა, ლაინა. ესენი ზამთარ არიან. ზოგნი გაზაფხუ[ლ]-შემოდ-
გომას, თვნიერ არა; ჯოჯობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი, როჭო,
20 შურთხი, | მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი, კიოტი, ტყის ქათამი, გა-
რიელი, სავათი, ტრედი მრავალგვარი, გვრიტი, გუგული, ოფ-
ოფი, შაშვი, ჩხართვი, შროშანი, ტარბი, კოლინბური, ბულ-
ბული, ყაზალახი, მალალური, ჩიტნი და სირნი მრავალგვარნი,
შვენიერ-ჭრელნი და მომღერალნი მრავალნი. ხოლო ჯორცის-
25 მჭამელნი: ყაჯირი, სვაკი, ორბი, არწივი, შევარდები, გავაზი,
ბარი, ქორი თეთრი და წითელი, მიმინო, მარჯანი, თვალშავი,
ალალი, კირკიტა, ძერა, ბაბაყველი, ბოლო-ბეჭედა, ჭარო, ყო-
რან, მახარა, შავი ყვავი, მალრანი, ყვავი, ბუ, ზარნაშო, წო-
ტი, ჭკა,* ჭილყვავი, ყაპყაპი, კაჭკაჭი, ჩხიკვი, ყოდალა, ოყა-
30 რი, ლაკლაკი, ყარაულა და სხვანიცა.

ხოლო არს მთანი და ტყენი აურაცხელითა ყვავილითა,
მწვანითა და სურნელითა აღსავსე, ტყენი სხვადასხვა ხითა შვე-
ნიერთა ჭალათა და მთათა შინა. კვალად არიან მთანი დიდ-
35 როვანნი, რამეთუ ჩრდილოთ უძეს კავკასი შავის ზღვიდამ ვი-
დრე კასპიამდე, რომლისა სიმაღლე დღე ერთისა სავალ, და
მარადის მყინვარე უმაღლესთა ზედა, რომლისა სიზრქე ყინუ-
ლისა არს კ-ლ მჭარი,** და ჟამსა ზაფხულისასა გასქდების და,
თუ შთაუტეო კაცი, მცირეს ჟამს ვერ ძალუცს დათმენად სიცი-
ვისა: და ქუჭმე მისსა დის მდინარენი, და არს ყინულნი მწვა-
35 ნე და წითელი, ვითარცა კლდე, სიძველის გამო. ხოლო დიან
მთისა მისგან მდინარენი იმიერ და ამიერ მრავალნი, და შორ-
ის მთისა ამის სცხოვრებენ კაცნი. სხვა არს მთა სამჭრით, რო-
მელი იწყების შავის ზღვითვე და განვლის აზრუმს, ბასიანს და
მოვალს ბარდა-არაზამდე, და არა ეგრე მყინვარე და მალალი,

14

მთათათჳს

*) ეს სიტყვა დედანში სწერია აშიაზე.

**) დედანში „მჭერი“

30

არამედ თოვლნი მარადის აულებელად, გარნა ადგი[ლ]-ადგილს.
და ეგრეთვე მდინარენი დიან იმიერ და ამიერ. კვალად არიან
სიშორის მათსა მთანი დიდროვანნი და მცირენი, და კლდენი
საშინელნი და შვენიერებით აღმატებულნი, არამედ თვსთვს ად-
გილს იწეროდენ.

5

მდინარეთა კვალად მდინარენი მრავალნი და წყარონი დიდ-დიდნი,
და ტბათა-ცივნი, გემოიანნი და შემრგონი, და მკურნალნი სენტანი, და
თვს ტბანი დიდნი და მცირენი, არამედ ვიეთნი თევზითა ტკბილი-
თა სავსენი და ვიეთნი უხმარნი.

თევზათათჳს ხოლო წყალთა შინა თევზნი არიან: ორაგული, ზუთხი,

10

	ანდაკია, გოჭა, ჭანარი, ლოქო, კაპოეტი, კარჩხანა, მწერი, კალმახი, ფიჩხული და წვრილნი თევზნი მრავალნი და სხვანიცა.	
მძრომთათჳს	ხოლო არიან მძრომნი მაწყინარნი: ვუჭლნი მკბენელნი, ღრიანკელი გესლიანნი, გველ-ხოკერა, ჯოჯო, ფსვენი, ხვლიკი, კუ, თაგვი და სხვანიცა.	15
მწერთათჳს	ხოლო მწერნი: კოლო, ბუზი, ბორა, კრაზანა – კაცთა და პირუტყვთა მაწყინარნი, და სხვანიცა დიდნი და მცირენი მრავალნი. არამედ ფუტკარი სარგებლიანი, რომლისა თაფლი ვიეთთა ადგილთა, ვითარცა შაქარი შეყინებული და სპეტაკი, და ცვილთა და თაფლითა სიმრავლე არს. ხოლო არს შემკობილი მითითა და ბართა, რამეთუ არა არს ადგილი, რომლისა მთა-ბარი არა იყოს ესრეთ, რამეთუ ბ, გ, ვ ჟამს მთიდამ ბარს და ბარიდამ მთას არა მოიწეოდეს. არამედ მთათა ჯორბალი, ქრთილი, შვრია, სელი და ხილნი, რომელნი დავსწერეთ, მთისანი ნაყოფიერებს და სხვანი არარაჲ, ხოლო ბართა ყოველივე ზეითწერილნი.	20 25
კაცთათჳს	ხოლო კაცნი ამის ქვეყნისა არიან სარწმუნოებით ქრისტეანენი, რომელთა მიიღეს რომით ჟამსა დიდის კოსტანტინესასა და სილიბისტროსსა წესნი და რიგნი ძველი ბერძენთა ბასილის კაბადუკიელისათა ¹ * და შვიდის კრებისა ² უპყრავთ მტკიცეთ, არამედ მძლავრებით უკუთუ ვინმე მიიქცის, ოდეს იცის ჟამი, კვალად ეგების ქრისტეანედ შემნანე. ხოლო ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალწარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, იშვით შავგვრემან და მოყვითან, იშვით თვალჭრელ და გრემანი, და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშვებული და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი; წერწეტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი, მჭნენი მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მკედრობათა შინა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი, რამეთუ ვიეთნი ლგ ეჯს იდ ჟამს გაირბენს. სალაშკროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყვარენი, ამაყნი, ლალნი, სახელის მეძიებელნი ესრეთ, რამეთუ თჳსთა სახელთათჳს არა რიდებენ ქვეყანასა და მეფესა თჳსსა,	30 35 40

*) დედნში „კაბადუკიესისათა“.

სტუმართა და უცხოთ მოყვარენი; მხიარულნი, უკჭთუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარაჲ შეიჭირვიან; უხუნი, არცა თჳსსა და არცა სხვისას კრძალვენ; საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი, მსწრაფლ მიმნდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყვარენი. არამედ არს ჟამი რაოდენიმე, არღარა ისახელეტის ცოდნა, თჳნიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამკედროსაგან კიდე, და ჰგონებენ დიდ-მცოდინარობად. ურთიერთის მიმყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმდრებელნი, სირცხვილის

10 მდევარნი, კეთილ-ბოროტზედ ადრე მიმდრეკნი, თავხედნი, დიდების მოყვარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი. ხოლო რომელნი მათათა შინა სცხოვრებენ, მგზავსნი ნადირთა, განა გონიერნი. ხოლო შემოსილნი არიან ქართველნი და კახნი ერთრიგათ: თავს სკლატისაგან ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ-წვრილი, ბეწვებული, აფროსანი; ტანს კაბა ლარისა, სკლატისა ანუ 15 ჩოხისა მუხლთ ქვემოდდე, მაზედ სარტყელი, შიგნით საგულე ბანგიანი კაბის უმოკლე, პერანგი აბრეშუმისა, ბანზისა ანუ ტილოსაგან, უგრძე კაბისა. და კისერი სრულიად მჩენი; ნიფხავი აბრეშუმისა, ანუ ბანზისაგან, ანუ ტილოსა. არამედ ცხენსა ზედა მოსიათ საწარმართული და მოგვნი, თვნიერ მისსა – არა: ფერჯთა პაიჭი და წაღა ტყავისა ანუ სკლატისა. ხოლო მაშია 20 სპარსული; უმცირესთა ჩუსტი და ქალამანი. კვალად ტყავ კაბა კაბისაგან უმოკლო და ტყვი ზამთარს დიდი [არამედ პირველ ერთსმეფობასა შინა სცმით სხვაგვარ: თავს ქუდი გრძელი, რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მციმელი და გრძელბეწოსანი, პერანგი [ბერული ტილოსა, საგულე და კაბა გრძელი კოჭამდე უდილოდ, მას ზედა სარტყელი ფოჩჩაშვიბული, ტყავე დიდი სახელ-ვიწრო და ფერჯთა ზედა მოგვი, ვითარცა იცნობიან ნახატებია ზედა]. ქალთაცა მგზავსად, გარნა სარტყელთა წვერნი 25 ჩაშვებულნი და მას ზეით კაბა-ახალული * ამოჭრილი, და თვნიერ პერანგისაგან კიდე არარაი ჰფარავს, და პერანგი მჭვირვალი, ჯორცის მჩენელი, უპაიჭოთ ნიფხავი და ფერჯზედ წულამაშია; ხოლო თავი ქალწული: კავნი თვისისავე თმისა დაწვთა ზედა და ქუდი ანუ ლეჩაქი, არამედ ქრმოსანთა კავსა ზედა შეიკურენ, და ჰბურავთ მასზედ ლეჩაქი. კვალად სამკაულნი იციან მრავალგვარნი, ზოგნი თვსნი და ზოგნი სპარსათანი; ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწულნი; განა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდრე მიწამდე. ხოლო იმერთა მცირეთ რაიმე განიყოფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭრისაგან, რომელი არა ბურვით, განა მდებარე არს თხემსა ზედა, და ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალური. ხოლო მესხთა დიდებულთა – ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა, რომელთამე ვითარცა ბერძენთა, და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა.

50 *) დედანში: ახალუხი.

საზღვრით, მთით, მდინარეებით და ადგილთა და მას შინა შენებულებათა

ვინათგან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა ქვეყნისა ამის დავსწერენით, აწ ვიწყოთ თვთვეულთა წარმოთქმად მთათა, ველთა და წყალთა. არამედ ვინათგან არს ყოველთა აქა- 5
ურთა მდინარეებთა მ ტ კ ვ ა რ ი ¹ უდიდესი, რომელი განვლის საშუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, რომელი გამოსდის კოლას ყალნუ-მთას, გამოვლის სამცხეს,

ქართლს, ჭერეთსა, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მიერთვის რასს ჯავათს და სალიანს ქვეით ერთვის კასპიის ზღვას. ხოლო ქართლსა შინა არს განით მტკვარი **ე, ო და პ** მჯარი და ადგილს უმეტესიცა, და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლების 10
ფონად, სადაცა უმეტეს განვრცელდების, მუნ დის ჩქარადცა, და სადა დამდორდების, არს ფრიად ღრმა. გარნა კიდეთა მტკვრისათა ამიერ და იმიერ კლდენი ქარაფოვანნი, უმეტეს ადგილთა ჭალიანი, ბალახიანი, ჩალიანი, ნადირიანი, ფრინვ-ლიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გემოიანნი, რომელსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაცრით, ნევსკავით, საფიჩხუ-ლითა და ოჩხითა. ჟამად იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას ქვემორ არს ამ მდინარესა შინა ურიცხვი და აქა სიჩქარისაგან მდინარისა ვერ აღმოვალს. და ჯეობასა შინა მტკვრისასა უმე- 20
ტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს ზეით ეგრეთვე, ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს ერთვიან ყოველნი მდინარენი კოლისა, არტანისა, ჯავახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კახეთისა, ჭერეთისა, რანისა, მოვაკანისა და თვთ არაზიცა. არამედ არს მტკვარი სასმელად გემოიანი და შემრგო, უმეტეს ქართლსა და სამცხესა შინა. 25

ბერდუჯის ხოლო აწ ვინათგან საზღვარი ქართლისა ბერდუჯის
აღწერა მდინარე არს, ვიწყოთ* მუნითგან წერად. რამეთუ მდინარე ესე **ბ ე რ დ უ ჯ ი** გამოსდის მთასა აბოცისასა და დის აღმოსავლით ჭოჭკანამდე, მერმე მოიქცევის და დის ჩდილოთ

* დედანში: „ვიწყოდ“

კერძ და მიერთვის ქვიის მდინარეს [არამედ სახელითა იწოდების სამითა: პირველი ბერდუჯი, **ბ ს ა გ ი მ ი, გ დ ე ბ ე დ ა**. ხოლო ბერდუჯი დაბისაგან ბერდიკისა ეწოდა, არამედ საგიმს ვგონებ ინჯას ანუ აღისტევს *]. არს ესე მდინარე სარგებლო 5
ანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა ჩდილოთ კერძ, თევზთა სიმ-

რავლითა, ხოლო სახელდობ ორაგული, ლოქო, ჭანარი, გოჭა, კაპოეტი და წვრილი თევზი სხვადასხვა გვარნი მრავალნი. და სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა სიმრავლე დიდთა და წვრილთა. არამედ თევზნი ამისნი არა ეგდენ გემოიანნი, ვითარცა სხვათა მდინარეთანი. კვალად აღმოიღებენ რუთა, და ირწევიან ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყოველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, ჯორბალი, ქრთილი, ფეტვი, ზამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კანაფი უმუშაკოთ, ნესვი, მელსაპეპონი, კიტრი, ზადრიჯანი, პუმპულა. ხოლო მტილოვანნი ყოველნი და წალკოტთა ნეთანი. ამისთჳს იწოდა: „დაბადა ამ მდინარემ ნაყოფნი“, ხოლო აწ დებედა. ** აბრეშუმს აკეთებენ და არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხულ ცხელი, გაუძლისი, ზამთარ კეთილმშვენი, რამეთუ არა დაადგრების თოვლი დღე ორ. ფრინველნი მრავალნი: ჯოჯობი, კაკაბი, იხვი ურიცხვნი და სხვანიცა ზემოწერილნი მრავალნი.

ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქ უ რ დ ვ ა ჭ რ ი ს-ვევი, და აწ უწოდებენ ა დ ჯ ა ყ ა ლ ა ს [თ ე თ რ ც ი ხ ე]** იაყუფ ყენისაგან ² წოდებულს, რომელმან პირველ აღაშენა ციხე ესე და შემდგომად, ოდეს მიუხუნა შააბაზ ჰე მეფეს გიორგის ³, მან მოიყვანნა ელნი ბორჩალუ და დასხნა აქა, და ამით ეწოდა ბ ო რ ჩ ა ლ უ. ხოლო სადა აღმოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს ფრიად მაგარი ტყითა და კლდითა, შეუალი კაცთაგან. განა მოვალს მუნცა ყოველნი მარცვალნი, ბრინჯ-ზამბისაგან კიდე, ვენახნი, ბროწეული, ლეღვი და სხვა ხილნი მრავალნი. არამედ ლორის ციხეს ზევით ცივი, გარნა ზაფხულს შვენიერი, მრავალყვავილიანი, ცივნი და ტკბილნი წყარონი: და ზამბაკის კევს არარად, თჳნიერ ჯობლისა, ქრთილისა, სელისა, და თივითა ნაყოფიერებს, ცხოვარი, ძროხა, კანბეჩი. ცხენი, ვირი, თხა მრავალნი იშობიან; ნადირნი: კლდეთა – თხა და არჩვი [ფსიტი და არჩვი იგივე არს]; ***

*) ფრჩხილებში მოთავსებული წინადადების უკანასკნელი ნაწილი, სიტყვებიდან: „არამედ საგიმს ვგონებ...“ და სხვა სწერია დედანში აშიაზე ტექსტის ხელით.

**) სიტყვებიდან: „ამისთვის იწოდა“... და სხ. ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოთ და გატანილია აშიაზე.

***) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „აღჯაყალა“-ს წინ.

****) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „არჩვი“-ს წინ.

ტყეთა – ირემი, შველი, დათვ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურდგელი მრავალნი. აქა თევზნი და ჯორცნი გემოიანნი. ლორის ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, გარნა ზამთარს, სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს ა ხ ჰ ა ტ ი ⁴ და ს ა ნ ა ი-

ნ ი ⁵ მეფეთა ქართველთათა აღშენებულნი*, ეკლესიან[ი] 5
 გუნბათიანნი, კეთილნაშენი, საეპისკოპოზო. გარნა აწ სხენან
 სომეხნი, არამედ მეფე ქართლისა დასვამს ეპისკოპოზსა მიწე-
 რითა ოქივარტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი ქართლს
 მსახლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იხდების გვა-
 რჯილათა სიმრავლე არა მიწიდამ, არამედ კლდის ნოტიობი- 10
 დამ. ამას ზემორ არს მონასტერი მცირე, გარნა დიდშენი, ქ ო-
 ბ ე რ ი ს ა,⁶ უპყრავთ სომეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს
 მონასტერი მ ე ლ ი ჭ ე მ მ ა რ ი ტ ი ს ა შვენიერი, ბერდუჯის მდი-
 ნარესა ზედა, უპყრავთ სომეხთავე. აქა არს მაღალს კლდესა
 შინა ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი 15
 მრავალნი ძველნი, არამედ კაცთა აუსვლელობით უხმარ არიან.
 დასავლით ამისა არს ციხე ლ ო რ ი ს ა⁷ და ქალაქი მცირე, ზა-
 ფხულს მშვენი, ზამთარ გაუძლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა
 ქარაფოვანსა ზედა; დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი, მუნი-
 დამ მრავალჯერ აღებულ არს. აწ უპყრავთ სპარსთა. 20
 ხოლო ჳევი ბამბაკისა არს მთებრი და შვენიერი, ნაყოფიერი.
 ნაყოფიერებს ჳორბალნი, ქრთილი, სელი, შერივა, სხვა არარაი.
 თვთ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი, და პირუტყვთა სიმრავლე
 არს, თვნიერ აქლემისა; თივათა სიმრავლე, თაფლნი მრავალი.
 სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღა- 25
 ლი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი,
 რომელი წარივლის დასავლით არტანამდე, ხოლო აღმოსავლით
 რან[ს] და გელაქუნს შუა განვლის და ვიდრე რახსადმდე მი-
 ვალს. მთისა ამის სამჯრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო
 ჩდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა. არამედ ბერდუჯის 30
 მდინარის აღმოსავლეთი კიდე უპყრავთ ბორჩალუთა, და დასა-
 ვლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუ-
 ნანამდე. ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩდილოეთით და
 სამჯრით, და მიადგების წინთქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლე-
 თის კერძი მთისა ამისი არს რანისა, და დასავლით კერძი არს 35
 ბერდუჯისა. გარნა არს ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად
 აქუნდა თვსი ერისთავი [რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა,
 რამეთუ, ოდეს მიიღო შაბაზ, ამისის განზრახვით მიიღო, რამეთუ:
 გექმნებისო შესავალ-გამოსავალი ადვილად ქართლსა შინა].

*) არამედ სომეხნი სწერენ: ოდეს ეპყრათ სომეხთა მეფეთა, მათ
 მიერ არს აღშენებულნი“. (ვახუშტი)

ხოლო ახპატს ქვეით არს ჳეობა ჳოჳკანისა ლელვარის
 მთის ქვეშ, ვენახიანი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჳავითა
 შემკული. მის ქვემორ არს ჩდილოთ ეკლესია ა გ ა რ ა კ ი ს ა
 [რომელსა შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, შემდგომად იქ-

5 მნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა, რომლისა სამწყსო
იყო ხუნანი, გარდაბანი და ბერდუჯის მდინარე], გუნბათიანი,
დიდშენი. აწ უწოდებენ ა ხ ტ ა ლ ა ს ¹, გ ა რ ნ ა აწ ხუცის სამარ არს
პირისპირ ახტალისა, აღმოსავლით, ბერდუჯის მთასა შინა არს
მონასტერი ორი, რომელი ერთი ხელს კვალად ჭკვიან ჰყოფს,*
10 და მეორეს შინა დის წყარო და, უკვთუ ასვას ბრაზიან-ცო-
ფიანსა ორმოცის დღის წინათვე, ვერდარას ავნებს ბრაზი კბე-
ნილსა კაცსა. ხოლო ქვემორ ახტალისა არს ჯეობა ხოჟორნი-
ისა. არს ხ ო ჟ ო რ ნ ი ა ს ეკლესია გუნბათიანი, ხოლო წ ო ფ ა ს
ციხე მცირე. ჯეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ყოვლის
15 თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახლობენ ელნი ქციამდე
ველსა ზედა, და სთესენ ყოველსა მარცვალსა, და თესლთა ზეით-
წერილთა, და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვითა. ხოლო აწ
უწოდებენ ალადაჯს.

კვალად ქციის პირს, სად ერთვის წყალი შულავრისა, მუნ
20 არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგრეთისავე მოქმედნი, და
აღმოსავლით ბერდუჯის კერძოთა მოსახლენი ელნი ბორ-
ჩალონი, ეგრეთვე მოქმედნი, ვიდრე ხუნანადმდე. ხოლო ჯ ე ო -
ბ ა შ უ ლ ა ვ ე რ ი ს ა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ და
ამიერ დაბნები. შ უ ლ ა ვ ე რ ი ³ არს დაბა დიდი. ქვემორ მისსა
25 ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყარო ფრიად დიდი დის,
ზეით მცირე ციხე. შულავრის სამჯრით კერძ არს გ ო რ უ ლ ი ს -
ჯ ე ვ ი, ეყრების შულავრის-ჯევს. ამას ზეით ო ფ რ ე თ ი, მცირე
ქალაქი და ციხე მისი. ხოლო კვალად, შულავრის დასავლით,
არს მ ა ნ ხ უ ტ ი ს -ჯ ე ვ ი და ამის დასავლით ტ ა ლ ა ვ რ ი ს -ჯ ე
30 ვ ი. ამ ჯევის ბოლოს ჭ ა პ ა ლ ა და ციხე მისი [ამას სწერენ
გაჩიანად ⁵].** არამედ ჭაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდეზედ,
არს ა რ ქ ე ვ ა ნ ი ⁶. ამას ეწოდა ქ ა ო ზ ი ა ნ ი, სადაც არს დიდ-
დიდნი ნაშენებნი. ესევე არს გაჩიანი. და ჭაპალისა*** დასავლით
არს ჯ ე ვ ი ს ა რ კ ი ნ ე თ ი ს ა. სარკინეთს ითხრების ლითონი
35 რკინისა და სპილენძისა, და იპოების მცირე ლაჟვარდიცა.

*) დედანში ამის გასწვრივ აშიაზე სწერია: „ვგონებ ამას ცორტავად,
და სასწაულსაგა მის მიერ“.

(ვახუშტი)

**) „არამედ არა არს ესე დასავლით ხუნანისა, არამედ სამჯრით,
და არს წილი გარდაბანისა და არა გაჩიოსი. ხოლო არქევანი პირველ იყო
გაჩიანი და სანადირო-ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა, რომელი,
დასავლითაც არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი“.

(ვახუშტი).

***) სიტყვებიდან: „ჭაპალისა ჩდილოთ...“ და სხ. აქნობამდე დაწერი
ლია დედანში სტრიქონ ზევიდან, აშიაზე გატანით, ტექსტის ხელით და
მელნით.

ამის დასავლით დის მდინარე ფოლადაური, გამოსდის
 ლელვარს და მოერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე
 ქალაქი ბოლნისი⁷. მას ზემორ ეკლესია დიდ, აუგუნბათო,
 ბოლნისისა⁸, რომელი აღაშენი კთ მეფემან ფარსმან⁹, და გორ-
 გასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა 5
პთ დედოფალმან მარიამ¹⁰. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწ-
 ინდელის ქართლის სომხითისა. პირისპირ ამ ეკლესიისა არს მო-
 ნასტერი წულრულაშენს¹¹, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი
 შვენიერს ადგილს და აწ უქმ არს. ამას ზეით არს ციხე ბერდი-
 კისა მალალს კლდესა ზედა, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის და- 10
 სავლეთიდან კევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის
 მთას და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჰუ-
 ჯაბისა, გუნბათიან[ი], კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს.
 ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მთა 15
 ლელვარი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდან დასავლე-
 თად, და ამის მთისაგანვე გამოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ
 მდებარე ბოლნისისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მალალი, თხე-
 მთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამ-
 დე სამკრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთ კერძი სომხი- 20
 თისა. კვალად ლოქის მთა განჰყოფს ტაშირსა და კაზრეთს,
 ბალიჰსა და დბანის კევისა, და არს იგიცა. ვითარცა მთა ლელ-
 ვარისა, და მიადგების აზოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა.
 არამედ ამ ადგილთა დებედიდამ ბოლნისის დასავლის მცირე
 მთამდე დაქციის მდინარიდამ ლელვარ-ლოქის მთამდე უწოდე-
 ბენ აწ სომხითს, ძველად არს საერისთო ხუნანისა. და 25
 არს შემკობილი ყოვლითა, ვენახნი და ხილნი მრავალნი, არამედ
 მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მრო-
 წლენი, არვენი, კოლტნი ღორთა, ჯოგნი მრავალნი, ღვინო
 მრავალი, მთათა ნადირნი ურიცხვი და ფრინველნი, რომელნი
 აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდინარეთ კი- 30
 დესა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა ადგილთა კეთილი.
 ტყენი ბევრნი, წყარონი ცივნი და მშვენი უამრავნი. და ქციის
 სამკრით ველი იყო უწყლო. გაიღო ჟღ მეფემან ვახტანგ¹² ძვე-
 ლი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ ად- 35
 გილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცი-
 რედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქარ-
 თულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

აღწერა
 თაშირისა

ხოლო ლოქის მთის სამართ კერძოს მდინარენი, რომელ-
 ნი დიან და მიერთვიან ტაშირის წყალსა, იგი ერთვის
 ლორის ციხესთან მდინარეს დებედას. არამედ ლორეს ზეით 40
 და ლოქის სამკრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე,
 ეწოდების ამ ადგილს ტაშირისივაკისათჳს, და არს ნაყო-

ფიერი ჯორბლით, ქრთილით, სელით, შვრივით, პირუტყვის სიმრავლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალანოვან-ყვავილაინი, წყარონი მრავალნი მშვენნი, ფრინველნი, თვნიერ ჯობისა და კაკბისა, მრავალნი; მდინარენი კალმახითა სავსენი, არამედ სხვა თევზნი მცირედ. ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი არარაი იპოვების, თაფლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და უწყინარი. სელისაგან ხდიან ზეთსა მრავალსა, იხმევენ, სწვენ და ჰყიდიან. ზამთარს[ი] ცივი და თოვლიანი, ვითარ

5
10
15

ორს ადლად, და ყინვანი არამედ სცხორებენ უღუმელოდ. არა არს ტყე, არცა ხე, და ზიდვენ ლოქ-ლეღვარიდამ. უმეტეს ხმარობენ | წივათა საზრდელისა და სითბოსათვს. აქ მ ი ს ხ ა ნ ა ს¹ ითხრების ლითონი სპილენძისა მრავალი. კვალად ითხრების ქვა მიწიდამ წითელი და ფრიად მაგარი, ელვარე და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სომეხნი, არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა, და მოსილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელჩოხიანნი, ავფერუშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, შემძლენი, ლაშკრობათა შინა გამოუცდელნი, უხმარნი.

20
25
30
35

ხოლო ტაშირს, აბოცსა და ბერდუჯ-ბამბაკსა ჰყოფს მთა ი რ ჯ ა ნ ი ს ა და აწ ყ ა რ ა ღ ა ჯ ა დ წოდებული. და არს მარადის თოვლიანი, და უტყეო, და კალთათა ბალახოვანი, ყვავილიანი, წყარონი მრავალნი კეთილნი. მდებარებს სამჯრიდამ ჩდილოთ კერძ. აქა ითხრების თეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ მთის დასავლით კერძ არს ა ბ ო ც ი, აწ ყ ა ი ყ უ ლ ა დ წოდებული, გარმოხვეული სრულიად მთითა და შუაში ვაკე, და მთის კერძად გორიანი, მოსავალმოუცდენელი: ჯორბალი, ქრთილი, სელი, შვრივა, სხვა არარაი, არც ხილნი და მტილოვანნი. პირუტყვთა სიმრავლე არს თივის სიბევრისათვს. თევზი მცირედ, და იგიცა კალმახი. ყ ა ზ ა ნ ჩ ი იყო ქალაქი მცირე. პალაკაციოსა და აბოცს შორის არს მთა ა ღ ბ ა ბ ა ს ი, და იგი მთა არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშადანისა. ხოლო აბოცი აოჯრებული აღაშენა უ მეფემან ვახტანგ, ² და აწ ტყვე ყო შანადირ ³. სარწმუნოებით იყუნენ სომეხნი, კაცნი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უმვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძოლასა გამოსადეგნი, და ესენიცა მხდელნი ზეთისანი.

40
45

ხოლო ყარაღაჯისა და ტაშირის მთის ჩდილოთ კერძი არს დაბანისის ძეობა, და მდინარე მაშავერი, მიმდინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქციის რთვისათვს: „მა, შავერიე ქციას;“, და აწ მაშავრად წოდებული არამედ გამოს-

103

აღწერა აბოცისა აწ ყაიყულისა

აღწერა დმანის-ვევისა

*) სიტყვებიდან: „ხოლო იწოდა...“ აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე.

დის კერუთის მთასა, და მიდის აღმოსავლით, და მიერთვის ქციას ნახიდურის ⁴ ბოლოს. ხოლო განჰყოფს მძობასა ამას სამართით მთა ყარაღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით მცირე მთა ბოლნისისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავლილი აღმოსავლეთად, ვიდრე ნახიდურამდე, დასავლით მთა კერუთისა და ბოლოლისა. 5

და მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა არიან უტყენი, და ჰვეთა შინა არს არყნაღნი და მთა ბალახოვანნი, შამბნარიანნი, ყვავილოვანნი და წყაროიანნი. აქა არს ყვავილი სუმბული, ფერით სპეტაკი, მგზავსი ნარისა, და მიწასა ზედა განრთხმული, სურნელი, ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსანი და ეკლოვანი. 10

ჟდ მეფემან ვახტანგ მოიღო სავარდესა შინა, არამედ არა ჰყო ნაყოფი. ხოლო კერუთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე და ნადირთა. აქა არს უდაბნო კლდისა გამოკვეთილი, ეკლესია-სენაკნი წმიდის დავით გარეჯელისაგან ქმნული და აწ ცარიელი. არს ტბა ორმოზანისა, არადიდი და უთევზო. 15

ხოლო დბანისამდე, მდინარის იმიერ და ამიერ, მთასა შინა დაბნებანი და, ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი და პირუტყვითაცა ეგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტესნი ქართველთანი. ხოლო დბანის ⁵ უდის ჩდილოთ მაშავერი, სამჭრით ფინეზაური, და ეწოდა სახელი ესე დაბანებო გამო: 20

„დაბანი ისი“. აქ დასხნა ბულა თურქმან ⁶ ოსნი. მიერ ჟამითგან იყო ციხე-ქალაქი [მის ჟამამდე არა სხენებული] ჰგ მეფის სვიმონამდე ⁷. და ამან წარუხვნა ოსმალთა, და მიერით მოლოჯრდა. არს ეკლესია ⁵ დიდი, უგუნბათო კეთილშეენიერი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის-ჰევისა. ჰავით არს მშვენი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვენახო, უხილო, შენობა მრავალი, არამედ შემუსვრილი. არს აქა წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. აქავ არს წყარო, რომელი დაამსხვრევს ქვასა შირიმისასა და დააყრევინებს სმითა. აწ 30

შეაშენეს ყაფლანიანთა ⁸ ციხე სიმაგრისათჳს. ხოლო სამჭრით ფინეზაური ს-ჰევი არს მომდინარე ლოქის მთიდან ეგრეთითაცე ნაყოფიერებითა, ვითარცა ტაშირი და დბანის ჰეობა.

დბანის ქვეით არს ჩდილოთ კერძ ხინწის-ჰევი. მას ქვეით დაბა აბულმუგი. აქ ითხრების ლითონი რკინისა, სპილენძისა და ლაჟვარდისა. ამას ქვეით სამჭრიდამ მაშავერს ერთვის 35

ბალიკის-ჰევი, ლოქიდან გამომდინარე, არს ვენახოვანი, ხილიანი და ყოვლითა ნაყოფიერი, არამედ ლოქის კერძოთ ვითარცა დბანის-ჰევი. მას ქვეით ერთვის გეტი ს-ჰევი და ქვეეში ს-ჰევი; გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდილოდამ მაშავერს, ეგრეთითაცე ნაყოფიერებითა. ქვეეში ს-ციხე არს მა- 40

ღალს კლდესა ზედა მდგომი, ჰავითა და თვალთათჳს მშვენი, წყარო კეთილი. მას ქვემოთ ჰეობა კაზრეთისა, სამჭრიდამ

მოერთვის მაშავერს, გამომდინარე ლოქისავე, ესეცა ეგრეთი-
 ვე; ვითარცა კეობა ბალიჭისა. ყო რ ა ნ თ ა ს არს ეკლე-
 სია, სასვენი ატოცის წმიდის გიორგის ჯვარისა. ს ა ტ რ ე-
 დ ო ს, მაშავერზედ, შენი არს ხიდი ქვიტკირისა **ზ** თვალი, წყალ-
 5 დიდობისათვს. აქა არს ჭალა. ამას ზეით დ ი ს ვ ე ლ ი ს მ ი ნ-
 დ ო რ ი უწყლო, არამედ ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა და
 მოუცადი მარცვალთა, ბრინჯ-ბამბას გარდა. ხოლო ა კ ა უ რ-
 თ ა ს და ტ ა ნ ძ ი ა ს ქვიტკირის შენებულეზანი მრავალნი. არა-
 მედ მთასა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მახარებლის
 10 ეკლესიისათვს. რომელი აღშენებულ არს თხემსა ზედა მის მთი-
 სასა; და მის ქვემორ არს სამჭრით მონასტერი წ ი თ ე ლ-ე კ-
 ლ ე ს ი ა, ქვის წითლით შენებულობისათვს, შვენიერი, გარემო
 შენობანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწ ცალიერ
 არს. ჯ ა ნ დ ი რ ს არს მონასტერი ეგრეთივე და აწ ცარიელი.
 15 არს. მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდინარე მაშავერი თევზითა
 არადიდითი სავსე და მთის კერძად კალმახითა. ხოლო დბა-
 ნის ქვეით ქციამდე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ვენახ-ხი-
 ლითა, თესლ-მარცვალთათა, ფრინველნი მრავალნი გარეულნი
 და შინაურნი, ზამთარს თბილი და მშვენი, ზაფხულს შეზავე-
 20 ბული, წყარონი ცივნი, მშვენი, ჭალა-ტყენი, ბალახნი და ყვა-
 ვილნი მრავალნი.

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს მ დ ი ნ ა რ ე
 ზურტაკეტისა; გამოსდის შანზიანის მთას და მიერთვის
 ქციას მდინარეს ქციას. ხოლო განჰყოფს კეობას ამას აღმო-
 25 სავლით ქციის ჳრამი, სამჭრით მთა ლუკუნისა. ჩდილოთ მთა
 კვირიკეთისა და დასავლით მთა შანზიანისა. არამედ მთასა
 ამას შ ა ნ ბ ი ა ნ ი ეწოდების შამბ-ბალახ სიმადლისაგან, რამე-
 თუ. ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების.
 არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილოდამ სამჭ-
 30 რით * და მდებარებს მარადის ** თოვლი, გარნა ყვავილებითა
 მრავალფერ მშვენივართა და მფშვენითა, და წყაროთა შემკუ-
 ლი არს; უტყეო, გარნა ჳევთა არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი
 თამარ მეფისაგან აღშენებული ზამთარ მოგზაურთათვს. ხოლო
 სხვა არს ჳ ე ვ ი ფ უ ნ დ უ კ ი ს ა, სხვა შანზიანისა, სხვა არყნა-
 35 ლისა. არყნალ-შანზიანის ჳევს შუა არს წყარო შვენიერი, რო-
 მელი მარმარილოთი აღაშენა ჟდ მეფემან ვახტანგ. ამ მთასა
 შინა არს ირემთა სიმრავლე ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ, და სხვათა

აღწერა
 ზურტაკე-
 ტისა

*) ეს ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ზევიდან სხვა მელნით,
 ტექსტისავე ხელით.

**) აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით, დედნის ხელით სწერია და-
 მოუკიდებელი წინადადება-შენიშვნა: „მარადის არს“. რედაქციას ტექსტში

ამ შენიშვნის მხოლოდ პირველი სიტყვა შეაქვს.

ნადირთაც. მოინადირა ჟდ მეფემან ვახტანგ, და მოკლეს დღე-სა ერთსა რპ. ხოლო არს დაბა ველსა ზედა შ ა ვ ი*-წყ ა რ ო-ყ ა რ ა ბ უ ლ ა ხ ი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროსაგან მდინარენი სავსე კალმახითა, არამედ სამწრეთის კალმახი არს შავი და ჩდილოსი თეთრი, და უკწითუ ჩასვა ჩდილოსი სამწრით, 5
გაშავდების და სამწრეთის ჩდილოთ ჩასმული განსპეტაკდების. და ამის სამწრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით მოზღუდვილი, წოდებული მ უ ს ი ს ც ი ხ ე – ყალა**, შიგან სდის წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით დის ჩდილოთ აღმოსავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რ ა დ ა ბ რ ა გ ა ნ ი***. და ყარაბულახს ქვევით ზურტაკეტას ერთვის ს ა ფ ი ქ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის ქ ა რ ვ ა ს ლ ი ს-ჯ ე ვ ს ა, მოერთვის აქ ზურტაკეტას. შესაყარს ერთვის მ ე ო რ ე ს ა ფ ი ქ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. აქა არს დაბადიდი გ ო მ ა რ ე თ ი ¹, ვითარცა მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა შინა არა არს თევზი, თვნიერ კალმახის, და იგი მრავალი. 10
კ ვ ი რ ი კ ე თ ი ს მ თ ა ს უწოდებენ ეკლესიისათვს, რომელი შენებელ არს თხემსა მთისასა, წმიდის კვირიკესი. და მთა ესე არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს ჯეობასა ამას შინა ვენახნი, ხილნი, თვნიერ მთის ხილთაგან კიდე, და ნაყოფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. 15
აღწერა
თრიალეთისა
ხოლო ზურტაკეტის ჩრდილოთ კერძოთ არს თ რ ი ა ლ ე-თი. და განჰყოფს თრიალეთს აღმოსავლით კლდე-კრიდამ გამოკიდებული მცირე მთა ლაკვისა და მიდგმით ბენდერის მთისა; სამწრით მთა ბენდერი და გამოკიდებული მის მთისა, რომელი მოადგების ქციის მდინარეს კლდეისის დასავლით, გამო- 25
მართებით კვირიკეთი[ს] მთისა, ვიდრე ქარვასლის-ჯევის მთამდე; ჩდილოთ მთა კლდე-კრისა და ერჯევენისა, ვიდრე თორის მთამდე და ბაკულიანამდე; დასავლით მთა შავრაშეთი და ტბის-ყურის გამყრელი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფარავნის გამჭრელი ხაზი ბოლოლის მთამდე. 30
ხოლო ამ თრიალეთის საშუალსა დის მდინარე ქცია, წოდებული ანუ დაბის გამო, ანუ ვინათგან აქცევს ხიდთა, რავდენცა მტკიცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. ესე გამოსდის შავრაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრიალეთს, ქციის ჯრასა და მიერთვის ხუნანს მტკვარსა, და მარადის დის 35
აღმოსავლეთად და თრიალეთს მოდის მდორედ, ხოლო ე ძ ა ნ ს ² დაჯრამდების. და არს იმიერ და ამიერ კლდე ქარაფი და მაღალი, მჯარი რ მეტი, სიგანით რპ მჯარი და მეტიცა. ეძანს

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში აშიაზე.

***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

****) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან ნაცვლად წაშლილი სიტყვების: „შესაყარსა და“.

ქვევით და ახალქალაქს ზეით გარდმოდის ქცია მალლის კლდი-
დან, ვითარცა ღარიდამ. ძირს აქუს ტბა დიდი. ამას ზემორ
ვერ აღვალს ორაგული და დიდნი თევზნი, არამედ არს მას
ზემორ კალმახი დიდნი და მცირენი, მრავალნი და გემოიანნი.

5 **ქლ** მეფემან ვახტანგ მოინადირა ტბა ესე კირსაგლითა,
და იპყრეს ორაგული, თვნიერ კალმახისა და სხვა თევზთა,
მას ერთს დღესა შ.

ხოლო ესე თრიალეთი არს ზაფხულ ფრიად შვენიერი,
ბალახოვანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი
10 დიდთა ნადირთა, მფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე,
არამედ ზიდვენ ერჯევიდამ და ხმარობენ უმეტეს წივასა; მო-
სავლით, ვითარცა ტაშირი, გარნა ესე უმჯობესი მისა. თვნიერ-
აქლემისა, პირუტყვნი მრავალნი. ვენახი, ხილნი და მტილო-
ვანნი არარაი არს აქა, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს
15 მოიტანენ ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა, და დადგების ღვინო კეთი-
ლი და გემოიანი. ეძანს ზეით ერთვის ქციას ბ ე შ კ ე ნ ა შ ე-
ნ ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილოდამ. გამოსდის ერჯევისა და კლდე-კრის-
მთასა. აღმოსავლით ბეშკენაშენისა არს ტ ბ ა ბ ა რ ე თ ი ს ა,
მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნევი ლაკვის მთამდე, მას
20 ზეით ერთვის* ქციას ჯ ე ვ ი ე რ ა ნ-თ უ რ ა ნ ი ს ა, გამოსდო
ერჯევისა მთას, მოერთვის ჩდილოდამ, საბატეს, ქციას. მას-
ზეით ქციის კიდეზე არს ეკლესია გუნბათიან[ი], წ ა ლ კ ა ს..
დიდი, კეთილნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა.
მას ზეით კ ო ხ ტ ა-ც რ ი ც ი ს-ჯ ე ვ ი, სდისვე ერჯევისა და
25 თორის მთასა, მიერთვის ქციას ა რ წ ი ვ ა ნ ს. თეზის ჯრამსა,
შინა არს მონასტერი კლდესა შინა წმიდის აბიბოს ნეკრესე-
ლის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას ზემორ ს ა პ ო ნ ა უ-
რ ი ს ა და ც ხ ვ რ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის თორის მთას, მომრ-
თვის ქციას თეზის ჯრამსა შინა, პირისპირ კოხაჯის-ჯევის. ქვე-
30 მორ სამჯრიდან ერთვის ქციას ა ვ ლ ა დ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის
ჯევე-ღრმის ჯრამსა. ესე არს ც ი ვ ი ა ნ უ მ ყ ი ნ ვ ა რ ი. მას
ქვემორ ერთვის ქციას ჯ ე ვ-ღ რ მ ი ს ა და ა ნ დ რ ა პ ო ლ თ ი-
ს ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო ახალქალაქს ქვეით ერთვის ქციას ჯ ე ვ ი
აბანოსი ჩდილოდამ. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კარ-
35 წ ა ხ ი ს ა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსავლეთად. კარ-
წახის-ჯევის შესართავს ქვეით არს ციხე მ ო დ ა მ ნ ა ხ ი ს კ ა,
კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქციის მდინარის
პირს. ამას ზეითი არს თრიალეთი მოსავლით, ვითარცა ტა-

40 შირი და დაბანის-კევი დავსწერეთ თაფლითურთ. ხდიან ესე-
ნიცა სელისაგან ზეთსა.

*) დედანში: „ეთვის“.

42

ხოლო ტ ბ ა ფ ა ნ ა ვ რ ი ს ა არს დიდი და თევზით სავ-
სე, არამედ არა გემოიანი, რამეთუ ზაფხულს დღების გარე-
მოს მისსა მრავალნი არვენი, ჯოგნი, მროწლენი, ხვასტანგნი
ქართლისა და კახეთისანი, და ნეხვი მისი გამდნარისაგან თოვ-
ლისა შესდის ტბას მას, და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. 5
აქა არს წყარო, რომლისა სმით, უკჭთუ იყოს ვინმე მამდარ
ფრიად ანუ დაცონვილ, მოადნობს სმითა, ვითარცა ქონსა ცეცხ-
ლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა, მდინარედ გა-
105 მომდინარე კლდიდამ, და სავსე არს კალმახითა. ხოლო შაო- 10
რის მთის თხემსა ზედა დგას ციხე დიდროვანის ლოდითა ნა-
შენი. არს კვალად მთა თავკვეთილი, კვედრმა, და საშუალ ფა-
ნავრისა და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჭიქიანი კვალად არს შავ-
ნაბადი შაორსა და თავკვეთილს შუა. არა არს მთათა ამათ
ზედა ტყე ანუ ხე, გარნა კევთა მცირე არყნალნი, ნადირნი მრავ-
ვალნი, ირემი და არჩვი ჯოგად, მშველი, დათვ. აქა არს 15
კლდე ფიქალ-ფიქლად დაწყობილი, ვითარცა კაცთა ხელით
დაწყობილი და ნაშენი მთის ძირიდამ თხემამდე. არამედ რა
შედგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი, თრთის და იძვრის
დაბლიდამ მაღლამდე, და არა დაირღვევის. ესრეთი კლდე შან-
ბიანსა * ზედაცა არს მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო; 20
უწოდებენ კარკნალსა. ტ ბ ა ტ ბ ი ს-ყ უ რ ი ს ა არს წყალი ან-
კარა, სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნადოვანი, ტყია-
ნი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახითა სავსე, დიდ-
წვრილითა და ფრიად გემრიელითა. ხოლო არიან კაცნი თრია-
ლელნი მოსილნი: ვითარცა დბანის-კეველნი, სიმჭნე-ჰაეროვხე- 25
ბითაცა ეგრეთნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა.

აღწერა
ქციის ვრა-
მისა
ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვევით არს ჳ რ ა მ ი ქ ც ი ი ს ა,
ვიდრე ნახიდურამდე, მაღალი და განიერი, ვითარცა დავსწე-
თერ ეძან-ახალქალქს შუათი, არამედ ეს უმეტეს მაღალი და
განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი, ვენახოვანი, ხი- 30
ლიანი. ახალქალაქიდამ დის ქცია სამჭრით დაბის ქციისამდე.
მოდამნახეს ქვევით არს ვ ა რ დ ი ს-უ ბ ა ნ ს მონასტერი უგუნ-
ბათო, შვენიერს ადგილს. მას ქვევით ერთვის ქციას ჳ ე ვ ი
კ ლ დ ე ი ს ი ს ა, გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულს მთასა. 35
ჯორჯებს არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარ თბილი,
ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდიდამ; მას
წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმიდა და მრავალი,

ზიდვენ ზაფხულს მეფისათჳს. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენახნი და ხილნი. ამ ჳევს ქვეით ქციაზედ არს ლ ი პ ა რ ი ტ ი ს-უ ბ ა ნ ს ¹ მონასტერი მცირე, კეთილშე-

*) დედანში: „მანბანსა“.

ნი. და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას ჳ ე ვ ი მ ვ ე ლ-გ ო მ ა რ ე თ ი ს ა, გამოსდის კვირიკეთის მთას. ესეც არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არს და ბ ა ქ ც ი ა მდინარის ქციის პირს. აქა არს მონასტერი კეთილი და აწ ხუცის სამარად. ქვემორ მისა არს მონასტერი ფ ი ტ ა-რ ე თ ს ², შვენიერნაშენი, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს. ზის წინამძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფ ო ც ხ ვ ე რ ი ა ნ ი ს-ჯ ე ვ ი, ვენახიანი, ხილიანი. ქვეით მისა, ქციის კიდესა ზედა, ც ი ხ ე ხ უ ლ უ ტ ი ს ა. მის ქვეით, სამჯრით, არს ც ი ხ ე ბ ე-რ ი ქ ა ლ ი ს ა. კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შშუალ-სა და მაგარს ადგილს. ქვემორ მისა ერთვის ქციას ჳ ე ვ ი ტ ო რ ნ ე *, ირაგის ჳეობის მდინარე. გამოსდის ბენდერის მთას, მოდის სამჯრით. არამედ ჳეობა ესე არს ვენახოვანი, ხი-ლიანი. ტყიანი, ნადირ-ფრინვლიანი, მოსავლიანი, გარნა ბენ-დერის მთის კერძოდ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ ჳევზედ სამღერეთს ზეით, გ ვ ი ა ნ ა ს, არს მონასტერი მცირე, აწ ხუ-ცის სამარს. მას ქვემორ მონასტერი ქციის ჳრამსა შინა პ ი რ-დ ე ბ უ ლ ს ³, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობითა და ყოვ-ლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყვიან თამარ მეფის ქმნულსა.

მის ქვემორ არს ციხე ო რ ბ ე თ ი. აწ წოდებული ს ა მ-შ ვ ი ლ დ ე ⁴. აღაშენა ქართლოს. და პირველმან მეფემან ფარ-ნაოზ ჳყო საერისთოთ და ქალაქი. არამედ იყო ჳგ მეფის სვი-მონისამდე ქალაქი. არს ფრიად მაგარი, სამჯრით უდის ქცია, ჩდილოთ უდის ჳივჳივა: საშორისსა ზედა არს გარდავლებული ჳრამით ჳრამამდე ზღუდე განიერი და მაღალი. კვალად გარე მის ქალაქისა ზღუდე გადავლებული, ეგრეთვე დიდროვანითა ლოდითა. ციხესა შინა აღაშენა ეკლესია გუნბათიან[ი] ლ ბ მე-ფემან მირდატ, შემუსრა ლანგ-თემურ, მერმე ოსმალთა. ზაფ-ხულ არს ცხელი, ზამთარ ცივი, არამედ მშვენი და კეთილ-ჳაოვანი. ამის ძირს. ქციის პირს, არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ხოლო ქციის ჳრამი აქა არს სიმაღლით ს მჯარი და მეტიცა. და განით ფ დ მჯარი, და ჳივჳივის ჳრამი ს მჯარი აქ ჳივჳივასა ზედა არს კლდე სპეტაკი, და მისგან სცვივა ბრო-ლი გათლილი კუთხედ მწვეტი ორკერძ[ო]ვე. ჳ ი ვ ჳ ი ვ ი ს-წ ყ ა ლ ი ს დის ბენდერის მთასა და მოდის სამჯრით; არს ვე-

ნახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა. ამის სადინს არს
ნ ა დ ა რ ბ ა ზ ე ვ ი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა
მცირე, ლულუფრისაგან კიდე მას შინა არარაი.

*) უკაწასკნელი ორი სიტყვა ჩაწერილია დედანში სტრიქონ ზემოთ,
ტექსტის ხელით და მელნით.

44

ხოლო სამშვილდეს ქვეით ქციის ჳრამი ნახიდურამდე
უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს სხვათა ადგილთაგან მეტად
ბროწეული, ლელვი, ჳეთისხილი და სხვანი ხილნი. გაღანამცა
ზამთარ არს თბილი და ჳაფხულ ფრიად ცხელი, რამეთუ ჳან-
თარს შეშა არა უხმს. ნახიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით მინ- 5
დორსა ჳედა გარნა კმოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არა-
მედ ჳრამათა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვაბნი, კლდეთა მა-
ღალთა შინა გამოკვეთილნი სახიზრად; ვიეთნი აწ კაცთაგან
მიუსვლელნი არიან, და მას შინა ფუტკარნი მრავალნი, რო- 10
მლისაგან გადმოედინებიან თაფლნი. კვალად არს ქციასა შინა
თევზთა სიმრავლე ფრიად და გემოიანნი, პირუტყვი უამრავნი,
ამიერ და იმიერ დაბნებიანი. ხოლო ჳრამის კიდესა ჳედა რო-
მელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი [და] ხილნი. ჩდი-
ლოთ კერძ ჳრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა
ფრინველთა სიმრავლე შინაურ-გარეულთა და უფროს კაკაბ- 15
თა. ნახიდურს ქვეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლო-
ბენ ელნი მოჳმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისა.
არამედ ბაიდრის სულთანი, რომელი დასხნა შასეფიმ⁷ ავლავარს.
ქვეით ნაჯბადინამდე და ეკლესია-ნაზარა სოფლამდე. ხოლო
ადგილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წ ყ ა ლ თ ა-შ უ ა და აწ 20
ბ ა ი დ ა რ ი. არამედ არს ფრიად ნაყოფიერი ადგილი ესე. ნა-
ყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა
და მტილთა უცთური და მრავალი. აბრეშუმი. ბამბა მრავალ-
პირუტყვი აქლემიდან თხამდე ყოველნი, ფრინველნი გარეულ-
შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და ფრინველით სანადირო 25
წარჩინებული ყოველთაგან.

ხოლო ნაჯბადინს ქვეით არს ხ უ ნ ა ნ ი⁸; დმოსავლით და
ჩდილოთ უდის მტკვარი, სამჯრით ქცია; აღაშენა ციხე-ქალაქი
ქართლოს, პირველ ეწოდა მ ტ კ ვ რ ი ს ც ი ხ ე, შემდგომად
ხუნანი, და აწ მოჳმადიანნი უწმობენ ქ ა ლ ი ს-ც ი ხ ე* - ყ ი ზ ყ ა- 30
ლ ა ს, დაბის გამო. ა მეფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ, ვი-
ნათგან იყო ქალაქი და ნაპირის ადგილი. შემდგომად ყრუსა⁹
მოოჯრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნ ა ხ ი დ-
ვ ა რ ი. ამი |ს გამო აღაშენა ჳთ მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტ- 35
კირისა, დიდშვენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი შვე-
ნიერი, მჭვრეტი ამიერ და იმიერ მდინარისა. სივრცე ხიდისა

ი მჯარი. აქათ და იქით ქციის კიდესა ზედა ფუნდუქნი დიდ-
ნი და კეთილნი, თლილის ქვისანი. ხუნანის ველსა შინა არა
იყო ნაყოფი უწყლობით. **ქდ** მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ¹

*) ეს ორი სიტყვა, ტექსტში შემოტანის ნიშნით, სწერია დედანში
ამიაზე.

ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები, და ნაყო-
ფიერებს ფრიად.

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს დასავლეთი-
დამ მდინარე ა ლ გ ე თ ი; გამოსდის კლდე-კარს და მოდის აღ-
მოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების მდინარე ესე: აღმოსავლით
მტკვრით, სამჯრით ლომთა-გორით და აწ მარნეულის გორის
აღმოსავლეთად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წას-
რული, წრაუთის თავამდე, მიწვენილი სამეზამდე, და მისრული
ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკვის გორამდე, ჩდილოთ გო-
რა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყოლით კოჭრამდე, განვლის სამად-
ლოს და სხალნარს, მიადგების დიდგორს, და მერმე მთა დიდ-
გორი და ერიქალისა, და მიადგების კლდე-კარს; დასავლით
კლდე-კრის გამოკიდებული ლაკვის გორა, მიდგმით ბენდერისა.
ხოლო კ ლ დ ე-კ ა რ ი^ა აღაშენა ლიპარიტ ბაღვაშმან ², და არს
მაღალს მთის კლდესა ზედა ციხე. ამ მთას გამოსდის ალგეთი.
არა არს უწყებული, რით ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს ს ა ყ ა ვ რ ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს მ ჟ ა ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდიან კლდე-კარს. ამათ უწოდე-
ბენ კლდე-კრის სოფლებად. ამას ქვეით არს მ ა ნ გ ლ ი ს ი ³, ეკ-
ლესია გუნბათიანი, აღაშენა დიდმან კოსტანტინემ მირიან მე-
ფის ჟამს და დაასვენა აქა ფერაის ფიცარი უფლისა; აროდეს
შემუსრვილ არს. სამჯრით გუნბათსა შინა მაჰმად, ლომსა ზედა
მჯდომარე დახატული. იტყვიან, მის გამო მაჰმადიანთა არა
შეუმუსრავთ. ზის დასმული გორგასლისაგან ეპისკოპოზი, მწყემ-
სი ალგეთის ჯეობისა და ქციის ზემოთისა თრიალეთამდე.
მანგლისს ქვეით ერთვის ალგეთს ჯ ე ვ ი კ ვ ე ლ თ ე თ ი ს ა, გა-
მომდინარე დიდგორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
ლ ა კ ვ ი ს-წ ყ ა ლ ი. დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი საწის-
ქვილო. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვენიერი, ვითარცა
თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დ ვ ა ლ თ ა-ღ ო ლ ო ვ-
ნ ი ს-ჯ ე ვ ი. გარნა პატივანს ზეით კლდე-ქარ-დიდგორამდე არა
არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი ადვ-
სწერეთ მოსავლითა. გარნა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს
ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი, გვალვასა თუ გარდააბრუ-
ნო და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ
შეაფარო ნაცარი და გარდააბრუნო, იქმნების უწვიმრობა.

აღწერა ალ-
გეთის მდი-
ნარისა

ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამჭრით და ერთვის საშუალს გ უ დ ა რ ე ხ ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო გ უ დ ა რ ე ხ ს⁴ არს მონასტერი უგუნბათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიად შვეწიერი, შვენიერს ადგილს, მრავალნი შენობანი; ზის წინამძღვარია მას ზეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვანი, კლდითავე მაგარნი. ქვეით ამისა ალგეთს ერთვის ა მ ლ ი-

46

ვ ი ს-წ ყ ა ლ ი თაკვიდამ, დის სამჭრით ხოლო. ბუჟღულეთს ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთით დინებასა, და ტბისის უკან, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე ბ ი რ თ ვ ი ს ი, კლდესა ზედა შენი და გარემო კლდითა მოზღუდვილი, ეჯ-ნახევარ ოდენ და შეუალი, და დიან მის შორის წყარონი. ჩ ხ ი კ უ თ ი ს სამჭრით არს ეკლესია ს ა მ ე ბ ა⁵, წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, არამედ საკურველი, რამეთუ დიდროვანითა ლოდითა შენი, რომელი კაცთაგან არა შესაძლებელი არს მისი ქმნა, რომელი ავლია ზღუდედ. ძირს მისსა არს წყარო დიდი და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გ მ ი რ თ-ნ ა კ ვ ე თ ი, და იყო ციხე *, ხოლო აწ ეკლესია. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს ჯ ე ვ ი ს ა ლ ი რ ა შ ე ნ ი ს ა, გამოსდის სხალნარს და მოდის სამჭრით ამას ერთვის ჳ ე ვ ი ზ რ ბ ი თ-ო შ ე თ ი ს ა. მასზედ არს მონასტერი ს ა მ ე ლ ი ს ი⁶. მას ზეით, ზრბითის ჳევზედ, მაღალს კლდეზედ, არს ეკლესია ო რ ბ ე თ ი⁷, ხოლო ** სად ერთვის ალგეთს ჳევი ესე მუნ არს ციხე ფ ა რ ც ხ ი ს ი – ფარი ბირთვისის ციხისა, აწ შემუსვრილი.

ამის გამომართებით, სამჭრით, არს წ ი ნ წ ყ ა რ ო⁸, ქალაქი მცირე, მოსავლიანი, კეთილ-ჰაოვანი, მაღალს ადგილზედ მდგომი. აქა არს წყარო: უკჭეთუ მით მოხარშო მარცვალნი რომელნიმე და დღეთა შენთა ხარშო, ვერაოდეს მოხარშავს, გარნა სასმელად და სახმარად კეთილი ***. ფარცხის ქვეით ერთვის ალგეთს ჳევი ბ ო გ ვ ი ს ა, გამოსდის სხალნარს, მოდის სამჭრით. მას ქვეით ერთვის ალგეთს ჳ ე ვ ი ა ს უ რ ე თ ი ს ა, გამოსდის სამადლოს. ს ა მ ა დ ლ ო იწოდების მუნ ფუნდუკისათვს. მოდის ჳევი ესე სამჭრით. კიკეთს ქვეით, ჳემსა შინა, არს მონასტერი კ ა ბ ე ნ ი ს ა⁹. ყოფილ არს დედათა, გუნბათიანი, შვენიერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამჭრით, მას ზემოთ არს ციხე ა ზ ე უ ლ ა ს ი და აწ*** კ ო ჟ რ ი ს ა, თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამჭრით არს სასახლე მეფისა კ ო ჟ ო რ ი¹⁰. აღაშენა ჰთ მეფემან როსტომ, უმეტეს ჟა მეფემან გიორგიმ და ჟდ მეფემან ვახტანგ. დგე-

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონ ზემოთ.

**) უკანასკნელი სამი წინადადება სიტყვებიდან: „ამას ერთვის ჳევი ზრბით-ოშეთისა...“ დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტის ხელით.

***) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ხოლო აქა ვინათგან არს ყოფილი შენოგანი ფრიადნი, დიდ-დიდნი, და იწერვის დასავლით კერძოთ ხუნანისა გაჩიანი, და სანადიროცა ფრიად მრავალ არს, ვგონებ ყოფად ამას, ვინათგან საზღვარიცა არს გარდაბანისა, ანუ ნახიდურს, რამეთუ ნახიდური ეწოდების ხიდუმყოფელობისათჳს, გარნა ყოფილ არს მუნცა შენობა და საქალაქო კეთილი“.

****) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოთ, ტექსტისავე ხელით.

5 ბოდნენ ზაფხულს მეფენი. დოუბნი ს-ჯევი გამოსდის კოჟ-
რის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-ჯევის. ასურეთის-ჯევის
ქვეით, სამჭრით, არს დურნუკი. აქა არს კარკნალი და და-
რანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მარნეულს, სადაცა არს
10 აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციხვარი, მის გამო იწო-
და ძველადვე ლომთა-გორა. მის სამჭრით არს დაბაეკ-
ლესია, და სიციხისათჳს, ჯოჯოხეთად წოდებული. აქ ითხრე-
ბის მიწა, და ხდიან გვარჯილასა, ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა
15 შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახ-
ლობლის ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა საბარა-
თიანო აწინდელს ჟამსა, თჳნიერ დაბანის-ჯევისა, თრიალე-
თისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ.

ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე,
15 მტკვრის პირს, სახლობენ ელნი მოჰმადიანნი, მთესველნი ბრინ-
ჯისა, ბამბისა და ყოვლისა თესლ-მარცვლისა. აკეთებენ აბრე-
შუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, სავსენი ყოვლითა პირუტყვი-
თა. საყალტუთნის დასავლით არს იაღლუჯის მთა უტყეო და
უწყლო, და სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლა-
20 შე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს მოუ-
კლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგ-
ნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამანის ქვისა, დიდი და
მცირე, მრავალფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს
დასწვენ, და ნაცრითა მისითა ადუღებენ საპონს უმჯობესსა,
25 კვალად ხმარობენ სხვაფერცა. ამის მთის დასავლით, ხოშაგერ-
მას იქით, არს ობის-ციხე ველსა ზედა, და აწ შემუსვრი-
ლი, და ამის* ჩდილოთ კერძ არს ტბა კუმისისა, მლა-
შე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჟრისა და გუ-
დელისის-ჯევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კუმისი,
30 დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლედვიანი, ბროწეულიანი, ხილიანი.
ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი ბრინჯ-ბანბას
გარდა; კანაფი უმუშაკოთ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა
შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრი-
საკენ, არს თელეთები და ეკლესია წმიდის გიორგისა სას-
წაულთმოქმედი. მტკვრის კიდეზედ არს ჭალა ყურყურთა, და

35 აწ ს ო ნ დ ა ლ უ დ ი წოდვილი, ნაყოფიერი ყოვლითავე ამ ჭალიდამ იაღლუჯამდე, და კუმისის ტბამდე, და მტკვრამდე არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული ს ა რ ვ ა ნ ი ს ა, მეფეთა აქლემთა დგომისათჳს, უწყლობით უნაყოფო.

*) სიტყვებიდან: „ხოშაგერმას იქით არს.“ დაწერილია დედანში-სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით.

48

აღწერა ხოლო კოჟრის ჩდილოთ კერძ არს ს კ ვ ი რ ე თ ი ს მ დ ი-
სკვირეთის ნ ა რ ე, აწ წოდებული ვ ე რ ე; გამოსდის დიდგორის მთას, მო-
მდინარის დის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ. ტფილისის ჩდი-
ლოთ კერძ. შესართავსა ზედა არს ლ უ რ ჯ-მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ¹. და
კეობა ესე დიდგორის მთის კერძო არს უვენახო. უხილო ვანათამ- 5
დე, მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინ-
ვლიანი. ვანათს ქვეით არს ც ი ხ ე წ ვ ე რ ი ს ა. სამჯრით აქავ
არს ჯ ე ვ ი გ ე ლ ი ყ ა რ ი ს ა. მას ქვეით, წყდულეთს, ერთვის ვერეს
კევი, და ამ კევის თავს, მთაში, ჩდილოთკენ, არს ც ი ხ ე ლ ა ს-
ტისა. ამას ქვეით, სამჯრით, ყოვლად წმიდის მონასტერი ბ ე- 10
თ ე ნ ი ა ², გუნბათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშე-
ნებული, აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის კევი ვერეს სამადლო-
დამ. ამასზედ არს რ კ ი ნ ი ს-ც ი ხ ე, უქვიტკირო, კლდისა-
გან მოზღუდვილი*. ამას ქვეით არს ა ხ ა ლ დ ა ბ ა და მის და- 15
სავლით უ ძ ო, ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა
ზედა, მჭვრეტი კოჟრისა და ტფილისისა. არამედ არს კეობა
ესე ფრიად მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული-
გარნა იცის სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოადგს დიდგორი. ხოლო
მ თ ა დ ი დ გ ო რ ი ს ა არს მაღალი და თხემთა უტყ[ე]ო, კალ- 20
თათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილითა და წყაროებითა შემკული, ნა-
დირნი მრავალნი. აქა არს წყარო – ცივებით გაყვითლებულმან
უკჭით სვას და დაიბანოს პირი, წამს განჰკურნებს. იყო ძვე-
ლად მეფეთა სადგური ზაფხულს, აწ არს მეფეთა ცხენთა საბ-
მური ზაფხულს! არს მრავალთა ადგილთა მჭვრეტელი. ამისი
ჩდილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი, ხოლო სამჯრით კერძი 25
ამის სადროშოსი. ამის პირისპირ, სამჯრით, მ თ ა ბ ე ნ დ ე რ ი-
ს ა, ეგრეთვე ტყიანი და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და
თხემთა უტყ[ე]ო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყ[ე]ო. ხო-
ლო ესენი, რომელნიცა ადვსწერეთ, ძველად არს ორ სა-
ერისთოდ. 30

გარდაბანისა რამეთუ გ ა რ დ ა ბ ა ნ ი არს საზღვრით: აღმოსავლეთით
და გაჩიანის მტკვარი და, ხუნანის გამართებით, ბერდუჯის აღმოსავლეთის
საერისთონი მცირე მთა; სამჯრით შულავრისა, ჭაპალისა და ბოლნისის
გორაები; ჩდილოთ მტკვრიდამ ტფილისის გორაები ტაგნაგე-
თამდე; დასავლით კევი ასურეთისა, წინწყაროს გამომართე- 35

ბით ნახიდურამდე და ბოლნისის მცირეს მთამდე. იწოდების ქართლოსის ძის გარდაბანის³ გამო, რომელსა მისცა დედამან თვსმან ხუნანი და ესენი **, და მან უწოდა სახელი თვსი ამას-

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ვგონებ ობის ციხედ ამას“. ეს სიტყვები ფრჩხილებშია მოთავსებული.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით.

ვე უწოდეს შემდგომად აგარანი. არამედ შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა⁴, ამას დაედვა გრდანი, ლილო და მარტყოფი, და იწოდებოდა ესენი გარდაბანად⁵. და არს ს ა-
5 ე რ ი ს თ ო ხ უ ნ ა ნ ი ს ა: წინთქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერდუჯის მდინარე, ტაშირი და ბამბაკი. ხოლო მეორე ს ა ე-
რ ი ს თ ო – ს ა მ შ ვ ი ლ დ ი ს ა – არს საბარათიანო, დბანის-ჯევი, სკვირეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი, გარდა-
ბანს ზევითი, ამან აღაშენა ქალაქი გ ა ჩ ი ა ნ ი. იყო ესე მე
10 ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან ო ბ ი ს-ც ი ხ ე*, და სკვი-
რეთიდამ, ვიდრე ფანავრამდე და აბოცის თავამდე **. და გან-
ყოფილებამდე იყო ესრეთ საერისთოთ, არამედ უწოდებდენ დღედმდე სომხითსაცა. თვნიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთო-
თა, რამეთუ, ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად დაიპყრეს ბაგ-
15 რატ მეფისამდე სომხითის მეფეთა ადგილნი ესენი, ვითარცა მოგვიტხრობს ცხორება, ამისთვის უწოდეს სომხითი. ხოლო აწინდელს ჟამსა იყო ერთ სასპასპეტოდ, რომელნი შეიცვალე-
ბოდნენ სპასპეტნი.

კვალად იაღლუჯის აღმოსავლით და მტკვრის გაღმართ
20 არს ბ ო ს ტ ა ნ-ქ ა ლ ა ქ ი⁶, რომელი არს რ უ ს თ ა ვ ი, ხოლო აწ ნ ა გ ე ბ ი. ესე აღაშენა ცოლმან ქართლოსისამან ციხე-ქალა-
ქი შემდგომად კვ მეფემან თრდატ⁷ აღაშენა ეკლესია კეთი-
ლი. გორგასალ დასვა აქა ეპისკოპოზი, და იყო იდ მეფის და. ვითისამდე⁸, არამედ გამოსლვასა ბერქა⁹ ყეენისასა მოოჯრდა¹⁰,
და აწცა არს ოჯერ. ამ.ჟამთა ქმნა სასახლე ჟბ მეფემან ერე-
25 კლემ¹¹, მერმე შემუსრა ჟდ მეფემან ვახტანგ. ხოლო საზღვარი ამისი არს: დასავლით მტკვარი, ჩდილოთ ჯევი ლოჭინისა, აღ-
მოსავლით მთა გარეჯისა, ვიდრე მწარე-წყლადმდე, სამ-
ჯრით მწარე-წყალი.

ნაგების აღმოსავლით და სამჯრით არს ველი დიდი ყ ა-
30 რ ა ი ი ს ა, სავსე ქურციკითა, რომელსა მოინადირებდენ მეფე-
ნი წლითი წლად. ხოლო მტკვრის კიდეთა ჭალა დიდი, სავსე ეშვითა, მშვლითა, დათვთა, მგლითა და წვრილის ნადირითა. ირემი იმყოფის ჟამად, და ჯოჯობნი მრავალნი. გარეჯის მთას არს მონასტერნი¹², კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სენაკნი, ტრა-
35 პეზნი, პალატნი; ზამთარ თბილი, ზაფხულს გრილი. ნ ა თ ლ ი ს

ბოსტან-ქა
ლაქი და
გარეჯის
მთის აღწე-
რა

მ ც ე მ ე ლ ს ზის არქიმანდრიტი, ჩ ი ჩ ხ ი ტ უ რ ს ზის წინამ-
დღვარი, დ ა ვ ი თ გ ა რ ე ჯ ა ს არქიმანდრიტი, ბ ე რ თ-უ ბ ა ნ ს ¹³
წინამდღვარი. არამედ ყოფილან მონასტერნი მრავალნი, ვიდ-
რე მწარე-წყლამდე, და მოწესითა სავსენი, ხოლო აწ არს ხუ-

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით

***) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

50

თი მოწესითა მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრო-
ბენ წვიმისაგან კლდის ჭათა შინა და სმენ მას. არა არს ტყე,
არამედ მეძვი, მით ხარშვენ და აცხობენ. არს ეკლესიან[ი], შემ-
ქულნი და დახატულნი ძველითგანვე. მონასტერად ქმნული არს
108 იგ მამათაგანისა დავითისაგან, მერმე შემკული, მომატებული 5
მეფეთაგან. ნაგებიდამ ¹⁴ გაიღო ჟღ მეფემან ვახტანგ რუ
მტკვრისაგან, და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ჭალებს | ქვეითი
მინდორნი. ყარაის ჭალას ქვეით, მტკვრის კიდეს, ესახლნენ ელ-
ნი დემურჩისალნუ, სავსენი პირუტყვითა, რამეთუ ზამთარ
სითბოთი და ტყითა და ბალახითა მოუკლებელი არს ადგილი 10
ესე, და პირუტყვნი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა,
რამეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას, მლაშენი არიან
და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზედა თუთუბო, კა-
პარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი ელნი დავსწერენით ქართლს,
ზამთარ არიან ამ ადგილებთა შინა და ზაფხულს ადვლენან 15
ყაიყულისა და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აჰყარა შანა-
დირ და დასხნა ხორასანს. და არს ესეცა სასპასპეტო საბარა-
თიანოსი. ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ჭ ა ლ ა ყ ა-
რ ა ღ ა ჯ ი ს ა, ეგრეთვე ნადირიანი და ჯოჯობ-ფრინვლითა სავ-
სე. იდგა ჯოჯი მეფეთა, და უწოდებდენ ს ა ჯ ო გ ი ს ჭ ა ლ ა ს. 20
არამედ ესე ადგილნი ნაგებს ზევით არს ძველად კუხე-
თისი, რომელსა მისცა დედამან კუხოსს ¹. ხოლო ნაგებს ქვეითი
წერეთისა არს, და აწ უწოდებენ ყარაიას, და გარეჯის მთას
მასვე ძველს სახელს. ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-საბა
რათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნიშანი გვიდვია 25
რუკასა ამასა. არამედ არიან მშვიდნი, მორჩილნი, ბრძოლასა
შემმართებელნი, შვენიერ-ჰაეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმე-
ტეს ნაზნი. ხოლო თათარნი, რომელნიც დავსწერენით, არიან
სუნნი, ქვეით, ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, გარნა
მწნენი, შემმართებელნი, აჯოვანნი, ჰაეროვანნი; უწოდებენ თა- 30
რაქამად, ვინათგან ბრიყვნი, უცოდინარნი არიან, ქალნიცა ეგ-
რეთნივე, არამედ მოშავგვრემონი, მხნენი და მბრძოლნი უფ-
როს კაცთა, ცხენითა თუ ქვეითათ.

აღწერა მე-
ოთხე სასპა-
ხოლო არს მ ე ო თ ხ ე ს ა ს კ ა ს კ ე ტ ო ტფილისიდამ,
ვიდრე ტაშის-კარამდე მეფისა თანა მყოფნი, და იმზღურების: 35

აღმოსავლით ლილოს საზღვრით, რომელი განვლის ხაზი შა-
რობის ლილოსასა აღმოსავლით-სამჯრითკენ ლოჭინამდე, რო-
მელსა ეწოდების ომანის-ჯევი, მუნით განვლის სამგორსა და
ჩადივარს შუა, და მრავალ-წ[ყ]აროსა, და სათის-ჭალას შუა,
და მიადგების ბერთ-უზნის ღელესა. ხოლო ლილოდამ ჩდი-
ლოთკენ მიადგების ჯევ-ძმარს, და ჯევ-ძმარი მტკვარს მიადგე-
ბის, და მტკვრის კიდე მცხეთამდე. სამჯრით ლოჭინის-ჯევი და

40

51

გამოღმართ კრწანისის გორა, შინდისისა და წავკისის გორას
და წყნეთის გორა,და სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალ-დიდამ-
დე, და სხალ-დიდიდამ დიდგორის მთამდე მიყოლით: ერიქალის
მთა, კლდე-კარი, ერჯევანი, თორის მთა და გაყოლით ნარია-
5 ნის ხაზი ტბის-ყურამდე; ჩდილოთ მტკვარი და დასავლით,
დამჩხერალოდამ სადგერსა და თორს შუა, ბაკულიანის მთამდე.
და ტბის-ყურამდე. ხოლო ტფილისის სამჯრით ერთვის მტკვარს
კ რ წ ა ნ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლეთიდან, კუმისისა და შინდისის
მცირე მთებიდამ გამომდინარენ[ი].

10 ხოლო ტფილისი ² არს სამი ქალაქი – ტ ფ ი ლ ი ს ი,
კალა და ისნი. |ჰყოფს მტკვარი კალას, ტფილისს და ისნს:
კალას უდის ჩდილოთ-აღმოსავლით, ტფილის – ჩდილოთ და
ისნს – დასავლით და სამჯრით. ხოლო კალასა და ტფილისს
ჰყოფს ს ა ლ ა ლ ა კ ი ს-წ ყ ა ლ ი, რომელი გამოსდის წავკისისა
15 და კოჟრის მთებსა *, სამჯრით და აღმოსავლით უდის კალას
და დასავლით ტფილისს. არამედ პირველი იყო დაგა. კუ მ ე-
ფის ვარზაბაკურის ჟამსა შინა აღაშენა შ უ რ ი ს-ც ი ხ ე მცხე-
თისათჳს ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორგასალ დად-
ვა საფუძველი **, დაჩიძ ³, ლ დ მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახ-
20 ტად მეფეთა, და მურვან ყრუს შემდგომად შემუსრეს საზარ
თა, და აღაშენა ამირ აგარიანმა ***. შემდგომად შემცირებასა
მცხეთისასა და აოჯრობისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა
ბაგრატიოვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ. არს
მით აბანონი ექვსნი და დიდშენნი, ავაზიანნი. მარადის მომდი-
25 ნარე ცხელი წყალი. აქ, თ ა ბ ო რ ს, ყოფილა ციხე, არამედ
აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი მის გამო
სპარსნი უწოდებენ *** ს ე ი დ ა ბ ა დ ს. ყოფილან ეკლესიანი
დიდშენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან. კალას არს ციხე,
ნაშენი მაღალს კლდესა ზედა და ჩამოზღუდვილი სალალაკის-
30 ჯევი მტკვრამდე. სალალაკის-ჯევის კარს უწოდებენ გ ა ნ ჯ ი ს-
კ ა რ ა დ. მაღალს ციხეში არს ეკლესია გუნბათიანი წმიდის
ნიკოლაოზისა და სასახლე მეფისა, პალატნი დიდ-დიდნი და
შვენიერნი. არამედ დაუტევა ჰ თ მეფემან როსტომ, ჩამოზღუ-
და კალა ციხიდან ხიდის ყურამდე და მისცა სპარსთა; მიერით-

აღწერა
ტფილისისა

35 გან უპყრავთ მათ. და თავისა თვისისათჳს სამეფოდ აღაშენა სიონსა და ანჩისხატს შუა სასახლედ, მტკვრის გარდაკიდებით,

*) სიტყვეგნდან: „რომელი გამოსდის წაჯვისისა...“ სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

***) სიტყვებიდან: „შემდგომად შემუსრეს ხაზართა...“ ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

****) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში სწერია: „სეიდის შენნი“.

52

ციხილბაშთა რიგისა. **ჟ**დ მეფემან ვახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკითა და მოოქროვილი, დიდმხატვრობითა, ლაჟვარდითა და მარმარილოს კედლითა შემუსრეს ოსმალთა.

არს კალას ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენიერი, ს ი ო ნ ი ⁴ წოდებული, ღვთისმშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა **ლ**თ მეფემან გურამ. შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა. და **მა** მთავარმან ადარნასემ, ხოლო აწ, დარღვევასა ზედა მიხდილი, განაახლა და აღაშენა ძირიდან გუნბათითურთ უდ მეფემან ვახტანგი ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტფილისის სამცრით ქციისამდე. არს კვალად ეკლესია **ჯ ვ ა რ ი ს**, გუნბათიანი, შვენიერი. განაახლა აწ იმერლისშვილმან. არს კვალად **ან ჩ ი ს ხ ა ტ ი** ⁵, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა; შემუსვრილი აღაშენა კათალიკოზმან დომეტიმ, ძემან ქაიხოსროსამან ⁶, არს ნათლისმცემლის. გუნბათ[ი] მოარღვია **პ**თ მეფემან როსტომ, სხვით განაახლა **ჟ**დ მეფემან ვახტანგ. არს კვალად დაბალს ციხესა შინა ეკლესია გუნბათიანი და აწ ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. **გ** უპყრავთ სომეხთა. უგუნბათო აღაშენა კარის საყდრად **პ**თ დედოფალმან მარიამ. კვალად აღაშენა **ჟ**დ მეფემან ვახტანგ ორი უგუნბათო. **ჟ** დედოფალმან როდამ ⁷ აღაშენა ერთი უგუნბათო; კვალად უგუნბათო ოთხი აწ უპყრავთ სომეხთა, ხოლო ხიდის ყურს აღაშენა მეჩიტი შაისმაილ ⁸. **პ**თ მეფემან როსტომ აღაშენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა თვისა ერთი და განჯის-კართან ერთი. ურუმთ, ქრისტესსა **ჩღვზ**, აღაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა შანადირ. 25

ისნს არს. კიდესა მტკვრისასა, კლდესა ზედა. ციხესა შინა ეკლესია **მ ე ტ ე ხ ი** ⁹, ღვთისმშობლისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერნაშენი, საარქიმანდრიტო: შემუსვრილი აღაშენა **ფ**გ მეფემან დიმიტრიმ. **ჟ**ბ მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და არს უქმად. აქ განვალს ხიდი კალიდამ ისნს, ციხიდან ციხესა. 30
ხოლო ხიდის ყურის სამართ არს საფლავი წმიდის აბოსი რომელი იწამა სპარსთაგან ტფილისის ¹⁰. ხოლო **ი ს ნ ი ს ც ი ხ ე**

109 ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებდნენ | ოსმალნი ქრის-
ტესსა ჩღვ^წ და დაშთათ უსრულნი, ისნს არს ეკლესია ერთი
უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი, და უგუნბათო ერთი
უპყრავთ სომეხთა. ყოფილან ძველად მრავალნი ეკლესიანი
ტფილის, კალასა და ისნს, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.
კალა მოზღუდა მეორე შააბაზ¹, პირველი შემუსვრილი.
სამჯრით მოავლო სალაღაკის კლდეზედ; დასავლით ქმნეს ორი
კარი, ჩდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უკმობენ აწ გ ა-

35

40

*) „იტყვიან ამის აღშენებას გორგასლისსა“.

რ ე თ-უ ბ ა ნ ს, სადაცა არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუნ-
ბათიანი ბ, უგუნბათო ბ, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნ-
ბათო ბ უპყრავთ ქართველთა. კალას არს რომაელთა ეკლესია
ერთი და მონოზონნი. ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქალაქთა
5 აწ ტფილისს და განყოფით: კალას – ტფილისსა, ტფილისს –
სეიდაბათს და ისნს – ავლაბარს, და გარეთ-უბანი არს ტფილი-
სისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარსნი მოჰ-
მადიანნი, ხოლო ციხეს გარეთ უფროს სომეხნი და მცირედ
ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლნი ნაშენნი არიან
10 ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა,
ზოგთა ქართული. არამედ ციხე, ეკლესიანი და ზღუდენი
ქვიტკირისანი არიან. ჰავითა არს მშვენი და მხიარული, ერნი
შვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქა-
ლაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა
15 და ყვავილითა სავსე, გარნა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერ-
ნი, ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. გაზაფ-
ხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო სანადირონი მრავალნი
ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა. ხოლო კვალად დასავლით,
20 იშიტუტრუქის კლდესა შინა, არს მონასტერი მ თ ა წ მ ი დ ი ს ა²
და აწ ცალიერი.

ხოლო ტფილისის სამჯრ-აღმოსავლით არს ნ ა თ ლ უ ხ ი.
მუნ დის ნავთი კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით
მრავალი არა იდების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ლილო.
არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი მთობისაგან, და არს უმდინარო
25 წყაროებითა, და ნაყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირე-
ნი და უთევზონი, მყვრითა სავსე; სხდების წერო და ბატი მრავა-
ლი. ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დ ი დ უ ბ ი ს ა, რომელ-
სა პირველ ეწოდა ც ხ ე ნ ი ს-ტ ე რ ფ ი. ტფილისიდამ მცხეთამდე
უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვალად ტფილისის ჩდილოთ არს
30 ლურჯ-მონასტერი ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო; დი-
დი, აწ ხუცის სამარ. ვერესა ზედა არს ხიდი დიდი ქვიტკირი-

სა. გარნა მერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი. მის სამჯრით არს ველი ს ა ბ უ რ თ ა ლ ი ს ა. ამას შინა ყოფილა რუ, ვერიდამ მოტანილი, და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას 35 ზეით არს ტ ბ ა ლ ი ს ი ს ა, და მის დასავლით მთა ს ხ ა ლ დ ი დ ი ს ა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა. ამის სამჯრით ჯეობა* დიდმისა. გამოსდის ამისი წყალი სხალ-დიდსა და სა-თოვლიას მთას** და დის აღმოსავლით, მიერთვის მტკვარს

*) „აქიდან ძეგვის წყლამდე მუხრანისა არს, ხოლო აწ ესრეთ რიცხვენ“ (ვახუშტი).

**) ეს სიტყვა სწერია სტრიქონს ზემოთ დედანში.

54

დასავლეთიდამ. არს წოდორეთამდე ვენახოვან-ხილიანი და მას ზეით მთებრი.

სამჯრით არს ველი დიდი დ ი ლ მ ი ს ა, უნაყოფო, არამედ ბა-
ლახოვანი, და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრა-
ვლენი. ნ ა ქ უ ლ ბ ა ქ ე ვ ს ზეით არს დ ე ვ ი ს-ნ ა მ უ ხ ლ ი-კლდე, 5
გაჭრილი გზად. მას ზეით მ უ ხ ა დ-გ ვ ე რ დ ი. მას ზეით, მცხე-
თის ხიდის სამჯრით, არს მონასტერი ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ უ რ ი, ყო-
ვლადწმიდისა*, უგუნბათო, კეთილს ადგილს; იდგნენ მოწესე-
ნი. მის დასავლით მცირე ჯ ე ვ ი ქ ა რ თ ლ ი ს ა, სდის მისსავე
მთას და მოდის ჩდილით. აქა არს ციხე, რომელი აღაშენა 10
ქართლოს და უწოდა სახელი თვისი, არაოდეს შემუსვრილი
მტერთაგან, რომელი დადგა ყრუს მოსვლასაგა. ამ ადგილის
გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლის. ა მეფემან ფარნაოზ აღ-
მართა აქა კერპი არმაზ, სახელისა თვისისა, და მის გამო ეწო-
და ა რ მ ა ზ ი ადგილსა ამას. და დაეფლა ქართლოს აქავე, და 15
ფარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა ამის მსა-
ხურნი რომელნი იყუნენ, იგინი იყუნენ საქართველო. ხოლო
შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო
ქალაქი არმაზი³ აქითგან, ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსა-
გან და შემდგომად მისა მოოჯრდა, ხოლო აწ არს დაბნები. 20

აღწერა მცხე-
თის ზემო-
თისა
დასავლით არმაზისა არს ც ი ხ ე-დ ი დ ი. მის დასავლით
ჯ ე ვ ი მ ე გ ვ ი ს ა. სდიან სხალ-დიდს, მიერთვიან მტკვარს სამ-
ჯრით. არს ღვინო და მბალი მუნებური კეთილი. კვალად
ამის დასავლით ჯ ე ვ ი ნ ი ზ ბ ი ს ი ს ა, გამოსდის დიდგორს, დის
ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამჯრითამ. 25

ნიჩბისათვის
ნი ი ზ ბ ი ს არს შენობა დიდი და მონასტერი მცირე, აწ
ხუცის სამარ. ამ ნიჩბისის-წყლის შესართავზედ, მტკვარზედ, არს
კ ო წ ა ხ უ რ ა ს ფ ო ნ ი, მუხრანს გამსვლელი.

კავთის-კევი-
ნიჩბისის დასავლით ჯ ე ვ ი კავთისა.. გამოსდის დიდ-

გორს, დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამჭრიდამ. ქვათახევამ-
 დე ვენახოვანი, ხილიანი. ქ ვ ა თ ა ხ ე ვ ს არს მონასტერი ⁴ ყოვ-
 ლადწმიდისა ^{***}, გუნბათიანი, შვენიერნაშენი. ზის არქიმანდრი-
 ტი. და არს ადგილი შემეული, ზაფხულს გრილი, წყაროიანი;
 ზამთარ თბილი: გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი. ამას
 შინა შეჰყარა ლანგ თემურ მოწესენი და შეასხა ეჟვანნი [რომელ-
 ნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენა დედაბრობასა, ეს რა გვეჟღარუნე-
 ბიან!“], და გამოსწვა ყოველნი ეკლესიასა შინა, და ჩანს დღე-
 საც იატაკსა ზედა ჴელნი, ფერჴნი, თავნი და გვამნი. არავინ

30

35

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
 **) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
 ***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

შევალს ფეკცმული, არამედ ფერჴშიშველნი, სიწმიდისათვს. ამას
 ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე კავთისა, მაღალს კლდესა
 ზედა შენი. კავთას ქვეით ერთვის ამ ჴევს ჴ ე ვ ი ბ ო ტ ი ს ი-
 ს ა. ქვათახევ-წინარეხს ქვეით ერთვის ამავე ჴევს კვეი გ უ დ ა-
 რ ე ხ ი ს ა. წინარეხის აღმოსავლით და გომიჯვრის ზეით არს
 მონასტერი ლავრა ⁵, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს და აწ
 უქმად. გუდარეხის-ჴევზედ არს თ ვ ა ლ ი ვ ს სასახლე მეფეთა,
 ნაშენობა დიდი.

10 ხოლო დასავლეთით კავთის-ჴევისა დის მდინარე თ ე მ-
 მ ი ს ა გამოსდის ჴვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და დე-
 და-ციხემდინ დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთკენ და
 მიერთვის მტკვარს სამჭრიდამ. აქ მტკვრის კიდეს არს მონა-
 სტერი ყოვლადწმიდისა, გუნბათიანი, დიდი, მ ე ტ ე ხ ი ⁶, კეთილ-
 შენი გორგასლისაგან, საარქიმანდრიტო. ამის ზეით არს ს ხ ე რ-
 ტ ი ს ჴ ა ლ ⁷. ამის სამართ არს თემამზედ ახალქალაქი:.

თემისათვის

15 ამის ზეით ეკლესია გუნბათიანი, ერთა წმიდისა ⁸, სასწა
 ულთ-მოქმედი. ამის აღმოსავლით არს ც ი ხ ე ც ხ ი რ ე თ ი ს ა,
 ნასასახლევი მეფეთა. ერთაწმიდის დასავლით არს ც ი ხ ე
 დ რ ი ს ა, მაღალს კლდესა ზედა. მაგარი, მდინარესა ზედა
 20 თემმისასა. ამის სამჭრით, ზემოთ თემმის მდინარესა ზედა, არს
 კ რ კ ო ნ ს ⁹ მონასტერი გუნბათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს
 ადგილს. აქა არს ლითონი ბრჴენისა მრავალი, იტყვიან ვერც-
 ხლსაცა. ზის წინამძღვარი. აქამომდე არს თემამი ვენახ-ხილითა
 ნაყოფიერი. ამას ზეით, ვითარცა თრიალეთი ჴვარებითურთ.

110

25 კრკონს ზეით, ჴევ-ღრმას, არს მონასტერი. მას ზეით **, ერიქა-
 ლის მთის ქვეშა, არს დ ე ე ა-ც ი ხ ე, კლდით მოზღლუდვილი, ფრი-
 ად მაგარი. და მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თვნიერ-
 კალმახისა, და იგი მრავალი, გარნა წყალდიდობას შემოვალს
 კაპოეტნი და ჟამად ორაგულნიცა. გომიდამ მეტეხამდინ არს
 30 ჴალა სხერტისა ^{***}, და არს ჴოჯობი მრავალნი.

თეზის დასავლით არს ჯ ე ვ ი ხ ო ვ ლ ე ს ი, გამოსდის რაზ-
მითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის მტკვარს სამარიდამ;
არს ვენახოვანი, ხილიანი და ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-
წყლამდე მინდორი დოესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი,
და არს ფრიად მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა.

ხოვლესათვს

ამას დასავლით არს ჯ ე ო ბ ა ა ტ ე ნ ი ს მდინარისა. ტა-
ნა გამოსდის ჯამჯამს და საცხენისის მთას, დრის-წევამდე დის
აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამჭრი-

ატენისათვს

*) ეს წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

**) უკანასკნელი ხუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს
ზემოდან.

***) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

56

დამ. მტკვრის სამჭრით-დასავლეთიდამ ერთვის ატენის -წყალს
წ ე დ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი. წ ე დ ი ს ს არს ციხე მცირე, და არს ჯეობა
ესე ვენახოვანი, ხილიანი. კვალად ატენის-წყალს მოერთვის აღ-
მოსავლიდამ ვ ე რ ი ს-ჯ ე ვ ი. აქა არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა.
და ჯეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. ვ ე რ ი ს დ ა ბ ი ს დასა- 5
ვლით არს, დანახვისის მთის ძირს, მონასტერი კეთილშეგნიერი
ყოვლად წმიდისა *. ამას ზეით ა ტ ე ნ ი ¹, მცირე ქალაქი. მოსახლე-
ნი ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა,
ნაშენი დიდი, და ციხის გორის სამარით არს საცივი, ვითარცა 10
მყინვარი, სადაც დგება ღვინო წარჩინებულ; ჩდილოთ კერძ
სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა, და სდის სხვაცა ცი-
ვი წყარო. ატენის სამჭრით არს მონასტერი ს ი ო ნ ი ², გუნბა-
თიანი, კეთილნაშენი, და აწ სმენ გადამდგარს ეპისკოპოზს ახ-
ალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს, და აწ არს ნიში მისი.
სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლის- 15
მცემლისა. დ ა ნ ა ხ ვ ი ს ი დგას მაღალს მთასა ზედა. ეკლესია
წმიდის გიორგისა, მჭვრეტი ქართლისა. ამას ზეით მოერთვის
ტანას ჯ ე ვ ი დ რ ი ს ა, გამომდინარე რ ა ზ მ ე თ ი ს მ თ ი ს ა;
და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა უტყეო. აქა არს საფ-
ლავი ჯაფირისა, რომლისა სიგრძე ხუთი ადლი, და სცოცხლებ- 20
და ჟამსა როსტომ მეფისასა**. ხოლო ბობნავს ზეით ერთვის
ტანას ღ უ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე საცხენისის მთისა. და***
ბობნავამდე ჯეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი; მას ზეით მთუ-
რი, ვიწრო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი. კოწახური
არს ტყედ****. ბობნავს ზეით, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე კ ი- 25
კ ა ნ ა თ-ბ ე რ ი, კლდით მოზღუდვილი, და წყარო შიგ გა-
მომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის დასავლით, მთასა
შინა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა ა ხ ა ლ ი-ჯ ვ ა რ ი, სას-
წაულთმყოფი, რამეთუ არს მარადის კარნი დაუხშველნი და

მცველნი არაოდეს. ვერ შევალს მპარავნი და ვერცა ნადირნი.
ხოლო მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი,
მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილოთ და გორის
პირისპირ არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა
ზედა ნაშენი. სასწაულთმოქმედი. თავი წმიდის გიორგისა მდე-
ბარებს ჯვარსა შინა, უწოდებენ გ ო რ ი ჯ ვ ა რ ს ³. არა იყო მუნ

30

35

*) უკანასკნელი წინადადება ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზე-
მოდან.

***) ტექსტი სიტყვებიდან: „სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში“...
სწერია დედანში აშიაზე.

****) წინადადება სიტყვებიდან: „ბოზნავს ზეით ერთვის... სწერია
დედანში სტრიქონს ზევით.

*****) დედანში აქ წაშლილია: „სიონს ზეით მოერთვის სამკრიდამ
დრის-ვევი“.

წყალი, ჟდ დედოფალმან რუსუდან ⁴ მოიტანა ბურეთის
მთიდან.

დასავლით გორიჯვრისა არს ჯ ე ვ ი ს კ რ ი ს ა, და მიერ-
თვის სამკრიდამ მტკვარს. ამ კეობის დასავლით არს ხ ვ ე დ უ -
5 რ ე თ ი ს ჯ ე ო ბ ა. გამოსდიან საცხენისის მთას და მიერთვის
სამკრიდამ მტკვარს. და არიან ესე ორნი კეობანი ვენახოვანნი,
ხილიანნი. ხვედურეთის დასავლეთით არს მონასტერი ყ ი ნ -
ც ვ ი ს ს ⁵, წმიდის ნიკოლაოზისა, გუნბათიანი, დიდშენიერად ნა-
შენი, მაღალს ადგილსა ზედა; ზის წინამძღვარი. ამის სამკრით,
10 მთასა შინა, ა რ ს ს ა რ კ ე ს ⁶ მონასტერი უგუნბათო ფრიად კე-
თილნაშენი და აწ უქმი. ყინცვისის დასავლით არს მ ა მ ი ს
ჯ ე ო ბ ა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის ჭალამდე
აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარს
15 სამკრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე ს ა მ წ ე ვ რ ი ს ს,
დიდი, შიგ ეკლესია კეთილშენი. სამწევრისის სამკრით მოერ-
თვის ძამას ი მ ე რ ხ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის საცხენისის მთას.
აქ არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი მ ა მ ი ს ა ⁷, და აწ ხუცის სამარს. იმერ-
ხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მ ძ ო რ ე თ ი ⁸, მცირე ქალაქი.
მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა
20 ნაშენი. ესე არს მ ა მ ი ს-ც ი ხ ე. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ცი-
ციანთა. მძორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას ჯ ე ვ ი
მ უ ხ ა ლ ე თ ი ს ა. აქა არს ციხე. კვალად გვეძინეთის დასავლით
მოერთვის ჯ ე ვ ი ა ბ უ ხ ა ლ ო ს ი. აქა არიან ქვაბნი გამოკვე-
თილნი მაღალს კლდესა შინა მრავალნი. მას შინა ეკლესია კე-
25 თილი და კაცთა შეუალი სიმაგრით. აქიდან გარდავალს გზა
გუჯართს რაჭის ხევზედ *. აბესალოს დასავლით გარდავალს
გზა გუჯართს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით არს

აღწერა სა-
ციციანოსი,
ხვედურეთ
ზეით, დამ-
ჩხერლომდე

კლდე ფშენიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარცა ოქრო, და მის ქვეით** არს მონასტერი ქოზიფას, უგუნბათო, კეთილშენი, მთასა შინა, და აწ უქმი. არამედ გვეძინეთამდე არს ჯეობა ესე ვენახოვანი, სოლომანი და მას ზეით მთური. მძორეთის ჩდილოთ, გორას იქით და სამწევრის ზეით, არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა*** წრომს⁹, გუნბათიანი, შვენიერი, სოფის კენჭი ჩაწყობილ-დახატული, და ხუცის სამარ. ხოლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ მამისა და ნაყოფიერებს. წრომის დასავლით არს ჯევიმიწობისა. მის დასავლით არს კრისის-ჯევი, ამინ დასავლით ჯცისის-ჯევი. და არიან ჯევი ესენი ვენახოვანი, ხილიანი.

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში აშიაზე.

**) სიტყვებიდან: „გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლით,“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

***) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოდან.

ხოლო დამჩხერლოდამ ტფილისამდე, მტკვრის კერძო მთამდე, არს ნაყოფიერი, ბრინჯ-ბამბას გარდა ყოველნი მარცვალნი, რომელნი აღვსწერეთ, ხილნი და ვენახნი მრავალნი: ღვინო აქაური უმჯობესი ყოვლისა ქართლისა, და უმეტეს ატენური ყოველთა საქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავლე ყოველთავე, თვნიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემკული, და მთათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთისანი დავსწერენით, ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყიანი, ნაძოვან-ფიჭოვანი და ნადირიანი. მთა დიდგორისა და ერიქალისა ჩთილოთ კერძი არს ამ ადგილისა, და ნადირიანი არიან, და ერიქალის მთასა შინა არს მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მთა-ერჯევისა, მაღალი და თხემთა უტყეო, ჭვარების კერძოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირნი მრავალნი. აქ, მთის თხემსა ზედა, არს წყარო – თუცა სვას დაცონილმან, ჰგონებს სამდღე უქმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესენი შვენიერებითა. ხოლო კვალად წრომის ჩდილოს, მტკვრის კიდესა ზედა, არს დაღალულამინდორი, და ნაშენი და ფრიად ნაყოფიერი. ზამთარ პირუტყვთა ბალახნი მოუკლებელი, და ფრინველთა სხვადასხვითა სავსე, გარნა ზაფხულს გაუძღისი. ტფილისიდან გორამდე მტკვრის კიდე აქა და იქით არს ჭალიანი, კლდიანი; ნადირნი და ჯოჯობნი მრავალნი. გორიდან დამჩხერლომდე ფლატოიანი და ჭალიანი, ვითარცა დაღალულა.

5

10

15

20

აღწერა თორისა და აწ გუჯარეთისა

ხოლო ჭვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და ქეობათორისა, რომელი გამოსდის ჭვარებსა და ამის შუათს მთასა და მიდის დასავლით, მერმე მომგრგვალდების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთის მტკვარს სამკრიდამ, და აწ განყოფილი არს სადგერად და გუ-

25

ჯ ა რ ე თ ა დ. ამ ადგილის კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერ-
ნი, აწცა არიან მკნენი. გომარეთს ზეითი ჭვარებამდე არს 30
კეობა გუჯარეთისა, და ყოფილარიან მრავალნი შენობანი და
ეკლესიანი, გარნა აწ შემუსვრილნი. გუჯარეთის სოფელს ქვეით
კიმოთისმანამდე, თორის წყალზედ, აქათ და იქით, არს კლდე,
რომელი აიყრების დიდ-დიდი ფიცარი ფიქალ-ფიქალი შავი,
და ბურვენ მით სახლებსა *. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს 35
მთის თხემსა ზედა, ციხე თ ო თ ხ ა მ ი, მჭვრეტელი ქართლ-
იმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხე მ ო მ წ ვ ა რ ა ს, და ეკლე-
სია მცირე, და შენობანი დიდნი. არს კვალად, სარბიელას ზეით,
ციხე. ს ა რ ბ ი ე ლ ა ს-ჯ ე ვ ი ს თავს, მაღალს მთის წვერზედ,

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან. „გუჯარეთის სოფელს
ქვეით კიმოთისმანამდე...“ ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

არს ციხე ა ლ ე წ ი ს ა, მაგარი და მჭვრეტი ქართლ-იმერე-
თისა*. ხოლო ადგილნი ესენი იყო უშენი, მცირეთაგან კიდე-
ალაშენა ჟღ მეფემან ვახტანგ. არა არს აქა ვენახნი და ხილ-
ნი, თვნიერ მთის ხილთა, და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ,
5 ბალახ-ყვავილითა, ტყითა და წყაროებითა შემკული; ნადირნი
მრავალნი, წყალი კალმახით სავსე. მოერთვიან სამჭრიდამ და
ჩდილოდამ ჳევი თორის წყალსა. აწ იყო ნარიანიცა ამისი,
სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა და პირუტყვთა სიმრავლე,
ვიდრე ტბის-ყურამდე, ადგილსა ვაკესა და შვენიერსა. დის
10 ქცია საშუალს ნარიანისა, კალმახით სავსე [იტყვია[ნ1] ტბის-
ყურისას – თამარ მეფემან ჳყო ტბად. ვინათგან ჩანს ნარული,
რომელი გაიტანაო ქციიდან – და აწ უქმი არს].

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მთითა, ბართა,
პირუტყვითა, ნადირ-ფრინვლითა. მოსავალნი, რომელნიცა
15 აღვსწერენით, მრავალნი ნაყოფიერებს. კაცნი და ქალნი შვე-
ნიერნი, მშვიდნი. მორჩილნი და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი,
მბრძოლნი ძლიერნი. სამწყსონი კათოლიკოზისანი. სახლობენ
მთავარნი ოთხნი ** და აზნაურნი მრავალნი. აწ ვიწყებთ
სხვასა.

20 მ ე ს ა მ ე ს ა ს პ ა ს პ ე ტ ო არს, რომელი იწყების მცხე-
იქიდან. ხოლო კათალიკოზი, ვინათგან მეფისა თანა მყოფი არს,
და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ მუხრანი, ორი არაგვი,
ქსნის-ჯევი და მამული მისი მესამე სასპასპეტოსი არს. ხოლო
მუხრანმან მოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილ-
25 თა ამათ შინა ტყე უმეტეს მუხანი. გარნა საზღვარი მუხრანისა
არს ძეგვის-წყლიდან დიდმის იწრომდე. არამედ აწ აღმოსავ-
ლით მზღვრის არაგვი, სამჭრით მტკვარი, ჩდილოთ ციხე ბო-
დავისა და ტინის მთა, დასავლით გორა ოკამისა, სამჭრითკენ

აღწერს მე-
სამე სასპას-
პეტოსი

30 გარდაჭრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.
 ხოლო მ ც ხ ე თ ა¹ არს ორს მდინარეს შორის: სამჯრით
 უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ შეკრებებიან.
 აღაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისამან, და უწოდა სახელი-
 თა თვისითა. შემდგომად იქმნა ქალაქი დიდი, რომელსა უწო-
 დებდნენ დედა-ქალაქსა. მერმე მოზღუდა არდამ, ერისთავმან²
 35 სპარსთამან; მანვე აღაშენა ხიდსა ზედა ციხე და ჩდილოთ ცი-
 ხე. კვალად არმაზიდამ წარმოზღუდა მტკვრადმდე. ამის გამო
 ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი. და იმყოფოდა ქალაქსა ამას
 შინა უხუცესი ყოველთა საქართველოსი, და მორჩილებდენ

აღწერა
 მცხეთისა

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „სარბიელას ჳევის თავს...“
 სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.
 **) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

60

ამას. შემდგომად აზონ მოარღვია ზღუდე, ა მეფემან ფარნაოზ
 კვალად მოზღუდა, და მეფენი ჟამითი-ჟამად ამაგრებდნენ. ხო-
 ლო მირიან აღაშენა ეკლესია მოციქულთა, ხისა, სამოთხესა
 შინა თვისსა, სადაცა არს კვართი უფლისა, რომელი მოილო
 ელიოზ, და ხალენი ელიასი. და კვ მეფემან მირდატ³ აღაშენა 5
 მონაკვეთსა სვეტისასა გარემო ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან
 ეწოდა ს ვ ე ტ ი ც ხ ო ვ ე ლ ი⁴ ეკლესიასა ამას*, და აღმართა
 მას ზედა ჯვარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნალო, და
 აწ უწოდებენ სამირონესა. და ჩდილოთ ამისა მირიანვე აღა-
 შენა ეკლესია მაცხოვრისა ღვთაებისა **, ს ა მ თ ა ვ რ ო⁵, ქვიტ- 10
 კირისა, გუნბათიანი, დიდშვენური, და დაეფლა მირიან მუნ
 და მგ მეფე მირ⁶. ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი,
 და აწცა ზის მთავარ-ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულას ზევით
 დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ აღაშენა მცხეთა ქვიტ-
 კირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კათალიკოზი. შემ- 15
 დგომად, ძვრით დარღვეული, აღაშენა ოა მეფემან გიორგიმ⁷,
 მერმე შემუსრა ლანგ თემურ, აღაშენა ოა მეფემან ალექსანდ-
 რემ. არს სიგძით*** ... ადლი და განით*** ..., ფრიად მალა-
 ლი. შემდგომად შთამოვარდა გუნბათი. მოაშენა პთ მეფემან
 როსტომ. ჟდ მეფემან ვახტანგ შეამკო კარი სამირონესი ოქ- 20
 როთა, მინითა და ვერცხლითა, და ჰყო მოფენილ-მოფარდა-
 გულ ზეზით კერილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალ,
 დავით ლაშას ძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ⁸,
 სვიმონ და გიორგი⁹ [აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს]. აქავ
 ლა მეფემან არჩილ¹⁰ აღაშენა ეკლესია ს ტ ე ფ ა ნ წ მ ი დ ი ს ა,
 აღმოსავლით, არაგვის კარსა ზედა. ყოფილან ეკლესიანი მრა-
 ვალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან შენობანი დიდნი,

პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ არღარა არს ქალაქი, არამედ დაბა, რამეთუ შემდგომად ყრუსა მოოჯრდა [იტყვიან მძლავრებისათვის მოჰმადიანთა არღარა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ იპყრან, და შეიგინოს სიწმიდე]. ხოლო არს ზამთარს ცივი, ქარიანი, ზაფხულ ცხელი, არამედ ჰავით მშვენი, მოებთა შორის მდგომი, რამეთუ აღმოსავლით აქუს მთა ჯვარ-ზედაძნისა, დასავლით მთა სარკინეთისა, სამჯრით მთა ქართლისა და კარსნისა.

30

აღწერა მუ-
ხრანისა

ხოლო ს ა რ კ ი ნ ე თ ი არს მცხეთის დასავლით, სადაცა აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა და, მოსლვასა ალექსანდრე მაკიდონელისასა, განხვრიტეს მთა ესე სხალტბისაკენ და ივლტოდნენ კავკასეთად. მერმე შემუსრა ალექსანდრემ. და არიან

35

*) სიტყვებიდან: ‘და ამისგან უწოდა...’ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ, აშიაზე გატანით.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

***) აქ დატოვებულია დედანში ცარიელი ადგილი.

61

ქვაბნი, გამოკვეთილნი კლდისაგან, მრავალნი, და კლდე ესე არს, ვითარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი და მ დ ვ ი მ ე მას შინა, რომელსა შინა სცხორებდა წმიდა შიო, იგ მამათაგანი. ზის აწ არქიმადრიტი. არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი სასწაულთმოქმედი*, რომლისა გარემოს მისა ვერ იკადრებს მკვეცი შეჭმად პირუტყვთა მონასტრისასა. არს აქა კვალად ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდგა ჰ მონაზონნი ამათ ადგილთა შინა¹. არამედ მთა ესე არს ტყიანი, ღელე-ღრატოიანი, უწყლო, ნადირიანი. თვნიერ ირმისა, ყოველნი. სამჯრით კერძი მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი. დაიწყების მთა ესე მცხეთიდან და მივალს გორამდე, და ვიდრე ალამდე.

ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, გარნა მოებმის ზედაძნის მთა და მივალს ქისიყამდე. ხოლო მდინარე ა რ ა გ ვ ი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს. და ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისთავე, ვინათგან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხედავ, არა გვის ეს წყალი ამ ჰევთა!“ არამედ არს მდინარე ურგები, თევზი, თვნიერ ორაგულისა, არარაი, და იგიცა ჟამად. გამოსდის მალრან-დვალეთის ქნოლოს კავკასის მთიდან, და ციკარიდამ დის აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა, ვიდრე გუდამაყრის ჰევამ | დე და მუნიდამ სამართ დის მტკვრამდე. ამიერ და იმიერ ჰალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირითა, ეშვითა და ჯოჯბითა სავსე.

ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბ ე ლ ტ ი ს ა ¹, აღაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღ ა რ თ ი ს - კ ა რ ი,

5

10

15

20

25

30 ჰევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს მ დ ი ნ ა რ ე ნ ა რ ე-
კ ვ ა ვ ი ს ა, რომელი გამოსდის ალევის მთასა და დის სამჯრით
ტყვილიანამდე, მერმე აღმოსავლეთით და მიერთვის არაგვს
დასავლეთიდან. ესე გამოვლის შორის მუხრანსა. არაგვის და-
სავლით, ნარეკვავსა ზედა, არს ჭალა ნარეკვავისავე, ნადირი-
თა და ჯოჯბითა სავსე. და არს მდინარე ესე უჟანამდე ვენა-
ხითა და ხილითა ნაყოფიერი. ხოლო ნარეკვავის ჩდილოთ,
35 არაგვის პირს, არს ს ა ფ უ რ ც ლ ე და საფურცლის ჩდილოთ
მ ი ს ა ქ ც ი ე ლ ი, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს,

*) „წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვიდოდა წლითი-წლად, ძვალი ში-
შველი, თვნიერ ჯორცთა, და თავიანისცემდენ და მიიღებდენ კურნებასა.
შანადირ მოავლინა მოჰმადიანნი, რათა იხილონ, უკჭთუ ჭემმარიტი არს
ხოლო მათ შემუსრეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტვრივეს. შემდგომად
შეკრიბეს და დაასვენეს მუნვე. მიერთით არღარა აღმოვალს ამ ჟამამდე“.
(ვახუშტი).

62

არს ეკლესია წ ი ლ კ ა ნ ს ², ღვთისმშობლისა, გუნბათიანი და
შვენიერი. აღაშენა კე მეფემან ბაქარ, ზის ეპისკოპოზი, მწყემ-
სი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა და ბაზალეთისა. ტყვილია-
ნიდამ ისო წილკანელმა, იგ მამათაგანმან, წარმოილო ყავარჯ-
ნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და 5
მოილო წილკანს და დის დღედმდე. დაფლულ არს წმიდა ისო
მუნ. ხოლი ირწყვის მინდორი ამისი რუთა მით და ნაყოფიე-
რებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მონასტერი მ ჭ ა დ ი ს-
ჯ ვ ა რ ი ს ა ³, საბურდიანოსა შინა, გუნბათიანი და აწ უქმი.
კვალად ნარეკვავის შესართავის დასავლით, სარკინეთის მთის 10
ჩდილოს გვერდი, ვიდრე ქ ა ნ დ ა-ც ი ხ ი ს ძირამდე, არს ვე-
ნახოვანი, ხილიანი, ბალახიანი და ტყიანი, ხოლო ციხის-ძირს
ჩამოუდის კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ
კერძი ქსნის ჰევის. ციხის-ძირის სამჯრით არს ც ი ხ ე
მ ტ კ ვ რ ი ს ა ⁴, სარკინეთის მთასავე ზედა, რომელი აღაშენა 15
ოთ მეფის კოსტანტინეს ⁵ ძემან ბაგრატ ⁶. ამ ციხის სამჯრით,
მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს მ ი ნ დ ო რ ი ნ ა ს კ ა რ ს ე-
ვ ი ს ა წოდებული. ოდეს დაისხნენ თურქთა მოსლვასა სპარს-
ნი, და მოსწყვიდნა ალექსანდრე დიდმან ⁷, მათ გამო ისახელა.
არს უწყლოობით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და
იზრდებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლე. 20

ხოლო კსანი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ, ცი-
ხეს ქვეით. ციხის-ძირს ზეით ერთვის კსანს შ ი ო ს-უ ბ ნ ი ს-
წყ ა რ ო ს-წყ ა ლ ი აღმოსავლეთიდან. არამედ შიოს-უბანს არს 25
შენობა დიდი სასახლეთა. ხოლო ოსმალთა აღაშენეს ციხე
ქრისტესა ჩდლ. აწ არს სახიზრად. ამის ჩდილოთ ქ ს ო რ ი-
ს ი. მუნ არს აღებული რუ, და რწყავს ორთა ამათ მთა-

თა შორისთა მინდორთა, სარკინეთისა და ციხე-ბოდავის მთა-
 თა შორისსა, და ნაყოფიერებს მით ფრიად. მას ზეით ო ძ ი ს ი
 და, დასავლით კსნისა, ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი და ჩანგილარ- 30
 ბეგთათავისა; ირწქვის ქსნის რუთივე და ნაყოფიერებს. ხოლო
 ციხის-ძირის დასავლით, კსანს იქით. ასტყდების მ თ ა თ ხ ო-
 თ ი ს ა, რომელსა ზედა მოიქცა მეფე მირიან ქრისტეანედ.
 აწცა არს მუნ ნიში ჯვარისა, რომელი აღმართა წმიდამან ნი-
 ნომ, სვეტისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მობმით მთა წლევი- 35
 სა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამჯრით არს, მტკვრამდე და
 კასპამდე ქსნიდამ, მინდორი აღაიანისა, უწყლო, უნაყოფო, გარნა
 ბალახიანი და ზამთარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა. ხო-
 ლო მდინარემან კსანმან მოიგო სახელი ესრეთ, რამეთუ მდინარე
 ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი. და არს სარგებლია- 40
 ნი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე მუხრანი ფრიად შემკუ-
 ოლი არს ზამთარ სითბოთი, და მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩა-

ლიან-ლერწმოვანი, ზაფხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ცივ-
 ნი წყარონი, ჰავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა,
 ვენახთა, თესლმარცვალთა მრავლად ნაყოფიერებს. პირუტ-
 ყვნი, აქლემს გარდა, ყოველნი მრავალნი, რამეთუ ზამთარ
 5 ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინველნი გარეულნი და შინაურ-
 ნი მრავალნი, სანადირონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარიან-
 ნი აზნაურნი და კაცნი მჭნენი და მზრძოლნი, არამედ მპარავ-
 ნი. პირველ იყო მეფეთა სადგური; აწ უპყრავს, შემდგომად
 10 ბაგრატისა, მნხრანის ბატონსა, ამასვე აქუს დროშა სასპასპე-
 ტე არაგვ-ქსნისა.
 ხოლო კვალად არაგვის პირს არს ო ხ ე რ-ხ ი დ ა, რო-
 მელსა ეწოდა პირველ ხ ი დ ა რ ი, სადაცა აღაშენა ვარზაბა-
 ქარ ციხე და უკუჯდა ჳევსა კახეთისასა და არაგვის *. მოსაკ-
 ციელიდამ; და ოხერ-ხიდის ანანურამდე არს ვენახოვანი,
 ხილიანი; და ოხერ-ხიდის ჩდილოთ არს ბ ო დ ო რ ნ ა ს ⁸ ქვაბ-
 15 ნი გამოკვეთილნი და ციხე მაგარი. ამის ჩდილოთ უ რ ი ა,
 მოსახლენი ვაჭარნი. ჩდილოთ მისა, არანისთან, ზ ა ნ დ უ კ ლ ი ს-
 ჳ ე ვ ი, მას ზეით ვ ე ძ ა თ კ ე ვ ი ს-ჳ ე ვ ი. ამ ჳევისა და არა-
 გვის კიდეზედ არს ა ნ ა ნ უ რ ი ⁹, ძველად იყო ეკლესია მცი-
 20 რე, არამედ წელსა ქრისტესა ჩდდ აღაშენა გიორგი ერისთავ-
 მან ეკლესია გუნბათიანი, დიდი. გარემო მოავლო ზღუდე
 ქვიტკირისა, და მალალს კლდესა ზედა სძქმნა კომკი და ციხე-
 ჰგონებდა სიმაგრედ თჳსად და მომავალთა თჳსთა, არამედ
 ექმნა საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა.
 25 ვემათ-ჳევის დასავლით არს ს ა ფ ე რ შ ე თ ი და ა ლ ე ვ ი, მთა-
 სა ზედა; და ალევი არს მთა მალალი, თხემთა უტყეო, კალთა-

აღწერა არა-
 გვის-პირის
 და ზაზალე-
 თისა

თა ტყიანი. ესე წარივლის სამწრით ოძისამდე და ჩდილოთ
 ლომისამდე. ესე მთა ჰყოფს ქსნის-ჯევსა და ბაზაღეთსა. ამ
 ალევის მთის თხემსა არს ეკლესია უგუნბათო ¹⁰, მჭვრეტი
 30 ქართლ-კახეთისა. ამას შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჯვართა
 ოქროსა და ვერცხლისათა, და სამსახურებელნი ეკლესიისანი
 მრავალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარსთა, რა
 ჟამს წარიღეს ხატი მისი, მუნ სასწაულის მხილველთა უქმნე[ს]
 35 კარნი ოქროსანი და დასდევს ურემსა წარბმულსა, და მოიღო
 მუნ. ამ მთას გასდის ნ ა რ ე კ ვ ა ვ ი.

არამედ ვეობასა ამას ბენის-ჭილუტამდე ეწოდების გ რ ე-
 მ ი ს-ჯ ე ვ ი. არა არს გრემის-ჯევს ვენახნი და ხილნი, სხვითა
 ყოვლითა მოსავლიანი. და ამ სიმგრვლეს შორის არს ბ ა ზ ა-
 ლ ე თ ი, რომელსა ეწოდა დაბის გამო. აქვს ბაზაღეთს აღმო-

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ყარს ოხერ-ხიდა, რომელსა...“ სწერია
 დედანში სტრიქონს ზევით, აშიაზე გატანით.

სავლით არაგვი, სამართ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა *,
 დასავლით გრემის-ჯევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ჭართალის
 მთა. არს აქა ტბა ბ ა ზ ა ლ ე თ ი ს ა, დუშეთის ¹¹ წინარე
 მდებარე, და არს ურგები და უთევზო, და წურბელი მრავალი. 5
 სხდებიან ფრინველნი მრავალნი. არიან ტბის გარემოს, მუხრა-
 ნის კერძ, არაგვისკენ, გრემის კერძ და ანანურის კერძით,
 დაბნები ვენახოვანნი, ხილიანი, მოსავლიანი და უწყლოობით
 113 არა მრავალნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა.
 ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მზრძოლნი და მპარავ-ავა-
 ზაკნი და უშიშნი ღვთისა. წილკნის მთის ზეით, ვიდრე ანანუ- 10
 რამდე, უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-წრამოვანი. ხოლო ანანურს
 ზეით ერთვის არაგვს დასავლიდამ ჭ ა რ თ ა ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. მის
 ჩდილოთ არს მ თ ი უ ლ ო-კ ა რ ი, სიმაგრე მტკიცე; მას ზეით
 ნასასახლევი მეფეთა და ხ ა ნ დ ო ს-ჯ ე ვ ი, რომელი გამოსდის 15
 ლომისის მთას, ერთვის არაგვს დასავლეთიდამ.
 აღწერა გუ- მის ზეით ერთვის ჯ ე ვ ი გ უ დ ა მ ა ყ რ ი ს ა არაგვს ჩდი-
 დამაყრისა ლოლამ; გამოსდის კავკასს გუდამაყარსა, ჯევსა და ძურძუკს
 შორისსა. და არს გუდამაყრის ჯეობა მაგარი, მოსავლით, ვი-
 თარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი და ქალ- 20
 ნი მგზავსნი მთიულთა, კელოსანნი, მშვილდთ-მოქმედნი, აკე-
 თებენ რქისაგან მჯიხვისა, თხისაგან და წართაგან.
 აღწერა მთი- ხოლო გუდამაყრის-ჯევის შესართავს ზეით, დასავლეთ-
 ულეთისა ჩდილოს შუა, არს მ თ ი უ ლ ე თ ი. ამ მთიულეთსა და კსანის-
 ჯევს განჰყოფს ცხრაზმასა და ჯანდოს ლომისის მთა. გუდამაყ- 25
 რის-ჯევს ზეით, სამწრიდამ მოერთვის არაგუს ა მ ი რ თ-ჯ ე ვ ი.
 კვალად მოერთვის სამწრიდამვე ჩოხელთ-ჯევი. ამას ზეით მოერ-

თვის არაგვს ცეცხლის-ჯვარიდამ ჳ ა რ ხ ე ლ თ-ჳ ე ვ ი. ამას ზეით არს ნ ა ღ ვ ა რ ე ვ ი, მეფეთა ნასასახლევი, შენებულეზა დიდი. მას ზეით მოერთვის არაგვს ღ უ დ ო ს-ჳ ე ვ ი. ამას ზეით არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა და აწ უქმი. და ეს ჳევენი გა- 30 მოსდიან ლ ო მ ი ს ი ს მ თ ა ს. მონასტრის სამჯრით, მთის თხემსა ზედა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, წოდებული ლ ო მ ი ს ა ¹ [და ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე], უგუნზათო. არს მრავალნი ხატნი და ჳვარნი ოქრო-ვერცხლი-სანი, დახიზნულობით. უჭვრეტს სამჯრით კსანსა, ჩდილოთ 35 მთიულეთს. მთა ესე უტყეო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთათა ტყიანი. ხოლო ღუდოს-ჳევის ჩდილოთ, არაგვს გაღმა, არს დაბა ჳ ა დ ა, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითა-ვე. მის ჩდილოთ არს ც ი კ ა რ ა, ადგილი კლდოვანი და ღ კოშკოვანი გარემოს, და არს მუნ ეკლესია მცირე. ამ ციკარას 40

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „დასავლით გრემის-ჳევი და ალე“.

დასავლით გარდავალს გზა ჳევესა შინა. ხოლო ციკარის აღმოსავლეთით არს ნასასახლევი მეფეთა, ნაშენი დიდი, და ამას ქვეით იყოფის ციკარას წყალი ორად და მიერთვის არაგვს ხარხელის ზეით და ქვეით ჩდილოდამ.

5 ხოლო ჩდილოთ წარმოივლის კავკასი და განჳყოფს მთიულეთს გუდამაყრისა და ჳევისაგან. და არს მოზღუდვილი მთიულეთი მთითა; ამის გამო მაგარი და შეუალი არს, უვენახო, უხილო, მცირე მოსავლიანი. არამედ მოიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი; არს ცხოვარი უდუმო, კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალსივიწროვის გამო. ჳავით არს ფრიად კეთილი და შვენიერი, წყარო-წყლითა და მწვანითა. წყალთა შინა კალმახი მრავალნი, ჳორცი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, პური ნოყიერი, ეგრეთვე ქრთილიცა. კაცნი ჳაეროვანნი, მჯნენი* და 15 მბრძოლნი, ერთგულნი, ბრიყ-უსაქციელონი, საჭურველთ-მოყვარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შვენიერნი, არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი აიყრების კლდისაგან ფიქალ-ფიქლად, და ასხედს მას ქვასა 20 სიბრტყეზედ ხშირად მუწუკთაებრ, ვითარცა ოქრო და ვერცხლი, ანუ ნარევი და მბრჳყვინავი ფრიად, ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს პატოხსნება მათ შინა ესე.

25 ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს ჳ ე ვ ი. გარდავალს გზა კევეს, აადის დასავლეთიდან, კავკასსა ზედა. არამედ არს დაბალი და უტყეო; ზამთარს ვერა ვლის ამას ზედა ცხენი

თოვლის სიდიდითა; ზაფხულ არს ბალახიანი, ყვავილიანი ამას უწოდებენ ყ ე ლ ს. ხოლო ჩდილოთკენ ერთვის ჳევის მდინარეს ჳევი, და უწოდებენ შ თ ა ს ა ვ ა ლ ს. აქა არს წყარო სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და ჳყრია ბროლი მრავალი, მგზავ-
30 სი გათლილისა, და სცვივა კლდესა. აქა იპოების ბროლი და სჭვირს წითლად, და გასტეხო – არს შიგ წითელი ბროლი. არამედ მდინარესა ჳევისასა ეწოდების ა რ ა გ ვ ი ვ ე ჩერქე- ზამდე და მუნ ლ ო მ ე კ ი ს-მ დ ი ნ ა რ ე ძველადვე, და აწ უწოდებენ თ ე რ გ ს ა; გამოსდის ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-
35 დვალეთისა შუათს, აღმოსავლეთიდან, კავკასის მწრიდან, დის აღმოსავლეთად ჩასავალამდე.

ამ ჩასავალს ზეით არს თ რ უ ს ო სამ ჳევად. აღმოსავ-
ლით აქუს ჳევი, დასავლით ზახა და მალრან-დვალეთი, სამ-
წრით მთიულეთი, ჩდილოთ ქურთაული, და მოზღუდვილ არს
40 კავკასით, თჳნიერ ჳევიდამ. მოსახლენ[ი] არიან ოსნი, დვალნი. შთასავალს ქვეით მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ, ვიდრე ქისტის-წყლამდე, და მიდის ფრიად მსწრაფლად. ამ დი-

66

ნების გამო არა არს თევზი მდინარესა ამას შინა, თჳნიერ კალ-
მახისა. და არს ჳეობა ესე მოზღუდვილ კავკასითა, რამეთუ
დასავლით აქუს მ ყ ი ნ ვ ა რ ი ², უმაღლეს ყოველთა კავკასთა
და მარადის ყინულით შეკვერცხილი. და განჳყოფს მთა ესე
თაგაურს, ჩიმსა და ჳევსა. აღმოსავლით უძეს კვალად კავკასი, 5
იგიცა მარადის თოვლიანი. განჳყოფს მთა ესე ქისტს, ძურძუკს
და ჳევსა, სამწრით აქუს კვალად კავკასი, და განჳყოფს ესე გუ-
დამაყარს, მთიულეთს და ჳევს.

ხოლო ჩასავალს ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, არაგვის და-
სავლით, ც ი ხ ე ა რ შ ი ს ა ³, თჳნიერ კაცთა ჳელთაგან ქმნუ-
10 ლი, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილ კლდითავე და შეუა-
ლი კაცთა, მყინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდან არაგუს
ერთვის, არშას ქვეით, ა ჩ ხ ო ტ ი ს-ჳ ე ვ ი *. აქ არს ც ი ხ ე ლ უ-
დ უ შ ა უ რ ი ს ა მცირე, არამედ ფრიად მაგარი. ამ ჳევიდამ
გარდავალს გზა გუდამაყარს. ამის ჩდილოთ არს ს ტ ე ფ ა ნ-
15 წ მ ი დ ა ⁴, დაბა კარგი. ამის დასავლით არს გ ე რ გ ე თ ი,
არაგვს იქით კიდესა. ზეით ამისსა არს, მყინვარის კალთასა
ზედა, მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ს ა მ ე ბ ი ს ა ⁵, გუნზათიანი, მცხეთის
სამკაულის-სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯვარი, შვენიერ-
ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მყინვარის კლდესა შინა არიან 20
ქვაბნი გამოკვეთილნი ფრიად მაღალსა, და უწოდებენ ბ ე თ-
ლ ე მ ს ა ⁶, გარნა საჭიროდ ასავალი არს, რამეთუ არს ჯაჭვი
რკინისა, გარდმოკიდებული ქვაბიდან, და მით აღვლენ. იტყვი-

- ან უფლის აკვანსა მუნ და აბრაჰამის. კარავსა, მდგომს უსვე- 25
ტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაცა საკვირველთა. არამედ მე ვდუ-
მებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამო-
კვეთილი უდაბნოდ, და აწ ცალიერ. გერგეთს ქვეით, ჩდი-
ლოთკენ, დასავლეთიდან ერთვის ჯ ე ვ ი გ ე ლ ა თ ი ს ა, ძვე-
ლად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი, ხოლო აწ უწო- 30
დებენ გ ვ ე ლ ე თ ს.
- 114 ამ გველეთს ქვეით ერთვის არაგვსმე კვეი, სამჯრ-ალ- |
მოსავლეთიდან, გამოსდის გუდამაყარისა და მურძუკის კავკას-
სა, მოდის დასავლეთს-ჩდილოს შუა და არს უშენი. გარდა-
ვალს ამ ხევიდამ გზა მურძუკსა და ქისტეთს, ძნელი, საჭირო. 35
კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაცა. ამ კვეს ქვეით და-
ვიწროვდების კვეი ესე კლდითა, და აქა არს ც ი ხ ე დ ა ვ ი-
თ ი ს ა, არაგვის აღმოსავლით კიდესა ზედა, აღმაშენებელის
აღშენებულია. ამას ქვეით არს დ ა რ ი ე ლ ა¹ არაგვის აღმო-
სავლით, კიდესა ზედა, გ მეფის მირვანის² მიერ – შეაბა კარი 40
და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოპსთათჯს, რათა უმისოთ ვერ-

*) დედანში აქ გამეორებულია: „არაგუს“.

- ღარა ვიდოდნენ * [და არს სახელი ესე მომრევი]. ამას ქვეით
ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ
დადგიან.
- 5 ხოლო ძეობა კვეისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთი-
ლისა, სელისა, შვრივისა შთასავლით გველეთამდე. არა არს აქა
ხილნი, თჯნიერ მთის ხილთა; არს კოწახური, მოცხარი, კლდის
მერსენი და სხვანიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ჭალათა
მრავალფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვა-
ვილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყენი, რაც ოდენ ეტევის, 10
მრავალნი. ცხვარი უდუმო არს აქა მჯიხვი მრავალი ჯოგად
და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი და ზაფხულს მწყე-
რი ურიცხვნი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა
არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდამ. ჰავით არს კე-
თილმშვენი. კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, აჯოვანნი, ჰაე- 15
როვანნი, ვითარცა მთიულნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა
სარწმუნოებით ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.
- ხოლო მდინარე კ ს ნ ი ს ა ოძის ზეით, ბაზალეთისა და
ალევის მთის დასავლით, დის და გამოსდის ქნოლოს ჟმურის
საშუალს კავკასს. ქარჩოხამდინ დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს 20
ქვეით სამჯრით, გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს. ხო-
ლო ოძის ზეით არს მონასტერი ხ ო ფ ა³, უფუნბათო, დიდ-

აღწერა
ქნის-კვეისა
და მამული
სა მისისა

შენი კეთილად და აწ ცარიელი. მის ჩდილოთ არს მცირე ქალაქი ა ხ ა ლ-გ ო რ ი ⁴. მსახლობელნი არიან სომეხნი, და სასახლე ქსნის ერისთვისა. მას ზეით, კსნის დასავლით კიდესა 25 ზედა, არს ციხე დაბასა წ ი რ ქ ვ ა ლ ს. ამის სამჯრით, ბოლ-სა და ახალდაბას შუა, არს ა ხ ა ლ დ ა ბ ი ს ^{**} ც ი ხ ე ამილახორისა. წირქვალს ზეით, ჩდილოთ, არს მონასტერი კ ა ბ ე-ნი ⁵, გუნბათიანი, ყ ა ნ ჩ ი ე თ ს ⁶, კეთილად ნაშენი, შვენიერს ადგილს და აწ ხუცის სამარ. ჩდილოთ ყანჩიეთისა, ზებეყურის 30 მთის ძირს, არს ხ ა დ ი ს ც ი ხ ე, მაგარი. ზ ე ბ ე ყ უ რ ი ს მ თ ა არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩამოადგების ცხვირად კსანს დასავლიდამ და აღმოსავლეთიდამ ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროვებს კსანსა კლდითა.

ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე ქსანი არს ვენახოვანი, ხილია- 35 ნი, მოსავლიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს ზეით იწრო და მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავე

*) „ამას უწოდებენ ევროპელნი კავკასიის კარად და მეორეს ლექეთის კავკასიის გზასა“.

(ვახუშტი).

**) ეს სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან“

კლდის ჩდილოთ, ს ა მ ე გ უ რ ს ⁷, ერთვის კსანსა აღმოსავლეთიდამ ჳევი, ალევის მთის გამომდინარე. სამეგურის ჩდილოთ არს მონასტერი ლ ა რ გ ვ ი ს ი ⁸, წმიდის თევდორესი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ; აქა ჳყო შანშემ ⁹ ციხე, არამედ ურგებად თვსად. აღმოსავლით უდის კსანი, სამ- 5 ჳრით ჳურთის-წყალი *. ამის ჩდილოთ ერთვის კსანს აღმოსავლიდამ ც ხ რ ა ზ მ ი ს-ჳ ე ვ ი, გამოსდის ლომისას. და არს ადგილი ესე მოსავლიანი, მთის ალაგთაებრი. და ამ ჳევს ზეით, ჩდილოთკენ, არს ც ი ხ ე ქ ა რ ჩ ო ხ ი ს ა, ქსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამჯრით ქსანი და 10 აღმოსავლით ჳევი, ლომისის მთის გამომდინარე, და აღვალს აქედამ გზა ლომისის ეკლესიისა თანა და შთავალს მთიულეთს. ხოლო ქარჩოხის. დასავლით არს კსანსა ზედა ჟ ა მ უ რ ი. აწ მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა არს ციხე, ბ ე რ-ც ი ხ ე დ წოდვილი, კსანსა ზედა და კლდესა ზედა მდგომარე 15 არამედ მთიულეთსა და ამას შუა არს მთა მარადის თოვლიანი, უტყეო, კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მჯარეს ამ მთასა ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მალალნი და კეთილნაშენნი. მოსავლით, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყენი არა ეგდენ მრავალნი. 20

ხოლო სამწრით ჟამურისა არს მთა, განმყოფელი ჭურ-
თისა და ჟმურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადი-
რიანი. ამ მთის სამწრით არს ჭ უ რ თ ი ს-ჯ ე ვ ი, რომლისა
წყალი გასდის ამავე მთას, და სად ერთვის ამ წყალს ცხრა-
წყაროს-წყალი, მუნ, ამ ორთა წყალთ შუ[ა]. არს ც ი ხ ე წ ი ნ-
კ ი ბ ე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა ჳევთა უწოდებენ ჭ უ რ-
თ ა ს, და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის მონასტერს
კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველ-
ნი, ეგრეთვე ქსნის-ჯევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ჭურ-
თა, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ სამთა
ჯეობათანი არიან, ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმ-
გზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი
ქურდნი, მპარავნი, მძრცველნი, უსირცხონი,

25

30

აღწერა ქო-
ლოთქვიტ-
კორისა

კვალად ცხრა-წყაროს სამწრით არს მთა, კსნიდამ ისრო-
ლის-ჯევის მთამდე მდებარე, აღმოსავლიდამ დასავლეთად,
თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ მთას გაზდის სამწრით
რეხულა, და არს აქა ციხე მცირე, და მას ციხეს ქვეით ქო-

35

*) დედანში ეს ადგილი შემდეგნაირადაა: „სამეგრის ჩრდილოთ არს
მონასტერი ლარგვისი, წმიდის თევდორესი, აღმოსავლით უდის კსანი, სამ-
წრით ჭურთის-წყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ.
აქა ჳყო შანშემ ციხე. არამედ ურგებად თჳსად“. ხაზგასმული სიტყვები
ანაფხეკზუა დაწერილი, განსხვავებული მელნით, დედნის ხელით.

69

ლოთვიტკირი. ესეცა არს მთის ალაგთაებრ, ვიდრე ზა-
ხორანდე.

ხოლო კვალად ჭურთისა, ცხრა-წყაროსა და ქოლოთ-
ქვიტკირს დასავლით არს ი ს რ ო ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. ბიყარის-ჯევის
5 ზეით არს მამული კსნისა. ეს მდინარე არს მ ე ჯ ვ დ ა. გამოს-
დის ჟამურის მთასა, დის სამწრით დაბის მეჯვდამდე. ჟამურის
მთის კალთასა არს ა შ ა ტ უ რ თ-კ ა რ ი და ციხე. ხოლო გან-
3ყოფს ამ ჳეობასა, ქოლრთქვიტკირს და ჟამურს მ თ ა ჳ ა-
რ უ ლ ი ს ა. მდებარე ჩდილოდამ სამწრით, ტყიანი და ნადი-
10 რიანი. აშატურთ-კარს ქვემოთ ერთვის მეჯვდას დასავლიდამ
მ ე რ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ბენდერის მთას. ხოლო ამ ჳევის
სამწრით, მახისიდამ, წარივლის მთა ტყიანი და ნადირიანი
ორბოდლის მთამდე. ხოლო ო რ ბ ო ძ ა ლ ი არს თხემთა უტყეო
და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორბოძალსა ზედა არს
15 ბალახი. უკჭთუ მოძოოს არა მუნებურმან ცხენმან, მასვე წამს
მოჳკლავს, ეგრეთვე თივაცა მისი მოაკუდინებს. და არს ესე
ბალახი ამ მოებთა ზედა ყოველგან მრავალი. და მივალს ესე
ორბოძალი, ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს-ჯევის ქვეით ერ-
თვის მეჯვდას ბ ი ყ რ ი ს-ჯ ე ვ ი აღმოსავლეთიდამ, გამოსდის

აღწერა ის-
როლის-ჯე-
ვისი

20 უსანეთს. და ამ ბი | ყარს ზეით არს ისროლის-ჯევი, ვითარცა სხვანი ამ მჯრის მთის ადგილნი, იწრო, ტყიანი და მწირი. ხოლო კვალად ორბოძლის მთის სამართით არს, მთის კალთასა შინა, ი კ ო რ თ ა ს, მონასტერი ¹ დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნაშენი, კარგს ადგილს; ზის არქიმანდრიტი.

25 ამ მთის სამჯრით კერძს, ჯარიაშენიდამ ვანათამდენ, უწოდებენ გვერდის-ძირს, და არს ადგილი ესე ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი; ბრინჯბამბას გარდა ყოველნი სცენ-დობის ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერთ ქართლისასა, არამედ ღვინო აქაური თხელი და მომჟავო, გარნა საამო სასმელად.

30 ხოლო ისროლის-ჯევის და ჟამურის დასავლით არს პატარა-ლიახვის სვეთ. განჰყოფს მთა ბენდერისა, წოფორისა და ქნოლოსი. მდეგარეგენ მთანი ესენი ჩდილოდამ სამჯრით კავკასიიდან. ამ მთებს უძეს აღმოსავლით ისროლის-ჯევი, ჭურთა და ჟამური, დასავლით – პატარა-ლიახვი. გამოსდის პატარა-ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მოდის ფოტრისამდე სამჯრეთად, მერმე სავსენის ქვე-
35 მოთამდე დასავლეთად, მერმე კიდევ სამჯრით. ხოლო ვანათს ² ერთვის დასავლიდამ ლიახვს ჯევი გერიისა. გამოსდის მშხლების მთას და დის სამჯრით. ამას ზედა მსახლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს. ხოლო ვანათსა, სავხენისსა და ბელოთს ზეით ერთვის ფოტრისის-
40 ჯევი, ღრმა და კლდიანი, ძნად განსავალი. გამოსდის გერი-

70

სა და შუა-ცხვირის მთას. შუა-ცხვირს მსახლობელნი არიან ოსნი. ამ ფოტრისას-ჯევს ზეით არს აწერიის-ჯევი. აქ აღაშენა შანშემ ციხე სიმაგრედ თვსად, არამედ ექმნა გალიად, რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედაწული მისი მუნიდამ. მას ზეით მოერთვის ჯევი შანზიანისა ლიახვს აღმოსავლი-
5 დამ. გამოსდის ჟამურის მთას და დის დასავლეთად. ამ ჯევს ზეით ერთვის ლიახვს ჯევი ჩაბარუხეთისა. გამოსდის გერის მთას, დის აღმოსავლით, ერთვის ლიახვს დასავლიდამ. ამ ლიახვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ციხე ბეფ-
10 ჩოსი. ამ ციხეს ზეით არს ქნოლო, სამ ჯეობად, აღმოსავლი-
დამ, ჩდილოდამ და დასავლით-ჩდილოდ შუადამ. ხოლო ტბა ქნოლოსი არს მცირე, რომელსა სდის ლიახვი. ამ ტბიდან ვანათამდე არს ლიახვის ჯეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა დავსწერთ მთის ჯევი, და სივიწროვით ესე უფროს მწირი,

115

აღწერა
გვერდის-ძუ-
რისა

აღწერა პა-
ტარა-ლია-
ხვის ჯეობისა.

5

10

	არამედ აწერის-ჯევეს ზეით არიან მოსახლენი ოსნი სრულიად.	15
აღწერა მალ- რამ-დვალე- თისა	ხოლო კვალად ქნოლოს ჩდილოთ კერძოთ არს მთა დი- დი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს მ ა ლ რ ა ნ-დ ვ ა ლ ე- თ ი. და იმზღვრების ესე მალრან-დვალეთი აღმოსავლეთით კავკასიო, მთიულეთსა და მალრანდვალეთს შუათითა; სამჭრით კავკასით, ქნოლო-მალრან-დვალეთის შორისით; ჩდილოთ კავ- კასით და მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზასასა და მალრან- დვალეთს შორისით; დასავლით მთით, ჩამოსვლით კავკასიადამ, ჟბასა და მალრან-დვალეთს შორისით. აქ მალრან-დვალეთს გამოსდის დიდი-ლიახვი თრუსოსა და ზახის კავკასსა, და დის სამჭრეთს-დასავლეთს შუა. და არს მალრან-დვალეთი სამ კეო- ბა, მოსავლით, ვითარცა ამ მჭრის მთის ადგილნი დავსწერეთ. მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო ქსნის მამულნი რომელნი დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთითა, კლდითა და ტყითა. არს მთანი შემკობილნი ყვავილითა და ბალახითა. კაცნი ჰგონე, ვითარცა არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. ამ მთის ად- გილებთა შინა, რომელნი ადვსწერენით, დიან წყარონი ფრიად ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭლმის მომდნობნი და მომნე- ლებელნი, და სმენ მუნებურნი; უწოდებენ ვეძახ, პირუტყვთ შემრგო, გამასუქებელი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინადგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცირებულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს- თასა დავსწერთ მის ადგილს, ოსეთი[ს] აღწერასა შინა.	20 25 30 35
აღწერა მეო- რე სასპასპე- ტოსი და სამილახვა- როსო	ვიწყებთ მ ე ო რ ე ს ა ს პ ა ს პ ე ტ ო ს, მემარჯვენეს, ში- და ქართლის ნაკუჭთსა, რომელი არს აწის ზ ე მ ო -ქ ა რ თ ლ ი. ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დავსწე-	40

რეთ ხაზი კასპიდამ წარსრული ჩდილოს, გამჭრელი წლევისა,
შავ-ტყისა და მისრული ქსნის კიდემდე და ბოლამდე; სამჭრით
მდინარე მტკვარი; ჩდილოთ, რომელი ადვსწერეთ ქსნის მამუ-
ლის საზღვარი, და მერმე კავკასი; დასავლით ძირულას იქითი
5 მთა კოლბეურისა, მცირე, რომელი მიჰყვება ჩდილოთ კერძ
პერანგამდე, მუნიდამ ერწო-კუდარამდე და ესევე მთა კოლბეუ-
რისა, კეფინის-ჯევესა და ამაშუკეთს შუა, მიჰყვების სამჭრით
ვერტყვილამდე; ვერტყვილიდამ ხაზი ჩხერიმელის დაბის ქვა-
ბამდე და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვირამდე და
10 ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანს თხოთის მთიდან მოსდევს
მთა, დასავლეთად, მტკვრის კიდესა, გორის ქალაქამდე, და

15 ეწოდების მთა წლევისა, მერმე კვერნაქი. არს ამ მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი, ვიდრე ზეგან-ამდე, მას ზევით კვერნაქი უტყვეო გორამდე, და სამჯრით კერძი სრულიად უტყვეო, გარნა ბალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მა-

20 ხოლო წლევის მთას გასჭრის მდინარე რეხულა; ქოლოთქვიტკირს ქვეით დის ლეხურა სამჯრით, ერთვის კასპს მტკვარს ჩდილოდამ. კასპი³ აღაშენა პირველად ქალაქი უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო ქალაქი ყრუმდე, ხოლო აწ არს დაბა დიდი. კასპს ზევით, წლევის მთაში, არს მონასტერი მამებას⁴, სტეფან წმიდისა, თათესაგან, იგ მამათა--
25 წილის აღმოსლვასა, ვითარცა წმიდის შიოსას, არამედ აწ დეკანოზის მიზეზით დაყენებული: და აწ არს ხუცის სამარი მას ზევით არს ციხე, სადითგან გამოიყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი. ამის ზევით, ჯორჯებთან, ერთვის რეხულას ჯევი უსის-
30 ტყისა და გამოსდის მჭურვალეთის მთას. ამის ზევით არს, რეხულას აღმოსავლით, სამთავისი⁵, ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, დიდშენიერად შენებული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქსნისა და ლეხურას ჯეობისა. ქმნული არს იგ მამათაგანისა ისიდორესაგან, და დაფლული არს იგი მუნვე. ხოლო სამთავ-
35 აღმოსავლით არს ციხე ცხვილოსისა, მთის ძირსა ზედა. და წარივლის მთა ესე ჩდილოთ ზებეყურამდე და დასავლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი. ჭალას ზევით არს დაბა რეხი, რომლის გამო იწოდა მდინარე ესე. ამ რე-
40 ხის აღმოსავლეთით არს მონასტერი ქვაბისმანი. ზის წინამძღვარი.

116

აქამდენ არს რეხის ჯეობა[ა] ხილთან-ვენახიანი და ნაყოფიერი. ამას ზევით ქოლოთქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთის

72

ალაგნი. რეხის დაბის ზევით ერთვის რეხულას ჯევი წოდისა. და განჰყოფს ამას მთა წინხსენებული ცხვილოსისა. ჩდილოთ ამ მთის არს წოდო, სამჯრით ბერშოეთ-კირბალი და სხვანი. წოდის-ჯევი გამოსდის უსანეთის მთას, უსანეთის მთის თხემს არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო. ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავლით, ზემორ, არს ზახორი, ზახორს ზევით ციხე კაბერი, და ამ ციხეს ზევით ქოლოთქვიტკირი. ხოლო კვალად ჭალასა და რეხის დასავლეთად, მჭურვალეთს ზევით, არს მთაში მონასრერი¹ კეთილნაშენი, აწ უქმი.

5

10

ამ მთის მიყოლივით, დასავლეთისაკენ მეჯვდამდე და ვიდ-
რე დიდ-ლიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისი მინდორი
დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა არს წალკოტნი, ნიგვზნარ-
ნი და ვენახნი მრავალნი; და ირწყვის მინდორი ესე მეჯვდის
აღმოსავლეთისა მეჯვდის რუთი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი, 15
თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა. მთის ძირის დაბნებნი ეგრეთვე ვენა-
ხოვანნი და ხილიანნი, პირუტყვთა სიმრავლე: თვნიერ აქლე-
მის, არს ყოვლისავე. ამ ადგილს აწ უწოდებენ ს ა მ ი ლ ა-
ხ ო რ ო ს ა. კვალად კასპის დასავლით მინდორი მტკვარსა და
კვერნაქს შუა არს ა შ უ რ ი ა ნ ი, უწყლობით უნაყოფო, უფლის-

ციხემდე, არამედ ზამთარს ბალახიანი, და იზრდების ცხოვარ-
თა, რემათა მროწლეთა სიმრავლე, და თხილი ზამთარ.
აშურიანს ზეით არს უ ფ ლ ი ს-ც ი ხ ე ², კვერნაქის გამოკიდე-
ბულის კლდის გორასა ზედა. მტკვრის კიდესა, რომელი აღა-
შენა პირველად უფლოს,მემან ქართლოსისამან, და იყო ქალა- 25
ქი ჩინგისამდე; აწ არს შემუსვრილი. არამედ შენობა უცხო,
კლდისაგან გამოკვეთილი; პალატნი დიდ-დიდნი ქანდაკებული
კლდისაგანვე; გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფული მტკვრამდ[ე], დი-
დი. დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი, და მას შინა გამოკვე-
თილნი ქვაბნი მრავალ-დიდნი, არამედ აწ შეუალ არს. აქა 30
არს ბუზნი. გამოსული იხილვების სპა-ლაშკარნი შუბოსან-
მშვილდოსანნი, ცხენოსანნი, გალამკრებულნი, ნიშვნენ მისნო-
ბად და უწოდებენ უფლის-ციხეს.

აღწერა გო-
რის ქალაქი-
სა
ამის დასავლით არს ქალაქი გ ო რ ი ³. ამან სახელი მოი-
გო გორისაგან, რომელი აღმოსულ არს მუნ დიდი. ლიახვის 35
მდინარის კიდესა ზედა. და მოსდგამს ამ გორას აღმოსავლით
კვერნაქი, ჩდილოთ. მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რო-
მელი იწოდების კვერნაქადვე, სამჭრით მთა ბურეთისა და გო-
რიჯვისა. და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა, დის მდი-
ნარე მტკვარი. ხოლო ქალაქს გორს ჩაუდის დასავლით მდინა- 40
რე ლიახვი, და მიერთვის ლიახვი მტკვარს ჩდილოდამ. არა-
მედ არა არს უწყებული, ვისით აღშენდა პირველ, გარნა

5 ცხორებასა წერილ არს: „ერეკლე კეისარმან უწოდა ტონთიო
[რომელი არს ოქროს მთა] და ჰყო საფლველად საგანძურთა“. არს გორასა ზედა ციხე დიდი. დასავლით არს გვირაბი, ჩა-
ტანილი ლიახვამდე, ქვიტკირისა. ამის გარმოხვეული ლიახვი-
დამ ლიახვამდე ქალაქი. **პგ** მეფემან სვიმონ წარუხვნა ოსმალ-
თა და შემუსრა ციხე. პთ მეფის როსტომის მეფობას აღაშენა
შასეფიმ კვალად ციხე, და მიერთი ეპყრათ ყიზილბაშთა. უდ
მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი, შემდგომად დაიპყრეს

10 ურუმთა, მერმე შანადირ დაარღვივა ციხე; არამედ დამალყო-
ფილი ოსმალთა და ლეკთა, და ყიზილბაშთაგან შემცირდა
ქალაქიცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკლესიანი
კეთილშვენიერნი ზ, გარნა ერთი შემუსრეს ოსმალთა სომხისა-
აქა **პთ** მეფემან როსტომ ქმნა სასახლე ყიზილბაშთა რიგისა,
წალკოტ-სავარდითა, დიდი; ავაზანი წყლიანნი დიდ-დიდნი,
შვენიერნი. **ჟდ** მეფემან ვახტანგ განაახლა; შემუსრეს ოსმალ-
თა. არამედ არს ადგილი ჰავითა შვენიერი. წყალი კარგი,
გარემოს აქვან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი ზაფხულ კე-
თილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი; სანადირო მოუკლებელი ფრინ-
ვლითა, თევზითა და სხვითაცა. ხილნი და საზრდელნი მრავალნი,
15 გემოიანნი. მსახლობელნი არიან ქართველნი და სომეხნი,
ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი და დიდის
მთქმელნი.

აქ, ციხის ძირს, ერთვის ლიახვს მეჯუდის-მდინარე. არს
20 ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი. ამიერ და იმიერ დაბ-
ნები მრავალნი; თესლთა, მარცვალთა მოსავლით ნაყოფიერი.
გორს ზეით, ბ ე რ ბ უ კ ს, ერთვის მეჯვდას ს ვ ე ლ ნ ე თ ი ს-
ფ შ ა ნ ი. არს მეჯვდაზედ, იკორთისა და კირბალის მთის ძირს,
დაბა მ ე ჯ ვ დ ა რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე. გორი-
30 დამ ჩდილოთკენ მეჯვდას ზეით არს, უსანეთის მთის * ძირში,
მონასტერი წმიდის თევდორესი, აწ ხუცის სამარს. ამას ზეით
არს მონასტერი, მეჯვდის მდინარის დასავლეთად, მთის ძირ-
ში, ბ ი ე თ ს ⁴, მონასტერი ** კეთილს შვენიერს ადგილს. ამას
უდის ჰევი, გამომდინარე მერის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას
დასავლიდამ. უზის ბიეთს წინამძღვარი. ბიეთს ზეით არს ჰ ე ვ ი
35 მ ა ხ ი ს ი ს ა. აქამომდე კეობა მეჯვდა ვენახოვან-ხილოვანი,
მოსავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის-ჰევი, ვი-
თარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გორიდამ ლიახვის მდინარის სიგრძე არს მალრან-
დვალეთამდე და დის მალრან-დვალეთიდან, აღმოსავლეთიდან

მეჯვდის
მდინარის
აღწერა ბიყ-
რამდე

აღწერა დი-
დის ლიახვი-
სა და პატა-
რას ლიახვის
ვანათამდე

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში ანაფხეკზე.

**) გამეორებულია დედანში.

დასავლეთად, მუგუთამდე; მუგუთიდან დის სამჯრით გორამდე,
და გორს მცირეთ ქვემოთ მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ.
არამედ არს მდინარე ლ ი ა ხ ვ ი სარგებლიანი, მრწყველი ველ-
თა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რი-

ყიანი, და ჯმოვანი, სასმელად შემრგო და გემოიანი. მარადის 5
 ცივი, გარნა ვერ განჰყინავს ზამთარს სიჩქარისათჳს. თევზნი
 მრავალნი. რომელნი ველნი ირწყვიან ლიახვითა, პური მისი
 არს ყოველთა ქართლისათა უმჯობესი, და გემოიანი, და სპე-
 ტაკი. გორს ზეით ლიახვს ერთვის გორისავე ჭალისა და ნაჭარ-
 მაგვეისა წყალნი *. ნ ა ჭ ა რ მ ა გ ე ვ ი ი ე ო სადგური მეფეთა 10
 და კეთილსანადირო, და აწ კ ა რ ა ლ ე თ ა დ წოდვილი, ად-
 გილი ტურფა, ჭალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი.
 არამედ ამ გორს ზეით არღარა არს კაკაბი, გარნა მცირედთა
 ადგილებთა თუ მოპოების. გორს ზეით, კარალეთის პირის-
 პირს, ლიახვის დასავლით, რუისის მთის ძირს, არს თ ე დ ო -
 წ მ ი ნ დ ა. მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს 15
 ვ ა რ ი ა ნ ი ს - ფ შ ა ნ ი და ა ხ ა ლ და ბ ა ს ა. ამ ფშანსა შინა
 იპყრობი[ს] კალმახი ყვითელი და ფრიად კარგი.
 ვარიანს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდან პატარა-
 ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა ამას შ ე რ თ უ ლ ი. ვანა- 20
 თამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნებიანი და მრწყველი ველ-
 117 თა გორს ზეითისა, მეჯვდის | მდინარისა და პატარას-ლიახვს
 შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შერთულს ზეით არს ეკლესია
 ა რ ბ ო ¹-წ მ ი დ ი ს ა **, სასწაულთმოქმედი, პატარა-ლიახვის
 კიდეზე, დასავლით. ამ არბო-წმიდის ზეით ერთვის პატარა- 25
 ლიახვს აღმოსავლიდან მერის-ჯევი. ამ ჯევიზე აღმოსავლეთით
 არს, ორბოძლის მთის კალთასა ზედა, კ უ ლ ბ ი თ ს ც ი ხ ე.
 კულბითს ქვეით მოერთვის ამ ჯევის ლ ა ფ ა ჩ ე ბ ი ს - ჯ ე ვ ი. გა-
 მოსდის ორბოძალს. ამ ჯევის ერთვის ს ნ ე კ ვ ი ს - ჯ ე ვ ი, გამოს-
 დის სნეკვსავე. და არს სნეკვი, და ლაფაჩები, და მერე ქსნი- 30
 სავე. ამ მერის-ჯევის ზეით, ჩდილოთ კერძ, არს ვ ა ნ ა თ ი, პა-
 ტარა-ლიახვის კიდესა. მაღლა გორასა ზედა არს ციხე, სნეკვი-
 დამ წამოსულს მცირეს მთასა ზედა. ეს მთა გაჰყოფს კულბითს-
 ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატა-
 რა-ლიახვს, და მიადგების ორბოძალს. ჩდილოთ უდის პატარა- 35
 ლიახვი, სამართთ აქუს კულბითი და ვანათი. ვანათის ციხე
 შემუსვრილი განახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა.

*) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

**) „ვგონებ აქა ტფილის წამებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღშენებულსა, და სასწაულსაც მის მიერ“.

75

ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მაღალი *, ქარაფოვანი,
 მჭვრეტი ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი გამოკუჭთილნი მრა-
 ვალნი.

5 ხოლო კვალად შერთულს ზეით, დიდს-ლიახვზედ, არს
 მ ე ღ ვ რ ე კ ი ს ს მონასტერი ოგუნბათო, უზის წინამძღვარი.

დასავლით მეღვრეკისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნ ი ქ ო ზ ს ²
ეკლესია ღვთაებისა ** დიდი, გუნბათიანი, აღაშენა გორგასალ
და დადვა მას შინა გვამი წმიდისა რაჭდენისა ³. მანვე გორ-
გასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკოპოზი; ზის დღე-
10 საც,მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა და აწ ოსეთად წოდებულთ-
სა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდშენი, კეთილს
ადგილს, შვენიერი. ამ ნიქოზის ჩდილოთ. დიდის-ლიახვის კი-
დეზედ, არს მცირე ქალაქი ქ ც ხ ი ლ ვ ა ნ ი ⁴, კეთილ-ჰაოვანი.
მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. გარემოს
15 წალკოტოვან ვენახოვანი, საზრდლით მამღარი. ლიახვს გაღმა,
აღმოსავლეთით ქცხილვანისა, ასტყდების მთა ტყიანი, და ეს
მთა მიჰყვების ჩდილოთკენ მშხლემამდე. ამ მთის ძირს,
ქრცხილვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისაკენ, არს ე რ ე დ ვ ს ⁵
ციხე და ეკლესია მას შინა, წმიდის გიორგისა, სასწაულია-
20 ნი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას არს ციხე მცირ[ე] სხვა. ამ
ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გერის-ჰევს და
დიდ-ლიახვსა. კვალად ერედვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა,
არს, ქრცხილვანისაკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი,
კარგს ადგილსა და შვენიერსა, ს ა ბ ა წ მ ი დ ა ⁶, დიდნაშენი,
25 და აწ ხუცის სამარ. მის ზეით, ამავე მთაში, არს, აღმოსავლის-
კენ, უ დ ა ბ ნ ო, მაღალს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი
ეკლესიით; ძეს მოწესე მკუდარი დღედმდე დაუშლელი, კუბო-
სა შინა კლდისასა, ანაფორითა. აქა არს კარკალი, სადაცა
ზამთარ დნების თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმარო-
30 ბენ ზაფხულ ყინულად .

კვალად ქცხილვანს ზეით არს, ლიახვის დასავლით, თ ა-
მ ა რ ა შ ე ნ ი ⁷, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი სომეხნი, ურიანი
და ქართველნი. თამარაშენს ზეით ერთვის თ ი რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ-
რ ი ს-ჰ ე ვ ი. ამ ჰევზედ, გორის ძირს, არს ა ჩ ა ბ ე თ ი, ს ა-
35 სახლე და ციხე მეფეთა. ამის დასავლეთით არს, მთაში, თ ი რ ი ს
მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ⁸, უგუნბათო, არამედ ფრიად კეთილშენი, კე-
თილს ადგილს. ზის წინამძღვარი. აჩაბეთს ზეით, კ ე ხ ვ ს,
არს, მთის კალთას, ციხე კეხვისა. და მთა ესე ასტყდების და-
სავლეთის კერძოთ ქცხილვანიდამ, და წარმოივლის ჩდილოთ,

*) დედანში: „მაღი“.

**) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

და კეხვს ზეით მოვიწროვდების კლდითა, და მერმე წარვალს
დასავლით, და მიადგების პერანგის წარმოსრულს, წონისა და
ფაწას შორისს, მთასა, და კვალად ქცხილვანიდამ წარვალს და-
სავლით, და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხვს ზეით, მოვი-
წროებულსა ზედა, არს ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი, და ამ

ჭიდს ქვეით ხიდთა მუსრავს ლიახვი მტკიცესაცა. და გორიდამ სვერამდე არიან ლიახვის იმიერ და ამიერ დაბნები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს ღვინო თხელი და მომჟაო, სასმელად მშვენი.

კეხვის აღმოსავლეთიდან ლიახვს ერთვის ჯ ე ვ ი ს ვ ე რ- 10

ს ა და ქემერტს შუა; ჩამოვარდების ჩდილოდამ. გამოსდის ამასა და გერის შორისს მთას. ამ მთის თხემზედ არს ე კ ლ ე-ს ი ა ს კ ა რ ს ი ს წ მ ი დ ი ს გ ი ო რ გ ი ს ა, და არს ხატი დი-

დი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სასწაულიანი. კვალად სვერიდამ წა- 15

რივლის მთა ტყიანი ჩდილოთ, და სადაცა მოდრკების ლია-ხვი, მოდრკების მთა ესეცა. და წარივლის აღმოსავლით, და მიადგების გერის მთასა. სვერის ხიდს ზეით ჩამოვარდების

ი თ რ ა ფ უ ლ ა დასავლეთიდან და მიერთვის ლიახვს. ამას 20

ზეით, გ უ ფ თ ა ს, არს ნაციხვარი. გუფთას ზეით მოერთვის ლიახვს მ დ ი ნ ა რ ე ფ ა წ ა. გამოსდის ერწოსა და ამას შუ[ა]თს მთას, მიდის აღმოსავლეთად. და ამ ჯევის მოერთვის სხვა ჯევი

სამჭრიდამ, გამოსდის მასვე მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ 25

ჯევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას კ ა ტ ა რ ა-ჯ ა ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის დვალთ-გორასა. ამას ზეით ერთვის ფაწას

ს ო ხ ო ს-ჯ ე ვ ი. სოხოს-ჯევის ზეით ფაწასვე მოერთვის ქ ე შ ე ლ- 30

თ ი ს-ჯ ე ვ ი. და სდიან ეს ჯევი დვალთ-გორასა. ხოლო პატარა-ჯავასა და ხწვეს შუა არს მთა ტყიანი, დვალთ-გორიდან ფაწამდე სამხრით მდებარე. ფაწის შესართავს

ზეით არს ს ხ ლ ე ბ ი და ჯ ა ვ ა. ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს 35

დასავლეთიდან ხ წ ვ ი ს-ჯევი, სდის დვალთ-გორასა ხწვის პირისპირ, ლიახვს გაღმა კიდურს არს მიწა სასუნებელი ⁹, და უდის სუნი ფრიად ძნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილას სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა.

ხწვეს ზეით ერთვის* ხ ე ვ ი მ უ გ უ თ ი ს ა ლიახვს, დასავლი- 40

დამ, და გამოსდის დვალთ-გორასა. აქ აღაშენა ციხე მაჩაბელ-მან, შეუმუსრეს ურუმთა, რომელი იყო მაღალს კლდესა ზედა. მცირეთ ამ მუგუთს ზეით მოდრკების ლიახვი. და მიერთვის მუნ ჯ ე ვ ი კ ო შ კ ი ს ა. მას ზეით მიერთვის ლიახვს რ ო-კ ი ს-ჯ ე ვ ი. როკას ზეით მიერთვის ლიახვსვე ბ ჟ ი ს-ჯ ე ვ ი.

*) ეს სიტყვა დედანში ორჯელაა დაწრილი, მეორე წაშლილია.

და სდიან ეს ჯევი დვალთ-გორასა, და დიან სამკრეთად. ხო-ლო ბჟის-ჯევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხული-სა ზახას და დვალეთს. კვალად ლიახვს ერთვის ბჟას ზეით, | სამ-

5 ვრიდამ, მ შ ხ ლ ე ბ ი ს-ჯ ე ვ ი და გამოსდის გერის მთას. და
ამას ზეით არს მადრან-დვალეთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არა-
მედ სვერს ზეით რომელი ლიახვის ჯეობა აღვსწერეთ, არს
უვენახო, უხილო; მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი; მოსავ-
ლით მთის ალაგებრი და პირუტყვთაცა ეგრეთ. ხოლო ქცხილ-
10 ვანის დასავლით არს, წინხსენებულის მთის ძირს, თ ი ხ რ ე-
ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის ძარს, დის სამჯრით, არამედ მინდო-
რად ვერღარა დის. ტბეთ¹ ზეით არს ნაციხარი. ამას ზეით
ითხრების ქვა შავი დ უ დ ე თ ს. ამ ქვით ბურვენ ეკლესიებთა,
სიბრტყისა და სიმსუბუქისათჳს. გარნა არიან ქცხილვანის ჯეო-
15 ბის კაცნი შვენიერ-ჰაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მდე-
ვარნი, ამაყნი, ერდგული. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი,
და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად გორის დასავლით არს მ თ ა რ უ ი ს ი ს ა,
ტინის-ხიდით, თედო-წმინდით სასირეთამდე და მტკვრამდე,
20 მცირე ადგილს ტყიანი, საკნავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად
უწყლო, და ადგილ-ადგილს დის წყარონი მცირენი. მტკვრის
პირად ღრატოიან-კლდიანი. და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კი-
დესა ზედა, არს უ რ ბ ნ ი ს ი ². აღაშენა ქალაქი უფლოს, მე-
მან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ
25 არს ეკლესია დიდი, უგუნბათ, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი დი-
დის ლიახვისა, და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსვრი-
ლი აღაშენა და განაახლა ჟდ მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხა-
ტი მისი წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისა. მოზღუდა ქვიტ-
კირითა. ურბნისის დასავლით, დ უ დ ე ს, დის წყარო ფრიად
30 დიდი კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილ-
ნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჰყინავს.

სამჯრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდი
რ უ ი ს ი ³ და ეკლესია ღვთაებისა, გუნბათიანი, დიდი, დიდ-
შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამ რუისა ზეითის ქართლისა,
35 ლიხ-ტაშის-კარამდე, და აწ ესევე მწყისის ხეობასა და სადგერს,
ვინადგან მაწყვერელი არღარა არს. შემუსრა ლანგ თემურ;
აღაშენა ეკლესია ესე ოვ მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად
კვალად განაახლა და შეამკო პთ დედოფალმან მარიამ. და ამ
რუისის მთის სამჯრეთის მინდორი ნიქოზამდე და ლიახვით
40 დვანის-წყლამდე ირწყვის ორის ლიახვის რუთი, თამარ მეფის
ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი.
ხოლო სალთვისის რუ განაახლა ჟ მეფემან ვახტანგ, არამედ

აღწერა გო-
რისა და
ლიახვის
ზეითისა

აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თჯნიერ წყაროსა
ერთისა, რომელი არს ეკლესიისა თანა. არამედ სცხორებენ
მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

აღწერა
დვანის-
წყლისა

რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გამოს-
დის თირის. მონასტრიდამ წარსრულს მთას, დის ჩდილოდამ 5
სამჭრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ
მდინარის აღმოსავლით, არს ბ რ ე თ ს მონასტერი უგუნბათო,
რომელი ქმნა პიროს, იგ მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგი-
ცა მუნვე. არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ,
ასტყდების მთი კვერნაქი და მივალს ფცის-წყლიმდე, რომელ- 10
სა ეწოდა ც ე ც ხ ლ ი ს-ჯ ვ ა რ ი. წვერს ქვეით, ა რ ა დ ე თ ს,
არს ჭია მარიამული, რომელი ჰკურნებს ბრაზიანის ნაკბენს სმი-

თა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის დასავლით კიდესა არს
დ ი რ ბ ს მონასტერი ⁴, სადა ზის არქიმანდრიტი იჭრუსალემის
ჯვარის მონასტრისა. არამედ მეფენ[ი] ქართლისანი დასმენ 15
ქართველთა, და ყოველს საქართველოსა შინა არს მამული მი-
სი, და ჰფლობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად იჭრუ-
სალემს. ამას ზეით, დვანს, ამ წყალს ერთვის ჯ ე ვ ი ჭ ო ლ ი-
ბ უ რ ი ს ა. ამ ჰვეს ზეით ერთვისამ წყალს ჯ ე ვ ი წ უ ნ ა რ ი ს ა.
წუნარს ⁵ არს ეკლესია გუნბათიანი, აწ უქმია წუნარის-ჰვეს 20
ზეით არს ეკლესია ერკნეთს; დვანან მთაწმინდის მონაზონ-
ნი ბერძენნი. აქ ამ წყალს მოერთვის დასავლეთიდა მ უ ლ ი ს-
ჯ ე ვ ი. არს ნულს ციხე. ამ ჰვეს ზეით მოერთვის აღმოსავ-
ლიდამ ყ ო რ ნ ი ს ი ს ჯ ე ვ ი, გამოსდის ძარის მთას. ყორნისს
არს ქვაბნი კლდისანი და კომკოვანი, გარნა შემუსრეს ლეკთა. 25
ყორნის ზეით, წ ო რ გ ი ს ს, ერთვის ამ წყალს ხ ტ ა ნ ი ს-ჯ ე ვ ი.
წორბის ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა, არს ც ი ხ ე ს ა ქ ა რ-
თ ლ ი ს ა, მაგარი. არამედ ჰეთბა დვანისა არს ვენახოვანი, ხი-
ლიანი, მარცვლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

აღწერა
ფცის-წყალი-
სა

დვანის-წყლის დასავლით არს ფ ც ი ს-წყ ა ლ ი და დის 30
ლოხოსისა-პერანგას მთათაგან, მოდის სამჭრით და მიერთვის
მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა მტკვრისასა არს ქ ვ ე ნ ა-ტ კ ო ც ა,
მას ზეით ბ ე რ ძ ე ნ ა უ ლ ი. ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს
ტ კ ო ც ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ 35
წყალს მოერთვის აღმოსავლიდამ ლ ო ლ ე თ ი ს-ჯ ე ვ ი, სდის
ლებეურის მთას. ამას ზეით, ა ვ ლ ე ვ ს, მოერთვის ამ წყალს
დასავლიდამ ბ რ ე ძ ი ს-წყ ა ლ ი. არს ბ რ ე ძ ა ს მცირე ციხე.
გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამჭრით ბრემამდე, მერ-
მე აღმოსავლით. აბანოს ერთვის ამ წყალს წ ა ღ ვ ლ ი ს-წყ ა-
ლ ი, და ბრემას მოერთვის ა ბ ა ნ ო ს-წყ ა ლ ი. ეს-გამოსდის 40
მმვილდაურის მთას, მოერთვიან ორნივ ბრემის-წყალს დასავ-
ლეთიდა. ა ბ ა ნ ო ს დის თბილი წყალი, ჰკურნებს ქარით

დახუთვილსა და ბუგრსა-მუწყუსა. ბრემის ჩდილოთ არს ეკ-

ლესია ა ტ ო ც ს ⁶, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. ავლევს
 ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს ო ქ ო ნ ა ს ⁷ მონასტე -
 რი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს, რამეთუ ძრვისაგან,
 5 წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ და არა დაირღვევის, ადგილ-
 სა შვენიერს, წყაროიანსა. აქა არს ნიგოზი: გასტეხო რა, ნე-
 ბალი მისი არს ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი..
 დასავლით მ ე ტ ე ხ ი ს ა * და ფცის-წყლისა არს თ ი-
 ღ ვ ა ს ⁸ ჯ ვ ა რ ი ს ** მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, რომელი აღაშენა ასულ-
 10 მან აღმაშენებელისამან თამარ ⁹, გუნბათიანი, დიდშვენიერი,
 კეთილად ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუცის
 სამარსა. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძ ა ღ ი ნ ა. აქა არს ლითო-
 ნი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათვის დაუტევეს. აქავ,
 მდინარის კიდეს, არს მ უ ხ ა უ რ ი; მოსახლენი არიან ურიანი
 15 და სომეხნი ვაჭარნი. მუხაურის ბოლოს ეყრების ფცის-წყალს
 ხ ტ ა ნ ი ს-კ ე ე ვ ი. ძაღინას არს ციხე და სასახლე. ხოლო ფცისა
 და დვანის-წყალს ჰყოფს მთა ლ ე ბ ე უ რ ი, რომელი ასტყდე-
 ბის დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე სამჭრიდამ ჩდი-
 20 ლოთ, ტყიანი და ნადირიანი. მუხაურს ზეით არს მონასტერი
 ფცისა და ოჟორის-წყალთა შუა, წოდებული ო ჟ ო რ ი ს ა ¹⁰,
 უგუნბათო, შემკობილს ადგილ[ს], და აწ ხუცის ამარად. ხტა-
 ნის ზეით არს ეკლესია მთასა შინა, წოდებული გ ო მ ა რ თ ა,
 და პერანგის მთასა ზედა გარდავალს იმერეთის ჭალასა შინა.
 25 ხოლო ფცის-წყლის დასავლეთით არს ა ლ ი ს-წყ ა ლ ი.
 გამოსდის ლიხის მთას, მოდის სამჭრით, ერთვის მტკვარს
 ჩდილოდამ***. ამის შესართავთან არს დ ა ღ ა ლ უ ლ ა. ამ
 მტკვრის კიდეზედ, სამჭრით, არს სომანეთი. ამ სომანეთის სამ-
 30 ჭრით არს ვაყა. ვ ა ყ ა ს ზეით არს ნ ა ბ ა ხ ტ ე ვ ი¹ და ნაცი-
 ხვარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკოცას შუა არს მ ო ხ ი ს ი, დაბა
 დიდი, ცეცხლი-ჯვრის მთის ძირს; და ამისი მინდორი მტკვრამ-
 დე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა. ნაბახ-
 ტევეს ზეით ერთვის ალის-წყალს ბ რ ი ლ ი-წყ ა ლ ი; დის
 35 ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვილ.ა აქ, ბრილს,
 ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათვის.
 ბრილის-წყლის შესართავს ზეით. არს ალის-წყალზედ, დასავ-
 ლით, კიდესა ზედა, ა ლ ი ², ქალაქი მცირე, მსახლობელნი
 არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-

*) დედანში: მეტეხისა.

**) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

***) დედანში შეცდომით სწერია „სამხრიდამ“.

შემოდგომას ჭყვპიან-ტალახიანი, ზამთარ ცივი, ზაფხულს, ცხელი, არამედ [ჰ]ავით კეთილი, მხიარული. ალს ზეით არს, ლიხის მთის კალთას, ციხე ალისა. ციხეს უკან არს სოფელი უ ლ ე ვ ი, მთაში. აქ აკეთებენ ჭურსა ღვინისასა კეთილსა, ყოველთა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზეით ერთვის აღმოსავლიდამ 5 ალის-წყალს ჭ ე რ ა თ ჯ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი, არამედ უშენობო. ამ ჰევს ზეით არს მონასტერი უ ლ უ მ ბ ა ს ³, უგუნბათო, დიდი, დიდშენი, მიქელ იგ მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელ მუნვე. ზის წინამძღვარი.

აღწერა სუ- ხოლო კვალად ალის-წყლის დასავლეთით ა რ ს წ ყ ა ლ ი 10

რამის-წყლი-ს უ რ ა მ ი ს ა. გამოსდის ლიხის მთას, მიერთვის ჩდილოდამ *

სა მტკვარს, ოსიაურს ზეით. აქა არს ჭალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არომედ გაჭკაფა ჟღ მეფე-მან ვახტანგ და ქმნა დაბნები. ოსიაურს ზეით, ხ ა შ უ რ ს, ერ- 15 თვის სურამის-წყალს ქ ე მ ე რ ტ ი ს-წყ ა ლ ი, აღმოსავლიდამ.

გამოსდის ლიხის მთას. ამ ჰევს შესართავის დასავლით, შინ-დარას დასავლით, არს ს უ რ ა მ ი ⁴, მცირე ქალაქი. მოსახლე-ნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს საშუაღს ციხე 20 მაღალს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს ჰავითა მშვენი და მხიარულნი. სურამს ზეით. სამხრიდამ, მოერთვის ამ წყალს უ თ ხ-

ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. მას ზეით არს ი ტ რ ი ა ს ⁵ მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, უგუნბათო, დიდშენი, აწ ხუცის ამარად. სურამის ბეკმიდამ ასტყდების მაღალი გორა, მდებარებს დასავლით წი- 25 ფამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამჭრით არს ბ ე კ ა მ ი, ტ ე-

ძ ე რ ი, ვიდრე შოლამდე; ჩდილოთ სურამის ჰეთბა. შ ო ლ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის ლიხის მთას, მიდის აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ *. შოლის პირიდამ გაიტანა 30 ჟღ მეფემან ვახტანგ რუ, რამეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილნი, და სმენ პირუტყვნი. შოლის პირის და-

სავლით, შოლისავ კიდეზედ, არს ქ ვ ი შ ხ ე თ ი, ზაფხულს ჰა- ვითა ამო, შვენიერი, ზამთარ ცივი, ქარიანი, საჭირო. ქვიშხეთ 30 ზეით, შოლაზედ არს ც ი ხ ი ს ძ ი რ ს ციხე. ქვიშხეთის სამ-

ჭრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, დაბა ტ ა შ ი ს-კ ა რ ი. და ლიახვის მდინარეს აქათ ტაშის-კარამდე, რომელნიცა 35 მდინარე-ჰევნი აღვსწერენი, უწოდებენ, თვნიერ შოლისა, ფრო-

ნეთა. ამ ფრონეთა შინა შემოვალს წყალ-დიდობას მრავალნი კაპოეტნი, იქმნების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-ცოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ 40 კალმახნი ფრიადი და გემოიანნი. არამედ გორს ზეითნი ად-

გილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა ვენა- ხით, ხილით და ყოვლითა მარცვლითა. აკეთებენ მცირედს

*) დედანში შეცდომით სწერია: „სამჭრიდამ“.

აბრეშუმსაცა. პირუტყვნი მრავალნი, აქლემს გარდა ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღვსწერეთ სომხით-საბარათიანოსა, ზამთრისათვის, რამეთუ არს სამ თვე თოვლი, და ზაფხულის ვერ სთიბენ თივას, საცნავთ გამო მიწათა და მათათა შინა მცირეთა, არა საკმაოთა. ჰავითა მშვენი და ამო.

სასმელი და საჭმელი აქაური* უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთაგან. კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მცნენი, შემმართებელნი, მხიარულნი, უხვნი, სტუმართმოყვარენი. ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დავსწერენით. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო კვალად სურამის დასავლით, ლიხის მთის საშუალსა შინა, არს დაბა ფონა ა. ამ ფონას გასდის ჩხერი მელის მდინარე და მიდის დასავლეთს-სამარჟო შუა მეზობირის ზეითამდე. მას ქვეით დაბის ქვაბამდე არს ქართლისა. მეზობირს ზეით ამ ჩხერიმელას ერთვის ჯევი ჩდილისა. ამ ჩდილის-ჯევს ერთვის ჯევი ნუნისისა სამჯრიდამ, ამისა და ჯეობის შუას მთას, გამომდინარე. ჩდილის ჯევი გამოსდის მცირეს ლიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა. ნუნისს⁶ არს ეკლესია-მონასტერი, შვენიერი, შვენიერს ადგილს. უზის წინამძღვარი. ხოლო ჯევი ესენი არიან ვენახოვანნი, ხილიანნი.

კვალად ფონას ზეით და სურამის დასავლით ლიხის მთას გასდის ჯეფინის-ჯევის წყალი და მიერთვის ძირულას აღმოსავლეთიდად ხოლო ძირულა გამოსდის მთასა პერანგას და დის ლოდორამდე სამჯრით და მუნდამ მომგრგავლით დასავლეთად. არამედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და უწოდებენ ვერტყვილიდამ ნადაბურამდე ჯეფინის-ჯევსა. და მას ზეით არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ მიხმული აქუს იმერთაგან, გარნა აძლევენ ცვილისა, ზეთისა და საკლმის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთვის სამჯრიდამ ვერტყვილისა ვე-ჯევი. ხოლო ვერტყვილას და ამაშუკეთს შუა არს მცირ[ე] მთა, მისრული კოლბეურის მთამდე, და ესე არს საზღვარი ქართლ-იმერთა აწინდელი. ამ ვერტყვილის-ჯევს ზეით ერთვის ძირულას ბჟინევის-ჯევი. აქა არს, სამჯრით, მონასტერი გესამანა⁷, გუნბათიანი, კეთილშენი, საწინამძღრო. მას ზეით ჯევი გრიგალეთისა, ერთვის ძირულას; მას ზეით ჰეფონის-ჯევის წყალს ერთვის ჯევისს-ჯვრის-ჯევი. მას ზეით ამასვე ერთვის ჯევი წაქვისა. და ჯევი ესენი ყოველნი სამჯრეთიდად ერთვიან, გამომდინარე ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა და ჯეფინის-ჯევის შუა მთი-

აღწერა მთა იქითისა

აღწერა ჯეფინის-ჯევისი

*) დედანში: „აქურუ“.

120 დამ. და არს ჳეთბა ესე ჳეფინის-ჳევი მოსავლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ქართლისაგან მეტი არს აქა ღომი, ხურმა, წაბლი. რომელი მთას იქითი და | ვსწერეთ, ქვიშხეთის დასავლით, იგინიცა ესრეთვე ჳგონე. არს ცხოვარი უდუმო, სთესვენ სიმინდსა მრავალსა. ხოლო ადგილები ესენი, რომელნი აღვსწერენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე ჳგონე, ვითარცა აღვსწეროთ იმერეთი. 5

აღწერა მტკვარის ჳეობისა
ხოლო ტაშის-კარის სამჳრით ჩამოვალს დასავლეთიდან მთა მახვილოსი ცხვირ-ცხვირად, და აღმოსავლიდან ყერძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს მტკვარს კლდითა. 10
აქ, მოვიწროებულსა შინა, არს განსავალი კარი და კოშკი მას ზედა, ქართლიდან ჳეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშის-კარი [ესე არს ქვის-კარი]. და ამის პირისპირ, სამჳრიდამ, ერთვის მტკვარს სარმანი შვილის-ჳევი, გამოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს ახალ დაბა¹, მცირე ქალაქი, მტკვრის იმიერ-ამიერ, მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკიცე. ახალდაბის სამჳრით არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, დიდნაშენი და მაგარი. ახალდაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ ჳევი ნეძვისა, გამოსდის ამასა და მთას იქითს შუას მთას. კვალად ახალდაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამჳრიდამ ჳევი ქიმერეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის-ჳევს ზეით ერთვის მტკვარს სამჳრიდამვე ჳევი კორტანეთისა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს ზანავრვილის კჳვი, ამასა და მთას იქითის შუას მთიდამ გამომდინარე. 20 25

აღწერა სადგერის ჳეობისა
ამ ჳევს ზეით ერთვის მტკვარს თორის-წყალი სამჳრიდამ. ამ შესართავს სამარით არს სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორი მდინარე, დასავლით შავ-წყალი; და შავ-წყალი გამოსდის ბაკულიანისა და კოდიანის მთასა, და მიერთვას მტკვარს სამჳრიდამ. გომარეთამდე შავ-წყალსა და თორის-წყალს უწოდებენ აწ სადგერის ჳეობას *. არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუალი, ეკლესია შემუსვრილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი ჟდ მეფემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბათორი, მას ზეით ციხის-ჳვარი, და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაკენ. კვალად სადგერს ზეით მოერთვის თორის-წყალს 30 35

*) „ვგონებ თორელთა სამთა ამათ ჳეობათა – სადგერს გუჯარეთს და მტკვრის ხეობას, ვინათგან სახელნი და ადგილნი მათნი ეგრეთ წარმოაჩენენ“.

სამწრიდამ ბაკულიანი სწყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე. აქა, თორისწყლის აღმოსავლით, არს კომოთის მანს. მონასტერი² გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს. ზის წინამძღვარი. ხოლო ეს სადგრის ჯეობა არს უვენახო და მოსავლით, ვითარცა აღვსწერეთ გუჯარეთის ჯეობა, ესეც სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი, მთითა, ნადირითა და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით არს ციხე, თორისწყლის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა, უზნარიანი ს, ფრიად მაგარი.

10 ხოლო კვალად ჩდილოდამ ჯეობაში* მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უზნის-ჯევი, გამომდინარე ამასა და მთას იქეთის მთის შუადამ. ამას ზეით, ნუას, მოერთვის შავწყალი. ნუას ზეით, ჭალის პირისპირ, სამწრიდამ, ერთვის მტკვარს დღვაში ს-ჯევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით არს, 15 მტკვრის კიდესა ზედა, სამწრით, პეტრეს-ციხე, ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის ყვერბილი ს-ჯევი, მოერთვის სამწრიდამ მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირისპირ ციხისა მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-ჯევი, გამოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ 20 ჯვეთ ზეით არს ჭობის-ჯევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს ესე მტკვრის ჯეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაეროვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნამოვან-ფიჭოვანი. ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი მრავალნი. ჩდილოთ მთა 25 აქუს ღადოსი და მახვილოს წამოსული აღმოსავლით, ვიდრე ტაშის-კარამდე სამწრით კოდიანიდამ წამოსული აღმოსავლეთს-ჩდილოს შუა მთა, ამასა და სადგრის ჯეობას შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი: მემარცხნე, მუხრანისა, მემარჯუნე ქართლისა, მეფის თანა მყოფი, ტფილის ზეით, 30 მტკვრის სამწრეთისა და თრიალეთი ფანავრამდე **, – არიან წილი უფლოსისა, მცხეთოსის ძისა; და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლები შიდა-ქართლს. და ესენი პირველ იყო ერთი სასპასპეტო, და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზედა- 35 მხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა ქართლის ერისთავი სხვა, ქსნისა სხვა. და შემდგომად განყოფისა ესრეთ სამ სადროშოდ იქმნა. არამედ რაოდენნი ეკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს თლილის ქვითა ნაშენნი, რამეთუ ყოველნივე თლილის

კვალად ჯეობის აღწერა

საერისთოსა, სასპასპეტოსა და სადროშოსი, ვითარ არს და იყო

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.
**) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.

ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს ეკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა დგას ეკლესია. ხოლო მონასტერნი, რომელნი ცალიერნი დავსწერენით, აწ ხუცის სამარად, მამულნი მათნი მიუხვამთ აწ მთავართა ანუ აზნაურთა, მათნი შეწირულობანი, ანუ მეფეთა ხიზრად მოსულნი დაუსადგურებიათ მუნ, და ჟამთა ცვლილობითა შერჩომიათ მათ, არღარა დაუსვამთ წინამძღვარი და უსაზრდელობით მონაზონთათა აწ ცარიელნი არიან. კვალად რომელნი ეკლესიათა აღმშენებელნი არა მოვიხსენეთ, ვინათგან დავსწერეთ მეფენი ეკლესიათა მაშენებელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყოველნი, ხოლო ზოგნი მთავართა და ხუროთ-მომღვართაგან, ვითარცა ზედვე ეკლესიათა წერილნი აჩენენ.

5

10

აღწერა ჭერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა

173

სახელთათვის

ხოლო ქვეყნისა ამის სახელნი არიან სამი: რამეთუ ჭერეთი ეწოდა თარგამოზის ძის ჭეროსის¹ გამო, რომელსა ძმათა თვსთა შორის წილად ხუდა ქვეყანა ესე და დაიპყრა საზღვარი თვსი, ვითარცა აღვსწერეთ. ხოლო კახეთი და კუხეთი არიან წილნი ქართლოსისა, რამეთუ, შემდგომად ქართლოსის სიკუდილისა, განუყო დედამან მათმან მეთა თვსთა ქართლოსის წილი ქვეყანა. და მისცა კახოს¹ საზღვარი: აღმოსავლით მთა კავკასი; სამჯრით საზღვარი ჭერეთისა, თურდო-შტორის-ჯევი, ვიდრე კავკასამდე; დასავლით მთა კახეთისა, რომელსა განჰკვეთს, ერწო-თიანეთს, იორის მდინარე, და მერმე მზღვრის მდინარე არაგვი, და ჩდილოთ მთა კავკასი. და ამათ შორისი ქვეყანა არს კახეთი, წილი კახოსისა, და მისის სახელის გამო ეწოდა ამას სახელი ესე, არამედ აწ უწოდებენ ფშავ-კევსურსა [რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოელნი], თიანეთს, ერწოს, ირტოს-ჯევს, პანკისის კეობას, საყდრიონს და ალონს.

ხოლო კუხოსს¹ მისცა* საზღვარი: აღმოსავლით მთა კახეთისა; სამჯრით საზღვარი ჭერეთისა, რომელ არს ხუნანის გამო[ს]წვრივ გულგულამდე; დასავლით მტკვარი და არაგვი; ჩდილოთ იგივე** მთა კახეთისა. და ამათ შორის ქვეყანას

20

25 ეწოდა კუხეთი, კუხოსის სახელის გამო, არამედ აწ უწოდებენ თიანეთს, საგურამოს ანუ თემის-ჯევს [რომელსა ეწოდებოდა ხერკი ამის გამო, ოდეს ლტოლვილნი ნაბუქოდორნოსოსაგან მოსრულნი ურიანი დასხნა აქა მცხეთელ მამასახლისმან და ყვნა მეხარკედ], კვალად გრდანი მარტყოფი, ლილო, დიდუბე, სამგორი, ჩადივარი, ომანის-ჯევი, ყარაღაჯი და ნაგები და ყარაია. ხოლო ხოსროვანთ გარდავლინებისა შემდგომად, განდგა რა გრიგოლი მთავარი, ამან მოსპო სახელი კუხეთისა და

*) ამის შემდეგ წაშლილია: „მისცა“.

**) დედანში: იგივე.

86

იწოდა კახთა მთავრად ანუ ქორიკოზად. და ამათ მთავრობასა შინა ჯვარს ქვეითს, სამჯრის კერძს, ეწოდა გარდაბანად, არამედ შემდგომად კვირიკემ ², დაიპყრა რა ზერეთიცა, იწოდა კახთ მეფედ, გარნა ზერეთს აქუნდა თვისივე სახელი მოუსპელი.

5

ხოლო შემდგომად განდგომილებისა, ქრისტესა ჩუდგ, ქართ. რნდ, მოისპო სახელი ზერეთისაცა, და იწოდნენ საკუთრად კახთ მეფედ; და ზერეთს უწოდებენ შემდგომად აწაწდე განყოფით ესრეთ: გაღმა-მხარს, ელისენსა *, შიგნით-კახთს, ქისიყს და გარეთს-კახეთს. და არს სრულიად აწინდელის კახეთის საზღვარი: სამჯრით დიდის ალაზნისა და პატარას ალაზნის შესართავი და მუნიდამ ხაზი კავკასამდენ გავლილი, და კვალად ხაზი მტკვრამდე მისული; აღმოსავლით მთა კავკასი, ლეკეთსა და კახეთს შორისი; დასავლით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღვსწერეთ, და, მწარე-წყალს ქვეით, მტკვარი, და ჩდილოთ მთა კავკასივე.

10

15

და მდებარებს ქუწყანა ესე სიგრძით ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუა, და არს ქართლისა, რანისა, მოვაკანისა და ლეკეთის შუა მდებარე. ხოლო ქვეყნისა ამის საშუალოს არს მთა, რომელი გამოხდების ფშავ-ღლიღვის საშორისის კავკასიდამ და გამოვლის მახვილის ჯევსა და ფშავს შორის, კვალად ერწო-თიანეთსა და ირტო-საყდრიონს შორის, და ჟალეთის ბოლომდე მდებარებს ჩდილოდამ სამჯრით, მერმე წარმოვალს და მივალს მალარო-ხორნაბუჯამდე, აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა მდებარებს და უძეს აღმოსავლით შიგნით-კახეთი, სამჯრით ქისიყი **, დასავლით გარეთ-კახეთი და ერწო-თიანეთი. და ეწოდების მთასა ამას კავკასის კერძოსავე მთა კახეთისა, მერმე გონზორი, შუამთა და ცივი. არამედ მთა კუხეთისა ანუ აწ ზედაძნისა უმეტეს საჩინოდ შემოერთდების მთასა ამას, და მთა ზედაძნისა მობმული არს მთისა სარკინე-

20

25

30

თისა, რომელსა კვერნაქადცა უწოდებენ, თვნიერ განკვეთისა არაგვისაგან. ამისთჳს უწოდებენ გონზორის მთასაცა ქისიყამდე კვერნაქად.

არამედ მთასა ამას და კავკას შორისი ქვეყანა არს ტყიანი შაქამდე და მცირე ველოვანი, და ამისი დასავლით კერძი, საგარეჯოს ქვეით, უტყეო, მცირეთაგან კიდე, ჩალიან-ბალახიანი, ლერწმოვანი, უმდინარო, თვნიერ იორის მდინარისა და მცირე წყარონი. ხოლო ჰავითა არიან მშვენი, ზამთარ თბილი, ზაფხულ ცხელი და არა ეგდენ, მცირე-თოვლიანი, უყინუ-

35

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

**) უკანასკნელი 5 სიტყვა სწერია დედანში ანაფხეკზე.

87

ლო, უყივნო, ვინათგან ვეროდეს განჰყინავს მდინარეთა, და არცა დაადგრების თოვლი დღე სამ, და უქარო. არამედ ალაზნისა და იორის კიდენი და მისი ქვემოთნი ფრიად ხაშმიანნი, ცხელნი და გაუძლისნი.

5 ხოლო ქვეყანა ესე არს ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითა, ვენახითა, ხილითა, პირუტყვითა, ნადირითა, ფრინვლითა და თევზითა, არამედ უფროს ზერეთი, და უმეტესად ალაზნისა და იორის კიდენი, რამეთუ, თვნიერ ნარინჯისა, თურინჯისა, ლიმოსა და ზეთისხილისა, ნაყოფიერებენ ყოველნი, რომელნიცა აღვსწერენით, აბრეშუმით, ბამბით, 10 ბრინჯით, და ხურმა და წაბლი იმერეთისაგანცა აქ უმჯობესი არს. გარნა არა სთესვენ ღომს, და არცა არს კირჩხიბი აქ. ხოლო ხილნი ვიეთნი** აქაურნი უმჯობეს არიან ქართლისასაცა, და თაფლი იმერეთისა უმჯობე და უმრავლეს აქაურთა. 15 ხოლო კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი და მგზავსნი ყოვლითავე ქართველთა ზნითა, ჩვეულებით და ქცევით, არამედ ლაღნი, ამაყნი, მეხოტბენი, დიდმთქმელნი, მეჩხუბარნი, შემმართველნი, უფრო გლეხნი, ერთგულნი, მოსილნი ქართულად, ენითა და სარწმუნოებითა ქართლისათა, და სამწყსონი 20 ქართლის კათალიკოზისანი.

ხოლო არს ქვეყანასა ამას შინა უდიდესნი მდინარენი ალაზანი და მეორე მცირე ალაზანი ანუ იორი, რომელთა მოიგეს სახელნი ალონის გამო, არამედ იორი გაორებისათჳს, ვიწადგან აქუთ სახელი ერთი – „იორა ამ მდინარემ“. ხოლო 25 გამოსდის ა ლ ა ზ ა ნ ი თუშ-ფშავსა და ძურძუკს შორის კავკასსა, და დის ჩდილო-დასავლეთიდან აღმოსავლეთს-სამჯრეთ შუა, და მიერთვის მტკვარს განჯის ბოლოს. აქ მტკვრისა და ალაზნის შესართავს შორის არის მ ო ვ ა კ ა ნ ი რომელი აღაშენა მოვაკანოს¹, და ამის გამო ეწოდა წილსა მისსა მოვაკა-

ნაყოფითაჳს
და კაცთა

ქვეყანა
წყლისათჳს

30 ნი, ვითარცა აღაშენა ბარდა ბარდოს¹ და უწოდა სახელითა
 თვისითა წილსა თვისსა. ხოლო მტკვრისა და ალაზნის შესარ-
 თავს ზეით, ჩდილოთკენ, მოერთვის ალაზანს მცირე-ალაზანი
 ანუ იორი, და ამათ შესართავს შორის არს ც ე რ ე თ ი, რო-
 მელი აღაშენა წეროს, ქალაქი თვისი სახელისა, და ამი | ს გამო
 35 ისახელა ქვეყანაცა ესე, და აწ უწოდებენ ამას ადგილსა ხ ო -
 რ ა ნ თ ა ს, და იყო ქალაქ და ციხე ყრუდმდე და ბერქამდე,
 შემდგომად მოოჭრდა და აწცა ოკერ არს.

174

ხოლო ი ო რ ი გამოსდის ფშავისა და თიანეთის შორისს
 მთას და დის ჩდილოდამ სამკრით უჯარმამდე, მერმე ჩდილოთ-
 დასავლეთიდან აღმოსავალ-სამართ შუა, გარნა უფროს აღმო-

იორის მდო-
 ნარისათჳს
 და მის ქვე-
 ყანათა

*) ეს სიტყვა დედანში გამოორებულია.

88

სავლით. არამედ იორს და მტკვარს შუა ასტყდების მცირე
 მთა ხორანთიდანვე, რომელსა ეწოდების გ ძ ე ლ ტ ბ ა და
 გ ა რ ე ჯ ა. ეს მთა აწ ჰყოფს ქართლსა და კახეთს: ხორაუგი-
 დამ მწარე-წყალამდე და მტკვრამდე კახეთისა, ხოლო მწარე-
 წყალს იქით ნახევარი, აღმოსავლეთის კერძი, კახეთისა, და
 ნახევარი, დასავლეთის კერძი, ქართლისა. ეს გარეჯის მთა
 მიადგების სათის-ჭალას კუხეთის მთას და მერეთ, ჩადივრის
 გორაებით, მიადგების ლილოს, და ლილო[ს] მთა მიადგების
 ეგრეთვე კუხეთის მთას. მდებარებს მთა ესე, ვითარცა მდინა-
 რე იორისა, და არს უტყ[ე]ო, თვნიერ ძეძუთა, და თუთუბო-
 თა, და ეგეთთა სხვათა მრავალთა. არა სდის მდინარე და
 იშვით წყარო ტბანი, არამედ თუ სადმე არს, მლაშენი და
 მწარენი .გარნა არს ბალახიანი ზამთარც, და გამოიზრდებიან
 სიმრავლე არვეთა, მროწლეთა, ჯოგთა, რემათა იმიერ და
 ამიერ. გარნა არს ზაფხულ ცხელი და გაუძლები.

5

10

15

ხოლო მდინარის იორის კიდე იმიერი და ამიერი არს
 ფრიად ნაყოფიერი, ვინადგან აღმოვლენან რუნი, და ირწყვიან
 ველნი, და სცენდებიან[ნ] ყოველნი მარცვალნი. და დასდევს
 იორს მცირე ჭალაცა და ლერწმოვან-ჩალიანი, და არიან ნა-
 დირნი და ფრინველნი მრავალნი და უმეტეს კოკობნი. გარნა
 20 იყო ალაზნის შესართავადმდე და ვიდრე სამგორამდე შენობა-
 ნი დიდ ფრიად, არამედ მოოჭრდა გამოსლვასა ბერქასსა და
 შემდგომად ლანგ თემურისაგან, რომელნი ჩანან დღესაც. შემ-
 დგომად დასხნეს ელნი ამათ ადგილთა აწინდელთა მეპატრონე-
 25 თა, ვითარცა ბატონმან თეიმურაზ და ხანებმან, და სთესდენ
 ესენი ყოველსავე; და ესენიცა წარიყვანა შანადირ და დასხნა

ხორასანს ¹. ხოლო იორს არარაი ვითარი მდინარე ერთვის ანუ
კევი საგარეჯოდმდე, და არს მუნამდე ალაზნიდამ ველი. და
არს ადგილი ესე ზამთარ თბილი, ბალახიანი, მცირეთოვლიანი,
ნადირ-ფრინვლიანი, ჰავითა მშვენი, ხოლო ზაფხულის ცხელი, 30
ხაშმიანი, გაუძლისი. იორის პირს ყოფილა სასახლე, და მ კ ა-
ლ ა ს, აწინდელთა კახთა მეპატრონეთა, საზამთროთ ნადირო-
ბისათჳს, არჩილ ³ ა მეფისამდე კეთილს ადგილს, შვენიერს,
წყაროიანსა.

გარეთ-კახე
თისათჳს ხოლო დამკვალას აღმოსავლით-ჩდილოთ არს, ჭერეთის 35
მთის ძირს, მ ა ნ ა ვ ი ³, სადაცა აღაშენა სასახლე იმანყული
ხან ⁴. მთის ძირად არს ძველადი ციხე და აწ შემუსვრილი.
არამედ ღვინო მანავისა კეთილი. მანავს ქვეით ქისიყამდე, ცივ-
გომბორის მთის კალთათა, არიან შენობა-დაბნები ვენახ-ხი-
ლიანნი. უმეს იორისკენ სახვნელნი ველნი და უკან მთა ტყია- 40
ნი, უწყლო. მოსახლენი არიან მთავარნი, აზნაურნი, გლეხნი.
ადგილი ნაყოფიერებით აღმკული, გარნა წყლისათჳს შემჭირ-

ნობს, თგნიერ წყაროთა, დაბნებთა შინა უსაკმარობით, ვი-
ნათგან არა აქუს მთას მდინარე, ვეწ/იარით რწყვენ ველთა.
არზაზედ არს აჰა კირუტყჳთა სიმრავლე ცხოვარს-ი, ცხენი,
ძროჳა, კანბეჩი, ვირი.ხოლო მანავის დასავლით არს ჯ ე ვ ი
5 გ ი ო რ გ ი-წ მ ი დ ი ს ა; გამოსდის შუა-მთას და დის ჩდილო-
დამ სამჭრით. ამან მოიგო სახელი, ოდეს შესწირეს გარეჯის
უდაბნოს დაბნები ესე, უწოდეს ს ა გ ა რ ე ჯ ო. ამის დასავ-
ლით ერთვის იორს ნ ი ნ ო-წ მ ი დ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამოსდის მასვე
მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ ჳევზედ არს ნ ი ნ ო-წ მ ი დ ა ⁵,
10 ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა გორგასალ
და დასვა ეპისკოპოზი, და ზის აწამდე, მწყემსი ამ ქვეყნისა
ქისიყადმდე.

ამის სამართ დახ იორის მდინარისა არს გარეჯის მთასა
შინა, ნათლის-მცემელსა და დავით-გარეჯას შუა, მ ო ნ ა ს-
15 ტ ე რ ი დ ო დ ო, რომელი ქმნა მამამან წმიდამან დოდომ,
რომელიცა იყო ნათესავით და ქვეყნით კახი, მოწაფე დავით
გარეჯელისა, და დაფლულია იგი მუნვე. და მონასტერი ესე
არს, ვითარცა სხვა გარეჯის მონასტერნი აღვსწერეთ. უზის
წინამძღვარი. ხოლო კვალად ნინო-წმიდას ზეით ერთვის იორს
20 ს ა მ ე ბ ი ს-ჯ ე ვ ი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე, ვი-
თარცა წინათნი ჳეენი. და ამის შესართავზედ, ხაშმს, ყვეს
მონასტერი და ციხე ნათლის-მცემლის მონოზონთა. ამას ზეით,
ამ ჳევზედ, არს ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, ს ა მ ე ბ ი ს ა ⁶.
ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამას ზეითის ქვეყნისა ერწოდმდე [და
25 იტყვის გარეჯის უდაბნოს თჳსად]. ესევე ჳევი არს საზღვარი

ჭერეთისა და კახეთისა. ამ ჳევზედ არს ციხე ვერენისა⁷, მაგარი, და გარდავალს გზა შიგნითკახეთს შუა-მთაზედ*. კვალად ამ ჳევს ზეით არს, იორსა ზედა, უჯარმა⁸, ორთა მთათა შორის კახეთისა და კუხეთისასა, რომელი აღაშენა კგ მეფემან საურმაგ⁹, ციხე ქალაქი, და კვალად განაახლა გორგასალ და ყო სიმაგრე და ქალაქი დიდი. არამედ აწ არს დაბა, რამეთუ განყოფისა სამეფოთა მოოჯრდა.

უჯარმას ზეით, ჩდილოთ, და იორის აღმოსავლით არს ბოჭორმა¹⁰ ციხე. და ბოჭორმიდამ უჯარმამდე არს კეობა ფრიად მაგარი, მთოვანი, კლდოვანი, ძველად შენობიან ეკლესიანი. ხოლო ბოჭორმა აღაშენა ცოლმან ქართლოსისამან და უწოდა დედა-ციხე ესე არს მაღალს კლდესა ზედა. გამოდის ციხესა შინა წყარო. არს შენობა დიდი და მაგარი [ესე არს, რომელი წილად ხვდა კახოსს და შენებასა ჩელეთისასა მისცა კუხოს[ს], და შეეწია კუხოს შენებასა ჩელეთისასა კა-

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

90

ხოსს]. შემდგომად უწოდეს ვეჭორმა, ესე იგი არს „ვეჭორმა ძმამ ცილება ყვეს ამ ციხესა ზედა“. მერმე უწოდეს ბოჭორმა. ხოლო ბოჭორმას ზეით ერთვის იორს დასავლეთიდამ ერწოს-წყალი. გამოსდის ხერკისა და ერწო-თიანეთის შუას მთას და მოდის აღმოსავლეთ-სამჯრეთს შუა. ამ წყალზედ არს მონასტერი მცირე, შვენიერი, შვენიერს ადგილს და აწ ხუცის ამარ. და არს ჳეობა ესე იმიერ და ამიერ შენობა-დაბნებიანი. კვალად ამავე წყლის შესართავს ზეით, იორის პირზედ, არს, აღმოსავლით კერძ, ჟალიეთი¹¹, შენობა დიდი და შემუსვრილი. ვგონებთ ამას ჩელეთად, რომელი აღაშენა კახოს ქალაქი, რომელსა პირველ ბერ ერქვა. შემდგომად გორგასალ აღაშენა ეკლესია კეთილ-შვენიერი, გუნბათიანი და დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-ჳევსურისა და ჳერკისა. ხოლო ჟალეთს ზეით მოვიწროვდების იორი ხერკის მთიდამ წარმოსულის მცირეს მთით, და ამას ქვე[ე]ით ბოჭორმამდე არს ერწო და მზღვრის: აღმოსავლით მთა კახეთისა, საყდრიონსა და მას შორისი; სამჯრით მთა კუხეთისა, იალონიდა[მ] წამოსული უჯარმამდე; ჩდილოთ მთა მცირე, თიანეთსა და მას შორისი, ხერკის მთიდამ წარმოსული; დასავლით მთა ხერკისა.

ხოლო კვალად ჟალეთს ზეით იორს მოერთვის თიანეთის-
თის-წყალი, რომელი გამოზდის თვალივს ქვეით ხერკის მთას და აწ თიანეთისას, და მოდის აღმოსავლეთს-სამჯრეთ შუა, და მოერთვის იორს დასავლეთიდამ. ხოლო ამ წყლის სათავისა და საშიშის თვალივის იქით, თეთრის არაგვის მჭვრეტად არს

ერწოსათვს

5

10

15

20

25

თიანეთის-
თვს

175

ხ ა რ ჭ ა შ ო ს ¹ ეკლესია გუნზათიანი, კეთილშენი, ზის ეპის-
კოკოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-წევსურისა და თუშე-
თისა, რამეთუ შემუსრვასა ჩელეთისასა მოსცვალეს აქა [ანუ ეს
არს ჩელეთი]*. კვალად ამ თიანეთის-წყლის შესართავს ზეით,
იორზედვე, არს მთაში ც ი ხ ე ო ჩ ა ნ ი ს ა, მაგარი და შეუა-
ლი, და შენი არს ორთა მდინარეთა შორის. ხოლო ეწოდების
თიანეთი ვიდრე ერწოს საზღვრადმდე, და არს შენობიანი და
დაბნეზიანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ამასა და კვეტერა-
პანკის შორისი მოა; სამჯრით ერწოს საზღვარი, და ნოკორნი-
სა და ბოკოწნის შორისი გორა, ხერკის მთიდამ არაგვამდე
მისული; არამედ ამას ზეითი ჟინვანამდე იყო ხერკისა ძველად,
ხოლო აწ თიანეთისა; ჩდილოთ ფშავსა და ამას შორისი მთა;
დასავლით შავი და თეთრი არაგვი. გარნა სახელი ეწოდა თია-
ნეთს, ვინადგან არს ძველივე, ვგონებთ, ძეთაგან კახოსისათა.

30

35

*) ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები დედანში ამ სახით დაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

91

5 არამედ არიან ორნივე მთანი უვენახონი, უხილონი, გარ-
ნა ნაყოფიერი, პირუტყვიანი, ნადირიანი, ბალახოვან-ყვავილო-
ვანი, წყაროიანი, ვითარცა თრიალეთი, თუნეირ სიმცირისა.
ხოლო ამ იორის მდინარესა შინა, უჯარმას ზეით, არს უმეტეს
კალმახი და მრავალნი, და მას ქვეით სხვა თევზნიცა და არა
ეგოდენ მრავალი, მდინარის სიმცირისათვის. ხოლო კვალად
ხარჭამოს, საშიშს დასავლით, დის თეთრის-არაგვის მდინარე.
ესე გამოსდის ძურძუკს-ფშავს მორისს კავკასსა და მოდის
ჩდილოდამ სამჯრით, და მიერთვის ჟინვანს აღმოსავლიდამ შავს
10 არაგუს.

15 ამ ჟინვანს ზეით და ხარჭამოს ზეით მოერთვის თეთრს
არაგვს კ ე ვ ს უ რ ე თ ი ს-წყ ა ლ ი. გამოსდის ესე ძურძუკისა
და ამას შორისს მთას კავკასს, მოდის ჩდილოდამ სამართ.
ამას მოერთვის ჯევენი იმიერ და ამიერ. და განჰყოფს ჯევესუ-
რეთს: აღმოსავლით კავკასიდამ ჩამოსული* მთა სამჯრეთად,
ამასა და ფშავს შორისი; სამჯრით ფშავის საზღვარი; ჩდილოთ
კავკასი, ამასა და ძურძუკს შორისი; დასავლით კავკასიდამ
ჩამოსული სამჯრეთად მთა, ამასა და გუდამაყარს შორისი.

20 ხოლო კევსურეთის აღმოსავლის მთას იქით არს ფ შ ა ვ ი,
რომელსა შუაში უდის თ ე თ რ ი-ა რ ა გ ვ ი, და მოერთვიან
ჯევენი აღმოსავლით დასავლეთიდამ. აქ ფშავსა შინა არს ეკლე-
სია მეფის ლაშასაგან აღშენებული, რომელსა შინა არიან მრ-
ვალნი ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი, ჭურჭელნი და
წიგნნი, და უწოდებენ ლ ა შ ა ს-ჯ ვ ა რ ს ², და აქუთ სასოება

კევსურეთი

სათვს

ფშავისათვის

- 25 მას ზედა ფრიად, რამეთუ ვერც ფშავი, ვერც ჰევსური, უკჭთუ
 იშოვნოს ოქრო ანუ ვერცხლი, ვერარაიდ იხმარებენ თავისად,
 არამედ მიუძღვნის ლაშას-ჯვარსა. და არიან ესენი სარწმუნოე-
 ბითა და ენითა ქართულითა, გარნა აქუსთ სასოება ქადაგსა
 ზედა, რომელი წარმოდგების კაცი უცები და ვითარცა ხელ-
 30 ქმნილი, და ღაღადებს მრავალსა მაგიერად წმიდის გიორგისა,
 და რასა იგი იტყვის, სთნავთ და ჯერ-იჩენენ უმეტეს ჭეშმა-
 რიტებისასა. და არიან ყოვლითა, ვითარცა მთიულნი აღვსწე-
 რეთ. არამედ ესენი ვერად ქებულნი ბრძოლასა შინა, და უფ-
 როსად ჰევსურნი, და უმეტეს ბრიყვნი მთიულთაგან, და უზ-
 35 ნეონი, მებატონეთა თვსთა ერდგულნი. და ვინადგან ფრიად
 მაგარ არს ქვეყანა ესე და უბრძოლველი მთითა, და კლდი-
 თა, და ტყითა, ამისთვის იმყოფიან მშვიდად და სიმწირისა-
 თვს მონებენ ვისცა უპყრავსთ თიანეთი, რამეთუ იზრდებიან
 მუნიდამ.

*) ეს სიტყვა დედანში გამოორებულია.

92

ხოლო მზღვრის ფშავს: აღმოსავლით მთა კავკასიიდან
 ჩამოსული; სამჯრით კავკასივე, ამასა და მახვილოს-ჰევს შო-
 რისი; სამჯრით მთა, ამასა და თიანეთს შორისი; ჩდილოთ კავ-
 კასი, ამასა და ღლიდეს შორისი; დასავლით მთა, კავკასიიდან
 ჩამოსული სამჯრით, ამასა და ჰევსურეთს შორისი, არამედ ძვე- 5
 ლად ეწოდა ამ ორთა ჯეობათა ფ ხ ო ე ლ ნ ი, და აწ უწოდე-
 ბენ ესრეთ. გარნა სდებენ ამათ გამო კახნი ძურძუკთა, ღლილუ-
 თა და ქისტთა თავისად, გარნა მათ არა უწყიან ესე მიერ ჟა-
 მით, ოდეს განდგნენ[ნ]. ხოლო ყ ი ნ ვ ა ნ ი ^{2a} არს შავისა და
 თეთრის არაგვის შესაკრებელს შორის ციხე შენი და მაგა- 10
 რი, და იყო ქალაქი და აწ უქმ არს.

დანარჩომი და ამ ჟინვანს ქვეით ერთვის შავს-არაგვს ჯ ე ვ ი ბ ო-
 თიანეთისა დ ა ვ ი ს ა. გამოსდის წინჴსენებულს ხერკის მთას და აწ თია-
 თვს, არამედ ნეთისას, მიდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ბ ო დ ა ვ ს
 პირველი იყო არს მონასტერი ³ გუნბათიანი, დიდ-შენი შვენიერს ადგილს 15
 და აწ ცარიელი. ამას ქვეით ერთვის არაგვსვე წ ი რ დ ა ლ ი ს-
 კუხეთი ჯ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე.
 ამას ქვეით ერთვის არაგვს ნ ო კ ო რ ნ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარ-
 მომდინარი მისვე მთისა ეგრეთვე. ამის თავს არს ნ ო კ ო რ-
 ნ ა ⁴, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ესე აღაშე- 20
 ნა მდ მეფემან არჩილ და ყო მონასტერად. შემდგომად წამე-
 ბისა მისისა, ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ.
 არამედ ბოკოწნის ჰევს და ამ ჰევს შორის ჩამოვალს მცირე

ხერკისა და
საგურამოსა-
თჳს

მთა, წინთქმულის მთიდამ, დასავლეთად. ეს მთა არს თიანეთისა და ხერკის საზღვარი, და აქამდე აწ უწოდებენ თიანეთს, გარნა პირველ იყო ჟინვანამდე წილი კუხოსისა. 25

ხოლო ბოკოწინის-ქევი ერთვის ჯილაურს არაგვს. გამოსდის ერწოსა და მის შორისს მთას, მოდის აღმოსავლეთი-დამ დასავლეთად. ამას ქვეით ერთვის არაგვს ხერკის-ქევი 30

ანუ თეზმის-ქევი. გამოსდის კუხეთის მთას ანუ იალონს, მოდის დასავლეთად. ხოლო ამის შესართავსა და ნარეკვავის შესართავს ქვეით არს, არაგვის დასავლით, მთასარკინეთისა და, აღმოსავლით, მთა მაღალი კუხეთისა, გა- 35

კუჭთილი არაგვით. ორნი ესე მთანი პირისპირ მდებარენი და მერმე იალონად წოდებული ამისთჳს, რამეთუ, თუცა მას მთასა ზედა არს მცირეცა ღრუბელი ანუ ნისლი, არა იქმნე- 40

ბის, თუმცა არა აღმოვიდეს ფიცხელი ქარი დიდი. ამ მთის თხემსა ზედა, მჭვრეტელი არაგვისა, მუხრანისა, ხერკისა, მცხეთისა და ტფილისისა, აღაშენა ციხე დ მეფემან ფარნა- 40

ჯომ⁵ და აღმართა მუნ კერპი ზადენი, და ამითი ეწოდა მთასა ამას ზეაზადენი. შემდგომად იგ მამათაგანმან მამამან იოვანემ ჰყო აქა მინანასტერი⁶ და ეკლესია სადგურად თჳსად,

და დაფლულ არს მუნვე. ამ ეკლესიის კამაროდამ სწვეთს წყალი, და უდგს ქვემორ ავაზანი ქვისა, და შეიკრიბვის მას შინა, არა გარდმოედინების და არცა აღმოსვებით მოაკლდების, უკუთუ აღმოიღო რითმე, და ჰკურნებს სენთაცა.

ხოლო მთა ესე კუხეთისა ანუ ზედაძნისა წარვალს აღმოსავლეთად და შეერთბამდების ერწოს მთასა, რომელი არს ხერკისა. და არს ამათ შორის ხერკი, არამედ აწ საგურამო 176

ანუ თეზმის'კევი! აქუს ხერკს: აღმოსავლით მთა ერწოსა და ამას შორისო სამართით მთა ზედაძნისა.: ჩდილოთ ნოკორნა-ბოკოწანს შორისი გორანი, ჩამოსული თიანეთის მთიდამ არა-გვანდე დასავლით არაგვი. ხოლო მთა ზედაძნისა წარვალს უჯარმამდე, და მივალს, და დამდაბლდების ხორაუგს აღმოსავლით აქუს ამ მთას ერწო, დასავლით ზრდანი. ხოლო ზედა-ძნის | მთას უმეს სამჯრით ზრდანი და ჩდილოთ ხერკი, და არს ტყიანი მთა ესე და ნადირიანი, მცირე წყლიან-მდინარიანი.

კვალად ზედაძნის სამჯრით არს, ამავე მთის განკიდულს გორასა ზედა, მცხეთის პირისპირ, აღმოსავლით, არაგვის კიდესა, მაღალს კლდესა ზედა ჯვარის მონასტერი¹, კეთილი, დიდ-შენი. აქ დაასვენა წმიდამან ნინომ ჯვარი, სვეტისაგან გამოკვეთილი. შემდგომად გურამ კურატპალატმან, ლთ მეფემან, იწყო ეკლესია, ვინათგან აქამდე ჯვარ[ი] უეკლესიოდ ესვენა, და ძემან მისმან დიმიტრიმ შეასრულა. ზის არქიმანდრიტი.

ამის დასავლით, მუნვე კლდესა შინა, დის წყარო წმიდის ნი-
 25 ნოსაგან, სასმისად კეთილი და ჰკურნებს სენთა. და არს გა-
 რემონი მისნი მლაშე და მწარენი, და იგი ფრიად ტკბილი.
 ამას ქვეით, გრდანამდე, არს ველი მთასა და მტკვარს შო-
 რისი, და არს დაბნებნი მთასა შინა მცირე წყაროთი, უვენა-
 ხო, უხილო. ხოლო ჯეობა გრდანისა და მდინარე მისი გამოს-
 30 დის ზედაძმის შესართავს ერწოს მთას, დის გრდანამდე ჩდი-
 ლოდამ სამჯრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერ-
 თვის ავჭალას აღმოსავლიდამ მტკვარსა. ა ვ ჭ ა ლ ა არს მტკვრის
 კიდესა ზედა, სანადირო კეთილი. ამ ავჭალის ბოლოს არს
 35 ჯევიმარი, ჩამოვარდების მშრალი ჯევი ქვიტკირის-ლილოდამ
 მტკვრამდე. და ესე არს საზღვარი აწინდელი ქართლ-კახეთი-
 სა. აქამდე უწოდებენ საგურამო[ს] ხერკითურთ გურამიანთ
 გამო. გარნა არს ესე საგურამო ნაყოფიერი ხილით, ვენახით,
 მარცვლით, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, პირუტყვითა, ნადირითა,
 ფრინვლითა, ტყითა, ველითა და მითით შემკობილი. არამედ
 არ აკეთებენ აზრემუმს აქა. განჰყოფს გრდანს: აღმოსავლით
 40 ერწოს მთა; სამჯრით ჯევიმარი, ლილო, მარტყოფი; ჩდილოთ
 მთა იალონი; დასავლით მტკვარი და არაგვი.

94

მარტყოფი
 სათეს

ხოლო ამას ქვეით, ლილოს მთისა და კუხეთის მთის შო-
 რის, არს მ ა რ ტ ყ ო ფ ი. გამოსდის წყალი მისი ამასვე მთას.
 საცხენისის ჯევიამდე – მარტყოფისა, ხოლო მას ქვეით მტკვრამ-
 5 დე უწოდებენ აწ ლ ო ჭ ი ნ ს ა, არამედ ძველად ეწოდა ო მ ა-
 ნ ი ს-ჯ ე ვ ი. ხოლო მოერთვის ამას ლილოს მთის წყარო და-
 სავლეთიდამ, და ამას ქვეით ერთვის ამავე მარტყოფის წყალს
 ჯევი, გამომდინარე კუხეთის მთისა, მომდინარე აღმოსავლიდამ
 დასავლეთად. ამ ჯევსა ზედა არს სამჯრით ე კ ლ ე ს ი ა ღ ვ თ ა ე-
 10 ბ ი ს ა *, გუნბათიანი, დიდმენი, გარ ზღუდე-გოდლოსანი,
 მგზავსი ციხისა, კეთილს შვენიერს ადგილს. აქ დაადგრა იგ
 მამათაგანი ანტონი და ჰყო მონასტრად ესე, ხოლო თვს მცი-
 რედ განშორებით ქვაბსა შინა მყოფობდა მარტოდ, და მით
 ეწოდა ადგილსა ამას მარტომყოფი და აწ მარტყოფი ². ხო-
 15 ლო შემდგომად, რაჟამს მოოჯრდა რუსთავი, მუნებური ეპის-
 კოპოზი მოსცვალეს აქა, და ზის აწამდე, და არა შეუცვალეს
 სახელი, არამედ იგივეს რუსთველს უწოდებენ. მწყემსი არს
 მარტყოფ-საგურამო-სერკისა. არამედ აწ აქუსცა დროშა სას-
 20 პასპეტო; და არიან ამის სასპასპეტოსანი გარეთ-კახეთი ქისი-
 ყამდე და მარტყოფ-საგურამო, და არს მემარცხნე ბრძოლასა.
 ამ ჯევს ქვეით ერთვის ჭ ო ტ ო რ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე
 უჯარმისა და ამას შორისის კუხეთის მთისა, და მომდინარე

დასავლით. ამ ჰევს ქვეით ერთვის ს ა ც ხ ე ნ ი ს ი ს-ჰ ე ვ ი,
მისვე მთის გამომდინარე და ეგრეთ მომდინარე.

არამედ არს ესე მარტყოფი ვენაჯოვანი, ხილიანი და ყოვ-
ლითა, ვითარცა საგურამო. [ჰ]ავითა მშვენი. ხოლო საცხენისის 25
და ლოჭინის სამჭრით არს ს ა მ გ ო რ ი ს ვ ე ლ ი და ჩ ა დ ი-
ვ ა რ ი. და სამგორს უწოდებენ სამის გორისათვის, რომელი
არს ველსა სწორესა ზედა, ბალახოვანი და უწყლო სათის-ჭა-
ლამდე და გარეჯის მთამდე. სათის-ჭალის ზეით, კუხეთის მთის
კალთას, არს ხ ო რ ა უ გ ი. კვალად სამგორს აქუს დასავლით 30
ჩადივარი და აღმოსავლით კუხეთი[ს] მთა; და ხორაუგიდამ
დამდაბლდების კუხეთის მთა და მივალს გარეჯის მთამდე. ხო-
ლო ხორაუგის აღმოსავლით დის იორის მდინარე, ვითარცა
აღვსწერეთ.

კაკისა და ელისენისა-
თვს
ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ ალაზნის შესართავიდამ. სად 35
არს ხ ო რ ა ნ თ ა , მას ქვეით დიდს ალაზანს მოერთვის გ ი-
შ ი ს წ ყ ა ლ ი, რომელი გამოსდის კავკას, კულმუხსა და ჭე-
რეთს შორისს, და მოდის გიშამდე ჩდილოდამ სამჭრით, მერ-
მე აღმოსავლიდამ დასავლით. არამედ გ ი შ ი არს მთის ძირს,
რომელი იყო საერისთო წუქეთისა, და ეკლესია დიდი ⁴, გუნ- 40

⁴) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ბათიანი, და იჯდაცა ეპისკოპოზი, მწყემსი ელისენისა, წუქე-
თისა და შაკიხისა, არამედ მიუხუნა შაბაზ კახეთს და
ჰყო სასულტნოდ, და ამას ეწოდა წ უ ქ ე თ ი, და აწ
უწოდებენ ა ლ ი ს-ს უ ლ თ ნ ა დ. კვალად გიშის წყლის შესარ-
5 თავს ზეით, ამ გიშის-წყალს მოერთვის ჩდილოდამ ქ უ რ მ უ-
ხ ი ს-წ ყ ა ლ ი; გამოსდის მასვე კავკასსა და მოდის ჩდილოდამ
სამჭრით. ამ წყალზედ არს ქ უ რ მ უ ხ ი ⁵, სიმაგრე დიდშენი,
და აწ სახლი ალის-სულთნისა [იტყვიან, მივიდა ვახახისშვილი
წინაშე შაბაზისა ქრისნესსა **ჩფუზ**, ქარ. **სოე**, გამოჰმადიანდა
10 და, მოსლვასა ერევანს, მიუღო ალექსანდრეს და დასვა სულტ-
ნად იგივე აქა].

კვალად ხორანთას ზეით ალაზანს ერთვის წ ყ ა ლ ი ფ ი-
ფ ი ნ ე თ ი ს ა; გამოსდის იმასვე კავკასს, მოდის ფიფინეთამდე
ჩდილოდამ სამჭრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლით, მერმე
15 ჩდილოდამ სამჭრით. ხოლო მთის ძირს არს ფ ი ფ ი ნ ე თ ი ⁶,
სად დასხნა ე მეფემან ლევან ⁷ ლეკნი, რათა უზიდონ ზაფხულს
კავკასიიდან ყინული, და იყო არჩილამდე ეგრეთ. შემდგომად
იწოდა ჭ ა რ ი, და ყვეს სიმაგრე, და იქმნენ სახელოვან ბრძო-
ლათა შინა. აქ, ჭარს ზეით, არს მონასტერი გუნბათიანი, კე-
20 თილშენი, კარგს ადგილს, არამედ მ[ა]თ გამო უქმი, ხოლო ამ

წყლის შესართავს ზეით არს ალაზანი ყურედ და ყურედ, და მომდინარე მომგრგვალვით, და დაუტევებს შიგნით ადგილსა დიდსა, ვითარცა კარით შესავალსა, და მორტყმული არს წყლი-
25 თა. ამ ადგილს უწოდებენ მ ო ს ა ბ რ უ ნ ს. აქ, ჭარის პირის-
პირ და ყარაღაჯის ბოლოს, აღაშენეს ხანთა სასახლენი დიდ-
შენნი, არამედ აწ არს ოჯერ.

ამას ზეით, ბ ო ე თ ა ნ ს, ერთვის ალაზანს ბ ე ლ ა ქ ნ ი ს-
წყალი. ამ წყალსა და გიშის-წყალს შორისი, ალაზნამდე და
კავკასამდე, არს ე ლ ი ს ე ნ ი, არამედ აწ ქურმუხს აქეთი.
30 და არს ადგილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარც-
ვლითა, ვენახ-ხილითა, რამეთუ ტყენიცა სავსე არიან ხილითა.
ნადირნი, პირუტყენი, ფრინველნი მრავალნი. აბრეშუმი, ბრინ-
ჯი, ბანბა მრავლად. გარნა ჰავითა ცხელი, ხაშმიანი ზაფხულს,
არამედ მთის კერძნი კეთილ-აგარაკოვანნი და მშვენნი. ხოლო
35 ზამთარს კეთილჰაოვანი, თბილი, უთოვლო, უყინულო. მზღვრის
ელისენს აღმოსავლით მთა კავკასი, კულმუხსა და მის შორის;
სამჯრით აღის-სულტნის საზღვარი; ჩდილოთ წყალი ბელაქნი-
სა; დასავლით ალაზანი. ხოლო ბელაქნის წყალი გამოსდის ხუნ-
ზახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის აღმოსავლიდამ დასავ-
ლეთად. აქ, მთის კალთას, არს ც ი ხ ე მ ა კ ა ბ ე ლ ი და სა-
სახლე მეფეთა, რომელსა ეწოდა პირველ ნ ო ხ პ ა ტ ო. აქ
აღაშენა მდ მეფემან არჩილ ცი | ხე და ეკლესია შვენიერი,

177

96

უგუნბათო და არს აწცა. ამ წყალს ამ ციხესთან მოერთვის
სხვა კევი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე. და არს ად-
გილი ესე ფრიად კეთილი აგარაკი და მაგარი. აწინდელთა
ჟამთა დაეშენნენ ჭარელნი, გარნა მოსრნა იგინიცა შანადირ,
და აწ ოჯერ არს.

5

ყარაღაჯისა
და ქასიყისა-
თგს

ხოლო ბოეთნის პირისპირ და ალაზნის დასავლით არს
ყ ა რ ა ღ ა ჯ ი ¹, სასახლე, რომელი ყვეს ხანთა, ვითარცა მცირე
ქალაქი, და შემდგომად ოსმალთა ამ ჟამთა ჰყვეს* ციხე, და
აწ ჯერეთ ოჯერ არს. კვალად ყარაღაჯის სამჯრით, ალაზნის
კიდურთა ზედა, ასტყედების კმოდე და მივალს ვიდრე ხორან-
10 თამდე, და არს ალაზნისკენ მცირეტყიანი და ბალახიანი, და
აღვსილი ნადირითა დიდ-მცირეთ. და კმოდეს ქვეით, არს ვე-
ლი ხორანთიდამ ქისიყამდე, წოდებული კმოდეს ქვეით, ალა-
ზნისკენ, წ ი ნ ა მ ი ნ დ ო რ ი, ხოლო ზეითს, ყარაღაჯითურთ,
უ ფ ა დ ა რ ი. და არს ესე სანადირო კეთილი. გარნა ყოფილ
15 არსცა ძველად შენობა დაბნებთა, არამედ შემდგომად ბერქას
გამოსვლისა ოჯერ არს. კვალად ყოფილ არიან ალაზნის მოსა-
ბრუნთა შინა ძველად შენობა ქრისტეანეთა, და შემდგომად
დასხნეს ელნი, და უმეტეს ხანთა – ელი ფადარი, დიდი, მრავა-

10

15

ლი. გარნა იგიცა აპყარა შანადირ იორის პირის ელითურთ. 20

ხოლო ყარაღაჯის სამჯრით, სადაცა დასწვდების ზერეთის მთა ანუ ცივის მთა, მუნ არს ხორნაბუჯი², და აწ უწოდებენ ჭოეთს. აქ, კლდესა ზედა, შენი არს ციხე მაგარი, და იყოცა ქალაქი კარგი. ესეცა ბერქას გამოსვლასა მოოჯრდა. ხორნაბუჯის დასავლით არს ბოდბის-ჯევი, პირველ წოდებული ბოდა, გამომდინარე ცივის მთისა; მოდის ჩდილოდამ სამჯრით და ვერ მდინარებს ველსა ზედა სიმცირით. ამ ჯევისა ზედა არს ბოდბეს-ეკლესია გუნბათიანი³, დიდშენი, შვენიერი. აქ მიიცვალა წმიდა ნინო და დაეფლა აქავე. აღაშენა და შეამკო საფლავი მისი და ეკლესია კე მეფემან ბაქარ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქისიყისა და ვიდრე კონდოლამდე, აქუს სასპასპეტო დროშაცა, და არიან სადროშონი მისნი ქისიყით კონდოლამდე და მანავადმდე, და არს ბრძოლასა მეწინავე. ბოდბელი არს პირველი ეპისკოპოზი კახეთისა, პატივისათვს წმიდის ნინოსა. ბოდბეს ზეით, ამ ჯევზედ, არს მალაროს სასახლე მეფეთა საზაფხულოდ. ამავე ბოდბის დასავლით არს ლაკბის-ჯევი, მისვე მთის გამომდინარე და ეგრეთვე მომდინარე, და ვერცაღა ეს მდინარებს ველსა ზედა. კვალად ხორნაბუჯის ჩდილოთ არს ხირსას მონასტერი⁴, რომელი ჰყო იგ მამათაგანმან წმიდამან სტე-

20
25
30
35
40

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემით.

ფანემ, დიდ-კეთილშენი. დაფლულ არს მუწვე წყოლა სტეფანე. ზის წინამძღვარი.

5 არამედ საქვაბე-ასანურამდე არს ადგილი ქისიყისა, რომელი მოხვევია მთასა, ცივის მთილამ ჩამოსულსა. ამას ეწოდა პირველ კანბეჩოვანი, კანბეჩთა სიმრავლისათვს, შემდგომად ქისიყი უსაქციელობისათვს – „მქის იყო“. არამედ არიან კაცნი მბრძოლნი, მჯნენი, აჯოვანნი, შემმართველნი, მაგარნი, მიმყოლნი ურთიერთთა. და უძეს ქისიყს აღმოსავლით ველი შირაქი ალაზნამდე; სამჯრით – უფადარი და წინამინდორი

10 ხორანთა-იორამდე; ჩდილო მთა მთა ზერეთისა. ხოლო მზღვრის აღმოსავლით ალაზანი; დასავლით ლაკბის-ჯევი და ხაზი მისი იორამდე გასული; სამჯრით იორი ანუ მტკვარი; ჩდილოთ მთა ცივისა კარდანეხსა და ქისიყს შორისი, და ხაზი ასანურ-საქვაბეს შორის გასული ალაზნამდე.

15 ხოლო კვალად ბელაქნის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის ალაზანს მალის-წყალნი, გამოსდის ხუნზახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის ჩდილო-აღმოსავლეთს შუადამ დასავლით-სამჯრეთს შუა. ამ ჯევზედ არს, მთასა შინა, თოლა, სა-

გაღმა-მჯრისა
და შიგნით-
კახეთისათვს

სახლე მეფეთა, ფრიად მშვენივარე ზაფხულს. ამას ეწოდა მ ა ჭ ი.
 20 აქ ეყრების ჴევი სხვა, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად,
 გამომდინარე მისვე კავკასიდამ. ამ ჴეობათა ზედა ყოფილა
 შენობა კაცთა სიმრავლით, არამედ შემდგომად შააბაზისა
 ლეკთა მიერ ოჯერ არიან. ამ მაწის-წყლის ჩდილოთ არს ველ-
 25 სა ზედა ც ი ხ ე ტ რ ა წ ა ყ ა ლ ი ს ა და აწ უქმი. ამას ზეით,
 ჩდილოთ კერძ, ველსა ზედა, ც ი ხ ე ლ ა კ ვ ა თ ი ს ა, მდ მე-
 ფის არჩილისაგან ქმნული, და აწ ლ ა გ ო ე თ ა დ წოდებული,
 მაგარი, დიდშენი, გარნა აწ ოჯერი. ამან მეფემანვე აღაშენა
 30 ს ა მ მ ო რ ი ს ც ი ხ ე და ეკლესია*. კვალად მაწის-წყლისა და
 ამ ციხეთ ზეით მოერთვის ალაზანს ნ ე ი ნ ი ს-წყ ა ლ ი; გა-
 მოსდის ლეკეთსა და ამას შორის კავკასსა, და მოდის აღმო-
 სავლიდამ დასავლეთად, და ველსა ზედას ფრიად გრეხით. ამ
 წყალზედ არს ჭ ი ა უ რ ი და ქ ვ ა ბ ლ ო ვ ა ნ ი. ამას ზეით
 მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდამ კ ა რ დ ა ნ ე ხ ი ს-წყ ა ლ ი,
 35 გამოსდის ჴერეოისას ანუ ცივის მთას, მოდის დასავლეთიდამ
 აღმოსავლად. ხოლო ნეინის-წყლის ზეით, ჩდილოთ კერძ, ველ-
 სა ზედა, არს ც ი ხ ე კ ა რ თ უ ბ ნ ი ს ა და აწ ცალიერი. მას
 ზეით, ჩდილოთკენ, ველსა ზედა. გ ო რ ი ს წ ყ ლ ი ს ციხე და
 აწ უქმი. ამათ ზეით ერთვის ალაზანს ბ ე დ ი ყ რ ი ს-წყ ა ლ ი,
 40 გამოსდის კავკასის კალთას, დის ჩდილოთ-აღმოსავლის შუა-
 დამ, მოდის დასავლეთს-სამკრეთს შუა. ამაზედ არს ს ტ ე ფ ა ნ-

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

წ მ ი დ ა, მ ო ნ ა ს ტ ე რ თ ⁵, მამათაგან ანუ წმიდის ეფთვიმე-
 საგან აღშენებული. ხოლო ამ წყლის შესართავის ალაზნის და-
 სავლით, ცივის მთის ძირს, არს ვ ე ჯ ი ნ ი ⁶. მას ზეით, მთის
 კალთას, კლდესა ზედა, არს ციხე შენი მაგარი და დიდგებული,
 შიგ გამომდინარე წყაროთი და ეკლესიით. კვალად ალაზანს
 5 ერთვის, ბედიყრის-წყლის შესართავს ზეით, გ ა ვ ა ზ ი ს-წყ ა-
 ლ ი; გამოსდის ამასა და დიდოეთს შორისს კავკასსა და მო-
 დის აღმოსავლეთ ჩდილოთ შუადამ სამართ-დასავლეთს შუა.
 ამას ზეით მოერთვის ალაზანს ყ ვ ა რ ე ლ ი ს-წყ ა ლ ი, გამომ-
 10 დინარე მისვე კავკასისა და მომდინარე ეგრეთვე.
 ამ წყალზედ, ყვარელს ზეით მთასა შინა, არს ნ ე კ რ ე-
 ს ი. დ მეფის ფარნაჯომისაგან აღშენებული ქალაქი ⁷ იყო.
 შემდგომად მეფემან თრდატ აღაშენა ეკლესია დიდშენი, გუნ-
 ბათიანი. აქა დაადგრა წმიდა აბიბოს, იგ მამათაგანი, და იქ-
 15 მნა იგი ეპისკოპოზო, მწყემსი გაღმა-მჭრისა დიდოთურთ. ამან
 მოაქცივნა უმრავლესნი მთიულნი; ესევ ეწამა სპარსთაგან, ვი-

თარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი, და დაფლული არს სამთავ-
 როს. და არს აწცა საეპისკოპოზო, და ზის ეპისკოპოზი, არამედ
 არღარა არს ქალაქი. ამასვე აქუს დროშა სასპასპეტო, და
 არიან სადროშონი მისნი გაღმა-მჯარნი ელისენით და მემარჯვ- 20
 ნე. ხოლო კვალად ყვარელის-წყლის შესართავს ზეით ალაზან-
 სვე ერთვის ჩ ე ლ თ ი ს წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე მისვე კავკასი-
 სა და მომდინარე ეგრეთვე. ხოლო ამის შესართავის პირის-
 პირ, მცირეთ ზემორ, დასავლეთიდან მოერთვის ჭ ე რ ე მ ი ს-
 წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე ცივის მთისა და მომდინარე ჭერემამდე 25
 ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამჯრეთს შუა, მერ-
 მე დასავლეთს-სამჯრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შო-
 რის. ამ წყალსა ზედა არს, ალაზნის დასავლით, ველსა ზედა,
 ვ ე ლ ი ს-ც ი ხ ე ¹, და აწ უქმი. ამავ წყალზედ არს, ცივისა ანუ
 ჭერეთის მთის საშორისსა, ჭ ე რ ე მ ი ² იყო ქალაქი, სადაცა 30
 აღაშენა გორგასალ ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი და ქალაქი
 მაგარი, და დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი შიგნით-კახეთისა, და
 ზის დღესცა. ხოლო ამ ჭერამის სამჯრით, მთას იქით, არს მა-
 ნავი; კვალად ჭერემს-ვეჯინს შუა და ვეჯინის ჩდილოთ, მთის
 კალთას, არს ა ხ ტ ა ლ ა ³, რომელსა იტყვიან ნასოფლარსა 35
 და რისხვით დანთქმულსა, აღმოდის კუპრი, ვითარცა მდულა-
 რე და აღმოაქვს ჟამად კოვზი, ჯამი და სახმარნი გლეხთა. ხო-
 ლო კვალად ჩელთის-ხწყალს ზეით ალაზანს ერთვის ს ა ბ უ ე-
 გ რ ე მ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამომდინარე დიდოეთსა და ამას შორის
 კავკასს და მომდინარე, ვითარცა წინანი მდინარენი. ამ წყალ- 40
 ზედ არს გ რ ე მ ი ⁴, რომელი ქმნეს ქალაქად ქრისტესსა ჩუდვ,
 და განდგომილებისა კახთ მეპატრონეთა, და მყოფობდენ მუნ.

აწცა არს შენობა და ეკლესია შეუმუსრავი. ოდეს მოაოჯრა
 შააბაზ, მიერთით არს დაბა და არღარა ქალაქი. აქა არს ეკლე-
 სია გუნბათიანი, კეთილშენი, მთავარ-ანგელოზთა, და არს ე
 მეფე ლევან დაფლული მას შინა. ამ გრემის-წყლის შესართა-
 ვის პირისპირ მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდან ა კ უ რ ა ს-
 ჯ ე ვ ი, გამოსდის გონზორისა და ცივის მთას.

ამ ჯ ე ვ ს ზეით მოერთვის კვალად ალაზანს კ ი ს ი ს-ჯ ე ვ ი,
 გამოსდის გონზორის მთასა, მოდის დასავლით-სამჯრეთს შუადამ
 ჩდილო-სამჯრეც (sic) შუა. ამ ჯევზედ კლდეში არს ქვაბნი მრა-
 ვალნი გამოკვეთილნი. აქავ ღვინო კონდოლისა წარჩინებული. 10
 ამას ზეით ერთვის ალაზანს ლ ო პ ო ტ ი ს-ჯ ე ვ ი ს წყალი, გა-
 მოსდის თუშეთსა და მას შორის კავკასსა, მოდის აღმოსავლი-
 დამ დათვლად. ამ ჯევზედ მთაში არს ლ ო პ ო ტ ი, კლდე
 დიდი და კლდითავე მოზღუდვილი, მაგარი და შეუალი მტრი-
 საგან, რომელი დადგა მოსვლასა ყრუსასა. აქ მოერთვის ჯევი, 15

დიდოსა და ამას შორის კავკასიდამ გამომდინარე. ამ ჴევს
ერთვის კავკასიდამ გამომდინარე ჴევი. ამ ორთა ჴევი, შორის
არს ლოპოტი. კვალად ამ ლოპოტის-წყლის შესართავს ზეით
ალაზანს მოერთვის თ უ რ დ ო ს-ჴ ე ვ ი, გამომდინარე შუა-მთი-
20 დამ. ამ ჴევზედ არს გ უ ლ გ უ ლ ა, რომელსა ეწოდა პირველ
ტ ყ ე ტ ბ ა. ეს ჴევი არს საზღვარი ჴერეთისა და კახეთისა. ამ
ჴევის სათავე ზეით, მთაში, არს შ უ ა-მ თ ა ს მონასტერი ⁵
კეთილი, გუნზათიანი, რომელი აღაშენა ე მეფის ლევანის ცოლ-
მან, გურიელის ასულმან თინათინ, და დაეფლა მუნვე. ზის წი-
25 ნამძღვარი, და უწოდებენ მოძღვართ-მოძღვარს.

ხოლო მთა ესე ამის სამჯრით ხორნაბუჯამდე არს მთა
ჴერეთისა, თხემთა შიშველი და უტყეო, ბალახ-ყვავილოვანი,
მცირე-წყაროიანი, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. მთის ძი-
რად კალთას იმიერ და ამიერ, შენობა-დაბნეზიანი, ვენახოვან-
30 ხილოვან-მოსავლოვანი. არამედ შუა-მთა ეწოდა საშუალობისა-
თვს გზისა გარდასულთა სამეზიდად თელავს. და არს ადგილი
შვენიერი, ყვავილოვანი. ამას ქვეით მ თ ა გ ო ნ ბ ო რ ი იწო-
და უმაღლესობისათვს, და ამას ქვეით მ თ ა ც ი ჴ ი ს ა კარდა-
ნეხის ჴევამდე არს, ვინადგან აქუს იქით და აქათ ცხელნი აღ-
35 გილნი. და მთა ესე არს მაღალი, აგარაკოვანი, ბალახოვან-
ყვავილიანი, წყაროიანი და გრილი ფრიად. ხოლო გულგულას
ქვეით, თურდოს-ჴევის სამართ, არს თ ე ლ ა ვ ი ⁶, რომელი
ჴყო კვირიკემ, პირველ გამეფებულმან კახეთს და ჴერეთს, სა-
სახლე დიდი, ვითარცა ქალაქი, ხოლო მისცვალა მცირედ თ
40 მეფემან არჩილ 7 და განაახლა. აწცა არს სასახლე და ციხე,
და მაგრობენ მას შინა. კვალად თურდოს-ჴევის ჩდილოთ არს
იყალთოს-ჴევი, გამომდინარე კახეთის მთისა და მომდინარე

100

აღმოსავლეთად, არამედ ვერ მიერთვის ალაზანს სიმცირით.
ამ ჴევზედ კახეთის მთის კალთას, არს ი ყ ა ლ თ ო ს მ ო ნ ა ს-
ტ ე რ ი ⁸, კეთილშენ-გუნზათიანი, ქმნული იგ მამათაგანის წმი-
დის ზენონისა, და დაფლულ არს მუნვე, და წმიდა არსენცა,
რომელი იყო ქვეყანით კახი. კვალად თურდოს-ჴევის შესარ- 5
თავს ზეით ალაზანს მოერთვის შ ტ ო რ ი ს-ჴ ე ვ ი, გამოსდის
თუშეთსა და ამას შორის კავკასსა და მოდის აღმოსავლიდად
დასავლით. თორღის ციხესთან ერთვის ამ ჴევს სხვა ჴევი, გა-
მომდინარე მისვე კავკასისა. თ ო რ ღ ი ს ც ი ხ ე არს მაგარი
და კლდესა ზედა ნაშენი, არამედ აწ უქმი. სად მიერთვის ეს 10
ჴევი ალაზანს, მუნ არს ლ ა ლ ი ს-ყ უ რ ი ს ციხე [ვგონებ
ნახჴევნად]. ამ შტორის-ჴევისა და თურდოს-ჴევის ჩდილოთი
ქვეყანა არს კახეთი, ამათ სამჯრითი- ჴერეთი.

ამ შტორის-ჴევს ზეით, ალაზნის დასავლით, არს ა ლ ა-

ვ ე რ დ ი ⁹, კახეთის მთის კალთის ველსა ზედა, დიდშენი, 15
 ზღუდე პალატებიანი, გუნბათიანი, რომელმან მოიგო სახელი
 ალონის გამო, რომელ არს ალონ-გვერდს, და შემდგომად ყრუ-
 სა უწოდეს * ალავერდი. აღაშენა იგ მამათაგანმან წმიდამან იო-
 სებ და ყო მონასტერი წმიდის გიორგისა, და დაფლულ არს
 მუნვე. და იყო მონასტერი განდგომილებისამდე, ქრისტესსა 20
ჩუფვ, და ამათ ყვეს ეპისკოპოზი და მწყემსი თურდოს-ჯევის
 შტორს ზეით კახეთის მთად კავკასამდე, და უპირველეს კახთა
 ეპისკოპოზად. დაიქცა ძვრით. როსტომ იწყო შენებად, არჩილ
 შეასრულა. კვალად დაიქცა ქრისტესსა **ჩდმა** ძვრითვე. ხოლო
 ალავერდს ზეით ერთვის ალაზანს ა ხ მ ე ტ ა ს-ჯ ე ვ ი. გამოს- 25
 დის კახეთის მთას, ამასა და თიანეთს მორისს, მოდის დასავ-
 ლეთიდან აღმოსავლეთად. და ახმეტის ღვინო კეთილი. კვალად
 ახმეტის-ჯევის ზეით ერთვის ალაზანს უ ტ ო ს-ჯ ე ვ ი, გამომდი-
 ნარე კახეთის მთისა და მარილის-პანკისის შუათის მთისა, მო- 30
 მდინარე კვეტერის ციხემდე ჩდილოდამ სამჯრით, მერმე და-
 სავლიდამ აღმოსავლეთად. ამ ჯევის კვეტერის ციხესთან მოერ-
 თვის სხვა ჯევი, გამომდინარე პანკისის მთისა, მომდინარე
 ჩდილოდამ სამჯრით. ამ ორს ჯევის შორის არს ც ი ხ ე კ ვ ე-
 ტ ე რ ი ს ა ¹⁰, ფრიად მაგარი და დიდშენი. ხოლო უტოს-ჯე- 35
 ვის შესართავის პირისპირ, ალაზანის აღმოსავლეთის კიდეა ზე-
 და, არს ც ი ხ ე ბ ა ხ ტ რ ი ა ნ ი ¹¹ ანუ მაღრანისა, რომელმან
 მოიგო სახელი დაბნებთაგან მის გარემოსთა მყოფთა [ვგონებთ
 ლორწობანსაც ამას, ანუ ამას ზეით, მთასა შინა]. ესე ყო-
 ფილ არს დიდშენი და მაგარი, გარნა აწ უქმი. ამ ციხესა და

*) დედანში აშიაზე, ამ ადგილს შემოტანის ნიშნით, სწერია: „ღმერთ-
 მან მომცხ“.

ლალის-ყურს შუა არს ვ ე ლ ი ა ლ ო ნ ა დ წოდებული და სა-
 ნადირო კეთილ ფრიად. კვალად უტოს ჯევის ზეით ერთვის
 ალაზანს ჯევი, გამომდინარე პანკის-კვეტერას შორის მცირეს
 მთისა. ამ ჯევის სამჯრით არს მ ა რ ი ლ ი ს ი ხოლო მარილი- 5
 სის დასავლით მთაში არს, ქ ა ჩ ა ლ ა უ რ ს, მონასტერი კეთი-
 ლი და აწ ცარიელი. ამის სამჯრით არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი წ მ ი-
 დ ი ს მ ა რ ი ნ ე ს ი, ფრიად შვენიერ-კეთილნაგები. ამის და-
 სავლით არს კვალად მონასტერი გუნბათიანი, დიდშენი, ყოვ-
 ლად-წმიდისა, ც ხ რ ა-კ ა რ ა დ წოდებული, შვენიერს ადგილს 10
 და აწ ხუცის ამარ.

ხოლო მარელისის ჩდილოთ ჯევი რომელი აღვსწერეთ,
 მის ჯევის ჩდილოდ კერძი არა პ ა ნ კ ი ს ი ს ჯ ე ო ბ , რომლი-
 სა შორის დის ალაზანი. და აღმოსავლით აქუს პანკისის კავკა-

15 სი, ამასა და თუშეთს შორისი; დასავლით მთა კახეთისა,
ფშავს, თიანეთსა და ამას შორისი; ჩდილოთ კავკასივე, ღლიღვ-
სა და ამას შორისი; სამჯრით ჳევი წინთქმული და მთა მცირე,
კახეთის მთიდამ ჩამოსული, აღმოსავლეთად ალაზნამდე, და
მერმე იქიდამ ხაზი, გასული კავკასამდე. ხოლო კახეთის მთი-
20 დამ ჩამოსულის მთის ზეით ერთვის ალაზანს ჳევი და გამოს-
დის კახეთის მთას, მოერთვის დასავლეთიდამ ალაზანს. ამ ჳევს
ზეით ერთვის სხვა ჳევი. გამოსდის თუშეთსა და ამას შორისს
კავკასსა, მოდის დასავლეთად. ამ ჳევიდამ გარდავალს გზა
თუშეთს. ამ ჳევს ზეით განიყოფის ალაზანი ორად, და ამ ორ-
25 თა წყალთა შუა არს ც ი ხ ე ხ ო რ ჯ ი ს ა ანუ მ ა ხ ვ ი ლ ი,
მაგარი და შეუალი, არამედ აწ უქმი.

ხოლო ჳეობა პანკისისა არს ვენახოვანი. ხილიანი – და-
ბალნი, და მთის კერძნი, ვითარცა მთათა ადგილნი. თევზნი –
კალმახნი, ტყე ნადირიანი, მარცვალთა ნაყოფიერი, თჯნიერ
30 ბრინჯ-ბანზისა. პირუტყვნი მრავალ, გარნა ღორი უმრავლეს.
ხოლო პანკისის ჳეობის სამჯრით, ვიდრე ქისიყის საზღვრამდე,
უწოდებენ შიგნით-კახეთს რომელი იმზღვრების: აღმოსავლით
ალაზნის მდინარით; სამჯრით ქისიყის ხაზის საზღვრი; დასავ-
ლით ჳერეოისა და კახეთის მთით; ჩდილოთ პანკისის საზღვ-
35 რით. და არს ადგილი ესე ტყიანი, მცირედ ველიანი, გარნა
ტყე უმეტეს ხილიანი. მცირე წყლიან-მდინარიანი, ვენახოვანი,
ხილიანი, ღვინო კეთილი და კარგი. ფრინველნი, თჯნიერ დუ-
რაჯისა და კაკბისა, რომელნი ტყეთა გვარობენ, მრავალნი-
პირუტყვნი, – ცხოვარი მცირედ, – სხვანი მრავლად, არამედ
40 ღორი უმრავლეს, რამეთუ ერთ გლეხს ჳყავს ს, უ, ჩ და ც-
ნადირნი მრავალნი. მოსახლენი არიან თავადნი და აზნაურნი,
და არს შენობიანი მთის ძირად. კაცნი ზნით აღწერილისაებრ
გულისხმა ჳყავ. ხოლო ამის აღმოსავლით არს გაღმა-მჯარი.

102

რომელსა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი ლეკეთისა, დიდოე-
თისა და თუშეთისა და ამას შორისი, სადაცა გარდავლენანცა
გზანი მათ შინა გაღმა-მჯრიდამ; სამხრით ელისენის საზღვარი;
დასავლით ალაზნის მდინარე; ჩდილოთ მთა კავკასი, ამასა და
თუშეთს შორისი, სადაცა გარდავალს გზა თუშეთს, და საზღვა- 5
რი პანკისისა. და არს ქვეყანა ესე შემკული ყოვლითა და,
უმეტეს კახეთის ადგილთა, წყლითა, წყაროთი, მდინარითა,
ტყითა, ველითა, სიმაგრით, მოსავლის ნაყოფიერებითა, ვენა-
ჯითა, ხილითა, რამეთუ ტყენიცა ხილნარითა სავსე არიან ნა-
40 დირნი, ფრინველნი, თევზნი მრავალნი, და უმეტეს კალმახი
მთის კერძოდ. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი და არიან

მკნედ მბრძოლნი. და ზერეთის ქვეყანას აკეთებენ ყოველგან აბრეშუმს, არამედ უფროს გაღმა-მწარსა შინა და უმეტეს ელისენში; ეგრეთვე ბანბასა და ბრინჯსა სთესენ, გარნა იორის პირსაცა ზედა მრავალსა სთესვენ ბრინჯ-ბამბასა. 15

დიდოეთისა თჳს ხოლო თუშნი და დიდონი, უკჭთუ არიან წილნი ლეკოსისა ¹, არამედ შემდგომად მეფეთა ქართველთა დაპყრობილი, ვითარცა ვიხილავთ, და მოხარკენი მათნი, და უკანასკნელის განდგომილებისა, ვინადგან დავითსა ² ზედა დაშთენ ნამსახურად დიდონი, და მიერთგან მორჩილებენ კახთ მებატონეთა. 20
არამედ შემდგომად თუშეთ[ი] დაიპყრო ე მეფემან ლევან, ამისთჳს აწცა ჯერ არს აღწერად კახეთსა ზედა. ხოლო დ ი დ ო ე თ ი არს ლოპოტისა, გრემისა, შილდა ³-ყვარელის ⁴ და ჭიაურის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერძოსა შინა. და არს დიდოეთი ორ-ჯეობად, და დის მის შორის მისივე მდინარე, რომელსა ლეკეთს ეწოდების ყ ო ზ ლ უ ხ ი, და უმეტეს ვაკესა შინა. ამ ჴევის აღმოსავლეთით არს მეორე ჴ ე ვ ი, და განჰყოფს ამ ორს ჴევს კავკასი მათვე შორისი, და ამისი მდინარეცა მიერთვის მის მეორეს ჴევის მდინარესა. ხოლო მზღვრის ამ ორს ჴეობას დიდოეთისასა: აღმოსავლეთით კავკასი ჴავარისა, ლეკეთისა და ამას შორისი; სამჯრით მდინარე ამისივე და კავკასიიდან ჩამოსული კავკასივე, ჩდილოთ მდებარე; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და გაღმა-მწარის კახეთს შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამასა და თუშეთს შორისი. 30

და არს ქვეყანა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი მტერთაგან, მწირი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი, და უმეტესადცა მისსა. გარნა ესენი უბილწესნი ზნითა, ქვევითა, ჰაეროვნებითა და სახითა. ენა აქუსთ თჳსი საკუთარი, სარწმუნოებით არიან კერპნი და უმეტეს ეშმაკის მორჩილნი, რამეთუ იტყვიან, ოდეს დიდმან ალექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრიტეს მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაეშენნენ აქა, და მიერთგან არიან მასვე რჯულსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა- 35

ზნითა მათითა, რამეთუ არა უწყიან სრულიად ღმერთი, არცა ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ. მოგვრის მამა თჳსი მცირესა ძესა თჳსსა ცოლსა და, ვიდრე აღიზრდების ძე მისი იგი მცირე, თჳთ მამა თანა-ეყოფის* აღრევითა დედაკაცსა მას; ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მისცემს მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილთაცა, რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამასა, ნახევარს მისცემს ძესა, და არს ძე ძისა მისისა, და ნახევარს დაიპყრობს თჳთ, და ძმა არს ძისა მისისა, მის ქალის ქრმისა. და სხვანიცა მრავალნი უკჭთურებანი არიან. უვისთ

მოხუცებულნი. იგინი ბჭობენ, განარჩევენ და განაგებენ და დააწყნარებენ შფოთსა და დააწყნარებენ. ბრძოლასა შეუმართებელნი და ურგებ-უძლურნი არიან, ავათ მოსილნი, ავმოიარაღენი, ყოველნი სრულიად შავით მოსილნი, ემმაკის კერძობისათვის, შალითა და ნაბდითა. არამედ სიმაგრის გამო არიან მშვიდობით და მტერთაგან უვნოდ. კელოვნება უწყიანი ოსთავე მგზავსათ, და ამათი ჩოხა-ნაბადი სხვაგვარი: ჩოხა უხაო და ნაბადი ბოჭკო-მაღალი, ვითარცა ქუნთისა, გარნა შავი და არა სხვა ფერი. ხოლო ლეკის მკარე დაიპყრნეს – რომელიმე

20

ლეკთა და მოჰმადიან ჰყვეს და სხვან[ი] ჰგეის, და არიან ეგრეთვე. და კახეთის მკრისანი ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა და აძლევენ ხარკთა და არა ლაშკართა, რათა ვიდოდნენ სავაჭროდ კახეთს, ვინათგან ზიდვენ კახეთიდან საზრდელსა, საშიშლოსა და სახმარსა თვსთა.

25

ხოლო თ უ შ ე თ ი არს ლოპოტისა, თორღისა ** და პანკისის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერძოთა შინა, და არს ორს ხევად და მდებარებს ჩდილო-დასავლეთის შუადამ აღმოსავლეთს-სამკრეთს შორის, და უდის შორის მდინარე თქსი, და მიერთვის სონა მდინარეს, რომელი განვლის ჩა-

30

ჩანს და მიერთვის ბორაღანს თერგის მდინარეს. ხოლო პანკისის გარდასწორ კავკასს იქით, არს წოვა; წოვას ქვეით გომეწარი და მის ქვეით ჩალმა. და ჩაღმიდამ გარდავალს გზა თორღას და ლოპოტის ჰევზედ. და არიან დაბნები ესენი უმჯობესნი, და სხვანი დაბნები არიან ლზ. ამის ჩდილოთ არს ფარსმანის თუშეთის-ჰევი, რომელთა უძეს

35

შორის კავკასივე. და არს ფარსმანის თუშეთს დაბანი ლვ, და განჰყოფს ფარსმანსა და წოვა-გომეწარ-ჩახმართის ჰეთა ქისტ-ლილივიდამ წამოსული კავკასი, აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შუა მდებარე. და მზღვრის ორსავ თუშეთს: აღმოსავლით კავკასი

თუშეთი

სათვს 180

*) დედანში: „ეზოფის“.

**) დედანში: „თორღირა“.

104

ჰავარსა, ჩაჩანსა და ამას შორისი; სამკრით კავკასი, ამასა და დიდოეთს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და კახეთს შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამას და ლილივ-ქისტს შორის. არამედ არს ქვეყანა ესე ყოვლითავე, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი, სიმაგრით, მოსავლით, პირუტყვით, ნაყოფიერებით და ჰელოვნებით. არამედ კახეთის თუშნი ინახვენ ცხოვართა სიმრავლესა, ვინათგან აქუთ ზაფხულს თვსთა მთათა შინა საძოვარი, და ზამთარს ჩამოვლენ გაღმა-მკარსა შინა, და ამით უმეტეს მორჩილებენ კახთა.

5

ხოლო ფარსმანი უფროს მწირ არს, გარნა ამათ მიერ

10

იგინიცა გამოიზღებია[ნ] კახეთი, რამეთუ მათ მოჰყავთ და ვაჭრობენ. არამედ იგინი არა ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა, ხოლო ესენი მორჩილნი, მოლაშქრენი და მეხარკენი არიან; და არიან ბრძოლასა შემმართველნი, მკნენი ძლიერნი, მკედარნი წარმატებულნი და უსაქციელონი, ბრიყუნი. რამეთუ, ოდეს შობს დედაკაცი, არავინ მიეახლების, არამედ განუტევებენ შორს მარტოდ, და შობისა შემდგომად მ დღეთა მოიყვანებენ შობილითურთ. ხოლო უკეთუ ვინ მდედრი იყოს გულითა კაც-

15

თაგანი და ივლტოდეს ბრძოლასა შინა, ამას აჰმევენ ძალლთა თანა გობასა შინა ძალლთასა და არღარა კაცთა თანა. ხოლო სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა. აწ მწყისის ალავენდელი, მომტაცე ხარჭაშნისა. არს ეკლესია მცირე, აღშენებული ძველივე, და უვისთ ხუცესნი არამედ უმეტეს უცნობელნი ჭეშმარიტებისანი, რამეთუ აქუსთ კლდე დიდი და მაღალი, და დღესა ილია წინასწარმეტყველისასა მივლენ და შესწირვენ მას კლდესა ცხოვარსა და პროხასა, და თაყვანისცემენ კლდესა მას, და რა იგი ესმის კლდისა მისგან, რწამთ უმეტეს ყოვლისა იგი. ხოლო რომელნი არიან მწარეთა ქისტთა და ღლიღვთა, უწყიან ენანი უფროს მათნი. გარნა ფარსმანის ჳევისანი სარწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან, ვითარცა ქისტნი. არა იქმნების მათ შინა სიძვა ანუ მრუმება და, უკლტუ მძლავროს ვინმე და შეეყოს მის თანა, მოიკლავს თავს დედაკაცი იგი, და კაცსა მას მოჰკულენ თემნი, და მცნობი არა ილტვის სხვათა ქვეყანასა.

20

25

30

აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა 209

ქვეყანა ესე, რომელსა აღვსწერთ, წილხდომილ არს კავკასოსი¹, მისა თარგამოზისა. ხოლო მოვიდა რა ორნი ესე ძმანი, ლეკანს და კავკასოს, ლეკანს დაიპყრა წილი თვისი და, გამოსვლასა ხაზართ მეფისასა, მისცა მამის ძმისწულსა თვისსა ხაზართ მეფემან ტყვენი რანისა და მოვაკანისა, და ლეკანის წილი ქვეყანა, და დაემუნა თვისითა და მით მუნ. ხოლო ხოზო-

სახელის-
თვს

ნის, რომელი უწარჩინებულ იყო ნათესავთა ლეკანისთა, შემოვიდა მათა შინა და აღაშენა ქალაქი, უწოდა სახელი თვისი ხოზონხეთი და ხარკს მისცემდა ხაზართა. ხოლო კავკასოს დაიპყრა ქვეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღვამდე, კავკასის მთის ჩდილოთი ველითურთ, და ამისგან ეწოდა მთასა კავკასი და ველსა ოსი, ბოლოს მონაწყვეტი კავკასოსი, ვითამ მისი გამოსვლამდე ხაზართა. არამედ ხაზართა მეფემან მისცა ქვეყანა კავკასოსი ძესა თვისსა ურბანოს და ტყვენი ქართლ-სომხეთისანი. ამან მოსწყვიტა ნათესავი კავკასოსი, და დაეშენა აქა თვისითა და ტყვითა მით, და უწოდა ო ვ ს ე თ ი. ეს არს ხაზარულად „ზოგი თესვად“ ვითამ – „ზოგი მოვსწყვიდე და ზოგი დავსხი თესვად“. ვითარცა უწოდეს ბარდოსის წილს რანი, ესე არს წყლულნი, რამეთუ მუნ მოსწყიტნეს უამრავნი, მძორთა უტევანნი.

ხოლო ძე ტინენისა, დურძუკოს, უწარჩინებულეს იყო ნათესავთა შორის კავკასოსა, შემოივლტო კავკასის მთასა შინა, აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი. ამის გამო ეწოდა არაგვის აღმოსავლის კერძს, ლეკეთის საზღვრამდე, ძ უ რ ძ უ კ ე თ ი, ხოლო არაგვისა დასავლით, რომელ არს მდინარე ლომევი და აწ თერგი, რომელი დის ჳევიდამ კავკასთა შინათა, დვალეთი, მისვე ურბანოსისაგან ხაზარულათ, ესე იგი არს, „ორი წელიწადი“, ესე იგი არს, რამეთუ ვინადგან ძურძუკეთსა შინა მცხოვრებელნი და კავკასთა შინა მცხოვრებელნი ხარკსა მისცემდნენ ურბანოს, ამისთვის ორი წელიწადი უწოდეს, რამეთუ ორის წლისა შემდგომად ხარკსა გამოართმიდენ, რომელი დღე-

106

საც ეგრეთვე მოხარკენი არიან თვსთვსთა უფალთა, რომელსა უწოდებენ საჩუქარსა აწინდელს ჟამსა. ხოლო შემდგომად ფარნაოზის გამეფებისა, დარჩა ფარნაოზს ძურძუკი და დვალეთი, და სხვანი ჳევი იგინი დაშთენ მეფეთა ოვსთასა, და იწოდნენ ჳევი იგინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა მათგანვე. ხოლო შემდგომად კვალად განიყო ძურძუკეთი ძურძუკად *, ქისტად და დლიდვად, და ისახელა ესრეთ ანუ ძურძუკოს ძეთაგან ანუ შემოსულთა ოვსთაგანვე.

5

არამედ დვალეთიცა გაწიყოფების ჳევ-ჳევად და იწოდების ჳევი ესრეთ: კ ა ს რ ი ს-ჳ ე ვ ა დ, ზ რ ა მ ა გ ა დ, ჟ დ ე ლ ე დ, ნ ა რ ა დ, ზ რ ო გ ო დ და ზ ა ხ ა დ. ხოლო რომელნი დაშთენ მეფეთა ოვსთა, სახელნი მათნი არიან ესენი: ჩ ი მ ი, თ ა გ ა უ რ ი, ქ უ რ თ ა უ ლ ი, ვ ა ლ ა გ ი რ ი, ფ ა ი ქ ო მ ი, დ ი გ ო რ ი და ბ ა ს ი ა ნ ი, და სახელნი ესენი უწოდნენ ანუ დაბებთაგან, გარნა უმეტეს შემოსულთა ოსთაგან, რომელნი შემდგო-

10

15

მად ჩინგიზ ყეენთა მიმავლისა, ბათო ყეენმან მოსრნა ოვსეთი და მოაოწრნა, ხოლო ოვსნი შემოივლტოდნენ კავკასიათა შინა, და იწო[დ]ნენ სახელითა მათითა ჴეობანი ესენი ესრეთ, ვითარცა აჩენს გვარნი მათნი, რამეთუ უწარჩინებულესნი გვარით არიან ოვსნი, და გვარნი ოვსთანი ესენი არიან: ბასიანი, ბადელიძე, ჩერქესიძე, თაგაური, ქურთაული, სიდამონი და ჴახილიძე. ხოლო შემდგომად მოოწრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიასა შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაზარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რამეთუ აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვაროთა – კვალად დვილადვე. არამედ ჴევი, რომელი აღვსწერეთ ქართლსა ზედა, არს დვალეთისავე, გარნა ვინათგან მტკიძედ დაიპყრეს მეფეთა ქართლისათა, იგი უწოდეს შეცვლილითა სახელითა ჴევად, ვინათგან არს ჴევი შვენიერი. არამედ თ რ უ ს ო კვალად არს დვალეთისავე, და ეგრეთ საცნობი ესეცა.

20

25

30

ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა საზღვარი არს: აღმოსავლით თრუსოსა და ჴევის საზღვარი, მერმე მყინვარის კავკასი და ახოტის კავკასი, რომელნი ძენან სამჴრიდამ ჩდილოდ, და დასწყდების ჴევის ბოლოს მდინარესა ზედა ლომეკსა, მერმე ლომეკის მდინარე, ვიდრე ხეთამე-ჩერქეზის მთამდე; სამჴრით მზღვრის კავკასი, ჴევის-ყელიდამ წარსრული დასავლეთად, რომელ არს ბრუც-საბძელამდე, და ზეკარა, კედელა და რაჴა-დი გორ-ბასიანს შორისი კავკასნი; ხოლო ჩდილოთ ჩერქეზსა და მას შორის მთა მაღალი, და ჩერქეზის კერძოდ ტყიანი და ოსეთის კერძოთ უტყ[ე]ო, არამედ ღელეებთა შინა მცირეტყია-

35

40

*) დედანში „ძურკუკად“.

107

ნი; და დასავლეთით მზღვრის კავკასივე რაჴასა და ჟღელეს შორისი, მერმე ბასიანსა და სვანეთს შორისი.

ქვეყნისა
თჴს

5 ხოლო ქვეყანა ესე არს მაგარი და შეუვალი უცხოს მტერთაგან, მაღლის მყინვარისა და თოვლიანის მთის მიერ, რომლისა ყინულის სიმაღლე არს კ და ლ მჴარი ზაფხულის, კვალად სივიწროვისაგან და მაღლის კლდის ქარაფოვანთაგან, და მდინარეთა დიდთა და ჩქართა მომდინარეთაგან, რამეთუ ძნადად განვალს ცხენი ფონად, თჴნიერ ხიდისა, არამედ მცურავთაგანცა არა ძალიდების ცურვად. არა არს აქა ტყე, მცირეთაგან კიდე და იგიცა უმეტეს არყნალი, გარნა მდინარეთა კიდეთა და ღელოვანთა შინა, რამეთუ სივიწროვე-სიცივისა და კლდოვანობის გამო ვერ იზრდების, გარნა ვიეთნი ზიდვენ ჩერქეზის მთიდამ, და სხვანი სწვენ წივასა.

10

ხოლო სიგრძე ამის ქვეყნისა არს ჴევიდამ სვანეთის კავ-

15 კასამდე და განი ქართლის კავკასიდან ჩერქეზის მთამდე. არა-
 მედ ნაყოფიერება ამ ქვეყნისა არს მცირედი, ვინათგან არა-
 რაიმე მარცვალნი ნაყოფიერებენ თვნიერ ხორბლისა, ქრთილი-
 სა და შვრივისა, სიცივის, გვიან გაზაფხულისა და ადრე შე-
 მოდგომისათს. გარნა ამასაც ვერ სთესვენ მრავლად, უმი-
 20 წობისა და კლდოვანობის გამო. გარნა, რა იგი დასთე-
 სონ, ფრიად ნაყოფიერებს და მრავლად, და უკჭთუ მო-
 ვიდეს სეტყვა, რომელი ხშირობს მათ შინა, მოყმდებიან ძლი-
 ერად. კვალად არარაი მოვალს, და არა* უწყიან მტილი-
 25 იპოების კოწახური, კლდის მერსენი, უელი და ასკილი. პირუტ-
 ყენი არიან ცხოვარნი უდუმო-კუდიანი და მომცრო, ძროხა,
 ცხენი, თხა, ღორი, არამედ არა მრავლად, გარნა არიან ფრი-
 ად გემოიანნი სხვათა ადგილებთაგან უმეტეს. და ვინადგან
 აქუთ საძოვარნი და სათიბნი ომცირედ, ამისთჳს ვერც ინახვენ
 30 ცხოვართა, თვნიერ კ, მ და რ კიდე, ეგრეთვე ცხენთა და ძრო-
 ხათა ი, კ და მ და უფროსი არღარა. ხოლო არიან ვექანი,
 რომელ არს წყარო ანკარა მლაშე, და მრავლად ყოველსა ოვ-
 სეთსა შინა. ამას სმენ კაცნი და პირუტყენი, და ფრიად ერ-
 გებისთ გარნა უფროს პირუტყვთა, რამეთუ პოხიერ ჰყოფს,
 35 და გემოიან, და ურბილებს მატყლსა. ფრინველნი ჰყავთ ქა-
 თამნი და სხვანი არარანი, და გარეულნიცა წვრილთა სირთა-
 გან კიდე არარაი არს მუნ. გარნა არს ფრინველი შურთხი სა-
 ხელით, რომელი ყოველსა კავკასიასა შინა გვარობს, მგზავსი
 სახით კაკბისა და სიდიდით ორის ქათმის. ეს შურთხი შეიკრებს
 40 თჳსად საზამთროდ ბალახსა მრავალსა, და ამას ზამთარს შეუ-
 ქამს ჯიხვი, ხოლო შურთხი გამოიზრდების კურკლითა მისითა.

210

*) დედანში სიტყვა არ არის.

108

და არს ესე შურთხი ფრიად გემოიანი. ნადირნი არიან ვიეთთა
 ადგილთა ირემი, არჩვი, მშველი, ფოცხვერი, მელი, მგელი,
 ტურა, მაჩვი, დათჳ, კურდღელი, და არა მრავლად. ხოლო
 5 ჯიხვი, რომელი მგზავსობს თხასა, არამედ არს ფრიად უდი-
 დესი მისსა და შვენიერი სახითა და რქითა, ესე გვარობს კავ-
 კასთა ამათ შინა ყოველგან, ჯოგად და ჯოგად. ესე ვალს
 კლდესა ზედა ქარაფსა და მაღალსა, რომელსა ზედა ვერარაი
 ცხოველი შემძლებელ არს განსვლად: აღვალს იანვრის ტეხვრა-
 ქარიშხალსა შინა უმაღლესს კავკასსა ზედა, და შეაქცევს ცხვირს
 10 ქარსა, და დაწვების ეგრეთ, და არარაი ვენების. არს აქა ფუტ-
 კარი და ჰყავთ, და არა ეგდენ მრავლად, რათამცა კმა ეყოსთ
 თაფლნი. არიან აქა ლითონნი ვერცხლისა, ბრჳენისა, რკინისა,

5

10

გოგირდისა, გვარჯილისა და ქვისა ბროლისა, არამედ არა უწყიან კელოვნება გამოღებისა, რათამცა იხმარონ მრავლად. არა არს თევზნი აქა მდინარეთა შინა, ჩქარად დინებისაგან, თვნიერ ვიეთთამე ადგილებთა იპოების კალმახნი. 15

კაცისა და ჩვეულებისა, ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-თვალ-წარბანი, შავ-თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, ზნისა და ხე-ლოვნებისა- წერწეტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწეტნი, მკვირცხლად ფიც-ხელნი, თვსთა ქვეყანათა შინა მცირედ მჭამელნი, რამეთუ ჳმა იყოფენ თვნიერ წყალსა და პურსა და შრატსა, სხვათა ადგელთა 20

და სტუმრობათა შინა გაუძლომელნი, ვერ შემმართველნი ბრძოლასა შინა, რამეთუ ემინისთ ლაშკართაგან ფრიად. არამედ ღამით შემმართველნი და შემპარავნი ლაშკართა შინა და გამომსვლელნი, უსაქციელონი, ბრიყუნი, ქვეყანათა თვსთა ლაღნი და ამაყნი, სხვათა ქვეყანათა შინა მდაბალნი, გონიერად მოუბარნი, ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი, მომხვეჭნი, მესისხლენი, მემრუშავნი, ტყვის მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან. არამედ ქალნი მათნი იცმენ ქალწულებასა ვიდრე შერთვადმდე ქრმისა, და მერმე სახელ არს მათ შორის რაოდენნიცა უვისთ კურონი, რამეთუ სირცხვილად აქუსთ დღისით ხილვა ცოლ-შვილთა თვსთა ქრმისაგან. 25 30

ხოლო ცმულნი არიან ხამის პერანგით, საყელო ბერულად მოჭრილითა, და ნიფხავი ხამისავე. მას ზედა ჩოხა მოკლე მუჭლადმდე და პაიჭიცა შალისა. არამედ ჩოხა ნაოჭიანი და უფუჯასტო, ჩოხას ზეით ნაბადი მოსხმული; ფერჯთა ზედა ტყავთაგან აცვიათ, რომლისა არს ლ[ა]ნჩა გამობანდული დახეულის ტყავისაგანვე, და მას შინა შთასდებენ თომსა, და ჩაიცმენ ეგრეთ, რათა არა მოუსხლტეთ ფერჯი ყინულსა, კლდესა და ბალახთა ზედა. უდიდესნი იცმენ წულასა, და ბურავსთ თავსა ქუდი მგრგვალი და ბეწოსანი შალისაგანვე. ბოდიშობენ ურთიერთს და მიემშვიდებიან ქუდის მოხდით. სხედან სკამთა ზედა. არა- 35 40

მედ უწარჩინებულესნი მათნი იცმენ იმრიგადვე, ლეონსა, დარაიას, დარაიბაფთს, ყუთნსა და რაისაც ლარს იშოვნიან. ეგრეთვე მგზავსად იცმენ ქალნიცა, არამედ უგრძესად, და ბურავთ მათცა ქუდი იგივე, აცვიათ წულა-პაიჭი და არა ნიფხავი. 5 მოირტყემენ სარტყელსა კაცნი და ქალნიცა, ვითარიცა ძალუცთ შოვნად. სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტეანენი და სამწყსონი ნიქოზლისანი, და უფროს დვალნი. არამედ აწინდელთ ჟამთა დვალნი სახელით ოდენ ქრისტეანენი, რამეთუ იმარხვენ დიდმარხვასა, ხატთა, ეკლესიათა, და სამღვდელოთა პატივსა და თაყვანსცემენ, და სხვისა სრულიად უმეცარნი. არა უვისთ 10

მღუდელი, და უნათლისღებონი არიან, თვნიერ რომელნი ქართლსა და რაჭას მონათლვიან. ხოლო თაგაურნი, ქურთაულნი, ვალა- გირი, ფაიქომი, დიგირელნი და ბასიპანელნი, რომელთა თავნი და წარჩინეულნი მათნი არმან მოჰმადიანნი, და დაბალნი 15 გლეხნი ქრისტეანენი, გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჭამენ ღორსა, არიან ქრისტეანენი, და რომელნი სჭამენ ცხენსა, ესენი არიან მოჰმა- დიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მგზავსი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირვენ ელიას თხასა და ჯორცსა 20 შესჭამენ თვთვე, ხოლო ტყავსა გასჭიმენ მაღალს ძელსა ზედა და თაყვანისცემენ ტყ[ა]ვსა მას დღესა შინა ელიასასა, რათა არა მოუვლინოსთ ელიამ სეტყვანი და მოსცეს ნაყოფნი ქვეყა- ნისანი.

კვალად არიან, ვითარცა ნადირნი, უწიგნონი, უცოდ- 25 ნარნი. ენა აქუთ ძველი, დვალური, და აწ უბნობენ ოსურსა საკუთრად, ვინათგან ჩერქესთა ენა სხვა არს. ვიეთთა მოთა- ვეთა და ქართლსა და რაჭას მსვლელთა უწყიან ქართულნი, ხოლო ჩერქეზსა შინა მსვლელთა უწყიან ჩერქეზული და თათ- რული ჯაღათასი. შეირთევენ მდიდარნი ორსა და სამს ცოლსა 30 და დაბალნი – ერთსა, არამედ თუ მოკუდეს ძმა ერთი, შეირ- თავს მეორე ძმა თვს ძმის ცოლსა, ვინადგან მისცემენ სახლის პატივად ქალის სახლეულს ი, კ, ლ და მ ძროხასა, ამისთვის არღარა განუტევებენ სხვის შერთვად, არამედ ირთვენ თვთვე. უწყიან გვარნი, და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოვსნი.

ხოლო ესე ოვსი განიყოფების ესოდენ გვარად: სიღამო- 35 ნად, ჭახილიძე, თაგაურად, ქურთულად ბადელიძედ, ჩირქი სიძედ, ბასიანად, და არიანცა ესენი უ | წარჩინებულესნი სხვათა ზედა. და ამათ გვართა იციან გვართა თვსთა ნიჯადი, ერთმან მეორესა ზედა ლაშქრობა, შველა, მესისხლობა, რამეთუ უკჭთუ 40 მოკლას ერთმან, არა დასცხრების მეორე იგი გვარი შვილით- შვილამდე უკუნისამდე, თუმცა არა მოკლას მანცა, და მკულელი მოკლულსა მათთვის გვარსა ჩასძახებს საფლავსა შინა: „მოჰკ-

211

110

კალო მკულელი შენი“, და რწამთ ესე საცხონებლად მისად. არა- მედ უკჭთუ დაზავდნენ ბრჭეთაგან და მისცეს სისხლი, გარნა კვალადცა მოჰკლავს და უკუნსცემს სისხლსა, მონაცემსა თვსსა. არამდ დვალი უმდაბლესნი არიან გვართა, გარნა თუ განდიდ- 5 ნეს ანუ განმდიდრდეს ოვსი ანუ დვალი, ანუ შეირთავს ორ-სამს ცოლსა, ანუ აღაგებს კომკსა, ანუ მოჰკლავს კაცსა, და უკჭთუ მძლეველ ექმნას მესისხლე თვსი, შევალს კომკსა შინა და არ- ღარა გამოვალს სიკუდილადმდე. კვალად უწყიან პატივი მოხუ- ცებულთა თვსთა ფრიადი, და უვისთ, ვითარცა პატრონნი

თვსნი. ამათ მოხუცებულთაგან ჰყოფენ ბრჭობასა, და ზავსა, 10
 და ყოველსავე სამჭირნოსა თვსთა განაგებენ მათით. სიმდიდრე
 მათი არს თოფი, კრმალი, ჯაჭვი, ჯავშანი; სპილენძი და ოქრო
 და ვერცხლი მცირედ. არა უწყიან თეთრი, არამედ თეთრისა
 წილ ნაბადი, ჩოხა, ხამი, შალი, ცხვარი, ძროხა და ტყვე, და
 ვაჭრობენ ურთიერთსა შინა ამით. არცა უწყიან ადლი, არა- 15
 მედ მწყრთა; უწყიან უცხოთა სტუმართა პატივი და უვნებლო-
 ბით დაცვანი, რამეთუ ვერავინ რაის ავნებს ერთისა ვისმე სტუ-
 მარსა, ვინთაგან მოსწყდებიან მისთვის გვართ. არამედ თვთ
 გამოუხმენ, რაოდენნი ძალუცს სტუმარსა, და ამას უწოდებენ 20
 საჩუქარსა, რომელიცა ჯერ არს მათგან, იგინივე მიუხმენ. უწყიან
 ჰელოვნებანი ტყავისა, ქსოვა შალისი, თელვა, კეთება ნაბდისა
 კარგისა. იციან მჭედლობა, ზეინკლობა, ხეთა მუშაკობა, სახლთ
 შენება, არამედ არღარა ხმარობენ ქვიტკირსა. გარნა აღაშენე-
 ბენ სახლთა უსარკმლოდ, და მრავალსა ერთმანერთსა ზედა, 25
 და კომკსა ფიქალთა ქვათაგან მიწით, მაღალს კლდე გორიანსა
 ზედა, ვინათგან გამოუნახავთ უმჯობესად ზვავისა კვეთებისათვს,
 რამეთუ არღარა ეკვეთვის, გარნა ავიდეს რა კაცი კომკსა შინა,
 ირყევის და არა დაირღვევის, არამედ დგას მტკიცედ.

ხოლო ძველადნი არიან ციხენი, კომკნი, ეკლესიანი ქვიტ-
 კირისანი, მეფეთაგან ნაშენნი და უმეტეს, იტყვიან თვთ იგინივე, 30
 თამარ მეფისაგანსა. გამოიღებენ მიწიდამ ბრპენსა, გვარჯილასა,
 გოგირდსა. ქალთა მათთა უწყიან კერმანი წმინდა და კეთილნი.
 არა არს ქვეყანათა მათთა შინა მარილი, სელი, კანაფი, და ბანბა
 და აბრეშუმნი, რათამცა ყონ სამოსი თვსნი. ამისთვის უმეტესნი 35
 სცხორებენ ცხოვართა ტყავითა, გარნა ამათაც ზიდვენ ქართ-
 ლიდამ, რაჭიდამ და ჩერქეხიდამ. და ამისთვისცა მორჩილებენ
 თვსთვსთა მწარეთა და კვალად უმეტესად საზრდელთათვსცა.
 ხდიან მცირედს ლუდსაცა, არამედ არა არს მათ შინა სვივა,
 და იგიცა მიაკუთ ქართლიდამ, რაჭიდამ და ჩერქეზიდამ. კვა- 40
 ლად ხდიან და აკეთებენ იყსა, ბოზასა, პურთა და ქერთაგან,
 და სმენ დღესასწაულსა თვსსა და სტუმრობასა შინა. უწყიან
 სულთა მკვდართა მათთა სახსრად და მოსახსენებლად, რომელსა

5 უწოდებენ დოდსა, რამეთუ ცხენოსანთა კაცთა ორის-სამის
 დდის სავლიდამ გამოუშვებენ, და რომელი მათგანი უპირველეს
 მივალს, მას მისცემთ: ნიქსა და გარდაიხდიან პურობასა და
 ლხინსა დიდსა, ვის რაი ძალუცს, და ჰგონებენ ამას სალხინებე-
 ლად და საცხორებლად სულთათვს მკუდართა მათთათვს.

ხოლო მათთა, კევთა, მდინარეთა, წყალთა და შენობათა
 აღწერანი ესენი არიან, და დავიწყებთ კვეილამვე. ხოლო კევის
 ბოლოს არს ლ ა ზ უ რ ი. მას ქვეით, ჯარიებს მოერთვის კევის

ალაგებ-
 თათვა

- 10 არაგუს ქ ი ს ტ-მ უ რ ძ უ კ ი ს-წ ყ ა ლ ი. მას ქვეით არს
 ხ ე თ ა მ ე.
 არამედ ამ ქისტის-წყლის შესართავს, არაგვის დასავლით, ჩიმისათვის
 მაღლა მთის ძირს, არს ჩ ი მ ი, დაბა დიდი და კოშკოვანი.
 მოსახლენი არიან ოვსნი, სიდამონნი გვართა, და არიან აწ
 15 თავნი მათნი მაჰმადიანნი, ჩერქეზთა შინა სლვისათვის, არამედ
 არიან მისიცა უმეცარნი.
 ამის ჩიმის დასავლით და ჳევის დასავლით არს თ ა გ ა უ რ ი ს თ ა გ ა უ რ ი ს
 ჳ ე ო ბ ა ამისი მდინარე გამოსდის მყინვარის კავკასსა და ხო-
- 20 ხისასა. სიგრძით არს ხონიდამ ჩერქეზამდე და დის სამჳრიდამ
 ჩრდილოთ, და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდამ. ხოლო ამ თა-
 გაურის მდინარეს ერთვის ჩ ი მ ი თ ი ს-წ ყ ა ლ ი, რომელი გა-
 მოსდის ახოტის კავკასს. ამ ჳევზედ არს ჩ ი მ ი თ ი, დაბა დიდი
 და კოშკოვანი, ვითარცა ჩიმი ყოვლითავე. ამ ჳევის შესართავს
 25 ზეით თაგაურის-წყალს მოერთვის ყაზანს სხვა ჳევი, რომელი
 გამოსდის მყინვარის კავკასს, და ამ ჳევს მოერთვიან მყინვარის
 კავკასიდამ ჳევნი. არამედ ყ ა ბ ა ნ ი არს ამ ორთა მდინარეთა
 შორის, დაბა დიდი, კოშკოვანი. მას ზეით თაგაურის-წყალზედ
 არს, დასავლეთის კიდურზედ, ეკლესია მცირე ძველადვე აღშე-
 ნებული მეფეთაგან. ამას ზეით, ამავე წყალზედ, არს ჯ ი ბ ლ ი ზ ი,
 30 დაბა დიდი, კოშკოვანი, და ციხე, აღშენებული მეფეთაგან,
 მაგარი, შეუალი მტრისაგან. მას ზეით არს ყ ა ყ ი დ უ რ ი, დაბა
 დიდი, კეთილი, კოშკოვანი, და ხოხის კავკასის ჩამოსულს
 ძირში, გორა-კლდესა ზედა, ციხე, აღშენებული მეფეთაგან,
 ფრიად მაგარი. და არიან ჳევნი ესენი შენობიანნი და დაბნე-
 ბიანნი.
- 35 ხოლო თაგაურის დასავლით არს ქ უ რ თ ა უ ლ ი, რომ-
 ლისა წყალი გამოსდის ხოხისავე მთასა, და მოდის სამხრეთი-
 დამ ჩდილოთ, და გასჭრის ჩერქეზის მთასა, ვითარცა თაგაურის-
 წყალთ და მიერთვის ლომეკსა ანუ თერგსა. ხოლო სად გასჭ-
 რის ჩერქეზის მთასა, მის მთის ზეით მოერთვის ამ თაგაურის-
 40 წყალსა აღმოსავლიდამ ჳევი. მას ჳევს ზეით, დასავლეთით, ამ
 წყლის კიდურზედ, არს ეკლესია მცირე. მას ზეით, ამ წყლის
 აღმოსავლით კიდურზედ, არს ქ უ რ თ ა თ ა და ციხე მაგარი,

112

ნაშენი კლდესა ზედა. აქ მოერთვის აღმოსავლიდამ ამ წყალს
 ჳევი. ამ ორს წყალს შუა არს ქურთათა. ქურთათას ზეით მომრ-
 თვის დასავლიდამ ჳევი ქურთაულის-წყალსა. ამ ორს ჳევს შუა
 არს დაბა ჯ ა ბ ა. ამას ზეით არს ჩიმი. ამ წყალზედვე დაბა, ორს
 ჳევს შუა. ამას ზეით ხოსოს კავკასის მთის ჩამოსავალზედ არს

212	კ ვ ა რ ა, დაბა კეთილი, კოშკოვანი, და ციხე დიდი და მაგარი, შენი მეფეთა. კვარადამ გარდავალს გზა ხობის კავკასსა ზედა, ნარასა და ზროგოს. ხოლო ქურთაულსა და თაგაურს განჰყოფს* მთა, ხობიდან ჩამოსული ჩდილოთ კერძოდ ჩერქეზის მთამდე, ქურთაული-თაგაურს შორისი; და თაგაურსა და ჯევსა განჰყოფს მთა მყინვარი და ახოტი, და მთა ახოტიდან ჩამოსული ჩდილოთ კერძოდ, ჩინსა და თაგაურს შორისი.	10
ვალაგირის- ფაიქომი- სათუს	ხოლო ქურთაულის დასავლით არს ჯეობა ვ ა ლ ა გ ი რ ი ს ა და ფ ა ი ქ ო მ ი ს ა, რომელი იწოდა დაბნებთ გამო, მუნ მყოფთა. და წყალი ვალაგირისა გამოსდის ხობისვე კავკასსა და დის სამჯრიდამ ჩდილოთ. ამას მოერთვიან ჯევნი მცირენი. და არს ჯეობა ესე დაბნოვანი, მოსახლენი – სიდამონი და ჭახილიძენი. ხოლო განჰყოფს ვალაგირსა და ქურთაულს მთა ხობიდანვე ჩამოსული, ჩდილოთ მდებარე ჩერქეზის მთამდე, ვალაგირსა და კასრის ჯეობას შორისი. არამედ სამთა ამათ ჯეობათა მზღვრის: აღმოსავლით მთა, რომელი დავსწერეთ, ჯევსა და თაგაურს შორისი ჩერქეზის მთამდე; საჯართ მთა ხობის კავკასი, ფრიად მაღალი, და მყინვარი, და უმაღლესი ბრუცაბზელ-ზეკარისა. ამან მოიგო სახელი თვისი ხობვით სლვისათვის, რამეთუ ძნიად გარდავალს ცხენნი მას ზედა, გარნა მკვირცხლნიცა – ჭირითა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მყინვარის კავკასიდამ კასრის ჯობამდე. და კვალად მზღვრის ჩდილოთ კერძ მთა ჩერქეზისა და დასავლით კასრა-ვალაგირს შორისი მთა.	15 20 25
კასრის-ჯევი- სათუს	ხოლო ვალაგირისა ანუ ფაიქომის დასავლით არს კ ა ს რ ი ს ჯ ე ო ბ ა, რომელი იწოდების აწცა დ ვ ა ლ ე თ ა დ. და აქუს სიგრძე დვალეთს ზეკარის კავკასიდამ ვიდრე ჩერქეზამდე. და მდინარე ამისი გამოსდის ზეკარისა და ზახა-თრუსოს მორისს კავკასთა და მოდის სამარიდამ ჩდილოთ. ხოლო კასრის ჯეობასა შინა მოერთვიან ამ წყალს, დიგორისა და ამის შორისის კავკასიდამ, ჯევნი და გარდავლენან მას ზედა გზანი დიგორს. ეგრეთვე ვალაგირსა და ამის შორისის მთიდამ მოერთვიან ჯევნი და გარდავალს გზანი ვალაგირსა და ფაიქომ[ს]. და არს ჯეობა კასრისა, კასრის-კარიდამ ჩერქეზის მთამდე, შენობიან-დაბნებიანი. ხოლო კასრის-კარ[ი] არს ქვემო-ზრამაგას ქვეით, სად მოვიწროვ-	30 35 40

*) დედანში „განჰყოფს“.

დების ბოხის მთის ჩამოსულის კლდითა, და გლოლისა და ამის შორის კავკასის ჩამოსულის კლდითა. და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თვნიერ მათსა

5 ოვსნი. და არს ჳეობა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი. აქა არს ლითონი ბრჳენისა მრავალი, რომელსა სწურვენ იგინივე. კვალად არს გოგირდი ფრიად კარგია არს ლითონიკა ვერცხლისა, არამედ არა უწყიან გამოღება. კვალად კლდის ნოტიობისაგან აკეთებენ გვარჯილასაცა.

10 ხოლო ამ კასრის-კარს ზეით მოერთვის, ქვემო-ზრამაგას, ჟღელის-კველის კავკასს, მოდის სამჭრიდამ ჩდილოთ. ამ წყალს მოერთვიან აღმოსავლიდამ და დასავლეთიდამ ჳევენი მცირენი. და ჟღელესა და გლოლას შორის კავკასზედ ამ ჳევებიდამ გარდავლენან
15 გზანი გლოლას. ამის მდინარის სათავიდამ გარდავალს გზა კედელის კავკასსა ზედა კუდაროს, და რაჭას, და ქართლს. და არს ჳეობა ესე შენობიან-დაბნებიანი. აქა არს ქალაქას დაბას წყარო დიდი, რომელი ჟამ რაოდენმე დის, და ჟამ რაოდენმე დადგების, და არღარა გამოსდის, მერმე კვალად
20 გამომდინარდების და კვალად დადგების. ხოლო განიყოფის ჳეობა ესე აღმოსავლეთიდამ ზეკარიდამ ჩამოსულის მაღლის მთით ქვემო-ზრამაგამდე, ჟღელე-ზრამაგას შორისითა, სამჭრიდამ ჩდილოთ კერძოთ მდებართა, და სამჭრით ზეკარა-კედელის კავკასითა; დასავლით ამასა და გლოლას შორისიო კავკასითა, კვალად კედელის კავკასითა; ჩდილოთ ამასა და გლოლის შორისის კავკასიდამ ჩამოსულის მთით, რომელი შეჳკრავს
25 კასრის-კარსა.

ხოლო ქვემო-ზრამაგას არს კასრისა და ჟღელის-წყლების შესართავს შუა, და ციხე დიდი, ფრიად მაგარი; იტყვიან აღშენებულსა თამარ მეფისაგან, და დაბა კოშკოვანი.

30 ხოლო ქვემო-ზრამაგას ზეით ერთვის ნარის-კეობის-წყალი. გამოსდის ხოხის კავკასსა, დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. და აქუს ამ ჳეობას აღმოსავლით ხოხის კავკასი; სამჭრით ხოხიდამ ჩამოსული მთა მაღალი, ამასა და ზროგოს შორისი; დასავლით ზრამაგის-ჳევი და ჩდილოთ ხოხისავე კავკასი. ამ ჳემში არს დაბა ჴ მოსახლენი. ხოლო ამის შესართავს ზეით არს ზემო-ზრამაგა, დაბა კოშკოვანი და ეკლესია მცირე. აქ მოერთვის ჳევი ზეკარიდამ მომდინარე და მოერთვის დასავლეთიდამ. და ამ ორთ ჳევთ შორის არს ზრამაგა.

40 ხოლოამ ზრამაგას ზეით მოერთვის ზოგოს-კეობის-წყალი. გამოსდის ხოხისავე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და აქუს ჩდილოთ ნარის მთა და სამჭრით ზახის

მთა, აღმოსავლით ხოხის კავკასი და დასავლით ზამაგის-ჳევი, და არს დაბოვან-შინობიანი.

ზახისათვის ხოლო ამის შესართავს ზეით მოერთვის ზახის-კეობის-

ჟღელის-კველისათვის

ზრამაგათათვის

ნარასათვის

ზროგოსათვის

წყალთა გამოდის თრუსოსა და ზახას შორის კავკასსა, მოდის
აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, არამედ ბოლოს მოდრკების და 5
მიერთვის ზრამაგის-წყალსა. ამ ზახის-წყალს მოერთვის სამარეთ-
ჩრდილოდამ ჳევნი, და არიან დაბანი კომკოვანნი. აქა არს ეკლე-
სია მცირე. აქიდან გარდავალს გზა თრუსოს, მალრან-დვალეთს
და ჟბას, დიდ-ლიახვზედ. ამას აქუს აღმოსავლით თრუსოს მთა; 10
სამართ კავკასი ზეკარისა; ჩდილოთ ამასა და ზროგოს შორისი,
ხოხიდან ჩამოსული მთა; დასავლით ჳევი ზრამაგისა. კვალად ამ
ზრამაგის-ჳევის სათავიდან გარდავალს ზეკარაზედ გზა ქართლს
დიდ-ლიახვზე.

თრუსოსათვის

ხოლო ზახის აღმოსავლეთის მთის იქით არს თრუსო,
რომელსა აქუს აღმოსავლით მთა, ხოხიდან და ჳევის-ყელიდან 15
ჩამოსული მთანი შთასავალამდე, და მთანი ესენი განჳყოფენ
ჳევსა და თრუსოსა: სამართ კავკასი, მთიულეთსა, მალრან-
დვალეთსა და თრუსოს შორისი; ჩრდილოთ მყინვარი და ხოხის
კავკასნი; დასავლით თრუსოსა და ზახას შუათი მთა. და არს
თრუსო სამ ჳეობად გამოდის ერთი ზახის მთასა, მეორე მალ- 20
რან-დვალეთის კავკასსა და მესამე ხოხის კავკასსა. ამ ჳეობაზედ,
სოხისაკენ არს ეკლესია ყოვლად-წმიდისა მცირე. და
არიან ამ კვეთა დაბნები ცი არამედ კეობანი ესენი, რომელნი
აღვსწერეთ მალრან-დვალეთითურთ, არიან დვალეთი. და კვა- 25
ლად დიდის-ლიახვისა, პატარას-ლიახვისა, ქსნის-კევისა და
კუდაროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე, ამ დვალეთიდან გარ-
დასულნი რჯულითა, წესითა და ზნითა ერთნი, და დღესაც
213 მონათესავენი ურთიერთთა.

ხოლო ამ დვალეთს მზღვრის: აღმოსავლით მთა თრუსოსა
და ჳევს შორისი, და კასრის-ჳევსა და ვალაგირს შორისი მთა; 30
სამართ კავკასი მალრან-დვალეთისა ზახისა, ბრუც-საბძლისა,
ზეკარისა და კედელისა [არამედ ბრუც-საბძელი ეწოდა,
ვინადგან არს მგზავსი საბძლისა და უქმი, ხოლო ჳეკარა
კარსავით მყოფისა, სადა გავლის მას შორის გზა, და კედელა 35
– ამართებით ყოფისათვის კედელსავით. არამედ ქართლიდან
ესე კავკასნი უმეტეს ყოველთა კავკასთაგან უმაღლესად მჩენა-
რებენ და დიდად, და ამისთვის უწოდესცა სპარსთა იალბუზი^{1,*}
და მარადის მყინვარედ იხილვებიან, რამეთუ ზაფხულს გზებთა
ამათ ზედა ვლენენ ცხენით, გარნა პირითა, და თვნიერ ზაფხული-
სა ვერცა ერთი სულიერი]. ბოლო ჩდილოთ მზღვრის დვალეთს 40

*) დედანში ამ სიტყვის ზემოდან არის მცირე წრე.

ხოხის კავკასის მთა და, კასრის ბოლოს, ჩერქეზის მთა; დასავ-
ლით – მთა კავკასი, კედელიდან წამოსული, რაჭასა, გლოლასა

[და] ამას შორისი, მერმე დიგორსა და ამას შორისი, ვიდრე ჩერქეზის მთამდე. არამედ რომელნი აღვსწერენით – ჩიმი, თა-
5 გაური, ქურთაული, ვალაგირ-ფაიქომი და დვალეთი, ამათ ყო-
ველთა მდინარენი ჩადიან ჩერქეზსა შინა და მიერთვიან ლო-
მეკსა ანუ თერგს სამჭრიდამ.

ხოლო კასრის-ჯევის დასავლით არს დიგორი, რომელი დიგორი-
განიყოფის ორად – ჩ ე რ ქ ე ზ ი ძ ე დ და ბ ა დ ე ლ ი ძ ე დ. და არს სათვს
10 სიგრძე ამისი რაჭის კავკასიდამ ჩერქესამდე. ამისი მდინარე
გამოსდის ღებისა, გლოლისა და ამის შორისს კავკასსა, მოდის
სამჭრიდამ ჩდილოთ კერძოდ და ჩადის ჩერქეზში, მიერთვის
ლომეკს. ამას უწოდებენ რიონსავე, ვინათგან მასვე კავკასსა
გამოსდის აქათ, და იქით – რიონი იმერეთისა. და ამ მდინარეს,
15 ჩერქეზის მთას ზეით, ერთვის ჯევი, გამომდინარე ბასიანის
მთისა, და მოერთვის დასავლეთიდამ. ამას ზეით ერთვის სხვა
ჯევი, გამომდინარე კასრის-ჯევისა და ამას შუათის მთიდამ, და
დის აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. ეს ჯევი არს ბადელიძისა.
ამ ჯევს, რიონის შესართავს ზეით, ერთვის სხვა ჯევი, სიგრძით
20 ჩერქეზის მთიდამ მომდინარე, და მოერთვის ჩდილოდამ. ამ
ჯევიდამ გარდავალს გზა ჩერქეზსა შინა. ამ ჯევს ზეით კვალად
მოერთვის სხვა ჯევი სამჭრიდამ. ამათ შესართავს შუა კლდე-
ზედ, არს მალლა ციხე და მცირე ეკლესია. არამედ ესენი, რო-
მელნი დავსწერეთ ჯევი, არიან ბადელიძენი, და არიან შენო-
25 ბიასი და დაბნეზიანნი და კომკოვანნი მრავლად, რომელთა
შინა მოთავენი მათნი არიან ყმიანნი მეზატონენი. ხოლო ამ
ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით, რიონზედ, არიან ჩერქესი-
ძენო და მას ქვეით, ჩერქეზის მთამდე, კვალად ბადელიძენივე.
და ამ ბადელიძის-წყლებს სათავიდამ გარდავალს გზანი კას-
30 რის-ჯევში, ჟღელის ჯეობაში და ქელმაჰმადის სოფლიდამ ჩერ-
ქეზსა შინა.

ხოლო ამ ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის
რიონს აღმოსავლიდამ მდინარე რიონივე. გამოსდის გლოლასა
და ამას შორისს კავკასსა, მოდის სამჭრიდამ ჩდილოდ. ამას
35 მოერთვის სხვა ჯევი აღმოსავლიდა[მ], გამოსდის ამასა და ბადე-
ლიძეს შორისს მთას. ამაზე გარდავალს გზა ბადელიძეებში.
ამას ზეით მოერთვის კვალად სხვა ჯევი აღმოსავლიდამ, მისვე
მთის გამომდინარე. ამ რიონის სათავიდამ გარდავალს გზა კავ-
კასზედ გლოლას, სადა არს, კავკასის ძირში, დიდს მაღალს
40 კლდესა შინა, ქვაბნი გამოკვეთილნი დიდ-დიდნი. მოგზაური
მივალს მას ქვაბსა და დილას წარვალს, ჩავალს გლოლას.
ეგრეთვე მუნიდამ მოსრული, მუნ განისვენებენ დაშრომისათვს.

და მეორის ამის რიონიდან გარდავალს გზა ღებს. არამედ ამ გზებზე ზაფხულით * ცხენით ვლენან **, გარნა ჭირითა დიდითა, და თუნირ ზაფხულისა – ვერი ქვეითნი. და ამ ჳეობასა ზედა არიან დაბნები და შენობანი. და მზღვრის დიგორს: აღმოსავლით კავ- 5 კასი, ამასა და კასრა-ჟღელეს შორისი; სამჯრით კავკასი, ამასა და გლოლა-ღებს შორისი; ჩდილოთ. მთა, ამასა და ჩერქეხს შორისი, მალალი და დიდი; დასავლით კავკასი, ამასა და ბასიანს შორისი.

ბასიანისათჳს

ხოლო დასავლით დიგორისა არს ბ ა ს ი ა ნ ი, ჳეობა დიდი, რომელსა შინა დის მდინარე, გამომდინარე რაჭისა და 10 ბასიანს შორისის კავკასიდან, და მიდის სამარიდამ ჩდილოთ კერძოდ, სიგრძით კავკასიდან ჩერქეხის მთამდე. ამის მდინარეს მოერთვიან ჳევენი აღმოსავლილამ მამომდინარენი, ამასა და დი- გორის საშუალის კავკასიდან, და დასავლეთიდან სვანეთისა და ამის შორისის კავკასიდა. და ამ ჳევებიდან გარდავლენან გზანი 15 სვანეთს და დიგორს. და ამის წყლის სათავიდან გარდავალს გზა რაჭას, ღებს და ლუხუნზედ. და მზღვრის ბასიანს: აღმო- სავლით მთა კავკასი, ბასიანსა და დიგორს შორისა; სამჯრით მთა კავკასი, ამასა და რაჭას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეხისა, ბასიანსა და ჩერქეხს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და 20 სვანეთს შორის. და არს ესე ბასიანი შენობიანი, დაბნებიანი და უმეტეს გვარიანნი სხვათა ყოველთა ოსთაგან, და არიან მეზა- ტონენი ყმიანნი. და მდინარე ესე ჩადის ჩერქეხსა შინა. მერმე მიერთვის თერგის მდინარესავე. არამედ რაოდენნი კავკასნი აღვსწერენით, სვან მარადის მყინვარედ და თოვლ,ლიანად, ვი- 25 თარცა სხვა სნხელდობ გამოვაჩინეო კავკასთა მთანი. კვალად რაოდენნი დაბანი ციხოვან-კოშკოვანნი დავსწერეთ, იგინი მათ უწოდებენ ქალაქად. არამედ ვინადგან არა აქუსთ მართ- ველობა და განწყობილება ქალაქთა, აქა დაბად ვსთქვით.

ქისტისათჳს

ხოლო აწ ვიწყებთ ჳევის აღმოსავლეთის კერძოთ კავკა- 30 სიელთა, ვინადგან შევასრულეთ დასავლეთის წილი. გარნა ჳევის ბოლოს, სადა დაივაკებს მდინარე არაგვი ანუ ლომევი, ამ არაგვს, ხეთამის დაბის ზეით, ერთვის ქ ი ს ტ ე თ ი ს-წ ყ ა ლ ი და ძურ- ძუკისა. ესე მოერთვის აღმოსავლეთიდან, გამოსდის ძურძუკეთსა და ფშავ-ჳევესურეთს [რომელი არს ფხოელი] შორის კავკასსა, 35 დის სამჯრიდამ ჩდილოთ და მცირედ ჩდილო-დასავლეთ შუა. სიგრძით არს კავკასიდან ლომეკამდე. ხოლო სად იყრებიან ორნი ესე მდინარენი, მუნ არს შუაში ჯ ა რ ი ე ხ ი, კლდე დიდი, მოვლებული ველსა დიდსა გარე, ქარაფოვანი, და ამითი არს

) დედანში: „ზათხულით.

**) „ ვლენად“.

ფრიად მაგარი, და შენი არის კოშკი დიდი, ზღუდოვანი, ვი-

თარცა ციხე, და ა | მ წყალსა ზედა, ჳეობაში, ამ ჳარიებს ზეით, არს ქ ი ს ტ ე თ ი დაზნებანი, შენობიანი.

ბურძუკი-
სათჯს

5 კვალად ამის სამჭრით, ქისტეთ ზეით, არს ძ უ რ ძ უ კ ი.
შენობიანი, დაზნებანი, კომპოვანნი ორნივე. ამ ჳეობათა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი, ქისტ მურძუკსა და ღლიდეს შორის; სამჭრით კავკასი, ფშავ-ჳესურსა და ძურძუკს შორის; დასავლით კავკასი, ქისტ-ძურძუკსა და ჳევს შორის; ჩდილოთ მთა ჩერქეზსა და ქისტეთს შორის. და გარდავლენან გზანი
10 ქისტ-ძურძუკიდან ამ კავკასებთა ზედა ჳევს, ფშავ-ჳევსურეთს, ღლიდვეთს და ჩერქეზთა შინა.

ხოლო ამ ქისტ-ძურძუკის აღმოსავლეთად არს ღ ლ ი ღ ვ ე თ ი, ღლიდ. ოსისაგან, ძურძუკოს ძის ძისაგან, სახელდებული ანუ უმო- სელობისათჯს წოდებულნი, რომლის მდინარე გამოსდის ფშავისა და ღლიდვის შორისს კავკასსა, და მოდის სამჭრიდამ ჩდილოთ და მიერთვის *... წ ყ ა ლ ს ა, მერმე მიერთვის ბორა ღ ნ ი ს-წ ყ ა ლ ს ა. ამ წყალზედ არს ა ნ გ უ ს ტ ი, დაბა დიდი. და არს შენობიანი ჳეობა ესე და დაზნებანი. და მზღვრის ღლიდჯს: აღმოსავლით მთა ღლიდჯსა და...* შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზსა და ღლიდეს შორისო; სამჭრით კავკასი, ღლიდჯსა და ფშავს შორისი; დასავლით მთა, ღლიდჯსა და ძურძუკს შორისი. ხოლო ანგუსტის მოსახლენი არიან მგზავსნი ჩერქეზთა. რჯულით მოჰმადიანნი, სუნნი. ხოლო ამ ღლიდვის აღმოსავლით არსი...* ჳ ე ო ბ ა, რომლისა მდინარე გამოსდის ამასა და პანკის
25 შორისს კავკასსა, მოდის სამჭრიდამ ჩდილოთ, მიერთვის ღლიდვის-წყალსა, და მერმე მიერთვიან ბორაღნის-წყალს დასავლეთიდამ. და არს ჳეობა ესეცა შენებანი-დაზნებანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით თუშეთსა და ამას შორისი კავკასი; სამჭრით კავკასი პანკისსა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზისა, ამასა და ჩერქეზს შორისი; დასავლით მთა, ამასა და ღლიდეს შორისი. არამედ ეს ჳევნი, რომელნი აღვსწერეთ, პირველ იყო ყოველთა სახელი ძურძუკეთი, ხოლო აწ ესრეთ განიყოფებიან.

ხოლო არიან ჳერბანი ესენი ფრიად მაგარნი და შეუალნი
35 მტერთაგან, მთით, კლდითა, სივიწროვითა, და მდინარითა, და ტყითა, მწირი და მოუსავლიანი, მცირე პირუტყვიანი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი. ეგრეთვე კაცნიცა რჯულითა, სარწმუნოებითა, ჳნითა, ქცევითა, ჩვეულებითა სცან ოსთაებრ-არამედ აქუსთ ენა თჯსი საკუთარი, და ქალნი მათნი მოსილნი
40 სხვებრ. არცა უწყიან კლვა და მესისხლობა ურთიერთთა, გარნა

*) დედანში აქ დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

თუ შეიმთხვეს, მოხუცებულთა მათთა განგრძობითა ზავ ჰყოფენ. და არიანცა უმეტეს პირისწყლიანნი ოსთაგან, კაცით ქალამდე. არამედ იციან ორ-სამ ცოლობანი და მრუშება ქრმინობასა შინა, გარნა ქალწულთა – არაოდეს, ვითარცა ოსთა. უწყიან ქვიტ-კირნი, და მით აღიშენებენ სახლთა, კოშკთა და სიმაგრეთა. ხოლო მორჩილებენ და აძლევენ ხარკთა ჩერქეზთა, მემკრეთა თვსთა, უსაზრდლობისა, საშიშლოსა და მარლისათვს.

5

119

აღწერა საჩინოთა ადგილებთა* სამცხე-საათაბაგოსი

ადგილებთა
სახელის
წარმოჩენი-
სათვს

5 ხოლო ქვეყნისა ამის სახელი არს საკუთარი ქართლი ამისთვს, რამეთუ არს წილივე ქართლოსისა, და მისგანვე ეწოდა ქართლი და, შემდგომად სიკუდილისა მისისა, საქართლო ანუ საქართველო, და იწილების დღედმდეცა ეგრეთვე. არამედ, ვინადგან ჟამითი-ჟამად შეეძინნენ სახელნი მრავალნი განყოფილებისაგან და ადგილებთა განყოფისათვს, და ისახელნეს ესრეთ: რამეთუ შემდგომად ქართლოსის სიკუდილისა ცოლმან მისმან, განყო რა ძენი თვსნი, და მისცა უხუცესსა ძესა თვსსა მცხეთოს ტფილისისა და არაგვის დასავლეთი, და ფანავრის ტბის დასავლეთის ქვეყანა, წილი ქართლოსისა, ზღვამდე სპერისა, 10 და ტაოსა და კლარჯეთს შორისის მთამდე, და დაიპყრა მცხეთოს ქვეყანა ესენი; ამან მცხეთოს უწოდა ტფილისის და არაგვის დასავლეთს, ლიხის მთამდე და ტაშიშ-კარამდე, შ ი დ ა-ქ ა რ თ ლ ი და ტაშის-კარსა და ფანავრის დასავლეთს ზღვამდე 15 უწოდა ზ ე მ ო-ქ ა რ თ ლ ი, და განყო იგივე ქართლოსის სახელი ესრეთ. ხოლო შემდგომად მცხეთოს განუყო სამთა ძეთა თვსთა წილი თვსი და მისცა უფლოს, ძესა თვსსა, რა იგი აღვსწერეთ. და ძესა თვსსა ოძრახოს მისცა ტაშის-კარს ზეითი და მტკვრის დასავლეთი, ვიდრე ზღვამდე, საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელ 20 არიან აწ სამცხე, გურია, ლიგრო, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკეტი, ოლთისი და ტაო; და ამათ ადგილებთა უმეტეს ეწოდა ზემო-ქართლი.

25 ხოლო ფანავრის დასავლეთი და მტკვრის აღმოსავლეთი, ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, მისცა მცხეთოს ძესა თვსსა ჯავახოს, და ამის მიერ ეწოდა ამ ადგილებთა ჯავახეთი. და არიან ამათ ადგილთა შინა ჯავახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკვრის აღმოსავლეთი; ხოლო კლარჯეთი არა არს წილი ამათი, არამედ ფარნაოზ დაიპყრა შემდგომად აზონის სიკუდილისა. და არს საზღვარი ამისი: აღმოსავლით მთა, რომელი განვლის კლარ-

*) დედანში: „ადგინებთა“.

120

ჯეტსა და ტაოს შუა ზღვამდე სამჯრით მთა იგი, რომელს
სდის მდინარენი და ერთვის ჭოროხსა; დასავლით მთა აზრუმ-
ბასიანს შორის განვლილი ზღვამდე, და ჩდილოთ შავი ზღვა.
და არიან ამით შინა თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაი-
ბურდი და ჭანეთი [არამედ უცნობელ არს, რით ეწოდა სახელი 5
ესე, გარნა საგონებელ არს ლელარჭნილთა და კლდოვან-ღრატო-
ღრიღოვანებისა მიერ და მაღალთა მთათაგან, რამეთუ მთა-
ბარი ახლორებს ესრეთ, ჟამისა ანუ ნახევარ-ჟამისა სავალთა
არს თოვლი და ბართა ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი და
ყოველნი ნაყოფნი]. 10

და ესრეთ განიყო სახელი ზემო-ქართლისა სამად. არამედ
აწ ოძრახოს წილს, გურიის მთამდე და არსიანის მთამდე, უწო-
დებენ სამცხეს, მცხეთოსისა და ქალაქის მცხეთის გამო, პირ-
ველვე წოდებულა მცხეთის მორჩილებისათჳს [კვალად იტყვიან:
ოდეს აღაშენა სუმბატ ბივრიტიანმან ¹ ციხე ღემრთს, სამთა ცი- 15
ხეთათჳს ლომ[ს]ისა, ოძრახესა მეპირისპირედ, ესე იგი არს სამ-
ციხეთა, ამით იწოდა სამცხე]. ხოლო ამისვე წილი გურია აღვ-
სწერეთ იმერეთსა ზედა, მუნ იხილავ. ხოლო ჭოროხის მდინარე
იწოდა ქვა-ყრილობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა,
რამეთუ მის მიერ დის მჩქეფრად და ჩქარად, და ჳევსა მისსა 20
– ლიგანის-ჳევად, კლდოვან განლიგებისათჳს ანუ დაბისაგან;
ეგრეთვე შავშეთი – ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა-კლდო-
ვან ტყის გამო, და არტანუჯი – შვენიერებისათჳს: „არა ტანი,
არამედ უნჯი“, ანუ იწოდნენ ძეთაგან ოძრახოსათა, რომელთა
ეწოდათ სახელნი ესენი, და დაიმკვიდრეს რა ადგილნი ესენი, 25
უწოდეს სახელნი თჳსნი არამედ ჯავახეთს უწოდებენ მასვე
ძველს სახელს. ხოლო არტ[ა]ნი ეწოდა მისვე ჯავახოსაგან,
ვითამ ჯავახეთის – „არა ტანი, არამედ პირი“, და კოლა იწოდა
მუნ მცირე ქალაქის გამო. ხოლო ქვეყანასა კლარჯეთისასა
ეწოდნენ სახელნი იგინი დაბნებთა და ქალაქებთაგან, მუნ მყო- 30
ფებთა, ანუ მის ძეთაგან ჰაოსისათა; და ჭანეთს ეწოდა მათ-
განმვე, ანუ შემდგომად მლიქნელობისა და მდედრობისა მათ-
თათჳს ჭანად. არამედ ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა
ამათ ადგილებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა მესხნი *, იგივე
ძველი სახელი სამცხეთოსი, და სიმოკლისათჳს მესხნი ითქმის. 35

*) ამის გასწვრივ დედანში მარჯვენა აშიაზე სწერია: „ამათ ყოველთა
კრებით ქვეყანასა სწერენ ძველს ლეოდრაფიასა შინა, უწინარეს მაკედონე-
ლისაცა. სახელსა მოსხი, ესე იგი არს მესხი, და მთათა დევაბონისას,
ირიჯლუსას, ყალნუსა და თორთომისას-მესხის მთა. ამით საჩინო არს,

მცხეთოსისა და მცხეთისაგან იწოდა სახელი ესე, და არს ძველითვე, ვითარცა იწოდა ბაგრატიონობასა შინა“.

(ვახუშტი).

121

ხოლო ბრწყინვალემ მეფემ გიორგიმ მისცა რა ათაბაგობა და მის ქვეშე დააწესნა მის ქვეყნის ერისთავნი, მიერით იწოდა საათაბაგო, და უმეტეს განდგომილებისა ყვარყვარე ათაბაგისაგან ², და ისახელების დღედმდე საათაბაგოდ.

5 ხოლო სიგრძე ქვეყნისა ამის არს ქართლის საზღვრიდამ ქართლის-ყელამდე და ბაიბურდისა და ჭანეთის საზღვრამდე, და განი დევაბოინისა, და ირიჯლუს, და ყალნუს მთებიდამ ღადოსა და გურიის მთამდე და ზღვამდე. და მზღვრის ქვეყანასა ამას: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღვსწერეთ, და 10 მთა ყარსისა, არტან-კოლას დადა ყარს შორისი; სამჯრით მთა წინვსენებული, სომხით-ქართლის საზღვარი, რომელი აწ ისახელების ირიჯლუსა და დევაბოინის მთად; ჩდილოთ მზღვრის მთა ღადო ანუ ფერსათი, და მთა აჭარა-გურიის შორისი*, და 15 ზღვა პონტოსი: დასავლით .მთა აზრუმისა, ეზინგის და საქართველოს-ყელს შუა წავლილი, ანუ რკინის-პალოსი, და მისრული ზღვამდე, რომელი აღვწერეთ ტრაპიზონისა და ჭანეთის საზღვარი.

ხოლო არს ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროვან მთიანი, კლდიანი, ჳევიანი, ღრატოიანი, ტყიანი, შამბ-შროშ-ნიანი, მდინარიან-წყაროიან ტბიანი და მცირედ ველოვანი. 20 ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი და დიდთოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული. რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძლისი, თჯნიერ აგარაკთა. ჳავით მშვენი და 25 კეთილი, არამედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი. ნაყოფიერებს ქვეყანა ესე ყოვლითა მარცვლითა და არა ყოველგან. ადგილად აკეთებენ აბრეშუმსაცა მცირედ. და ხილნი, რომელნიცა აღვსწერეთ, არიან მრავლად და კეთილნი. არიან წალკოტნი, მტილნი და სავარდენი. გარნა ტყეთა, მთათა და ველთა ვიეთთა 30 ადგილებთა შინა მრავალ არიან, ვინადგან მთა და ველნი შროშნითა ფშვიან. პირუტყვენი ყოველნი მრავალნი და ნადირნი მრავლად, არამედ ქურციკი არა არს. ფრინველნი ურიცხვნი, გარნა დურაჯი, შხერო, ასკატა არა არს აქა. ჩიტნი და სირნი უამრავნი. მდინარენი მრავალნი, დიდნი და ჩქარად მომდინარენი. წყარონი ტკბილნი, მშვენი და კარგნი. ტბანი კეთილნი და თევზიანნი, და უმეტეს კალმახნი, დიდნი და წვრილნი. არამედ ზუთხი არა არს მდინარე-ტბათა ამათ შინა, არცა კირ-ჩხიბი. მწერნი და მძრომელი ადგილ-ადგილ მრავალნი და ადგი-

ქვეყანისათჳს

*) დედანში ამის პირდაპირ აშიაზე სწერია: „ესენი არიან მოსხის მთანი“.
(ვახუშტი).

122

222 * ლად არა ეგდენნი. ფუტკარი მრავალნი, და თა | ფლნი კარგნი
და მრავალნი.

კაცისათჳს

ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი,
არამედ უმეტეს ნელიად და ენატკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი,
მცნენი, შემმართველნი, მშვენიერნი, ცოდნა-ველოვნების მოყვა- 5
რენი, არამედ აწ, მაჰმადიანობის გამო, არღარა. სარწმუნოებით
იყუნენ წლისამდე ქრისტესისა ჩქევ, ქართულისა ტიდ-მდე სრუ-
ლიად ქრისტეანენი ქართველთა თანა და სამწყსონი ქართლის
კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან
მოჰმადიანნი, და გლეხნი ქრისტეანენი, არამედ კლარჯეთს 10
გლეხნიცა უმეტესნი მოჰმადიანნი; გარნა ვინანიცა არიან ქრის-
ტეანენი, იგინიცა უმწყსელნი არიან, ვინათგან არღარა რაისა
მორჩილებენ ქართლის კათალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს
მათთჳს. ამისთჳს უეფისკოპოზონი და უხუცონი არიან. თჳნიერ 15
რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად აქუსთ იგივე
ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა
უმბობენ აწ თათრულსა და თგსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის
მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე. სამოსლით მოსილნი
არიან წარჩინებულნი და მოჰმადიანნი. ვითარცა ოსმალნი, და
ქრისტეანენი, ვითარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთ- 20
ნიმე მესხნიცა, ვითარცა თრიალელნი. და გულისხმა ჰყავ ეგრეთვე
ქალნიცა მათნი.

სამცხისათჳს

ხოლო ქვეყანასა ამას შინა არიან მდინარენი უდიდესნი
მტკვარი და ჭოროხი, რამეთუ მტკვარს მოერთვიან ყოველნი
მდინარენი სამცხისანი, ჯავახეთისანი და კოლა-არტანისანი, და 25
ჭოროხს სრულიად კლარჯეთის მდინარენი, თჳნიერ ჭანეთისანი.
ამისთჳს ჩვენ კვალად ვიწყებ[თ] მტკვრიდამვე აღწერასა, ვინად-
გან დაგვიშთა ქართლიდამ სრულიად აღწერა მისი. და მდინარე
ესე მ ტ კ ვ ა რ ი გამოსდის კოლას ზეით არსიანის მთას, და აწ
წოდებულსა ყალნუს და ყარსის მთასა. და მუნიდამ მიდის სამჯრე- 30
თიდამ ჩდილოეთად, ვიდრე ახალციხის-წყლის შესართავადმდე,
მერმე მუნიდამ გაბრუნდების აღმოსავლეთად და მიდის დასავ-
ლეთიდამ აღმოსავლეთად ჭობის-წევამდე; და მას ქვეითი აღვს-
წერენით ქართლსა ზედა. გარნა ესე მტკვარი დის ერუშეთის
მდინარის შესართავიდამ, ვიდრე ჭობის-წევამდე, ქართლისაგან 35
უმეტეს ჩქარად, და კლდოვანსა, და ჭრამსა ქვიანსა შინა. და
ერუშეთის მდინარის შესართავს ზეით, არტანსა და კოლასა შინა,
ფრიად მდორედ და გრეხით სივაკის გამო. და არსცა თევზთა

სიმრავლე მას შინა. და მთის კერძოდ უფროს კალმახნი დიდნი და წვრილნი. სასმისად არს გემოიანი და შემრგო, უფროს ქართლისაგან, და სხვად არარადმე სახმარი.

40

*) 221 და 222 გვერდი ორი ფურცლისაგანაა შეწებებული.

123

ხოლო ამ მტკვარს ჭობის-ჯევეს ზეით მოერთვის ჩდილო-
დამ ქ ვ ა ბ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ამ ჯევის
დასავლით, მტკვრის კიდეზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი,
მაგარი [ვგონებ ამას დ ე მ ო თ ი ს ც ი ხ ე დ, რომელი აღაშენა
5 სუნბატ ბივრიტიანმან და განავსნა სპითა, შემწედ წუნისათვს,
და შურად ოძრახოსა და ლომისასათვს, და რათა ვერღარა ვი-
დოდნენ სპანი ქართლისანი მას ზედა, ვინათგან ჯავახეთი ეპყრა
მასვე]. ამ ციხეს ზეით მოერთვის მტკვარს ჯ ე ვ ი ბ ო ბ ნ ა ვ ი ს ა,
10 გამომდინარე კოდიანის მთისა. მოდის ჩდილოდამ სამჯრით
მტკვრამდე. ამას ზეით მოერთვის მტკვარს ს ლ ე ს ი ს-ჯ ე ვ ი
ჩდილოდამ გამოსდის ფერსათს და მოდის სამჯრით [ამ ჯევე-
თაგან ერთს ვგონებ ლ ო გ ა დ-ჯ ე ვ ა დ]. სლესის-ჯ ე ვ ი, ზეით
მოერთვის მტკვარს სამჯრიდამ თ ი ხ რ ე ვ ი ს - კ ე ვ ი, გამომდი-
15 ნარე კოდიანისა და მომდინარე ჩდილოდ. ამ თიხრევის-ჯევეს
მოერთვის ყ ი ნ ც ვ ი ს ს სხვა ჯ ე ვ ი, გამოსდის კოდიანსავე
თიხრევის-ჯევეს ზეით, მტკვრის კიდეზედ, სამჯრით არს ა წ ყ-
ვ ე რ ი ¹, ქალაქი და ციხე დიდშენი. მოსახლენი არიან მესხნი,
სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი, არამედ წარჩინებულნი –მოჰმა-
20 დიანნი. აქა არს ეკლესია დიდშენი, შვენიერად ქმნული, გუნ-
ბათიანი, ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლისა. იჯდა მიტრაპო-
ლიტი, მწყემსი ყვიზის კორტანეთს ზეითისა, და მტკვრის ჩდი-
ლოეთისა, და ბოცოს-წყლის ჩდილოეთის კერძოსი, ვიდრე გუ-
რიის მთისამდე. გარნა აწ უქმი არს, არამედ ციხესა შინა დგა-
ნან იენგიჩარნი. აქ არს ხიდი მტკვარსა ზედა.

25 ამი[ს] ზეით მტკვარს მოერთვის ზ ი კ ი ლ ი ს-ჯ ე ვ ი,
ჩდილოდამ, აგარას. გამოსდის ფერსათს და მოდის სამჯრით.
ამ ჯევეს ზეით, ხიდისთავს, მტკვარს მოერთვის* სამჯრიდამ
ხ ო ს კ ი ო ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე კოდიანისა და მომდინარე
ჩდილოთ. ამის პირისპირ, მცირეთ ზემორ, ჩდილოდამ, მოერთ-
30 ვის მტკვარს წინუბანს ა ბ ა ნ ო ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ფერსათს და
მოდის სამჯრით. ამ ჯევეს ზეით, წნის, ერთვის მტკვარს წ ნ ი-
ს ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ეს მოდის პირველ
ჩდილო-დასავლეთიდამ აღმოსავლეთს-სამჯრეთს შუა, მერმე
ჩდილოდამ სამჯრია. ამ ხევზედ არს, წ ნ ი ს ² ზეით, მონასტერი
35 მაღალს კლდესა ზედა, კეთილშენი, გუნბათიანი და აწ უქმი.
ამ ჯევის სათავეს, მთასა შინა, არს ჭვინტის დასავლეთად ჯ ვ ა-

40 რ ი ს-ც ი ხ ე, მაგარი და დიდშენი. ჭ ვ ი ნ ტ ა ს არს მონასტერი
კეთილი, შვენიერშენი და აწ უქმი. წნისს არს მტკვარზედ ხიდი
კარგი. ამ ხიდს ზეით მომდორდების მტკვარი და მოდრკების
სამჭრიდამ აღმოსავლეთად; სად მოდრკების, მოერთვის მტკვარს

*) დედანში ამ სიტყვის შემდეგ გამეორებულია: „ხიდისთავს“.

124

მუნ ა ხ ა ლ ც ი ხ ი ს-წ ყ ა ლ ი, და ახალციხის-წყალი ეწოდების
კვანჯღამდე ამ წყალსა, და მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავ-
ლეთად.

ხოლო კ ვ ა ნ ჯ ღ ა ს ზეით ახალციხის-წყალი განიყოფის
ოთხ მდინარედ, და ეწოდების თვს თვსი სახელნი. ხოლო ამ 5
ახალციხის-წყალს, მტკვარს ზეით, მოერთვის ო ლ დ ა მ ი ს-ჯ ე ვ ი
მარდაებთან. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის სამარიდამ
ჩდილოთ. ამ ჳევს ზეით, ახალციხეს ერთვის ურიებთან ბ ო რ-
ჯ ო მ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთი[ს] გამომდინარე და მომდინარე 10
ეგრეთვე. აქა არს ა ხ ა ლ ც ი ხ ე ქ ა ლ ა ქ ი³, ფერსათის მთის
კერძოთ ჩამოსულს კლდესა ზედა. არს ციხე ქალაქის თავს [ამას
ვგონებ ლ ო მ ს ი ა დ, ვინათგან, ისახელების რა ახალციხე ცხო-
რებასა შინა, არღარა მოიხსენების მერმე ლომსია]. ამ ახალ-
ციხეს უდის წყალი თვსი სამჭრით, და დასავლით ლ ი კ ა ნ ი ს-
ჯ ე ვ ი, რომელი გამოსდის ფერსათს და მოდის სამჭრეთად. 15
ხოლო ქალაქი არს მოზღლუდვილი ციხიდამ ქვიტკირის სამის
ზღუდით. მას შინა მოსახლენი არიან წარჩინებულნი და ჩენილნი
მოჰმადიანნი, და ვაჭარნიცა. გარნა სახლობენ სომეხნი, ურიანი
და მცირედნი მესხნიცა. ჰავით არს მშვენი, ზამთარს ცივი და
თოვლიანი, ზაფხულის არა ეგდენ ცხელი. გარემოს ქალაქისა 20
წალკოტნი, ვენახნი და ხილნი მრავალნი. აწ მჯდომარებს ფაშა
მუნ, რომელსა უწოდებენ საქართველოსანი კვალად ათაბაგადვე,
ხოლო ოსმალნი ახალციხის ფაშად, და უპყრავს ამას სრულიადი
სამცხე-საათაბაგო.

223 ხოლო ახალციხეს ზეით, კვანჯღას, მოერთვის ახალციხის- 25
წყალს ო ც ხ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის ფერსათს და მოდის
ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამჭრეთ შუა. ამ
ოცხეს-წყალს ერთვის, ვაშლობს, პ ა ნ ტ ნ ო ვ ა ნ ი ს-ხ ე ვ ი,
გამომდინარე ფერსათისა, და მოდის ჩდილოდამ სამჭრით. ამ
ჳევს ზეით, მთის ძირში, არს ო ძ რ ა ხ ე¹, რომელი აღაშენა 30
ომრახოს ქალაქი და ციხე, და უწოდა სახელი თვსი. ამისაგან
ეწოდაცა საერისთოსა ამას საერისთო ომრახოსი, და იყო ქა-
ლაქი და ციხე, განყოფილებისამდე სამეფოსა, საერისთოდ, და
შემდგომად მისა – დაბად; ხოლო აწ არს ოჯერ, და ციხე შე-
მუსვრილი. მცირედ ამის ქვეით, სამართ, არს მთის კალთას 35

წყაროდ გამომდინარე, ფრიად დიდი და ცხელი, მდულარის მგზავსი, რომელსა უწოდებენ ოცხეს. მას ზედა არს შენი აბანო, და ბანობენ მრავალნი, რამეთუ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა ძლიერსა, მუწუკსა და ბუგრსა, ძნიად საკურნებელსა მკურნალ-თაგან. გარდავალს აქედამ გზა კაკას ხიდზედ, ბაღდადს. ამ გზას ეწოდა, მთით, რ კ ი ნ ი ს-ჯ ვ ა რ ი *

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

125

ამ ოცხის-წყლისა და ახალციხის-წყლის შესართავს ზეით იყრებიან ერთად ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყალნი, და მომრ-თვიან ოცხე-ახალციხის წყალსა. და ქ ვ ა ბ ლ ო ვ ა ნ ი ს-წყ ა ლ ი დის ოცხეს წყლის სამჭრით და გამოსდის გურიის მთასა, მოდის ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამჭრეთს შუა, და ამის სამჭრით დის ბ ო ც ო ს-წყ ა ლ ი. ეს გამოსდის გურიისა და აჭარის მთასა, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. და ამ ბოცოს-წყალს, ხვანას ზეით, ერთვის სხვა კვევი, რომელი გამოსდის გურიისვე მთასა. ესეც მოდის დასავლეთიდან აღმო-სავლეთად. ამას ზეით, ბოცოს-წყალზედ არს, ნ ა ო ხ ა რ ს, სასახლე თამარ მეფისა, დიდშენი, შვენიერს ადგილს და აწ ოჯერ. ბოცოს-წყალსა და ქვაბლოვანის-წყალს შორის, ხ ვ ა ნ ა ს და უ დ ე ს² შორის არს მთა, წარსრული გურიის მთიდან აღმო-სავლეთით. ამ მთასა შინა არს ვ ა ნ ა ს³ მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, შვე-ნიერი, კეთილნაგები და მუნვე ქვაბნი გამოკვეთილნი, დიდ-დიდნი, კლდესა შინა და აწ უქმნი. ამავე მთაში არიან ზეგანის დაბნებნი.

ხოლო ბოცოს და ქვაბლოვანის-წყლის შესართავს ქვეით ამ წყალს ერთვის ჯ ა ყ ი ს-წყ ა ლ ი, გამოსდის არსიანის მთას და მოდის აღმოსავლეთად, და მოერთვის ბოცო-ქვაბლიანის-წყალს სამარადამ. და ამ ჯაყის-წყალს, ჰვინტას ქვეით, მომრ თვის ტ ყ ი ს-ს ო ფ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის მთას და მოდის სამჭრით. ამ კვეს ზეით ჯაყის-წყალსავე, წურწყუმას, მოერთვის ფ ო ც ხ ვ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთსა და მის შორის მთასა, მოდის დასავლეთად და მერმე ჩდილოდ. ხოლო წ უ რ წ ყ უ მ ა ს⁴ არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშვენიერად ნაგები და დიდი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ბიციოს-წყლისა და ახალციხის-წყლის სამჭრეთისა, ვიდრე მტკვრადმდე, და ერუ-შეთისა, და არსიანის მთამდე. წურწყუმს ზეით, ჯაყის-წყალ-ზედ, არს ყ ვ ე ლ ს⁵ ც ი ხ ე, მრავალჯერ შემუსვრილი და აწ ოჯერი. ყველს ზეით, მთაში, არს ზ ა რ ზ მ ა ს⁶ მონასტერი გუნ-ბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს და აწ უქმი. ხოლო ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყლის სათავიდან გარდავლენან გუ-რიას და აჭარას გზანი, და ჯაყის-წყლის სათავიდან გარდავალს

35 აჭარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავიდან გარდავალს ერუშეთს გზა. არამედ აწ, ვინადგან აღვსწერეთ ახალციხის დასავლეთი, ამისთვის კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე და აღვსწერთ მის შემრთველს წყალთა.

40 ახალციხის-წყლისა მტკვრის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერთვის ც უ ნ ქ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის მთას და მოდის აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. ამ ჳევს ერთვის ღ რ ე-ლ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთის კალთის გამომდინარე. ამ ჳევზედ არს 126

ს ა ფ ა რ ა ს ⁷ მონასტერი, შვენიერად დიდშენი, გუნზათიანი, ყოვ-
ლად-წმიდისა. ეს იყო შემკული ყოვლითა საეკლესიოსა და წმი-
დათა ნაწილებითა, და დაეფლოდნენ ათაბაგნი, და აწ არს
ხუცის ამარ. ამავე ჳევს ზეით, ცუნქის-ჳევს მოერთვის ჭ ო ბ ა-
რ ე თ ი ს - ჳ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგ- 5
რეთვე [ამას ვგონებთ ხ ი ნ გ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე დ]. ამ ჳევს მოვრთვი
ან, ჳევაშენებს, ორნი ჳეენი, დასავლეთიდან მომდინარენი. ხოლო
ხოზას ზეით არს, ცუნქა-ღრელის ჳევთ შორის, თ მ ო გ ვ ს ⁸,
კლდესა ზედა, ციხე შენი; თმოგვი იყო ქალაქი, არამედ აწ არს
დაბა. კვალად მტკვარს მოერთვის, ცუნქის-ჳევის შესართავის 10
პირისპირ, აღმოსავლიდან, ი ნ წ ყ ო რ ა ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე
კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.
ამ ჳევს მოერთვის, გიორგი-წმიდას, სხვა ჳევი სამჳრიდამ, მცირე.
ხოლო ცუნქის-ჳევს ზეით, მტკვრისა და წითელის კლდის და-
სავლეთით, არს მონასტერი გუნზათიანი, დიდშენიერი, შვე- 15
ნიერს ადგილს და აწ ცალიერი. კვალად მტკვარს მოერთვის,
წითელ-კლდეს ზეით, ღობიეთის პირისპირ, ო შ ო რ ი ს-ჯ ე ვ ი.
ესე გამოსდის კოდიანის მთას და მოდის დასავლეთად. ამ ჳევ-
ზედ, ზემო-ოშორას ზეით, არს მონასტერი გუნზათიანი, დიდ-
კეთილად ნაგები და აწ ცარიელი. ოშორას-ჳევის შესართავს 20
ზეით, ი ნ დ უ ს ა ს, არს ხიდი მტკვარზედ. მას ზეით მოერთვის
მტკვარს ს ვ ე ლ ი ს-ჯ ე ვ ი დასავლეთიდან.

ამას ზეით ერთვის მტკვარს ა ს პ ი ნ ძ ი ს-ჯ ე ვ ი აღმოსავ-
ლეთიდან, გამოსდის კოდიანისას ანუ ჯავახეთის მთას. ამის
შესართავთან არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ა ს პ ი ნ ძ ი ს თავს ⁹ და 25
აგარის ბოლოს არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი. ასპინ-
ძის ზეით, ჩდილოთ კერძოთ, არს მ გ ე ლ- ც ი ხ ე, მაგარი, დიდ-
შენი. ამავე ჳევზედ, ო თ ა ს, არს კლდესა შინა გამოკვეთილნი
ქვაბნი დიდ-დიდნი სახიზრად. ოთას ამ ჳევს ერთვის ჯ ა ბ ო ე-
თ ი ს - კ ე ვ ი. გამოსდის ჯავახეთის მთას. და ასპინძის-ჳევის 30
სათავეზედ, მთის ძირში, არს შ ო რ ა პ ა ნ ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ¹⁰
უგუნზათო, შვენიერს ადგილს, დიდშენი, სრულიად სოფის
კენჭით და აწ ცალიერი. ასპინძის-ჳევის შესართავს ზეით მო-
ერთვის მტკვარს ვ ა რ ე ნ თ ი ს - ჳ ე ვ ი. გამოსდის ერუშეთის

მთას, მოდის დასავლეთად. ვ ა რ ე ნ თ ა ს არს ც ი ხე მაგარი, კლდესა ზედა შენი. ამ ჴევის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერთვის აღმოსავლიდამ კო ხ ტ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ჯავახეთის მთას ანუ კოდიანს და მოდის დასავლეთად. კოხტას ამ ჴევს მოერთვის სხვა ჴევი, მისვე მთის გამომდინარე. ამ ორს ჴევს შორის არს ც ი ხ ე კო ხ ტ ი ს ა, დიდშენი და მაგარი. კვალად მტკვარს მოერთვის, კოხტის ჴევის შესართავს ზეით, და დ ე-ში ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა და დ ე შ ს ¹¹ არს

35

40

127

მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შეგნიერს ადგილს შენი, აწ ცალიერი. ამ ჴევის შესართავს ზეით, ნ ი ჯ გ ო რ ი ს პირისპირ, მტკვარ | ს მოერთვის შ უ ლ ა ვ რ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე მოუშეთის მთისა.

- 5 ამ ჴევს ზეით, ხ ე რ თ ვ ი ს ¹, ერთვის ჯავახეთის მდინარე მტკვარს, რომელსა უწოდებენ ჯჰავახეთი[ს] მტკვრად, და ამ მდინარეს მოერთვიან ყოველნი ჯავახეთის მდინარენი. ხერთვის არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ამ ხიდს ზეით მოერთვის მტკვარს ქ ა ჭ ა რ ა ქ ი ს-ჯევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ ჴევს ზეით მოერთვის მტკვარსვე ქ ა რ ზ ა მ ე თ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე. ქ ა რ ზ ა მ ე თ ს არს მონასტერი გუნბათიანი ², მდიდრად შენი, კეთილს ადგილს და აწ ცალიერი. ამას ზეით არს ვ ა რ მ ი ა ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ³, კლდესა შინა გამოკვეთილი, სენაკ-პალატები-
15 თურთ, და მას შინა აღშენებული ძ ა მეფის გიორგისაგან და შესრულებული თამარ მეფისაგან. ესე შემკული იყო საეკლესიოს სიმდიდრითა და ყოვლის წესიერებითა. დაფლულ არიან ძ ა მეფე გიორგი ⁴, ოე მეფე კოსტანტინე ⁵ და სხვანიცა. არამედ აწ ცალიერი.
- 20 ხოლო აქამომდე რომელნი აღვსწერენით, ესე არს უმეტესად ზემო-ქართლი და შემდგომად სამცხე წოდებული, და აწცა სამცხედვე ისახელების. და მზღვრის ამ სამცხეს: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა და მთანი კოდიანისა, შარვაშეთისა და საზღვარი ჯავახეთისა; სამჯრით მთა ერუშეთისა და სამცხეს
25 შორისი, მერმე არსიანის ნთა, შავშეთსა და ყველს შორისი. ხოლო, ა რ ს ი ა ნ ი ს მ თ ა მ დებარებს სიგრძით აჭარის მთიდან არტანამდე, აღჭოსავლეთ-სამჯრეთს შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შუა და არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. გამოსდიან მდინარენი ამიერ და იმიერ. არს ყვავილოვანი, ბალახოვანი,
30 წყაროიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი. არტახიდან მოდრკების არსიანის მთა და წარვალს სამჯრით, მიადგების ყარსის მთას. ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს – ქ ვ ა ყ რ ი ლ ს, და კოლას – ყ ა ლ ნ უ მ თ ა ს. ამ მთას აქუს აღმოსავლით კოლა, არტანი,

35 და დასავლით არტანუჯი და ფანასკეტი. და არს მთა ესე არ-
სიანსავით, არამედ უმეტესად უტყეო. ხოლო დასავლით
მზღვრის სამცხეს მთა გურია-აჭარისა, რომელი მდებარებს.
ჩდილოდამ სამკრით, ფერსათის მთიდამ არსიანამდე, და არს ესე-
ცა თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, წყარო-მდინარიანი, შამბ-
40 ყვავილიანი, ნადირ-ფრინვლიანი. და ჩდილოთ მზღვრის მთა
ფერსათი, არამედ პირველწოდებული და დო და ლო მ ს ი ა,
და ქართლის კერძოდ ეწოდებას მ ა ხ ვ ი ლ ო, რომელი არს
128

უმაღლესი და მარადის თოვლიანი, მყინვარი, და სიმაღლეს
სიწვრილისათჳს ეწოდა მახვილო.

და ძეს მთანი ესე აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად, ქართლის
ჯეობიდამ გურიის მთამდე. არს თხემთა უტყეო და კალთათა
ტყიანი, გარნა რომელთამე ადგილთა თოვლიანი, ყინულიანი 5
მარადის, ბალახოვანი, შამბნოვანი, ყვავილოვანი, წყარო-მდი-
ნარიანი, ნადირ-ფრინვლიანი მრავლობით. ჩდილოთ აქუს იმე-
რეთი და სამხრით სამცხე. და ამ საზღვართა შორისი არს
სამცხე, შიგნით მთიანი, გორიანი, ღრატოიანი, ჯეკიან-კლდიანი,
მაგარი მთაბართა სიახლოვითა, ვენახიანი, ხილიანი მრავლად. 10
მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ, პირუტყვიანი მრავლად,
არამედ ცხოვარნი უმრავლესად. ჰავით მშვენი და შემკული,
აგარაკოვანი. თევზნი, თვნიერ ზუთხისა, მრავალნი და გემო-
იანნი ყოველნი. კაცნი და ქალნი, ვითარცა ადვსწერეთ, იუწ-
ყეთ ეგრეთ. არამედ გლეხნი კვალადცა მაჰმადიანდებიან ჭირი- 15
სათჳს დიდისა.

ხოლო აწ ვიწყებთ ჯავახეთს. და სად ერთვის მტკვარს
ჯ ა ვ ა ხ ე თ ი ს-მ ტ კ ვ ა რ ი, ამ ორს მდინარეს შორის არს
ხ ე რ თ ვ ი ს ი, მტკვრის აღმოსავლეთის კიდეზე და ჯავახეთის-
მტკვრის სამკრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიად მაგარი, და 20
დგანან აწ იენგიჩარნი. არამედ ეს ჯავახეთის-მტკვარი გამოს-
დის ფანავრის ტბას და მოერთვის საღამოს ტბასა, კვალად გა-
მოსდის საღამოს ტბასაცა და მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს
შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. სიგრძით არს საღამოს
ტბიდამ ხერთვისამდე, და დის ფრიად, და ღრმას, და კლდიანს 25
კრამსა შინა, რომლისა იმიერ და ამიერ არიან გამოკვეთილნი
კლდესა შინა ქვაბნი მრავალნი სახიზრად. ხოლო ხერთვის ზეით
ამ ჯავახეთის-წყალს ერთვის გ ო კ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, გამოსდის
შარვაშეთის მთას ანუ ჯავახეთისას, მოდის გოკიამდე ჩდილო-
დამ სამართ, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერთვის 30
ჯავახეთის-მტკვარს ჩდილოდამ. გ ო კ ი ა ნ ⁶ არს ქალაქი მცირე.
მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი. გოკიას
ქვეით ამ გოკიის-წყალს ერთვის ო ლ დ ა მ ი ს-წყ ა ლ ი, გამომ-
დინარე შარვაშეთის მთისა და მომდინარე ჩდილოდამ სამკრით.

ჯავახეთი-
სათჳს

ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავის, ჯავახეთის-მტკვრის სამკრით, მაღლა მინდორსა ზედა, მთის ძირად, არს ტ ბ ა კ ა რ-წყ ა ხ ი ს ა, ⁷ დიდი და აღვსილი თევზითა, უმეტეს კალმახითა, ფრიად გემოიანითა. ამ ტბას მოერთვის წყ ა ლ ი ფ ო ს ო ს ი, რომელი გამოსდის ყარსის მთას და მოდის ჩდილოთ კერძოთ. ამ წყალზედ არს, ტბის მჭვრეტი, წყ ა რ ო ს-თ ა ვ ს, ეკლესია ფრიად დიდ-შვენიერი ⁸, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა მირდატ გორგასლის ძემან. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი მტკვრის აღმოსავლეთისა არტანთურთ, ვიდრე ყარსის მთადმდე და ხავეთამდე ამავე წყალზედ არს ფ ო ს ო ა ნ უ ჩ უ ლ უ რ ე თ ი. ამ ფოსოს აქუს აღმოსავლით მთა ნიალის-ყურისა, სამკრით მთა ყარსისა, დასავლით მთა არტანისა და მის შორისი, 5 ჩდილოთ მთა ნიალის-ყურისავე, წყაროს-თავის სამკრით, რომელსა გასჭრის წყალი ფოსოსი. და არს ეს ფოსო უვენახო, უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ყოვლითა, მოსავლით, პირუტყვით და კაციტა.

ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავს ზეით, ჯავახეთის-მტკვარსა ზედა, სამკრეთისაკენ, კიდეზედ, არს წ უ ნ ა ⁹, რომელი აღაშენა – ციხე-ქალაქი, მტკიცედ მოზღუდვილი – ჯავახოს, მცხეთოსის ძემან. ამასვე უწოდეს ც უ რ ი, შემდგომად უწოდეს ამასვე სომეხთა ქ ა ჯ თ ა-ტ უ ნ ი, და მერმე ეწოდა ქ ა ჯ თ ა-ც ი ხ ე. იყო ქალაქი და ციხე და საერისთო ერთმე-15 ფობამდე. არამედ აწ არღარა არს ქალაქი, გარნა ციხე არს. ამ წუნას ზეით, ჯრამის თავს, მინდორზედ, სამკრით კერძოთ, არს კ უ მ უ რ დ ო ს ე კ ლ ე ს ი ა,¹⁰ გუნბათიანი, ფრიად დიდშენი, შვენიერად ნაშენი, რომელი აღაშენეს კოსტანტინეს მოგზავნილთა ჟამსა* [მირიანისასა]. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი სრულიად ჯავახეთისა, ხერთვისის ზეითისა. ხოლო წუნას ზეით ჯავახეთის-მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ ბ ა რ ა ლ ე თ ი ს მ დ ი-20 ნ ა რ ე, რომელი გამოსდის ფანავრის ტბისა და სანსრების შორისს მთას და მოდის აღმოსავლეთად. ამ წყალზედ, მტკვრის შესართავს ზეით, არს ბ ა რ ა ლ ე თ ი¹¹, მცირე ქალაქი. მოსახ-25 ლენი არიან მესხნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი. ბარალეთს ზეით, ამ წყალს, კაჭიოს, მოერთვის ა ზ ა ვ რ ე თ ი ს-ჯ ე ვ ი, გამომდინარე შავრაშეთის მთისა და მომდინარე სამკრეთად. ამას ზეით ამავე წყალს ერთვის, ბოჟანოს ქვეით, ბ უ შ ა თ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამო | დის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამას ზეით, 30 მასვე ბარალეთის მდინარეს მოერთვის მ ო დ ე გ ი ს-ჯ ე ვ ი, მისვე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე.

ხოლო კვალად ბარალეთის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის ჯავახეთის-მტკვარს, სამხრიდამ, ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ ი ს წყ ა ლ ი, რომელი გამოსდის აზოცის დაბის მცირეს ტბას და 35 მოერთვის მცირედ მუნვე ხავეთის ტბასა, და კვალად, მის ტბის გამომდინარე, მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუადაამ

ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. ხოლო ახალქალაქი¹ არს ამ
ორთა მდინარეთ შესართავს შორის. ესე იყო ქალაქი მოზღუდ-

*) უკანასკნელი ხუთი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან,
მარჯვენა აშიაზე გატანით. ტექსტი გადასულია, უკანასკნელი სიტყვა აღარ
გაირჩევა. მ. ჯანაშვილს წაუკითხავს „მირიანისასა“.

130

ვილი და ციხე ძლიერი, არამედ შეიმუსრა მრავალგზის. გარნა
აწ აღაშენა კვალად შავშეთის ბეგმან ქართლიდამ. ამ ახალქალაქს
ზეით არს ამირანი ს-გორა², მტკვრის სამჯრის კიდეზედ.
მუნ არს მტკვარსა ზედა ხიდი. ამას ზეით არს ტბასა
ლა-
მოსი³, დიდი და აღვსილი თევზითა გემოიანითა ამისთვს, 5
რამეთუ არს ანკარა და ქვიანი. ამის სამჯრით არს ტბა
ფა-
ნავრისა⁴, რომელი აღვსწერეთ ქართლსა ზედა. და ამ ფა-
ნავარს გამოსდის ჯავახეთის-მტკვარი, დაბას გასადინარსა⁵.
ესე არს ჯავახეთი. და არიან ამ ტბებთა და მდინარე-
კევთა ზედა დაბნები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის ჯავა- 10
ხეთს: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელიცა აღვსწე-
რეთ; სამჯრით მთა ნიალის-ყურისა რომელი მდებარებს გოლის
ტბიდამ ანუ ხავეთიდამ ყარსის მთამდე ანუ ფოსოს წყაროს-თა
ვამდე, აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. და არს მთა ესე სრუ- 15
ლიად უტყეო, ბალახ-შამშ-ყვავილიანი და წყაროიანი, ხოლო
ფოსოს კერძონი და წყაროს-თავის კერძო მტკვრამდე – ტყიანი,
ნადირიან-ფრინველიანი. ხოლო დასავლით მზღვრის ჯავახეთს
ძველად მტკვარი, და აწ ნიჯგორს-ხერთვის ზეითი, და წყაროს-
თავის დასავლით წარსრული მცირ[ე] გორანი; ხოლო ჩდილოთ 20
პირველი საზღვარი არს კოდიანის მთიდამ წარსრული მცირე
მთა ნუსხამდე, და მერმე ხაზი მის გასწვრივ მტკვრამდე, და აწ
კოხტის მდინარის აქეთ სამჯრის კერძოს მცირე მთა, ნიჯგო-
რის თავამდე და * კოდიანამდე. არამედ არს ესე კოდიანის მთა
ტყიანი, ნადირიანი, მდინარიანი, რომელი წარმოვალს ბაკუ- 25
ლიანიდამ და ჭობის კევიდამ და მოვალს კოხტის-თავამდე,
მერმე დამდაბლდების და დასწყდების ნიჯგორს ზეით ჳრამზედ.
ხოლო ჯავახეთი[ი] არს, ვითარცა თრიალეთი, უვენახო,
უხილო, უტყეო, ვიეთთა ადგილთა სწვენ წივასა, და მოსავ- 30
ლითაც ეგრეთვე, არამედ ესე უმეტეს ** ნაყოფიერი და მოუც-
დენელი. ჰავითაც მგზავსი, გარნა უმჯობესიცა. ზამთარი დიდ-
თოვლიანი და ყინვიანი. ცხოვარნი, მროწლენი და ჯოგნი მრავალნი.
თევზნი მრავალნი. ფრინველნი, რომელნიცა მთათა გვარობენ,
მრავალნი. თაფლნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი მგზავსნი
ქართლის გლეხთა, ტანოვანნი, შვენიერ-ჰაეროვანნი, უსაქციე- 35
ლონი, ბრიყვნი; სარწმუნოებით გლეხნი ჳერეთ ქრისტიანენი
სრულიად, არამედ არლარა უვისთ მწყემსი ეპისკოპოზი, გარნა

ჰყავთ მღვდელნი ქართველნი. ენა აქუსთ ქართული, და უწყიან მოთავეთა თათრულიცა დამჭირნეობისათჳს ოსმალთა.

*) აქ დედანში წაშლილია: „ბაკულიანამდე“.

**) დედანში: „უმეტენ“.

130

ერუშეთი-
სათჳს

5 ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე. ვარძიას ზეით, ჳრამის თავს, სამღერეთს, მტკვარს მოერთვის ერუშეთის მდინარე. ეს გამოსდის ერუშეთსა და ფორჩხის-ჯევის შორის მთასა. მოდის ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამჯ-
რეთ შუა. ამ წყალზედ არს, სამღერეთის დასავლით, ნაქალაქი⁶, სადაცა იყო ქალაქი, და აწ არს დაბა. აქ აღაშენა ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერი, წარმოგზავნილმან დიდის კოსტანტინესამან, წარსაგებელითა კეისრისათა, რომელნი მოვიდოდნენ ძირიან მეფისათანა, და დაასვენეს მას შინა სამსჭვალი
10 ქრისტეს უფლისა. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერუშეთისა და არტანისა, მტკვრის დასავლეთისა, აწცა არს ეკლესია დაურღვეველი, არამედ ცალიერი. ხოლო ერუშეთს მზღვრის: აღმოსავლით მტკვარი და მთა ამისი და სსარკნ/ეს შორისი, და გარდავლენან მას მთასა ზედა გზანი სამცხეს; სამართ არსიანი-
15 დამ ჩამოსული მთა აღმოსავლეთად სამღერეთამდე, ერუშეთს და არტანს შორისი; დასავლით მთა არსიანი, სადაცა გარდავლენან გზანი შავშეთს და ტბეთს; ჩდილოთ მთა ამასა და ფოცხვის-ჯევის შორისი, და ამასა და სამცხეს შორისი. ამ მთაზედ გარდავლენან გზანი ფოცხვის-ჯევისა და სამცხეს შინა. და არს
20 ეს ერუშეთი უვენახო, უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ეგრეთვე მოსავლითაცა, პირუტყვით, ნადირითა და მდინარე-თევზითა არამედ მთანი არიან ტყიანნი გარემოს მისსა და ყვავილოვან-ბალახოვან-წყაროიანნი.

25 ხოლო სამღერეთისა და ერუშეთის-წყლის შესართავს ზეით არს არტანი⁷, ქალაქი მცირე, რომელიცა აღაშენა ჯავახოს, ძემან მცხეთოსისამან, მტკვრის დასავლით კიდეზედ, და ციხე მაგარი შემდგომად, მეფობასა შინა ბაგრატიონთათა, იჯდა ერისთავი არტანისა და კოლისა. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენი, შვენიერი და აწ ცალიერი. ამას ზეით,
30 მტკვრის კიდესა ზედავე, არს დასავლით ჯინჭრობი. ამ ჯინჭრობს ზეით ჩამოვალს მთა ქვაყრილის მთიდამ აღმოსავლეთით მტკვრამდე, ეგრეთვე ფოსოს მთიდამ მტკვრამდე. ეს მთანი არიან საზღვარნი არტანისა და კოლისა. და ამ არტანს შინა მოერთვიან მდინარენი მტკვარს ქვაყრილისა და ფოსოს მთიდამ, რომელთა ზედა არიან ლამნები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის
35 არტანს: აღმოსავლით მთა, ამასა და ფოსოს შორისი; სამჯრით

არტანისათჳს

მთა, ამასა და კოლას შორისი; დასავლით არსიანი, და აწ ქვაყრილად წოდებული, სადაცა გარდავალს გზა არტანუჯს ჩდილოთ მთა მცირე, ამასა და ერუშეთს შორისი. ხოლო არს 40 არტანი ვაკე და უტყეო, ბალახ-ყვავილიანი, მოსავლით, ვითარცა ჯავახეთი, და მთანიცა უტყეონი, მცირე არყნალთაგან კიდე.

132

კოლასათჳს

ხოლო არტანისა და კოლის საზღვარს ზეით, მტკვრის კიდის დასავლეთით, არს მცირე ქალაქი კოლას⁸, და ზის აწ ფაშა კოლას, და უწოდებენ კოლის ფაშას. ამ კოლას ზეით, მტკვრის კიდეზედ, და დეშს⁹, არს ეკლესია დიდ-შვენიერ-გუნბათიან-შენი, და აწ უქმობენ დორთქილისისა. იჯდა 5 ეპისკოპოზი სრულიად კოლისა, და აწ უქმი არს. ხოლო მტკვრის სათავეს ზეით, ყალნუს მთის ძირზე, არს ციხეშენი ქუმურლუსი, მაგარი და შეუალი [ვგონებ ბეჭისციხედ]. აწ ცალიერ არს. ამას ზედა გარდავალს გზა ბანას და ფანას-კეტს. არამედ კოლის ადგილებთა შინა მოერთვიან მტკვარს 10 მდინარენი ყარსისა და ყალნუს მთიდან, და მათ ზედა შენ არიან დაბნები. და მზღვრის კოლას: აღმოსავლით მთა ყარსისა, რომელი მდებარებს ყალნუს მთიდან ნიალის-ყურის მთამდე. დასავლეთს-სამკრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. და არს მთა ესე მცირეტყიანი, და არს ბალახ-შამბ-ყვავილოვანი, 15 წყაროიან-ნადირიანი. გარდავლენან მას ზედა გზანი ყარსის ადგილებთა შინა; დასავლით მზღვრის კოლას არსიანის მთა. და აწ ყალნუდ წოდებული, რომელსა ზედა გარდავლენან გზანი ბანას, არტანუჯსა შინა. და არს მთა ესე მაღალი და მცირეტყიანი, წყაროიან-ბალახ-შამბ-შროშნიანი და ზაფხულის ფრიად 20 შვენიერი; ჩდილოთ მზღვრის კოლას არტან-კოლას შორისი მცირე მთა.

და არს ადგილნი კოლისანი მოსავლით, პირუტყვით და ჰავით, ვითარცა ჯავახეთი, და კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე, არამედ აწ უმეტესნი მოჰმადიანნი. ხოლო იყო პირველ ჯავახეთი, 25 არტანი და კოლა ერთი საერისთო და შემდგომად იქმნა ორ საერისთოდ ბაგრატიონობასა შინა – წუნისად და არტანისად. და აწ ზის ჯავახეთს ნიჯგორს მჯდომ[ი] ფაშა და კოლას ფაშავე, გარნა მორჩილებასა შინა ახალციხის ფაშისასა. და ესენი არიან აღწერანი მტკვრის შემდინარის მდინარეთა და ქვეყანათა, 30 რომელთაცა ძველად ეწოდებოდა ზემო-ქართლად, ამისთჳს – მტკვარი ვინადგან ქართლს მიმდინარე არს, შესავალ-გამოსავალი ამ ორთა ქვეყანათა დაუბრკოლებელი აქუსთ.

ჰორიხისათჳს

ხოლო აწ ვიწყებთ კლარჯეთს. და ამ ქვეყანასა შინა უდიდესი მდინარე არს ჭოროხი¹, რომელი გამოსდის ირიჯლუს მთასა და დის სამკრიდამ ჩდილოთ, მცირედ აღმოსავლე-

35

თით მიწოლილ ხვარამზეს ხიდამდე. მას ქვეით მოუხვევს და დის, უმეტეს ართვანიდამ, ჩრდილოთ-დასავლეთს შუა, და მიერთვის ბათომს ქვეით შ[ა]ვს ზღვას. სიგრძით არს ზღვიდამ ირიჯლუს მთამდე, და დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდიანსა და კრამოვანსა შინა. და არს თევზიანი, გარნა მთის კერძოდ უმეტეს კალმახნი, სასმისად შემრგო, გემოიანი და სხვებ ურგები,

40

133

ვინადგან არარაი კეთდების ანუ ირწყვის, თვნიერ ერგეს, გონიას და ბათომს. არამედ ვინადგან აღვსწერენით* ბათომი, გონია და ერგე გურიასა ზედა, აწ ერგეს ზეიდამ ვიწყებთ, აჭარის-წყლის შესართავიდამ.

5 ხოლო ჭოროხს მოერთვის აჭარის-წყალი აღმოსავლეთიდამ, და გამოსდის ზარზმა-აჭარას მორისს მთასა, მოდის აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. ამ წყლის კიდეზედ, ამ ჯეობის საშუალოს, არს მცირე ქალაქის მგზავსი დაბა, ქედა². მოსახლენი არიან ვაჭარნი. ხოლო მოერთვიან ამ აჭარის მდინარეს, 10 გურიის მთიდამ, და აჭარასა და ლიგანის-ჯევის შორისის მთებოდამ, ჯევი, და მათ ზედა არიან დაბნები შენნი. არამედ მზღვრის: აღმოსავლით მთა აჭარასა და ზარზმას შორისი **, და გარდავალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამართ მთა აჭარასა და ლიგანის-ჯევის შორისი; დასავლით მდინარე ჭოროხი, ჩდილოთ მთა გურიასა და აჭარას შორისი, სადა გარდავლენან 15 გზანი გურიას. და არს აჭარის ჯეობა ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა, ყოვლითა მარცვლითა, არს ტყიანი, კლდიანი, იწრო, კრამოვან-ლრატოიანი; მთანი ტყიან-ნადირიანი; კაცნი ჯელოვანნი ხის მუშაკობითა. აქ აკეთებენ ყველს – ერთი იქმნების ი, იე და კლიტრა, არაოდესვე წახდების, არცა დაობდების, რაჟამს გნებავს, შემგზარი კეთილსახმარ არს.

აჭარისათვის

25 ხოლო აჭარის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის დასავლეთიდამ ჭოროხს ფორჩხის-ჯევის მდინარე, გამომდინარე ბაიბურდისა და ფორჩხის ჯეობის საშუალოს მთიდამ. მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. ამ ჯევის მოერთვიან ჭანეთისა და ისპირის მთიდამ ჯევი, და შენ არიან დაბნები ამ მდინარეზედ არს, ჭოროხის დასავლეთად***, დაბა დიდი ფორჩხა. ამის გამო იწოდა ჯეობაც ესე ესრეთ. ხოლო 30 მზღვრის ფორჩხის-ჯეობას: აღმოსავლით ლიგანის-ჯევი; სამწრით მთა ისპირისა, სადაცა გარდავლენან გზა ისპირის ჯეობასა შინა; დასახლით მთა ბაიბურდისა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა ჭანეთისა, და მას ზედა გარდავლენან გზანი ჭანეთს არამედ არს ჯეობა ესე ვენახოვან-ხილიანი, ვიწრო და კლდიანი და 35 მოსავლიანი, რაოდენიცა მიწანი იქმნიან, პირუტყვიან-ნადი-

ფორჩხის
ჯეობისათვის

რიანი, მთა-ბარნი ახლორებენ ფრიად.

ხოლო ფორჩხის წეობას ზეით არს მცირე კევი; გამოსდის ისპირის მთას, მოდის სამწრიდამ ჩდილოთ, მიერთვის ჭოროხს.

აწა

*) დედანში: „აღვსწერეთნით“.

**) დედანში გამეორებულია: „მთა“.

***) დედანში გამეორებულია: „არს“.

134

ამ კეფზედ აღმოსავლით და ჭოროხის დასავლით, ისპირის მთის კალთას, არს ეკლესია ღვთაებისა ა ნ ჩ ა ³, გუნბათიანი, დიდშენიერად ნაგები, კარგს ადგილს. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ლიგანის-კევისა გაღმა-გამოღმართისა გონიამდე, ფორჩხის წეობისა და აჭარისა, და აწ ცალიერი არს.

5

ანაკერტი

ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს ა ნ ა კ ე რ ტ ი ს-კ ე ვ ი აჭარის მთიდან. ამ კეფზედ არს, ჭოროხის აღმოსავლით, აჭარის მთის კალთას, ა ნ ა კ ე რ ტ ი, დაბა დიდი და კარგი. ამას ზეით მოერთვის ჭოროხს შავშეთის მდინარე აღმოსავლეთიდან. აქ არს ფ ა ნ ა კ ე რ ტ ი ც ი ხ ე, ორთა მდინარეცა შორის*.

10

ნათლისცმლის მონასტრისათვის

ამ შავშეთის-წყლისა და ანაკერტის შორის, ჭოროხის აღმოსავლით, აჭარის მთის კალთასავე, არს მონასტერი ნათლის-მცემლისა. ამას შინა იყო ჯორპი ნათლის-მცემლისა, და იყო დიდ-ჯელოვნებით ქმნული და შენებული. ამისნი შედეგნი იბ მონასტერნი, და თავი იყო, სადა ესვენა ჯორჭი იდგნენ მონა-ზონნი მოწესენი მრავალნი, და იყო, ფრიად შემკული და მდიდარი ყოვლითა საეკლესიოს წესითა და მამულითა შეწირულობითა, და აწცა არს დიდ შენებულეზანი, არამედ უქმ-ცარიელ არს. ამას მწოდებდენ ო პ ი ზ ი ს მ ო ნ ა ს ტ რ ა დ ⁴, რომელი აღაშენა მეორედ გურგენ ⁵, აშოტ დიდის კურადპალატის ძემ, და დაეფლა თვთცა მას შინა**.

15

20

შავშეთისათვის

ხოლო შ ა ვ შ ე თ ი ს-წყ ა ლ ი გამოსდის ერუშეთსა და შავშეთს შორისს არსიანის მთას. ეს დის პირველად აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მერმე მოდრკების და დის აღმოსავლეთს-სამწრეთს შუადამ ჩრდილოთ-დასავლეთს შორის. ამას, ჭოროხის შესართავს ზეით, მოერთვის მდინარედ ჭ ი ლ ო ვ ნ ი ს-კევი, გამოსდის არსიანის მთას, მოდის ჩდილოდამ სამწრით გრეხით. ამ კევიდამ გარდავალს გზა ზარზმას და ყველს. ამავე კევის სამწრით სახლობს აწინდელი შავშეთის ბეგი. ამათ მდინარეთ შესართავს ზეით მოერთვის ჭილოვნის-კევის შავშეთისავე მ დ ი ნ ა რ ე ს ა თ ლ ე ს ი და ტ ბ ე თ ი ს ა. ესეც გამოსდის არსიანსავე და მოდის ტბეთამდე აღმოსავლეთად, და მერმე, ვითარცა შავშეთის წინათი მდინარე, ეგრეთ ესეცა დის. ამ წყალზედ არს ს ა თ ლ ე ⁶, ქალაქი მცირე, და მოსახლენი ვაჭარნი მას შინა. ამ სათლეს ზეით არს ტ ბ ე თ ი ⁷, სამწრით ამ მდინარის კიდესა, რომელმან მოიგო სახელი მუნ მყოფთა მცირედთა და მრა-

25

30

35

ვალთა ტბათაგან. ტბეთს არს ეკლესია გუნზათიანი, მდიდრად
ნაგები და დიდ-შვენიერი. ეს აღაშენა ამოტ კუხმან ბაგრა-

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

**) სიტყვებიდან: „რომელი აღაშენა ..“ სწერია დედანში სტრიქონს
ზემოდან.

ტიონმან ⁸. იჯდა აქ ეპისკოპოზი, მწყემსი ანაკერტს ზეითისა,
სრულიად შავშეთისა და არტანუჯისა. ტბეთის პირისპირ, ჩდი-
ლოთ კერძ, მდინარის გაღმა, არს ციხე თ უ ხ ა რ ი ს ი, რომე-
ლი აღაშენა პირველ ოძრახოს, | მემან მცხეთოსისამან, შემდგო-
5 მად კვ მეფემან მირდატ აღაშენა ეკლესია ციხესა შინა; მერ-
ხე, ყრუსაგან მოკრებული, აღაშენა მტბევარ ეპისკოპოზმან.
არამედ მოიგო სახელი სიმაგრით სიმტკიცისათჳს – „თუ ხარ
შენ ციხე და არა სხვა“.

ხოლო ამ ორთა შავშეთის მდინარეთა ზედა არიან დაბ-
10 ნები შენნი დიდ-მცირენი. და მზღვრის შავშეთს: აღმოსავლით
მთა არსიანი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ერუშეთს,
ფოცხვის-ჯეობას და ზარზმა-ყველს; სამჯრით მზღვრის კლდე,
არტანუჯსა და შავშეთს შორისი, ვითარცა კედელი, რომელი
15 ჩამოვალს არსიანის მთიდან დასავლეთად, ვიდრე კნინლა ჭო-
როხამდე, და განვლის მას კლდესა შინა გზა, ვითარცა კარი,
და თჯნიერ მისა არა არს გზა; დასავლით მთა შავშეთისა,
შავშეთსა და ჭოროხს შორისი; ჩდილოთ მთა, არსიანიდამ ჩა-
მოსული დასავლით ჭოროხამდე. და არს ესე შავშეთი ტყიანი,
გორა-მთიანი, ღელე-ღრატოიანი, იწრო და მაგარი, ვენახ ხი-
20 ლიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი, თჯნიერ ბრინჯ-
ბამბისა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრ-
ვალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმა-
რების სივიწროვედ.

ხოლო შავშეთის მდინარის შესართავს ზეით ჭოროხს
25 მოერთვის დასავლეთიდან ი ს პ ი რ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, წოდებული,
ჭოროხადვე. და ამ ისპირის მდინარის შესართავს ზეით, ჭო-
როხის მდინარის აღმოსავლეთის კიდეზედ, არს ა რ თ ვ ა ნ ი,¹
ქალაქი მცირე, მოსახლენი არიან ვაჭარნი.

და ამ ართვანის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე,
30 ჭოროხის ჯეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლ ი გ ა ნ ი ს
ჯ ე ო ბ ა დ. და არს ეს ლიგანის ჯეობა, თჯნიერ სივიწროვისა,
ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმოთი, ზეთის-
ხილით, ბროწეულითა, ლელვით, ვენახით, ხილით შემკობილი,
და ქებულნი მუნებურნი ყოველნივე. მარცვალნი ყოველნი ნა-
35 ყოფიერებს, გარნა სივიწროვით ვერ სთესვენ ბრინჯ-ბანბას.
ჰავით არს ზაფხულს ცხელი, ზამთარს ფრიად თბილი. ახლო-

ართვინი-

სათჳს

ლიგანის

ჯეობისათჳს

40 რებენ მთანი თოვლიანნი და აგარაკნი, შვენიერებით აღმკულნი, ჟამისა და ნახევარ-ჟამის სავალთა, წყაროებითა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი, და ყოვლითა ნაყოფიერებით აღვსილი.

ხოლო ართვანს ზეით მოერთვის ჭოროხს დასავლეთიდამ ჰევი, რომელი გამოსდის თორთომ-ისპირის მთასა, მოდის

იზანისათჳს

136

აღმოსავლით. ამ ჰევზედ არს ი შ ხ ა ნ ს ც ი ხ ე, ფრიად მაგარი, დიდ-შენი და ეკლესია² გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაგები. აქ იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ისპირისა, თორთომისა, ბაიბურდისა ვიდრე ტრაპიზონის მთამდე, და აწ ცალიერ არს. ამ ჰევს ზეით არს ჭოროხზედ ხ ვ ა რ ა მ ზ ე ს ხ ი დ ი, ქვიტკირისა, მრავალ- 5

არტანუჯი-სათჳს

ამ ხიდს ზეით მოერთვის ჭოროხს მ დ ი ნ ა რ ე ა რ ტ ა ნ უ-ჯ ი ს ა. ეს გამოსდის ქვაყრილის მთას, მოდის აღმოსავლეთიდამ დათვლად. ამ წყალს მოერთვის ჩდილოდამ, ჭოროხს ზეით, სხვა წყალი არტანუჯისავე. ესეც გამოსდის ქვაყრილის მთას, 10 და არტანუჯსა და შავშეთს შუათს კლდეს. ამ წყლის შესართავის ზეით, წინათქმულს წყალზედ, არს ა რ ტ ა ნ უ ჯ ი³, ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილშენი. ეს აღაშენა გორგასალ, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა აშოტ კურატპალატმან, და ალაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი; 15 მოკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე. არს არტანუჯს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილ-დიდ-შვენიერნაგები. ეს იყო მონასტერი და აწ არს უქმი. კვალად აქავ არტანუჯს აღაშენა გორგასლან მონასტერნი მ ე რ ი ს ა, შ ი ნ დ ო ბ ი ს ა და ა ხ ი ზ ი ს ა, ფრიად შვენიერნი. კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა გამოკვეთილნი, 20 ფრიად მაგარნი და შეუალნი.

ხოლო ამ არტანუჯის მდინარეთა მოერთვიან სხვანიცა მდინარენი, და მათ ზედა შენებულ არიან დაბნები. და მზღვრის არტანუჯს: აღმოსავლით მთანი ყალნუ-ქვაყრილისა, და გარდავ- 25 ლენან გზანი მათ ზედა კოლა-არტანს; სამჯრით ფანასკეტსა და არტანუჯს შორის ჩამოსული მთა ყალნუს მთიდამ დასავლეთად, ვიდრე ჭოროხამდე; დასავლით მთა მცირე არტანუჯსა და ჭო-როხს შორისი, და თვთ მდინარე ჭოროხი; ჩდილოთ კლდე შავშეთსა და არტანუჯს შორისი. არამედ არს არტანუჯი ვენა- 30 ხიანი, ხილიანი; მარცვალნი ყოველნივე ნაყოფიერებს, ვითარცა სხვათა ამათ ადგილებთა; ტყიანი ფრიად და მცირე-ველოვანი. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. ჰავით მშვენი, კეთილი, ზამთარ თბილი და დიდთოვლიანი, ზაფხული არა ეგოდენ ცხელი. კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე სარწმუნოებითა და ენითაცა. არამედ არტანუჯი, შავშეთი და ლიგანის-ჰევი 35 არს ოძრახოსავე წილი. და საერისთო მისი, ხოლო შემდგომად

იქმნა არტანუჯის ერისთავი სხვა, შავშეთით, და აწ უზისო
თვსთვსი ბეგი, ოსმალნი.

კალმხის ციხისათვის ხოლო კვალად, არტანუჯის მდინარის შესართავს ზეით, ჭოროხს მოერთვის თორთომის მთიდან გამომდინარე წყალი, რომელი მოდის აღმოსავლეთად. ამ ჳევზედ არს ც ი ხ ე კ ა ლ- მ ა ხ ი ს ა ^{3a}, რომელი აღაშენეს პატიახშთა, დიდშენი, მაგარი

137

და შეუალი. იყო საერისთო ტაოსი. ამას ზეით მოერთვის ჭო-
როხს მდინარე ბანა-ფანასკეტისა, გამომდინარე ყალნუ მთისა
და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.

5 ამ წყალზედ, ჭოროხის აღმოსავლით, არს ც ი ხ ე ფ ა ნ ა ს-
კ ე ტ ი ს ა ⁴, კლდესა ზედა, დიდშენი, მაგარი. აქ იჯდა ერისთავი
ფანასკეტ-ოლთისისა, და აწ არს დაბა. ამას ზეით, ამ წყალზედ,
მთაში, არს ბ ა ნ ა ⁵, აწ უწოდებენ ფ ა ნ ა ქ ს. აქა არს ეკლესია
გუნბათიანი, დიდი, შვენიერად ნაგები, კეთილ-შვენიერს ადგილს.
10 აღაშენა მეფემან ადარნასემ, და დაფლულ არიან მეფენი. იჯდა
ეპისკოპოზი, მწყემსი ფანასკეტისა და სრულიად ტაოსი, ოლ-
თისისა და ნარუმაკისა, და აწ არს ცალიერი.

ფანასკეტი-
სათვის

ამას ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდებზედ, არს ო ლ-
თ ი ს ი ⁶, ქალაქი კარგი და კეთილ-ჰაოვანი. აქ არს ციხე მაგარი
და დიდ-შენი. არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, ვითარცა ახალ-
15 ციხე. ოლთისს ზეით, ჭოროხის აღმოსავლის კიდებზედ, არს
ნ ა რ უ მ ა კ ი და აწ ნ ა რ ი მ ა ნ ი, დაბა დიდი. აქამდე არს ფა-
ნასკეტი-ოლთისი ხილიანი, ვენახიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწე-
რეთ. ხოლო ნარუმაკს ზეით კვალად, ჭოროხის აღმოსავლის
კიდებზედ, არს დაბა დიდი ი დ ი, კეთილი. ამას ზეით არს, ვი-
20 თარცა მთის ადგილნი ნაყოფითა.

ოლთისი-
სათვის

არამედ არმივანს ზემოთ იდამდე, ჭოროხის დასავლეთისა,
თორთომის მთის აღმოსავლეთით არს კ ა რ ხ ა ლ ი ა ნ უ* ტ ა ო ს-
კ ა რ ი ⁷ ა ნ უ ტ ა ო. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ჭოროხის
25 მდინარე; სამჯრით თორთომიდან ჩამოსული მთა იდამდე: და-
სავლით | თორთომის მთა; ჩდილოთ ჭოროხი და ისპირის მთა.
და არს ეს ტაო ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი ყოვლითა
მარცვლითა, და მთის კერძოთ, ვითარცა ჯავახეთი. არამედ
არს მთიანი, ბორიანი, ლელოვან-ჯრამოვანი, ღრატოიანი,
წყლიანი და იწრო. და არიან ჳევთა დაბნები. კაცნიცა ეგრეთ-
30 ნივე. გარნა იდი და ნარუმაკი არიან, ვითარცა თრიალეთი
ანუ ჯავახეთი ყოვლითურთ.

ტაოსათვის

ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამჯრით არს, ირიჯ-
ლუს მთას იქით, ბ ა ს ი ა ნ ი. და ესე ბასიანი თუმცა არს სომ-
ხითისა, არამედ, შემდგომად ბაგრატიონთა მეფობისა, რა
35 დაიპყრეს, მათ, არს მიერით სამცხისა. და არს ბასიანი რახ-
სისა ანუ არაზის სათავესა ზედა. პირველად ეწოდა ქალაქსა

228

ბასიანისათვის,

ამისსა ბასიანი¹, და მის გამო ეწოდა სახელიცა ესე ამ ადგილ-
თა. ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ა ს ა ნ ყ ა ლ ა ს. და არს,
საშუალ ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩდილოთ კერძ, არა
დიდი ქალაქი. და მზღვრის ამას ბასიანს: აღმოსავლით მთა,

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან

138

ჩამოსული სამჯრეთის მთიდამ, რომელი არს სომხითის მთა;
დასავლით მთა ირიჯლუ-დევაბონისა; ჩდილოთ მთა ირიჯლუ-
ყალნუსი; სამჯრით მთა, დევაბონიდამ წამოსული- სომხითის
მთა. და ადგილთა ამათ შორის მოერთვიან რახსს იმიერით და
ამიერით მდინარენი მთებთაგან და შენებულ არიან დამნები. 5
არს უვენახო, უხილო და მარცვლის მოსავლითაცა, ვითარცა
ჯავახეთი, არამედ ესე უმჯობესცა ჭამითაც. უტყეო, თვნიერ
მცირე არყნალნი. სწვენ წივას და ზიდვენ ხესა და შეშას რახ-
სის წრამიდან. ამ ასანყალას ქვეით არს ხიდი რახსსა ზედა, და
ვლენან ქარავანნი, თვნიერ მისა ვერ განვალს არაზს. 10

ისპირისათჳს

ხოლო ისპირის ჯეობის მდინარე გამოსდის, ბაი-
ბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრძით არს ტრაპიზონის
მთიდამ ჭოროხამდე, მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად
ქევსა კლდოანსა და ქვიანსა შინა. და ამ ისპირის წყლისა და
ჭოროხის მდინარის შესართავს ფრიად ზეით, ამ ისპირის მდი- 15
ნარეს მოერთვის სამჯრიდამ თორთომის ჯეობის მდინარე. და
ამ თორთომის მდინარის შესართავს ზეით, ისპირის მდინარის
კიდეზედ, არს ქალაქი მცირე ისპირა, და ამის გამო სახელ-
იდვა ჯეობა ესე და მდინარე. ამას ზეით მოერთვის კვალად
ისპირის მდინარეს საქართველოს-ყელის მდინარე ანუ გურჯი- 20
ბოლაზისა. და ამ მდინარეს ზეით არს მთა, რომელი მზღვრის
ბაიბურდსა და ისპირსა. ხოლო ამ ისპირის მდინარეს მოერთ-
ვიან ამიერ-იმიერით ჯევნი ისპირისავე მთებიდამ, და არიან და-
შენებულნი დაბნები მათ ზედა.

და მზღვრის ისპირის ჯეობას: აღმოსავლით ისპირის მთე- 25
ბიდამ ჩამოსულნი მთანი, სამჯრით-ჩდილოეთიდამ ისპირსა,
ტაოსა და ლიგანის-ჯევის შორისნი. და არს მთანი ესენი ტყი-
ანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი, ჯევ-ქარაფიანი და ნადირიანი;
ხოლო სამჯრით მზღვრის მთა ისპირისა, ისპირსა და თორ- 30
თომის ჯეობას შორისი, და გარდავლენან გზანი თორთომის
ჯეობასა შინა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთიდამ დასავ-
ლეთად. არს თხემთა უტყ[ე]ო და ადგილს თოვლიანი, და კალ-
თათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი.
ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირის მთებიდამ ჩამო- 35
სულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამჯრით ჩდილოეთიდამ, ბაი-
ბურდსა და სპერს შორისი. და არიან მთანი ესენი ტყიანნი.

კლდიანნი, და მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდამ დასავლეთად, ფორჩხის ჯეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიან-ტყიანი, ვითარცა პირისპირი ამისი ისპირის მთა.

40

139

5 გარნა არს ესე ისპირის ჯეობა ქარაფოვან-კლდიანი, დელე-ღრატოიანი, იწრო, ტყიანი, მცირე ვე[ლო]ვანი, მოსავალ-ნაყოფიერი, ვითარცა აღვსწერეთ ლიგანის-ჯევი, ყოვლითა ნაყოფიერებითა და მარცვლითა. ჰავით ზაფხულს ფრიად ცხელი, არამედ აქუს მთანი და აგარაკნი ახლორეს. ზამთარი თბილი. კაცნი იუწყე მგზავსნი სამცხისანი, და აწ მოჰმადიანნი სრულიად, ენითა ქართულითა და ზნითა ოსმალთათა.

10 ხოლო თორთომის მდინარე გამოსდის დევაბოინის მთასა და მოდის სამჯრიდამ ჩდილოდ, გასჭრის სპერის მთას და მიერთვის ისპირის მდინარეს. ამ ისპირის მთას ზევით არის თორთომის ჯეობა და ამ ისპირის მთის ფრიად ზევით მოერთვის დასავლეთიდამ თორთომის მდინარეს ჯევი, შიფაქლუს მთის გამომდინარე, და მოდის პირველ სამჯრიდამ ჩდილოდ, მერმე დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. ამ ჯევიზედ, 15 შიფაქლუს მთის კალთას, არს ეკლესია-მონასტერი ხახული ისა², ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად გებული, შვენიერს, კარგს ადგილს. ეს აღაშენა დავით³ კურადპალატმან, ბაგრატ მეფის⁴ მამობილმან. აქავ არს ეკლესია ფრიად შვენიერი, დიდ-შენი, რომელი აღაშენა მწმეფემან დავით⁵. არამედ აწ უქმ ცალიერ არიან, და ხატი ამისი არს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ მეფემან. ამ ჯევის ზევით, თორთომის მდინარეზედ, არს ციხე 20 თორთომისა, მაგარი, კლდესა ზედა დიდ-შენებული. ამის მიერ იწოდა ჯეობა ესე თორთომის ჯეობად. ამ ციხეს ზევით არს ხენძორეთი, დაბა დიდი და გზა აზრუმისა. არამედ 25 ამ თორთომის მდინარეს მოერთვიან ჯევი თორთომისა და შიფაქლუს მთიდად, და არიან დაბნები მათ ზედა შენნი, დიდ-მცირენი.

30 ხოლო მზღვრის თორთომის ჯეობას: აღმოსავლით მთა თორთომისა *, თორთომსა და ტაოს შორისი, რომელი მდებარებს სიგრძით სამჯრეთ-დასავლეთს შუადად აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის, გამოვალს ირიჯლუს მთიდად და მიადგების ისპირის მთას, და არს ისპირის მთის კერძოთ თხემთა უტყ[ე]ო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი და მას ზევით სრულიად უტყ[ე]ო, 35 წყაროიან-მდინარიანი, ბალახ-შამბ-შროშნიანი; გარდავლენან გზანი ტაოს შინა. ხოლო სამჯრით მზღვრის მთა ირიჯლუ-

თორთომისათვის

დევაბონისა, რომელი ეგრეთვე უტყეო არს. დასავლით მთა

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ეს მთანი არიან, რომელსა სწერენ ძველს ღეოღრაფიასა შინა მოსხის მთად, რომელნი არიან მესხის მთანი ირაჯლუსი, თორთომისა, შიფაქლუსი და დევაბონისა და ისპირისა“. (ვახუშტი)

140

შიფაქლუსა, თორთომისა და ქართლის-ყელს შორისი, რომელი მდებარებს სამხრიდამ ჩდილოდ, გამოვალს დევაბონის მთიდამ და მიადგების ისპირის მთას. და არს ხახულამდე უტყეო და ყოვლითა, ვითარცა სხვანი მთანი ხახულს ქვეით ეგრეთი ოსპირის მთამდე, ვითარცა თორთომის მთის კერძი დავსწერეთ. ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისა, ამასა და ისპირს შორის, და გარდავლენან გზანი ისპირის ჳეობისა შინა. არამედ თორთომის მდინარის კიდე, ხახულს ჳეითამდე ანუ ციხემდე, ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ხოლო მთის კერძონი ყოველგნით, ვითარცა ჳავახეთი აღვსწერეთ, გარნა არს მოსავლიანი, პირუტყვიანი, ფრინველიან-ნადირიან-თევზიანი, შემკობილი მთით და ბარით. კაცნი ვითარცა მესხნი, და აწ სრულიად მოჰმადიანნი, ენითა ქართულითავე, არამედ უმბობენ თურქულსა.

5

ხოლო ამის დასავლით არს და შიფაქლუს მთის იქით გ უ რ ჯ ი-ბ ო ღ ა ზ ი ს ჳ ე ო ბ ა ანუ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს-ყ ე-ლ ი ს ა, რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჳამით უწოდეს სახელი ესე. სიგრძით არს დევაბონის მთიდამ სპერის მდინარემდე. გამოსდის დევაბონის მთასა, მოდის სამჳრისამ ჩდილოთ, და ხენძორეთის გარდასწვრივ არს გურჯი ბოღაზი დასავლეთით; და ეს ჳევი არს საზღვარი, ბაიბურდის მთამდე, საქართველოსა და ბერძენთა. და ჳეობა ესე არს ფრიად ვიწრო, კლდიანი და ტყიანი.

15

20

გურჯი-ბოღაზისათვის
229

ხოლო სადაცა მიერთვის ისპირის მდინარეს გურჯი-ბოღაზის მდინარე, მას ჳეით არს ისპირის მთებიდამ ჩამოსულნი მთანი, ისპირისა და ბაიბურდის საზღვარი, ვითარცა აღვსწერეთ. ამ მთებს ჳეით არს ბაიბურდი¹, ყოველგნით მთით მოხვეული და თვთცა მთა. ამას შინა დის ისპირისავე მდინარე. ამ წყალზედ, შუას ადგილს, არს ქ ა ლ ა ქ ი ბ ა ი ბ უ რ დ ი, არა დიდი, და არიან აწ სრულიად მოსახლენი მაჰმადიანნი, მცირედი თუ ვინმე ქრისტიანენი. ამ ქალაქის გამო იწოდების ადგილიცა ესე ბაიბურდად. ხოლო მოერთვიან ბაიბურდის ადგილთა შინა ისპირის მდინარესა, აჳარა-ეზინგის მთებიდამ, მდინარენი, და არიან მას ჳედა შენნი დაბნეზი. არამედ მზღვრის ბაიბურდს: აღმოსავლით მთა ისპირსა და მის შორისი; სამჳრით მთა ეზინგსა და ბაიბურდს შორისი, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდამ დასავლეთად, უტყეო; დასავლით მთა ტრაპიზონისა; ჩდილოთ

25

30

35

ბაიბურდი-სათვის

მთა ჭანეთისა, ბაიბურდსა და ჭანეთს შორისი. და არს ეს ბაი-
ბურდი, ვითარცა ჯავახეთი, მთებრი მოსავალ-პირუტყვითა.
გარემოს მისა მთანი უტყეონი, და ზიდვენ ჭანეთის მთიდამ
ხესა და შეშასა, უმეტესად სწვენ წივასა. ჰავით ზაფხულის
კეთილ-ამო და შვენიერი, ზამთრივ ცივი, თოვლიანი და გაუძ-
ლისი. გარდავლენან გარემოს მთებთა ზედა გზანი ადგილებთა

40

141

შინა, რომელი აღვსწერეთ მის გარემო. კაცნი არიან სრუ-
ლიად მოჰმადიანნი და ზნითაცა მ[ა]თითა.

ჭანეთისათჳს

ხოლო ბაიბურდისა და ფორჩხის სამკრით, ჭანეთის მთას
იქით, არს ჭ ა ნ ე თ ი, და აწ უწოდებენ ლ ა ზ ს ა ვ ე. არს ესე
5 შავის ზღვის კიდის * წადევნებით, გონიიდამ ტრაპიზონის საზ-
ღვრამდე. გონიის დასავლით მოერთვის ზღვას მდინარე, ჭანეთში
გამომდინარე ჭანეთის მთისა, რომელი მდებარებს ჭანეთსა და
ფორჩხის ჯეობას შორის, და მოდის ჩდილოთ. ამ მდინარის
იქით არს ხ ო ფ ჯ ა ², ქალაქი მცირე, იძღვის კიდესა ზედა. აქ
10 მოერთვის მ დ ი ნ ა რ ე ხ ო ფ ჯ ი ს ა, გამომდინარე მისვე მთისა
და მომდინარე ეგრეთვე. კვალად მოერთვის ზღვას მდინარე,
ხოფჯას იქით გამომდინარე ჭანეთისავე მთისა, რომელი არს
ბაიბურდსა და ჭანეთს შორის, და მომდინარე ჩდილოთ კერძოდ.
ამ მდინარის, დასავლით არს ქალაქო მცირე რ ი ზ ა ³, ზღვის
15 კიდეზედ. მოერთვის მუწვე მდინარე მისიჰე ზღვასა, და გამოს-
დის მასვე მთასა და მოდის ჩდილოთ. ხობო ამის დასავლით
ჩამოვარდების მცირე მთა, კნინლა ზღვამდე, ჭანეთის მთიდამ.
და ესე არს საზღვარი საქართველოსი და საბერძნეთისა. აქა
არს რ კ ი ნ ი ს-ჰ ა ლ ო, აქავ არს ს ა ტ ყ ე ჰ ე ლ ა. აქ აღაშენა
20 მეფემან არჩილ მოწამემან ციხე შემდგომად ყრუს შემოსვლისა
[ვგონებ რიზას].

ხოლო მთა ჭანეთისა ძეს დასავლიდამ აღმოსავლეთად,
მცირედ ჩდილოთ მიწევით, და მივალს ვიდრე ჭოროხამდე
არს თხემთა უტყე[ე]ო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. გარნა
25 ჭანეთიცა ფრიად ტყიანი, გორა-მთა-ღელეიანი, არამედ ხი-
ლიანი, ვენახიანი, მარცვლებით მოსავლიანი ბრინჯ-ბანბითურთ,
და ნაყოფიერებს ფრიად. პირუტყვნი, ნადირნი ფრიად მრავალნი;
ფრინველნი და თევზნი ურიცხვნი მწერნი მრავალნი,
ფუტკარნი და თაფლი ბევრად. ჰავით ზღვის კიდური ცხელი,
30 მთის კერძონი კეთილ-ჰაოვანნი. ზამთარი თბილი, ზაფხული
არა გაუძლისი. კაცნი არიან ჯელოვანნი ხის მუშაკობითა და
შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა, და სარწმუნოებით
აწ სრულიად მოჰმადიანნი, გარნა მცირედნი ვინმე მოიპოვებინ
ქრისტეანენი, არამედ იციან კვალად ქართულ[ი] ენა ვიეთთამე.
35 ხოლო მზღვრის ჭანეთს: აღმოსავლით გონიის საზღვარი; სამკ-
რით მთა ჭანეთისა, ფორჩხა-ბაიბურდსა და ჭანეთს შორისი;

დასავლით მცირე მთა იგი ქართლის საზღვარი და ჩდილოთ ზღვა შავი.

40 ესე არს აღწერა სამცხე-საათაბაგოსი ჩენილთა ადგილებ-
თა, რომელნი იცნობიან რუკასა ზედა ამისსა. არამედ არა არს

*) დედანში: „კითის“.

142

ციხე, ანუ დაბანი, ანუ აგარანი, რომელსა შინა არა იდგეს
საყდარი ანუ ეკლესია, თლილის ქვით ნაშენნი, ორი ანუ სამი,
დიდნი და მცირენი. და ეგრეთვე ყოველთა საქართველოსა
შინა, რომელნიცა აღვსწერენით. კვალად არიან გორა-მთათა
ზედა შენნი ეკლესია-საყდარნი, სადაცა ძნიად ხვდებიან კაცნი, 5
თვნიერ დღესასწაულთა მათთა, ამისთვს, რამეთუ, ვინათგან კერ-
პობასა შინა მათ მთა-გორათა ზედა იყუნენ კერპნი აღმართე-
ბულნი, და დღესასწაულობდენ მუნ სილოდობითა, და ქრის-
ტეანობასა შინა შემუსრნეს კერპნი, არამედ კვალად არა დას- 10
ცხრენ მუნვე განცხრომასა სიმთვრალითა, სილოდითა და როკ-
ვითა, აღაშენეს მათ ზედა მუნ ეკლესიანი, რათა თაყვანისცენ
ამათ და არღარა მოიხსენონ კერპნი სილოდა-განცხრომითა.

143

აღწერა ეგრისის ქვეყანისა ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა.

სახელისათჳს

ქვეყანისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველად
ე გ რ ი ს ი, მეორედ ა ფ ხ ა ზ ე თ ი, მესამედ ი მ ე რ ე თ ი ა რამე-
თუ ეგრისი ეწოდების ეგროსის¹ გამო, ძისა თარგამოსისა, რო-
მელსა ძმათა შორის თვსთა ხვდა წილად ქვეყანა ესე, და იწო-
5 დებოდა სახელითა ამით, ვიდრე ხოსროვანთ გარდავლინებამდე.
ხოლო აფხაზეთი – ლევანის გამო, რომელი, შემდგომად პირ-
ველის ლეონისა, მეორე ლევან ერისთაობდა აფხაზეთს ქრის-
ტესსა ღ ზ ჳ, ქართულსა ე. ესე ლეონ, შემდგომად ხოსროვანთ
10 ამან უწრდა აფხაზეთი * სამეფოსა თვსსა, და მოილო საერის-
თოსა თუსისა სახელი ეგრისსა ზედა. არამედ იმერეთი – ბაგ-
რატიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხა-
ზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს ამერე-
თი და აფხაზეთს იმერეთი, ანუ იმერნი და ამერნი, უმეტესად
15 შერთებისათჳს, და აწცა საზოგადოდ უწოდებენ იმერეთსა.
ხოლო ესე აფხაზეთი ანუ იმერეთი განიყოფების ადგილებად,

და ეს განყოფით ადგილებთა სახელები დავსწეროთ თვსთვს-
თა რიგთა ზედა. არამედ ოსმალნი და სპარსნი საყოველთაოთ
ამ ქვეყანას უწოდებენ ბაშაჩუხს, რომელ არს თავახდილი, უქუ-
დობისათვის, რომელთა ჰბურავთ მცირე რაიმე ნაჭრისაგან ლარ-
თა, ვითარცა მდებარედ თავსა ზედა.

ხოლო სიგრძე ქვეყანისა ამინი არს ლიხის მთის თხემი-
დამ შავს ზღვამდე, და მერმე კიდევ ეგრისის მდინარიდამ ვიდ-
რე ზღვამდე. ხოლო განი ჭოროხის მდინარიდამ ალანის კავკა-
სამდენ და, ლიხის მთის კერძოთ, ფერსათის მთის თხემიდამ
რაჭა-სვანეთის კავკასის მთის თხემამდე. და მზღვრის ქვეყანა-
სა ამას: სამჯრით ღადოს მთა ანუ ფერსათი; ჩდილოთ კავკა-
სიის მთა, და მდებარებს ორთა ამათ მთათა შორის, დასავლით
უმდებარებს შავი ზღვა, აღმოსავლით მთა მცირე ლიხისა.

ქვეყანისათვის

*) დედანში: „ათხაზეთი“.

ხოლო მთა ლიხისა მდებარებს ჩდილოდამ სამჯრით, კავ-
კასიადამ ღადომდე და არს ტყიან-ნადირიან-ფრინვლიანი, და
გაზდიან მდინარენი, ამიერ – ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა,
იმიერ – ფაწა, ოთხი ფრონენი და შოლა *, და არს ქვეყანა ესე
ფრიად ტყიანი, რამეთუ იშვით არს ველნი, თუ არ ადგილ-
ადგილს მცირენი, თვნიერ საჯვნელთაგან. არამედ ტყენი ად-
გილ-ადგილ ხილიან-ვენახიანი, ჰავითა კეთილ-მშვენი. გარნა
ტყის გამო ზაფხულს იმყოფის სიცხე, ვინადგან ძნად იძვრის
ქარნი, და არა გაუძლისი სიცხე, თვნიერ ადგილთა რომელ-
თამე ზამთარი თბილი, რამეთუ ვერ ოდეს განჰყინავს მდინა-
რეთა, ვერცა გუბესა, რომელსა ზედა შედგეს უტყვი ანუ მეტ-
ყველი. არამედ თოვლი დიდი, რომლისა სიმაღლე ოდესმე
მჯარი და უმეტესიცა. თვალთა ქვეშე შვენიერება ეგოდენ არა
მჩენარობს ტყის გამო, თვნიერ ადგილ-ადგილთა, რამეთუ,
უკჭეთუ დახედო მაღლის მთიდად, იხილავ სრულიადს იმერეთს
ტყედ და არასადა შენობასა.

5

10

15

მარცვალთა-
თვს

ხოლო მარცვალნი, რომელნიცა დავსწერენით, ყოველნი
ნაყოფიერებენ ფრიად, გარნა ბრინჯ-ბანბას სთესენ ** იშვით
და ეგრეთვე ხორბალსა და ქრთილსა, და ღომსა ფრიად მრავ-
ლად და გამოიზრდებიანც მით. და სხვათა მარცვალთა სიმ-
რავლენი იმყოფიან, რამეთუ ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი
კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი, დასახლდების, მო-
იყვანს საზრდელსა ჯალაბთასა და გარდაიხდის ბეგარასაცა.

20

აბრეშუმს აკეთებენ და ქსოენ ლარს არა დიდ-ფასსა
უოქრო-მკედოსა, და ხმარობენ სხვებრცა. ეგრეთვე ბანბასა და

25

კანაფთაგან – ტილოსა, არამედ სხვათა ქვეყანათაგანი უმჯობესნი არიან.

ხის ნაყოფთა და პირუტყვთათს

წალკოტნი არა არიან აქა, არამედ ვენახის კიდურთა ზედა ხილნი მრავალნი ამისთჳს, რამეთუ ტყეთა შინა მრავლობს ყოველნი. აქა არს ხურმა, წაბლი და ვაშლ-ატამი ქართლ-ზედ მეტი, და სხვანი, რომელნი აღვსწერეთ, მრავლად. ეგრეთვე მტილოვანნი ყოველნივე, რამეთუ მელსაპეკონი და პუნ-პულა უმუშაკოდ ნაყოფიერებენ. სავარდე არა უწყიან, არამედ ველთა და ტყეთა შროშანნი ვარდითურთ აურაცხელნი და ფშონი. სოკონი მრავალნი სხვადასხვანი, გარნა ნიყვი არს, რომელი აღმოხდების სპეტაკის ბუდით, მერმე გასქდების, და არს სოკო ნარინჯი მას შინა, ფრიად გემოიანი. პირუტყვნი, თვნიერ აქლემისა, არიან ყოველნი, და არა ეგდენ მრავალ, ვი-

35

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „ხოლო მთა ლიხისა...“ სწერია დედანში მარჯვენა აშიაზე, ტექსტში შეტანის ნიშნით.

*) დედანში: „სთესეს“.

145

5

თარცა სხვათა საქართველოთა შინა. გარნა ცხოვარნი უდუმონი და კუდიანნი, მარადის მშობელნი ტყუბთა, და ოდესმე სამ-ოთხთა, და არცა ჰყავთ არვედ. არამედ ძროწა, კამბეჩი მროწლედ, ცხენი ჯოგად, რამეთუ არა უხმთ თივა, ვინადგან ზამთარცა მძოვრად არიან, თვნიერ არგვეთისა და რაჭა-ლეჩხუმისა. ნადირნი ყოველნი, რომელნი აღვსწერეთ, ფრიად მრავალ არიან, თვნიერ ქურციკისა და აფთრისა. ფრინველნი – წერო, ბატი, სავათი, ლაკლაკი, კაკაბი, დურაჯი, ასკატა, სვა-ვი, ყაჯირი არა არს აქა, და სხვანი ყოველნი მრავალნი; არამედ სირნი, ჩიტნი და ტრედნი ესეოდენ, რომელ იპყრობს კაცი ერთი წამოსაკრავის ბადით ფ ერთგზის, და სხვითა მახეებითა – სირთა და ჩიტთა, და სძეს ბეგრათ გლეხთა ტ, უ და უფროსნიცა.

15

მდინარენი არა მრავალნი, არცა ეგოდენ დიდ, არცა თევზთა სიმრავლე მათ შინა, არამედ რიონსა შინა საკურდღლიამდე იპყრობენ ზუთხსა მაისსა, ივნისსა და ივლისსა შინა და, თვნიერ ამ თვეთაგან კიდე, არა. სხვა თევზნი არიან: ლოქო, გოჭა, ბოლო-წითელი, კობრი, მწერი, და წვრილი თევზნი, და კალმახნი მრავალნი. ხოლო ზღვის კიდეთა შინა იპყრობიან ანდაკია* და სხვანიცა. არამედ კირჩხიბი ყოველგან მრავალნი და ფრიად გემოიანნი.

20

25

მწერნი მრავალნი და გაუძლებნი არამედ ფუტკარი სარგებლობს ფრიად თაფლთა და ცვილთა სიმრავლითა; და თაფლი კეთილი, რამეთუ ვიეთთა ადგილთა სპეტაკი და შეყინული, სისქით ვითარცა შაქარი, რომელსა უწოდებენ კიპრუქსა.

თევზთათს

მწერთა და მშრომთათს

მძრომნი და გველნი მრავალნი, არამედ გველი უწყინარი და უვნო.

30 ხოლო კაცნი და ქალნი, ვითარცა ვსთქუთ, ეგრეთცა იუწყე, გარნა უშვენიერესადცა და უუჭეროვნესადცა, ვინადგან გლეხთაცა შვილნი მიგვანან წარჩინებულთა შვილთა. სუფთანი, სამოსელთ გამწყსონი, ეგრეთვე ცხენთა, და იარაღთა, და სა-
35 პურეულთა; ცქვიტნი, კისკასნი, ენატკბილნი, მსუბუქნი, ფიცხ-
ნი, ბრძოლასა შემმართველნი და ძლიერნი, და არა სულ-
გრძელნი მას შინა და სხვათა "შინაცა, უხუნი და მომხვეჭნი,
40 დღეისის მძიებელნი, ხვალისას არა გამომკითხველნი, მომღე-
რალ-მგალობელნი და მწიგნობარნი წარჩინებულნი, და უმე-
ტესნი კეთილ-წმოვანნი და სხვათა და სხვათა შემძინებელნი.
სარწმუნოებითა და ენით არიან ქართველთა თანა აღმსარე-
ბელნი, არამედ უცქვიტესად მოუბარნი. გარნა უზისთ კათა-
ლიკოზი თვისი, და არა საჩინოთ უწყებული ცხორებიდამ, თუ

*) ამის შემდეგ დედანში დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

146

როდეს განთავისუფლდა, არამედ მწერალი იტყვის ცხორები-
საგანვე: ოდეს განდგა ლეონ და იწოდა აფხაზთა მეფედ, მა-
შინ მოუძღურებულ იყუნენ ბერძენნიცა, და ამ ლევანის მიერ,
ანუ შემდგომთა მისთაგან, განთავისუფლდა თხოვნითა ბერძენ-
თაგანვე, ვინადგან სახელიცა მისი ესრეთვე წარმოაჩინებს, რა-
მეთუ უწოდებენ კათალიკოზსა აფხაზეთისასა, და არა ეგრისი-
სა და იმერეთისასა. ხოლო სხვანი ზნენი იმერთა დავიდუმეთ,
ვინადგან შემთხვევით არიან და არა მტკიცითა ანაგებიითა.

5

ქვეყნი აღწე-
რისათვის ხოლო აწ ვიწყებთ წერად მთათა, ველთა, ტყეთა და მდი-
ნარეთა. არამედ ამ ჟამად, ვინადგან უწოდებენ ცხენის წყალს
10 ზეითს იმერეთს, აღმოსავლეთის კერძსა, ვიდრე ლიხის მთამდე,
პირველად დავსწერთ ამას და განიყოფის ესე იმერეთი ვაკედ,
ფერსათის კერძოდ, არგვეთად, ოკრიბად, რაჭად და ლეჩხუმად.

10

რიონის მდი-
ნარისათვის არამედ აქა ვინადგან უდიდესი ყოველთა მდინარეთა არს
15 რ ი ო ნ ი ¹, და ამას მიერთვიან ყოველნი მდინარენი იმერეთი-
სანი, პირველად ვიწყებთ ამას და მერმე მას შინა შემდინარე-
თა, ცხენის-წყლის შესართავიდამ, ვიდრე გლოლა-ღებამდე. ესე
რიონი გამოსდის სვანთა, დიგორისა, ბასიანისა და რაჭის საშო-
რისს კავკასსა. და დის ესე რიონი: კავკასიდამ გლოლის-წყლი-
სამდე აღმოსავლეთს-სამჯრეთს შუა; გლოლის-წყლიდამ უწე-
20 რამდე დასავლეთს-სამჯრეთს შუა; უწერიდამ ხომლის-კლდე-
მდე აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად, მცირედ ჩდილოს კერძ მი-
წეულად; ხომლის-კლდიდამ ყვირილის შესართავამდე ჩდილოე-
თიდამ სამჯრეთად; ყვირილის შესართავიდამ აღმოსავლეთიდამ

20

დასავლეთად, მიწეულად ჩდილოს კერძოდ, და მიერთვის ფოთს 25
ზღვასა; და გამოვლის რაჭას, ლეჩხუმს, ოკრიზას, ვაკესა და
სალომინაო-საჩინოს შუა, და განჰყოფს ოდიშსა და გურიას; და
სიგმე აქუს კავკასიიდან ზღვამდე, ესრეთ გრეხის დინებითა.

ხოლო სიგრძე იმერეთის არს ლიხის მთის თხემმდამ უნა- 30
გირამდე ძველად, და აწ ქართლის საზღვრიდამ, რომელი აღვს-
წერეთ, ცხენის-წყლამდე, და განი ფერსათის მთის თხემიდან

რაჭა-ლეჩხუმისა და სვანეთ შორის კავკასის თხემადმდე. ხოლო 35
სახელი მოიგო მდინარემან რიონმან დაბის რიონის გამო, ანუ
ონისაგან – რაი ონი, – ანუ ჩქარად დინებისაგან – რიონ იგი
ჩქარა დინებამ[ან, არამედ ბერძენნი უწოდებენ ფასონს. და 35
მოდის სათავიდან ქუთაის-კახნიაორამდე ფრიად ჩქარად და
მსწრაფლად. არცა არს თევზი მას შინა, არცა ფონი, ორ-სამთა
ადგილთაგან კიდე. ხოლო კახნიაურს ქვეით დამდორდების,
და ბაჟს ქვეით ფრიად მდორე და განიერი ზღვადმდე, და უფროს 40
ცხენის-წყალს ქვეით განვრცელებული, რამეთუ ვლენან ნავებითა
ზღვიდამ ბაჟამდე, და იპყრობენ აქამდე ზუთხსაცა ჟამად.

ხოლო ამას რიონს მოერთვის ჩდილოდამ აბაშა-ტეხურის 5
მდინარე, უნაგირას მთის ზეით, ისულეთს. ამას ზეით რიონს,
ტყვირს, მოერთვის ჩდილოეთიდანვე ც ხ ე ნ ი ს-წყ ა ლ ი. ეს
გამოსდის ლეჩხუმისა და სვანეთის შორის კავკასსა და მოდის
აღმოსავლეთს ჩდილოს შუადამ სამკრეთს-დასავლეთს შუა. არა-
მედ მდინარისა ამის სახელი არს პირველ მ დ ი ნ ა რ ე თ ა კ ვ ე-
რ ი ს ა, ხოლო ოდეს მოაშთო ცხენნი ანაკოფიიდან უკმოქცეუ-
ლის ყრუს სპათა ძჩ, ამისთვს უწოდეს ცხენის-წყალი. არამედ
წყალი ესე, ვინადგან არა უტევებს ხიდსა ქვისასა და ხისასა,
10 ამისთვს შესწვნი ვაზისაგან და გააბმენ ამიერ კიდიით იმიე-
რამდე, და გაუბმენ ვაზისაგანვე საჯელურებსა აქეთ და იქით,და
ვლენან ქვეითნი მას ზედა, და ექანების მკიდარებისაგან ფრიად
ხიდი იგი, გარნა უწყიან ოდიშსა შინა ხშირად ხიდი ესე, და
უწოდებენ ბონდსა.

ხოლო ისულეთიდან ხაზი ცხენისწყლის კიდისა, ვიდრე 15
გორდამდე, არს დასავლის მკარე ოდიშისა, და აღმოსავლეთის
კერძო – იმერეთისა. ხოლო გორდიდან ვიდრე კავკასამდე არს
ჯ ე ო ბ ა ლ ე ჩ ხ უ მ ი ს ა, რომელსა უწოდებენ თაკვერად *.
არამედ მოიგო სახელი ესე გარემოსთა მთათაგან, კვერსავით
20 მდებარისა – იხილე ესე მთა კვერი, – ანუ ციხისაგან ფრიად
მაგრისა მუნვე თაკვერისა. ხოლო ლეჩხუმი ეწოდა ხომლის-
კლდის გამო – ესე არს ლეჩ ხომი. გარნა ლეჩხუმსა და რაჭას

ცხენის-
წყლისათვს

ლეჩხუმი-
სათვს

განწყოფს: გველის-თავის მცირე მთა აღმოსავლიდამ; ჩდილოთ
 მთა კავკასი, ლეჩხუმსა და სვანეთს შორისი; დასავლით მთა
 25 კავკასივე და კავკასიდამ ჩამოსული სამჯრეთად მთა გორდამდე;
 სამჯრით რიონი და მთა ხომლის-კლდიდამ წარსრული დასავ-
 ლეთად გორდამდე, ამასა და ოკრიბას შორისი. ხოლო ამ ცხე-
 ნის-წყალს მოერთვის, გორდს ზეით, ჩდილოდამ, კავკასის გა-
 მომდინარე ჳევი, და ამ ჳევზედ არს ც ი ხ ე თ ა კ ვ ე რ ი, მა-
 30 ლალს კლდესა ზედა, დიდშენი და ფრიად მაგარი. ამ ჳევს ზეით
 მოერთვის ცხენის-წყალს სხვა ჳევი აღმოსავლიდამ; გამოსდის
 ამასა და ლეჩხუმს შორის მთას. ამ ჳევზედ არს ც ი ხ ე ო რ ბ ე-
 ჳთ ი ს ა, კლდესა ზედა შენი, ფრიად მაგარი. ამ ჳევს ზეით,
 ლეჩხუმის სამუალს, ცხენის-წყლის კიდეზედ არს ციხე კლდესა
 35 ზედა შენი, დ ე ხ ვ ი რ ი, თავი თავვერისა, რამეთუ რომელსა

*) ამის გასწვრივ, მარცხენა აშიაზე, დედანში სწერია: „პირველად
 თავვერს უწოდებდენ რაჭას ბაგრატიონთამდე, ვითარცა აჩენს ცხოვრება,
 რამეთუ „გარდმოვლესო ოსთა გზა თავვერისაო“, ვინადგან არს გზა ოსე-
 თისა რაჭა და არა ლეჩხუმი. კვალად ვითარცა მოწმობს სვინაქსარი მაქ-
 სიმე აღმსარებელისა, სახელდობ ციხეთა მას შინათა. ხოლო შემდგომად
 ამას უწოდეს რაჭა და მას თავვერი ციხისათვს მუნ მყოფისა“.
 (ვახუშტი)

უპყრავს იგი, მორჩილებასა მისსა შინა არიან სრულიად. ამის
 სამჯრით და ცხენის-წყლის აღმოსავლით არს ც ა გ ე რ ს ² ეკლესია
 დიდშენი, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ლეჩხუმისა და
 სვანეთისა. ამას ზეით არს მონასტერი, წოდებული მ ა ქ ს ი მ ე
 ა ღ მ ს ა ა რ ე ბ ე ლ ი ს ა, და მუნ არს მაქსიმე აღმსარებელი დაფ- 5
 ლული. არს შვენიერ-შენი, კეთილს ადგილს და აწ ხუცის ამა-
 რად. მას ზეით, ცხენის-წყალზედ, არს კავკასის ძირს მ უ რ ი ს
 ც ი ხ ე, არვისგან შემუხვრილ-ადებული. მუნიდამ გარდავალს
 სვანეთს გზა.
 ხოლო ამის აღმოსავლით, მთას იქით, არს ჳეთბა სხვა 10
 255 ლეჩხუმისა, რომლისა წყალი გამო | სდის მასვე კავკასის მთასა
 და მოდის ეგრეთვე, ვითარცა ცხენის-წყალი და მიერთვის ხომ-
 ლის-კლდესთან რიონს ჩდილოდამ. ამ ჳევს მოერთვიან ამიერ-
 იმიერიდამ ჳევი, და არს შენობიან-დაბნეზიანი. ამ ჳევის აღმო-
 სავლით არს, მთას იქით, ჳ ყ ვ ი ს ი, მიხდორსა კლდე-ამოსულსა 15
 ზედა, ციხე დიდშენი, მაგარი. ამ ჳყვისის სამჯრით, რიონზედ,
 არპანს, ძევს ხიდი, და ამ ხიდს ზეით და ჳყვისის აღმოსავლით
 კავკასის მთიდამ, ტოლის დასავლეთად, ჩამოვალს მთა მცირე
 სამჯრეთისაკენ რიონამდე, და ესე არს გველის-თავად წოდებუ-
 ლი. ამ მთის აღმოსავლეთის კერძო არს რაჭა და დასავ- 20
 ლის კერძო ლეჩხუმი. არამედ თუმცა არს ლეჩხუმი მთის ადგი-

საჯავახო-
სათეს

ლად თქმული, გარნა არს ვენახიანი, ხილიანი, მოვალს ყო-
ველნი მარცვალნი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, გარნა სივიწროვისა
და კლდიანობისათეს არა ეგოდენი სიმრავლეთ. მოსახლენი არიან
აზნაურნი და გლეხნი, რამეთუ არა არს მოსახლე, რომელსა არა 25
ედგას კოშკი ქვიტკირისა და შენობანი ყოველნივე ქვიტკირი-
სანი. და არს მთითა და კლდითა ფრიად მაგარი, და კაცნი
მუნებურნი მბრძოლნი და შემმართველნი, ჰაეროვანნი, ტანო-
ვანნი, მკნენი და მორჩილნი უფალთა თვსთა, არამედ ბრიყვნი,
უზნეონი და უწყალონი. პირუტყვნი, თვნიერ აქლემისა და ვი- 30
რისა, არს ყოველნი და არა ეგოდენ მრავალ. გარნა ესე ლეჩ-
ხუმი, შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, იყო ტალანი იმერთა
მეფისა, და აწ უპყრავსთ ჩიქოვანს, რომელიცა არს დადიანი.

ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს ქვეით რიონს
მოერთვის სამკრიდამ ს ა ჯ ა ვ ა ხ ო ს-წყ ა ლ ი. ეს გამოსდის 35
ფერსათს, და არს შენობიანი ჯეობა და მოსავლიანი ყოვლითა
მარცვლითა, ხილ-ვენახითა, პირუტყვითა, ნადირ[ი]თა და ფრინ-
ელითა. ხოლო მზღვრის საჯავახოს: აღმოსავლით მთა მცირე,
ფერსათიდან ჩამოსული ჩდილოთ კერძოთ, საჯავახოსა და საჩი-
ნოს შორისი; სამკრით ფერსათის მთა; დასავლით ფერსათი- 40
დამევე ჩამოსული მთა, გურიასა და საჯავახოს შორისი; ჩდილოთ
რიონის მდინარე. ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს

ზეით სამკრიდამ მოერთვის რიონს წყ ა ლ დ ა ფ ა ნ ჩ უ ლ ა ს-
ქ ე ვ ი, სდის საჯავახოს მთას.

ამას ზეით მოერთვის რიონს ჩდილოდამ გ უ ბ ი ს-წყ ა ლ ი
გამოსდის ოკრიბასა და ვაკეს შორის მცირეს მთას, და დის
5 ფრიად ფლატოიანსა და ბარდნალიანს ადგილსა ზედა. ამ
წყალზედ არს ფ ო კ ე. ამას ზედვე, ამასა და ხონს იქით, ქუ-
ტირ-ფარცხა-ნაყანევამდინ, არს გოჭორაური. და * ა რ ს ხ ო ნ ს ¹
ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, შვენიერ-ნაგები. ზის ეპისკოპოზი,
მწყემსი ვაკისა. ეს იყო ერთობასა შინა ქართლის მთავარ-
10 ეფისკოპოზისა. შემდგომად განყოფისა დასვეს აქა ეპისკოპოზი.
ამ გუბის-წყალს ეწოდა სახელი ესე გუბედ მომდინარობისათეს.

ამ გუბის-წყალს ზეით მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, სა-
ჩ ი ნ ო ს-ქ ე ვ ი. გამოსდის ფერსათს. ამ ჰევს ეყრების, სებეკას
ქვეით, სხვა ჰევი. გამოსდის ფერსათსავე. ხოლო ს ე ბ ე კ ა ს
15 არს ციხე შენი კარგს ადგილს.

ამ საჩინოს შესართავს ზეით, საკურდღლიას პირისპირ
და როკითს ქვეით, მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, სალოში
ნ ა ო ს-ქ ე ვ ი, გამომდინარე ფერსათისა. ამ ჰევსა და როკითს
ზეით მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, ა მ ა ლ ე ბ ი ს-ქ ე ვ ი.
20 გამოსდის ფერსათს. ამასზედ არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ² ა მ ა ლ ე-

გუბის-წყალი-
სათეს

საჩინოსათეს

სალომინაო-
სათეს

25 ბ ა ს, დიდი, გუნბათიან არა, შვენირს ადგილს, და აწ ხუცის
ამარად. ამ ამაღლების- ჳევს ზეით მოერთვის რიონს ნ ო ღ ი ს-
ჯ ე ვ ი, მომდინარე ფერსათის მთიდამ სამჭრით. ნოლას ზეით
არს ვ ა რ ც ი ხ ე ³. ეს ყოფილ არს ციხე დიდი და დიდშენობა,
და გამომდინარობს წყარო შიგ კეთილი.

30 ვარციხეს ზეით ერთვის რიონს ხ ა ნ ი ს-წ ყ ა ლ ი, გამოს-
დის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ და მიერთვის რიონს სამჭრი-
დამვე. ამაზედ აღაშენეს ოსმალთა ციხე თხმელის ხისაგან
ქრისტესსა ჩღვ, ქარ. ტჟა. ამისთვს უწოდეს იმერთა თ ხ მ ე ლ ი ს
35 ც ი ხ ე, და პირველ ეწოდა ადგილსა ამას ბ ა ღ დ ა დ ი ⁴. არამედ
შემდგომად აღაშენეს ქვიტკირისა, და დგანან აწ ოსმალნი იენ-
გიჩრით, და არს სავაჭრო ყოველნი, გარნა უფროს ტყვენი. ამ
წყალზედ, ციხის სამჭრით, ფერსათის კალთას, არს მონასტერი
35 გუნბათიანი, კეთილშენი, და აწ უქმი. ამ წყალზედვე, მთაში,
არს კ ა კ ა ს-ხ ი დ ი, ფრიად მაღალს კლდესა ზედა, და გზა
სამცხისა. არამედ მოიგო სახელი წყალმან ამან დაბისაგან მას
ზედავე მყოფისა, რომელსა უწოდებენ ხ ა ნ ს ა. ხანის-წყლის
აღმოსავლით და ყვირილის მდინარის სამჭრით, ფერსათის
40 კალთას, არს დ ი მ ი, სადაცა ჰყო პირველმან მეფემან ფარ-
ნაოზ ციხე მტკიცე, და აწ არს დაბა.

ხანის-წყლი-
სათვს

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ფოკე. ამას-ზედვე, ამასა და ხონს იქით“..
სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ყვირილა-
სათვს კვალად ხანის-წყლის შესართავს ზეით რიონს მოერთვის
ყვირილა, აღმოსავლეთიდან. მდინარემან ამან მოიგო სახელი
ესე თვსის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებითა, ვინადგან ჳმო
ვანებს შორ სასმენლად. ხოლო გამოსდის ყვირილა ე რ წ ო ს
ტ ბ ა ს და მოდის ჩდილოდამ სამჭრეთად ჳალამდე, ჳალიდამ 5
ნავარმეთამდე – აღმოსავლეთიდან დასავლად, გრეხით; ნავარმე-
თიდან შორაპნამდე – ჩდილოდამ სამჭრით; შორაპნიდან რიონის
შესართავამდე – აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მცირედ ჩდი-
ლოთ კერძოდ მიწევით. არამედ საჩხერიდამ შორაპნამდე – კლდო-
ვანსა და მაღალს ჳრამოვანსა შინა და შორაპანს ქვეით – ფლა- 10
ტოვანს-ჳალოვანსა შინა. ამ ყვირილასა შინა იპყრობის თევზნი,
რომელნი დავსწერეთ, ყოველნი თვნიერ ზუთხისა, ხოლო საჩხე-
რეს ზეით არს კალმახთა სიმრავლე და სხვა არარაი, და არს
სასმისად გემოიანი და შემრგო, და თვნიერ უხმარი.

წყალ-წითე-
ლასათვს და
ოვრიზის
წყალთა ხოლო ყვირილას, რიონის შესართავს ზეით, მოერთვის 15
წ ყ ა ლ-წ ი თ ე ლ ა ჩდილოდამ, რომელმან მოიგო სახელი წით-
ლის მიწისაგან, რამეთუ მას ზედა დინებითა წითლდების. ეს გა-
მოსდის გაჭრილის მთა[ს] და მოდის ჩდილოდამ სამჭრით. სად

მოერთვის ყვირილას, მის ჩდილოთ ერთვის ამ წყალ-წითელას, კვაცხუთს ზეით მთაში, ც უ ც ხ ვ ა თ ი ს-ჯ ე ვ ი, აღმოსავლიდამ დასავლეთად მომდინარე. გამოსდის გოგნის მთასა. ამ ჳევზედ, გოდოგანს ზეით, არს ც უ ც ხ ვ ა თ ს ც ი ხ ე, რომელი შეთხრით აღიღეს ოსმალთა ქრისტესსა ჩღკა, ქართულსა უთ, და უპყრავთ აწცა მათ. ამას ზეით, დასავლეთიდამ, ეყრების წყალ-წითელას მო წ ა მ ე თ ა ს-ჯ ე ვ ი, | გამოსდის კახნიაურს და მის შორის მთასა. აქა არს მონასტერი ⁵ უგუნბათო შვენიერი, კეთილს ადგილს. სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ქრისტესნი დავით და კოსტანტინე ⁶, მდებარენი აწცა | კორცითავე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ. უზის წინამძღვარი.

256

გელათისათვის

ამ მთის ჩდილოს კერძოდ და წყალ-წითელას აღმოსავლით, გორის კალთას, არს ეკლესია ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდ-შვენიერი, დიდნაგები და ქმნული შიგნით სოფიის კენჭითა, გუნბათიანი, კეთილ-შვენიერს ადგილსა. აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გ ე ნ ა-ათ ი, და აწ უწოდებენ გ ე ლ ა თ ს ¹. აქა არს ყოვლად-წმიდის ხატი ხახულის ღვთისმშობელი, ლუკა მახარებლის დახატული, ყოვლად-წმიდის ძითვე, და შემკული ძვირფასითა ქვებითა აღმაშენებელისა და თამარ მეფისათი. აქავ არს ვარძიის ჯვარი, შემკული, დიდ ფრიად. და არიან ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლითა და ქვითა შემკულნი ძველითვე მრავალნი, და ეკლესია შემკული ყოვლითა საეკლესიო წესითა. ჰკიდავს ზღუდის კარი ბჭესა მისსსა, რკინისა, აღმაშენებელის მოტანილი დარუბანდიდამ.

151

5

და ეკლესიის ბჭეს ჰკიდავს კარი მთლად ერთის ვაზისაგან გამოთლილი, უცხოსა ჳელოვნებით ქანდაკებული. ამას შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან, დავით, დავით და სხვანიცა, და აწინდელნი მეფენი შემდგომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი. პირველად იყო მონასტერი, შემდგომად ჰქო ბაგრატ ² საეპისკოპოზოდ. ამას მისცა სამწყსოდ არგვეთის ნახევარი და ოკრიბა, ქუთათლის სამწყსონი.

კვალად არს გელათის პირისპირ, აღმოსავლეთად, მონასტერი გუნბათიანი, დიდშენი, ს ო ხ ა ს ტ ე რ ა დ ჳმობილი. უზის წინამძღვარი. გელათის სამჯრით, აქავ მთაში არს ქვაბნი, გამოკუჭთილნი კლდესა შინა, მრავალნი, განშორებულთათვის, და აწ ცარიელ არს. გელათს ზეით წყალ-წითელას მოერთვის, ყურსებს, ს ა წ ი რ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის ნაქერალას მთას და მოდის ჩდილოთ-აღმოსავლეთს შუა. ამ წყალზედ არს ც ი ხ ე მ ი ტ ლ ო კ ი ნ ი ს ა, ვით სახელი, ეგრეთ მტკიცე. ამას ზეით, ამავე წყალზედ, ს ა წ ი რ ე ს არს ც ი ხ ე. ამის გარემოს ითხრე-

ბის რკინა, და არს ლითონი მრავლად. ყურსებს ზეით ეყრე-
ბის წყალ-წითელას ა ხ ა ლ დ ა ბ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის გაჭრილის
20 მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ ახალდაბის-წყალს ეყრების ჯ ო-
ნ ი ი ს-ჯ ე ვ ი, ჩდილოდამ. კვალად ყურსებსვე მოერთვის წყალ-
წითელას ო ჯ ო ლ ა ს-ჯ ე ვ ი, ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ. ამის
სათავის ზეით არს ჯ ვ ა რ ი ს ა ც ი ხ ე, არა მტკიცე.

ხოლო კვალად ყვირილას მოერთვის წყალ-წითელას შე-
25 სართავს ზეით, აღმოსავლეთი[ს]კენ, ე კ ლ ა რ ი ს-წ ყ ა ლ ი. ეს
გამოსდის, ჭალის თავს ზეით, ცუცხვათსა და სვიმონეთს შუას
მთას და დის ჩდილოდამ სამჭრით. ამ ეკლარის-წყალს ზეით
მოერთვის ყვირილას ა ჯ ა მ ე თ ი ს-წ ყ ა ლ ი, ზდის ფერსათს,
30 მოერთვის სამჭრიდამ ყვირილას. აქ, ა ჯ ა მ ე თ ს, არს სანა-
დირო მეფეთა, აღვსილი დიდ-მცირითა ნადირითა, საქებელი
ფრიად. ზამთარ თბილი, ზაფხულის ცხელი, გაუძლები. ამ აჯა-
მეთის-წყალს ზეით ერთვის ძ ე ვ რ ი ს-წ ყ ა ლ ი, დაბის ძ ე ვ-
რ ი ს ა გ ა ნ სახელდებული. გამოსდის საღორისა და ველევის
მთას, დის სამჭრით და მოერთვის ყვირილას ჩდილოდამ. ძევრს
35 არს ხიდი ქვიტკირისა. სვეტთა ზედა წერილ არს: „არა მამა-
მან, ძე მანდა, არა სულმან წმიდამან, ძე მანდა“. იტყვიან,
განძსა მდებარესა დანიშნავს ამით. და ამ ძევრის-წყალზედ,
ხიდს ზეით, არიან ქვაბნი დიდ-დიდნი გამოკვეთილნი, მრავ-
ვალნი, კლდესა შინა, დასავლით. და არს ქვაბი ერთი დიდ
40 ფრიად, რამეთუ კაცთა ქმნულად გასაკვირვებლად. ამ ქვაბსა
შინა გამოსდის მდინარე ორი ნაკადელი წყაროდ, და არს მას
შინა კალმახნი მრავალ. ამ ძევრულას, ამ ქვაბს ზეით, ერთვის

ყვირილას
მომრთველი
საჩხვიმო-
არგვეთის
წყალი

152

ჯ ე ვ ი ქ ვ ე ვ რ უ ლ ა. სდის ოკრიბა-მუხურას შუას მთას და
მოდის სამჭრეთად. ამ ჳევზედ არს ბ ე რ-ც ი ხ ე, კლდესა ზედა
შენი, მაგარი.

ამ ჳევს ზეით, ძევრულასვე ეყრების ტ ყ ი რ გ უ ლ ი ს-ჯ ე ვ ი.
გამოსდის საღორის მთას და ნოდის დასავლეთად. ხოლო კვა- 5
ლად ყვირილას ერთვის, ძევრის-წყლის შესართავს ზეით, ჩდი-
ლოდამ, ჩ ო ლ ა ბ უ რ ი. ეს გამოსდის ნაჯიხურევის მთას და დის
ჭალა-ტყემდე ჩდილოდამ სამჭრეთით, და ჭალა-ტყიდამ აღმო-
სავლეთიდამ დასავლეთად. ამას, ჭალა-ტყეს ზეით, მოერთვის
ზ უ ს ა დასავლიდამ, და ყვირილიდამ აქამდე ეწოდების ჩოლა- 10
ბური, კიდეთა ჩალოვანობის გამო, და მას ზეით – ბ უ ჯ ა. ამ
ჩოლაბურს მოერთვის ჩდილოდამ ჩხარულა. სდის თხილთა-
წყაროს მთას, მოდის ჩდილოდამ სამხრითი. ამაზედ არს გო-
[ფანთო]*. კვალად ჩხარს მოერთვის მ ე ო რ ე ჩ ხ ა რ უ ლ ა.
გამოსდის ჩხარის ჩდილოთ კერძოს მთას და მოდის სამჭრით. 15

ამ ჰევზედ არს მთის ძირს ჩ ხ ა რ ი ³. ეს ყოფილა ქალაქი, არა-
მედ აოჯრდა ლევ[ან] დადიანისაგან ⁴. აწ არს დაბა. არს აქა
ეკლესია უგუნზათო, რომელსა შინა ასვენია ჯვარი დიდ ფრიად.
მდებარებს მას შინა ბეჭი მთავარ-მოწამის გიორგისა, მარადის
სასწაულთ-მოქმედი. ეს ჯვარი პირველ იყო ყორანთას, შემდგო- 20
მად სამცხეს, მერმე ატოცს და აწ აქა. ჩხარსვე არს წყარო, ორ-
ღარად წოდებული და ქებული. ჩხარს ზევით, ჩხარულაზედ, არს
ც ი ხ ე მ ა ჭ უ ტ ა უ რ ი, მთაში. კვალად ჩოლაბურს მოერთვის,
ჩხარულას შესართავს ზევით, ღ ვ ა ნ კ ი თ ი ს-ჯ ე ვ ი. ამ ღვანკი-
თის-ჰევს ზევით ერთვის ჩოლაბურსვე ზ ო რ ე თ ი [ს]-ჯ ე ვ ი. და 25
ჰევნი ესენი დიან მუნვე და მოდიან სამჯრეთად.

ამას ზევით არს ჭ ა ლ ა-ტ ყ ე. არიან მოსახლენი ვაჭარნი
სომეხნი ** და ურიანი, და ვაჭრობენ ამ ჭალა-ტყეს ზევით მოერ-
თვის ბუჯას ზ უ ს ა. გამოსდის გარჯილას მთა[ს], მოდის სამჯ- 30
რით ჩდილოდამ. ამ ბუჯაზედ არს, ქვა-ციხეს მდინარის კიდურ-
ზედ, წყარო გამომდინარე, რომელსა გაზა[ფ]ხულს მოუდგმენ
გოდორსა და აღივსების წვრილის თევზითა, წყაროდამ გამომავ-
ლითა, ვითარ ვერ მოასწრებენ აღმოღე[ბ]ას. სამ თვე ოდენ ეს-
რეთ, მერმე არღარა, და უწოდებენ ამას ღრუდოს. ამას ზევით 35
არს ხ რ ე ი თ ი, და ხრეთი[დამ] გარდავალს გზა რაჭას ნაჯიხუ-
რეზედ. ამ ხრეთს ქვეით, ბ ი ლ ა ს, ითხრების კაჟი ჩახმახისა,
ფრიად კარ[გი]. ხოლო ზუსას ერთვის ს ა ზ ა ნ ო ს-წ ყ ა ლ ი.
გამოსდის ხრეთისა და მუხურას შუათს მთას, მოდის ჩდილო-

*) სიტყვები: „ამაზედ არს გო“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.
დანარჩენი ნაწილი უკანასკნელი სიტყვისა არ მოჩანს, მასზე დაწებებულ
ქაღალდის გამო.

**) დედანში: „სომეხნი“.

დამ სამჯ[რე]თად. ამ საზანოს-წყალზედ არს ს ა ზ ა ნ ო ს ც ი ხ ე,
კლდესა ზედა შენი, კარგი. არამედ ზუსა გამოსდის გ ა რ ჯ ი-
[ლა]ს მთასა და დის ყამსას ციხემდე ჩდილოდამ სამჯრით, და
ყამსას ციხიდან აღმოსავლეთ-სამჯრე[თს] შუა, და მიერთვის
5 ბუჯას. ამ ციხეს ზევით, ზუსას მდინარის დასავლეთით, არს ჩ ი-
ხ ო რ ი ⁵, ქალაქი [მც]ირე. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი,
ურიანი ვაჭარნი. ამის სამჯრით არს, მთის კალთას, ს კ ა [ნ დ ა] ს,
სასახლე მეფეთა და ციხე დიდი, დიდმენი. ამათ ზევით, ზუსა-
ზედ არს დაბა მ უ ხ უ რ ა, და მას ზევით, [მ] თაში, არს ც ი ხ ე 357
10 მ ო დ ა მ ნ ა ხ ე, მაგარი კლდითა და შეუალი, შენი გარჯილის
მთიდან ჩამოსულს კლდესა ზედა. მუხურიდან გარდავალს გზა,
გარჯილის მთაზედ, რაჭას. ხოლო კვალად ყვირილასავე მოერ-
თვის ს ვ ი რ ი ს-ჯ ე ვ ი და ლ ო მ ს ი ა თ ხ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი*, ჩოლა-
ბურის შესართავს ზევით. გამოსდის ფერსათს, დის სამჯრითად

15 ჩდილოთ. ამ სვირის-ჯევეს ზეით მოერთვის სამჭრიდამვე, ყვი-
რილას ტ ა ბ აკ ი ნ ი[ს]-ჯ ე ვ ი. გამოსდის ფერსათსავე, მოდის
სამჭრიდამ ჩდილოთ. ტაბაკინს ამ ჯევეს ერთვის გ ე ნ ე ბ ე რ უ-
ლ ი ს-ჯ ე ვ ი. სდის ფერსათს. და ტაბაკინს არს მონასტერი, კე-
თილს შვენიერს ადგილს და აწ უქმად.

20 ამ ტაბაკინის-ჯევეს ზეით ყვირილას მოერთვის, შორაპანს,
აღმოსავლეთიდან ძირულა, რომელმან მოიგო სახელი მათათა
ძირთა შინა დინებითა. ყვირილასა და ძირულას შორის შე-
სართავს შინა არს შ ო რ ა პ ა ნ ი ¹, რომელი აღაშენა ა მეფემან
ფარნაოზ, ქალაქი და ციხე, და ყო საერისთოდ, და არს დიდ-
25 შენობა ფრიადი ამას ჩდილოთ-დასავლით უდის ყვირილა,
აღმოსავლით-სამჭრით ძირულა. აღმოსავალ-ჩდილოთ შუა აქუს
კლდე-გორა მცირე და გვირაბი დიდი, ჩასული წყლამდე. ეს
შემუსვრილი აღაშენა გიორგი აბაშიძემ ². არამედ შეამუსვრინეს
მასვე ოსმალთა. მერმე მისცა ზურაბ აბაშიძემ ³ ოსმალთა, და
30 აწ უპყრავთ მათ. დგანან იენგიჩარნი.

ხოლო ძ ი რ უ ლ ა ს მ დ ი ნ ა რ ე გამოსდის პერანგის მთასა,
და ხეფინის-ჯევის ვერტყვილამდე აღვსწერეთ ქართლზედ და
ხეფინის ჯევის ვერტყვილიდან ხარაგეულამდე დის სამჭრეთს-
დასავლეთ შუა და ხარაგეულიდან შორაპანამდე დის აღმოსავ-
35 ლიდან დასავლეთად. არა არს ძირულაში თევზი, თვნიერ კალ-
მახისა, და კალმახი მრავლად. სასმისად არს შემრგო, გემოიანი.
ამ ძირულას, შორაპანს ზეით, მოერთვის ფუთს ვ ა რ ძ ი ს-
წ ყ ა ლ ი სამჭრიდამ. გამოსდის ფერსათს. ამ ჯევეზედ ვ ა რ ძ ი ა ს
არს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი გუნბათიანი, კეთილ-შენი. ზის წინამ-

შორაპანი-
სათეს

ძირულასათეს

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს-
ზემოდან.

ძღვარი. ამ ჯევეს ზეით ერთვის ძირულასავე მ ე ე დ ნ ი ს-ჯ ე ვ ი
სამჭრიდამ. გამოსდის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ. ამასზედ არს
მ წ ყ ე რ ი ს-ც ი ხ ე, მრავალგზის შემუსვრილი. ამის პირისპირს
ძირულას ჩდილოთ და შორაპანის აღმოსავლით, არს წ ე ვ ა ს
ეკლესია წმიდის გიორგისა, სასწაულთ-მოქმედი. ვარძიის-ჯევეს 5
ზეით, ძირულაზედ, არს ხ ა რ ა გ ე უ ე ლ ს ც ი ხ ე შენი. ამ ციხეს-
თან ეყრების ძირულას ჩხერიმელა აღმოსავლეთიდან. და ამ ხა-
რაგეულს ზეით ძირულას მოერთვის შ ო რ შ ი ს-ჯ ე ვ ი ჩდილო-
დამ. ეს გამოსდის ჯარეურთისა და ძირულას შუათს გორაებსა,
მოდის ჩდილოდამ სამჭრით ამას ზეით მოერთვის ძირულასვე 10
კ ო ლ ბ ო უ რ ი ს-ჯ ე ვ ი. ეს გამოსდის ჭალის აღმოსავლეთის
მთასა, მოდის მანდაეთამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამჭ-
რეთ-დასავლეთს შუა. მერმე მოუხვევს და მიდის ძირულამდე

ჩდილოდამ სამჭრით. ამ კოლბეურის-ჯევის შესართავს ზეით
ერთვისვე ძირულას ვ ა შ ლ ე ბ ი ს-ჯ ე ვ ი და ა მ ა შ უ კ ე თ ი ს ა. 15
და ამას ზეით არს ვერტყვილა-ხეფინის ჯევი.

ჩხერიმელა-
სათოს ხოლო ხარაგ * ეულს ზეით არს, ჩხერიმელაზედ, მ ლ ა შ ე,
ჩდილოთ. მლაშეს ზეით, ჩხერიმელაზედვე, არს სამჭრით ჩ ხ ე-
რ ი ს ც ი ხ ე, მაგარი და მტრისაგან აულეგელი. ამ ციხისაგან
ისახელა მდინარე ესე ჩ ხ ე ი მ ე ლ ა დ, ანუ წყლის ჩხერისაგან 20

კლდესა დინებთა. ჩხერს ზეით არს გზა ქართლს მიმავალი,
მოსაკიდელი სივიწროვისათვის წოდებული, ვახანამდის. მოსაკი-
დელს ზეით ერთვის ჩხერიმელას ვ ა ხ ა ნ ი ს-ჯ ე ვ ი, ფერსათი-
დამ მომდინარე ჩდილოთ. ვ ა ხ ა ნ ს არს ც ი ხ ე კარგი. ამ ცი-
ხის პირისპირ დაბა ქ ვ ა ბ ი. ამას ზეით მ ე ბ ო ძ ი რ ი: რომლის 25
ზემოთი დავსწერეთ მარილზედ, მთას იქითად. არამედ ეს ჩხე-
რიმელა მეზობირიდამ ხარაგეულამდე მიდის აღმოსავლიდან და-
სავლეთად.

შორაპნის
ზეით ყვირი-
ლას მიმრთ-
ველთა წყალ-
თათვს ხოლო ყვირილას შორაპანს ზეით არს მ ა რ ტ ო თ-უ ბ ა ნ ი.
მას ზეით ბ ო ს ლ ე ბ ი. მას ზეით მოერთვის ყვირილას კ ა ც ხ ი ს- 30
წ ყ ა ლ ი. ეს გამოსდის საწალიკეს, მოდის ჩდილოდამ სამჭრით.

ყვირილის შესართავს ზეით ამ წყალზედ არს კ ა ც ხ ს ეკლესია
მაცხოვრისა ⁵, გუნბათიანი, დიდ ფრიად, კეთილშენი. ზის არქი-
მანდრიტი. ამის დასავლით არს ც ი ხ ე კ ა ც ხ ი ს ა, მთის ძირად, 35
კლდესა ზედა, მაგარი. ციხის აღმოსავლით არს კლდე. ჯრამსა
შინა არს კლდე აყვანილი, ვითარცა სვეტი, ფრიად მაღალი.
მის კლდის თხემზედ არს ეკლესია მცირე, არამედ ვერღარა
აღვალს კაცი, არცა უწყიან ჯელოვნება აღსლვისა. კვალად ამ
კაცხის-წყალს ზეით ყვირილას მოერთვის აღმოსავლიდამ ს ვ ე-

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ეულს ზეით ჩხერიმელას ერთ-
ვის ორნი ჯევი ჩხერის ციხემდე და მოსდიან ფერსათსა“.

რ ი ს-ჯ ე ვ ი. გამოსდის კოლბეურის სამჯრით წარსრულს გო-
რაებს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამ ჳევზედ არს
ც ი ხ ე ხ ვ ე რ ი, არაოდეს ძალით აღებული. ესე დგას კლდესა
ზედა და გარემოს მისსა ფრიად დიდ-ჯრამოვანსა. თქმულ არს,
5 ჟამსა ყრუსასა დადგა ციხე არგვეთისა სვერი. ამ სვერის-ჯევის
შესართავს ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კიდურსა ზესა, არს
ნ ა ვ ა რ მ ე თ ს ც ი ხ ე. ამ ნავარძეთს ზეით ყვირილასვ მოერთ-
ვის ბ ჟ ი ნ ე ვ ი ს-ჯ ე ვ ი სამჯრიდამ. გამოსდის ბჟინევსვე გო-
რაებს.

10 ამ ბეცნევის-ჯევს ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კერძ კიდე-
ზედ, არს მ ღ ვ ი მ ე ⁶, კლდე დიდი გამოკვეთილი, და მას
შინა მონასტერი უგუნბათო, წითლის ბრწყინვალის ქვით შენი,
კახაბერ რაჭის ერისთვისაგან ⁷ აღშენებული. ქვაბსა შინა დის
წყარო დიდი და კეთილი. უზის არქიმანდრიტი. არამედ სვე-
15 რის-წყლის შესართავიდამ მღვიმე-საჩხერემდე, ამ ყვირილას
იქით და აქეთ კიდენი არს ფრიად მაღალი კლდე, და არიან
მას შინა ქვაბნი მრავალნი, გამოკვეთილნი სახიზრად და შე-
უალი მტრისაგან, და საკურველი, თუ ვითარ უქმნიათ. და
დადგა ესენიცა ჟამსა ყრუსასა. ამათ ზეით ერთვის ყვირილას
20 ჯ რ უ ჭ ი ჩდილოდამ. გამოსდის კეცების მთასა, მოდის აღმო-
სავლიდამ დასავლეთად, მერმე ჩდილოდამ სამჯრით ყვირი-
ლამდე. სადა მოდრკების, მუნ ერთვის ამ წყალს დასავლიდამ
სხვა ჳევი. გამოსდის საწალიკე-კეცებს შუა მთას. ამ ჳევსა და
კეცებზედ გარდავლენან გზანი რაჭას. ძველად ყოფილა ამას
25 ზედა შენობანი, და აწ ოჯერ არს. კვალად ჯრუ | ჭის შესარ-
თავს* ზეით, ყვირილას სამჯრით კიდეზედ, არს ს ა ჩ ხ ე რ ე ¹.
მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი და ვაჭ-
რობენ. ამ საჩხერის პირისპირს, ყვირილის ჩდილოთ არს, მა-
ღალს კლდესა ზედა, ც ი ხ ე მ ო დ ა მ ნ ა ხ ე ¹, მოზღუდვილი
30 კლდითა, მაგარი და უბრძოლველი მტრისაგან. კვალად ამ საჩ-
ხერეს ზეით, ყვირილას კიდეზედვე – ს ა ვ ა ნ ე თ ე კ ლ ე ს ი ა ²,
უგუნბათო, საკურველად შენებული, რამეთუ არს მთლად
ერთის ქვისა კანკლითურთ. ამ სავანეთს ზეით არს ჭ ა ლ ა.
არამედ ჭალიდამ წონამდე არღარა არს შენობა, გარნა პირ-
35 ველ ყოფილა შენობიანი სადაცა ჩანან ეკლესიანი, ნადაბარნი.

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ რიონსავე და მას შინა შემი
დინარეთა. სად ერთვის რიონს ყვირილა, მის ჩდილოთ **. და
რიონის დასავლეთით არს გეგუთი 3, სადგური ზამთარს მეფეთა.

მღვიმისათჳს

კვალად რიონის შემდინარისა მდინა-

*) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში წაშლილია „შესართავს“.

***) დედანში აქ გამეორებულია: „ამის ჩდილოთ“.

156

დიდნი და მცირენი, თლილის ქვისა; უწოდებენ ციხე-დარბაზს.

იტყვიან აღშენებას თურქთაგან **ნზ** მეფის გიორგის ⁴ ჟამსა. ამას ზეით არს, რიონის კიდეზედ, კ ა ხ ნ ი ა უ რ ი აღმოსავლით.

ესეცა სადგური აწცა მეფეთა ზამთარს. ამას ზეით არს ქალაქი ქ უ თ ა თ ი ს ი ⁵, რიონის გაღმა-გამოღმა, ჰავითა და წყლითა მშვე-

ნი, თვალთა ქვეშ შვენიერი ადგილი, რომელი აღაშენა ა აფხაზთა მეფემან ლევან და ჰყო ტახტი. არს ციხე, და ციხიდამ ხიდი რიონსა ზედა. აქა არს სასახლე მეფეთაგან, დიდ-შენი უზენიერად, რიონსა ზედა წაკიდებული. ასპარეზი მოზღუდვილი ვარჯად ქანდრით. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი. 10

წელსა ქრისტესსა ჩქმვ, ქართულსა **ტნდ** მისც[ა] ქუთათისის ციხე ოსმალთა სეხნია ჩხეიძემან, და უპყრავთ აწცა მათ. არამედ შემცირდა ფრიად ქალაქი მათგან. აქ აღაშენა **ნვ** მეფემან ბაგრატ ⁶ ყო ვ ლ ა დ-წ მ ი დ ი ს ა ე კ ლ ე ს ი ა ⁷ შვენიერი, გუნბათიანი, სრულიად სოფიის კენჭით შინაგან ქმნული და მარმარილოთა 15

სპეტაკითა, წითლითა და ჭრელითა, და სვეტებითა მისითავე, და ყოვლითა შემკობილებითა სრული, და ფრიად დიდი. დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი იმერეთისა და გურიისა, თვნიერ რაჭა-ლეჩხუმისა. ზის აწცა და არღარა ეგდენითა სამწყსოთი. დაფლულ არიან **ნვ** * მეფენი ბაგრატ, **ნზ** მეფე გიორგი. არამედ 20

წელსა **ჩქქბ**, ქართულსა **ტპ** შემუსრეს ოსმალთა, და წარიღეს სვეტნი მისნი და მარმარილონი სამცხეს. თუმცა უჩვენა სასწაულნი, გარნა არარად შეირაცხეს.

ამ ქუთათისის ჩდილოთ და რიონის დასავლით არს ქ ვ ი-შ ი ლ ე თ ს ც ი ხ ე ფრიად მაგარ. ქვიშილეთს ჩდილოთ არს 25

ჩ უ ნ ე შ ი. ჩუნეშს ჩდილოთ – გ უ მ ა თ ი, გუმათის ჩდილოთ – ს ა ყ ო რ ნ ე, საყორნეს ჩდილოთ არს გ ო ს ტ ი ბ ე, ცხენის-წყლის აღმოსავლით კიდეზედ; ამის გაღმა გ ო რ დ ი, და მეს აქ ხიდი გოსტიბიდამ გორდს ცხენის-წყალზედ. გოსტიბემდე არს ო კ-რ ი ბ ა. და კვალად ქუთათის ზეით, დაბას რიონს ზეით, მოერთ-ვის რიონის მდინარეს აღმოსავლიდამ მ მ უ ი ს ი ს-მ უ ყ ე ლ ე-თ ი ს-ჯ ე ვ ი. ეს გამოსდის წმიდის გიორგის მთას, მოდის და- 30

სავლეთს-სამკრეთს შუა. ამ ჰევზედ, ძ მ უ ი ს, მთაში, არს ციხე კლდესა ზედა შენი და მაგარი. ამას ზეით, რიონის დასავლეთით, მთის ძირს, არს ხ ო მ ლ ი ს-კ ლ დ ე, ფრიად მაღალი.

35

მოიგო ამან სახელი ესე სიმაღლით, ხომლის ვარსკვლავის სწორობით. ამ კლდეში არს ქვაბი გამოკვეთილი, მტრისგან შეუალი, მეფეთა საგანძურთ სადები. აქამომდე არს ოკრიბისა, მას ზეით ლეჩხუმისა. ძმუისის ჩდილოთ, მთას იქით, რიონი[ს] სამც-

*) ციფრი „ნვ“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

157

რით, არს დ ღ ნ ო რ ს ც ი ხ ე მაგარი, დიდ-შენი და შეუალი. აქამდეც არს ოკრიბისა.

რაჭისათვის

5 ხოლო ამ დღნორსა ზეით არს რიონზედ ა რ კ ა ნ ი; არ-
პანს ზეით გ ვ ე ლ ი ს - თ ა ვ ი. გველის-თავს ზეით რიონს მოერ-
თვის ტ ო ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის რაჭა-სვანეთის შუას კავკასის
კალთას, მოდის ჩდილოდამ სამკრეთად და მოერთვის რიონს
ჩდილოდამ. ამ ჰევზედ, დასავლის კიდეზედ, არს, კავკასიდან
ჩამოსულს მთის კლდეზედ, ც ი ხ ე ტ ო ლ ა⁸ შენი, ფრიად მა-
გარი. და არს ჰეობა ესე ხილ-ვენახიანი. ამ ტოლის-ჰევს ზეით
10 მოერთვის ბ ა რ ე უ ლ ი ს - ჯ ე ვ ი რიონს სამჭრიდამ. სდის წმი-
დის გიორგის მთას. ბარეულს⁹, რიონის კიდეზედ, არს ციხე
კეთილ-შენი. ამ ბარეულს ზეით მოერთვის სამჭრიდამ ზ ნ ა კ-
ვ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის ნაქერალას მთას. ზ ნ ა კ ვ ა ს¹⁰ არს ციხე
შენი და მაგარი. ამ ზნაკვის-ჰევს ზეით მოერთვის რიონს ჩდი-
15 ლოდამ ს ა დ მ ე ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის კავკასს რაპა-სვან[ე]თ
შორის და მოდის ჩდილოდამ სამჭრეთად. ს ა დ მ ე ლ ს¹¹ არს
ციხე კლდესა ზედა შენი, შეუალი მტრისა. სადმელს ქვეით ამ
ჰევს ერთვის ღ ვ ი ა რ ა ს - ჯ ე ვ ი. გამოსდის მასვე კავკასს და
დის ეგრეთვე. ტოლისა და ამ ჰევებიდამ გარდავლენან სვანეთს
20 გზანი.

ამ სადმელის-ჰევის შესართავს ზეთი რიონს მოერთვის
ბ უ გ ა უ ლ ი ს - ჯ ე ვ ი სამჭრიდამ. გამოსდის ნაქერალასა და
ველევის მთიხ ქვეითს, ლემანაურის მთას. ბ ა რ ე უ ლ ს არს
ციხე კარგი და მაგარი. ბარეულს ზეით არს ს ა კ ე ც ე¹². ამას
25 ზეით მოერთვის რიონს სამჭრიდამ, კ რ ი ხ უ ლ ა ს მ დ ი ნ ა რ ე,
რომელი ისახელა დაბის კ რ ი ხ ი ს ა გ ა ნ¹³. გამოსდის სალო-

რისა, ნაჯიხურევისა და საწალიკის მთას, მოდის ჩდილოთ
 კერძოთ. რიონის სამჭრით და კრიხულის აღმოსავლით, ა მ ზ რ ო -
 ლ ა უ რ ს ¹⁴, ყოფილა სასახლე აწინდელთა მეფეთა, ადგილის
 30 შემკობილებსათვს. ამის დასავლით კრიხულას მოერთვის რიო-
 ნის სამჭრით ხ ო ტ ე ვ ი ს - წ ყ ა ლ ი. გამოსდის სალორე გარჯი-
 ლის მთას ქვეით, შაორის მცირეს ტბას წყაროდ და ფრიად
 ცივს, და მოდის გრეხით ჩდილოთკენ. კრიხულასა და ხოტევის-
 წყლის შესართავს ზეით, ხოტევის-წყლის აღმოსავლეთით კი-
 35 დესა, მაღალს გორას კლდესა ზედა არს ც ი ხ ე კ ვ ი ტ ა შ ვ ი -
 ლ ი ს ა, ფრიად მაგარი. ამ ციხეს ზეით, ხოტევის-წყლის და-
 სავლით, არს ხ ო ტ ე ვ ი ¹⁵ და ციხე მისი დიდი, დიდ-შენი და
 სახლობენ აქა ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ.
 ხოტევის ზეით, ამის წყალსვე, ერთვის ა გ ა რ ი ს - ჯ ე ვ ი.
 40 ამ კვეზედ არს ნ ი კ ო ლ ა - წ მ ი დ ა ¹⁶, ეკლესია გუნბათიანი,
 კეთილ-ლიდ-შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი გლოლას ქვეითის
 რაჭისა. ამ ჯევის შესართავს ზეით არს შ ა ო რ ი. აქა ყოფილა

158

საზაფხულო სასახლე აწინდელთა მეფეთა ადგილის შვენიერო-
 ბისათვს, კ[ე]თილ-აგარაკოვანი. კვალად კრიხულას ერთვის,
 კრიხს ზეით, ს ხ ო ვ ი ს - ჯ ე ვ ი, დის სიმჭრიდამ ჩდილოთ. ამ
 ჯევედ არს ორმო დიდი, ვრცელი და ღრმა, რომელსა შინა
 დის წყარო, და ვერ განჰყინავს ზამთარს, არამედ ზაფხულის 5
 ჰყინავს სრულიად, რომელი ამოუღვეელი არს, რაოდენცა სჭრას
 259 მრავალმან კაცმან, გარნა თუ შთავიდეს კა | ცი უცხო, თვნიერ
 მუნ მყოფისა, აცივებს წელსა ერთსა. ს ხ ო ვ ი ს ¹ სამჭრით და
 კრისის პირისპირ, აღმოსავლით კიდურს, მაღალს კლდიანს
 გორასა ზედა არს ც ი ხ ე კ ვ ა რ ა ს ი ² და მტკიცე. ხოლო კვა- 10
 ლად კრიხულას შესართავსა და ამბროლაულ-ხიმშს ³ ზეით მო-
 ვიწროვდების რიონი სამჭრიდამ და ჩდილოდამ კლდითა. მუნ
 ძეს ხიდი რიონზედ. ხიდის თავს, კლდის ძირში, არს, რიონის
 ჩდილოთ კიდესა ზედა, ციხე, და უწოდებენ ხ ი დ ი ს-კ ა რ ს.
 ხიდის-კარს ზეით რიონის კიდეზე გამოდის კლდიდამ თბილი 15
 წყალი, არამედ უხმარი. მას ზეით არს წ ე ს ი ⁴, დაბა კარგი. აქა
 იტყვიან ვერცხლის ლითონს. აქავ, რიონის კიდეზედ, არს
 ნ ი ნ ი ა ს - ც ი ხ ე, კლდესა ზედა შენი. ამას ზეით მოერთვის
 რიონს სამჭრიდამ ჯევი ბარულა. გამოსდის კეცების მთას, დის
 ჩდილოთ კერძ. ამ ჯევის ერთვის ჩონისის-ჯევი დასავლეთიდამ. 20

ამავ ბარის-წყალს ზეით არის მთაში მ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ს ⁵ ეკლე-
სია წმიდის გიორგისა და ჯვარი დიდი ოქროსი, სასწაულთ-
მოქმედი. ამას შესწირა ა შააბაზ კრმალი ოქროთ მოოჭვილი,
აწცა მეს მუნ, არა თუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან, რამეთუ
კმალი მისი ჰკიდავს მუნ. ხოლო ხიდის-კარიდამ წავალს მცირე 25
მთა კლდიან-ქარაფიანი ჩდილოთ, ვიდრე კავკასამდე. ამაზედ
არს ეკლესია თხემსა ზედა შენი, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი.

უწოდებენ მთითურთ ველიეთსა. ამ ეკლესიაზედ გარდავალს გზა
სადმელს, თვნიერ მისა არა სადა, წესიდამ.

ხოლო ბარულას-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს 30
ჩდილოდამ მ დ ი ნ ა რ ე ლ უ ხ უ ნ ი, გამომდინარე კავკასისა,
რაჭა-სვანეთს შორისისა, და მოდის სამკრეთად. ყოფილა ამ
ლუხუნის ჯეობაზედ შენობა დიდი, არამედ აწ მტერობისაგან
სვანთა არლარა, და ოკერ არს. ამ ლუხუნის აღმოსავლით კი-
დის მაღალს კლდის გორასა ზედა და რიონის ჩდილოდ არს ციხე 35
მ ი ნ დ [ა]. მაგარი და აუღებელი მტრისაგან, და ვის უპყრავ
ციხე ესე, არს ერისთავი რაჭისა, ამ ციხისავე ძირს კოშკი დგას
ლუხუნის კიდესა ზედა მცველად წყლისათვს. ამ მინდას ზეით
მოერთვის რიონს ჩდილოეთიდამ ს ო რ ი ს - ჯ ე ვ ი. ამაზედ არს 40
მონასტერი უგუნბათო, დიდი, კეთილ შენი, აწ ხუცის ამარად.
ამ ს ო რ ს ⁶ ზეით მოერთვის რიონს სამკრიდამ ჯ ე ვ ი კ ე თ რ ი.
ამ ჯევმან მოიგო სახელი ღრმა ჯეცთა შინა დინებითა. ეს

გამოსდის კეცების მთის კალთას, მცირეს ტბასა. პირველ დის
აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მერმე სამკრეთიდამ ჩდილოდ,
ღრმას ჯრამსა და კლდოვანსა შინა. რიონის შესართავს ზეით
ჯეორს ერთვის ბ ო ყ ვ ი ს - ჯ ე ვ ი აღმოსავლიდამ. ჯეორის სა-
5 თავის მცირეს ტბის ქვეით, ჩდილოთკენ, კლდეს გამოსდის
წყაროდ დიდი მდინარე, და ამ ორის წყლის შესართავს ქვეით
არს შქმერი ⁷, დაბა დიდი, უვენახო, უხილო, მგზავსი სხვათა
მთის ადგილთა და შვენიერ ზაფხულის ფრიად. კვალად ამ
ჯეორის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს ჯ ე ჯ ო რ ი ს მ დ ი-
10 ნ ა რ ე. ეს გამოსდის კედელა კავკასსა და დის კუდაროს ჩასავ-
ლის კარგა ქვეითამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამკრეთს-
დასავლეთს შორის, მერმე მოიქცევის და დის სამარიდამ ჩდი-
ლოდ რიონამდე და მოერთვის მას სამკრიდამ. რიონის შესარ-

15 თავს ზეით და ჯეჯორის აღმოსავლით კიდურზედ არს ციხე,
და ამ ციხეს ზეით და ჯეჯორისვე აღმოსავლით არს დაბა
წ ე დ ი ს ი, და ციხე მცირე. აქ არს ლითონი რკინისა, და
იღებენ მრავალსა.

20 არამედ ჯეჯორის მდინარეზედ, სამჯრიდამ ჩდილოეთად
დინებულზედ, არს დაბნები ვენახოვან-ხილიანნი და მოსავ-
ლიანი. მას ზეით მოსახლენი არიან ოვსნი, და უვენახო, უხილო,
ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. უწოდებენ ამას კ უ დ ა რ ო ს.
გულოვანთას ერთვის ჯეჯორს აღმოსავლიდან სხვა ჰევი, წო-
ნასა და ამის შორის მთის გამომდინარე. ამ წყალში ზის კალ-
მახი: რა მოხარშო, მგზავსი არს ზაფრანიანისა. ხოლო ამ გუ-
25 ლოვანთას აღმოსავალ-სამჯრით, მცირეს მთას იქით, არს წ ო ნ ა,
ადგილი გარმოხვეული მთებითა და შინაგან ვაკე. აქ არს მცირე
ტბა. ამას გამოსდის ყვირილა და მოდის, ვითარცა აღვსწე-
რეთ. არს წონა, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი, და მოსახ-
ლენი ოსნი. გარდავალს აქიდამ და კუდაროდამ გზა ქცხილვა-
30 ნის ჯეობასა ზედა, დვანის ჯეობასა ზედა, ქართლში.

ხოლო ჯეჯორის შესართავს ზეით და რიონის სამჯრით
არს ო ნ ი ო. სახლობენ ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ონი
ჰავით არს მშვენი და ზაფხულის ცხელი, ორთა მთათა შინა
კლდოვანთა ყოფითა. არამედ აგრილებს მდინარე რიონი. ამ
35 ონს ზეით მოერთვის რიონს დ ა რ უ ლ ა ს - ჯ ე ვ ი სამჯრიდამ.
გამოსდის კედელის კავკასს. ამაზედ არს შენობა მოსავლიანი,
ვითარცა სხვა მთათა ადგილნი. ამან მოიგო სახელი დაბისაგან
დ ა რ ი ს ა, მუნ რიონის კიდესა დაშენებულისაგან. ხოლო ონის
პირისპირ, რიონის ჩდილოთ, მთის კალთასა შინა, მაღლა, არს
40 დაბა მ ე გ ლ ე ვ ი. აქა ეკლესიასა შინა არს ზეთი ჭიქითა და
მდულარებს მარადის და, რაოდენ იღებენ, არ აკლს ჭიქასა მას.
ამას ზეით ერთვის ს ა ქ ო რ ი ა ს - ჯ ე ვ ი რიონს ჩდილოდამ. ამ

160

ჰევის შესართავთან, რიონის კიდეზედ, არს ციხე მაგარი ფრიად.
ამას ზეით არს დაბა უ წ ე რ ა ო, რიონის ორსავ კიდესა ზედა.
აქ, რიონის ჩდილოთ, არს ეკლესია სიონი, დიდი. ამ ეკლესიის
კამარასა შინა მკვიდარებს თმა ერთი ნაწნავი, და იტყვიან თამარ
მეფისასა. აქავ არს მიწა, რომელსა უწოდებენ სასუნებლად,
რომელი დავსწერეთ ქართლსაც, არამედ ესე უმეტეს ძალიანი,
რამეთუ გარდაფრენილი ფრინველი მას ზედა ჩამოვარდების სუ-

ნისაგან. არს ესე ონსაცა, გარნა ესევე უმჯობესი.

ამას ზებით, ჭ ი დ რ ო თ ა ს არს ციხე მცირე, რათა ვერ
ვიდოდნენ მთის კაცნი თჳნიერ მის ციხისა რაჴას. ჭიდროთას 10
ზებით მოერთვის რიონს აღმოსავლიდამ გ ლ ო ლ ი ს - ჯ ე ვ ი. აქ
ძეს რიონზედ ხიდი. ხოლო გლოლის-ჯ ე ვ ი გამოსდის გლოლასა
და ჟღელეს შორის კავკასსა, და მოდის დასავლეთად. ამ ჴევს
ერთვის სხვა ჴევი ორი. ერთი გამოსდის ამასა დ[ა] დიგორს
შორისს კავკასსა. არს გ ლ ო ლ ა ¹⁰ დაბა მგზავსი ციხისა, კოშ- 15
კოვან-გოდლოვან ზღუდიანი. შიგ ეკლესია, აღვსილი ოქრო-
ვერცხლის ხატითა და ჯვართა და წიგნებითა, ძველადვე ხიზ-
ნულნი. კვალად გლოლის-ჴევის შესართავს ზებით რიონის სამჯ-

რით არს ჭ ი ო რ ა ¹¹, დაბა მოზღუდვილი და | კოშკოვანი, გოდ-
ლოვანი. ამას ზებით, ჩდილოთ კერძოდ, დაბა არს ღ ე ბ ი ¹, ეგ- 20
რეთვე ნაშენი. ხოლო ჭიდროთას ზებით ეს ადგილნი, რომელნი
დავსწერეთ. არიან ვითარცა სხვა მთის ადგილნი, მოსავლით,
ნაყოფით, პირუტყვით, მაგარი, ვიწრო და შეუალი მტერთაგან.
სარწმუნოებით ქრისტიანენი, ქართველთა თანა, არამედ უმე-
ცარნი ამისიცა. 25

ლაჴის საზღ-
ვართავს ხოლო რომელნი ადვსწერე, სახელითგან ყოფანი ვთქვით,
და აწ ვიწყებთ საზღვართა მათთა. რამეთუ მზღვრის რაჴას:
აღმოსავლით კუდაროსა, წონისა და ფაწის მდინარის შორისი
მთა, და კავკასი კედელა, და მუნიდამ ჩდილოთ წარსრული კავ-
კასივე, ვიდრე დიგორის კავკასამდე, რაჴა-გლოლასა და ჟღე- 30
ლეს შორისი; სამჯრით წონიდამ წამოსული მთა დასავლეთად
აღმოსავლეთიდამ, ვიდრე არჴანისა და დღნორამდე, გაჭრილი
რიონისაგან მუნ. და მთასა ამას საერთოდ უწოდებენ * რაჴის
მთას, ხოლო განყოფით დღნორს ზებით წმიდის გიორგისას,
მერმე გაყრილს, ნაქერალას, ველვის საღორეს, გარჯილას, ნა- 35
ჯიხურევს, საწალიკეს და კეცებს. ამ მთათა ჩდილოთ კერძი
არს რაჴისა და სამჯრეთის კერძი – გარჯილა-ნაჯიხურევ-საწა-
ლიკე-კეცებისა – არს არგვეთისა, და მდინარენიცა ეგრეთვე;
დასავლით მზღვრის საღორის მთიდამ დღნორამდე რომელნი
მთანი ადვსწერეთ, და მთა გველის-თავისა. ხოლო მათ მთათა 40

*) დედანში ეს სიტყვა სწერია სტრიქონს ზემოთ.

დასავლის კერძო არს ოკრიბისა. და არიან მთანი ესენი მა-
ლალნი და განიერნი, თხემთა უტყონი და კალთათა ტყიანნი,
და ზამთარს დიდ-თოვლიანნი, სადაცა ვერ ივლის ცხენი, და
ზაფხულის უთოვლო, წყაროიანი, ბალახიან-ყვავილოვანნი, ნა-
5 დირიან-ფრინვლიანნი. და დაბნეები რაჭისანი, ამ მთათა კალ-
თათა მყოფნი, არიან, ვითარცა შქმერი აღვსწერეთ, აგარაკად
და მთის ადგილად; და ჩდილოთ მზღერის რაჭას კავკასი, რო-
მელი განწყოფს გლოლას, ღებს, ჭიორასა და დიგორს-ბასიანსა,
ლუხუნსა და სვანეთსა, სადმელს, ტოლას და სვანეთსა.

10 და ამ საზღვართ შინაგან არს რაჭა, ფრიად მაგარი
მთითა, კლდითა, ჭრამითა, ჳევითა და ტყითა, შეუალი გარე
მტრისაგან. ჳავით არს კეთილშეგენი, ჳაფხულის გრილი, ჳამ-
თარ თბილი და უქარო, მოსავლიანი, ვენიერ, ბრინჯ-ბამბისა
ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი, ვენახნი, ხილნი, მტილო-
15 ვანნი ყოველნი. რიონის კერძოდ ამიერ და იმიერ, სრულიად
რაჭას ესრეთ ნაყოფიერებს, არამედ მთათა კერძონი, ვითარცა
სხვანი მთის ადგილნი. პირუტყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი,
და არა მრავლად. ცხოვარი უდუმო, ღორი – სიცოცხლე მ[ა]თი.
მდინარეთა კალმახნი მრავალნი, სხვა თევზნი არარაი, არცა
20 რიონსა შინა. კაცნი ტანოვანნი, მჭნენი, ბრძოლასა შემმარ-
თებელნი, ძლიერნი, უსაქციელო-ბრიყუნი, უშვერ-მქცევნი,
სხვათა მაოჯარნი, მომხვეჭნი და ძვირნი. სახლობენ მთავარნი
და აზნაურნი. ქალნი შვენიერნი, მქცევნი ეგრეთნივე, რბილნი.
პირველად იყო რაჭა შორაპნის საერისთო, მერმე იქმნა თვთ
25 საერისთოთ, და შემდგომად კახაბერისა * მოწყვეტისა ² ეპყრა
მეფეთა. მერმე ბაგრატ იმერთა მეფემან მისცა ჩხეიძეს ერის-
თობა ³, და აწცა არიან იგინი ერისთვად რაჭას, და არს მესამე
სადროშო. ხოლო სახელი მოიგო გარემოსთა დიდროვანთა
მთათაგან და შინაგან ღრმის ადგილობისა მიერ – „იხილე, რა
30 ჳაა არს ადგილი ესე!“

ხოლო რაჭინ სამართ არს, მთას იქით, ა რ გ ვ ე თ ი ანუ
მ ა რ გ ვ ე თ ი, რომელი იწოდა ქვეყნის ნაყოფიერებისაგან და
მრგველობისა მუშაკობისათვს – მრგველნი მუნებურნი და არა
ადმომგხვრელნი. ხოლო საზღვარი არგვეთისა არს: აღმოსავ-
35 ლით ქართლის საზღვარი, ლიხის მთის დასავლის კერძო; სამჯ-
რით ფერსათი, მერმე, ხარაგეულს ქვეით, მდინარე ძირულა და,
შორაპანს ქვეით წყალ-წითელამდე, ყვირილა; დასავლით წყალ-
წითელა კვახჭირის მთამდე და ჩდილოთ წინთქმულნი მთანი –
კეცები, საწალიკე, ნაჯიხურევი და გარჯილა. კვალად ჩდილოთ

არგვეთის სა-
ზღვრი

*) დედანში: „კასასაბერისა“.

162

სული სამჭრითკენ მთა ჩხარამდე და მერმე დასავლით წარ-
სული კვახჭირამდე, არგვეთსა და ოკრიბას შორისი. და ამ საზ-
ღვარს შინაგან არს არგვეთი, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარც-
ელითა, არამედ ბრინჯს არა სთესენ. ხილნი ტყეთა შინაცა
მრავალნი. პირუტყვნი მრავალნი, და არა ქართლისებრ, ვენახი 5
დაბლარი და ღვინო კეთილი, გარნა ქართლის კერძო ადგილთა
– თხელი. ნადირნი და ფრინველნი მრავალნი, თევზნი მდინა-
რეთა არა ეგდენ, არამედ კალმახნი მთათ კერძოთა მრავალნი,
კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი შვენიერნი, მზრძოლნი
და იმერეთს უმეტეს სხვათაგან შემმართველად დიდებულნი, 10
მომჭირნე მუშაკნი, სტუმართ-მოყვარენი. სახლობენ მთავარნი,
აზნაურნი მრავალნი. ძველად იყო საერისთო შორაპნისა, და აწ
მთავართა ოვს-თვსა პერობითა. არს მეორე სადროშო. ამას
შინა დიან მდინარენი ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა, ჩოლა-
ბური თა ამათი შემრთველნი მდინარენი.

საჩხეიძოს ხოლო არგვეთის სამჭრით არს ს ა ჩ ხ ე ი ძ ო, პირველად 15
სახღვრისათვის არგვეთადვე წოდებული, მერმე ფერსათის კერძოდ. შემდგომად
და სოლოში-პერობითა თავადთა ჩხეიძეთაგან საჩხეიძოდ ისახელა. არამედ
ნაოს განჰყოფს საჩხეიძოსა და არგვეთს ჩდილოთ ჩხერიმელა, ძირულა
და ყვირილა, მერმე საჩხეიძოსა და ვაკეს მდინარე რიონი საჩი-
ნომდე. ხოლო აღმოსავლით მზღვრის საჩხეიძოს ფერსათიდამ 20
ჩამოსული მცირე მთა, ჩდილოთ ძირულამდე, ხარაგეულს ქვეით;
სამჭრით მთა ფერსათი, ანუ ღადოთ, ანუ ლომსიათ წოდებული,
ხოლო დაბისაგან აწ ფერსათად თხემთა უტყეო, კალთათა
ტყიანი, მაღალი და განიერი, ზოგან თოვლიანი და ნადირიანი, 25
ფრინველიანი. ჩდილოთ კერძო იმერეთისა, სამჭრით კერძო
სამცხისა; დასავლით მზღვრის საჩინო-სალომინაოს საზღვრის
ხაზი რიონიდამ ფერსათამდე. არამედ სვირს ზვიოს, აღმოსავ-
ლეთის კერძოს, უწოდებენ აწ ლომსიათ-ხევს *.

და არს ქვეყანა ესე მდინარეთა კიდურნი კმოდოვანი, 30
ფლატოვანი, ჭალიანი; მთის კერძო ვაკე და აყრილ-ტყიანი,
ნიგვზნარ-ხილიან-ვენახიანი, ხეთა ზედა ასულნი, რომელსა უწო-

დებენ მალლარსა ანუ ბაბილოსა. ღვინო მრავლად და კარგი. აბრეშუმს აკეთებენ, არამედ არგვეთში უფროს. ბრინჯს არა სთესენ და ბანგას, სხვანი მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. 35 პირუტყვთა აქა უმეტეს სიმრავლე არგვეთ-რაჭისაგან, რამეთუ ზამთარცა მძოვარნი არიან აჯამეთიდამ გურიამდე. ნადირნი მრავალნი, და აღვსილნი ტყენი მცირე-დიდითურთ. ფრინველნი ურიცხვნი. თევზნი, ფერსათის მომდინარეთა წყალთა შინა, კალ- 261 მახნი მრავალ და სხვა არარა, და გაკე | თა კირჩხიბნი. კაცნი 40

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

163

მგვანენი არგვეთისანი მსახლობელნი არიან მთავარნი, აზნა- ურნი. პირველად იყო არგვეთის საერისთო, და აწ პირველი სადროშო.

5 ხოლო საჩხეიძოს დასავლით არს ს ა ჩ ი ნ ო და მის დასავ- ლით საჯავახო. მზღვრის ამას იგივე მთა ფერსათი, ჩდილოთ რიონი, რომელი განწყოფს ვაკესა და საჩიჯავადოს, დასავლით მზღვრის ფერსათიდამ ჩამოსული მცირე მთა ჩდილოთ კერძ, საჯავახო-გურიის გამყოფელი, ვიდრე რიონამდე, და აღმო- 10 სავლით, რომელი დავსწერეთ სალომინაოს და საჩიჯავადოს შორისი ხაზი. არამედ არს ადგილი ესე, ვითარცა აღვსწერეთ საჩხეიძო და უმეტესადცა ნაყოფიერი და ბარი. კაცნი მათგან ურბილესნი, და სადროშო მათივე. და ორთა ამათ ადგილებთა დიან მდინარენი, რომელნიცა გამოსდიან ფერსათის მთასა.

საჩიჯავადო
სათეს

15 ხოლო საჩიჯავადოს-სალომინაოს, რიონს გაღმით, სამწრეთით არს ვ ა კ ე, და ისახელების მათ ადგილთა სივაკისათეს, და ამას მზღვრის: აღმოსავლით წყალ-წითელა ყვირილიდამ კვახჭირის მთამდე; სამხრით მზღვრის ყვირილა და რიონი; დასავლით ცხენის-წყალი და ცხენის-წყლიდამ წასული ხაზი ისნლეთამდე. და რიონამდე; ჩდილოთ კვახჭირის მთიდამ წარსრული ხაზი და- 20 სავლით, კახნაურს ქვეით, ირიბად, ქუთათისის დასავლით, და მალლარის და ოფიშკვითის აღმოსავლით, და გუბის-წყლის სათავის გორაებზედ, ვიდრე გვასტიბის ბოლოდ ცხენის-წყლამ- დე. და არს სამ-კუთხედ ადგილი ესე. ამას შინა, ცხენის-წყლისა და რიონისაკენ, არს ს ა ჭ ი ლ ა ო, ს ა მ ი ქ ე ლ ა ო. და არს ად- 25 გილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, რომელნი დავსწე- რეთ, თვნიერ ბრინჯისა. პირუტყვნი მძოვარ არიან ზამთარ-

ვაკის საზღ-
ვრისათეს

ზაფხულს. ფრინველნი ურიცხვნი. თევზნი არასადა, თვნიერ
რიონისა, კირჩხიბი მრავალ. არასადა არს მდინარე, თვნიერ
გუბის-წყლისა, და იგიცა მცირე. იზრდებიან ჭით. არამედ
30 ადგილ-ადგილს ჭათა შინა არს ჭია, რომლისა წყლის სმით
გამობერავს ყელსა, და დაეკიდების კაცსა და ქალსა: ვითარცა
პარკი დიდი. უწოდებენ ყიყვს. ვენახნი დაბლარნი არიან მრავ-
ლად, ხილნი მრავალნი ტყეთა შინაცა. ტყენი აყრილნი, და
უწოდებენ ეწერს; და ეწერნი არიან არგვეთს, საჩხეიძოს და
35 საჩიჯავამოსა შინაცა. კაცნი და ქალნი ჰგონე ეგრეთნივე, არა-
მედ უმეტეს. მსწრაფლ მოუბარნი, ფრიად მუშაკნი, რბილად
მქცევლნი. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი. პირველად იყო
საერისთო ციხე-გოჯისა და შემდგომად იქმნა ქუთათისისა,
ოკრიბისა თანა. აწ ესეცა პირველი სადროშო.

40 ხოლო ამ ვაკის აღმოსავალ-ჩდილოდ არს ო კ რ ი ბ ა და
არგვეთის ჩდილო-დასავლეთად, რომელი ისახელა თვსის ადგი-
ლობისაგნვე, რამეთუ გარემოთა ადგილებთა თვსთაგანვე სრუ-

ოკრიბის სა-
ზღვრისათვის

164

ლიად მჩენარობს ოკრიბა, და ამისთვის ითქმოდა: „ოო, კრება
ესე კეთილ-შვენიერ ადგილ არს!“ ხოლო ოკრება ესე იმზღვრე-
ბის: აღმოსავლით მთით რაჭასა და ამას შორისით, ველევ-სა
ღორის მთით, და საღორის მთიდან წასრულის სამჯრით, ვიდრე
ჩხარამდე, მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისით; სამჯრით ჩხარი- 5
დამ დასავლეთად წასრულის მთით კვახჭირამდე, მერმე კახნია-
ურის ხაზით რიონამდე; ჩდილოთ ველევი, ნაქერალა, გაჭრილი,
წმიდა გიორგის მთანი, ვიდრე დღნორამდე, მერმე ხომლის-
კლდიდამ წარსრული მთა დასავლეთად, ვიდრე გვასტიბემდე;
დასავლით კახნიაურიდამ წარსრული ხაზი, ვიდრე გვასტიბემდე, 10
ოკრიბა-ვაკის საზღვარი.

და არს ამათ შინა ქვეყანა, თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა, ყოვ-
ლითა მარცვლითა ნაყოფიერი ფრიად, ხილითა, ვენახითა.
არამედ ვენახი მაღლარი, ღვინო მსუბუქი, მხე-გემოიანი. პი-
რუტყენი არგვეთისაებრ, ფრინველნი და ნადირნი მრავალნი. 15
არს მცირე მთა-გორიანი, ტყიან-ბალახიან-ყვავილიან-წყაროიანი.
დის მდინარე წყალ-წითელა და მისნი შემრთველნი, და ქუთაის
ზეით რიონი და მასში შემრთველი ხომლის-კლდემდე. თევზნი,
თვნიერ კალმახისა, არარა. კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი
ჰგონე ვითარცა ვაკისანი, გარნა უღონო მუშაკნი, ვერ ღონიერნი. 20

არამედ მთავარნი და აზნაურნი მცნენი, ზნეობიანნი, შემმართებელნი. ეს ოკრიბა-რიონის აღმოსავლეთი პირველად იყო არგვეთისა, და დასავლეთისა ნაქალაქევის საერისთოსი, შემდგომად იქმნა ქუთათისის საერისთოსი და აწ – მეოთხე სადროშო ლეჩხუმითურთ, მეფისა თანა მყოფნი. და სახელნი ესენი ადგილებთა 25
ამათ, რომელნი აღვსწერეთ, ანუ ეწოდათ ესრეთ ანუ ეგროსის ძეთაგან და ძის ძეთაგან, ვითარცა სხვათა ადგილებთა. და ვინადგან შევასრულეთ იმერეთი, აწ ვიწყებთ ოდიშს.

ოდიშისთვის

ხოლო ესე ო დ ი შ ი ისახელა ორითა სახელითა: პირველად მეეგრელნი, რამეთუ ეგროს¹ აღაშენა ქალაქი და უწოდა ე გ რ ი. ამას სწერენ ეგროპელნი კოლხიდად, სადიდამ იაზონ წარილო ოქროს რუნი ანუ საწმისი. არამედ ჭალაკი იგი აქა არასადა მოიპოვების, არცა მატიანე ჩვენი მოიკსენებს მას, გარნა რამეთუ მას ჟამსა ეგრის-წყალს იქითი – დასავლეთისა – ეპყრათ ბერძენთა *, აქა არს ადგილი იგი. ამისთვის უწოდეს მეეგრელნი. ხოლო ოდიში – განდგნენ რა ეგრისის მდინარის იქითნი და მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდინან: „ოდეში იყომე ქვეყანა იგი ჩვენი“, და ისახელნენ აწამდე ესრეთ. ხოლო საზ- 30
35

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამას სწერენ ეგროპელნი...“ სწერია დედანში მარჯვენა აშიაზე.

ღვარი ოდიშისა არს ცხენის-წყალი * და ხაზი ისულეთამდე მერმე თაკვერსა და ოდიშს შორისი მთა, კავკასიიდან ჩამოსული სამჭრით და კვალად თაკვერიდამვე წარსრული კავკასი ჩდილოთ, ვიდრე ეგრისის სათავემდე, ოდიშსა და სვანეთ შორისი; სამჭ- 5
რით მდინარე რიონი, გურია-ოდიშს შორისი, და კვალად ეგურის მდინარის შესართავს დასავლეთი შავი ზღვ[ა]; დასავლით ზღვა შავივე და კვალად ანაკოფიის მცირე მთა, კავკასიიდან ჩამოსული სამჭრით ზღვამდე; ჩდილოთ კავკასის მთა. ხოლო ცხენის-წყლის დასავლეთის კერძო რომელი დავსწერეთ, ოდი- 10
შისა არს. და ცხენის-წყლის დასავლით არს მუნვე ბ ა ნ ძ ა ² და ციხე კეთილნაშენი.

ბანძას ზეით და ცხენის-წყლის დასავლით, და მისი მჭვრეტი, მაღალს ადგილზედ, არს ჭ ყ ო ნ დ ი დ ი ³, ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენი, მარტვირისა. ეს აღაშენა ჭ მეფემან აფხაზ- 15
თამან გიორგიმ ⁴ და შეამკო ყოვლითა შემკობილებითა საეკლესიოსათა. დაფლული არს მეფე ბაგრატ ⁵. ამანვე დასვა მუნ

ეპისკოპოზი, და აწცა არს მწყემსი უნაგირის აღმოსავლეთისა ცხენის-წყლამდე. ამათა დასავლით დის მდინარე აბაშა, პირველ სხვის სახელით წოდებული. შემდგომად, მოიქცა რა ** ანაკოფიიდა მურვან ყრუ, აქ დაბანაკებულთა მოაშთო ამან **პჩ** აბაში, და მიერთგან იწოდა აბაშა. ამაზედ არს სახარია, ციხე და სასახლე დადიანისა ***. ესე სიგრძით არს ტეხურის შესართავამდე. გამოსდის კავკასს, ოდიშსა და სვანეთს შორისს, და დის ჩდილოდამ სამჯრით. არა არს მას შინა თევზი, თჯნიერ კალმახისა.

ამის დასავლით დის მდინარე ტ ე ხ უ რ ი. იწოდა ჩქარად დინებისაგან, რამეთუ შემუსრავს და მტეხარე ჰყო | ფს ხიდსა თუ სხვასა რაის. გამოსდის მასვე კავკასსა, მიერთვის ისულებს ჩდილოდამ რიონს. ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდეზედ, არს შ ხ ე თ ს ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა. ამას ზეით, კიდევ ტეხურისავე კიდეზედ, არს ს ე ნ ა კ ს ¹ ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოზისა. აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნ ა ქ ა ლ ა ქ ე ვ ი ², ი ხ ე - გ ო ჯ ა დ წოდებული. ეს აღაშენა ა მეფის ფარნაოზის ამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთოვე იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით. შემუსრა ყრუმ, არამედ

*) ტექსტი, დაწყებული სიტყვებით: „სხვათა ადგილებთა. და ვინაღან შევასრულეთ იმერეთი“... აქნობამდე, დაწერილია დაწებებულ ქალღღზე.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

იყო კვალად ქალაქი, და შემდგომად მოოხრდა ქალაქი. აწ არს ციხე კვალად და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ ტეხურის დასავლის კიდურსა რიონიდამ წარმოსდევს მცირე მთა კავკასამდე, ტყიანი და ნადირიანი. ამას უწოდებენ უ ნ ა გ ი რ ა ს. ამ მთას მზღვრიდენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი * სალიპარტიანო. არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქვეყანა ესე მგზავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიერი და ტყიანი.

ხოლო ისულებს, ტეხურის შესადინარს ქვეით, სადაცა ერთ-
 ვის რიონი ზღვას, აქა არს ფოთი ³. და ამ ფოთის ჩდილოთ კერძ 10
 შესდის ზღვას ხ ო რ გ ი ს - წ ყ ა ლ ი. მოიგო სახელი დაბის ხ ო რ-
 გ ი ს ა გ ა ნ, ზღვის კიდესა ზედა შენისა, სადაცა არს სასახლე
 აფხაზთა კათალიკოზისა. გამოსდის მასვე წინსენებულს კავ-
 კასს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამავე წყალზედ,
 მთის ძირში, უნაგირას ჩდილოთ, არს ციხე ქ ა ქ ვ ი თ ი და სა- 15
 სახლე დადიანისა. ხოლო ამ წყლის ჩდილოთ, მთის ძირს, ველსა
 ზედა არს ხეთას-ციხე და სასახლე დადიანისა. ამის ჩდი-
 ლოთ დის ქ ა ნ ი ს - წ ყ ა ლ ი, წოდებული ჭელენჯიხის გამო.
 გამოსდის მასვე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად,
 და მიერთვის ზღვას ხოფს. ამ მდინარის ჩდილოთ კერძოთ, 20
 ზღვის კიდეზედ არს ხ ო ფ ი ⁴. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი,
 კეთილშენი და შემკული. აქ ეკლესიასა შინა მსვენარებს პერანგი
 ყოვლადწმიდის ღვთისმშობლისა, სასწაულთმოქმედი. ამ
 წყალზედ, ჩდილოს კიდესა ზედა და ხოფს ზეით, არს ეკლესია
 ჩ ა ი ს ს ⁵, დიდი, გუნბათიანი, კეთილშენი და შემკული. ზის ეპის- 25
 კოპოზი, მწყემსი ამ წყლის სამკრეთის კერძოსი უნაგირამდე
 და რიონა-ზღვამდე. ამავე მდინარის ჩდილოთ კერძოთ დიდს
 ველსა ზედა არს ზ უ გ დ ი დ ი ⁶, სასახლე დადიანთა, დიდშენი
 და პალატებიანი, ზღუდე-გოდლიანი.
 ამ ზუგდიდის აღმოსავლით, მთის ძირზედ, არს ჭ ე ლ ე ნ- 30
 ჯ ი ხ ი ⁷, ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენობა, შვენიერი, კეთილს
 ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის
 მდინარის შორისის ადგილთა, კავკასიდამ ზღვამდე. ამის ხდი
 ლოთ დის მდინარე ე გ უ რ ი, წოდებული დაბის გამო. გამოსდის
 მასვე სვანეთსა და ოდი[შ]ს შორისს კავკასსა, მოდის აღმოსავ-
 ლეთიდამ დასავლეთად, მიერთვის ზღვას ** ანაკრიას. ა ნ ა კ-
 რ ი ა ს ალაშენეს ოსმალთა ციხე, ქრისტესსა **ჩღვ**, ქართულსა
ტუა, აწცა უპყრავთ მათვე. ანაკრიის აღმოსავლით ამ მდინა-
 რეზედ არს რ უ ხ ს ციხე დიდშენი, შიგ წყარო გამომდინარე.

**) აქ დედანში წაშლილია „არს“.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

აღაშენა ლევან დადიანმან ქრისტესსა **ჩქმზ**, ქართულსა **ტლე**,
 შემდგომად შემუსრეს ოსმალთა წელსა **ჩღვე**, ქართულსა **უიგ**,

და ამის ქვით აღაშენეს ანაკრია უმტკიცესად. რუხს ითხრების
კაჟი ჩახმახისა ფრიად კეთილი და მრავალი. რუხს ზეით, ამ
5 წყალზედ, მთასა შინა არს სააფაციო სათავიდამ.
კვალად ამ ეგურის ჩდილოთ დის და დის - წყალი, წოდებული და დის დაბის გამო. გამოსდის მასვე აღმოსავლეთის
კავკასსა, და მოდის დასავლეთად, და მიერთვის ზღვას. ამ
დადის-წყლის ჩდილოთ დის ეგრისის - წყალი, წოდებული
10 ეგროსის, თარგამოსის ძის, გამო. გამოსდის მასვე კავკასს, დის
დასავლეთად და მიერთვის ზღვას ილორს. ხოლო ზღვის კიდე-
ზედ, ამ წყლის დასავლეთს კიდეზედ, არს ილორს⁸ ეკლესია
წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით ეგროსი, დასავლით
მდინარე მოქვისა, და უძეს სამჯრით ზღვა და ჩდილოთ ველი.
არს ეკლესია უგუნბათო^{*}, მცირე, მდიდარი და შემკული. არა-
მედ სილოვანობის გამო, რათა არა შეირყეს ეკლესია, მოუ-
ლიათ ქვა დიდ-ფრიადი, ფიქალი და მას ზედა შენი არს სრუ-
ლიად ეკლესია. აქ მოიყვანს ჯარს ყოველწლივ ინოემბერს,
რომელსა დაჰკულენ და განიყოფენ მეფე დიდებულეებითურთ.
20 გარნა არს ფრიად სასწაულთმოქმედი ჭემმარიტსა ზედაცა.
არამედ მოსწვეს ოსმალთა ეკლესია ილორისა ქრისტესსა ჩლღ,
ქართულსა უკა.
ხოლო ამ ეგროსის მდინარესა ზედა, მთასა შინა, არს
ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს, ძე თარგამოსისა, და
25 აქა აღაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თვისი. არამედ ამას
შემდგომად უწოდეს ბედი⁹, რომელი დასვა ამეფემან ფარ-
ნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინათგან ჰპოვა
ბედი^{**}. მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო, და ცხო-
მის ერისთავი სხვა, ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა. თამარ მე-
30 ფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანისა – ოდიშისა დადიანი,
და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხომისა. აქავ, ბედიას,
აღაშენა ნდ მეფემან ბაგრატ¹⁰ ეკლესია დიდშენიერ-გუნბა-
თიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად. ამისთგს წე-
რილ არს: „ვისაც გენებოს სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ ნდ
35 მეფისა, გინიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“^{***}. დასვა
ეპისკოპოზი ოდიშისა, და აწცა ზის, და მწყემსი არს აწ და-
დის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა. აქავ მოილო
იგივე მეფე ბაგრატ ზვიადა ერისთავმან და დაფლა.

*) დედანში: „უგუნბანო“.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამისთვის წერილ არსი“... სწერია დედანში აშიაზე.

168

ხოლო ამ ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე ჩდილოდამ სამჭრით გამოსდის კავკასს და მიერთვის ილორს ზღვას. ამ მდინარესა ზედა, მთაში, არს მოქუს¹¹ ეკლესია გუნბათიანი, დიდნაგები. აღაშენა თ მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორის მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა. არამედ ეს მდინარე მოქვის დის მოქვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ხოლო მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს ეკლესია დრანდას¹², მთაში, გუნბათიანი, შვენური, დიდშენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა. არამედ აწ აფხაზთაგან არღარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი. გარნა მდინარე კოდორი დრანდამდის დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიიდან, და დრანდიდამ ზღვამდე დის ჩლოლოდამ სამჭრით. მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში.

ხოლო ამ კოდორის დასავლეთად დის მდინარე ცხომისა, გამომდინარე კავკასისა, და მოერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ წყალზედ, მთაში, არს ცხომი, და ისახელების მდინარე ესე ამისგან. იყო ცხომი ქალაქ¹³ და საერისთო, და აწ დაბა. ამ ცხომის დასავლით არს ანაკოფია და მდინარე მისი მცირე, გამომდინარე კავკასისა და მომრთველი ზღვისა ეგრეთვე ჩდილოდამ. ამ მდინარის აღმოსავლით და ზღვის კიდეზედ არს ქალაქი ანაკოფია¹. ეს აღაშენეს ბერძენთა. აქავ ერეკლეს კეისარმან დასვა ერისთავი აფხაზთა, ეგრისის მდინარის დასავლეთისა ზღვადმდე. იყო ქალაქი კეთილი, შვენური, ზღვასა ზედა წაშენებული, და შემდგომად ბაგრატიონთაგან უმეტეს განდიდებული, რომლისა ზღვასა შინა სვეტნი ორმოცამდე დღესაც ჩანან. არამედ აწ ოკერ არს. და საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა, ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის. გარნა აწ უქმად არს.

ხოლო სიგრძე ოდიშისა არს კავკასის თხემიდან ზღვამდე და ცხენის-წყლიდან ზღვადმდევე, და მეორე – ეგრისის-წყლიდან ანაკოფიამდე. და განი მისი რიონის მდინარიდან ეგრისის მდინარემდე, და მეორე – ზღვიდან კავკასის თხემამდე. და არს ჰავითა ესე ოდიში მშვენი. ზაფხულს ზღვის პირნი და ვაკენი ცხელი და არა გაუძლისი, მთის კერძონი გრილნი, აგარაკოვანნი, კეთილნი. ზამთარ თბილი, არამედ ზაფხულცა* სველი, და ნამიანი, და ნოტიო, გარნა უწყინარ-უენო, უქარო და უყვივნო,

*) დედანში: „ზაცხულცა“.

დიდთოვლიანი. მოსავალნი მარცვალთა ფრიად ნაყოფიერნი მრავლად, რამეთუ ბრინჯი ნაყოფიერებს ურწყავად. ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი, ბროწეული ადგილ-ადგილს და სხვანი ხილნი მრავალნი. ვენახნი მალღარნი, ღვინო მსუბუქი და კარგი. აქა არს ღვინო ზარდაგი, ფერისათჳს ეგრეთ წოდებული, ფრიად კეთილი, ძალიანი და ქებული ყოველთა შინა. აქ ჰყოფენ აბრეშუმს უმეტეს მრავლად იმერეთისაგან. პირუტყენი – ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად, რამეთუ უვისთ ჯოგად, მროწლედ, და თხა, ცხოვარი და ღორი ერთ არმედ. რამეთუ არა უხმსთ მწყემსი, და მძოვარ არიან ზამთარ-ზაფხულს ბალახთა. ფრინველნი მრავალნი; ფუტკართაგან თაფლი და ცვილნი მრავალნი, ვინათგან ტყეთა შინა მრავლად არიან. ნადირნი წვრილნი და დიდნი ურიცხვნი, თჳნიერ ქურციკისა, და სანადირო მრავალნი და კეთილნი. თევზნი მთის კერძოდ კალმახნი მრავლად, ხოლო გაკეთა სხვანი თევზნი და კირნხიბნი ურიცხვხენი. ზღვასა შინა იპყრობის ანდაკია და სხვანი ზღვის თევზნი. მდინარეთ შემდინარეთა ზღვათა შინა უწოდებენ მას ადგილს თვალსა, და არიან ნავსადგურნი. მოდგებიან ნავნი და ვაჭრობენ.

ხოლო არიან კვალად ამაჳ ადგილებთა შინა ჳეენი და..

მცირე მდინარენი წყარონი კეთმლ-გემოიანნი, რომელნი სიგრძისათჳს დავიდუმეთ. არიან კაცნი და ქალნი შვენიერი, არამედ იმერთაებრ არა ტანოვანნი, ჳორციანნი და მწითურნი, გულმწყრალნი მყისად და მსწრაფლნი, გრძოლათა შინა იმერთაებრ ვერ ქებულნი ბრძოლიდან გაბრუნებით ქებულნი. სარ-

წმუნობითა, რჯულითა, და წესითა, და ქცევითა იმერთათა.
სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკოზისანი. ენით არიან – დიდნი
და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თჯსიგა
ენა, გარნა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა: ღმერთი – ღორი,
30 ჩემი ჩქიმი. და აქუსთ წიგნი ქართლნივე და არა სხვა. ხოლო
აწ ეგრისის მდინარემდე უპყტავსთ აფხაზთა, და მას ზეითი
სამარის კერძო დადიანსა კვალად ქვეყანა ესე არს ფრიად,
ტყიანი, მთით ბარამდე, და მცირე-ველოვანი. მდინარეთა კიდენი
ქალოვანნი და ვაკეთა აყრილნი ეწერნი, ბანედოვან-ტალახ-
35 ქანჭრობიანი და ფრიად წვიმიანი. ამისგან არს ფრიადი ნო-
ტიობა, გარნა უვნებელი.

ხოლო ანაკოფიის დასავლეთი არს ა ფ ხ ა ზ ე თ ი. პირვე-
ლად წოდებული ეგრეთვე ეგრისი, რამეთუ ვინათგან წილი
ეგროსისა არს ზღვამდე, მის გამო ეწოდა ეგრივე. არამედ
40 შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს
აზასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი. გარნა უმეტეს საგონე-
ბელი არს, ძეთაგან ანუ ძის ძეთაგან ეგროსისათა ეწოდა.

აფხაზეთი-
სათჳს

170

სახელი ესე. ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით,
ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიდამ ჩამოსული
ზღვამდე; დასავლით ზღვა და კაპპეტის მდინარე. არამედ სხვანი
მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღვამდე; ჩდილოთ მზღვრის 5
მთა კავკასი, სამართ ზღვა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფი-
იდამ კაპპეტის მდინარემდე ანუ ზღვამდე; განი ზღვიდამ კავკა-
სის თხემამდე.

ხოლო ანაკოფიის დასავლით დის ა ღ ა ც ო ს - წ ყ ა ლ ი.
გამოსდის კავკასს და მიერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ აღაცოს-
წყლის დასავლით დის ზ უ ფ უ ს მ დ ი ნ ა რ ე, გამოსდის კავკასს,
დის სამჯრით, მიერთვის ჩდილოდამ ზღვას. არს ზ უ ფ უ ²
მცირე ქალაქისაებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა, რო-
მელი მპყრობლობს აფხაზთა, არავის მორჩილებასა შინა მყოფი.
ამ ზუფუს დასავლით დის მ უ წ ი ს - წ ყ ა ლ ი. გამოსდის კავკას-
სავე, მოერთვის ჩდილოდამ ზღვას. ამ მუწის წყლის დასავლით 15
არს ბ ი ჭ ვ ი ნ ტ ა ს ³ ეკლესია დიდი, დიდშენი, კეთილ ფრიად,
გუნბათიანი, ზღვის კიდესა ზედა. ეს ალაშენა იუსტინიანე კეი-
სარმან ⁴ შემკობითა დიდითა *. პირველ იყო საეპისკოპოზო.

ჟამსა აფხაზთა მეფეთათა იქმნა საკათალიკოზოდ, და აწ არს
საყდარი აფხაზთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცის ამარად, 20
ვინადგან აფხაზნი არღარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა.
| ამას ვგონებ ნ ი კ ო ფ ს ი ა დ, და ეკლესიასაცა მასზედ აღშენე-
ბულსა მისთვის, ვინადგან ნიკოფსიას** დაფლულ არს მოცი-
ქული სვიმონ კანანელი]. ამის ბიჭვინტის დასავლით დის კ ა პ-
პ ე ტ ი ს მ დ ი ნ ა რ ე, დიდი და ჩქარად მდინარე. გამოსდის ესე 25
რაჭის მთას კავკასსა, გამოვლის სვანეთს, ალანსა და მას ქვე-
ითთა ორს კავკას შორისთა და მოერთვის აქა ჩდილოდამ
ზღვასა.

ხოლო ესე აფხაზეთი შემკული არს ყოვლითა ნაყოფიერე-
ბითა და ჰავითა, რამეთუ ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი. 30
ხილნი, ვენახნი, პირუტყვი და ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი
მრავალნი. არამედ თხა აქაური ფრიად შვენიერნი, ბალნითა
წმინდა და ჭრელ, კანჭ-მაღალი, ტანად დიდი, რქანი მაღალნი,
ვითარ ადლ-ნახევარნი, წვერნი გრძელნი, ვიდრე მუხლთ დაბ-
ლამდე. გარნა არს ესე აფხაზეთი ტყიანი, ჭალიანი, ეწროვანი 35

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ბარონია სწერს: „კვი-
სარმან იუსტინიანემ აღაშენა ეკლესია აფხაზეთს წელსა ქრისტესსა 529“.
ეს არს ბიჭვინტა ღვთისშობელისა, რომელი იქმნა განყოფასა ხოსროშან-
თასა, რაჟამს ფარსმან ერჩდა სპარსთა და ძენი მირდატისნი – ბერძენთა.
ამით ჩანს, ვინადგან მირდატის ძეთა აღარ ეპყრათ, ფარსმანს მიუღეს კვა-
ლად ეგრისის მდინარის იქითი ბერძენთა“. (ვახუშტი)

***) დედანში „ნიკოფსიან“.

და მცირე-ველოვანი; მთის კერძონი აგარაკოვანნი. ხოლო
კაცნი მგვანენი მეგრელთა და უმეტეს ცქვიტნი და ტანოვანნი,
წერწეტნი, მპარავნი, ავაზაკნი, ზღვათა შინა მავალნი ღლეჭ-
კანდარებითა, რომელთა შინა შთასხდებიან რ, ს და ტ, დაუხ-
5 დებიან ოსმალთა ნავთა და ლაზ-ჭანთა და უფროსად ოდიშ-
გურიასა. არამედ არიან ბრძოლასა შინა მდ | ედრნი, მალ-მიმ-
დრეკნი, ზღვასა შინა მაგარნი და ძლიერნი. სარწმუნოებით
არიან ქრისტეანენი, არამედ არღარა რისა მეცნიერნი და ირიც-
10 სვიან, ვითარცა კერპნი, ვინათგან არა დაჰფლვენ მკუდართა
თვსთა, არამედ მისითავე სამკაულ-იარაღითა და შესამოსლითა
შთასდებენ კუბოთა შინა და შესდგმენ ხეთა ზედა, და უკჭთუ
შტვენს მკუდარი იგი ეშმაკისა მიერ, სწამთ განსვენებულად

მერმესა მას. გარნა უწყიან ნათესაობა, ცოლი ერთი, მარხვა, აქუთ სასოება მღვდელთა ფრიადი არა იქმნებიან მათ შორის
15 სიძვა, მრუშება, რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა. უყვართ სტუ-
მარი და პატივსა უყოფენ, და შეიწყნარებენ ფრიადი ენა სა-
კუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული.
სხდებიან სკამთა ზედა და სჭამენ ტაბლასა ზედა. და არიან
ერდგულნი ფრიად თვისთა მეპატრონეთა და მორჩილნი მისნი.

20 ხოლო ამ აფხაზეთს იქით, კაპკეტის-წყლის დასავლეთს,
ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ აქამომდე უწოდებენ ჯ ი ქ ე თ ს, არა-
მედ გორგასლის ცხორება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩდი-
ლოთ კერძოს, კავკასის მთის იქითს კერძს ზღვამდე. და ამ
აწინდელს ჯიქეთს მზღვრის: აღმოსავლით კაპკეტის-წყალი;
დასავლით შავი ზღვა; სამხრით იგივე ზღვა; ჩდილოთ კავ-
კასი. და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა: მოსავლით
და ცხოვლით, წესით და ქცევითაცა. არამედ კაცნი უმეტეს
მკვცთ მგზავსნი. ყოფილან პორველად ქრისტიანენი, არამედ აწ
უცნობელნი მისნი. გარნა იუწყე აფხაზეთა და ჯიქთა სამოსელნი,
და იარაღნი, და საჭურველნი, ვითარცა ჩერქესთანი, რომელთა
ზნეთა ჟამად იმერნიცა ხმარობენ.

ჯიქეთისათჳს

ხოლო ს ვ ა ნ ე თ ი იმზღვრეგის ყოვლითგან კავკასიის
მთით, და არს რაჭა-ლეჩხუმის ნდილოთ და ოდიშის აღმოსავ-
ლეთით. და მზღვრის სვანეთს: აღმოსავლით სვანეთსა და ბა-
სიანს შორისი კავკასია; ჩდილოთ დიდ-ყაზართ-ჩერქესა და ამას
სვანეთს შორისი კავკასია; სამხრით ნვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმს
შორისი კავკასი; დასავლით სვანეთსა და ოდიშს შორისი კავ-
კასი და ალანის საზღვარი. [ს]იგრძით არს რაჭის კავკასის თხე-
მიდამ ოდიშის კავკასის თხემამდე და ალანამდე, და განით
რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდამ ჩერქეზის კავკასის თხემამდე,
და რაჭისაკენ ვნწრო, ხოლო ლეჯხუმისაკენ განიერი, და მას
ქვეით, ოდიშის კერძოდ, უმეტეს განიერი. ამას უდის საშუალსა

სვანეთისათჳს

172

მდინარე თვისი, რომელი იქმნების ბოლოს კაპკეტისა, გამოსდის
რაჭის მთას კავკასს და მიდის დასავლეთს-ჩდილოს შორის. ამ
მდინარეს მოერთვიან ამიერ-იმიერიდამ ჳევნი მდინარენი.

ხოლო რაჭა-ლეჩხუმის სამხრით არს ლ ა შ ხ ე თ ი, და ლეჩ-
ხუმის სამართ და ოდიშის აღმოსავლით არს ეცე რი. აქა არს
ეკლესია სვეტიად წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამ-

5

კაულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყვიან სვეტის-ცხოვლის კანკ-
ლის ყოფასა დღესცა, რომელი მოიღო გორგასალ ინდოეთიდამ,
წითლის იაგუნდისა ქმნილი. არამედ საჩინოდ არიან აწცა ხატნი
და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი და მოვოჭვილნი ქვითა, მრა- 10
ვალნი და პატიოსანნი, დიდნი და მცირენი, რომელთა ზედა
აქუსთ სასოება და პატივსცემენ. არამედ უმჯობესი ხატი უბიათ
ძეწკვითა ოქროსათი და იტყვიან: „უკჭთუ აუშვათ, დალევწავს
ყოველსავე აქა მყოფსა ხატ-ჯვართა“, და ესოდენ უგუნურ
არიან თვსითა უცნობელობითა! არამედ თუ შევიდეს მუნ სასი- 15
კუდინო ანუ ტყვე, ვერა რაიხადა უყოფენ, გარნა განუტევებენ
თავისუფლად. კვალად აღმთქმელსა ანუ მფიცარს მას ზედა
დაერწმუნებიან ფრიად.

ხოლო სვანეთი არს მოსავლითა და პირუტყვითა, ვითარცა
აღვსწერეთ დვალი, ანუ აწინდელი ოსეთი, და უმეტესი მწი- 20
რიცა. სივიწროვით მთით და კლდით და მდინარეებით
ფრიად მაგარი. არამედ სახელი ესე ეწოდა: ოდეს ვერღარა
იტევდა ძურძუკეთი კაცთა, ზ მეფემან საურმაგ¹ აჰყარა მუნი-
დამ და მისცა აქა საპანე და დასხნა სულნი დიდძალნი. ამის
გამო იწოდა სვანეთი. არამედ არიან კაცნი დიდ-ტანოვანნი, 25
ახოვანნი, დიდ-მძლედ მუშაკნი, ბართა შინა რაზმთა ვერ შემ-
მართებელნი, მთათა სიმაგრეთა და ციხეთა შინა მაგარნი, სი-
კუდილის არა მომკსენენი, ავაზაკნი, მეკობრენი, უწყალონი,
ბრიყუნნი, უზნეონი. სარწმუნოებით არიან იმერთა თანა ქართუ- 30
ლითა და უმეტარნი აწ მისნიცა. ენა თვსი აქუთ საკუთარი,
გარნა უწყიან ქართულიცა. პირველად იყო ეგრისის საერისთო,
შემდგომად დასვეს მეფეთა მისი ერისთავი, და აწ უვისთ გელო-
ვანი, ვითარცა პატრონი მათი, და არიან თვსად და არღარა-
ვის მორჩილებასა შინა.

აღანისათჳს
ხოლო ა ლ ა ნ ი არს* სვანეთის დასავლით და ბედიის ჩდი- 35
ლოთ. აქუს აღმოსავლით კავკასი და საზღვარი სვანთა; სამჭ-
რით კავკასი ბედია-ოდის და ამას შორის; დასავლით კავკასი;
ჩდილოთცა კავკასი. უდის შუაში სვანეთის მდინარე. მოსავლით
და პირუტყვით სცან, ვითარცა სვანეთი. არამედ კაცნი კერპნი,
უსჯულონი. გარნა პირველ იყუნენ ქრისტიანენი და აწ კერპნი, 40

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემით.

და რომელნიმე მოჰმადიანნი და მისიცა უმეცარნი. ხოლო კავ-
კასნი, რომელნი აღვსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, კედელის
კავკასის მთიდამ, ვიდრე ჯიქეთამდე, არიან ეგრეთივე მცინვა-
რენი მთანი, ვითარცა ქართლისანი და ოსეთისანი, სიმაღლით,
5 მცინვარებით და ყოვლითურთ. არამედ სვანეთი და ალანი იყო
კავკასისავე წილნი, და მეფეთა ქართველთა თვთ განიმკვიდრეს,
ვითარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გ უ რ ი ა არა წილი ეგროსისა არს, არამედ ქართ-
ლოსისა. გარნა ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ
10 არღარა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვსა, რომელნი
იყუნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი, ადარნასე და ძე მისი
აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთნენ ლეონს, ვითარცა სახე-
ლი აცხადებს: „გურიობით განდგომილნი“. და ენა მათი, რო-
მელსა უბნობენ, მესხურ და არა იმერთაებრ *. არამედ მზღვრის
15 ამას გურისა: აღმოსავლით მთა ფერსათი, სამცხე-გურიას შო-
რისი და საჯავახოს შორისი **, სამართ ჭოროხის მდინარე და
მთა მცირე, ფერსათიდამ ჩამოსული დასავლით, აჭარა-გურიას
შორისი; ჩდილოთ რიონი გურია-ოდიშს შორისი და დასავ-
ლით შავი ზღვა. ხოლო რიონის თვალზედ, სამჭრეთის კიდესა
20 ზედა, არს ფ ო თ ი ს ც ი ხ ე. რომელი აღაშენეს ოსმალთა წელსა
ჩღვე, ქართულსა უიგ, ნავსადგურობისათვს, და დგანან მუნ
მჯდომარის ფაშით. აქ ერთვის რიონს მცირე მდინარე, და ამ
ფოთის აღმოსავლით, რიონის კიდესა ზედა არს ლ ა ნ ჩ ქ უ თ ი.
ამ ლანჩქუთის სამჭრით წარმოვალს მთა საჯავახოს მთიდამ
25 დასავლეთად, და სადაცა დასწყდების მთა ესე, არს ამ მთის
მაღალს თხემსა ზედა ეკლესია ჯ უ მ ა თ ს ¹, დიდი, გუნბათიანი,
დიდშენი, მჭვრეტი ზღვისა და გურია-ოდიშისა. არამედ ზამ-
თარ არს გაუძლისი და ზაფხულ *** საამო ****, მშვენი, კეთილ-
ჰაოვანი; ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ***** სუფსეის მდინარისა
30 და რიონს შორისის ადგილთა. და არს მთა ესე ჯუმათისა
ტყიანი, შენობა-დაბნებიანი, ვენახ ხილ-მოსავლიანი და ნადირ-
ფრინვლიანი.

კვალად ფოთის სამჭრით, ზღვის კიდეზე, არს ტ ბ ა პ ა-
ლ ი ა ს ტ ო მ ი ს ა, დიდი. ამ ტბიდამ შესდის ზღვას მდინარე
35 ამისივე. აქიდამ შემოვლენან ნავნი და დგებიან ტბასა შინა
განსვენებისათვს. იპრობის თევზნი სხვადასხვანი მას შინა
ურიცხვნი. ამას იტყვიან ნაქალაქევს და შემდგომად მოცულსა

გურისათვს

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

**) დედანში „ზაფსულ“.

****) „სამო“.

*****) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

174

წყლისაგან. კვალად ამ ტბისა და ჯუმათის მთის სამჯრით დის
მდინარე ს უ ფ ს ე ი, გამომდინარე სამცხე-გურიის შუას მთისა,
მომდინარე ბახვის-წყლამდე ჩდილოს-დასავლეთს შუა, ბახვის-
წყლიდამ ზღვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერთვის
ზღვას აღმოსავლიდამ. არს მდინარე კარგი და თევზიანი. ბ ა ხ- 5
ვ ი ს-წყ ლ ი ს შესართავს ზეით არს ც ი ხ ე ბ ე რ ი ძ ი ს ა. სამჯ-
რითკენ *. მას ზეით ჯეობა სურები ², ვენახ ** - ხილიანი, მოსავ-
ლიანი, მოსახლენი მკნენი. სუფსეის სამჯრით და ბ ა ი ლ ე თ ი ს ³
ჩდილოთ არს გ უ რ ი ა ნ თ ა ს ც ი ხ ე ⁴, კლდე-გორასა ზედა შენი.
ამის სამჯრით დის ა კ ე თ - ბ ა ი ლ ე თ ი ს წ ყ ა ლ ი. გამოსდის 10
სურების მთას, მიერთვის ზღვას აღმოსავლიდამ.

ამ მთის ძირში არს ც ი ხ ე ა ს კ ა ნ ი ს ა ⁵. ამისვე სამჯრით,
მთის ძირში, არს შ ე მ ო ქ მ ე დ ი ⁶, ეკლესია დიდშენი, გუნბა-
თიანი, შემკული ყოვლითა. იყო ესე საარქიმანდრიტო, აწ არს
საეპისკოპოზო. ზის ეფისკოპოზი, მწყემსი მას ქვეითის გურიისა. 15
აქა დის მცირე მდინარე, გამოსდის სურებსა და ხინოს შუას
მთას, და დის გრეხით, მიერთვის ხინოს-წყალს ჩდილოდამ. ამ
წყალზედ, შემოქმედის ქვეით, არს ო ზ უ რ გ ე თ ი ⁷, სასახლე
დიდშენი, კეთილ-პალატოვანი, გურიელისა. აქავ სახლობენ ვა- 20
ჭარნი სომეხ-ურიანი და ვაჭრობენ. ამ ოზურგეთის სამჯრით
დის მ დ ი ნ ა რ ე ხ ი ნ ო ს ი, გამომდინარე აჭარა-გურიის მთისა.
მოდის აღმოსავალ-სამხრეთს შუადამ, ჩდილო-დასავლეთს შუა,
ლებეურის ციხემდე. მერმე დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად,
მიერთვის ზღვას აღმოსავლიდამ. ამ მდინარისა და შემოქმედს
შუა არს ც ი ხ ე ლ ე ხ ე უ რ ი ს ა ⁸, მთის ძირს. და მას ზეით 25
მთაში, ამ წყალზედ ჯ ე ო ბ ა ხ ი ნ ო ს ი არს მაგარი და მთებრი,
არამედ ვენახ-ხილიანი და მოსავლიანი. აქა ხ ი ნ ო ს არს ეკლე-
სია გუნბათიანი ⁹, კეთილ-დიდშენი, კარგს ადგილს. ზის ეპის-
კოპოზი, მწყემსი ხინოს-წყლის სამჯრეთისა ჭოროხამდე.

არამედ გურია იყო სრულიად ქუთათლის სამწყსო, ხოლო 30
შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, გურიელთაგან დაიდგინნეს
სამნივე ესე ეპისკოპოზნი, თვისისა დიდებისათვის. ამ ხინოს მდი-
ნარის სამჯრით, მთას ძირს, არს ა ჭ ვ ს ციხე კარგი ¹⁰; და ხი-

ნოს მდინარის შესართავთან ზღვაზედ არს ა ლ ა მ ბ ა რ ი, სა-
სახლე შენი, გურიელთა, ფრიად შევნიერს ადგილს. კვალად
ალამბრისა და აჭვის სამჯრით დის მდინარე ქობულეთისა. გა-
მოსდის ხინო-აჭარის მთასა, მოდის დასავლით, მიერთვის ზღვასა
ეგრეთვე. ზღვის პირს ამ წყალზედ არს ქ ო ბ უ ლ ე თ ი ¹¹, მცირე
ქალაქსავით და ნავსადგური ფრიად კეთილი. ამის სამჯრით

35

*) ამ სიტყვაში ასო „თ“ ჩამატებულია ზემოდან,

**) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

175

დის ჩ ა ქ ე ი ს-წყ ა ლ ი. გამოსდის აჭარის მთას, მოდის დასავ-
ლით, ერთვის ზღვას სხვებრთაებრ. ამ წყალზე, ზღვის კიდეს,
არს ც ი ხ ე ქ ა ჯ ე თ ი ს ა ¹², მაგარი, მაღალს კლდესა ზედა შენი.
აქუს გვირაბი – კლდე, გამოკვეთილი გზად. ამას ზეით არს ამ
5 წყალზე ჩ ა ქ ე ი. და ამ ჩაქვის სამჯრით დის ჭოროხის მდინარე.
ზღვის შესართავზედ და ჭოროხის ჩდილოთ კიდურზედ არს
ბ ა თ ო მ ი ¹³, მცირე ქალაქი და ციხე კარგი. აწ უპყრავთ
ოსმალთა. ამას ზეით, ჭოროხის ჩდილოსავე კიდესა ზედა, არს
ერ გ ე, და ბათომის პირისპირს, ჭოროხის სამჯრეთის კიდეზე,
10 არს გ ო ნ ი ა ¹⁴, მცირე ქალაქი და ციხე. უპყრავთ ოსმალთა,
რომელი აღაშენეს ქრისტესსა **ჩემზ**, ქართულსა **სლე**.

ხოლო სიგრძე გურიისა არს სამცხის მთის თხემიდან
ზღვამდე და განი ჭოროხიდან რიონამდე. ჰავით არს კეთილი
და მშვენი, ზაფხულის ცხელი. წვიმიანი, სოელი, ნოტიო. ზამ-
15 თარი თბილი, დიდ-თოვლიანი ვითარცა იმერეთი, და უყვივნო;
მთა-გორიანი, აგარაკიანი, ტყიანი და მცირე ველოვანი. ნაყო-
ფიერებენ ყოველნი მარცვალნი. კვალად აბრეშუმნი, განბა არა
ეგდენ. ცხოვარნი მცირე და სხვა პირუტყვნი, თვნიერ აქლე-
მისა, ჯოგად, მროწლედ, მრავალნი და მმოვარნი ზამთარ-ზაფ-
20 ხულს უმწყემსოთ. ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი. და
ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთის-
ხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა. ვენახნი მალ-
ლარნი, ღვინო კეთილი, მსუბუქი და შემრგო, გემოიან-სუნიანი
მრავლად. არამედ მდინარეთა წოდებანი არღარა დავსწერეთ,
25 ვინათგან თვსივე სახელნი აუწყებენ დაბებთაგან.

ხოლო კაცნი და ქალნი მგზავსნი იმერთა ზნითა, ქცევითა,
სარწმუნოებითა, რჯულითა. სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკო-

30 ზისანი, შემოსილნი ეგრეთვე და შვენიერებითაცა, არამედ უმეტეს კეკელანი და რბილნი, ენა ტკბილმოუბარენი, უმეტეს წიგნის სიტყვით [მესხთაებრ] *, არამედ ქართულისავე ენისანი და არა სხვისა. ბრძოლასა შინა შემმართველნი და იმერთა თანა ვერ შემდარენი, უქურდალნი, უავაზაკონი; ვითარცა ოდიშარნი, სტუმრის მოყვარენი და კეთილად შემწყნარენი, კეთილ-მგალობელ-მწიგნობარნი, მშვიდნი, არამედ მყის გულ-მწყრალნი. გარნა 35 გურიელს ეპყრა ოდესმე აჭარა, ჭანეთი, არამედ არს სამცხისა. ამისთვის მუნვე დავსწერეთ.

ხოლო რაოდენნი ქვეყანანი ანუ ადგილნი დავსწერენით – მათა, ბართა ანუ კავკასთა შინანი – საქართველოსანი, გარნა 40 თუ აქვთ ზოგთა ენა სხვა, თვისნი საკუთარნი, არამედ წიგნი არცა ერთსა რომელსამე აქუს, თვნიერ ქართულის წიგნისა საკუთრად.

*) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოთ, ფრჩხილებშივე ჩასმული.

ანბანსა ზედა ქმნული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი ადგილთა და ქვეყანათა და მეფეთა *

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ზარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ზარში
1	აბანოს-ჯევი	104	45	25	ამაღლება	255	27
		222	36	26	ამაშუკეთი	251	25
2	აბანოს-წყალი	118	40	27	ამბროლაური	258	43
3	აბაშა	261	51	28	ამლივის-ნევი	106	25
4	აბოცი	103	4	29	ამირანის გორა	225	7
5	აბუხალო	110	32	30	ანაკერტი	226	36
6	აგარა	107	30	31	ანაკოფია	263	2
7	აგარაკი	102	9	32	ანაკრია	261	23
8	ავლაბარი	109	16	33	ანანური	112	36
9	აელადის-აფთი	104	42	34	ანჩა	226	34
10	ავჭალა	176	9	35	არაგვი	111	50
11	აზეულას ციხე	106	42			113	34

12	ალავერდი	178	38	36	არაზის სათავე	228	6
13	ალაზანი	173	49	37	არბოწმინდა	117	2
14	ალამბარი	265	27	38	არგვეთი	260	26
15	ალაიანი	264	39	39	ართვანი	227	11
16	ალალაჯი	102	16	40	არმაზი	109	30
17	ალგეთი	106	6	41	არმაზ	22	10
18	ალთო	112	40	42	არსიანი	224	11
19	ალი	119	108	43	არტანი	225	49
20	ალი სულტანი	176	39	44	არტანუჯი	227	22
21	ალის ციხე	119	10	45	არშა	113	43
22	ალის-წყალი	119	2	46	არჯანი ანუ ირჯანი	103	9
23	ალონი	178	49	47	ასან-ყალა	228	7
24	ახურას-ჯევი	178	10	48	ასკანის ციხე	265	14

*) ეს სამიოებელი შედგენილია თვით ვახუშტის მიერ როგორც გეოგრაფიის, ისე ისტორიისათვის. ვინაიდან ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ გეოგრაფიული სახელები მეფეთა სახელები სამიებლიდან ამოვიღეთ.

რედ.

№		ამდენს ფურ- ცილოსში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცცილოსში	ამდენს შარში
49	ასპინძის-ჯევი	223	42			228	4
50	ასურეთის ჯევი	106	39	89	ბაღდადი	255	33
51	ატენი	110	10	90	ბახვის-წყალი	265	9
52	ატენის ჯეობა	110	6	91	ბახტრიანი	178	46
53	ატოცი	118	42	92	ბედია	262	37
54	აფხაზეთი	263	30	93	ბედიყრის-წყალი	177	39
		253	6	94	ბეთენია	107	15
55	აღაცოს-წყალი	263	36	95	ბელაკანი	176	52
56	აღაბაბა	103	10	96	ბენდერი	106	7
57	აღჯაყალა	101	30			115	6
58	აწერის-ჯევი	115	12	97	ბერ	174	47
59	აწყური	222	29	98	ბერდუჯი	101	18
60	ახალ-გორი	114	17	99	ბერიქალა	105	22
61	ახალ-დაბა	120	6	100	ბერციხე	114	32
62	ახალ დბის ციხე	114	19			256	30
		120	7	101	ბერძენაული	118	36
63	ახალდაბურის-ჯევი	256	17	102	ბეჭო	115	16
					ბეშკენაშენის-ჯევი		

64	ახალქალაქი	109	49	103	ბეჭის ციხე	104	35
		225	5	104	ბიეთი	225	52
65	ახალციხე	222	45	105	ბირთვისი	116	39
66	ახალციხის-წყალი	222	42	106	ბიჭვინტა	106	26
67	ახმეტის-ჯევი	178	41	107	ხოხვის ჯევი	263	40
68	ახოტი	212	3	108	ბოდა	106	38
69	ახპატი	101	40	109	ბოდავი	177	14
70	ახტალა	102	10	110	ბოდბე	175	34
		178	4	111	ბოლნისი	177	15
71	აჭარა	226	17	112	ბოლნისის მთა	102	26
72	აჭვი	265	26	113	ბოლოლი	102	33
73	აჯამეთი	256	21	114	ბორჩალუ	103	18
74	ბაზალეთი	112	41	115	ბორჯომის-ჯევი	101	32
75	ბათომი	265	33	116	ბოსტან-ქალაქი	222	45
76	ბაიბურდი	229	5	117	ბოცოს-წყალი	107	39
77	ბაიდარი	105	46	118	ბოჭორმა	223	10
78	ბაილეთის-წყალი	265	13	119	ბუინევის-ჯევი	174	38
79	ბალიჭის ჯეობა	103	7	120	ბრეთი	257	43
80	ბამბაკი	101	50	121	ბრილი	118	24
81	ბანბაკის ჯეობა	101	42	122	ბრუცსაბძელი	119	7
82	ბანა	227	45	123	ბუგაული	213	4
83	ბანძა	261	46	124	ბურეთი	258	40
84	ბარალეთი	224	51	125		110	21
85	ბარეული	258	33		ბუჯა	116	21
86	ბარულა	259	7	126	გავაზის-წყალი	256	34
87	ბარძიმი	105	2	127	გარდაბანი	177	43
88	ბასიანი	213	35	128		107	26

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
129	გარეთ კახეთი	174	19	164	გუბის-წყალი	255	20
130	გარეჯა	107	4	165	გუდამაყარი	113	5
		174		166	გუდამაყრის-წყალი	113	5
131	გარჯილა	260	43	167	გუდარეხი	106	22
132	გაღმამხარი	179	15	168	გუდარეხის ჯევი	106	22
133	გაჩიანი	102	23	169	გუდარეხის ციხე	106	24
134	გეგუთი	258	7	170	გულგულა	178	18
135	გელათი	256	4	171	გულოვანთა	259	31
136	გელიყპრი	107	14	172	გუმათი	258	21

137	გერის-გევი	115	9	173	გურია	264	46
138	გესამანია	119	49	174	გურიანთა	265	12
139	ბეტა	103	36	175	გურიის მთა	224	16
140	გვასტიბე	258	22	176	გურჯი-ბოლაზი	228	53
141	გველის-თავი	255	5	177	გუჯარეთის კეობა	110	51
142	გვერდის-ძირი	115	3	178	გმელი-ტბა	174	4
143	გიორგია	13	13	179	დადეში	225	45
144	გიორგი-წმინდა	223	37	180	დადეზის ჯევი	222	52
		174	25	181	დადის-წყალი	262	27
145	გიში	176	32	182	დავითის ციხე	114	3
146	გიშის-წყალი	176	31	183	დამპალა	174	18
147	გლოლა	259	51	184	დარიელა	114	4
148	გმირთ-ნაკვეთი	106	30	185	დალაულა	110	48
149	გოდოგანი !	255	50	186	დმანისი	103	25
150	გოკია	224	34	187	დბანის-ჯევი	103	14
151	გომარეთი	104	13	188	დებედა	101	18
152	გომარეთის კეთბა	103	17	189	დედა-ქალაქი	111	21
153	გონზორი	173	34	190	დედა-ციხე	109	47
		178	24			110	1
154	გონია	265	35	191	დემოთი	222	23
155	გორდი	258	22	192	დეხვირი	254	47
156	გორი	116	19	193		209	15
157	გორის-წყლის ციხე	177	38	194	დვალეთი	117	42
158	გოფანთო, ვაკის რუკაში ნახე	256	35	195	დვალთ გორა	106	18
		299		196	ლალის-ჯევი	118	22
		300		197	დვანის-წყალი	213	12
				198	დიგორი	107	20
159	გოჭორაური, ვაკის რუკაში ნახე	255	21	199	დიდგორი	116	41
		299		200	დიდი-ლიახვი	179	24
		300		201	დიდოეთი	109	18
				202	დიდუბე	255	38
160	გრდანო	176	6	203	დიმი	118	27
161	გრემი	178	7	204	დირბი	103	41
162	გრემის-წყალი	178	6	205	დისველი	109	25
163	გრემის-ჯევი	112	47	206	დიღმის მინდორი	109	23
					დიღმის კეობა		

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
---	--	----------------------	--------------	---	--	----------------------	--------------

207	დოესის მინდორი	110	5	247	ზეკარა	213	3
208	დრანდა	262	47	248	ზემო ქართლი	115	34
209	დრის ციხე	109	51			221	9
210	დღნორი	258	29			226	9
211	ეგრი	262	46	249	ზენა სოფელნი	120	33
212	ეგრისი	253 } 262 }		250	ზიკილიის-ჯევი	222	34
			3	251	ზნაკვა	258	35
213	ეგრის-წყალი	262	35	252	ზორეთის-ჯევი	256	42
214	ეგური	262	21	253	ზრამაგა	212	31
215	ეკლარის-წყალი	256	19	254	ზროგო	212	37
216	ეკლესია აგარაკისა	102	9	255	ზუგდიდი	262	18
217	ელისენი	178	46	256	ზურტაკეტა	103	51
218	ერან-თურანის-ჯევი	104	27	257	ზუსა	256	34
219	ერედვი	117	18	258	ზუფუ	263	38
220	ერიქალი	110	1	259	ჭერეთი	173	3
221	ერუშეთი	225	27	260	ჭერეთის მთა	178	21
222	ერუშეთის მთა	225	33	261	ჭური	224	45
223	ერწო	174	49	262	თაგაური	211	36
224	ერჯევანი	110	45	263	თავკვეთილი	105	1
225	ეცერი	264	23	264	თაკვერი-„სხოლიო- ზე ნახე განმარტება“	254	38
226	ვაკის საზღვარი	261	8	265	თაკვერის ციხე	254	44
227	ვალაგირი	212	4	266	თამარამენი	117	25
228	ვანათი	117	9	267	თეზამი	175	42
		133	19	268	თეთრი არაგვი	175	12
229	ვარენთას-ჯევი	223	48	269	თელეთი	107	7
230	ვარციხე	255	30	270	თელავი	178	27
231	ვარძია	224	5	271	თეძამი	109	46
232	ვარძიის-წყალი	257	15	272	თიანეთი	174	52
233	ვახანი	257	31	273	თირის მონსტერი	117	26
234	ველევი	260	8	274	თიღვა	118	45
235	ველიეთი	259	12	275	თმოგვი	223	35
236	ველის-ციხე	178	1	276	თორთომი	228	32
237	ვერე	107	17	277	თორთომის მთა	228	42
238	ვერის ციხე	110	9	278	თორთომის მდინარე	228	32
239	ვერის-ჯევი	110	9	279	თორთომის ციხე	228	39
240	ვეძათ-ჯევი	112	37	280	თორი	110	51
241	ვეჯინი	271	41	281	თორის-წყალი	120	13
242	ზაწდუკლის-ჯევი	112	36	282	თორლა	178	33
243	ზარზმა	223	25	283	თოლა	177	30
244	ზახა	112	40	284	თრიალეთი	104	17
245	ზებეყური	114	21	285	თრუსო	212	45
246	ზედაძენი	111	39	286	თურდოს-ჯევი	178	17
		173	32	287	თუშეთი	179	53
		175	46				

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
288	თუხარისი	226	53	326	კაპუტის წყალი	263	45
289	თხმელის ციხე	255	33	327	კარდანების წყალი	177	36
290	თხოთი	112	22	328	კართ-უზნის ციხე	177	38
291	იალბუზი	213	6	329	კარწახი, ტბა *	224	38
292	იალონი	175	44	330	კარწახის-კევი	104	45
293	იაღლუჯა	106	52	331	კასპი	115	44
294	იდი	227	51	332	კასრის-კევი	212	12
295	ივერია	13	2	333	კაცხი	251	35
296	ითრაფულა	117	39	334	კახეთი	173	9
297	იკორთა	115	2	335	კახეთის მთა	173	31
298	ილორი	162	30	336	კახნიაური	258	9
299	იმერეთი	253	3	337	კედელა	213	4
300	იმერეთის საზღვარი	253	17	338	კეჭუტი	103	18
301	იმერ-კევი	110	29	339	კეცები	260	8
302	ინწყორას-კევი	223	36	340	კევის ციხე	117	28
303	იორი	173	49	341	კვარას ციხე	259	2
		174	2	342	კმელთის-კევი	106	16
304	ირაგის ჯეობა	105	23	343	კვერნაქი	115	40
305	ირაჯლუ	226	11			173	33
306	ირჯანი	103	5	344	კვეხურა	178	44
307	ისნი	108	24	345	კვირიკეთი	103	52
308	ისპირა	228	17			104	14
309	ისპირის მდინარე	228	17	346	კვიტაშვილის ციხე	258	46
310	ისპირის მთა	228	25	347	კიკანათ-ბერის ციხე	110	12
311	ისროლის კევი	114	45	348	კისის-კევი	178	11
312	ისულეთი	254	30	349	კიმოთისმანი	120	18
313	იტრია	119	20	350	კლდეისის-კევი	105	13
314	იყალთო	178	30	351	კლდე-კარი	106	5
315	იშხანი	227	20	352	კლარჯეთი	226	11
316	კაბერი	114	19	353	კოდორი	262	49
		116	5	354	კოდორის-წყალი	262	47
317	კავთა, მდინარე	109	37	355	კოსი	8	44
318	კავთის ციხე	109	43	356	კოლა	225	48
319	კავთის-კევი	109	46	357	კოლბეურის-კევი	257	22
320	კაკვასი	14	9	358	კოჟორი	106	43
		264	41	359	კოჟორის ციხე	106	42
321	კაზრეთის ჯეობა	103	39	360	კრისის-კევი	110	38
322	კალა	108	24	361	კრიხულა	158	41
323	კალმახი	227	41	362	ქსანი	112	17
324	კაკას-ხიდი	255	36	263	კუდარო	252	31
325	კანბეჩოვანი	177	23	364	კულბითი	117	3

--	--	--	--	--	--	--	--

*) ეს სიტყვა სხვა ხელითაა დედანში დაწერილი

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№	ამდენს შარში	ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
365	კუმისი	107	5	404	მაკაბელი	176	53
366	კუმურდო	224	48	405	მანავი	174	20
367	კუხეთი	173	13	406	მანგლისი	106	13
368	კუხეთის მთა	175	43	407	მანხუტის ჯევი	102	22
369	ლაგოეთი	177	34	408	მარილისი	106	13
370	ლაერა	109	45	409	მარნეული	106	6
371	ლაზი	229	16	410	მარტყოფი	176	15
372	ლაკვა	106	17	411	მაქსიმეს მონასტერი	254	50
373	ლაკვათის ციხე	177	33	412	მალრან-დვალეთი	115	20
374	ლანჩქუთი	265	1	413	მალრანის ციხე	178	47
375	ლარგვისი	114	26	414	მალარო	177	19
376	ლასტის ციხე	107	15	415	მაშავერი	103	14
377	ლაშარი-ჯვარი	175	21	416	მაწი	177	32
378	ლაშხეთი	264	22	417	მაჭი	177	31
379	ლებეური	118	38	418	მაჭუტაური	256	40
380	ლეღვარი	102	31	419	მახვილი	179	3
381	ლეჩხუმი	254	38	420	მახვილო	224	19
382	ლეხურის ციხე	265	22			120	29
383	ლიახვი	116	41	421	მგელ-ციხე	223	44

384	ლიგანის-კევი	227	13	422	მეედნის-კევი	257	17
385	ლიკანის-კევი	222	49			258	
386	ლილო	109	16	423	მეტეხი	108	50
387	ლიხის მთა	119	14			109	48
		153	15	424	მეჯუდა	116	34
388	ლოგათ კევი	222	27	425	მთა ბერდუჯისა	102	3
389	ლომსიათ-კევი	251	2	426	მთა ერევნისა	101	51
		260	47			102	1
390	ლომეკის მდინარე	209	37	427	მთა ქართლისა	109	28
391	ლომთა გორა	106	6	428	მთა სარკინეთისა	111	41
392	ლომისა	113	13	429	მთას იქითი	119	36
393	ლომსია	224	47	430	მთა, წავლილი სპერის ზღვიდამ არაზადმდე	15	24
		224	18			113	8
394	ლოპოტი	178	14	431	მთიულეთი	259	16
395	ლოპოტის-კევი	178	13	432	მინდას ციხე	266	15
396	ლორი	101	47	433	მიტლოკინეს ციხე	110	38
397	ლოქი	102	35	434	მიწობის კევი	257	1
398	ლოქის ციხე	102	46	435	მოდამნახე	104	46
399	ლოჭინი	108	16			258	3
		176	16			173	52
400	ლოხოისა	117	35	436	მოვაკანი	114	26
401	ლოკუნნი	103	17	437	მონასტერი ლარგვისი	176	44
402	ლოურჯ-მონასტერი	109	20	438	მოსაბრუნნი		29
403	ლოუხუნი	259	13	439	მოსაკიდელი	262	44
				440	მოქევი		

182

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
---	--	----------------------	--------------	---	--	----------------------	--------------

441	მოქვის-წყალი	262	46	479	ნინიას ციხე	259	6
442	მოწამეთა	255	52	480	ნინო წმინდა	174	27
443	მჟავის-ჯევი	106	12	481	ნიქოზი	117	12
444	მრავალ-ძალი	259	8	482	ნიჩბისის-ჯევი	109	36
445	მტკვარი	101	4	483	ნოკორნა	175	36
		114		484	ნოლა	255	29
		222	12	485	ნოხპატო	176	53
446	მტკვრის ციხე	112	13	486	ნული	118	32
447	მურის ციხე	254	52	487	ნუნისი	119	40
448	მუხის ხიხე			488	ობის ციხე	107	3
449	მუხის ყალა	104	10	489	ოდიში	161	38
450	მუხალეთის-ჯევი	110	32	490	ოდიშის საზღვარი	261	41
451	მუხალეთის ციხე	110	32	491	ოვსეთი	209	1
452	მუხაური	118	48	192	ოვსეთის საზღვარი	15	43
453	მუხრანი	111	15	493	ოზურგეთი	265	18
454	მუხურა	256	53	494	ოთა	223	45
455	მუწის-წყალი	263	39	495	ოლდამის-ჯევი	222	44
456	მღვიმე	257	45			222	34
		111	44	496	ოლთისი	227	48
457	მცინვარი	104	43	497	ოკრიბა	255	46
		113	40			261	22
458	მშვილდაური	117	40	498	ოკრიბის საზღვარი	261	22
449	მცხეთა	111	19	499	ომანის-ჯევი	176	16
460	მძორეთი	110	30	500	ონი	259	47
461	ნაგები	107	39	501	ოპიზა	226	42
462	ნავარძეთი	257	43	502	ოჟორა	118	52
463	ნაოხარი	223	14	503	ორბეთი	105	27
464	ნარა	212	33	504	ორბეთის ეკლესია	106	32
465	ნარიანი	114	7	505	ორბეთის ციხე	254	46
466	ნარეკვაი	112	3	506	ორბოძალი	114	50
467	ნარუმაკი	227	49	507	ორეთის მთა	15	18
468	ნაქალაქევი	102	20	508	ორმოხნის-ჯევი და ტბა	103	23
		262	4	509	ორლარი	256	40
		225	29	510	ოსეთი	209	1
469	ნაქერალა	260	8	511	ოფიშკვითი, ვაკის		
470	ნაჭარმაგევი	116	47		რუკაში ნახე	299	
471	ნახიდური	105	45			255	27
472	ნახჭევანი	178	35	512	ოფრეთი	102	21
473	ნაჯიხურევი	260	9	513	ოქონა	118	43
474	ნეინის-წყალი	177	35	514	ომორის ჯევი	223	39
475	ნეკრესი	177	45	515	ოჩანის ციხე	175	4
476	ნიალის-ყური	225	11	516	ოცხე	223	7
477	ნიკორწმინდა	258	48	517	ოცხის-წყალი	223	1
478	ნიკოფსია	263	43	518	ოდრახე	223	3

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№	ამდენს შარში	ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
519	ოჯოლას-ჭევი	256	18	560	საერისთო კახეთისა	22	1
520	პალიასტომი	265	6			181	40
521	პანკისი	178	53	561	„ ჭერეთისა	181	45
522	პანტნოვანის-ჭევი	223	2	562	„ ოძრახოსი	22	4
523	პატარა-ლიახვი	115	5	563	„ წუნისა	22	3
		116	52	564	„ კლარჯისა	22	5
524	პირღებული	105	26	565	„ შორაპნისა	21	53
525	პერანგა	118	39			360	23
		257	12	566	„ ეგრისა ანუ ბედიისა	21	51
526	პეტრეს ციხე	120	24			262	5
527	პარხალი	227	52			256	48
528	ჟალეთი	174	46	567	საზანოს წყალი	264	39
529	ჟამური	114	31	568	საზღვარი ალანისა	263	15
530	ჟინვანი	175	32	569	„ აფხაზეთისა	263	49
531	ჟღელე	212	23	570	„ გურიისა	174	12
532	რადრაბაგანი	104	11	571	„ ჭერეთისა	264	15
533	რაზმითი, სხოლიოზე		14	572	„ სვანეთისა		
	აწერია	110	11	573	„ ქართლისა და სომხითისა	30	33
534	რანი	209	30			222	15
535	რაჭა	258	1	574	სათავე მტკვრისა	226	39
536	რაჭის მთა	260	4	575	სათლე	109	24
537	რაჭის საზღვარი	260	43	576	სათოვლია	109	34
538	რეხულა	115	21	577	სალალაკი	262	8
539	რიზა	229	14	578	სალიპარტიანო	255	26
540	რიონი	254	23	579	სალომინაო	106	28
541	რკინის-პალო	229	17	580	სამეზა	113	47
542	რკინის-ციხე	107	9			174	34
543	რკინის ჯვარი	223	26			111	27
544	როკითი	255	15	581	სამთავრო	115	49
545	რუისი	118	18	582	სამთავისი	116	11
546	რუისის მთა	118	39	583	სამილახვარო	105	27
547	რუსთავი	107	24	584	სამშვილდე	221	21
548	რუხი	262	34	585	სამცხე	222	12
549	საათაბაგო	221	21			224	22
550	სააფაციო	262	49			109	10
551	საბარათიანო	106	21	586	სანაინი	104	41
552	საბურთალა	109	21	587	საპონაურის-ჭევი	111	40
553	საგიმი	101	27	588	სარკინეთი	102	23
554	საგარეჯო	174	12	589	სარკინეთის კეობა	2229	24
555	სადგერი	120	36	590	სატყეპელა		

556	სადმელი	156	40	591	საფარა	223	31
557	საეგრო	253	2	592	საქართველო	13	2
558	საერისთო სამშვილდისა	22	32			221	3
559	„ ხუნანისა	107		593	საქართველოს-ყელი	228	53

184

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№	ამდენს შარში	ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
594	საქართლის ციხე	118	34	636	ტაშის-კარი	119	26
595	საქართლო	221	4			120	29
596	საქორია	259	42	637	ტბეთი	126	50
597	სალირაშენის-ჯევი	106	31	638	ტბისი	106	27
598	საღორე	260	8	639	ტბის-ყური	105	7
599	საყავრის-ჯევი	106	11	640	ტეხური	261	50
600	საყორნე	258	21	641	ტინის მთა	112	49
601	საჩხერე	258	1	642	ტკიცოს-ჯევი	118	37
602	საჩხეიძო	260	40	643	ტოლა	258	32
603	საჩიჯავაძო	261	2	644	ტორნე	105	23
604	საციციანო	110	22	645	ტრაწყალას ციხე	177	33
			29	646	ტფილისი	108	24
605	საცხენისი	110	7	647	ტყე-ტბა	178	18
606	საწალიკე	260	8	648	ტყვირი	254	30
607	საწირე	256	15	649	ტყირბული	256	31
608	სახარია	161	51	650	ტყის-სოფლის-ჯევი	223	20
609	საჯავახო	255	14	651	უზნარიანის ციხე	120	31
610	საჯოგის-ჭალა	108	7	652	ულენბა	119	12
611	სებეკა	255	25			161	
612	სეიდ-აბადი	109	31	653	უნაგირა	262	28
613	სენაკი	262	3	654	ურბნისი	118	10
614	სვანეთი	254	14	655	უსანეთი	141	8
615	სვერი	257	40	656	უფადარი	116	4
616	სვეტია	264	23	657	უფლის-ციხე	116	14
617	სიონი	110	13	658	უტო	178	43
618	სკანდა	256	52	659	უწერა	259	44
619	სკვირეთი	107	10	660	უჯაბი	102	31
620	სკრის-ჯევი	110	22	661	უჯარმა	174	36
621	სლესის-ჯევი	222	27	662	ფაიქომი	212	13
622	სორი	259	18	663	ფანავარი	104	48
623	სომხითი	102	7			226	38
		107	36	664	ფანასკეტი	227	43

624	სტეფან-წმინდა	177	40	665	ფანაქი	227	45
625	სურამი	119	18	666	ფარცხისი	108	32
626	სურამის-წყალი	119	14	667	ფასონი	254	26
627	სუფსეი	265	8	668	ფაწა	117	40
628	სხალ-დიდი	109	23	669	ფერსათი	224	17
629	სხალნარი	106	39	670	ფინეზაური	103	32
630	სსთვის-ჯევი	258	51	671	ფიტარეთი	105	19
631	ტაბაკინის ჯევი	251	4	672	ფიფინეთი	176	39
632	ტალავრის-ჯევი	102	22	673	ფიფინეთის-წყალი	176	38
633	ტანა	110	6	674	ფოთი	262	10
634	ტაო	227	52			264	52
635	ტაშირი	102	46	675	ფოლადაური	102	25

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
676	ფოკე, ვაკის რუკაში ნახე	255	21	718	ქურდვაჭრის-ჯევი	101	30
		299		719	ქურთაული	211	46
677	ფოტრიზა	115	11	720	ქურთის მთა	15	18
678	ფოსო და ჯევი მისი	224	40.37	721	ქურმუხი	176	36
679	ფორჩხა	226	26	722	ქცია	104	22
680	ფორჩხის-ჯეობა	226	28	723	ლადო	224	18
681	ფორცხვერიანის ჯევი	105	20	724	ღართის-კარი	112	2
682	ფოცხვის-ჯევი	223	21	725	ღარულა	259	39
683	ფრონე	119	27	726	ღეზი	250	1
684	ფშავი	175	18	727	ღვანკითი	256	40
685	ფცის-წყალი	118	35	728	ღვთაება	176	18
686	ფხოელი	175	30	729	ღლიღვი	224	6
687	ქალის-ციხე	102	29	730	ღოდეთის-ჯევი	118	30
688	ქაოზიანი	102	23	731	ღრელის-ჯევი	223	37
689	ქარზამეთის-ჯევი	224	4	732	ღრუდო	256	46
690	ქართლი	101	1	733	ღუის-ჯევი	110	13
		221	3	734	ყაზანჩი	103	10
691	ქართლის-ჯევი	109	58	735	ყაიყული	103	5
692	ქარჩოხი	114	29	736	ყალნუ მთა	124	15
693	ქაჯთა-ტუნი	224	46			226	1
694	ქაჯთა ციხე	224	46	737	ყამსას ციხე	156	49
695	ქაჯეთის ციხე	265	31	738	ყარაია	107	44
696	ქედა	226	19	739	ყარადაჯი	177	4
697	ქემერთის-წყალი	119	17			108	6
698	ქვაბისმანი	116	1	740	ყარსის მთა	225	53
699	ქვაბლოვანის-წყალი	223	10	741	ყელი	113	31
700	ქვაბლოვანი	177	36	742	ყვარელი	177	45
701	ქვათა-ჯევი	109	38	743	ყვარელის-წყალი	177	44

702	ქვა-ყრილი	224	14	744	ყველი	223	24
703	ქვა-ციხე	259	44	745	ყვირილა	255	39
704	ქვევრთა	256	29	746	ყინცვისი	110	24
705	ქვეშის-ციხე	103	37	747	ყოვლად წმინდა	258	15
706	ქვიშილეთი	258	20	748	ყორნისი	118	32
707	ქვიშეთი	119	24	749	ყულარი	102	17
708	ქსნის ჳეობა	114	14	750	ყურყუთა	107	8
709	ქიზიცი	177	3	751	შავნაბადი	105	2
710	ქისტი	213	48	752	შაკიხი	176	
711	ქნოლო	115	17	753	შავწყალი	120	13
712	ქობერი	101	44	754	შაორი	104	53
713	ქობულეთი	265	29			258	
714	ქობულეთის წყალი	165	28	755	შარვაშეთი	104	21
715	ქორისი	112	19	756	შემოქმედი	265	15
716	ქუთათისი	258	10	757	შთასავალი	113	32
717	ქუმურლუ	225	51	758	შიგნით -კახეთი	179	9

186

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
759	შიდაქართლი	120	33	794	ციხე დარბაზი	258	8
		121	9	795	ციხის ჯვარი	120	16
760	შიოს-უბანი	112	18	796	ცორტავი	102	12
761	შირაქი	171	25	797	ცრიცის-კევი	104	39
762	შიფაქლუ	228	46	798	ცუწქის-კევი !	223	29
763	'მოლა	119	22	799	ცუცხვათი	255	50
764	შიორაპანი	223	46	800	ცხენის-ტერფი	109	19
		251	8	801	ცხენის წყალი	254	32
765	შროშის-კევი	251	21	802	ცხვილოსი	115	51
	შტორი	178	32	803	ცხირეთი	109	50
	შუა-მთა	173	32	804	ცხომი	262	51
		178	19	805	ცხომის-წყალი	262	52
768	შულავერი	102	19	806	ცხრა-კარი	178	52
769	შულავერის ვეობა	102	19	807	ძამის მონასტრის ციხე	110	30
770	შულავერის-წევი	224	1	808	ძამის ჳეობა	110	26
771	შქმერი	259	23	809	ძალინა	118	47
772	შხეთი	262	2	810	ძველევი	259	41
773	ჩაისი	265	17	811	ძეგმის წყალი	109	34
774	ჩაქვი	265	32	812	ძეგრის წყალი	256	32
775	ჩაქვის-წყალი	265	30	813	ძელი-ჭემშარტი	101	44
776	ჩელეთი	174	46	814	ძმუისი	158	25.24
		175	3	815	ძირულა	257	12
777	ჩელეთის-წყალი	177	50	816	ძურძუკი	214	2
778	ჩერქეზი	209	31	817	წალკა	104	38
		213	44	818	წაღვლის-წყალი	118	40
779	ჩიმი	211	34	819	წედისი	110	8

780	ჩიხორი	256	51			259	28
781	ჩოლაბური	256	32	820	წევა	257	19
		257	3	821	წითელი-კლდე	223	39
782	ჩუნეში	258	21	822	წილკანი	112	7
783	ჩულურეთი	224	40	823	წილკნის მთა	113	2
784	ჩხარი	256	37	824	წინა-მინდორი	177	26
785	ჩხარულა	256	45	825	წინ-კიბე	114	38
786	ჩხერი	251	27	826	წინ-წყარო	106	33
787	ჩხერიმელა	257	28	827	წირქვალის ციხე	114	18
788	ცაგერი	254	49	828	წიფორი	117	6
789	ცივი	173	32	829	წლევი	112	24
		178	25			115	45
		104	43	830	წმინდის გიორგის მთა	260	7
790	ციკარა	113	17	831	წნისის-ჯევი	222	37
791	ციცხლის ჯვარი	113	10	832	წოლდი	116	3
		118	26	833	წონა	259	45
792	ციხეზდავის-მთა	112	20.49	834	წონის მთა	117	30
793	ციხე გოჯი	262	4	835	წოფა	112	14

836	წრომი	110	36	878	ხანის-წყალი	255	31
837	წუნა	224	44	879	ხარაგეული	257	20
838	წურწყემა	223	22	880	ხარკაშო	175	1
839	წულრულაშენი	102	29	881	ხახული	228	36
840	წუქეთი	176	33	882	ხენძორეთი	229	40
841	წყალ-დაფანჩულა	255	19	883	ხერთვისი	224	27
842	წყალთა-შუა	105	47	884	ხერკი	173	14
843	წყალ-წითელა	255	47			175	41
844	წყაროს-თავი	224	38	885	ხეფინის-ჯევი	119	42
845	ქალა	115	51	886	ხვედურეთის ჯეობა	110	22
		258	5	887	ხიდის-კარი	259	4
846	ქალა ტყე	256	32	888	ხინგის მდინარე	223	34
847	ქანეთი	229	16	889	ხინო	265	23
848	ქანეთის მთა	229	15	890	ხინოს წყალი	265	19
849	ქანის-წყალი	262	14	891	ხირსა	177	21
850	ქაპალა	112	23	892	ხოვლის ჯეობა	110	4
851	ქარი	176	41	893	ხოჟორნიის ჯეობა	102	13
852	ქართალის მთა	112	50	894	ხომლი	255	1
853	ქართალის-ჯევი	113	3	895	ხონი	255	21
854	ქაქეთი	262	13	896	ხორანთა	174	1
855	ქაჭარაქის-ჯევი	224	3	897	ხორაუგი	176	28
856	ქელენჯიხი	262	19	898	ხორგა	162	11
857	ქერით-ჯევი	119	12	899	ხორგის-წყალი	162	10
858	ქერემი	178	2	900	ხორნაბუჯი	177	12
859	ქერემის-წყალი	171	52	901	ხორჯა	179	3
860	ქვარები	110	1	902	ხოსპიის-ჯევი	222	35
861	ქვინტა	222	40	903	ხოტევი	258	47
862	ქივჭივა	105	33.34	904	ხოფი	262	15
863	ქიაური	177	36	905	ხოფჯა	229	18
864	ქიდროთა	259	47	906	ხრეთი	256	46
865	ქიორა	259	53	907	ხტანა	118	33
866	ქობის-ჯევი	120	26	908	ხუნანი	105	50
867	ქობარეთის ჯეობა	223	33	909	ხურულტი	105	21
868	ქოეთი	177	12	910	კადა	113	16
869	ქოროხი	226	11	911	კარული	114	47
		265	34	912	ჯევი	113	39
870	ქოჭკანის ჯეობა	102	7	913	ჯეველრმის ჯევი	104	43
871	ჭურთა	114	37	914	ჯევეჭშის-ჯევი	223	34
872	ჭურთის ჯეობა	114	26	915	ჯევესურეთი	175	14
873	ჭყვიში	255	3	916	ჯევე-ძმარა	176	10
874	ჭყონდიდი	261	47	917	ჯეობა	120	21
875	ხავეთი	225	4	918	ჯეორი	259	19
876	ხანდის ციხე	114	21	919	ჯრამი	104	25
877	ხანდოს-ჯევი	113	4			105	10

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
920	კცისის-ვევი	110	38	927	ჯვარის ციხე	222	40
921	ჯავახეთი	224	26			256	19
922	ჯავახეთის მტკვარი	224	26	928	ჯიქეთი	264	8
923	ჯამჯაყა	110	7	929	ჯიქეთის საზღვარი	264	10
924	ჯაყის-წყალი	223	18	930	ჯონის ვევი	256	17
925	ჯეჯორი	259	25	931	ჯრუჭი	251	50
926	ჯვარი	176	3	932	ჯუმათი	265	2

სომხითის სოფლები ქრისტეანეთა და თათრის ობა *

ალაღაჯში ობა 20

ხოჯორნის კეობა:

- 1 ხოჯორნია
- 2 მელიქაშენი
- 3 ტუშური
- 4 წოფა
- 5 ახტალა
- 7 ყაზანჩი ბ

ჭოჭკანის კეობა:

- 1 ჭოჭკანი
- 2 ბადეკი
- 3 ბორდაძორი
- 4 ჩორთან
- 5 აცუტი
- 6 მთაში, ბარნაკარი
- 7 უჩქილისი
- 8 ყანგირი

- 15 წერაქვი ბ
- 16 ალები
- 17 მეღეთი
- 18 ბესთის სოფელი
- 19 ჩაყლაპუნი
- 20 ციხის სოფელი
- 21 ოფრეთი
- 22 ჯილიზი
- 23 ასნას სოფელი
- 24 ხანძორისი
- 25 კერატას სოფელი
- 26 პარაფსი
- 27 ხვარაკეტი
- 28 გოლის სოფელი
- 1 წაჭქარი
- 2 კატავეთი
- 3 ნუგზარის სოფელი
- 4 მამბუტი
- 5 დარბაზი

10 არღუთაშვილი სანაინს ზ	17	6 ყუდრო
12 ბაშბუქასშვილი ზ	19	7 გორული
		8 კირაკოზას სოფელი
შულავერის კეობა:		9 ვასაკას სოფელი
ყულარში ობა 6		10 სამება
მოლის ობა 1		11 ვასაკასი
1 ნაქალაქევი	20	12 ჩოხჩობანი
2 შულავერი	21	13 აკანათერი
3 შატკას სოფელი	22	1 ჭაპალა
4 თეთრი სოფელი	23	2 ტალავერი
6 მახრალაჯი ზ	25	3 გილაგდაკი
7 ხუცის სოფელი	26	4 ხოვარას სოფელი
9 ჯანხოში ზ	28	5 ხანძორკუტი
10 გორული	29	6 ისაკას სოფელი
11 ჯანხოში	30	8 არქევანი ზ
12 დაღარი	31	1 ვანათი
13 კარმიქარი	32	2 ხატის სოფელი

*) ეს სიები წინ უძღვის ვახუშტის ისტორია-გეოგრაფიის ტექსტს.

190

4 სარკინეთი ზ	72	5 ყათირლუ	125
მირასანდურღია ობა ზ		6 იეჩი	126
ბოლნისის კეობა:		ნასოფლარი გ	
2 წულრულაშენი ზ	74	7 ყარაყალა	127
5 ბოლნისეები გ	77	8 ყურთყალა	128
6 დარბაზი	78	9 ოსკიპარა	129
8 სახუნდარი ზ	80	10 აღტაში	130
9 შორი	81	11 ველათი	131
10 თალა	82	12 მისხანა	132
11 ახოტი	83	ნასოფლარი გ	
12 ბოვამორი	84	13 ოთურბულახი	133
13 სამწევრისი	85	14 ყირბულახი	134
14 ბერდიკი	86	15 ფათალას სოფელი	135
15 ლურჯ-ვანქი	87	16 დოლბანდლუ	136
16 კირაკოზას სოფელი	88	17 ქულუ	137
17 შერმაზანას სოფელი	89	18 პალუა	138
18 ჰუნდუმი	90	19 თელუ	139
19 წყლამი	91	21 ყამიში ზ	141
20 შაქარას სოფელი	92	22 ხანზადას სოფელი	142

ნასოფლარი ა	
8	ალიხანას სოფელი 184
9	საკას სოფელი 185
10	ფარემუზას სოფელი ბ 187
12	მელიქბეგის სოფელი 188
14	ორთლუ ბ 190
15	ყაზანჩი 191
16	კირაკოზას სოფელი 192
17	წყაროს სოფელი 193
18	დევაგოზი 194
19	რევაზის სოფელი 195
20	სოფელი 196
22	ოქსუზი ბ 198
24	ყორყორი ბ 200
26	გოლი ბ 202
27	იელდოლი 203
28	თიქმატაში 204
29	დერზიოდლის სოფელი 205
30	სატანას სოფელი 206
31	ბეგის სოფელი 207
32	ჭალის სოფელი 208
33	მერაბაღას სოფელი 209
34	მოლაბდულას სოფელი 210
35	ტაშქორფი 211
36	აშუას სოფელი 212
37	კირაკოზას სოფელი 213
38	ხურუტის სოფელი 214
39	ვალჩუხლუ 215
ნასოფლარი ბ	

მაშავრის კეობა:

ნასიბლუ ობა ა	
ალბაგალუ ობა ა	
1	მუხრანა 216
2	წყნეთი 217
3	სატრედო 218
4	ვერკეთილი 219
5	ყორანთა 220
6	დისველი 221
7	აკაურთა 222
8	რატევანი 223
9	თაყ მარა 224

3	მონასტერი 231
4	კვირაცხოელი 232
5	ბაბილაშენი 233
6	ბუჩუკუნი 234

ქვეშის ხეობა:

1	ქვეში 235
2	ჯავშანიანი 236
3	ძველ-ქვეში 237
4	მუსეფრიანი 238
5	ჯანაზიანი 239
6	ძემენარიანი 240
7	თოფრაცალა 241
8	იწრია 242
9	ტანძია 243
10	გულეული 244
11	დარბაზი 245
12	სამანეთი 246
13	დამდალო 247
14	ბაქრანი 248
15	ხახალა ჯვარი 249
16	წიფორი 250
17	სოფელი 251
18	გეტა 252
19	ჭრეში 253

ბალიჭის კეობა:

1	ბალიჭი 254
2	თავდიდიანი 255
3	ქადაგიანი 256
4	უკან-გორი 257
5	ვანი 258
6	შავ-გომი 259
7	კრკონი 260
8	ანდიკი 261
9	შუშედი 262
10	აღუმბრუ 263
11	შამირანი 264
12	ბოლოკვანტი 265
13	შიბიშვილი 266
14	კიპრუჭი 267
15	ტანძია 268

16	ერგენტალა	269
17	დამბლუტი	270
18	მონასტერი	271
1	კინეთი	272
2	ჯალდამი	273
3	ახალშენი	274
4	აბულმაგი	275
5	ვარდის-უბანი	276
6	ვალდოვი	277
7	ტნუსი	278
9	ყალაშქიანი ზ	280
10	ტამალია	281
11	მანაკერტი	282
12	ყაჯილუხი	283
13	ავანჯუკი	284
15	საკარისი ზ	286
17	ორმოზანი ზ	288
18	აღუმბრუ	289
19	სევაგედი	290
21	ლადირყული ზ	292
23	მიჯა ზ	294
24	თეკანანი	295
25	თევრე	296
26	დილამაშენი	297
27	ვალდოვი	298
28	დბანისი	299

ლ უ კ უ ნ შ ი:

1	ქარატაკი	300
2	ბოსლები	301
3	ქვაზევი-ნი	302
4	ჯანდიდი	303
5	ტანძია	304
6	წითელი-ეკლესია	305
7	სამაგარა	306
9	შინდლარა ზ	308

ფიწეზაურის კეობა:

1	გორინჯუკი	309
2	ჩინჩხური	310
3	სიქიშხანი	311
4	ლაკლაკაშენი	312
5	აგრევანი	313
6	ვარძაგარა	314
7	მოლამსხმუტი	315
9	თაგუთი ზ	317
10	ფარანჯუკი	318

14	შუნბუნი	322
15	გუგუთი	323
16	ლორაშენი	324
17	აცუტი	325
18	დარბაზი	326
19	ჯანდარიქი	327
20	ხული	328
21	აღუმბრუ	329
22	გელდიგილანი	330
23	სოფელი	331
25	ლამიში ზ	333
26	ვოტრაღაგედი	334

ლ ო ქ შ ი:

1	ქედის ეკლესია	335
2	მისხანა	336
3	იალლუზი	337
4	ჭუნდუში	338
5	ელიას სოფელი	339
6	ხანძორი	340
7	გდალაშენი	341
8	მურუტი	342
9	ურუტი	343

ქციის ვეობა:

ნაჯიბადინი ობა ა
სულთნის ობა კა
რუზედ ობა ზ
ალავარი ობა ა

1	ყის-ყალა	344
2	ეკლესია	345
3	ფარიზა	346
5	ნახიდური ზ	348
6	თავმგრგვალი	349
7	ქცილა	350
8	ანდრია ზ	351
9	კორა	352
10	თხვინთბა	353
11	წინანაური	354
12	წრაუთი	355
13	მუგუთი	356
14	თაფანი	357
15	ბალახაური	358
16	მირტაშენი	359
17	ირდას-უბანი	360
18	იფნობი	361
19	სენები	362

11	მუტაისი	319	20	ბერიქალი	363
12	სუგეჩანი	320	21	დია	364
13	თარაკაშენი	321	22	შოშილეთი	365

23	ჯაბარყელა	366	4	აბანო	412
24	საკეცე	367	5	მთაწმინდა	413
25	ქცია	368	1	ფიტარეთი	414
26	ლიპარიტის უბანი	369	2	ცხნარი	415
27	ვარდის ჭალა	370	1	ყურის-ყევი	416

ჭიჭივას კეობა:

1	სამშვილდე	371	2	ატამეთი	417
2	კრწანისი	372	3	ქუჯაეთი	418
3	დადეთი	373	4	კლდეისა	419
4	უკუნ-დადეთი	374	5	ჯორჯები	420

გომარეთი და ზურტაკეტა:

5	ვანათი	375	1	ძველი-გომარეთი	421
6	გარისი	376	2	ნიაწარი	422
7	ორთაშუა	377	3	საკურისი	423
8	მძორეთი	378	4	ნაქალაქევი	424
9	აბელია	379	5	რევაშენი	425
10	ეცო	380	6	სხალნარი	426
11	ტყემლარა ნადარბაზევი	381	7	ქვათეთრისი	427
			8	დიდი გომარეთი	428
			10	ურცევანი ზ	430
			11	ზაულისტანი	431

ირაგის კეობა:

1	ახალ-უბანი	382	12	თოფრაცალა	432
2	კრეფა	383	13	ჩამძვრალა	433
3	კუმტის-უბანი	384	14	უსეინას სოფელი	434
4	ლიპი	385	15	წითელ საყდარი	435
5	ავაზანი	386	16	საფიქლე	436
6	გვარეთი	387	17	გვარჯილა	437
9	კარაქა გ	390	20	შესაყარი გ	440
10	ჯიგრაშენი	391	22	ვარდის-უბანი ზ	442
11	წობა	392	23	ციხე-ქვაბი	443
12	მენქალისი	393	25	ეგრი ზ	445
13	ავაზანი	394	26	მაჩქათელა	446
14	ბურვილი	395	27	საქე	447
15	ჯვარა	396	28	იფნარი	448
16	დრანეთი	397	29	ნაპალატევი	449
17	ირაგა	398	30	წარბათუბანი	450
18	ახალშენი	399	31	ხახალაჯვარი	451
19	მონასტერი	400	32	ბოსტლარი	452
1	მთაში: მონასტერი	401	33	ბაღჩალარი	453

2	სალირამენი	402	34	ორმოშენი	454
3	გვიანა	403	35	ლიპი	455
4	ლიპი	404	36	შულავერი	456
5	კამარეთი	405	37	კატავეთი	457
6	რაფაქეთი	406	38	მუხრანა	458
7	ბოცეთი	407	39	სარკინეთი	459
8	ლიყურეთი	408	40	სარეხველა	460
1	კოპრჭი	409	42	ყარაბულახი * ზ	462
3	ფოვხვერიანი ზ	411	43	ვართევანას სოფელი	463

*) დედანში „ყარაბულახი“.

194

44	დემურას სოფელი	464	56	თურანი	522
45	გვარჯილა	465	57	კუკია	523
46	საფიქლე	466	59	სამეხრეო ზ	525
	თ რ ი ა ლ ე თ ი:		60	ფარეხა	526
1	გვირგვინეთი	467	61	გველფპრეხა	527
2	თალა	468	62	უწყლო	528
3	ქუჩათ უბანი	469	63	არწივანი	529
5	კარ-უკუდმართი ზ	471	64	კოხაჯი	530
6	უზნარიანი	472	65	ცრიცი	531
7	ნადვალეთი	473	66	საპონაური	532
8	კისია	474	67	ცხვარეთი	533
10	გაბია ზ	476	69	რეხა * ზ	535
12	აბანო ზ	478	70	თეზი	536
13	ჩდილის-უბანი	479	71	საპიტიახჩო	537
14	სარკინეთი	480	72	ბოჟანო	538
15	ახალქალაქი	481	73	ლოშო	539
16	მარიამი	482	74	ავლადი	540
17	კოხტა	483	75	მაჩვთა	541
18	ემანი	484	77	ჰევ ღრმა ზ	543
20	ტამალია ზ	486	78	თეთრ წყარო	544
22	სახატე ზ	488	80	ოლთისი ზ	546
23	ხუცის სოფელი	489	82	ანდრაპი ზ	548
24	გარყლუპი	490	84	მერეკანა ზ	550
26	ბეშკენაშენი ზ	492	85	წალკა	551
27	სამადლო	493		ფანავარი	
28	საბეჭდავი	494		შაორი	
30	კნოლე ზ	496		ნარიანი	
33	ლიპი ზ	499		წითელი-საყდარი	
34	ქედის სოფელი	500		ალგეთის ჯეობა ტფილისამდე:	

35	გოგად გვერდი	501	ჩალაბლუ ობა ა	
36	ახალშენი	502	ამირხასლუ ობა ა	
37	კირკიტა	503	საყალტუთან ობა ბ	
38	ლურჯ-საყდარი	504	ბაგრატის -ლილო ობა ბ	
40	ბარეთი ბ	506	ღვინპრობში ობა დ	
41	შუასოფელი	507	სარვანი ობა ა	
42	საბოზკურო	508	ყურყუთას ომა ა	
43	მეთრევანა	509	1 გულთაფა	552
44	საბროწლე	510	2 ბაშინჯალი	553
46	საქათმე ბ	512	3 ნაზარას სოფელი	554
47	ჩამძვრალა	513	4 თოფრა ყალა	555
48	ნალიბი	514	5 მარნეული	556
49	ახოტა	515	6 ჭანდარი	557
50	მოხისი	516	7 ღვინჭრობი	558
51	ახალდაბა	517	8 ხოშაგერმა	559
52	ვარდის-უბანი	518	9 ღოლოვნა	560
54	ჭიტები ბ	520	10 მარაბდა	561
55	ერანი	521	11 ქოთიში	562

*) დედანში: „ რესა“.

12	დურნუკი	563	4 ციხია	608
13	ჩხიკვთა	564	5 წინ-ვენახი	609
14	წინწყარო	565		
15	ბოლთეთი	564	ზრბითის-ხევი:	
16	მაწევანი	565	1 საღირაშენი	610
17	საწურბლე	567	2 ზრბითი	611
18	სამება	568	3 [აწუ]ფისი *	612
19	ჩხიკუთა	569	4 [ღარდ]ლუპი	613
20	ოპისი	570	5 წრისი	614
21	ბუყლუღეთი	571	6 თაკვი	615
22	ტბისი	572	7 ოშეთი	616
23	ფარცხისი	573	8 ამლივი	617
24	წირ.ანთა	574	9 აბრამეთი	618
25	ვაკე	575	1 ღორის-თავი	619
		576	2 ცხორეთი	620
	ასურეთის-კევი:		3 გუდარეხი	621
1	მუხათი	577	1 ხეკორდი	622
2	ბაგრანეთი	578	2 მოლავი	623
3	ახალშენი	579	3 დვალთა	624
4	ასურეთი	580	4 სათვანეთი	625
5	ბორბალა	581	5 ბოღრანეთი	626

		6	ლოლოვნა	627
		7	მამის-დაბა	628
		8	ფიჩხისი	629
		9	მოქრისი	630
		10	აგვანეთი	631
		11	ხორბუკი	632
		ზის ჯეობა:		
		1	პატივანი	633
		2	კობალა	634
		3	ახერისი	635
		4	საბუხარა	636
		5	ახალშენი	637
		6	ზა	638
		ლ ა კ ვ ა:		
		7	მარიამი	639
		8	ფუტრევი	640
		9	ერწო	641
		1	კველთა	642
		2	ხოზეთი	643
		3	მოხისი	644
		4	ბოციჯვარი	645
		1	მანგლისი და მისი ჯევი:	646
		3	ოძისი ზ	648
		4	ედოთი	649
		5	საქრისი	650

		6	ვაშლოვანი	582
		7	ერტისი	583
		8	ტაგნაგეთი	584
		9	ლოუბანი	585
		10	სამაჩვეთი	586
		11	ეშვის-წყარო	587
		12	კაბენის მონასტერი	588
		13	ელფია	589
		14	კიკეთი	590
		15	დიდება	591
		16	სალორისი	592
		1	კოჟორი	593
		2	წავკისი	594
		3	პაწისი	595
		4	კრწანისი	596
		5	შინდისი	597
		6	ტაბახმელა	598
		7	გუდელისი	599
		8	კუმისი	600
		12	თელეთი დ	604
		ბოგვის-ხევი:		
		1	ენაგეთი	605
		2	არდას-უბანი	606
		3	ბოგვი	607

*) ნახევარ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები დედნის დაზიანების გამო არ ჩანს.

6	აზიკი	651	7	არმაზი	18	
7	მჟავისი	652	8	ციხე-დიდი	19	
9	თხილოვანა გ	654	9	ძეგვი	20	
10	ცხენიკალა	655	10	ხეკორდი	21	
11	არმანეთი	656	11	სასხორი	22	
12	მაწენარა	657	1	ნიჩბისი	23	
13	კოზმან,უშენი	658	2	ოხერა	24	
14	შარაბეთი	659	3	თელად-გორი	25	
16	საყავრე ზ	661	4	გომიჯვარი	26	
17	უბუდეთი	662	5	ლავრა	27	
18	ასოთი	663	კ ა ვ თ ი ს-ხ ე ვ ი:			
					1	
					ხანდაკი	28

1	აკურისი	664
2	ბეთანია	665
4	ნახშირის-გორი ზ	667
5	წყლულეთი	668
6	ღვევი	669
7	წვერი	670
8	ვანათი	671
9	დრე	672
10	შავთა	673
1	დიდუბე	674
2	ჩუღურეთი	675
3	ახალ-სოფელი	676
8	ლილო ე	681
9	ნათლული	682
	ლომელაური	
	ლოჭინზედ ობა ა	
	დემურჩასალნუ ობა 120	

ტფილისი და შისი მჯარი:

1	წყნეთი	1
2	ახალდაბა	2
3	თხილოვნა	3
4	ლისი	4
1	დიდომი და მისი ჳევი	5
2	თეთრაძე	6
3	წოდორეთი	7
4	თელოვანი	8
5	მაჩხაანი	9
6	წინუბანი	10
1	ბევრეთი	11

მცხეთისა:

2	შინდისი ზ	13
3	მუხად-გვერდი	14
4	კარსანი	15
5	მცხეთა	16
6	კოდმანი	17

2	იდლეთი	29
3	კავთიხევი	30
5	წინარეხი ზ	32
6	თვალი	33
7	გუდარეხი	34
8	ბეფანი	35
9	ეზატი	36
10	ახათუბანი	37
11	ბოტისი	38
12	საკურთხისი	39

თეძმის-ჳევი:

1	სასირეთი	40
2	ნიაბი	41
3	მეტეხი	42
4	ყარაღაჯი	43
6	ხანდაკი ზ	45
7	ჳვიროსი	46
8	გომი	47
9	ჩოჩეთი	48
10	ახალქალაქი	49
11	თეძამი	50
12	მღებრის-უბანი	51
13	ახალშენი	52
14	ნოსტე	53
15	ფავნისი	54
16	ერთა-წმინდა	55
17	ცუცუბანი	56
18	ცხირეთი	57
19	ცხვარეთი	58
20	სამება	59
21	გოსტიბე	60
22	კაბერი	61
23	ზენა დროსი	62
24	ქვენა-დროსი	63
25	მელეთი	64
26	კრკონი	65

197

27	ფიცესი	66
28	ლული	67
29	ზაკვი	68
30	სწე	69
32	ნადარბაზევი ზ	71

სკრის-ხევი:

1	ნაციხარა	115
2	ვანათი	116
3	სკრა	117
4	რიეთი	118

35	ბერების სოფელი გ	74
37	გვარები ზ	76
39	საკორცე ზ	78
40	კილიკის-ჯვარი მდულარა	79

ხოვლის-ხევი:

1	გრაკალი	80
2	დოესი	81
3	აგარა	82
4	აბანო	83
5	ზესი	84
6	ხოვლე	85
7	აკეთი	86
8	ისციხე	87
9	საყავრე	88

ტანის ხეობა:

1		
2	ქვახვრელი	89
3	ხიდის-თავი	90
4	გორისა	91
5	ჯოხისი	92
6	ტანის-პირი	93
7	წედისი	94
8	ბნავისი	95
9	ოლოსი	96
10	ღვარები	97
11	ცამნათ-უბანი	98
12	ბაგრანეთი	99
13	ვერე	100
14	ატენი	101
15	სიონი	102
16	დრე	103
17	ღვედრეთი	104
18	ხანდისი	105
19	იკუნევი	106
20	სიქალეთი	107
21	კეზვი	108
22	წეროსი	109
23	ბობნავი	110
24	ღუის ჯევი	111
25	თხილნარი	112
26	ორმოთი	113
	ბიეთი	114

ხვედურეთის-ხევი, საციციანო:

1	ღვლევი	119
2	დრისი ზ	121
3	აფნისი	122
4	ლეთეთი	123
5	ხვედურეთი	124
6	თრეხვი	125
7		

ძამის-ჯევი:

1	ქარელი	126
2	კლდუ	127
4	გომი ზ	129
5	სამწევრისი	130
6	აგარა	131
7	ყინცვისი	132
8	ციხია	133
9	ქორაზანი	134
10	სანებელი	135
11	წივწივა	136
12	იმერ-ჯევი	137
13	ძამის მონასტერი	138
14	მძორეთი	139
15	გვეძინეთი	140
16	ქვა-თეთრისი	141
17	სხლები	142
18	მუხალეთი	143
19	ოსი	144
20	კრკონი	145

გვერდის-ძირი:

1	ყელეთი	146
2	სოინარი	147
3	ცუქეთი	148
4	ბოსლები	149
6	წრომი ზ	151
8	მიწობი ზ	153
9	წვიმეთი	154
11	კრისის ხევი ზ	156
12	ხალევი	157
13	ჯცისი	158
14	თხილოვნა	159
15	მშვლის-ყური	160
16	თაგოეთი	161

17	ბრბონა	162
18	დართა	163
19	დამჩხერლო	164

გუჯარეთის კეობა:

1	ბაგინეთი	165
2	გულსუნდა	166
3	გუჯარეთი	167
4	ედოთი	168
5	კუწათ-უბანი	169
6	ჩდილის-უბანი	170
7	სხალნარი	171
8	მომწვარა	172
10	სარბიელა ზ	174
11	გომარეთი	175
12	წყაროს-უბანი	176
13	მიტარბი	177
14	მეკოჟური	178
15	რუისი	179
16	ლელის-უბანი	180
18	დინტური ზ	182

მ უ ხ რ ა ნ ი ს ა**ს ა მ თ ა ვ რ ო :**

1	ახალციხე	1
2	ქინძარა	2
3	საფურცლე	3
4	საგუდე	4
5	გოროვანი	5
6	კიჯინიანი	6
7	წეროვანი	7
8	სხალტბა	8
9	ქანდა	9
10	ციხის-ძირი	10
11	ნასპარსევი	11
12	ნასტაკისი	12
13	აღიანი	13
14	ქადაგიანი	14
15	ბეგთათავი	15
16	ჩანგილარი	16
17	ვარდის-უბანი	17
18	შიოს-უბანი	18
20	ოკამი ზ	20
21	თეზი	21

29	ქსორისი ზ	29
30	დამპალეთი	30
31	ჯიგრაშენი	31
32	სუმბიანი	32
33	კოდის-წყარო	33
34	მჭადის ჯვარი	34
35	გენეფერი	35
36	ჯვარ-მაგარი	36
37	გენესმანი	37
38	გრემის ხევი	38
39	ტონჩა	39
40	უყანო	40
41	ეზნისი	41
42	ჭილუტი	42
43	საბურდიანო	43
44	ტყვილიანი	44
45	ყურის-უბანი	45
46	გოგილური	46
47	მალისი	47
48	წილკანი	48
49	ჭაპური	49
50	ახალ-უბანი	50
51	მისაქციელი	51
52	ხშირი	52
53	ოკერ-ხიდა	53
54	ფრეხეთი	54
55	ახალ-ციხე	55
56	ციხე-ბოდავი	56

ბ ა ზ ა ლ ე თ ი :

1	ნაოტა	57
2	არჩვეთი	58
3	ბოდორნა	59
4	ინიანი	60
5	ხიდა	61
6	საკარმული	62
7	საშაბურო	63
8	ვეჟური	64
9	მლაშე	65
10	ლაფაური	66
11	ადვალა	67
12	იწრი	68
13	მინდორული	69
14	ბაზალეთი	70

22	ლამის ყანა	22	15	კობიანთ-კარი	71
23	ახალდაბა	23	16	დუშეთი	72
24	ირტო	24	17	არღუნი	73
25	ნოტრევი	25	18	წითლიაური	74
26	ჭაშა	26	19	ფიტავი	75
27	ხვითი	27	20	ფხუნდა	76

21	საფერშეთი	77	19	ნადბაიძე	133
22	ვეძის ხევი	78	20	რორო	134
23	ქასრის-ხევი	79	21	კოზანიძე	135
24	აფხავი	80	22	კეკეშა	136
25	ანანური	81	23	ჩოქური	137
26	არანისი	82	24	სორიანი	138
27	ეთვალისი	83	25	მკერვალი	139
28	აშა	84			
29	ყვაილი	85			
30	იორი	86			
31	ურია	87			
32	არაგვის-პირი	88			
33	ჟინვანი	89			
34	ევენისი	90			
35	ხარხევი	91			
36	ვეძისი	92			
37	ლოშო	93			
38	ციხის-ძირი	94			
39	ჭართალი	95			
40	პავლიაური	96			
41	მთიულო-კარი	97			

9 ხანდოში: სოფელი 9

გ უ დ ა მ ა ყ ა რ შ ი:

8 სოფელი 8 114

მ თ ი უ ლ ე თ ი:

1	ქისტური	115
2	ფევჭური	116
3	ამირთ-სოფელი	117
4	ნახიდი	118
5	ჩოხელი	119
6	ხარხეთი	120
7	ცეცხლის-ჯვარი	121

ჭ ე ვ ი:

8 თრუსო, ოსის სოფელი 8

1	კანზა	140
2	გორის სოფელი	141
3	გაიბოტენი	142
7	არაგვის-პირს სოფელი დ	146
11	არშას-უკან სოფელი დ	150
12	გერგეთი	151
13	ქვაბთა	152
14	მთიულეთი	153
	ოსი სოფელი ა	
15	გველის-თავი	154
16	სტეფან-წმინდა	155
17	სოფელი	156
18	სიონი	157
19	საფანას-სოფელი	158
	ოსი სოფელი ა	
20	კოხი	159
21	ციკარას-სოფელი	160
22	ღუღუშაური	161
23	აჩხოტი	162
24	ხოჯის-სოფელი	163

ქ ს ნ ი ს-ხ ე ვ ი:

1	ოძისი	164
2	ახალგორი	165

8	ნაღვარევი	122	3	იკოთა	166
9	არკვეთი	123	4	წირქვალი	167
10	ბურდული	124	5	ყანჩიეთი	168
11	მელეთი	125	6	საქეგური	169
12	დულა	126	8	ალევი ბ	171
13	კადა	127	10	სოფელი ბ	173
	ს ა ს ა ხ ლ ე:		11	მონასტერი	174
14	სასახლის-სოფელი	128	17	ჭურთაზე სოფელი 6	180
15	ცხაოტი	129		ოსი სოფელი გ	
16	ვეთხანნი	130	24	ცხრაზამაზე სოფელი 7	187
17	ჩოხელი	131	15	* ქარჩოხი	188
18	ერენდის ძე	132		ჯამურს , ოსი სოფელი თ	
			1	ქოლოთი	189

*) შეცდომაა, უნდა იყოს: „25“

200

2	ქვიტკირი	190	3	ინაური ა	
	ოსის სოფელი ა		4	ყლარცვი ა	
	ი ს რ ო ლ ი ს-ჭ ე ვ ე:		5	მეფარეთი ა	
2	ბიყარი ბ	192	6	გერი ა	
3	მერე	193		ქ ა რ თ ლ ი ს ა:	
4	აკანათური	194	1	კასპი	1
5	ბენდერი	195	2	მთავარ-ანგელოზი	2
7	ისროლის-ჭევი ბ	197	3	იგოეთი	3
	ოსის სოფელი ბ		4	ფუნგისი	4
	გ ვ ე რ დ ი ს-ძ ი რ ზ ე:		5	გერის-ჭევი	5
1	ამვი	198	6	ძემენარი	6
2	ქვეში	199	7	კოდის-წყარო	7
3	დუდეთი	200	8	ორჭოშანი	8
4	ქიწნისი	201	10	ყურია ბ	10
5	მარანა	202	11	უსის-ტყე	11
6	ფლავი	203	13	მხურვალეთი ბ	13
7	ფლავისმანი	204	14	სამთავისი	14
8	არცევი	205	15	ცხვილოსი	15
9	შატათ-გორი	206	16	ბენისი	16
10	იკორთა	207	17	ახმაჯი	17
11	ოტრევი	208	18	მძორეთი	18
12	მერე	209	19	ახალდაბა	19
13	ლაფაჩი	210	20	ბოლი	20
14	სნეკვი	211	21	ჭალა	21
			22	ახალქალაქი	22
			23	ჯეჯკური	23

პატარა-ლიახვზე:		
1	საცხენისი	212
2	ედემქალპი	213
3	ბელოთი	214
4	აწერის-ხევი	215
ოსისა:		
1	ზონვარი ა	
3	შუა-ცხვირი ბ	
4	სიათა ა	
5	გნასური ა	
6	ინაური ა	
9	ჩაბარუხეთი გ	
10	წიფორი ა	
12	შანზიანი ბ	
17	ქნოლოს ე	

ს ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ ო :		
1	შინდისი	216
2	ტირძნისი	217
3	ვანათი	218
ოსის სოფელი:		
1	მარალეთი ა	
2	შერიული ა	

24	ლეგბაშენი	24
25	რეხა	25
26	აბრევი	26
27	ტბეთი	27
28	ცხინურისი	28
29	ლელოვანი	29
30	წირი	30
31	წუბენი	31
32	წოლდი	32
33	ზახორი	33
34	ხანდოეთი	34
35	არმაზი	35

კ ვ ე რ ნ ა ქ შ ი :

1	რენე	36
2	ნადარბაზევი	37
3	აშურიანი	38
4	ავაზანი	39
5	ზეგარდა	40
6	ნაწრეტი	41
7	საშვები	42
8	უფლის-ციხე	43

201

გორი, მეჯვდით მრწყელი:		
1	ბერბუკი	44
2	სველნეთი	45
ყვავის საყდარი		
3	თორტიზა	46
5	გარეჯვარი ბ	48
7	რეხა ბ	50
8	ახრისი	51
9	კელთ-უბანი	52
10	თავთის-წყარო	53
11	კვარხითი	54
12	ზდოლეთი	55
14	სობისი ბ	56
15	კირბალი	57
16	ზდლულეთი	58
17	ბერშოეთი	59
18	წინაგარა	60
19	ჩამართა	61

16	ქმრე ბ	90
ოსის სოფელი ა *		

დიდი-ლიახვი და მით მრწყელი:

1	ტინის-ხიდი	91
2	კარალეთი	92
3	თედოწმინდა	93
4	ახალდაბა	94
5	არაშენდა	95
6	ურბნისი	96
7	ბეზნისი	97
8	რუისი	98
9	სასირეთი	99
10	საქაშეთი	100
11	ძღერ-ჯვარი	101
12	თვალათ-უბანი	102
13	ყელ-ქცეული	103
14	ვარიანი	104

20	ზერტი	62	15	ფხვნისი	105
21	ტყიურეთი	63	17	ხვითი ზ	107
22	ჯარიაშენი	64	18	სალთვისი	108
23	მეჯვდა	65	19	თერგვისი	109
24	წინ-უბანი	66	20	მელვრეკვისი	110
25	ღრომი	67	21	ერგნეთი	111
26	კოლონკეთი	68	22	ფრისი	112
27	ბიეთი	69	24	ნიქოზი ზ	114
28	ანდორეთი	70	25	თიხრევი	115
29	ივრეთი	71	26	ბოცი-ჯვარი	116
30	გორეთი	72	27	წნური	117
31	მოხისი	73	28	ბარი	118
	ოსის სოფელი ა	74	29	ტბეთი	119
			30	კუსირეთი	120
	პატარა-ლიახვი მრწყელი:		31	ქცხილვანი	121
1	მევერა	75	32	ფიჭხის-ქალაქი	122
2	შერთული	76	33	ზღუდერი	123
3	ტყვიავი	77	34	დგვრისი	124
4	კარბი	78	35	ლელის-უბანი	125
5	არბო	79	36	თამარაშენი	126
6	დიცი	80	37	აჩაბეთი	127
7	არგვიცი	81	38	აბოწმიდა	128
8	ერედვი	82	39	დამპალეთი	129
9	ქვაბთა	83	40	თირის მონასტერი	130
10	სარაბუკი	84	41	ქურთა	131
11	ვანათი	85	42	კეხვი	132
12	სათიხარა	86	43	საბაწმიდა	133
13	დიცევი	87	44	სასახლე	134
14	კულბითი	88	46	ხეთი ზ	135
			47	ზემთხვისი	136
					137

*) „მევერიდან“ აქობამდე დაწერილია დაწებებულ ქალაღზე.

202

48	ძარწემი	138	3	ბერძენაული	163
49	ქემერტი	139	4	ფცა	164
50	* სკერი	140	5	ტკოცა	165
	ოსის სოფლები:		6	ფლევი	166
1	გუფთა ა		7	ლოლეთი	167
2	სვერს უკან სოფელი ზ		8	ქვა თეთრისი	168
3	ხოსო ა		9	მძვივლეთი	169
4	პატარა-ჯავა ა		10	სხლითი	170
6	ქემელთა ზ		11	მულრისი	171
7	სხლები ა		12	ფრინევი	172

8	ჯავა ა		13	თამარაშენი	173
9	ხწვე ა		14	ცერონისი	174
10	მუგუთი ა		15	საციხური	175
11	კოშკა ა		16	წაღვლი	176
12	როკა ა		17	აბისი	177
13	ჟბა ა		18	ბრემა	178
	ქსნის ერისთვისა:		19	აბანო	179
	მშხლები ა		20	ჭვდულეთი	180
1	მალრან დვალეთი, სოფელი თ		21	ჭვრინისი	181
10			22	ბალთა	182
	დვანის-წყალზედ:		23	ქალეთი	183
1	სალოლაშენი	141	24	ბათქინეთი	184
2	არადეთი	142	25	მეტეხი	185
3	წვერი	143	26	ავლევი	186
4	ბრეთი	144	27	წირეთი	187
5	დირბი	145	28	ატოცი	188
6	დვანი	146	29	ურმის-ჯელი	189
7	ტიოლიბური	147	30	მწიფლისი	190
8	ავნევი	148	31	ღარის თავი	191
9	არკნეთი	149	32	შინდარა	192
10	წუნარი	150	33	სურნისი	193
11	ერკნეთი	151	34	თიღვა	194
12	თორმანული	152**	35	ძალინა	195
13	ბეყმარი	153	36	მუხაური	196
14	ღვედრეთი	154	37	ოჟორა	197
15	ნული	155	38	ხტანა	198
16	მავდა	156	39	თერეგვანი	199
17	წორბისი	157	40	ახალშენი	200
18	ურია	158	41	არამგამა	201
19	ყორნისი	159	42	ხუნდის-უბანი	202***
20	რუსთავი	160	43	მთვარეული	203
	ფცის-წყალზედ:		44	ტყის-უბანი	204
1	ქვენა-ტკოცა	161	45	ოქონა	205
2	მოხისი	162	46	კნოლე	206

*) დაწყებული 38 ნომრიდან აქობამდე დაწერილია დაწებებულ ქალაქდზე.

**) დედანში შეცდომით: 142.

***) დედანში შეცდომით: „102“.

	აღის-წყალი:			ს ა ა ბ ა შ ი ო:	
1	სომანეთი	207	1	ტემერი	252
2	სატივე	208	2	გუდეთი	253
3	ვაყა	209	3	ბელეთი	254
4	აქვი	210	5	მონასტერი ზ	256

5	ნაბახტევი	211
6	ბრილი	212
7	დუმაცხო	213
8	ქინძათი	214
9	ბროლოსანი	215
10	ალი	216
11	უწლევნი	217
12	ულუნბა	218

სურამის-წყალზედ:

1	ახალ-სოფელი	219
2	ოსიაური	220
3	გორათი	221
4	ხაშური	222
5	კლდის-წყარო	223
6	ლუბრმა	224
7	ქემერტი	225
8	კაკალათ-ხევი	226
9	წაბლოვანა	227
10	ოდისი	228
11	ცედანი	229
12	შინდისი	230
13	სურამი	231
14	ბეკამი	232
15	ბიჯნისი	233
16	ჯაფნიაური	234
17	უთხვა	235
18	ჩუმა-თელეთი	236
19	იტრია	237
20	წიფა	238

ხეფინის-ხევი:

ფონა	239
ნადაბური ზ	241
წარქვა	242
წვეი-ჯვარი	243
გრიგალათი	244
ციცქიური	245
მლაშე	246
ვერტყილა ზ	248
ხუნევი	249
გესამანია	250
ბჟინევი	251

6	ციხის-ძირი	257
7	შოლის პირი	258
8	ქვიშხეთი	259
9	ტაშის-კარი	260

მთას იქით:

10	წიფა	261
11	გოგალათი	262
12	ზვარე	263
13	ჩდილი	264
14	ნუნისი	265
15	გდვისი	266
16	მებოძირი	267

ქეობაში:

1	სარმანისშვილი	268
2	ახალდაბა	269
3	ნემვი	270
4	ქიმერეთი	271
5	კორტანეთი	272
6	ზანავი	273
7	რვილი	274
8	ყვიბისი	275
9	სავანის-წვეი	276
10	ემშაკთ-უბანი	277
12	ნუა ზ	279
13	ნადაბური	280
14	თორი	281
15	ციხის ჯვარი	282
16	კარნიზომი	283
17	შუა უბანი	284
18	ციხის-ჯვარი	285
19	ვარდის სოფელი	286
20	ფაფა	287
21	ჭალა	288
22	ლიკანი	289
23	ყვერბილი	290
24	ჭობის-წვეი	291

სადგრის ხეობა:

1	სადგერი	292
2	დაბა	293
3	თედინთ უბანი	294
4	წაღვლი	295

5	შულლათ უბანი	296
---	--------------	-----

6	ზიარი	26
---	-------	----

6	უზნარიანი	297
7	კინოთისმანი	298
8	გოგოს-უბანი	299
9	ეკლობანი	300
10	ყერძენი	301
11	კეცხოელი	302*
14	ზეამზია გ	305
15	ბაკულიანი	306
16	ცცემი	307

კახეთის სოფლები.

ჭერეთი ან ხორანთა.

ქისიცი:

1	ასანური	1
2	ჯუგაანი	2
3	ტიბაანი	3
4	პრასიანი	4
5	ბედიყარი	5
6	ხირსა	6
7	ქუნბათი	7
8	ყოდანთო	8

ხორნაბუჯი ან ჭოეთი

ყარაღაჯი

9	ცულუკანი	9
10	არბოშივი	10
11	მირტაზანი	11
12	მაჩნანი	12
13	ბოდბის-ჯევი	13
14	ბოდბე	14
15	ფანიანი	15
16	მადარო	16
17	ჭოტორი	17
18	მელაანი	18
19	ჩალის უბანი	19
20	ძემვის-უბანი	20
	იორზედ თათრის ობა	

გარეთ-კახეთი:

1	ლაკბის-უბანი	21
2	იონონი	22
3	არაშენდა	23
4	ქოდლა	24
5	ფსოელი	25

7	ნანიანი	27
8	ჯინჭარი	28
9	დარჩიეთი	29
10	ჩიმიტი	30
11	კაჭრეთი	31
12	ახალ-სოფელი	32
13	ბეჟან -ბალი	33
14	ჩიბლიანი	34
15	ალაკანი	35
16	კაკაბეთი	36
17	ჩაილური	37
18	მანავი	38
19	თოღლიაური	39
20	ათოკი	40
21	გიორგი წმინდა	41
24	თვალი გ	44
25	მარიამ-ჯვარი	45
26	ნინო-წმინდა	46
27	ყარაბულახი	47
28	ბერთ-უბანი	48
29	პატარძელი	49
30	ხაშმი	50
31	სამება	51
32	ველის-ციხე	52
33	უჯარმა	53
34	ფეიქრიანი	54
35	ლამიანი	55
36	საჩალე	56
37	შუა-უბანი	57
38	მუხრანი	58
39	ხორაუგი	59
40	სათის-ჭალა	60
41	საცხენისი	61
42	ჭოტორი	62
43	მარტყოფი	63
44	ნორია	64
	ლთაება	
45	ტევანი	65

გრდანი და საგურამო:

2	ავჭალა	
3	გრდანი ბ	67
4	დუმაგრდანი	68
5	მანკოდა	69
6	ლეღ-უბანი	70
	ტუტალა	71

*) დედანში შეცდომით „202“.

7	ჯაჭვი	72	22	თვალივი	119
8	ფოსო	73	23	ტუმური	120
9	ჯვარი	74	24	ვეჟანანთ კარი	121
10	წიწამური	75	25	თორიულთ კარი	122
11	ჯამშიაური	76	26	ცხვინჯეთი	123
12	აჩხოტი	77	27	ჯიჯეთი	124
14	ღურო ზ	79	28	სულხანანთ-კარი	125
15	ძველ-ღურო	80	29	იქურნა	126
16	მარავი	81	30	ალისი	127
17	გორორის-უბანი	82	31	გონჯილანთ-კარი	128
18	ბაღნიანთ-კარი	83	32	ჯანგირანთ-კარი	129
19	მანკავერი	84	33	თანგირანთ-კარი	1130
20	აზვი	85	34	ბაღიანთ-კარი	131
21	თეზამი	86	35	აჯაგვი	132
22	ჩრდილი	87	36	კაკვეთი	133
23	ზვარეთი	88	37	ლოშო	134
24	ოდიშელიძე	89	38	გოიმზვარე	135
25	დაფი	90	39	ახრალი	136
26	ახატანი	91	40	ქაშო	137
27	ბოკოწინი	92	41	ჩაბანო	138
28	ზაქარა	93	42	მალარული	139
29	ოპისი	94	43	სახასო	140
30	არჯაკელა	95	44	ჟებოტა	141
31	ჯიღაური	96	45	აჩხოტი	142
32	ბიწმენი	97			
	თიანეთი:			ერწო:	
1	ჰოპარტი	98	1	ჟალეთი	143
2	ბაღიანი	99	2	ახალკალო	144
3	ნაცვლიანი	100	4	ბუშატი ზ	146
4	კავთელა	101	5	ორჯევი	147
5	ლაფანი	102	6	მკერვლიანი	148
6	ნოკორნა	103	7	ბოჭორმა	149
7	მაგნაკორა	104	8	წიაბეთი	150
8	ვერხუნა	105	9	ვაგრანეთი	151
9	ტუტალა	106	10	თილთ უბანი	152
10	ბორიანი	107	11	ამატანი	153
11	კახიანი	108	12	კვერნიული	154
12	ბოტა	109	13	იმერლიანთ-კარი	155
			14	მონასტერი	156

13	ბულაჩაური	110	15	ნოკორნა	157
14	წირდხლი	111	16	ჩუკური	158
15	საცხაოტო	112	18	გორანა ზ	160
16	ზარიძე	113	19	არჩევანთ-ჯევი	161
17	ჩინში	114	20	მერეკანი	162
18	ბოდავი	115	21	ნადირანი	163
19	ჟინვანი	116	22	ქინქლაძე	164
20	ხარჭაშო	117	23	ბორტაძე	166**
21	საშიში	118	24	უგანაძე	167

*) დედანში შეცდომით „105“.

***) დედანში გამოტოვებულია „165“.

206

25	ჯანგირანი	168	16	აწყვერი	204
26	ყორაეთი	169	17	ობოლიძე	205
	ფშავში სოფელი.		18	ჯორცხელი	206
			19	ალავერდული	207
	ჯეესურში.		20	იყალთო	208
			21	ოჟიო	209
	პანკისის-ჯევი:		22	ბაიხო	210
1	პანკისი	170	23	ჟალანნი	211
2	ომალო	171	24	ყოლანთო	212
3	ქისტნელი	172	25	ჯანანანი	213
4	დუმასური	173	26	ნახატელი	214
5	სალაწანი	174	27	რუის-პირი	215
6	ნაპანკისევი	175	28	გულგულა	216
7	მღვიმე	176	29	არტახანი	217
8	წინ-უბანი	177	30	მერე	218
9	ქორეთი	179		შ უ ა მ თ ა :	
10	კურტანაძე	180	31	თელავი	219
11	ყოდალაური	181	32	კურდღელაური	220
13	ბაწარა ზ	182	33	შალვაური	221
14	კოწახტა	183	34	ნასომხარი	222
15	ხაფარული	184	35	კისის ჯევი	223
16	ყორწყალი	185	36	ვარდის უბანი	224
17	ბალთაგორი	186	37	კონდოლი	225
18	დედიფერული	187	38	წინანდალი	226
19	ქისტაძე	188	39	ბალთა-სადგომი	227
	თუშეთში სოფელი		40	ქვემო- ხოდაშენი	228
			41	ვანათი	229
	შიგნით კახეთი:		42	აკაურა	230
1	მარილისი	189	43	კალაური	231
			44	შანშიანი	232

2	ქაჩალაური	190	45	მუკუზანი	233
3	მატანი	191	46	ურიათ-უბანი	234
4	ქორდი	192			
5	წმინდა-მარინე	193			
ცხრაკარი:			ველისციხე:		
6	უტო	194	47	ზეგანი	235
7	ახმეტა	195			
8	ჯოხარი	196	ჭერამი:		
9	მთიული	197	48	მუკუზანი	236
10	მუქოელი	198	49	ახალშენი	237
11	ახაშანი	199	50	ჩუმლაყი	238
12	არაშენდა	200	51	ახათალა	239
13	ახალდაბა	201	52	გურჯანი	240
14	ალავერდი	202	53	ახის უბანი	241
15	ხოდაშენი	203	54	ძაღლის-უბანი	243***

*) დედანში შცდომით სწერია „189“.

***) დედანში შეცდომით „288“.

****) დედანში გამოტოვებულია „242“.

55	ძირკოვი	244	ნეკრესო		
56	ვეჯინი	245	20	კურტანაძე	274
			21	გავაზი	275
			22	გმელ-მინდორი	276
			23	წმინდა-სტეფანე	277
			24	ჭიკაანი	278
			25	ჭუკატანი	279
			26	არბუხი	280
			27	ბედიყარი	281
			გორისწყალი.		
			კართ-უბანი.		
			28	ქვაბლოვანი	282
			29	ჭიაური	283
			დიდოეთს სოფელი:		
			ლაგოეთი		
			ტრაწყალი		
			თოლა		
			ელისენში:		
			ბელაქანი		
			მაკაბელი		
1	ბახტრიანი	255	1	ბოეთანი	284
2	ოთხ თვალი	256			
3	ფიჩხოვანი	257			
4	მალრანი	258			
5	ლაფანები	259			
6	არგოსი	260			

7	ახადელი	261	2	ღანუხი	285
8	ღალის-ყური	262	3	კატეხი	286
	თ ო რ დ ა:		4	მაწეხი	287
9	ფშაველი	263	5	ვარდინი	288
10	იულოგ	264	6	ფიფინეთი ან ჭარი	289
11	არანთა	265	7	წილუბანი	290
12	საბუე	266	8	პატარა-ჭარი	291
13	გრემი	267	9	თალა	292
14	გვერდის ძირი	268	10	ჩარდახი	293
15	ალმატი	269	11	მუხრახი	294
16	ვეძის-ჭევი	270	12	კოსორი	295
17	შილდა	271	13	ჯინიხი	296
18	ყვარელი	272	14	ბაზარი	297
19	ბურსა	273		მ ო ს ა ბ რ უ ნ ი:	
				ფადარი ობა	

შენიშვნები და საძიებლები

შენიშვნები და ლიტერატურა *

- 1₁ კ ლ ი ნ ი ს თ ო ი ქ ი, უფროსი (?) დაიბ. 23 წ., გარდ. 79 წ.
- 1₂ მ ო ს ე, წინასწარმეტყველი ებრაელებისა .
- 1₃ ი ო ა ნ ე დ ა მ ა ს კ ე ლ ი, საეკლესიო მოღვაწე 673 – 754 წ.
- 1₄ ს ო კ რ ა ტ, ბერძენი ფილოსოფოსი, 469 – 399 წ. ჩვ. ერამდე.
- 2₁ ც ი ც ე რ ო ნ, რომაელი ორატორი, ფილოსოფოსი და საზოგადო მოღვაწე 106 – 43 წ. ჩვ. ერამდე.
- 2₂ ნ ო ე, ებრაელების უკანასკნელი პატრიარქი, იხ. „შესაქმე“ თ. VI – IX.
- 2₃ გ ი ო რ გ ი მ ე ფ ე, ბრწყინვალე 1313 – 1346 წ.
- 2₄ მ ი რ ი ა ნ, მეფე ქართლისა, IV ს.
- 2₅ „ბ ა გ რ ა ტ ო ვ ა ნ ი“ – იგულისხმება 780 წ.

- 26 თ ა მ ა რ მ ე ფ ე, 1184 – 1213 წ.
- 27 ნ ე ბ რ ო თ, ლეგენდარული პიროვნება, დამაარსებელი ქალაქების: ბაბილონის, ერეხის, აკკადის და სხ.
- 28 ნ ა ბ უ ო ქ ო რ ნ ო ს ე (II) 605 – 562 წ. ჩვ. ერამდე. ბაბილონის სახელგანთქმული მეფე.
- 29 ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე მ ა კ ე დ ო ნ ე ლ ი, მაკედონიის მეფე 336 – 323 ჩვ. ერამდე.
- 210 ფ ა რ ნ ა ო ზ მ ე ფ ე, ვახუშტით 302 – 237 წ. ჩ. ერამდე.
- 211 ა დ ე რ კ ი, ვახუშტით 2 წ. ჩ. ერამდე 55 წ. შემდეგ.
- 212 კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე დ ი დ ი, რომის იმპ. 306 – 337წ.
- 31 ნ ა ნ ა დ ე დ ო ფ ა ლ ი, მირიან ქართლის მეფის ცოლი, IV ს.
- 32 ნ ი კ ი ა ს მ ს ო ფ ლ ი ო კ რ ე ბ ა, I მსოფლიო საეკლესიო კრება 325 წ.
- 33 ბ ი ზ ა ნ ტ ი ა, იგივე კონსტანტინეპოლი კონსტანტინე კეისრამდის.
- 34 ს ი ლ ი ბ ი ს ტ რ ო, კონსტანტინეპოლის პატრიარქი IV ს.
- 35 ნ ი ნ ო – ქრისტიანობის მქადაგებელი ქართლში IV.
- 36 კ ე მ ე ფ ე ბ ა ქ ა რ, მეფე ქართლისა, მახუშტით 342 – 364 წ.
- 37 ვ ა რ ზ ა ბ ა ა რ ი, კზ მეფე ქართლისა, ვახუშტით 379 – 393 წ.
- 38 თ ე ო დ ო ს ი მ ც ი რ ე, რომის იმპერატ. 408 – 450 წ.
- 39 თ ე ო დ ო ს ი დ ი დ ი, რომის იმპერ. 392 – 395 წ.

*) ლიტერატურის ჩვენებისას ნახმარია ინიციალები. მათი გახსნა იხილე ამ განყოფილების ბოლოში.

- 310 მ ი რ ვ ა ნ ო ს., ქართველი უფლისწული, აღიზარდა საბერძნეთში. შემდეგში მაღუმის ეპისკოპოსი. ცხოვრობდა მეხუთე საუკ.
- 311 ფ ა რ ს მ ა ნ V, 528 – 542 ვახუშტით.
- 312 ვ ა ხ ტ ა ნ გ გ ო რ გ ა ს ა ლ ი, V ს. მეორე ნახევარი.
- 313 ლ ე ო ნ I, კ ე ის ა რ ი, 457 – 474 წ.
- 314 ლ ე ო ნ II, კ ე ის ა რ ი, 491 – 518 წ.
- 315 ზ ე ნ ო ნ, რომის იმპ. 474 – 791 წ.
- 316 ა ნ ა ს ტ ა ს ი, კეისარი 491 – 518 წ.
- 317 ბ ა კ უ რ მ ე ფ ე, ვახუშტით 514 – 528 წ.
- 318 გ უ რ ა მ კ უ რ ა კ ა ლ ა ტ ი ლ თ მეფე, ვახუშტით 575 – 600 წ.
- 319 მ ა ვ რ ი კ ი, კეისარი ბიზანტიისა 582 – 602 წ.
- 320 უ რ მ ი ზ დ IV, ერანის შაჰი, სასანიანი, 578 – 590 წ.
- 321 ხ ო ს რ ო II, ერანის შაჰი, სასანიანი, 590 – 628 წ.

322 და ვით წინასწარ მეტყველო, ისრაელთა მეფე, მეფსალმუნე XI საუ-
კუნ. ჩვ. ერ-მდე.

323 სტეფანოზი, VI – VII ს. მთავარი, ვახუშტით 600 – 619 წ.

324 ერეკლეს, ბიზანტიის კეისარი 610 – 641 წ.

325 ადარნასე, მათავარი, VII ს. პირველი ნახევარი, ვახუშტით
619 – 639 წ.

326 მაკმად, მუსლიმანთა სარწმუნოების დამდები.

327 მდმეფე არჩილ, ვახუშტით 668 – 718წ.

328 იოანე და ჯუანშერ, ქართლის მთავრები, ვახუშტით 718 – 787 წ.

329 ბაგრატ კურაპალატი, 825 – 876 წ.

330 აშოტ კურაპალატი, 787– 826 წ.

331 დავით II, 1089 – 1125 წ.

41 ალექსი ანგარი, ბიზანტიის კეისარი 1203 – 1204 წ.

42 კონსტანტინე კოლის ალექსანდრეანგათაგან 1204 წ.

43 ლაშაგიორგი, საქართველოს მეფე 1207 – 1222 წ.

44 ჩინგიზ ყეენი – დაიბ. წ. 1155, მოკვ. 1227 წლ., გამეფდა 1206 წ.

45 დავით ულუ, საქართველოს მეფე 1247 – 1270 წ.

46 რუსუდანი, საქართველოს მეფე 1223 – 1245 წ.

47 დემეფე დიმიტრი (II), საქართველოს მეფე 1270 – 1289 წ.

48 ბაგრატ V, საქართველოს მეფე 1360 – 1395 წ.

49 ლანგთემურ, დაიბადა 1336 წ., გარდაიცვალა 1404 წ.

410 ვახტანგ, საქართველოს მეფე 1289 – 1292 წ.

411 დავით ნარინ, საქართველოს მეფე, ვახუშტით 1243 – 1293 წ.

412 დავით დიმიტრის ძე 1292 – 1310 წ.

413 ვახტანგ დიმიტრის ძე, ქართლის მეფე, + 1304 წ.

414 გიორგი, დავითის ძე, მცირე, 1308 – 1318 წ.

415 ულჯათ ყეენი 1304 – 1316 წ.

417 მეფენი შინნი – სეფიანთა დინასტია ერანში.

212

51 ადამ, ბიბლიით კაცობრიობის მამამთავარი.

52 ევა, ცოლი ადამისი

53 კაინ, ადამისა და ევას უფროსი ძე.

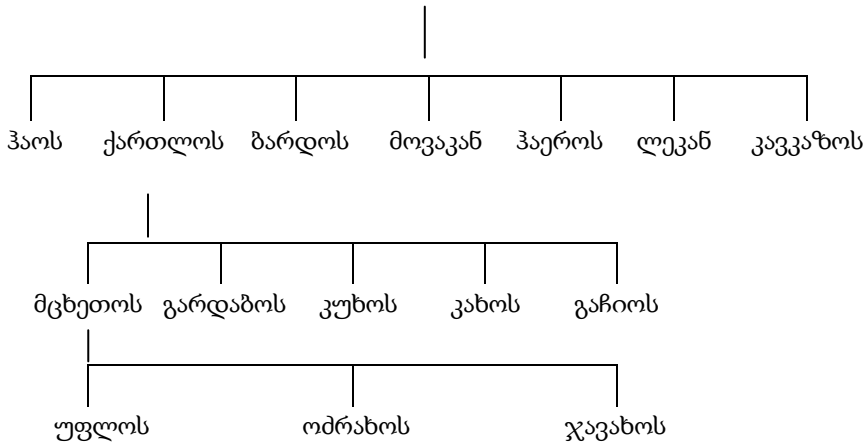
54 აბელ, ადამისა და ევას უმცროსი ძე.

55 იაფთაე=იაფეტი

56 ქართლოს ქართველთა მამამთავარი, ძე თარგამოსისა, ძმა ჰაოსისა.

იხ. ქართ. ცხოვრ. მ., გვ. 1, გამოც. თაყაიშვი.

ქართლოსიანთა შთამომავლობის შტო.
თ ა რ ზ ა მ ო ს
შთამომავალი ნოესი

57 ე. ი. ვახუშტით XV ს-ის სამოციანი წლები.

58 ჰ ა ო ს, სომეხთა მამამთავარი. იხ. ქართლ. შთამომავლ. შტო 56

59 იხ. შთამომავლ. შტო 56.

510' 11' 12' 13' 14' 15' იხ. შთამომავლ. შტო 56.

61 ა ზ ო ნ – ალექსანდრე მაკედონელის მხედართ-მთავარი.

62 მ ა ი ჟ ა ნ, მირიან მეფის მხედართ-მთავარი.

63 უ ლ უ და ვ ი თ – ლაშა გიორგის ძე და ნ ა რ ი ა ნ და ვ ი თ – რუსუდა-
ნის ძე

81 ჟ ა მე ფ ე – 1676 – 1709 წ.

82 მ ე ფ ე რ ე ვ, ვახუშტით, 186 – 213 წ.

83 ზ ე მ ო ე კ ლ ე ს ი ა ამ ჟამად ცნობილია „ს ა მ თ ა ვ რ ო“-ს სახელით.

84 საეკლესიო ტრადიციით ესენი იყვნენ VI საუკუნეში სირიიდან საქარ-
თველოში მოსულნი: ი ო ა ნ ე ზ ე დ ა ზ ნ ე ლ ი, და ვ ი თ გ ა რ ე ჯ ი
ლ ი, ს ტ ე ფ ა ნ ე ხ ო რ ხ ე ლ ი, ი ო ს ე ბ ა ლ ა ვ ე რ დ ე ლ ი, ზ ე ნ ო ნ
ი ყ ა ლ თ ო ე ლ ი, ა ნ ტ ო ნ მ ა რ ტ ყ ო ფ ე ლ ი, ა ბ ი ბ ო ს ნ ე კ რ ე-
ს ე ლ ი, ი ს ე წ ი ლ კ ნ ე ლ ი თ ა თ ე მ ა მ ე ბ ე ლ ი, ი ს ი დ ო რ ე
ს ა მ თ ა ვ ნ ე ლ ი, პ ი რ ო ს ბ რ ე შ ი ე ლ ი, მ ი ქ ე ლ უ ლ უ მ ბ ე ლ ი
და შ ი ო მ დ ვ ი მ ე ლ ი.

ამ საკითხის შესახებ იხ. პროფ. ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია. წ. I ტფ. 1928 გვ. 324 – 331. აქვეა საკითხის მთელი ლიტერატურა.

9₁ ისტორიული ტრადიციით ქ ა რ თ ლ ო ს ი ა ნ ნ ი მეფობენ 302 – 162 წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე; ნ ე ბ რ ო თ ი ა ნ ნ ი – 162 – 93 წ.; ა რ შ ა - კ უ ნ ი ა ნ ნ ი – 93 წ. ჩ. ერ მდე ვიდრე 265 წ.; ხ ო ს რ ო ი ა ნ ნ ი ანუ სასანიანნი – 265 – 570 წ. და ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ნ ი – 575 – 1800 წ.

9₂ კ ა რ ი = ყარსი.

9₃ ც ო ტ ნ ე და დ ი ა ნ ი: ერთერთი დიდებული-მთავარი დასავლეთ საქართველოდან XIII საუკუნეში.

10₁ ეს წესი შეადარე ქ-ცა მარიამის ვარიანტი, გამოც. თაყაიშვილისა გვ. 502; 559.

10₂ შ ი ხ თ ა მ ე ფ ე ნ ი – სეფიანთა დინასტია ერანში XVI – XVIII ს.

10₃ პ თ მ ე ფ ე რ ო ს ტ ო მ, მეფე ქართლისა 1634 – 1658 წ.

10₄ იმერთა მ ე ფ ე ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე გ ი ო რ გ ი ს ძ ე 1639 – 1660 წ.

11₁ აქ იგულისხმება ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე I კონსტანტინეს ძე 1412 – 1442 წ.

11₂ გ ი ო რ გ ი მ ე ფ ე 1395 – 1407 წ.

11₃ შ ა ჰ ა ზ ა ს I, ერანის შაჰი, 1587 – 1628 წ.

11₄ ა ვ გ ი ო რ გ ი კ ა ხ თ ა მ ე ფ ე, ძე მეფის ალექსანდრესი, 1511 – 1513 წ.

11₅ ა ნ დ რ ო ნ ი კ ე კ ო მ ნ ე ნ ი – ბიზანტიის კეისერი 1183–1185 წ., საქართველოში იყო 1167 წელს, მეფის გიორგი III დროს.

12₁ და ვ ი თ, ქ ა რ თ ლ ი ს მ ე ფ ე 1505 – 1524 წ.

12₂ მ ა რ ა ბ დ ი ს ო მ ი ქართველებსა და ერანელთ შორის 1624 წ.

13₁ ა დ ე რ კ ი ქ ა რ თ ლ ი ს მ ე ფ ე, 2 წ. ჩვ. ერ-მდე – 55 წ. (ვახუშტით).

13₂ ა რ შ ა კ II, ქ ა რ თ ლ ი ს მ ე ფ ე, 23 – 2 წ. ჩ. ერ-მდე (ვახუშტით)

13₃ პ ს პ ე რ ი ს ზ დ ვ ა – შავი ზღვა, განსაკუთრებით მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი.

13₄ კ ო ნ ტ ო ს ზ დ ვ ა – შავი ზღვა.

14₁ ბ ა ს ი ლ ი კ ა პ ა დ ო კ ი ე ლ ი, საეკლესიო მოღვაწე. დაიბ. 329 წ. გარდ. 378 წ.

14₂ მ ს ო ფ ლ ი ო ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ რ ე ბ ე ბ ი, რიცხვით შვიდი:

1 ნიკიისა I 325 წ.

2 კონსტანტინეპოლისა I 381 წ.

3 ეფესოსი 431 წ.

4 ქალკედონისა 451 წ.

5 კონსტანტინეპოლისა II 553 წ.

6 კონსტანტინეპოლისა III 680 – 691 წ.

7 ნიკიისა II 783 – 787 წ.

101₁ მ ტ ვ ვ ა რ ო. Река Кура по описи Г. **Зеленого** 1846 г. ЗГДММ IX.
к. о. Река Кура, К. 1850 74; **Исследование** рек Куры и Алаза-
ни в 1857 г. МС 1858 8.

214

Сатунин К. Поездка к истокам Куры. И XVII.

Корганов М. Историч очерк пароходства на р. Куре. ССК
II; К 1869 46.

Кура, как рыболовная река. НО 993 1886.

Назарбеков З. С Куры. ВР 1892 4.

Каврайский О. отчёт о команд. для изучения р. Куры и озер.
Тифл. губ. и Карсск. обл. СПб 1901. Изд. Д Зю

Ган к. Картины кавиаск. рек: Кура. „Естествознание и
география“ 1897,2.

101₂ ო ა ყ უ უ ყ ე ე ნ ო 1479 – 1490 წლ.

101₃ გ ო რ გ ო ს ო მ ო ნ ო ს ძ ე, ქართლის მეფე 1600 – 1605 წ.

101₄ ა ხ ვ ა ტ ო ს შესახებ ობ. დ. **Бакрадзе**, „Кавказ в древних памятни-
ках христианства“ გვ. 32 – 33, აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურაც.
პრ. ლ. მ ე ლ ო ქ ს ე თ-ბ ე გ ო „ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარ-
ნი“ და მათი ვინაობა. ტფ. 1928 წ. აქვე გვ. 50 ლიტერატურა.

Ерицов А. Ахпатский монастырь. КСТ 2, 1872; 3, 1873.

С. Тер-Аветисьян, Важность арх. исследования пещер Ахпата
и Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX, в. 2 1915.

Крымский И. Описан. монаст. ахпатск. н санагинского. СПб.
1863.

Кавказск. арх. летопись გვ. 48 – 52, 83 – 85.

101₅ ს ა ნ ა ო ნ ო ს შესახებ ობ.: **Д. Бакрадзе** Кавказ... და სხ. გვ. 131 – 132.
აქვეა ლიტერატურაც.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... და სხ. აქვე გვ. 50 შენიშვ-
ნა 1, მოყვანილია საკითხის ლიტერატურა.

Крымский И. Описания монастырей ахпатск. и санагинского.
СПб 1863.

Санагинский монаст. в Борч. у. К 1882 141.

С. Тер-Аветисьян, Важность арх. исследов. пещер Ахпата и
Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX в. 2, 1915.

101₆ ქ ო ბ ე რ ო ს შესახებ ობ.: **Д. Бакрадзе** Кавказ... და სხ. გვ. 83. აქვეა
ლიტერატურაც.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერე-

ბი. ტფ. უნტ-ის მოამბე, VII. 1927.

Толмачезская Н. Фрески древней Грузии. 1931 წ. ტფ. გვ. 17 – 18.

101⁷ ლორე, ციხე-ქალაქი სომხითში. **Иоселнани**, Города... გვ. 52.

А. Муръвъев. Грузия и Армения II, (Лори, Санагин, Ахпат).

Л. М. Б. Об экспедиции в Лори-Ташири и по ущелью Машавери летом 19.6 г.. Изв. КИАИ, т. IV Тифл. 1926.

215

102¹ აგარა ანუ ახტალა. ამის შესახებ იხ. **Д. Бакрадзе**, Кавказ... და სხ. გვ. 33 – 35. აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურაც.

Ерицов А. Монастырь Ахтала, КСТ I, 1872.

Такайшвили Е. Груз. надписи Амин (ИМОИП ‘39.

Кавказск. арх. летопись. გვ. 20 – 24.

Толмасевская Н. Фрески древней Груз. გვ. 15.

102³ შულავერი, **ჩიქოვანი ივ.** შულავერი „ივერია“ 1902 № 153.

102⁴ ოფრეთის შესახებ იხ. **П. Иоселиани.** Города, существовавш. и существ. в Грузии. Тифл. 1850 г. გვ. 60.

102⁵ გაჩიანი იხ. **П. Иоселиани**, Города ... გვ. 40.

გულისაშვილი ზ., გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაონი და მათნი ნაშთნი (აწმყო და წარსული). „ივერია“ 1900 №№ 154, 155, 156, 159, 160, 161.

102⁶ არქევანი იხ. **П. Иоселиани.** „Города“... გვ. 18 – 19.

102^{7,8} ბოლნისი ახს იხ.: **П. Иоселнани** „Города“... გვ. 35 – 36.

Д. Бакрадзе „Кавказ“... და სხ. გვ. 42 – 43, აქვეა ნაჩვენები ლიტერატურა.

Хаханов А., Экспедиции на Кавказ 1892, 1893 и 1895 г. (Мастер. по арх. Кавказа, вып. VII, Москва 1898). გვ. 63.

გ. ჩუბინაშვილი. რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან, თბ. 1926 გვ. 51 – 68 (ბოლნისი); გვ. 97 – 100 (ბოლნის-ქაფანაქი).

ე. თაყაიშვილის მიერ შედგენილი, ქართ. ხუროთ-მოძღვრების ალბომი.

ტი. ტფ. უნივ-ტის გამოც. 1924 წ. ტაბულები 41 – 44.

Г. Чубинов. Церковь близ селения Болнис-Капанакчи. Христ. Вост. т. V 1016 г. стр. 217 – 220.

ა. შანიძე „ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის წმარებისა წმონების წინ ქართულ ზმნებში. ტფი უნ-ტის მოამბე, II. გვ.

277 – 280.

102⁹ კთმეფე ფარსმან (IV), ვახუშტით 405 – 408 წ.

102¹⁰ პთდედოფალი მარია მ 1638 – 1682. წ.

102¹¹ წულრულაშენი. ამის შესახებ იხ.: **Д. Бакрадзе**. „Кавказ“... და სხვ.
გვ. 162 – 163.

ე. თაყაიშვილი ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი ტაბ. 45, 46.

102¹² ჟდმეფე ვახტანგ VI; 1703 – 1711 მეფის ნაცვალი (ჯანიშინი) ქართლ-
ში: 1712 – 1714 – მეფე ქართლისა: 1714 – 1716 – ისპაანში.
1717 – 1724 ქართლის მეფე. + 1738

103¹ მისხანა Бутков, Материалы I გვ. 337.

Сенковский Состояние ахтальских и алавердск. заводов при
последн. грузин. царях. К 1850 31.

216

Комаров. Алавердский медиплавльн. завод в Грузии. ГЖ
1841 11, 12.

Алавердский мед. завод, Устабаши греческий, его история.
Тифл. Ведомости 1830 58.

103² ჟმეფე ვახტანგ (V) 1658 – 1675 წ.

103³ შაჰნადირ, ერანის ყაენი 1736 – 1747 წ.

103⁴ ნახიდური, ეხლა სოფელი არახლუ.

Л. Меликсет-Беков, К изуч. памятн. материалн. культ. и то-
понимики Триал-Цалки. За марксистское языкознан.“
Тифл. 1934.

103⁵ დბანისი П. Иоселиани, Города... 46.

Бакрадзе Д. Кавказ... 61.

Хонели И. По Борчалинскому уезду. „Дзвели Дманиси“ К.
1894 235, 247.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. ალბომი. ტაბ 36 – 38.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. Архитект.
1935.

103⁶ ბულათურიქი არაბთ სარდალი, IX ს.

103⁷ სვიმონ I. ჰგ ქართლის მეფე 1558 – 1600 წ.

103⁸ ყაფლანბანი – ბარათიანთ ერთი შტო.

104¹ გომარეთი იხ. **П. Иоселиани** „Города“ ... და სხ. გვ. 40. **Е. Такай-
швили** Арх. эск. вып IV, 79.

104² ეძანო Е. Такайшвили арх. эск. IV, 67.

104³ წალკა Е. Такайшвили арх. эск. IV, 23 – 27.

Л. Меликсет-Бек, Из материалов поездки на Цалку в 1924 г.
(Изв. Кавк. Ист. Арх. Ин-та, т. IV გვ. 131 – 133).

Сегаль И. Цалка. К. 1904 341, 343.

გულისაშვილი ზ. წალკა და ტანჯული სოფელი რეზა. „ივერია“
1900 № 41.

105₁ **ლიპარიტის-უბანი.** Е. Такайшвили Арх. Экск. IV 108.

Бакрадзе „Кавказ“ ..., 91.

105₂ **ფ ი ტ ა რ ე თ ი.** იბ. Д. Бакрадзе, „Кавказ“... და სხ. გვ. 120 – 121. აქ-
ვეა ლიტერატურა.

Хаханов А., Экспед. გვ. 63, 64.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღბ. ტაბ. 47.

ზ.გულისაშვილი, დიდებული ფიტარეთის ტაძარის „ივერია“ 1903
№ 167.

Г. Чубинашвили путеводитель к выставке древне-груз. архи-
тект. Май 1935.

217

გ. ჩიტაია, პიტარეთისა და გუდარების საფლავის ქვები. საქ. მუზ-ის
მოამბე წ. III 1927 წ. გვ. 109 – 129.

105₃ **პ ი რ დ ე ბ უ ლ ი:** **Е. Такайшвили** Арх. зкск. вып. II стр. 19.

Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства, стр.
120.

105₄-**ს ა მ შ ვ ი ლ დ ე ქ ა ლ ა ქ ი,** ეკლესია.

Такайшвили. Арх. эск. II, 40; **П. Иоселиани,** Города... стр.

60 – 61; **Бакрадзе,** Кавказ в древних памятниках христиан-
ства. იბ. იქვე ლიტერატურა. გვ. 130 – 131.

Хаханов А. Экспедиц. გვ. 62, 63.

Мажников С. Памятники древност. гор. Самшвильде..
СМОМПК 16.

С. И. Развалины Древн. груз. города Самшвильде в Бел.
Ключе. К. 1880 301.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი. თბ.
1928 წ. გვ. 31, 32.

105₆ **ლ ბ მ ე ფ ე მ ი რ დ ა ტ – მირდატ** V 434 – 446

105₇ **შ ა ჰ ს ე ფ ი II,** სპარსეთის შაჰი 1628 – 1647 წ.

105₈ **ხ უ ნ ა ნ ი – ქალაქი** იბ. ქ'ცა (ლეონტ მროველი) გვ. 6.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ქართველი ერის ისტორია II, გვ. 286.

Иоселиани, Города..., 39 – 40 „Гардабани“.

- 105₉ მ უ რ ვ ა ნ ყ რ უ = უკანასკნელი ხალვა ომეის სახლიდან მერვან II 744 – 750 წ.
- 106₁ ნ ა ხ ი დ უ რ ი ს რ უ. Краткие сведен. о древн. водопроводе Гяур-арх... К 1852 26.
- 106_{1a} კ ლ დ ე კ ა რ ი ბ. **Такайшвили** Арх. экск. вып. IV, 65.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი, კლდეკარნი. საიტ. მოამბე წ. I ტფ. 1024 წ.
გვ 170 – 179.
- 106₂ ლ ი პ ა რ ი ტ ბ ა ლ უ ა შ ი, მე IX ს-ის მეორე ნახევარში კლდე-კარის ციხის ამგები და თრიალეთის მფლობელი, აშოტ კურაპალატის შვილიშვილის დავითის ვასალი. ქცა 224. (მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილისა).
- 106₃ მ ა ნ გ ლ ი ს ი, **Такайшвили** Арх. экск. вып. т. IV 130.
Бакрадзе, Кавказ... стр. 93 – 94 – ლიტერატურით; **პროფ. შანიძე**, კვლავ მანგლისის წარწერათა შესახებ. „მიმოძილველი“ წ. I 1926 წ. 223 – 235.
პრ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მანგლისის რაიონი ისტ.-არქეოლოგ. თვალსაზრისითი „ახალი სკოლისაკენ“ № 2 – 3 ტფ. 1924 წ. გვ. 71 – 80.
А. Хаханов, экспедиц. გვ. 64, 65.
გ. ჩუბინაშვილი; Заметки о Манглисском храме. (საქ. მუზეუმის მოამბე ტ. I ტფ. 1922 გვ. 33 – 63).

218

- С. Сливичкий**, Древний храм в М. Манглисе. Тифл. 1902 г.
Е., Маиглис. „Новое обзор. 3648, 1894 г.
Солобуг В. Манглис. К 1852. 49.
Уманец А. Древний храм в Манглисе. КК 1852.
Броссе Ф. Опыт разбора надписей Манглисск. храмы. К. 1850, 71.
Храм в Манглисе и Алгетские пещеры. К 1848 37, 38.
Манглисский храм К 1862, 48.
სკანდელი ბ., მანგლისის გზაზედ (ფელეტონი). „დროება“ 1870 წ. № 25.
მ. ჯანაშვილი, ბიბლიოგრაფია С. Сливичкии. Древний храм в Манглисе. 1902. „ივერია“ № 252.
Бартоломей И. и **Броссе М.** Надписи Манглисск. храма. Зап. имп. арх Общ-ва 4.

- Г. Чубинашвили.** К выставка древис-груз. архитектуры. Тифл., май 1935.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი.** მანგლისის ნეკროპოლი. „ჩვენი მეცნიერება“ № 13 1924 წ. გვ. 82 – 87.
- 1064 **გუდარეხი.** **Такайшвили Е.** эск. вып. II. 26 – 37.
Бакрадзе Д. Кавказ... 57.
А. Хаханов, экспедиц... 63.
გ. ჩიტაია, პიტარეთის და გუდარეხის საფლავის ქვები. საქ. მუზ-ის მოამბე. წ. III, 1927 წ. გვ. 109 – 129.
Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архит. 1935.
- 1065 **ხიკვთასამება.** **Такайшвили Е.** Арх. эск. в. II 10 – 14;
Бакрадзе Кавказ... 163.
А. Хаханов, Экспедиц. 63.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი. საქ. ისტორიის ახალი პრობლემა. „მნათობი“ 1925 № 2 გვ. 222.
- 1066 **სამელისი,** **Бакрадзе,** Кавказ... 163.
- 1067 **ორბეთი,** **Бакрадзе,** Кавказ... 13.
- 1068 **წინწყარო,** **Иоселиани,** Города... 71.
Такайшвили, Арх. эск. в. IV. 23.
А. Грен, Отчет по археолог. поездке в Цинцкаро Изв. Кавк-отд. Моск. арх. общ. вып. II, 1907 г. გვ. 26 – 47.
- 1069 **კაბეხი,** **Бакрадзе,** Кавказ... 76 – 77.
Иоселиани П. Кабенский Монаст. КК 1854. **Историч. описан.** Кабенск, монастыря КК 1854.
Л. Меликсет-Беков, Надписи Кабена. (Изв. Кавк. Ист. Арх. Ин-та т. III, 1925 გვ. 31 – 36).
ოსელოანი პლ., კაბენისა მონასტერი. „ცისკარი“ 1873, იანვარი.

Путеводитель по Тифлису 1925 г.

- 10610 **კოქორი** № კოქორის ციხე. „მოგზაური“ 1901 წ. № (2?).
Соллобуг В. Коджоры, К 1852 47.
Ходжаминасов Т. Мест. Кодпкоры. К 1863 79.
Инсарский В. Коджоры РА 1874.
Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову, министру пародн. просвещ. (Коджоры, Мцхет, Шиомгвим. пустынь, Алаверд. храм) ЗКВ 1848 29 – 31.

- 107₁ ლ უ რ ჯ-მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Такайшвили** Арх. экск. IV, 149, 150.
მთაწმინდელი ზ. ვერის მონასტერი. „დროება“ 1878, № 86.
Бакрадзе Кавказ... 91 – 92 ლიტერატურით. **პ. ინგოროყვა** რუსთვე-
ლიანა, 168 – 171.
- Проценко**, Арх. путеводитель по Тнфхшсу. Тифл. 1881 г.
გვ. 43.
- 107₂ ბეთენია **Бакраძე Кам<н3...'3S-**—40 ლიტერატურით.
ქუთათელაძე ა. ბეთანია (არხეოლ.) „ივერია“ 1898 №№ 98, 227.
Гагарин Г. Церковь Бетаниа. К. 1851, 72.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузин. Тпфл. 1931 г. стр. 14.
Путеводитель – Тнфлис и его окрестности. 1925 г.
- 107₃ გ ა რ დ ა ბ ა ნ, იგივე გ ა რ დ ა ბ ო ს. იხ. გენეალოგიური შტო 56.
- 107₄ გ რ ი გ ო ლ, კახეთის მთავარი 787 – 827 წ.
- 107₅ გ ა რ დ ა ბ ა ნ ი, **გულისაშვილი ზ.** გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაო-
ნი. „ივერია“ 1900, № 54 – 56, 59 – 61.
- 107₆ ბ ო ს ტ ა ნ-ქ ა ლ ა ქ ი. **Иоселиани** „Города... 36 – 38.
ინგოროყვა რუსთველიანა გვ. 168 – 178.
კაკაბაძე ვეფხის-ტყაოსნის II გამოცემის წინასიტყვაობა, თბილ. 1926 წ.
გვ. LIII – LXVIII.
- 107₇ თ რ დ ა ტ, ქართლის მეფე 393 – 405 წ.
- 107₈ დ ა ვ ი თ უ ლ უ, საქართველოს მეფე 1247 – 1270 წ.
- 107₉ ბ ე რ ქ ა ყ ა ე ნ ი, ოქროს ურდოს ყაენი 1256 – 1266 წ.
- 107₁₀ იგულისხმება ო მ ი ბ ე რ ქ ა ს ა და ა ბ ა ლ ა ყ ა ე ნ თ ა შ ო რ ი ს 1265 წ.
- 107₁₁ ქ ბ მ ე ფ ე ე რ ე კ ლ ე 1688 – 1703 წ.
- 107₁₂ გ ა რ ე ჯ ი ს მ ო ნ ა ს ტ რ ე ბ ი **Бакрадзе** Кавказ... 58 – 59.
А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 39 – 42.
Караязск. степь и дней. груз. пустыни св. Иоанна Крестите-
ля и св. Давида Гареджийского, ТФВ 1832 1 – 3.
ერთი მეინახეთაგანი. იოანე ნათლისმცემლის და დავით გარეჯის
უდაბნო. „ცნობის ფურც.“ 1899 № 855.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნო. „ივერია“ 1893 № 64.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, №№ 179.
ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, №№ 116,
117 (?), 122.
ხელ-ი მიხ. ნათლისმცემლის უდაბნო კახეთში, „ივერია“ 1886, № 207.

Е. К. Давид Гареджели и его лавра. Тифл. 1901 г.

107¹³ ბ ე რ თ უ ბ ა ნ ი, **ბარამიძე რაქ.** თამარ მეფის სურათი ბერთუბანში „ივერია“, 1900 № 57.

ამირანაშვილი შ. ბერთუბნის სატრაპეზოს კედლის მხატვრობა. ილიონი, II ტფ. 1922.

107¹⁴ ნ ა გ ე ბ ი ს (რ უ ს თ ა ვ ი ს) რუ. Киргизский ирригационный канал. К 1868 29.

108¹ კ უ ხ ო ს, ლეგენდარულ ქართლოსის ძეი იხ. გენეალოგიური შტო 56.

108² ტ ფ ი ლ ი ს ი. **Иоселиани** Города...

Гогebaшвили „Правда о Тифлисе“; Натадзе и Полиевктов, Старый Тифлис.

Бадриашвили Тифлис 1934 г.

Иоселнани Описание древностей г. Тифлиса . Тифлис Тифл. 1866.

ჯანაშვილი მ. საქ-ლოს დედა ქალაქი ტფილისი.

დ. ბაქრაძე და ბერძენოვი Тифлис в историческом и этнографическом отношении.

დონდუა დ. საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ტფიუ 1923.

Ерицов А. Краткий историч. очерк Тифлиса, ССК 6.

Тифлис и его окрестности, путеводитель, ижонить, ред. д'ра **И. Асла-нишвили** Тиф. 1925.

Проценко, Арх. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.

Сегаль И. Тифлис. К 1912 286.

Краткий историч. очерк Тифлиса ССК 6.

Кишмишев С. Тифлис сороковых годов. К 1894 52, 60, 64.

Иоселиани П. Древн. памятники тифлиса. ЖМВД 1884 1.

История Тифлиса. ТФВ 1831 24 – 26.

Евлахов и. Заметки о Тифлисе К 1816 23.

Вейденбаум Е. Тнфлис 1796 г. и 1829 г. ТЛИ 1 1899.

Биленцов М. Кое-что о Тифлисе. К 1858 2, 3.

Шугуров А. Вокруг и около Тифлиса, ЕГ 1912 5.

Ханьков Н. Тифлис. ЖРБ 1857 23.

Бегичев К. Путевод. по Тифлпсу. Тифл. 1896.

№ ქ. თბილისის აღწერა. „მოგზაური“ 1901 № IV.

კერესელიძე ი. დაფუძნება ტფილისისა. „ცისკარი“ 1859, № 1.

Корона И. Тифлис, как бальнеол. станция. МСИКМО 51.

Желиховский В. О Тифлисск. Минеральн. источниках. К 1859 23, 24.

Дингельштедт В. Тифл. термально-серн. источники. К 1892 333.

О тифл. мннеральн. источниках. К 1904 157.

О тифл. серных источниках. К 1887 156.
Оттен Ф. Химич. исслед. тифл. минер. источн. МСИКМО.
Краткий геогр. и топогр. очерк Тифлиса. ССК 6

221

Филадельфин А. Климат в Тифлисе 3 IV, V.

Ханьков Н. Тифл. климат КК 1848.

Кифер г. Климат Тифлиса ССК 6.

Бабаев А. Тифл. минер. воды СПб 1898.

Д. Тифлис полвека назад. НО 614, 1885 г.

108₃ ლ დ მ ე ფ ე დ ა წ ი, ვახტანგის ძე 499 – 514 (ვახუშტით).

108₄ ს ი ო ნ ი Бакрадзе, Кавказ... 145 – 147.

Пропенко, Путеводитель... გვ. 48 – 58.

№ სიონის ტაძარი თბილისში. „მოგზაური“ 1901 № 3.

108₅ ა ბ წ ი ს ხ ა ტ ი Бакрадзе, Кавказ... 28 – 29.

П. Карбелашвили, Древний Анчисхатский собор в Тифлисе.

Тифл. 1899 г.

Проценко, Путеводитель... გვ. 39 – 43.

108₆ დ ო მ ე ტ ი, მცხეთის კ-ზი 1660– 1675 წ.

108₇ ქ დ ე დ ო ფ ა ლ ი რ ო დ ა მ, ვახტანგ V ქართლის მეფის მეუღლე.

108₈ შ ა ი ს მ ა ი ლ, ერანის შაჰი 1499 – 1523 წ.

108₉ მ ე ტ ე ხ ი (ტფილისში), **Бакрадзе**, Кавказ... 101 – 102.

Проценко, Арх. Путенод. по Тифлиссу. Тифл. 1881 გვ. 37 – 38.

К. Н. Метехский храм в честь св. Шушаник. К 1885 228.

108₁₀ ა გ ო იწამა 785 წ.

109₁ შ ა ჰ ა ბ ა ზ II, ერანის შაჰი 1642 – 1667 წ.

109₂ მ თ ა წ მ ო დ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 104 – 105.

Проценко, Путеводитель... 41 – 45.

Каневский К. Церковь св. Давида в Тифлисе. СП 1840 46.

Иоселиани П. Гора св. Давида в Тифлисе. КК 1859.

Монастырь св. Давида. К 1846 7.

Мта-Цминда или св. Гора К 1846 49.

Натиев Д. Мта-цминдская св. Давида церковь в Тифлисе и
ее строители. Тифл. 1881.

Басхаров И. Тифл.. Мта-цминдская церковь. К 1871 106.

Бегичев к. Тифлисск. старина. Мта-цминдский монаст... К 1890,
№ 108.

Пантюхов И. Источники горы Мта-цминда. К 1893 190.

1093 ა რ მ ა ზ ი-ქალაქი **Иоселнани**, Города... 19 – 21.

Л.Меликсет-Бек, В поисках Страбоновой Севсаморы. Изв.

Кавказ. отд. русск. геогр. общ. № 2 – 3, 1917.

ს. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. საისტ.

მოამბე 1924 წ. წ. I გვ. 1– 120.

Джанашвили М. Надпись на плите в Армази. К. 1892 122.

Такайшвили Е. Разбор армазской надписи по фотограф. снимку СМОМПК 35.

202

№, ფუძე ქართლისა – ციხე ქართლისა, იგივე არმაზისა (სურათით

„მოგზაური“ 1901, № 1. 1

ქ-ძისა არ., არმაზობა (ქართველების გაქრისტიანება) „ნაკადული“

1904, № 2.

1094. ქ ვ ა თ ა ხ ე ვ ი. **Бакрадзе**, Кавказ... 77 – 78.

А. Хаханов, Экспедиции, გვ. 61, 62,

Ксенофойтов Х. Описание Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848

40 – 43.

Иоселиани И. Жизнь велик. моурава Г. Саакадзе... с прилож.

описания Эртацминдск. храма и Кватахеиск. моиаств. ЗКВ

1848 32 – 37.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი – არქეოლოგ. მოგზაურობა კავთურის ხეობაში. ტფ.

უნტ-ის მოამბე. ტ. V 142 – 144 გვ.

1095. ლ ა ვ რ ა ჰლ. იოსელიანი, ცხოვრება გ. სააკაძისა გვ. 117 – 122.

Бакрадзе Д. Кавказ... 86 – 87.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი – არქეოლ. მოგზაურობა კავთურის ხეობაში. ტფ. უნტ-ის

მოამბე 1925 წ. 133 – 134 გვ.

1096. მ ე ტ ე ხ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 102.

Садзагелов-Ивериели, Истор. арх. очерк метехск. храма. 1893 г.

Метехский храм и Карталинии. К 1891 274.

№ სოფ. მეტეხი და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1902 №№ 9, 10.

1097. ა ხ ა ლ ქ ა ლ ა ქ ი, **Иоселиანი**, Города... 26 – 28.

ხუციშვილი ნ. სოფი ახალქალაქი, „ივერია“ 1888, № 183.

1098. ე რ თ ა წ მ ი ნ დ ა **Бакрадзе**, Кавказ... 170 – 171.

ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენიშვნ. წ. 1 გვ. 213 – 221 (აქვეა

ლიტერატურა).

Иоселиани П. Жизнь велик. моурава кн. Г. Саакадзе, родонач.

кн. Тархан-Моураиовых, с прилож. описания Эртацминдск.

храма и Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848 32 – 37.

Они. Эртацминдск. храма. ЗКВ 1848 38, 39.

109⁹ კ რ კ ო ნ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 123- 124.

110¹² ა ტ ე ნ ი **Иоселиани**, Города... 23 – 24.

ქუთათელაძე ა. არხეოლოგ. მოგზაურობა ატენში 16 ივნისს 1897 წ.

„კვალი“ 1897, № 15.

№ ისტორიული შენიშვნა (ატენის სიონი) „ივერია“ 1886, № 8.

П.Уварова, Христианские памятники. МАК т. IV გვ. 147.

Бакрадзе Д. Кавказ... 31 – 32.

И. Джавахишвили К вопросу о времени построения груз. храма В Атени. Христ. Вост. т. I, вып. 3.

Центрально-Купольн. Культовые здания в Цроми и Атени.

Альбом чертежей выполн. по обмерам с натуры архит.-художником М. Калашниковым. Тифл. 1927 Изд. КИАИ.

223

Город Гори и его окрестн. Достопримеч.. (Урбниси, Руиси, Атенскве ущ. და სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии. Тифл. 1931 8 – 9.

110³ გ ო რ ი ჯ ვ ა რ ი **Бакрадзе Д.** Кавказ... 53 – 54.

Уварова П. Христ. памятн. МАК ტ. IV, გვ. 161.

110⁴ ქ დ დ ე დ ო ფ ა ლ ი რ უ ს უ დ ა ნ, მეუღლე ვახტანგ VI-ისა.

110⁵ ყ ო ნ ც ვ ო ს ო. ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი, ტაბ. 48.

Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии. გვ. 12 – 13.

Гордеев Д. Предварительн. Сообщ. Кинцвисской росписи.

Наукові Записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1930. გვ. 411 – 416.

110⁶ ს ა რ კ ე (ს ა კ რ ე.) **Бакрадзе Д.** Кавказ... 127.

მოლოდინაშვილი დ. სარკის წმ. გიორგი. „ივერია“ 1899, № 245.

110⁷ ძ ა მ ო ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ო, Бакрадзе, Кавказ... 64.

110⁸ მ ძ ო რ ე თ ო, Иоселиани, Города... 52 – 53.

110⁹ წ რ ო მ ო, **Бакрадзе**, Кавказ... 149.

Д. Гордеев, Краткий отчет о командировке В Кахию и Горииский уезд летом 1917 г. Изв. Кавказ. отдел. Москов. арх. общ. вып. V Тифл. 1919 г. გვ. 29 – 36.

П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 183.

Центрально-Купольные культовые здания В Цроми и Атени. Аль-

ბომ чертежей выполн. по обмерам с натуры архитект.-художником **М. Калашниковым**. Тифл. 1927 Изд. КИАИ.

G. Tschoubinaschwili, Georgische Baukunst B. II, Die Kirche in Zromi und ihr Mosaik.

1111 მცხეთის **Иоселиани**, Города... 53 – 55.

Л. Меликсет-Беков, В поисках Страбоновой Севсаморы (Изв. Кавказ. отд. русск. Геогр. Общ. № 2 – 3, 1917).

А. Натроев, Мцхет и его собор Свэти-Цховели. Тифл. 1900 г.

Е. А. Мцхет. К. 1884 219.

Ерицов А. Описание Мцхета и его собора. К 1884 219.

Иоселиани П. Мцхетский храм в Грузии. ЖМНП 36, 1842; КК 1847.

Санковский П. Мцхетский соб. ТФВ. 1829, 49.

Бакрадзе Д., Кавказ... 106 – 109.

ბერძენიშვილი ნ. მცხეთის საბუთი XI ს. საქ მუზ-ის „მოამბე“ წ. 6.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. „არილი“ ტფ. 1925 წ. გვ. 107 – 126.

Мревлов С. Праздник Свети-цховлоба в Мцхете. „Кавказ“ 1856, 82.

224

ბ. ნ. მცხეთის ტაძარი, მისი ისტორია და მოკლე აღწერა. „დროება“ 1869, №№ 50, 52.

წყალტუბელი. მცხეთაში ყოფნა. (სვეტიცხოველის ტაძარი). „ივერია“ 1900, № 86.

მ. ჯანაშვილი, წმიდა ადგილი (სვეტიცხოველის განახლების გამო). „ივერია“ 1898, № 208.

№ სვეტიცხოველის ტაძარი (აღწერა). „ივერია“ 1898 №№ 35 – 37.

ს. გლახაშვილი, მცხეთობა ტაძარსა სვეტიცხოველისასა. „საქართველო“ 1908, № 3.

№ მცხეთა და მისი ნაშთნი „მოგზაური“ 1901 № 10.

ა-შვილი ნ. მცხეთა-სვეტიცხოველობა და რამდენიმე აზრი შესახებ დღეობისა. „ცისკარი“ 1867, № 7.

მგელაძე ვლ. მცხეთის (სვეტიცხოველობის) დღესასწაულის გამო. „კვალი“ 1895, № 43.

Броссе Ф. Письмо к графу Уварову, министру народы. просв.

(Коджоры, Мцхет, Шиомгвимская пуст. და სხ.) ЗКВ 1848
29 – 31.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 31

111₂ ა რ და მ, ერისთავი სპარსთა. იხ. ვახუშტი, საქ. ისტ., 32, გამოც და
ბაქრადისა.

111₃ კ ვ მ ე ფ ე მ ი რ და ტ – 364 – 379 წ.

111₄ ს ვ ე ტ ი ც ხ ო ვ ე ლ ი იხ. მცხეთა (111₁).

111₅ ს ა მ თ ა ვ რ ო, Бакрадзе Д. Кавказ... 129 – 130.

Сцепура С. Опыт антропологическ. исследований макрокефалич-
черепов, найден. г. Байерном В гробницах древн. сам-
таврск. кладбища близ с. Мцхета, в Грузии. ПЗИКМО
1874 – 75.

Сцепура С. По поводу раскопок на месте древн. самтаврск-
кладбища близ с. Мцхета, произ. г. Байерном в 1871 и
1872 г. ПЗИКМО 1874 – 1875; К 1875 26 – 30.

დ-რ П. Нов. мцхетск. раскопки натуралиста Байерна. К. 1872
110.

Такайшвили Е. Кратк. отчет о раскоп. произв. по поруч. ИАК
летом 1902 г. близ ст. Мцхет ИКОИМАО 1.

მ. ს. მცხეთის აკლდამები „დროება“ 1872, № 5.

Зейдлиц Н. Исследования древн. гробниц близ с. Мцхет. И I.

კერესელიძე ი. სამთავროს მონასტერი (თარგ. და ბაქრადის სტატიი-
დამ). „ცისკარი“ 1873 №№ 5, 6.

Байерн Ф. Исслед. древн. гробниц близ Мцхета летом 1871 г.
Сборн. свед. о Кавказе 2; К 1872 7, 8, 110.

Bayern F. Ausgrabungen auf den Liechenfelde von Samthawro
im Kaukasus im Jahre 1872. MAGW 1872 7.

225

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. გვ. 35.

111₆ მ გ მ ე ფ ე მ ი რ 663 – 668 წ.

111₇ ო ა მ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი 1318 – 1346 (?) წ.

111₈ დ ი დ ი ლ უ ა რ ს ა ბ, ქართლის მეფე 1534 – 1558 წ.

111₉ გ ი ო რ გ ი ს ი მ ო ნ ი ს ძ ე, ქართლის მეფე 1600 – 1603 წ.

111₁₀ ლ ი ა მ ე ფ ე ა რ ზ ი ლ, ქართლის მეფე 410 – 434 წ.

111₁₁ შ ი ო მ ღ ვ ი მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი Бакрадзе „Кавказ“... 165 – 166.

Иоселиани – Шио-Мгвимская пустынь. ЗКВ 1845 12 – 14, 16.

Tschubinaschwili G. Die Schiomgwime-Jawra. ტფ. უნივერსიტის

- მოამბე, V გვ. 209 – 253. ტფ. 1925 წ.
- Броссе Ф.** Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 № 29 – 31.
- Г. Чубинашвили** Путеводитель к выставке древне-груз. архи-
тект. 1935.
- П-кий В.** Шио-мгвимск. монаст. К 1894 224, 225.
- Шио-мгвимск.** обитель К 1891 284.
- Шио-мгвимск. монаст.** И жизнеопис. св. Шио. П 1889.
- გ. ს.** შიო-მღვიმე და მისი განმარტებელი „ივერია“ 1904, № 151.
- Толмачевская Н.** Фрески древней Грузии. ტფ. გვ. 9.
- 112₁ ბ ე ლ ტ ი ს ც ი ხ ე № ბელტის ციხე. „მოგზაური“ 1901 იანვარი № 1.
- 112₂ წ ი ლ კ ა ნ ი **Бакрадზე Д.** Кавказ... 162.
А. Хаханов Экспедиц... 54 – 60.
ცხვილოელი პ. წილკნის ტაძარი, „ივერია“ 1894 № 131.
- 112₃ მ ჭ ა დ ი ს ჯ ვ ა რ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 119.
- 112₄ მ ტ კ ვ რ ი ს ც ი ხ ე № ქსნის მტკვრის-ციხე. „მოგზაური“ 1901, № 5.
- 112₅ ო თ მ ე ფ ე კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე, მეფე ქართლისა 1478 – 1505 წ.
- 112₆ ბ ა გ რ ა ტ კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე ს მ ე, პირველი მუხრან ბატონი.
- 112₇ ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე I 1412 – 1442 წ.
- 112₈ ბ ო დ ო რ ნ ა **Бакрадზე**, Кавказ... 41 – 42.
Такайшвили Арх. экск. вып. V 46 – 59.
А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 60, 61.
ითხვისელი. ბოდორნა (ისტ. ნაშთი). „ივერია“ 1903, № 176.
- 112₉ ა ნ ა ნ უ რ ი **Бакрадზე**, „Кавказ... 25 – 26.
Иоселиани, Города... 15 – 18.
Св. Г. Садзагелов-Ивериели, Ананурский Успенский собор (Ма-
тер. по арх. Кавказа, т. VII) გვ. 69 – 80.
- 112₁₀ ა ლ ე ვ ო **Иоселნანი**, Алевская святыня. К. 1871, 12.
Такайшвили Арх. Экск. вып. V, 74 – 77.
Бакрадზე, Кавказ... 24.
А. Хаханов Экспедиц., გვ. 54.
Н. Берзенов Поездка в монастырь св. Троицы на Алевской
горе. К 1850 84.
- 112₁₁ დ უ შ ე თ ო. **Иоселиани П.** Описание г. Душета. 3 V.
Чернявский А. Описание г. Душета К. 1869 90.

- 113₁ ლ ო მ ი ს ა. **Бакрадზე Д.** Кавказ... 24.
- 113₂ მ ყ ო ბ ვ ა რ ო. **Дубянский В.** На вершине Казбека. ЗКГК 1906,

6 – 8.

Дубянский В. Восхождение на Казбек. И XX 1.

Сипягин А. Казбек и восхождение на его вершину. Владикавказ. 1901..

Сипягин А. Кратк. очерк. нет. восхожд. на гору Казбек ЗКГК 1901 3, 4.

Преображенская М. Восхождение на верш. Казбека ИИРГО 1901 1; ЗКГК 1901 11, 12.

Преображенская М. По ледникам Казбека. И XIV.

Преображенская М. Вокруг Казбека. ЕРГО 2.

Преображенская М. Четыре восхождения на вершину Казбека. ЗВ 1912 1, 2.

Муромцев П. Станция Казбек и Бешеная балка. К 1871 86.

Муромцев П. Ботанич. экск. на Казбек летом 1871 г. ИИРГО 1872 6.

Мекк(-фон) А. Казбек и Ермоловская хижина. ЕРГО 3.

Краснов А. Поездка на ледники Казбека. В I.

Краснов А. Гора Казбек. ЖРБ 1901 34.

Коленати Восхожд. на Казбек. ОЗ 41, 1845; ЖЧВВУЗ 231, 1846.

Козьмин В. Восхожд. на Казбек. К 1873 94, 95.

К-н В. Под Казбеком, КВ 1900 10 – 12.

Kolenati F. Die Erstcigung des Kasbek im jahre 1844 ЗИАН IV.

113₃ არშისციხე ა. კობაიძე, არშისციხე ხალხის ზეპირ გადმოცემით. „ივერია“ 1888 № 209.

113₄ სტეფანწმიდა, ედილი ზ. ს. სტეფანწმიდა (ხევი) (მვ. ისტ. ნაშთ-ზე) „ივერია“ 1897, № 68.

113₅ სამება **Бакрадзе Д.** Кавказ... 127 – 128.

113₆ ბეთემი **Бакрадзе**, Кавказ... 127 – 128.

114₁ დარიელა №, დარიალი ანუ დარიალის ხეობა. სურათით. „მოგზაური“. 1901 №№ 8, 9.

Дубянский В. О горных проходах Казбека, З XXIV 3.

114₂ გმეფემირვან (ვახუშტი): ქართლის მეფე 162 – 112 წ.

114₃ ხოგა **Бакрадзе**, Кавказ... 158.

Такайшвили Арх. экск. V, 132 – 139.

114₄ А х а л г о р и, **Иоселиани**. „Города... 24--25.

Такайшвили Арх. экск. V, 123 – 132.

114₅ ვაბენი **Бакрадзе**, „Кавказ... 77.

Такайшвили Арх. экск. V 108 – 116.

114₆ ყ ა ნ წ ი ე თ ი **Такайшвили** Арх. экск. V 116 – 123.

227

114₇ ს ა მ ე გ უ რ ი **Такайшвили** Арх. экск. V 139 – 147.

Смирнов Я. Ахалгорский клад, Тифл. 1934.

114₈ ლ ა რ გ ვ ი ს ი **Бакрадზე** „Кавказ... 87.

Такайшвили Арх. Экск. V 77 – 104.

А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 49 – 53.

114₉ შ ა ნ შ ე, ქ ს ნ ი ს ე რ ი ს თ ა ვ ი.

115₁ ი კ ო რ თ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадზე**, Кавказ ... 73.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. ალბომი. ტაბ. 54 – 55.

П. Уварова Христ. Памят. МАК т. IV გვ. 154.

Х ი კ ო რ თ ა (ტაძრის განახლება) „ივერია“ 1895 № 168.

Г. Чубинашвили. Путевод. к выставке древне-груз. архит. 1935.

Иоселиани П. Икортский монаст. в Карталинии (Груз. Дух-
Вестник 1865 г. ноябрь стр. 67 – 93).

115₂ ვ ა ნ ა თ ი, **ოქუაშვილი ზ.** სოფ. ვანათი. „ივერია“ 1888 № 181.

115₃ კ ა ს პ ი **Иоселнани** „Города“... 49 – 50.

115₄ მ ა მ ე ბ ა **Бакрадზე**, „Кавказ... 93.

Иоселиани П. Святыня Мамеба. К. 1871 б.

115₅ ს ა მ თ ა ვ ი ს ი **Бакрадზე** „Кавказ“... 129.

А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 43 – 49.

Д. Гордеев, Матер. к обследованию памяти... (Самтависи) Изв-
Кавк. Ист. Арх. Ин-та, т. IV 1926 გვ. 89 – 122; გ. **Чубина-**
швили, Путевод. к выстав. древне-груз. арх. 1935.

115₆ ჭ ა ლ ა **Г.Чубинашвили**, Путеводитель к выставке древне-груз.
архитектуры. 1935 г.

Микеладзе А. Сел. Квемо-Чала Горийск. Уез. СМОМПК 29.

116₁ მ ხ უ რ ვ ა ლ ე თ ი, **Бакрадზე**,. Кавказ... 105.

116₂ უ ფ ლ ი ს - ც ი ხ ე. **Иоселиани**, Города... 65 – 66.

Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. ალბომი ტაბ. 49.

Уплис-Цихე. ЗКВ 1845 19, 21; კ 1852 43, 70.

П.Уварова, Христ. ппмят. МАК. т. IV, გვ. 158.

Город Гори и его окрестные достопримеч. (Урбниси, Руиси,

Атенск. Ущ., Горис-Джвари, Цхинвали, Джава, Уплис-цихе)

К. 1887, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Martel E. Le gouffre tunnel d' Oupliz – Tsiké et cavernes de la

source sulfureuse de Matsesta S V № 37.

Martel E. Sur le gouffre tunnel d' Oupliz – Tsiké. CRASP C
XXXVIII № 8.

Martel F. Perforation des grés et tunnel naturel d' Oupliz-Tsiké
N XXXII.

116⁴ გორი. **Иоселиани**, Города... 41 – 43.

Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.

Джанашвили М. Гори и его окрест. СМОМПК 34.

228

Херсонец, Гори, древн. столица Карталинии. МТ 1833, 8.

Никольский А. Город Гори в орнитол. отношении СМОМПК 6.

Туманов А. Описание груз. города Гории. СПб 1816.

ინ-ფარი წერილი გორიდან. „ივერია“ 1895, № 172.

გარსევანოვი ალ. ქალაქი გორი და სასწ. მოქმედი ოქონის ღვთის-
მშობლის ხატი. „ცისკარი“ 1868, № 2.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 160.

Гори-древнстолица Карталинии. „Москов. телеграф“ 1833 16.

Город Гори и его окрестн. достопримечательности (Урбниси,
Руиси, Атенское ущ., Горпс-Джвари, Цхинвали, Джава,
Уплис-цпхе) К. 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152,
156 – 160.

Бакрадзе Д. Горис-цихе. К 1855, 48, 49.

116⁴ ბიეთი **Бакрадзе**, Кавказ... 40.

ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 56 – 58.

Г. Чубинашвили, Путевоепт. к выставке древне-груз. архитек.
1935 г.

117¹ არგო **გარსევანოვი ალ.** არბოს ეკლესიის აღმენებისათვის „ცისკარი“
1866 № 9.

117² ბიქოზი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 112 – 113.

П. Уварова, Христ. памятн... МАК ტ. IV გვ. 179.

Г. Садзагелов-Ивериელი, Описание Никозск. Михаило-Арханг.
Церкви. Тиф. 1898.

Никозский Собор, К 1891 87.

117³ რაქდენ, სპარსელი, ვახტანგ გურგასლის ცოლის მამამძუძე. აწამეს
სპარსელეებმა V – VI ს-ის მიჯნაზე.

117⁴ ქცილვანი **Иоселиани**, Города... 73.

Натиев Ф. Сел. Цхинвали К 1873, 36, 39.

Образование льда при летних шарах на горе близ м. Цхинвал.
К 1850 14.

Гор. Гори и его окрестн. достопримечат. (Урбниси, Руиси, Атенск. ущ., Горис-Джвари, цхинвали.) К. 1887 г. 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 –160.

Лихачов Н. Поездка к сабацминдским ледников. ямам (сакгкэ-нули) близ с. Цхпнвали. ИКОЛЕАК 1; К 1877 245.

117⁵ ე რ ე დ ვ ი, **თოფურია ვ.**, შიდა ქართლში დაცულ ზოგიერთ სიძველეთა წარწერები, საისტ. მოამბე 1924 წ. წ. I გვ. 129 – 135.

Л. Меликсет-Беков. Предварительн. отчет о поездках в Гудамаркарск. ущ. и в Юго-Осетию летом 1925 г. (Изв. КИАИ, IV, 1926, 133 – 135 стр.).

117⁶ ს ა ბ ა წ მ ი დ ა. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 125.

П. Уварова. Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 177.

229

С. Безсонов. Крепостные сооружения в бассейне Большой: Лиахвы (Изв. Юго-Осет. Научн. Иссл. инст. Краев. в. I Сталинир. 1933 г. стр. 248 – 254).

117⁷ თ ა მ ა რ ა შ ე ბ ი, **Иоселиани П.** Города... 63.

С. Безсонов, Крепости. сооруж. в бассейне Большой Лиахвы (изв. Юго-Осет. научн. Иссл. инст. Краев., в. I Сталинир, 1933 стр. 230 – 231).

117⁸ თ ი რ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 144 – 145.

П. Уварова. Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 175.

117⁹ ხ ვ წ ე, **Лихачев Н.** Поездка к газов. источнику (сасунебели) в с.

Н. Хвце, близ с. Джава Горийск. уезд. ИКОЛЕАК 1.

118¹ ტ ბ ე თ ი, **Бакрадзе,** Кавказ... 149 – 150.

118² უ რ ბ ნ ი ს ი, **Иоселиани,** Города... 66 – 67.

თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენიშვნანი. I, 41 – 59.

Бакрадзе Д. Кавказ... 151 – 152.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტ. გვ. 69, 70.

Город Гори и его окрестн. достопримечательн. (Урбниси, Руиси და სხ.). К. 1887, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектур. 1635 г.

ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. აღბ. ტაბ. 50 – 52.

ურბნელი გლეხი, სოფ. ურბნისი, „ივერია“ 1888, № 9.

გამრეკელი სეით, ურბნისის დიდებული ტაძარი და მისი განახლება-
„ივერია“ 1897, № 84.

П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV. გვ. 141.

1183 რუისი, **Бакрадзе**, Кавказ... 124 – 125.

თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენ. წ. I, 105 – 207.

П. Уварова, Христ. Памятн. МАК, т. IV, გვ. 145.

ვინც გგონივარ, ის არა ვარ სოფ. რუისი (არხეოლოგ.) „ივერია“
1898, № 38.

Гор. Гори, И его скрестн. достопримечат. (Урбниси, Руиси და
სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156 – 160.

Г. Чубинашвили, К выставке древне-груз. архпектуры. 1935.

1184 დ ი რ ბ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 65.

1185 წ უ ნ ა რ ი ს ე კ ლ ე ს ი ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 149 – 150.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 181.

1186 ა ტ ო ც ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 32.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 165.

1187 ო ქ ო ნ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 118.

ე. თაყაიშვილი, ოქონის ხატი. „ივერია“ 1900, № 12.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 172.

230

1188 თ ი ღ ვ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, Кавказ... 144.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 165.

1189 თ ა მ ა რ, დავით აღმაშენებლის ქალი, შირვან შაჰის მეუღლე.

11810 ო ქ ო რ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 117.

П. Уварова, Христ. памят. МАК, т. IV, გვ. 171.

1191 ნ ა ბ ა ხ ტ ე ვ ი, **Н.Толмачевская**, Фрески древней-Грузии. Тифл.
1931 стр. 20.

1192 ა ლ ი. **Иоселиани**, Гореда... 10 – 12.

1193 უ ლ უ მ ბ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 151.

1194 ს უ რ ა მ ი, **Иоселиани**, Города... 62 – 63.

თამროშვილი ვ. სურამის ციხე. „საქართველო“ 1908 № 1

Л. Сурамск. перевал... К 1884 185.

1195 ი ტ რ ი ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 74.

- 119⁶ ნუნისის მონასტერი, **Бакрадზე**, Кавказ... 17.
- 119⁷ გესამანია, **Бакрадზე**... 52.
- 120¹ ახალდაბა, **Иоселиани**, Города... 25.
- 120² კომოთისმანი, **Бакрадზე**, Кавказ... 83.
Гордеев Д. „Краткий отчет“. 27 – 29.
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузин. ТИфл. 1931 გვი 13 —14,
Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитек.,
1935.
- 173¹ იბ. ზემოთი აფეტიანთა გენეოლოგია. 56.
- 173² კვირიკე, კახთა მეფე XI ს. პირველი მესამედი.
- 174¹ ხორასანი, მხარე აღმოსავლეთ ერანში.
- 174² არჩილ, კახთა მეფე 1664 – 1675 წ.
- 174³ მანავი, **გ – შვილი** დაბა და სოფელი. ივრის ხეობა. ს. მანავი. „ივე-
რია“ 1892, №№ 131, 133.
- 174⁴ იმამყულიხან, მეერეკლე პირველისა, კახთა მეფე 1703 – 1721
- 174⁵ ნინოწმინდა, **Бакрадზე Д.** Кавказ... 114.
გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. ტფ.
1926 გვ. 100 – 101.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი არქეოლ. მოგზ. გარე-კახეთსა და ჭამის ხეო-
ბაში „სახალხო საქმე“ 1920 № 964, 974.
Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архи-
тектуры. 1935.
№ სოფ. ნინოწმინდა და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1901 № 6, 7.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნიე-
რება“ 1924 წ. № 9 – 10 გვ. 59.
- 174⁶ სამეზა, **Бакрадზე Д.** Кавказ... 128.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნ.“
1924 წ. № 9-10 გვ. 59 – 60.
- 174⁷ ვერენის ციხე № ვერანას ციხე. „მოგზაური“ 1901 № 11 (2?).

- 174⁸ უჯარმაგ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტო-
რიიდან. გვ. 50. თბ. 1926 წ.
№ სოფ. უჯარმა, უჯარმო. „მოგზაური“ 1901, № 3.
- 174⁹ კვამეფესა ურმაგ – მესამე. საუკუნე.
- 174¹⁰ ბოჭომა, **Бакрадზე**, Кавказ... 42.
Уварова П. Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию
(Мат. по Арх. Кавказа, вып. 10. стран. 59).

- 175¹¹ ქალეთი, იოსელიანი, Города... 46 – 47.
Уварова П. Поездка... 4.
Бакрадзе, Кавказ... 67.
- 175¹ ხარჭაშო, **Бакрадзе,** Кавказ... 154.
- 175² ლაშარის ჯვარი, **Уварова П.** Поездка... 13, 53, 86.
Бакрадзе Д. Кавказ... 89 – 90.
ვაჟა-ფშაველა, ლაშარობა. „ივერია,“ 1888, N2 174.
ვაჟა-ფშაველა, ლაშარის ჯვარის დღეობა ანუ ლაშარობა „ცნობის ფურც.“ 1903, № 2165.
ურბნელი ბ. კიდევ ლაშარობაზე. წერილი ბ. ვაჟა-ფშაველას „ივერია“. 1888, № 1.
- 175^{2a} ქინკანი, **იოსელიანი,** Города... 47.
Уварова П. Поездка... I.
- 175³ ბოდავი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 40.
Уварова П. Поездка... 2. 51.
- 175⁴ ნოკონა, **Бакрадзе,** Кавказ... 114.
- 175⁵ დმეფე ფარნაჯომ, ვახუშტით 112 – 93 წ. წ. ერამდე.
- 175⁶ ზედაზენი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 71 – 75.
№ ს. საგურამო, იოანე ზედაზნელის მონასტერი. „ივერია“ 1888 № 14.
Рагоза А. Зедазенск. монаст. К 1862 № 68.
Б. К. Зедазнийский св. Иоанна монастырь К 1890, 119, 125.
Путеводитель. Тифлис и его окрестности. Тифл. 1925 გვ.
332 – 333.
Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектуры. 1935 გვ. 14.
- 176¹ მცხეთის ჯვრის მონასტერი. **Бакрадзе Д.** Кавказ... 61 – 62.
გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი (ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, II გვ. 22 – 66).
ამავე ავტორის, Die kleine Kirche des Heiligen Kreuzes von Mzchetha. Tifl. 1912.
ამავე ავტორის, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან, თბ. 1926 ა. მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი გვ. 89 – 93 ბ. მცხეთის ჯვარი გვ. 121 – 174.
Д. Гордеев, О Мцхетской Антиохии изв. КИАИ т. III.
№ ჯაჭვის წმ. ჯვრის მონასტერი “მოგზაური” 1901, № 1.
- 176² მარტყოფი, **Бакрадзе Д.** Кавказ... 98 – 99.

Иоселиани П. Марткопский монаст. в Грузии. ЗКВ 1845, 3, 4.
ЖМВД 9, 1845.

Марткопский монаст. К. 1883, 183.

ქუთათელაძე ა. სოფი მარტყოფი და ხელთ-უქმნელი ხვთაების ეკლესია. „კვალი“ 1897, № 31.

Берзенов Н. Гвтиэба или праздник Спаса В обители св. Антония Марто-мкопели (Марткопск) К. 1854 65.

176₃ ხორანთა **Иоселиани**, Города... 70. У

176₄ გიშო, **А.Хаханов**, Экспедиции... 30.

176₅ ქურმუხი, **А. Хаханов**, Экспедиции... 34 – 35.

გ. ფარადაშვილი, ქურმუხის წმ. გიორგობა საინგილოში. „ივერია“ 1892 № 193.

დ. ჯანაშვილი, ს. ალიბეგლო (ქურმუხის წმ. გიორგის ეკლესიის საკითხი) „ივერია“ 1895, № 181.

Джанашвили М. Курмухис сакдари, древн. храм близ Лагодех.
К 1884 კვ.

176₆. ფიფინეთი, **А Хаханов**, Экспедиции 35 – 36.

176₇ ემეფელევან, 1520 – 1574 წ.

177₁ ყარალაჯი, **Иоселиани**, Города... 49.

177₂ ხორნაბუჯი, **Иоселиани**, Города... 71.

177₃ ბოდბე, **Бакрадзе Д.** Каизказ... 40 – 41.

Пурцеладзе Д. Бодбътиский собор св. Нины К 1888 181.

Пурцеладзе Д. Историко-Арх. опис. Бодбийского собора св. Нины... Тифл. 1888.

А. С. Бодбийский монаст. СМОМПК.

А. Хаханов, Экспедиции... 20 – 26.

პრ. გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან. თბი 1926, გვ. 41.

Марсов А. Бодбийск. монаст. СП 1840, 237.

№ ბოდბის ტაძარი „კვალი“ 1895 № 4.

№ სოფ. ბოდბე (სიღნაღ. მაზრა) „ივერია“ 1894, № 15.

177₄ ხორსა, **Бакрадзе**, Кавказ... 156.

Хаханов, Экспедиции 26 – 28.

Х. Х. ტიბაანი (ხირსის მონასტრის ტაძრობა). „ივერია“ 1894, № 5.

177₅ სტეფანწმიდა, **Бакрадзе**, Кавказ... 137.

177₆ ვეჯინი, **Гордеев**, Краткий отчет, 9, 10, 20 – 22, 26.

ბ. ს. ვეჯინი („ღვთაების მონასტერი“) „ივერია“ 1895, № 112

ე. თაყაიშვილი, ალბომი. ტაბ. 76, 77.

177₇ ნეკრესი, **Иоселиани**, Города 57 – 58.

Гордеев, Краткий отчет... 8, 9, 10 – 14, 22 – 24.

გ. ჩუბინაშვილი. საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში ტფ. უნ. მოამბე, III, 107 – 126.

233

Бакрадзе, Кавказ... 112.

გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან..
თბ. 1926 წ. გვ. 37– 40.

ძამსაშვილი რ. კორესპონდენცია კახეთიდან. „ივერია“ 1879, №№ 2, 3.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит.
1935.

178₁ ვ ე ლ ი ს ც ი ხ ე, ნ. ველისციხელი სოფ. ველისციხე (ძველი ნაშთების
აღმოჩენა მუკუზნის მახლობლად) „ივერია“ 1895, № 53.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит.,
1935, стр. 15.

178₂ ჭ ე რ ე მ ი, იოსელიანი, Города, 73 – 74.

Бакрадзе, Кавказ... 64 – 67.

პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრება... გვ.
107 – 126.

პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართი ხელოვნ. ისტი გვ..
41 – 42.

ე. თაყაიშვილი, ალბომით ტაბ. 74.

Пурцеладзе Д. Старый город Черемы. К 1880, 324.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, არქეოლ. მოგზაურობა გარეკახეთში და ჭერემის
ხეობაში „სახალხო საქმე“ 1920 წ. №№ 945, 950, 951.

178₃ ა ხ ტ ა ლ ა, Меликов П, Ахтальск. грязев. Вулканы ЖРФХО
XXVIII 5.

Невмержицкий В. Сел. Ахтало и его мин. грязи И XVI 3.

Melikoff P. Schlmmn-vulkane von Achtala ZACH XIX H. I.

Ахтала, минеральн. грязи в с. Гурджаани, Сигнахск. уезд....
К. 1886 313.

178₄ გ რ ე მ ი, იოსელიანი, Города... 43 – 44.

Гордеев, Краткий отчет. 9, 19, 20, 24, 25.

А. Хаханов, Экспедиции... 2 – 4.

გულკეთილი, გრემის ნაშთები. „ივერია“ 1898, № 199.

178₅ შ უ ა მ თ ა, Бакрадзе, Кавказ... 167 – 168

Хаханашвили, Экспедиции... 4 – 7.

თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. 1, 265 – 272.

Эп. Кирион, Старая Шуамта, Дух. вестник 30 1901 г. №№ 6, 7.

გიორგი ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, ტფილისი, 1926. ძველი შუამთა, 46 – 50.

Гордеев, Краткий отчет., 9, 19, 20.

ინასარიძე ტ.წერილი თელავიდან (ძველი შუამთის მონასტერის ახლანდელი მდგომარეობა). „ივერია“ 1899, № 147.

მერკვილაძე ს. შუამთა. „ივერია“ 1900, № 139.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 29 – 30.

1786 თ ე ლ ა ვ ი, იოსელიანი, Города... 63 – 64.

234

Хаханашвили, Экспедиции... 2.

თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. წ. I 241 – 253.

ბ-ლი. ქ. თელავი. „ივერია“ 1904, № 22.

ი-ძე ტრ. „ძველი გალავნის“ ეკლესია თელავში. „ივერია“ 1900, № 98;

1787 თ მ ე ფ ე ა რ ჩ ი ლ იხ. ზემოთ არჩილ კახთა მეფე 1742.

1788 ი ყ ა ლ თ ო დ. Бакрадзе, Кавказ... 73.

А. Хаханов, Экспедиции... 8.

გ. ჩუბინაშვილი, საქ. საერო ხურ. მოძღ. რამდენიმე ნიმუში. უნ. მოამბე III, 107 – 126.

ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. I, 253 – 265.

ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 79в, ტაბ. 80ბ.

გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენ. თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. თბილ. 1926 გვ. 91 – 92.

1789 ა ლ ა ვ ე რ დ ი Бакрадзе, Кавказ... 22 – 23.

გ. ჩუბინაშვილი, სამი კათედრალი. კრებ. „არილი“ ტფ. 1925 გვ. 107 – 126.

А. Хаханов, Экспедиции... 8, 19.

ზ. ჩხიკვაძე, ალავერდის ტაძარი, „ივერია“ 1893, № 51.

ს. თარხანიშვილი, ალავერდობა. „ივერია“ 1903, № 123.

მათე, ს. ალავერდი. მოწ. ამბავი (ალავერდობა) : „ივერია“ 1900, № 203..

იოსელიანი П. Алавердский храм в Кахетии. КК 1846.

Иванович, Алавердский праздник НО 5396, 1899.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз.архитект. 19355 г.

Броссе ф. Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 29 – 31. архитект.

- 178¹⁰ კვეტერა, გ. **ჩუბინაშვილი**, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება. ტფ. უნ. მოამბე III 107 – 126.
 ე. **თაყაიშვილი**, ალბომი ტაბი 80ს.
- 178¹¹ ბახტრიონის ციხე. **ურბნელი ნ.** ზეზვა და ბახტრიონის ციხე-„ივერია“.
 ა. **ხახანაშვილი**, ბახტრიონის აღება. „ივერია“ 1888, № 220.
- 179¹ ლეკოს, იხ. ზემოთ გენეალოგიური შტო 5ს.
- 179² დავით ბატონიშვილი, ვახუშტით: ალექსანდრე I-ის ძის, დიმიტრის შვილი.
- 179³ შილდა, **შილდელი ე.** შილდა (არხეოლ. წერილი) „მოამბე“ 1895 № 4.
- 179⁴ ყვარელი, **Зедгинидзе Е.** Кварели. СМОМПК 17.
- 209¹ იხ. გენეალოგ. შტო 5ს.
- 213¹ იალბუზი, **Долгутин А.** Через Сванетию к Эльбрусу. СМОМПК 28.
Герасимов А. Сев. восточн. подножие Эльбруса. ИГК 1911, 2.
Давидович С. ВОСХОЖД. на Эльбрус. ИВ 1887 5.
Динник Н. Эльбрус, его отроги и ущелья И VI.
Радде Г. Восхожд. на. Эльбрус ИИРГО 1866 8.

235

- Э. Первое восхожд.** на Эльбрус (Г. А. Эммануэля в 1829 г.)
 НВ №9 7505 прил. (1897).
- Дубянский В.** Восхожд. на Эльбрус. И XIX 3.
- Дубянский В.** На восточн. вершине Эльбруса. И XXI 1.
- Дубянский В.** Эльбрус и Долина Бекеана ПВОЕ 23.
- Иванов Д.** Восхожд. на Эльбрус. ИИРГО 1884 5; КОВ 1884 47 – 49.
- Повицкий В.** В горах Кавказа. Три поездки в окрестп. Эльбруса летом 1896 г. и восхожд. на эту гору. ИИРГО 1903 2.
- Сысоев В.** Эльбрус. ИОЛИКО 2.
- Иванюков И. и Ковалевский М.** У подошвы Эльбруса. ПЕ 1886 1, 2.
- Н. С.** Эльбрус, Мингитау Кавказа К 1910 229, 232, 234. На Эльбрусе К. 1910 10.
- Аншелев И.** К Эльбрусу. ЗККГК 1910 1.
- Kupffer.** Voyage dans les environs du mont Elborouz dans le Caucase... en 1029. Rapport fait a' l'académie imp. des sciences de st. Pétersbourg 1830.

Dechy M. Ascension de l' Elbroys. ACAF 1884 II.

221₁ ს უ მ ბ ა ტ ბ ი ვ რ ი ტ ი ა ნ ი, სომეხთა სარდალი I ს. ქ. წ. იხ. ქ'ცა 32.

221₂ ყ ვ ა რ ყ ვ ა რ ე ა თ ა ბ ა გ ი +1498 წ.

222₁ ა წ ყ ვ ე რ ი, **Иоселиани**, Города... 30 – 31.

Бакрадзе, Кавказ... 36 – 37.

№, წერილი აწყურიდან (სამცხე-საათაბაგოს ყოფა-ცხოვრება) „ივე-
რია“ 1895, № 241.

П. Уварова, Христ. памяти. МАК т. IV გვ. 89.

222₂ წ ნ ი ს ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 149.

222₃ ა ხ ა ლ ც ი ხ ე, **Иоселиани**, Города... 28 – 30.

ალხაზიშვილი ილ. წერილი ახალციხიდან. ეთნოგრაფ. წერილი. „ივე-
რია“ 1897, № 84.

არავინ. ახალციხის ამბები. „ივერია“ 1901, № 127.

მესხი ვინმე. ახალციხე. „კრებული“ 1900, № 1.

შილდელი ე. ქ. ახალციხე და საფარის მონასტ., „ივერია“ 1894,
№№ 114, 116, 117, 122.

№, დაბა და სოფელი. ქ. ახალციხე. ეკლესია-მონასტრების აღწერი-
ლობა. „ივერია“ 1892, № 40.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК. Т. IV გვ. 75.

Переваленко В. Ахалцих. К. 1849 2

Иванов В. Гор. Ахалцих СМОМПК 7.

Переваленко В. Письмо из Ахалциха. ЗКВ 1848 16, 19.

Белоус И. Из Ахалциха. КВВ 1863 42.

236

223₁ ო ძ რ ა ხ ე, **Иоселиани**, Города 58.

Мест. Абас-Туман и его минер. воды. К 1864 90, 93, 99.

Ковалевский П. Абастуман. СПб 1898.

Эриксон Э. Абастумпское ущелье. ЕГ 1904 4.

Молчанов Е. Зекарский перевал. ЗККГК 1912 1.

223₂ უ დ ე, **მერაბიშვილი ვ.** ისტორ. და არხეოლ. აღწერა სოფ. უდისა,
ახალც. მაზრა. „კვალი“ 1897, №№ 38, 39.

223₃ ვ ა ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 223.

223₄ წ უ რ წ ყ უ მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 150.

П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 103.

223₅ ყ ვ ე ლ ი, **Такайшвили**, Арх. Эск., раз. и заметки вып. III. Над-
пись на столбе из крепости Квели.

223₆ ზ ა რ ზ მ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 70 – 71;

Такайшвили, Арх. эк... I. Зарзмский монастырь и его реставрация 1 – 81;

Гордеев, Отчет о поездке в Ахалцихский уезд 1917 г. росписи в Чуле, Сапаре и Зарзме; Известия Кавк. Арх. Ин-та I 1923 г.

С. Таранушенко, Предварительный отчет о поездке в Чуле, Сапару и Зарзму. Изв. Кавк. Арх. Ин-та, I.

კაკაბაძე ს. ზარზმის მხატვრობის ისტორიული პირების ვინაობის შესახებ. საისტორიო მოამბე 1925 I გვ. 239 – 242.

ვ. ხუდადოვი. ზარზმის მონასტერი, მისი განახლების გამო. „ივერია“ 1902, № 146.

П.Уварова, Христ. памятн. МАК. т. IV, გვ. 48.

Сланцев, О реставрации древне-груз. храма в местечке Зарзма. Труды всероссийск. с'езда художников, 1911 – 1912 г.

Мацулевич Л. О росписи в церкви в сел. Зарзма. Труды всеросс. с'езда художников 1911 – 1912 г.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931. გვ. 22 – 23.

Гордеев Д. Из эпиграфич. материал. Зарзмы. Ист. Вести. Тифл. 1925 № 1, გვ. 107 – 112.

223₇ ს ა გ ა რ ა, **Бакрадзе**, Кавказ... 133 – 134.

Такайшвили, Арх. экск. раз. и заметки вып. I, 81 – 104 Сафарский монастырь.

Гордеев, იბ. ზარზმა.

С. Таранушенко, იბ. ზარზმა.

Материалы по Арх. Кавк. IV, **Уварова, Христ. памятн..** გვ. 77.

ახალციხელი გ. წერილი ახალციხიდან (საფარის მონასტერი წინააღმდეგადაა). „ივერია“ 1899. № 185.

შილდელი ე. ქ. ახალციხე და, საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, №№ 114, 116, 117, 122.

№ საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, № 39.

№ საფარის მონასტერი. „კვალი“ 1894, № 18.

კალისტრატე. საისტორიო მასალა (საფარა 1269—1308) „ივერია!“ 1891 №№ 231, 239, 246, 247.

Кипиани Л. Сафарский монастырь. НО 6176, 1902.

Толмачевская Н. Фрески древней Груз. Тифл. 1931 გვ. 24 – 26.

- 223₈ თ მო გ ვ ი, **Иоселиани**, Города... 64—65.
- 223₉ ა ს კ ი ნ ძ ა **МАК** т. XII გვ. 14 – 15.
- 223₁₀ შ ო რ ა კ ა ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 67.
- 223₁₁ დ ა დ ე შ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 59.
- 224₁ ხერთვისი, **როსტომშვილი ივ.** Ахалкалакский уезд в Археологическом отношении. СМОМПК XXV, 114 – 117.
МАК т. XII, გვ. 22.
- 224₂ ქ ა რ ზ ა მ ე თ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 79.
МАК т. XII, გვ. 16 – 17.
- 224₃ ვარძია **Бакрадზე**, Кавказ... 46.
ფ – ვა. ა. ვარძიაში გამგზავრება „ამირანი“ 1908, № 117.
ილ. ალხაზიშვილი. ვარძია ინგრევა. „ივერია“ 1897, № 46.
ი. კერესელიძე. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1869, № 5.
თ. მაჭავარიანი. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1863, № 10.
ა. ფრონელი. ვარძია „ივერია“ 1904 №№ 134, 141, 145, 150, 159.
№, ვარძიის მონასტერი. „დროება“ 1866, №№ 36, 37.
№ ვარძიის მონასტერი მესხეთში. „მოგზაური“ 1901, №№ 6, 7.
Джанашвили М. Вардзийский монаст. НК 1909 6.
Лихачев Н. Поездка К водному бассейну подземн. замка Вардзия ИКОЛЕАК 1.
Кипшидзе Д. О росписи большого храмового пещерн. сооружения Вардзнии. Изв. Кавк. Истор. арх. инс-та т. III Тифл. 1925, стр. 87 – 96. Изд. под редак. **Д. Гордеева.**
Богомолец. Вардзийский монаст. НО 2838 1891.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ტოპონიმიკური შტუდიები. „ხუნანისა“ და „ვარძიის“ ეტიმოლოგიისათვის. („მარქსისტ. ენათმეცნიერებისათვის“) ტფლ. 1934, გვ. 160 – 164.
- 224₄ ძ ა მ ე ფ ე გ ი ო რ შ ი 1156 – 1184 წ.
- 224₅ ო ა მ ე ფ ე კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე 1407 – 1411 წ.
- 224₆ გ ო კ ი ა **Иоселиани**, Города... 41.
Ростомашвили, op. cit. 53 – 54.
- 224₇ ვ ა რ წ ა ხ ი **Ростомашвили**, op Cit. 59.
- 224₈ წ ყ ა რ ო ს თ ა ვ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 149.
МАК ტ. XII გვ. 45 – 50.
- 224₉ წ უ ნ დ ა ა ნ უ წ უ ნ ა **Иоселиани**, Города... 72.
Ростомашвили, op Cit. 124 – 130.
Бакрадზე, Кавказ... 150.

- 224₁₀ კუმურდო **Бакрадзе**, Кавказ...85.
Ростомашвили, op. cit. 79 – 92.
Такайшвили Е. „Mat. по археол. Кавказа,“ в. XII, 1909, გვ. 35 – 44.
 №, სოფ. კუმურდო და მისი დიდებული ნაშთი. „მოგზაური“ 1901, № 2.
 №, კუმურდოს ტაძარი. „მოგზაური“ 190, № 2.
 МАК, ტ. XII, გვ. 35 – 44.
Переваленко В. Из письма к редактору „Кавказа“ развалины церквей в Гумурдо) К 1850 96.
- 224₁₁ ბარალეთი **Иоселнани**, Города... 34.
Ростомашвили, op. cit. 40 – 41.
 №, სოფ. ბარალეთი. „მოგზაური“ 1901, № 1.
- 225₁ სასალქალაქი **Иоселнани**, Города... 25 – 26.
Ростомашвили, Op. cif., 35 – 33.
 წ – ძე ი. ახალქალაქის მზრა. „ივერია“ 1889, № 187.
 МАК ტ. XII, გვ. 22 – 26.
Переваленко В. Достопамятности В окресн. Ахалкалак. ЗКВ 1853 50.
Переваленко В. Письмо из Ахалкалака ЗКВ 1852 20.
Зелинский С. Ахалкалаки. ТЛИ 16, 1900.
- 225₂ ამირანის გორა **Ростомашვილი**, op cit. 31 – 35.
- 225₃ სადამო, **Ростомашვილი**, Op. cit. 94 – 97.
კობონაშვილი ვ. მგზავრის დღიურიდან (სოფ. სადამო და იქაური ძველი ეკლესიები. სადამოს ტბა) „ლივერი“ 1895, № 172.
- 225₄ ფანავრა **Ростомашვილი**, op. cit. 54 – 59.
Гульельми М. Оз. Тапараван. Вести. рыбпром. 1890 7, 8.
Горбачев К. Поездка на озера Тапараван и Тумангельское. К. 1887 301.
- 225₅ გასადინარი – ფოკა, **Ростомашვილი**, op. cit. 107 – 112.
- 225₆ საქალაქევი (ერუშეთი) **Бакрадზე**, Кавказ... 110.
- 225₇ არტანი **Иоселнани**, Города... 21.
Бакрадზე, Кавказ... 31.
 МАК, ტ. XII, გვ. 76 – 78.
- 225₈ კოლა. **Иоселиანი**, Города... 50.
 და დეშო (დორთქილისა) **Бакрадზე**, Кавказ... 59.
ე. თაყაიშვილი... ალბომი. ტაბ. 23с.

226₁ ჭ ო რ ო ბ ი **Юрченко П.** Заметки о поездке по ущельям рр. Чорох-су до Артвина и Мургули-су до нижн. Куры в Батумск. обл. К 1881 192, 194, 195, 206.

Monrier J. Batoum et le bassiu du Tchouk Paris 1887.

Лисовский В. Чорохский край. Тифл. 1887. изд. ОГШШКВО.

239

Заезжий, В области р. Чороха. К 1894 322, 324.

226₂ ქ ე დ ა, ზ ი ჭ ი ჭ ი ნ ა ბ ე, ქ ე დ ა (გეოგრ. მიმოხილვა) „ივერია“ 189.?. №2 193..

226₃ ა ნ წ ა – **Бакрадзе**, Кавказ... 28 – 29.

Март Н. Георг. Мерчул-Житие св. Григ. Хандзтийского, текст с дневником поездки в Шавшию и Клирджию. (Тексты и разыск. по армяно-груз. филолог. т. VII) გვ. 93 – 95.

226₄ ო ჰ ო ბ ა **Бакрадзе**, Кавказ... 118 – 119.

Г. Казбек, Три месяца и Турецкой Грузии, 76 – 79.

Павлинов, Христ. памятн. МАК ტ. III, გვ. 63 – 65.

Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 157 – 167.

226₅ გ უ რ გ ე ნ ა შ ო ტ ი ს ძ ე, – ეს შეცთომდა.. უნდა იყოს გუარამ აშოტის ძე, მამფალი (+882.) იხ. ვახუშტი, საქ. ისტორია დ. ბაქრაძის რედაქციით გვ. 122, შენ.

226₆ სათლე **Иоселиани**, Города... 62.

226₇ ტ ბ ე თ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 143 – 144.

Г. Казбек, Три месяца и Турец. Груз. გვ. 52 – 55.

Павлинов, Христ. памяти. МАК, ტ. III გვ. 71 – 75.

Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 10 – 27.

226₈ ა შ ო ტ კ უ ხ ი, ერისთავთ-ერისთავი 891 – 918 წ.

227₁ ა რ თ ვ ა ნ ი **Иоселиани**, Городка... 22.

მგზავრი, ქ. ართვინი (ართვინის მოკლე აღწერა) „ივერია“ 1889,, № 148.

ზ. ჭიჭინაძე, ართვინის (კლარჯეთამდის) გათათრება. „ივერია“ 1895, № 160.

Г. Казбек, Три месяца в Турецкой Грузии გვ. 86 – 92, Тифл. 1875.

Мачавариани К. Гор. Артвин СМОМПК 22.

Прянишников В. Поездка в Артвии БПРТ.

Бакрадзе Д. Об археол. поездке, соверш. в 1879 г. в чорох.

Бас., и Битум, Артвин п Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.

Шавров Н. Поездка в Артвин. ЕГ 1909 3.

- Гора А. В артвииском округе (этнограф. свод) ПО 1889.
- Вейденбаум Е. От Батуми до Артвина. К 1879 6 – 10.
- 227₂ ო მ ბ ა ბ ო **Бакрадзе**, Кавказ... 74 – 75.
- Меликсет-Беков Л.** Местечко Ишхаи, Эрзерумск. вилайета. Тифл. лист. 1915, № 107.
- 227₃ ა რ ტ ა ნ უ ჯ ო **Иоселиани**, Города... 22 – 23.
- Г. **Казбек**, Три месяца в Турецк. Грузии. გვ. 74 – 92.
- П. **Уварова**, Христ. памятн. МАК, ტ. 1V, გვ. 36.
- Бакрадзе Д.** Кавказ... 31.
- Бакрадзе Д.** Об арх. Поездке, соверш. в 1879 г. в чорох. Бас., в Батум, Артвин и Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.
- 240
- Март Н. Г.** Мерчул... გვ. 95 – 99, 108 – 110.
- 227_{3a} კ ა ლ მ ა ს ო, **თაყაიშვილი**, ალბომი ტაბ. 15 – 19.
- 227₄ ფ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ო, **თაყაიშვილი**, ქართ. ხუროთმოძღვრების ალბომი ტაბ. 25 წ.; ტაბ. 29 ვ.
- 227₅ ბ ა ნ ა **Бакрадзе**, Кавказ... 38.
- თაყაიშვილი**, ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი, ტაბ. 26 ა, ვ. МАК, ტ. XII, გვ. 88 – 117.
- 227₆ ო ლ თ ი ს ო **Иоселиани**, Города... 59 – 60.
- თაყაიშვილი**, ...ალბომი, ტაბ. 28 ვ.; ტაბ. 31 ბ. ს.
- ბ – ძე მ. ოლთი (არქეოლოგ. ცნობები) „ივერია“ 1888, № 197.
- 227₇ ჰარხალი – ტაოსკარი **Бакрадзе**, Кавказ... 119 – 120.
- თაყაიშვილი**, ...ალბომი, ტაბ. 12, 13, 14; 28ა.
- Г. **Казбек**, „Три месяца в Турец. Груз.“ გვ. 119 – 124.
- პ. **უმიკაშვილი**, ტაოს კარი. ოსმალის საქართველო. „ივერია“ 1877 №№ 13, 15, 18, 20, 21, 23.
- 228₁ ბ ა ს ი ა ნ ო (ჰასან-ყალა), **Иоселиани**, Города, 34.
- 228₂ ხ ა ხ უ ლ ო **Бакрадзе**, Кавказ... 155.
- 228₃ და ვ ი თ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ო, +1001.
- 228₄ ბ ა გ რ ა ტ მ ე ფ ე 980 –1014 წ.
- 228₅ მ ზ მ ე ფ ე და ვ ი თ 876 – 881 წ.
- 229₁ ბ ა ი ბ უ რ დ ო **Иоселиани**, Города... 38.
- 229₂ ხ ო ფ ჯ ა **Иоселиани**, Города... 70.
- Г. **Казбек**, Три месяца в Турец. Грузии. გვ. 99 – 103.
- 229₃ რ ი ზ ა **Иоселнани**, Города 61 – 62.
- 253₁ ე გ რ ო ს ი ო ბ. გენეოლოგიური შტო 5.

- 254₁ რ ი ბ ი **Маркович В.** О поездке к истокам Ардона н Риона-ТБСИУУ II, 1.
Маркович В. В верховьях Арлона н Риона. ЗИРГООГ XXXVIII з.
- 254₂ ც ა გ ე რ ი **Бакрадზე**, Кавказ... 160 – 161.
- 255₁ ხ ო ნ ი **Иоселиანი**, Города... 70 – 71.
Бакрадზე, Кавказ... 156 – 158
თაყაიშვილი, არქეო მოგზაურობიდან სამეგრელოში. „ძველი საქართველო, III, გვ. 270 – 302.
Переваленко В. Хонн. ЗКВ 1852, 42.
Кондаков, Описание... გვ. 63 – 65.
Д. Гордеев, Матер. к обследованию хонских древностей. Ист. вестн. Тифл. 1924 г. №№ 1, 2.
ე. თაყაიშვილი, არქეოლ. ექსკ. და შენიშვნ. წ. II, თბ. 1914.
Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии. Тифл. გვ. 36 – 37.
Гордеев Д. Предварительное описание росписи Хонской Георгиевской базилики. საისტორიო მოამბე, II, ტფუ 1924, გვ. 221 – 228.

241

- 255₂ ა მ ა ლ ე ბ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, **Бакрадზე**, Кавказ... 24
- 255₃ ვ ა რ ც ი ხ ე, Иоаннесянц С. Вард-ციხე К. 1963 18.
- 255₄ ბ ა ლ დ ა დ ი. **თორნიკე** ბაღდადი. ბაღდადის და ახლო-მახლო სოფლების აღწერილობა. „ივერია“, 1902, № 210.
- 255₅ მოწამეთა, Кавказ... 103 – 104.
Кондаков, Описание памятников древности, СПб 1890; Монастырь Моцаматы близ Кутаиси 55 – 57.
ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო, „ივერია“ 1903, № 196.
Хелидзе Г. Моцаметск. монаст. и праздник. Кутаис 1861.
Перевалко В. Поездка в Моцамети К 1850 75.
Моцамета, НО 1665 (1888).
Моцаметск. монаст. и праздник 2 окт. К 1855 82.
Гамбашидзе Д. Св. великомучен. Давид и Константин и Моцаметск. менаст... Кутаис 1888.
- 255₆ და ვ ი თ და კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე – არგვეთის მთავრები VIII ს.
- 256₁ გ ე ლ ა თ ი, **Бакрадზე**, Кавказ... 50 – 52.
Кондаков, Описание памятников древности 1 – 54.
კ – ძე ს. გელათის მონასტერი. „ივერია“ 1904, № 174.

გ. წერეთელი, გელათის, მონასტერი (საყმაწ. სამეცნიერო წერილი)
„ჯეჯილი“ 1890, №№ 5, 6.

გ. წერეთელი, როგორ აშენდა გელათი. „კვალი“ 1894, № 9, 12, 13.

Г. Церетели, Полн. собрание надписей на стенах и камнях и
Приписок к рукописям Гелатск. монастыря. ДВ I 2.

Переваленко В. Гелат. К 1850 86.

Иоселиани П. Гелатский монаст. КК 1853.

Х. Гелатский монаст. К 1881 167.

Надпись на железн. воротах в Гелати. БЧ 15 1836.

Описание гелатск. монаст. КК 1853.

Гамбашидзе Д. Гаелатский монаст. Кутаис 1888.

Гелати НО 1888, № 1658.

Броссе М. О железн. воротах, хранящ. В Гелатск. Монаст. К
1847 16.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузин. Тиф. გვ. 30 – 31.

256₂ ბ ა გ რ ა ტ, ი მ ე რ თ ა მ ე ფ ე 1510 – 1548 წ... გელათის საეპისკოპოსოდ
გამოცხადება იყო 1519 წელს.

256₃ ჩ ხ ა რ ი. **Иоселиани**, Города... 74.

256₄ ლ ე ვ ა ნ დ ა დ ი ა ნ ი, სამეგრელოს მთავარი 1611 – 1657.

256₅ ჩ ი ხ ო რ ი **Иоселиани**, Города... 73.

257₂ შ ო რ ა კ ა ნ ი **Иоселиани**, Города... 74—76.

257₁ გ ი ო რ გ ი ა ბ ა შ ი ძ ე, იმერეთის გამგე 1701 – 1707 წ.

242

257₃ ზ უ რ ა ბ ა ბ ა შ ი ძ ე, იმერეთის ერთერთი წარჩინებულთაგანი XVIII ს-ის
დასაწყისში.

257₄ ვ ა რ ძ ი ა (იმერეთში), **Бакрадзе**, Кавказ... 46.

267₅ კ ა ც ხ ი, Бакрадзе, Кавказ.... 80.

Кондаков, Опись памятников... 140 – 144.

Церетели Г. Археологическне экскурсии по Квирильскому
ущелью МАК VII, 82 – 92.

მ. ჯანაშვილი, ჩემი შენიშვნები (კაცხის მონასტერზე) „საქართველო“
1908, № 3.

გ. წერეთელი, კაცხის სვეტი, „კვალი“ 1895, № 40.

Иоселиани П. Кацхский храм в Имеретии, ЗКВ 1845 16.

Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке дренне-груз. архит.
Тиф. 1935.

- 257⁶ მ ღ ვ ი მ ე **Бакрадზე**, Кавказ... 99 – 100.
Н. Кондаков, Описание... 145 – 148.
Г. Церетели, Арх. ЭКСК... 92 – 100.
Гордеев, საქართ. მუზ. მოამბე, წიგნი III, 1927 Мгвимская рез-
 ная дверь, 195 – 239.
წერეთელი გ. ღვიძის მონასტრის სამლოცველო „კვალი“ 1895,
 № 40.
წერეთელი ს. მღვიმევის მონასტერი „ივერია“ 1894, № 191.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931 г.
Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект.
 Тифл. 1935.
- 257⁷ კ ა ხ ა ბ ე რ, რაჭის ერისთავი XIII ს. (?)
- 258¹ ს ა ზ ხ ე რ ე, **Дункель-Веллинг Н.** Местечко Сачхери. К 1854 66.
გ. წერეთელი, საზხერის ციხე „მოდი-ნახე“. „კვალი“ 1893 № 3.
Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект.
 1935.
- 258² ს ა ვ ა ნ ე **Бакрадზე**, Кавказ... 125.
Н. Кондаков, Опись памятников. 149 – 451.
Г. Церетели, Арх. ЭКСК., 101 – 106
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии 1931. გვ. 15.
Г. Чубинашвили, Путевол. к выст. древне-груз. архитект.
 1935.
- 258³ გ ე გ უ თ ი, **ს. კაკაბაძე**. გეგუთის ეპიგრაფ. მასალები. საისტ. კრებ.
 1928 წ. № 3.
Fr. Dubois de Montpereux – Voyage autour du Caucase ets. t. II
 p. 200 – 210.
M. Brosset Mém. de l' Acad. de st. – Ptsb VI-e série t. IV.
- 258⁴ ნ ზ მ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი 1014 – 1027 წ.
- 258⁵ ქ უ თ ა ი ს ი **Иоселиани**, Города... 51 – 52.

ივანიკე, ქუთაისის ციხე. „დილა“ 1900, № 19.

№ ქუთაისის სემენარია და ქუთაისის ციხის ნანგრევები. „კვალი“ 1894,
 № 39.

Окольничий Н. Воспоминания о Кутаисе. РВ 1857 3,4.

Кутаис в настоящее время. К. 1860 54,55.

258⁶ ნ ვ მ ე ფ ე ბ ა გ რ ა ტ, 980 – 1014 წ.

258⁷ ბ ა გ რ ა ტ ი ს ტ ა მ ა რ ი, **Бакрадზე**, Кавказ... 85 – 86.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში,
არილი 107 – 126.

ლიხთ-ამერი. ბაგრატის ტაძრის აღდგენა. „ივერია“ 1888 № 237.

მასხულია ვ., ქუთაისის ძველი ტაძრის ნანგრევი. „კვალი“ 1895,
№ 39.

მგზავრი, ბაგრატის ტაძრის ნანგრევებთან. „ივერია“ 1903, № 153.

პოლი. ბაგრატის შესანიშნავი ნაშთი ქუთაისში მეტი აღარ არის.
„ცნობ. ფურც.“ 1899, № 914.

ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო.
„ივერია“ 1903, № 198.

ძველის მოყვარული. კიდევ ქუთაისის ტაძრის რესტავრაციის გამო.
„ივერია“, 1903, № 193.

№, ქუთაისის ტაძრის რესტავრაცია. „ივერია“ 1903, № 169.

Павлинов, ბოთ პაშკთნ. МАК, ტი III. გვ. 30—45.

Силован, Развалины Баградова храма в Кутаисе НО 5852, 1901.

Стоянов А. Развалины Кутаисск. собора пред Тифлисск. археол. с'ездом. К 1880 66.

ს. გორგაძე, ბაგრატის ტაძართ თბ. 1911წ.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. арх. 1935.

258⁸ ც ი ხ ე ტ ო ლ ა, **გ. ბოჭორიძე**, რაჭის ისტორიული ძეგლები საქ. მუზეუმის მოამბე VII, 1933 წ. გვ 204 – 205.

258⁹ ბ ა რ ე უ ლ ი, **გ. ბოჭორიძე**, რაჭის ისტ. ძეგლები. საქ. მუზ-ის მოამბე VII გვ. 207 – 208.

258¹⁰ ნ ა კ ვ ა, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე V, 1930 წ. გვ. 180.

258¹¹ ს ა დ მ ე ლ ი, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე VII, გვ. 216.

258¹² ს ა კ ე ც ე, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე. VII, გვ. 211.

258¹³ კ რ ი ხ ი, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქა მუზ-ის მოამბ. VII, გვ. 233 – 240.

258¹⁴ ა მ ბ რ ო ლ ა უ რ ი, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქა მუზ. მ. VII, გვ. 216 – 220.

258¹⁵ ხ ო ტ ე ვ ი, **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 220 – 223.

ქიტესაძე. ს. ხოტევი. „ივერია“ 1895, № 119.

258¹⁶ ნ ი კ ო ლ ა წ მ ი დ ა (ნ ი კ ო რ წ მ ი დ ა), **გ. ბოჭორიძე**, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბ. V, გვ. 197 – 272.

Бакрадзе Д. Кавказ... 113 – 114.

Кондаков, Описание... გვ. 58 – 62.

П. Уварова, Христ. Пам. МАК ტ. IV, გვ. 127.

J. Bultrusaitis, Etudes sur l'art médicval en Géorgie et en Arménie, Paris 1929.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке к древне-груз. арх. 1935.

259₁ ს ხ ო ვ ი (ს ხ ვ ა ვ ა) გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289 – 292.

П. Уварова, Христ. пам. МАК. ტ. IV, გვ. 125.

259₂ კ ვ ა რ ა ს ც ი ხ ე, გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289.

259₃ ხ ო ფ შ ი, გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 242 – 243.

259₄ წ ე ს ი, გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მ. მ. VII, გვ. 243 – 252.

П. Уварова, Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 120.

259₅ მ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ი **Бакрадზე Д.** Кавказ... 104.

ქართველი ოსებში. მრავალძალის ეკლესია რაჭაში „ივერია“ 1894, № 42, 43.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, IV, გვ. 122.

259₆ ს ო რ ი გ. ბოჭორიძე ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, 314 – 330.

Бакрадზე Д. Кавказ... 135.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 117.

Миндели Н. Сел. Сори. СМОМПК 19.

259₇ შ ქ მ ე რ ი. გ ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მ. მ. VIII, 329 – 330.

259₈ ო ნ ი, **Иоселиани П.** Город... გვ. 117.

უხიბერიონელი. დაბა ონი. „სასოფლო გაზეთი“ 1868 წ. № 15.

259₉ უ წ ე რ ა. **Бакрадზე Д.** Кавказ... 52 – 53.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 107.

259₁₀ გ ო ლ ა. **Бакрадზე Д.** Кавказ... 52 – 53.

ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“ 1902, № 177.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ 108.

259₁₁ ჭ ი ო რ ა. ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“, 1902, № 177.

260₁ ღ ე ბ ი **ვაშაკიძე ე.** რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი „ივერია“ 1902, № 177.

ლობჯანიძე ოქრ. ს. ღები (რაჭა) „ივერია“ 1901, № 65.

Бакрадზე Д. Кавказ... 52 – 53.

П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 109.

Кереселидзе Д. Гебское сельск. общество. СМОМПК 22.

260₂ კ ა ხ ა ბ ე რ ი ს ა მ ო წ ყ ვ ე ტ ა ი ე ო XIII ს-ში, დავით ნარინის მიერ.

260₃ ბ ა გ რ ა ტ ი მ ე რ თ ა მ ე ფ ე მ (1510 – 1548 წ.) რაჭა საერისთოდ მისცა

შომიტა ჩხეიძეს.

261₁ ე გ რ ო ს იხილე გენეოლოგია ქართლოსიანთა 56.

261₂ გ ა ნ ძ ა ე. **თაყაიშვილი**, არქეოლოგიურ მოგზაურობიდან სამეგრელოში,

245

ძვ. საქართველო III, გვ. 38 – 39.

თ. კანდელაკი – სოფელი ბანძა. „სასოფლო გაზეთი“ 1872 წ. № 20.

261₃ ჭ ყ ო ნ დ ი დ ი ექ. **თაყაიშვილი**, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძვ. საქ-ლო.
ტომი III, გვ. 39 – 128.

Бакрадзе, Кавказ... 96 – 97;

Н. Кондаков. Описание памятников... 66 – 79;

ჭ – ძე პ. სოფელი მარტვილი, „ივერია“ 1900 წ. 250.

დუტუ მეგრელი, მარტვილის საეკლესიო ნივთების გადატანა რუსეთ-ში, „ივერის“ 1903 წ. № 42.

Павлиноз, Христ. памят. МАК III, 46 – 57.

Кавказ. арх. летопись, გვ. 76 – 80.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. გვ. 33 – 34.

Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. арх.
1935 г.

Гордеев Д. К стилистической характеристике Мартвильской росписи. (Наукові записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1927) გვ. 357 – 364.

261₄ ზ მ ე ფ ე გ ი ო რ გ ი აფხაზთა. X ს.

261₅ ბ ა გ რ ა ტ, მ ე ფ ე ა ფ ხ ა ზ თ ა 1027 – 1072 წ.

262₁ ს ე ნ ა კ ი **Бакрадзе**, Кавказ... 135.

262₂ ნ ა ქ ა ლ ა ქ ე ვ ი, **Иоселиани**, Города... 55 – 57.

ნაქალაქეველი ნიკო, დაბა და სოფელი ნაქალაქევი, ივერია 1892
№ 212.

ქორდანია თედო, ციხე ქუჯისა ანუ ციხე გოჯი, ივერია 1900,
№ 192, 193.

Бакрадзе, Кавказ... 110 – 111.

Кавказ. арх. летопись გვ. 76.

262₃ ფ ო თ ი **Иоселиани**, Города... 68 – 69.

– **ია დ.** ეხლანდელი ფოთი და პირველი მაისი, „ივერია“ 1889 წ.

Н. Город Потти. К. 1886 203, 206, 216, 218, 220, 233, 235, 241.

262₄ ხ ო ფ ი **თაყაიშვილი**, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძველი საქართ. № 3,
131 – 163.

Д. Бакрадзе, Кавказ... 158.

Н. Кондаков. Опись... 80 – 92.

Дункель-Веллинг Н. Хопийск. монаст. в Мингрелии. К 1853 44.

Кавказск. арх. летопись. გვ. 73 – 76.

Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии Тифл. გვ. 37 – 39.

262⁵ მ ა ო ს ო = ც ა ო შ ო თაყაიშვილი, op cit. 163 – 193.

Кондаков, Опись... 91 – 95.

Бакрадзе, Кавказ... 161 – 162.

Кавказск. арх. летопись, გვ. 72.

262⁶ ზ უ გ დ ო დ ო, თაყაიშვილი op. cit. 193 – 199.

246

Бакрадзе, Кавказ... 72.

Такайшвили Е. Церкви и церковн. древности Мегрелии. Изв.

Кавк. ист. арх. инст-та т. II, 1927 გვ. 69 – 75.

Кавказская арх. летопись. გვ. 69 – 72.

262⁷ ქ ე ლ ე ნ ჯ ო ბ ო = წ ა ლ ე ნ ჯ ო ბ ა, თაყაიშვილი op. cit, 209 – 238.

Гвасалия А. Сел. Цаленджиха СМОМПК 19.

Толмачевская Н. Фрески Древней Грузии. Тифл. 1931 გვ. 19,
20; 34 – 35.

Г. Чубинишвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитек.
1935.

262⁸ ო ლ ო რ ო, Бакрадзе, Кавказ... 73 – 74.

ს ა ს ო, ილორის წმ. გიორგის ხატი, „ივერია“ 1889 წ. № 144.

Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 17 – 25.

262⁹ ე გ რ ო = ბ ე დ ო ა, Иоселиани, Города... 34 – 35.

Бакрадзе, Кавказ... 39.

აბ, აფხაზეთ-სამურზაყანო (ბედიის ტაძრის აღწერილობა და მისი
მდგომარეობა) ივერია 1894, № 52.

Павлинов, Христианские памят., МАК, III, 26 – 29.

Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. გვ. 8.

Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абхазск. Научи. общ., в.

I Сухум 1925 г. გვ. 166, 167.

262¹⁰ ნ დ მ ე ფ ე ბ ა გ რ ა ტ – 980 – 1014 წ.

262¹¹ მ ო ქ ე ო Бакрадзе, Кавказ... 102 – 103.

Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 14 – 16.

ქორდანია თედო მოქვის ეკლესიის ომოფორი ისტორიული წარწერე-
ბით. „ივერია“, 1902 წ. № 92.

XX, მოქვენს ტაძარი, „კვალი“ 1893 წ., № 16.

ესომ, საისტორიო და საზიზლოგრაფიო წერილები, „ივერია“, 1889 წ.

№№ 223, 224.

262¹² დ რ ა ნ დ ა, **Павлинов**, Крист. памят. МАК, III, 8 – 13;

Бакрадзе, Кавказ... 65 – 66.

კალისტრატე, დრანდის მონასტერი, „ივერია“ 1900, № 137.

№, დრანდის ტაძარი, კვალი, 1893, № 13.

Древний генуэзск. храм В Драндах, IЗ Абхазии. ЖЧВВУЗ № 232,

1846 г.

262¹³ ც ხ ო მ ი **Иоселиани**, Города... 73.

№, მგზავრის შენიშვნები... „ივერია“ 1881, №11;

№, სობუმი, „ივერია“, 1889, № 9.

Прудков Е. Из Сухума. К 1870 82, 96, 97, 106.

Описание Сухума, К 1873 6.

Сослани Д. Сухум. НО № 1675 1888 г.

247

Борисов Н. Сухум. К 1873 141.

Город Сухум – Диоскурия. Зап. Крымск. Горн. клуба 1899 1.

263¹ ა ბ ა ვ ო გ ო ა **Иоселиани**, Города, 12 – 13.

Бакрадзе, Кавказ... 25.

Латышев В. К истории христианства на Кавказе, Греч. надписи из Ново-Афонск. монаст., СПб 1911.

Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абхазск. Научн. Об-ва, в. I Сухум 1925. გვ. 144-147.

Башкиров А. Археолог. изыскания В Абхазии летом 1925 г.

Изв. Абхаз. Научн. об-ва в. IV 1926. Сухум. გვ. 52 – 59.

263² ზ უ ფ უ, **Иоселиани**, Города... 47 – 48.

263³ ბ ო ჭ ვ ო ბ ტ ა, **Бакрадзе**, Кавказ...121.

Мурзакевич Н. Древнейший Пицундский православный храм на восточном берегу Черного моря ЗИООИД, X.

Ч – ов, Пицундский храм Абхазии К. 1885 № 216; – Пицундский успения пр. богородицы монастырь на восточном берегу Черного моря, Одесса 1870.

Л. Меликсет-Беков. Древнейшая Пицунда у Понта Евксинского. Зап. Одесск. об-ва истор. и древностей, т. XXXII Одесса 1914.

Нинолаев П. Забытая гавань на черноморск. побережья (Пи—

ყუნდა) К 1912 204.

Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абх. научн. об-ва, в. I
1925 г. Сухум. გვ. 138 –141.

Башкиров А. Арх. изыск. В Абхазии летом 1925 г. Изв. Абх.
науч. об-ва 1920 г. в. IV, გვ. 23 – 41.

Толмачевская Н. Фрески древн. Груз. 1931 გვ. 31 – 32.

263⁴ ი უ ს ტ ი ნ ი ა ნ ე კ ე ი ს ა რ ი, რომის იმპერატორი 527 – 565 წ.

264¹ ბ მ ე ფ ე ს ა უ რ მ ა გ, ვახუშტით 237 – 162 წ. ჩვ. ერამდე.

265¹ ჯ უ მ ა თ ი, **Бакрадзе**, Кавказ. 62 – 64.

Кондаков, Описание... 102—110.

Бакрадзе, Арх. путешествия по Гурии и Адчаре, 257.

265² ს უ რ ე ბ ი, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 226 – 227.

265³ ბ ა ი ლ ე თ ი, **თაყაიშვილი**, არქ. მოგზაურობანი წ. I 30 – 31.

Такайшвили, Арх. экск. разыск. и заметки, вып. III, 23.

Бакрадзе, Арх. пут. по Гур. и Адчаре 269, 308.

265⁴ გ უ რ ი ა ნ თ ა. **თაყაიშვილი** არქ. მოგზ. I 31 – 34;

Такайшვილი, Арх. экск. разыск. и зам, вып. III, стр 28.

265⁵ ა ს კ ა ნ ა, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 153, 207 –
209.

კ – ძე ვ. თ. ასკანის ციხის ამბავი, წერილი გურიიდან, 1889 წ., № 35;

265⁶ შ ე მ თ ე მ ე დ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 163 – 165;

248

Кондаков, Описание... 111 – 133.

თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. I, 37 – 41.

Такайшвили, Арх. экск., вып. III, 31.

Бакрадзе, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 114 – 137.

265⁷ ოზურგეთი, **Бакрадзе**, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 10 – 41.

Озургеты. К 1870 15.

265⁸ ლ ე ხ ე უ რ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 91.

Кондаков, Описание... 134 – 139.

Такайшვილი, Арх. ЭКСК... 17.

თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. I, 26 – 28.

Бакрадзе, Арх. пут. по Гурии... 101, 107 – 113.

265⁹ ბ ი ბ ო **Бакрадзе**, Кавказ... 155 – 156

ბიბოვე Арх. пут. по Гурии и Адчаре, стр. 16, 72, 90 – 92.

265¹⁰ ა ჭ ი, **Бакрадзе**, Кавказ... 21.

ბიბოვე, Арх. пут. по Гурии... 101, 104.

- Такайшвили**, Арх. ЭКСК. раз. и зам. 14.
თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. I 24 – 26.
- 265¹¹ ქობულეთი, **ზ. ჭიჭინაძე**, დაბა და სოფელი ქობულეთი, ივერია
 1892 წ. № 144.
უმიკაშვილი პეტრე, ოსმალის საქართველო „ივერია“ 1877 №№ 13,
 15, 18, 20, 21, 23.
Бакрадзе, Арх. Пут., 12 – 16.
Иоселиани, Города... 50.
- 265¹² ციხე ქაჯეთისა, Кальфоглу и. Город Петра – Цихис-Дзири.
 И XVIII.
Истор. сведения о Крепости Пётра, построенной римлянами
 на вост. берегу Черн. моря. К 1852 64.
О Лазах и о крепости Пётра, построен. римлянами на вост.
 берегу Черн. моря. ТФВ 1829 9.
- 265¹³ ბათუმო **Бакрадзе**, Арх. пут. по Гурии... 19 – 26.
Иоселиани, Города... 31 – 32.
Кальфоглу И. Древнейшие изв. о Батуме И XVIII.
Заметка о Батуме И. II.
Кульберг П. Геогр. положение Батума. И VI.
Описание Батума. К 1880 146, 149.
Спешнев Н. Батум. ИВ 1889 11.
Дакишевич Н. Батум. Тифл. 1890.
Минкевич Р. Батум, его порт и окрестности. ВМЖ 1899 2.
Гурская Н. Путеводитель по Батуму. Батум 1901.
Всеобщий ежегодн. г. Батума на 1902 г. с кратк. очерком ис-
 тории Батумск. края, **Н. С. Державина**, Батум 1902.
Анисимов С. г. Батум и окрестности. БПРТ. Батум 1911.

- Бакрадзе Д.** об арх. поездке, соверш. 1879 г. в чорох. бас.,
 в Батум, Артвин и Арданудж. Записки имп. Акад. Н.
 XXXVII 1.
- 265¹⁴ გობოა, **Иоселиани**, Города... 41.

შემოკლებული სათაურების და ინიციალების
განმარტება

Бакрадзе Арх. пут. по Гурии=Бакрадзе Д. Археологическое Путешествие по Гурии и Адчаре. СПб 1878.

Бакрадзе, Кавказ=Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства.

БПРТ=„Батумское побережье. Русские тропики“ . ,

Броссе Ф. Письмо к графу Уварову=Броссе Ф. Письмо к графу Уварову, министру народн. просвещения (Коджоры, Мцхет, Шиомгвисмск. пустынь, Алавердск. храм) ЗКВ 1848 29 – 31.

Бутков П. Материалы=Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Три части. СПб. 1869 изд. имн. Академии Наук.

Б. Ч. = „Библиотека для чтения“.

В. = „Врач“.

ВЕ = „Вестник Европы“.

ВЛ = „Волна“

ВМЖ=„Военно-медицинский журнал, издаваемый главным военно-медицинским управлением“.

ВР = „Вестник рыбопромышленности“.

ВС = „Военный сборник“.

ГЖ = „Горный журнал“.

Гордеев Д. Краткий отчет... = Гордеев Д, Краткий отчет о командировках в Кахию и Горийский уезд летом 1917 г. Известия Кавказск. отд. московск. археологии. общ вып. V, Тифл. 1919.

Д = „Древности“

250

ДБ = „Древности восточные“.

ДЗ =„Департамент земледелия“.

ЕГ = „Естествознание и География“.

ЖМВД = „Журнал министерства внутренних дел“.

ЖРБ „Живописная русская библиотека“.

ЖМНП = „Журнал министерства народн. просвещения“.

ЖРФХО = „Журнал русского физико-химического общества“.

ЖЧВВУЗ = „Журнал для чтения воспитанников военно-учебных заведений“.

З = „Записки кавказского отделения императ. русск. географ. общества“.

ЗВ = „Землеведение“

ЗГДММ = „записки гидрографического департамента морского министерства“.

ЗИАН = „Записки имп. Академии Наук“.

ЗИООИД = „Записки имп. одесского общества истории и древностей“.

ЗИРГООГ = „Записки имп. русск. географич. общества по общей географии“.

ЗКВ = „Закавказский вестник“.

ЗКГК = „Записки Крымск. горн. клуба“.

ЗККГК = „Записки Крымско-Кавказск. горного клуба“.

ЗКССХ = „Записки Кавказск. общества сельского хозяйства“.

И = „Известия кавказск. отделения имп. русского географич. общества“.

ИАК = „Имп. археологическая комиссия.“

ИВ = „Исторический вестник“.

ИГК = „Известия геологическ. комитета“.

ИИРГО = „Известия пмп. русск. географ. общества“.

ИКИАИ = „Известия Кавказск. историко-археологического института“.

ИКОИМАО = „Изв. Кавказск. отд. имп. Московск. арх. общества“.

ИКОЛЕАК = „Известия кавказск. общества любителей естествознангш и альпийского клуба“.

ИОЛИКО = „Известия общества любителей изучения Кубанской области“.

Иоселиани, Города... = **Иоселиани П.** Города, существовавшие и существующие в Грузии. Тифл. 1850.

К = „Кавказ“

КВ = „Кавказский вестник“.

КВВ = „Кубанские войсковые ведомости“.

КИАИ = „Кавказский историко-археол. институт“

КК = „Кавказский календарь“.

ВКН = „Книжки недели“.

КОВ Кубанск. области. ведомости“.

Кондаков, Описание... = **Кондаков И.** Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии. СПб 1890.

КСТ = „Кавказская старина“.

КСК = „Кавказское сельское хозяйство“.

М = „Москвитянин“.

МАК = „Материалы по археологии Кавказа“.

Март Н. Георг. Мерчул = **Март Н.** Георгий Мерчул – Житие св. Григория Хандзтийского, (Тексты и разыскания по армяно-грузин. филологии т. VII).

МГК = „Материалы для геологии Кавказа“.

МС = „Морской сборник“.

МСМКМО = „Медицинский сборник, издаваемый Кавказск. медицинским обществом“.

МСКМО = „Медицинский сборник, издаваемый Кавказск. медицинск обществом“.

МТ = „Московский Телеграф“.

МЭР = „Материалы по этнографии России“.

НВ = „Новое время“.

НК = „На Кавказе“ ежемесячн. журнал.

НО = „Новое обозрение“.

ОГШШКВО = „Отдел генерального штаба при штабе Кавказск. военного округа“.

ОЗ = „Отечественные записки“.

П = „Пастырь“

ПВОЕ = „Протокол варшавск. общества естествоиспытателей“.

ПЗИКМО = „Протоколы заседаний имп. Кавказ. медицинск. общества“.

ПО = „Природа и охота“.

Проценко, Путеводитель... = **Проценко**, Археолог. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.

РА = „Русский архив“.

РВ = „Русский вестник“.

РМ = „Русская мысль“.

Ростомашвили, op cit. იგულისხმება: Ростомашвили И. Ахалкалак-
ский уезд в археологическом отношении. СМОМПК XXV.

252

СМОМПК = „Сборник материалов для описания местностей и
племен Кавказа“ . .

СМОТГ = „Сборник материалов для описания Тифлисской гу-
бернии“.

СП = „Северная пчела“.

ССК = „Сборник сведений о Кавказе“.

ССКГ = „Сборник сведений о Кавказских горцах“.

ССКТГ = „Сборник сведений о Кутаисской губернии“.

Такайшвили , Арх. ЭКСК. = Такайшвили Е. Археологическ. экс-
курсии, разыскания и заметки.

ТБСИУОУ = „Труды ботанич. сала имп. Юрьевского универ-
ситета“.

ТЛИ = „Тифлисский листок“ – иллюстрированное приложение.

ТКОСХ = „Труды Кавказск. общества сельск. хозяйства“.

ТОЗИПУ = „Труды общества земледения при имп. С-Петер-
бургском Университете“.

ТФВ = „Тифлисские ведомости“.

Уварова, Поездка=Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сва-
нетию. МАК в. X.

Хаханов А. Экспедиции... = Экспедиции на Кавказ 1892, 1893
и 1895 (МАК, VII, Москва 1898).

Церетели Г. Арх. экс... = Археолог. экскурсии по Квирильск.
ущелью. МАК в. VII.

ბოჭორიძე გ. op. cit. იგულისხმება: **ბოჭორიძე გ.** რაჭის ისტ. ძეგლე-
ბი. საქ. მუზ-ის მოამბე.

თაყაიშვილი ე. ალბომი = **თაყაიშვილი ე.** „ქართული ხუროთ-მო-
ძღვრების ალბომი. ტფ. სახ. უნივ-ტის გამოც. 1924 წ.“

თაყაიშვილი. არქ. მოგზ... = არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შე-
ნიშვნანი.

თაყაიშვილი, op. cit. იგულისხმება: „არქეოლოგ. მოგზაურობა სამე-
გრლოში“. ძველი საქართველო № 3.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... = **ლ. მელიქსეთ-ბეგი**,
ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი და მათი ვინაობა. ტფილ.
1928.

ქცა = ქართლის ცხ-რება მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც.
ე. თაყაიშვილისა.

გ. ჩუბინაშვილი. სამი კათედრალი = ქართული ხუროთმოძღვრება
საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. არილი.
ტფილისი 1925.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება = საქართველოს
საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში. ტფ. უნივერ-ტის
მოამბე, III.

253

გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტორია = რამოდენიმე თავი ქარ-
თული ხელოვნების ისტორიიდან. თბ. 1926 წ.

AJ „Alpine Journal“.

ACAF = „L' annuaire du club Alpin francais“.

BSGH = „Bulletin de la société de géographie hongroise“.

GRASP = „Comptes rendus l' académie des sciences de Paris“.

GECSGJ = „Guide des excursions du VII congrés géologique
international“.

MAGW = „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in
Wien“.

N = „La nature“.

ROAC = „Bevne de l' Orient, de l' Algérie et des colonies“.

S = „Spelunca“.

TM = „Tour le monde“.

ZACH = Zeitschrift für anorgan. Chemie“.

254

ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი

ასოების რიცხვითი მნიშვნელობით

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	წ	თ
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ო	კ	ლ	მ	ნ	დ	ო	პ	ჟ
10	20	30	40	50	60	70	80	90
რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
100	200	300	400	500	600	700	800	900
ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჯ	ჰ	ჟ
1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000
							10000	

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი

ადგილის აღწერა გვ. 3 გეოგრაფია.

ავაზანი გვ. 74 აუზი.

ათაბაგი (თურქ.) გვ. 20 უფლისწულის აღმზრდელი.

აქაური გვ. 30 ჩინი, კვკუნო (ბერძნ.), ყუი (თათრ.), კარაპი (სომხ) (რაფ. ერ. *).

ალალი გვ. 30 ქორის გვარი.

ალამი გვ. 22 მომცრო დროშა, ნიშანი რამე შუბთა ზედა.

ამზარი გვ. 39 სუნელი.

ამილახორი გვ. 16 ან ამირახორი – ამირს-პასალარის თანაშემწე; შტალმეისტერი, კონტაბლი.

ანდაკია გვ. 31 თვ. ტარალანა. Севрюга. Acipenser stellatus. Pall.

არვე გვ. 37 „ჯოგი თხათა და ცხოვართა“ (საბა სულხან ორბელიანი **)

არყნალი გვ. 39 არყის ტყე.

ასკატა გვ. 30 ფრინ. იხვინჯა, ჭიკვარა; чирок.

ასპანახი გვ. 30 მხალია. ისპანახი, სპანძელი. Шпинат огородный.

აღაჯი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი ანუ სამი მილი (ს. ს. სო)

ბაბა-ყველი გვ. 30 ფრინველი ხორცის მჭამელთაგანი

ბოძალი გვ. 14 „ისარი პირდიდი და განპებული“ (ს. ს. ო..)

ბრაზი გვ. 36 სიცოფე ძლიერი (ს. ს. ო.).

ბრპენი გვ. 56 კალა (?), ტყვია.

ბუგრი გვ. 57 მუწუკი, მსხმო რაიმე.

ბუკ-ტაბლაკი გვ. 17 სამუსიკო იარაღი.

ბურავთ გვ. 110 ჰხურავთ.

ბუსტული გვ. 29 ფსტა; фисташки, Pistacin vera.

ბჭე გვ. 16 მოსამართლე.

გავაზი გვ. 30 მიმინო.

გამომწვენება გვ. 22 საზეიმო გამოსვლა(მეფის) ალღეში.

გამოუხმენ გვ. 111 გამოსდებენ, გამოართმევენ.

განაჩენი გვ. 17 განსაგებელი წერილი (ს. ს. ო.).

განთვითვებული გვ. 11 განცალკევებული სახის.

განმსტრობა გვ. 8 დაზვერვა.

განცხრომა გვ. 21 ლხინობა, მხიარულობა.

გარიელი გვ. 30 Карпатка; турпан.

გვარჯილა გვ. 35 ერთგვარი ხაშურია, რომელიც ცეცხლზედ იფეთქებს, და თოფის წამლის შესამზადებლად იხმარება; სელიტრა

ბაზი გვ. 16 სანადირო ფრინველი.
ბალლოჯი გვ. 29 ალუბალი?
ბარბითი გვ. 29 მულონი, ქნარი.
გოზა გვ. 111 ფეტვის ბურახი
ბოლო ბეჭვდა გვ. 30 ფრინვ., лунь, Circus.
გორა გვ. 31 მწერია: овод.
ბოქოული გვ. 16 სასამართლოს
გამომძიებელი და განჩინებათა
ადმსრულებელი.

*)რაფ. ერისთავი – ლექსიკონი.

**) შემდეგში აღინიშნება. ს. ს. ო.

256

გუჯასტა გვ. 109 კაბის საკილოე (ს. ს. ო)
დაბა გვ. 14 სოფელი.
დადგა გვ. 55 გაუმაგრდა.
დადგა ციხე გვ. 156 ციხე აღებულ ვერ იქმნა.
დათვის ბაბა გვ. 29 მცენარე. Берек. Sorbus
torminalis Ст. Pyrus Iorminulis Стати.
დათვის თხილა გვ. 29 მცენ; Медвежий орех.
Corylns Column L.
დათვის სხალა გვ. 29 იგივე, რაც „დათვის
ბაბა“.
დალიჭი გვ. 11 „ტახტი გინა სახლზ
წამოსაჯდომელი“ (ს. ს. ო)
დარაია გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი.
დარაიზაფთი გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი
სახოვანი.
დარანი გვ. 48 „კლდეში ანუ მიწას ქვეშ შე-
სასვლელი; სახლი მიწას ქვეშ ნაგები
გინა მიწა და კლდე შეთხრილი უჩინ-
რად“ (ს. ს. ო.).
დარბაზი გვ. 16 „სამეფო დიდი სახლი“
(ს. ს. ო)
დარბაზის ერი გვ. 16 დარბაისელი;
„დარბაზს ჩინებული, დარბაზს მყოფი“
(ს. ს. ო.).
დასაბამი გვ. 1 დასაწყისი.
დასახედნი გვ. 16 ხელქვეშეთნი.
დასწავლა გვ. 32 დახსომება.
დაურვება გვ. 15 გადახდა, ანაზღაურება.
დაშრომა გვ. 116 დაღალვა.
დაცონვილი გვ. 43 „დაცომილი საჭმელი
ვერ მოიღნოს“ (ს. ს. ო) ე. ი. ვერ მოინე-
ლოს.

გვემა გვ. 15 ცემა.
გოლიათობა გვ. 28 ძალოვნება.
გოჭა გვ. 31 კობრი, ჭანარი Сазан. Карп.
Cyprinus carpio. L.
გურზი გვ. 14 საომარი საცემი იარაღი.
გუჯარი გვ. 26 ძველად-აღწერილობის წიგ-
ნი, შემდეგ იგივე, რაც სიგელი. „აგარაკ-
თა და სოფლებთა დამტკიცების წერილი“
(ს. ს. ო).

ვარჯი გვ. 157 ქოჩორი (კაცთა),
შეფურცვლი-
ლი ხე.
ვეითნი გვ. 45 ზოგიერთნი.
ვითარი გვ. 11 როგორი.
ზარდაგი გვ. 170 ყვითელი.
ზარნაშო გვ. 30 ბუ. Филин.
ზეზი გვ. 61 მკედი და სირმა ერთად შეს-
თული ორ ფერად; ოქროქსოვილი სამო-
სელი.
ზეკარი გვ. 115 უღელტეხილი.
ზროხა გვ. 55 ხარისა და ძროხის საერთო
სახელი.
თავის წინაობა გვ. 16 მარტობა.
თეთრი გვ. 15 ფული, საფასე.
თვალღება გვ. 9 პირმოთნეობა, მიკერძო-
ვება.
თვალშავი გვ. 30 ფრინვ. მარჯანის გვარისა.
თირი გვ. 70 ლბილი კლდე.
თნება გვ. 9 პირფერობა, პირმოთნეობა.
თნევა გვ. 92 სათნოყოფა, შეწყნარება, მოწო-
ნება, ჯერჩინება.
თომი გვ. 109 „საბანდულე თივა“ (ს. ს. ო.)
თუთუბო გვ. 51 ხე (ს. ს. ო) Кожевенное
дерево. Phus coriaria L.
თურინჯი გვ. 29 მც. Помпелмус. Citrus
decumana Willd.
თხემი გვ. 40 მწვერვალი.
თხისური გვ. 18 თხის ბალნისაგან აკეთებუ-
ლი, თივთიკი.
იავარი გვ. 15 აკლება.
იამანის ქვა გვ. 48 აკატი: аҗиҗи; сердолик.

დაწინდვა გვ. 15 დანიშვნა.
დაწინდული ქალი გვ. 15 დანიშნული ქალი.
დაჰზადა გვ. 11 შექმნა
დურეჯი, დურაჯი გვ. 30 ტყის ქათამი; тyрач.
ებანი სიმებთან სამუსიკო იარაღი.
ელი გვ. 34 მომთაბარე ხალხი.
ენდალმა გვ. 17 „ღვთისა გინა მეფეთა ბრძა-
ნება“ (ს. ს. ო)
ერისთავი გვ. 14 მხედართ მთავარი.
ეშვი გვ. 62 „ღორის ტახი“ (ს. ს. ო.), გარე-
ული ტახი,
ეწერი გვ. 164 მცირე ბუჩქი, მორჩილი ტყე.
(იხ. ივ. ჯავახიშვილის, საქართვე. ეკონომ.
ისტორია II, 129 – 130 გვ.)
ეჯი გვ. 29 „სამი მილი ერთი ეჯი არს“
(ს. ს. ო.).
ვარხვი გვ. 30 ფრინვე. Пелекан, баба. Pele-
canus.

იენგიჩარი გვ. 124 გამაჰმადიანებულ ქრი-
სტიანეთაგან შექმნილი კორპუსის ჯა-
რის-კა-ცი – ოსმალეთში.
იერლაცი გვ. 17 „მეფისაგან ხელქვეშეთა
მინაწერი (ს. ს. ო.)
ივასხა გვ. 13 ისესხა.
იზრდებიან გვ. 92 საზრდოობენ.
ინთილა გვ. 77 კუჭის მოშლილობა.
ისარი საყალნო გვ. 15 „ფრთედაბალი და
პირწვრილი“ (ს. ს. ო.)
ისარი ქეიბური გვ. 14 „ისარი პირდიდი და
ფრთემადალი“ (ს. ს. ო.)
ისნი გვ. 52 ავლაბარი (ტფილისში).
იყი გვ. 111 არაყი.
კალა გვ. 52 ციხის უბანი (ტფილისში).
კაპარი გვ. 51 ჯონჯოლი.
კაპარჭი გვ. 15 ისრების ბუდე.
კაპოეტი გვ. 31 ქაშაპი.
კარი გვ. 16 სამეფო სასახლე.

257

კარკნალი, კარკალი გვ. 43 „დიდი ქვაგნარი“
(ს. ს. ო.).
კარჩხანა გვ. 31 თევზ. Карась. Carassius ca-
rassius. L.
კბოდე, ნახე „კმოდე“
კეკლუცობა გვ. 11 ლამაზობა, მორთულობა.
კერპნი გვ. 172 წარმართნი.
კვართი გვ. 61 პერანგი ჯუბა.
კვლიავი გვ. 30 Тмин. Carum carvi L,
კიოტი გვ. 30 ფრ. Сыч.
კირთება გვ. 27 მტრობა, აკლება, დატყვე-
ვება.
კირკიტა გვ. 30 ფრ. Пустельга, Tinnunculus.
კირსაგალი გვ. 42 კირისა და საგლის (მცე-
ნარეა) ნარევი თევზთა საჭერად.
კირჩხიბი გვ. 88 კიბო.
კლდის მერსენი გვ. 29 „ხე არის“ (რაფ.
ერისთ.)
კმოდე, კბოდე გვ. 36 „წყლისპირი კლდოვან-
ფლატოიანი, ჩაუვალი“ (ს. ს. ო.).
კოლიმბური გვ. 30 ფრ. ჩიტბატონა, ეკლის
ჩიტი, ნარჩიტა, მთის ჩიტი, თავწითელა.
Щегол.

მაკედონი გვ. 29 ოხრახუში.
მამასახლისი გვ. 12 გვარის უფროსი.
მანდატური გვ. 16 საპოლიციო. საფოსტო მო-
ხელე.
მაჟაველი-მაჟალო გვ. 29 ტყის ვაშლი.
მარჯანი გვ. 30 მცირე ბაზი თვალშავი, მიმი-
ნოს ჰგავს.
მატიანე გვ. 2 ისტორია.
მალრანი გვ. 30 ფრინველია.
მაშა გვ. 29 ლობიოს ერთერთი სახეა.
მაშია გვ. 32 წულა. ქოში.
მაცთური გვ. 11 ეშმაკი
მახარა გვ. 30 ფრინვე., ყურჭი.
მგოსანი გვ. 17 „ვაჟნი და ქალნი კეთილად
მომღერალნი ამითა სამუსიკოთა ებანთა
და ბარბითთა ზედა“ (ს. ს. ო.).
მდივანი გვ. 17 სეკრეტარი. მწიგნობარი.
მებჭე გვ. 16 საბჭოს მცველი.
მეკრე გვ. 16 კარის მცველი.
მელსაპეპონი, გვ. 29 საზამთრო.
მემწყობრე გვ. 17 ორკესტრის ან მგალობელ-
თა გუნდის მონაწილე.
მერწყული გვ. 17 წყლის მზიდავი.

- კოლტი** გვ. 37 ღორის ჯოგი.
- კონი** გვ. 33 თევზის სანადირო ფაცერი, მდინარეზედ გაბმული, რომელშიაც ჩადგმიან პირშექცეულსა გოდრებსა.
- კოჩივარდა** გვ. 29 მც.პაპის ყვერა, ქორჩიოტა. კვარაკუნჩხა. Дряква. Cyclamen ibericum Stev.
- კოწახური** გვ. 29 Барбарис. Berberis Vulgaris L.
- კრეხვა, კრეხა** გვ. 15 ძარცვა ეკლესიისა.
- კრიკინა** გვ. 29 ველური ყურძენი. ზაბილო, Виноград дикий. Yitis L.
- კრძალვა** გვ. 32 დაზოგვა, შენახვა.
- ქსანი** გვ. 63 შერთო თუხტი ან სტილი ან 33 მისხალი ან შვიდი კვერცხის წონა“ (ჩუბინაშვილი); „ორი (ერთი?) თუხტი და თუხტის ნაოთხალი“ (ს. ს. ო.); დღეს ზემო გურიაში ქსანი უდრის 20 კვერცხის წონას.
- ლაინა** გვ. 30. Водяной пастушок. Rallus agnaticus, L.
- ლაკლაკი** გვ. 30 ყარყატი. Аист. Ciconia.
- ლარი** გვ. 17 ძვირფასი ქსოვილი, კუმაში, ფარჩა, განძი.
- ლაჟვარდი** გვ. 36 ლურჯი ქვა.
- ლახანა** გვ. 29 კომბოსტო.
- ლახტი** გვ. 14 გურზი, საომარი საცემი იარაღი.
- ლეინი** გვ. 110 შეღებული ნარმა.
- ლიტონი** გვ. 11 ცარიელი, მარტივი.
- ლულუფარი** გვ. 44 წყლის მცენარე.
- მეტაფრასი** გვ. 99 (აქ) მარტვილობა.
- მეტოქი** გვ. 36 „სამყოთი მონაცვალე (ს. ს. ო).“
- მეუფე** გვ. 11 მფლობელი, უფალი.
- მეწდე – მწდე** გვ. 17 ღვინის დამსხმელი.
- მდედრი** გვ. 105 ლაჩარი, მხდალი.
- მთახვი** გვ. 30 ცხოვ., ნიჟ. Castor fiber.
- მიზდი** გვ. 4 „სარგო, ქირა“ (ს. ს. ო.)
- მილი** გვ. 29 შენიშვ. „ფრანგულად 1000 ბიჯი, ფარსანგი“ (ს. ს. ო.).
- მილტოლვა** გვ. 1 მისწრაფება.
- მიხმული** გვ. 82 წართმეული.
- მკვირცხლი** გვ. 113 ქვეითი.
- მკრეხელი** გვ. 15 „ეკლესიის საკმართ მძარცველი“ (ს. ს. ო.).
- მნათე** გვ. 17 გასაღებთ მცველი.
- მნე** გვ. 17 გამგე.
- მოგვი** გვ. 32 ჩექმა.
- მოემარცვა** გვ. 11 წაერთვა.
- მოლარე** გვ. 17 სალაროს მოხელე.
- მოოჭვილი** გვ. 21 თვალ-მარგალიტით შემკული.
- მოსრვა** გვ. 13 მოსპობა, ამოხოცვა.
- მოურნე** გვ. 12 მზრუნველი
- მოურნეობა** გვ. 14 მმართველობა, მზრუნველობა.
- მოქცევა** გვ. 5.(აქ) გაქრისტიანება.
- მოყმდებიან** გვ. 108 მოიწვევიან.

მოყმე გვ. 21 რაინდი.
მოცხარი გვ. 29 მც. Смородина.
მოწესე გვ. 50 მონაზონი.
მროწლე გვ. 37 ნახირი ძროხებისა და ხარე-
ბისა.
მტილი გვ. 29 ბოსტანი.
მუზარადი გვ. 14 საომარი თავსაბურავი.
მყვარი გვ. 54 ზაყაყი.
მშტვენარება გვ. 11 სტვენა-გალობის უნარი.
მცნება გვ. 11 შჯულის-დებაკანონი.
მწერი გვ. 31 თევზია. Щука. Esox lucius. L.
მწყობრი გვ. 22 გუნდი მგალობელთა ან მე-
მუსიკეთა.
მჭნავი გვ. 29 მც. Рябина. Sorbus aucupar-
ria. L.
მხე გვ. 165 „მჟავე-ტკბილ გემოიანი“ (ს.ს.ო.).
ნათესავთ-მეტყველება გვ. 3 გენეალოგია.
ნათესავი გვ. 12 მოდგმა, ჩამომავლობა.
ნარინჯი გვ. 29 მც. Померанец Citrus biga-
radin Poit. Yulgaris Riss. ,
ნებალი გვ. 80 ლებანი.
ნებსითი გვ. 11. თავისუფალი, ნებიერი.
ნეგო გვ. 29 მც. Цытварный корень. Cur-
cuma zedoaria Rosc. (?).
ნეესკავი გვ. 33 ანკესი თევზთ სანადირო.
ნივთიერი გვ. 12 მატერიალური.
ნიშანი გვ. 18 გარდაცვლილთა ჭირისუფლის
მიერ სამღვდელთა მისართმეველი.
ნიშატი გვ. 2 „ესე არს ბუნებითი ძალა, რო-
მელსაც არაბნი ხასიათს უწოდენ“ (ს.ს.ო.).
ნიში გვ. 28 „ნიში გინა სასწაული“ (ს.ს.ო.).
ნიში გვ. 57 ნიშანი.
ნიჭი გვ. 112 საჩუქარი, საბოძვარი.
ნიჯადი გვ. 110 „ლაშქარი მეშველი, სხვათა
თემში შემწე“ (ს.ს.ო.).
ნოეს ღრღვნა გვ. 11 წარღვნა.
ოდიდგან გვ. 18 რა დროიდან; მას შემდეგ.
რაც...
ოლეკკანდერი გვ. 172 დიდი ნავი.
ოროლი გვ. 11 გრძელტარა სასროლი შუბი.
ოსპი გვ. 29 მც. чечевица обыкновенная.
Lens esculenta.
ოფიკალი გვ. 21 მოხელე.
ოქივარტერი გვ. 35 სომხების სასულიერო
უფროსი.

პატივი გვ. 14 თანამდებობა.
პატრუცავი გვ. 17 მეფისაგან მეფესთან მიწა-
წერი.
პეტრუშკა გვ. 29 ოხრახუში, მაკიდო, მაკინ-
დოლი.
პირისწყლიანი გვ. 119 ნამუსიანი.
პიტაკი გვ. 17 „უდარესისაგან უაღრესის მი-
წაწერი. (ს. ს.ო.).
პოლოტივი გვ. 14 „რკინის ფიცარი, ბრძო-
ლაში მკერდთა და ღლიათა დასაკრავი“
(ს. ს. ო.).
პოხიერი გვ. 108 მსუქანი.
პუმპულა გვ. 29 დასტამბო, ნესვ-პუმპულა,
პუმპა, Капталупп – дыпя. Cantalupa.
პურობა გვ. 21 ნადიმი.
ყამი გვ. 31 საათი.
რახსი გვ. 38 არეზი.
რემა გვ. 16 „უმწყსო ცხენი“ (ს.ს.ო.); ცხე-
ნის ჯოგი.
რვალი გვ. 13 სპილენძი.
როტორიზა გვ. 3 მჭერმეტყველება,
კეთილად-მეტყველება.
როარტავი გვ. 17 „მეფეტაგან ბრძანება-შეუ-
ცვალელები წერილი“ (ს.ს.ო.).
როვა გვ. 18 ცეკვა.
როკ გვ. 16 დაქირავებული სპა; ქირა, ჯა-
მაგირი (ჯარისა).
როჭო გვ. 30 Тетерев кавказский.
რუნი გვ. 165 руно – საწმისი, მატყლი.
საბარკული გვ. 14 „საწვივე აბჯარი“ (ს.ს.ო.).
საბნელო გვ. 18 „გლოვის კარავი“ (ს.ს.ო.).
სავაზირო გვ. 16 ვაზირთა კოლეგია; აქ – სა-
თათბირო.
სავათი გვ. 30 ფრ., дрофа, дудак. Otis tar-
da L.
საკადრისი გვ. 29 ლობიოს ერთერთი
სახეობა.
სამეფულო გვ. 11 სამეფო.
სამოთხე გვ. 61 სასეირნო ბაღი
სანუკარი გვ. 21 სასიამოვნო (საჭმელი)
სარანგი გვ. 16 მხედართ უფროსი.
სარკინოზი გვ. 13 მუსლიმანი, არაბი.
სარჩა გვ. 14 „ზომიერი ისარი ფრთემობრ-
ტყე და პირმოზრტყე“ (ს.ს.ო.).
სარწმუნოდ ყოფა გვ. 13 ერთგულად ყოფა.

ოყარი გვ. 30 ზაყაყიჭამია, ყანჩა. Цапля.

ოჩხი გვ. 33 „თევზთ საბუნაგო“ (ს.ს.ო.).

პალატი გვ. 52 სასახლე.

პატიახში გვ. 137 ერისთავი; სამხედრო-ად-
მისტრატული მოხელე.

სასჯელი გვ. 4 განსჯა.

საუნჯე გვ. 16 განძეული; საგანძური.

საუფლო სიტყვა გვ. 22 სახარება.

საფიჩხულე გვ. 33 ფიჩხის ხულა, მდინა-
რში ჩადგმული, პირმექცეული გოდრ-
ებით, ფინხულთა სანადიროდ.

საშიშლო * გვ. 119 სამოსი, ფართალი (სიტყვისაგან „შიშველი“).

საშუალი გვ. 13 შუა ადგილი.

საცხოვრებლად გვ. 112 საცხოვრებლად.

საწარმართული* გვ. 32 საწმერთლო – სა-
მგზავრო სამოსი.

საჭირო გვ. 67 სამწელო, გასაჭირი.

საჭურველი გვ. 14 საომარი იარაღი.

საჭურჭლე გვ. 16 ხაზინა, ძვირფასეულის
საწყობი.

სახასო გვ. 16 საკუთრივ სამეფო (ფეოდალ-
ნაში იგივე სახელმწიფო).

სახილ გვ. 18 სახლად, სახლში.

სახიზარი გვ. 45 მტერთაგან სამალავი ად-
გილი.

სახიობა გვ. 1 „ესე არს მუსიკა მწყობრი ძალ-
თა და საკრავთან და ვმოაწება ტკბილ –
გალობა თუ სიმღერა. (ს.ს.ო.).

სახოვნება გვ. 11 შესახედავობა.

სახსრად გვ. 111 გამოსახსნელად საცხოვნებ-
ლად.

სეცდა გვ. 77 „სხვათა ენაა, შავი ნაღველი
ჰქვიან“ (ს.ს.ო.); მელანქოლია, კაქშანი.

სეიდი გვ. 52 მაჰმადის ასულის ფატმას ჩა-
მომავლები. სარგებლობენ მუსლიმანთა
შორის განსაკუთრებული პატივით.

ხეცა, სვია გვ. 111 საფუეხელი მცენარე,
ფშლა; Хмель. Humulus lupulus.

სიგელი გვ. 17 „მეფეთაგან მინიჭების წერი-
ლი. (ს.ს.ო.); ძველად მეფის მიერ ბოძე-
ბული წყალობის წიგნი, შემდეგ ყოველ-
გვარი იურიდიული საბუთი.

სიზრქე გვ. 11 სიმსხო, სიფართე.

სირი გვ. 30 ფრინველი.

სისხლის დაურვება გვ. 15 სისხლის
გადახდა.

სილოდა გვ. 143 „ესე არს მთრვალისა მიერ
ხუმრობა, მასხარაობა, ზუელვა, სიმღერა,
. . . სამეძაო ტრფიალებათა აღსა-
. . . მენი, გინა ღვინით ცნობის მი-
. . . ანება უკაფიო და უშვერი“
. . . მაუდი.
. . . (აქ) საერო ცხოვრებაი
. . . გვ. 58 მოზაიკა.
. . . რი, მხედრობა.
. . . გვ. 16 მხედართ მთავარი.

სპეტაკი გვ. 38 თეთრი.

სულიერი გვ. 14 სასულიერო, საეკლესიო
პირი.

სუნბული გვ. 29 ნარდი, ნუნუფარა. Гиацинт.
Hyacinthus L.
ხუნნი გვ. 118 მაჰმადიანური სარწმუნოების.
ერთერთი შტო – სუნიტობა.

სჭვირს გვ. 66 გამოსჭვრეტს, გამოიშვირება.

ტაბაკი გვ. 18 ხონჩა, სიფლი.

ტაბლა გვ. 16 სუფრა ფიცრისა, ფერჯდი.

ტაგრუცი გვ. 151 მაღლა ნაგები საფლავი.

ტალა გვ. 149 დარაჯი, მცველი.

ტარბი გვ. 30 ფრ. Розовый скворец. Pas-
tor roseus.

ტაძრეული გვ. 16 სასახლის მსახური, მეფის,
მხლებელი ომში.

ტეხვრა გვ. 109 დიდი ყინვა.

ტოლობა გვ. 32 ბეწვეული, ქურქი.

ტომარი გვ. 17 „გრძლად გარდაბმული წე-
რილი“ (ს.ს.ო.).

ტყება გვ. 18 თავსცემა.

ტყიურა გვ. 30 მც. Laser trilobum.

უგბილი გვ. 66 უხეში.

უგრეხელი გვ. 29 მც. Чечевица француз-
ская. Ervum ervilia.

უელი გვ. 29 ძუძუ-მარწყვა. Земляника с
длинными ягодами. Fragaria.

უენებელი გვ. 11 ვნებათა დელვისაგან
თავისუფალი.

უზაკველად გვ. 4 გულწრფელად („ზაკუა –
პირით სიყუარულს იჩემებდეს და
გულითა ზოროტი დაიმარხოს“ ს.ს.ო.).

უკუჯდა გვ. 64 აჯანყდა, განდგა

უნაბი გვ. 29 მც. Ююба Zizyphus vulgaris
Lam.

ურუმი გვ. 23 თურქი (ოსმალე); თურქეთი
(ოსმალეთი).

უსტარი გვ. 17 მოკითხვისა და სასაქმო
წიგნი.

უსჯულო გვ. 13 მცნებას გადასული, უკა-
ნონო.

უტეგარნი გვ. 106 დაუტევენელი, აურაც-
ხელნი

უტყვი გვ. 12 მეტყველების უნარს მოკლე-
ბული.

უტყვი გვ. 145 პირუტყვი.

უშვერი გვ. 54 ულამაზო.

ორი სიტყვის განმარტებისათვის პროფ ივ. ჯავახიშვილს მადლობას მოვახსენე.

უცები გვ. 92 უცოდინარი.
უცხო გვ. 73 არაჩვეულებრივი.
ფარეში გვ. 17 „შინა მოსამსახურე (ს.ს.ო.).
ფარსანგი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი.
ფაცერი გვ. 33 მახე თევზთა.
ფლასი გვ. 18 ბალნის ძაძა.
ფლატე გვ. 45 მიწა ჩამონგრეული ხევში ან მდინარის კიდეზე.
ფოლორცი გვ. 54 კუჩხ.
ფსვენი გვ. 31 ხვლიკი, მსმენი
ფუნდუკი გვ. 17 სასტუმრო, ქარვასლა.
ფუცვა გვ. 12 ფიცება, ფიცი.
ფშანი-ფშა გვ. 75 „მდინარისაგან წყარო მუნვე ახლო გამოდენილი“ (ს. ს. ო.).
ფშა გვ. 11 სურნელების დენა.
ფშენიერი გვ. 58 ფხვიერი; მშრალი მიწა.
ფშოსანი გვ. 39 სურნელოვანი.
ქათიბი გვ. 32 ბეწვეული, კაბაზედ ჩასაცემელი.
ქარაფოვანი გვ. 35 კლდიანი, კლდოვანი.
ქარი გვ. 77 „სატკივარი, რომელიც ჟამჟამად აეზღობის კაცსა“ (ს.ს.ო.).
ქვაბი გვ. 35 გამოქვაბული ბუნებრივი ან ხელოვნური.
ქიბორჯი გვ. 14 „ისარი სარჩის მსგავსი და პირგანპებული, მომცრო“ (ს.ს.რ.)
ქინძი-ჯორი გვ. 29 გარეული სტაფილო.
ქონდაქარი გვ. 16 მკვლევლობის მოხელე-კაცთა თუ საკლავთა; მზარეული (ნახე ს. ს.ო.). ყასაბი. მეხორცე; ჯალათი.
(ქორონიკონი) ხუთასიანი გვ. 4 532 წლიანი ციკლოვანი წელთაღრიცხვა.
ქრთილი გვ. 29 ქერი შემოდგომაზე ნათესი.
ქუნთი გვ. 104 ბოჭკოიანი ქსოვილი საგებელი.
ღაფლობა გვ. 27 უთაურობა, წარმდებობა, სიზარმაცე.
ღლიღვი გვ. 102 ქისტი.
ღრატო გვ. 62 ღორღალი, ღელე-ღელე ადგილი.
ღრიანკელი გვ. 31 მორიელი.
ყაბაბი გვ. 21 მოედანის შუაგულზე ამართული ძელი. რომლის თავზედ ათავსებდენ ვერცხლის ან ოქროს თასს „ვითარცა საგანს მესროლთათვის“ (ს.ს.ო.).
ყაზალაბი გვ. 30 კაჭკაჭი?
ყასი გვ. 29 მც. გარგარი.

ყაჯირი გვ. 30 ძერძერუკი. Ивин.
ყიზილბაში გვ. 23 თავწითელი. ასე ეწოდებოდა პოლიტიკურად მეზატონე თურქმანულ ტომს სეფიანთა დინასტიის დროს ერანში.
ყრდელი გვ. 30 სალათა?
ყუთნი გვ. 110 ბამბისა და აბრეშუმის ნარევი ქსოვილი.
შამბი გვ. 40 მაღალი და მსხვილი ბალახი.
შეერთბამება გვ. 12 გაერთება.
შემგბარი გვ. 134 მოხარშული.
შემმართებელი გვ. 20 გამბედავი.
შემუსვრილი გვ. 125 დანგრეული, დამტვრეული. შემჭირნებული
შენი გვ. 37 ნაშენი, შენებული, გაშენებული.
შერისხვა გვ. 15 წყალობის წართმევა, უპატიო ყოფა, დასჯა.
შესმინეს გვ. 13 დაურთეს.
შეყოფა გვ. 13 სქესობრივი კავშირი.
ურიამის ქვა გვ. 39 საშარდე ბუშტისა და თირკმლის ქვა.
შორის ყრილი გვ. 28 (გრამატ. კატეგ.) შორის დებული.
შურად გვ. 124 საწინააღმდეგოდ.
შუენიერება გვ. 11 სილამაზე.
შურთხი გვ. 30 ფრ. ინდოურის გვარი. Кав—казская горная индейка.
შხერო გვ. 122 ფრ. „ესე არს მსგავსი კაკბისა, პატარა“ (ს.ს.ო.).
ჩაბალაბი გვ. 14 საომარი თავსაბურავი; ყაბალაბი.
ჩაჩი გვ. 18 გრძელი ქუდი.
ჩახრუხი გვ. 30 ფრ. ბულბულის გვარი.
ჩუგლუგი გვ. 14 საომარი იარაღი.
ცერეცო გვ. 29 მც.საქ. კამა, Фенхель. Foeniculum.
ცვილი გვ. 31 ფუტკრის სანთელი.
ცთომა გვ. 11 შეცოდება.
ცხოელი გვ. 11 ცხოველი, ცოცხალი.
ცხორება გვ. 146 ისტორია.
ძალი გვ. 22 სიმი, წელის ალყა.
ძაძა გვ. 29 მც. Коровий горох.
ძნელი გვ. 77 მძიმე, აუტანელი.
ძნობით გვ. 18 „შეწყობილის წმით“ (ს.ს.ო.).
წადიერება გვ. 4 მოწადინება.
წალკოტი გვ. 29 ხეხილის ბაღი.
წარსაგებელი გვ. 17 გასავალი, ხარჯი.

ყაყაბი გვ. 30 ფრ. ურის ყვავი. Снзворон-
ка. Coraclas garrullus caucasicus But.
ყარაულა გვ. 30 ფრინველია (რ. ერისთა.)
ყარახილა გვ. 30 წეროს გვარი (რ. ერისთ.)

წესი გვ. 14 სოც. მდგომარეობა.
წივა გვ. 38 ხმელი თუნე.

261

წლის მრიცხველობა გვ. 3 ქრონოლოგია.
წოტი გვ. 30 პატარა გუი (ს.ს.ო.).
წყალი აღმა აღმცენარე გვ. 1 შადრევანი.
ჭაბუკი გვ. 21 ახალგაზრდა; მამაცი, გმირი.
ჭალაკი გვ. 11 კუნძული.
ჭანარი გვ. 31 თევზ. გოჭა, კობრი Карп. Са-
зан. Сeprinus carpio L.
ჭარო გვ. 30 ფრ. чайка, рыболов.
ჭია მარიამული გვ. 79 მწერი, მარიამ ჭია;
Божья коровка. Coccinella.
ჭირი გვ. 31 გაჭირვება.
ჭირითა გვ. 113 ძნელად, გაჭირვებით.
ჭკა გვ. 30 ფრ. პატარა ჭილეყვაი, Галка.
Colocus monedula collaris.
ჭყვაპი გვ. 81 ჭყაპი, ტალახი, ძენძეხი.
ხალენი გვ. 61 მოსასხამი.
ხამი გვ. 109 ზამბის სხვილი ნასთისაგან
ქსოვილი .
ხაო გვ. 104 ბოჭკო ხავერდთა, ხალიჩათა.
ხაშმი გვ. 88 „სენია ხორცთ მარღვეველი“
(ს.ს.ო.) ადგილი ცუდისა და მავნებლის
ჰაერისა ან სენი ამგვარის ადგილისა.
ხელი გვ. 36 გიჟი, გონებავენებული, სულე-
ლი.
ხვასტანგი გვ. 43 მსხვილი რქოსანი საქონე-
ლი,
ხირზად მოსული გვ. 85 დახიზნული.
ხმევა ზვ. 38 სმა.

ხონთქარი გვ. 8 თურქ-ოსმალთ ხელმწიფე.
ხრო გვ. 40 სიმრავლე, ჯოგი.
ხრონოდრაფი გვ. 9 ჟამთა აღწერა, ისტორია.
მატიანე.
ჯევის ბერი გვ. 16 ადმინისტრ. და სამო-
სამართლო მოხელე
ჯევის თავი გვ. 16 (აქ) ადმინისტრ. და სამო-
სამართლო მოხელე.
ჯელი გვ. 16 უფლება კომპეტენცია.
ჯელისუფალი გვ. 16 დიდმოხელე.
ჯელოვნება გვ. 29 ხელოვნურობა.
ჯელოვნება გვ. 111 ხელობა, ხელოსნობა.
ჯმელი გვ. 11 ხმელეთი.
ჯორჯი გვ. 135 „მკერდის კერძი ნაწილი ყე-
ლისა, სადა აღმოდის ჯმანი სამუსიკონი“
(ს.ს.ო.); სასულე-სასას ქვემოთი კერძო.
ჯავშანი გვ. 14 ლითონის პერანგი,
ჯახველი გვ. 29 მც. მძახველი, ძახველი. Ka-
лина. Yiburnun Opulus L.
ჯინი გვ. 18 „გოდორ-მარხილი“ (ს.ს.ო.).
ჯინიბი გვ. 16 მარქაფა ცხენი (ს.ს.ო.).
ჯღარდლოვანი გვ. 62 „ჯღარდლა-მადალო-
ში; ყვავის-ვაშლა“ (ს.ს.ო.).
ჰგიეს გვ. 9 არსებობს, არის.
ჰუნე გვ. 16 „გვარიანი და კეთილი ცხენი“
(ს.ს.ო.); ცხენი.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

ა. პირთა სახელების საძიებელი

- აბაზაძე 20, 25.
აბაში 24.
აბაშის შვილი 24.
აბაშიძე 24, 26.
აბაშიძე გიორგი 154.
აბაშიძე ზურაბ 154.
აბელ 11.
აბიბოს ნეკრესელი 42, 99.
აბო წმ. 53, 75 შენიშვ.
აბრაჰამი 67.
აბულელი 20.
ადამ 11.
ადარნასე, მა მთავარი 53.
ადარნასე მეფე 138.
ადარნასე, ძე სტეფანოზისა, იგივე ხოსროვანი 7, 174.
ადარნასიანი 20.
ადერკ, ი მეფე 5, 28.
ავალიშვილი 25, 26.
ავალიშვილი-მროველი 27.
ავგიორგი 25.
აზონ 13, 61, 120.
ალექსანდრე 96
ალექსანდრე დიდი 63.
ალექსანდრე მაკიდონელი 1, 5, 13, 18, 61, 103, 121 შენიშვ.
ალექსანდრე მეფე, გიორგის ძე 24.
ალექსანდრე, ოვ მეფე 61, 78.
ალექსი ანგაარი 8.
ამილახორი 24 – 26. 68.
ამილახორისშვილი 25.
ამირეჯიბი 24.
ანასტასი კეისარი 7.
არელმანელი 20.
არმაზი (კერპი) 13, 18, 19, 55.
არსენ წმ. 101.
არლუთაშვილი 24. 25.
არშაკ, მეფე ქართლიცა 28.
არშაკუნიანი 20.
არჩილ მეფე (კახთა) 89, 96.
არჩილ, ლა მეფე 61.
არჩილ, მდ მეფე, მოწამე 7, 93, 96, 98, 142.
არჩილ, თ მეფე კახთა 100, 101.
ასანის ძე 20.
აფროდიტე 13.
აღმაშენებელი, ნახე „დავით აღმაშენებელი“
აშოტ, ადარნასეს ძე 174.
აშოტ კუროპალატი 7, 135, 137.
აშოტ კუხი 135.
ბაგრატ, აშოტ კუროპალატის ძე 7.
ბაგრატ მეფე (III) 140.
ბაგრატ მეფე (IV) 50.
ბაგრატ ნდ მეფე 168.
ბაგრატ ნვ მეფე 157.
ბაგრატ მეფე (V) 8.
ბაგრატ, ოთ მეფის კოსტანტინეს ძე 63, 64.
ბაგრატ, მეფე იმერთა 152, 162.
ბაგრატ მეფე 166.
ბარგატიონი, ბაგრატიონნი 19, 20, 25, 26, 121, 132, 135-136, 138, 144, 148 შენიშვ 169, 172.
ბაგრატიონობა 121 შენიშვ., 133.
ბაგრატოვანი, ბაგრატოვანნი 4, 52.

ანდრონიკე, კეისართა გვარისა 25.
ანტონ, იგ მამათაგანი 95.
ანჩაფაძე 26.
ანჩაფის ძე 25.
არდამ, ერისთავი სპარსთა 60, 62.

ბადელიძე 107, 110.
ბათო ყენი 107.
ბაკურ მეფე 7.
ბაკურის ძე 20.
ბარათა 24.
ბარათიანნი 24, 48.
ბარათაშვილი 24.
ბარდოს 12, 88, 103.

263

ბარონია 6 შენიშვ., 171 შენიშვ.
ბასიანი (გვარი) 107, 110.
ბასილ კაზადუკიელი 31.
ბაქარი (I) 6.
ბაქარ, კე მეფე 63, 97.
ბალუში 20.
ბაშაჩუხი 144.
ბედიელი 21, 168.
ბერეჟიანი 26.
ბერიძე 26.
ბერქა ყენი 50, 88, 89, 97.
ბიბილური 25.
ბივრიტიანი სუმბატ – ნახე „სუმბატ
ბივრიტიანი“
ბურსელი 20.
ბულა თურქი 39.
გაგელი 20.
გაიმა 13, 19.
გამრეკელი 20.
გარდაბანი (ქართლოსის ძე) 36 შენიშვ.,
49.
გაწიოს „ „ 36 შემოშვი., 50.
გაც 13, 19.
გელოვანი 26, 173.
გიორგი ბრწყინვალე 4, 8, 9, 22, 122.
გიორგი (III) საქართვე. მეფე 152.
გიორგი VII, საქართვე. მეფე 24.

გურიელი 26, 100, 175, 176.
დადიანი 21, 26, 149, 166, 167, 168, 170.
დადიანი ლევან 153, 168, 169.
დადიანი ცოტნე 21.
დავით (ყაფლანთან წინაპარი) 24.
დავით მეფე (დიმიტრის ძე) 8, 9.
დავით, მეფე კახთა, ძე ალექსანდრეს
ძის დიმიტრისა 103.
დავით, არგვეთის მთავარი 151.
დავით აღმაშენებელი 7, 14, 67, 80, 140,
151, 152.
დავით კურაპალატი 146.
დავით, მწ მეფე 140.
დავით ნარინი 8, 9, 14, 152.
დავით ულუ 8, 14, 50, 61, 152.
დავით, კ მეფე 27.
დავით გარეჯელი 39, 51, 90.
დავითიანი 26.
დავით წინასწარმეტყველი 7.
დავითისშვილი 125.
დაჩი, ლდ მეფე 52.
დიასამიძე 25.
დიმიტრი, ავგიორგის ძმა 25.
დიმიტრი, გურამ კურაპალატის ძე 94.
დიმიტრი, ავ მეფე, თავდადებული 8,
53, 61.
დოდო წმ იგ მამათაგანი 90.

გიორგი III, (მეფე იმერთა) 24.
გიორგი მეფე, ძე დავითისი 8, 9.
გიორგი, ზ მეფე აფხაზთა 166.
გიორგი მეფე, სვიმონის ძე 61.
გიორგი, ნზ მეფე 157.
გიორგი, და მეფე 128.
გიორგი, ოა მეფე 61.
გიორგი პე მეფე 34.
გიორგი, ჟა მეფე 18, 47.
გიორგი ერისთავი 64.
გოგიბაშვილი 25, 26.
გოგორისშვილი 26.
გორგასალ, გორგასლან – ნახე „ვახტანგ
გორგასალ“.
გოშაძე 26.
გოჩაშვილი 25.
გრიგოლ, ერისთავი ქართლისა 20.
გრიგოლ, მთავარი კახთა 50, 86.
გუგუნა (ბარათაანთ წინაპარი) 24.
გუზანი 20.
გურამ კუროპალატი 7.
გურამ კუროპალატი, ლთ მეფე 53, 94.
გურამიანნი 94.
გურამისშვილი 25.
გურგენ, აშოტ კუროპალატის ძე 135.

დოლენჯისშვილი 24.
დომეტი კათალიკოზი 53.
დონაური 20.
დურძუკოს 106.
ეგროს 12, 144, 165, 168, 170, 174.
ევა 11.
ელია (წინასწარმეტყველი) 61, 110.
ელიოზ 61.
ელიოზისშვილი 25.
ენდრონიკაშვილი 65.
ერეკლეს კეისარი 7, 74, 169.
ერეკლე, ჟბ მეფე 50, 53.
ეფთვიმე წმ. 99.
ვარდანის ძე 20, 26.
ვარზა-ბაკურ, კზ მეფე 52.
ვარზა-ბაქარი 6, 64.
ვაჩილა 110.
ვაჩნაძე 25.
ვახახისშვილი 25, 96.
ვახტანგ II 8, 9.
ვახტანგ გორგასალ 6, 7, 19, 36, 37, 46, 50,
52, 53 შენიშვ., 56, 61, 72, 76, 90, 91,
99, 129. 137, 172, 173.
ვახტანგ III, დიმიტრის ძე 8, 9.

264

ვახტანგ ჟ მეფე 38, 78.
ვახტანგ, ჟდ მეფე 37, 39 – 42, 45, 47, 50,
51, 53, 60, 61, 74, 78, 81, 83.
ვახუშტი 10.
ზაბილონ (წმ. ნინოს მამა) 28.
ზადენ (კერპი) 13, 18, 93.
ზედგინიძე 24, 24.
ზედგინიძე – ტუსისშვილი 25.
ზენონ კეისარი 7.

კაინ 11.
კარიჭის ძე 20.
კახაბერ, რაჭის ერისთავი 156, 162.
კახაბერის ძე 20.
კახოს 86. 90, 91.
კვერდელის ძე 26.
კვირიკე, კახთა მეფე 87, 100,
კვირიკე წმ 41.
კორინთელი 20, 25.

ზენონ, იბ მამათაგანი 101.
ზვიადა ერისთავი 168.
ზურაბისშვილი 24.
ჭეროსი 12, 86, 88.
თაგაური 107, 110.
თადგირიძე 25, 26.
თათე, იგ მამათაგანი 72.
თამარ, დავით აღმაშენებლის ასული 80.
თამარ მეფე 4, 6, 7, 8, 21, 40, 44, 47, 49, 60, 78, 84, 111, 114, 126, 128, 140, 151, 152, 161, 168.
თარგამოზი ან თარგამოსი 86, 106, 144, 168.
თაქთაქისშვილი 25.
თევდორე წმ. 69, 69 შენიშვ.
თეიმურაზ. I 89.
თეოდოსი დიდი 6.
თეოდოსი მცირე 6.
თინათინ, კახთა მეფის ლევანის ცოლი 100.
თრდატ, კწ მეფე 50.
თრდატ მეფე 99.
თუხარელი 26.
იაზონი 165.
იარალისშვილი 24.
იაშვილი 26.
იაცუფ ყეენი 34.
იესიანი 26.
იეფთაე, ნოეს ძე 12.
ილია წინასწარმეტყველა 105.
იმან ყულიხან 89.
იმერლიშვილი 53.
ინასარიძე 26.
იოანე დამასკელი 2, 3, 9.
იოვანე, არჩილ მეფის ძე 7.
იოვანე, იგ მამათაგანი 93.
იოსებ, იგ მამათაგანი 101.

კოსტანტინ 6 შენიშვ.
კოსტანტინე, არგვეთის მთავარი 151.
კოსტანტინე დიდი, კეისარი 5, 6, 6 შენიშვ., 31, 46, 130, 132.
კოსტანტინე, ოე მეფე 128.
კოსტანტინე, ოთ მეფე 63.
კუხოს 51, 86, 90, 93.
ლანგ თემურ 8, 44, 55, 61, 78, 89.
ლაშა (გიორგი IV). მეფე 8. 61, 92, 152.
ლაშხისშვილი 26.
ლევან I, აფხაზთა მეფე 144, 147, 157, 168.
ლევან II, აფხაზეთის ერისთავი 144, 174.
ლევან დადიანი-ნახე „დედიანი ლევან“.
ლევან, კახთა მეფე 96, 100, 103.
ლევანს – ნახე „ლეკოს“.
ლეკოს ან ლევანს 12, 103, 106.
ლეონ I, აფხაზეთის მეფე-ნახე „ლევან I“.
ლეონ II, „ „ – ნახე ლევან II“.
ლეონ III, თ აფხაზთა მეფე 169.
ლეონ დიდი 7.
ლეონ კეისარი 6, 7.
ლიპარიტ ბალუაში 46.
ლიპარიტის ძე 20.
ლორთქიფანიძე 26.
ლუარსაბ I 61.
ლუკა მახარებელი 40, 151.
მავრიკი კეისარი 7.
მაიჟან სპასპეტი 13, 14.
მაკსენთი 6 შენიშვ.
მანკაბერ სადუნე 21.
მარიამ , პთ დედოფალი 37, 53, 78.
მარუშის ძე 20.
მაქსიმე აღმსარებელი 148 შენიშვ., 149.
მაქსიმეან ლალერი 6 შენიშვ.
მაქსიმეან ღერკული 6 შენიშვ.
მაყასშვილი 25.
მაჩაბელი 25, 77.

ორუფაქის ძე 20, 25.
ისიდორე, იგ მამათაგანი 72.
ისო წილკნელი 63
იუსტინიანე კეისარი 171, 171 "შენიშვ.
კავკასიძე 20.
კავკასოს 12, 106, 174.

მახატელი 20, 25.
მაჰმად, მოძღვარი სარკინოხთა 7, 46.
მირ. მგ მეფე 61.
მირდატ 171 "შენიშვ.

265

მირდატ. კვ მეფე 61, 136.
მირდატ, ლბ მეფე 44.
მირდატ, ძე გორგასლისა 129.
მირვან, გ მეფე 67.
მირვანოს 6.
მირიან მეფე 4 – 7, 13, 14, 19, 46, 61, 63,
130, 132.
მიქელ, იგ მამათაგანი 81.
მიქელაძე 26.
მოვაკან ან მოვაკანოს 12, 88.
მოსე (წინასწარმეტყველი) 2, 5.
მოურავისშვილი 24.
მროველი-ავალიშვილი – ნახე „ავალიშ-
ვილი“.
მურვან ყრუ 45, 52, 55, 61, 72, 78, 88, 100,
101, 136, 137, 142, 148, 151, 156, 166.
მურვანოს 6.
მუხრანის ბატონი 25, 64.
მცხეთოს 12, 60, 72, 84, 120, 121, 121
"შენიშვ.", 130, 132, 136.
მკარგრძელი 20, 24, 25.
ნაბუქოდორნოსე 5, 86.
ნაკაშიძე 26.
ნანა დედოფალი 5.
ნარინ დავითი – ნახე „დავით ნარინი“.
ნასიძე 20, 25.
ნებროთ 5.
ნებროთიანნი 20.

საურმაგ, კვ მეფე 90.
სვიმონ, პგ მეფე 39, 44, 61, 74.
სვიმონ კანანელი 171.
სიდამონი 25.
სიდამონი (ოსეთის საგვარეულო) 107,
110, 112, 113.
სილიბისტრო, პატრიარქი 6, 31.
სოკრატ ბრძენი 3.
სოლაღაშვილი 24.
სოლომონიანი. 26
სტეფანე, იგ მამათაგანი 97-98, 98.
სტეფანე პირველმოწამე 78.
სტეფანოზ ბაგრატიონი 174.
სტეფანოზ, ძე გურამ კურაპალატისა 7.
სუმბატისმევილი 26.
სუმბატ ბივრიტიანი 121, 124.
სურამელი გრიგოლ 20.
სურამელი რატი 20.
ტინენი 106.
ტუსისშვილი-ზედგინიძე 25.
ულჯათ ყენი 9.
ურბანოს 106.
ურმუზ მეფე 7.
უფლოს 72, 73, 78, 84, 120.
ფავლენისშვილი 25.
ფალავანდიშვილი 24.
ფარნაოზ მეფე 5, 13, 44, 45, 55, 61, 107,
120, 150, 154, 166, 168.

ნენსიანი 20.
ნინო წმი 6, 13, 19, 28, 55, 63, 67, 94, 97.
ნიჟარაძე 26.
ნოე 4, 5, 11, 12.
ორბელი 24.
ორბელიანი 20, 24.
ოდრახოს 120, 121, 125, 136, 137.
პიროს, იგ მამათაგანი 79.
პლინი სთოიკი 1 – 3, 9.
რამაზისშვილი 25.
რაჟდენ წმ. 76.
რატისშვილი 25.
რევ მეფე 18,
როდამ, ჟ დედოფალი 53.
როსტომ, პთ მეფე 23, 45, 47, 52, 53, 57,
61, 74, 101.
როჭიკაშვილი 24.
რუსისშვილი 25.
რუსუდან, ასული თამარისა 8, 152, 168.
რუსუდან, ჟდ დედოფალი 58.
სააკაძე 24 25.
სამძივარი 20.
საურმაგ, ბ მეფე 173.

266

ყაფლანისშვილი 24, 25.
ყვარყვარე ათაბაგი 122.
ყუბასარი 20.
ყუთლულ-არსადი 20.
ყრუ-ნახე „მურვან ყრუ“
შააბაზ I 24, 34, 35, 96, 98, 10, 159.
შააბაზ II 53.
შაისმაილ (შაჰისმაილ) 53.
შალიკაშვილი 24, 25.
შანადირ 38, 51 53, 61 შენიშვ., 74, 89, 97.
შანშე, ქსნის ერისთავი 69, 69, შენიშვ.,
71, 75.

ფარნაჯომ, დ მეფე 93, 99.
ფარსმან II 6, 7.
ფარსმან IV, კთ მეფე 37.
ფარსმან V 171 შენიშვ.
ფარჯანიანი 20.
ფალავა 26.
ფხეიძე 26.
ქაიხოსრო (ვახტანგ V-სა ბიძა) 53.
ქართლოს 12, 13, 28, 44, 45, 49, 50, 55, 60,
73, 78, 86, 90, 120, 174.
ქართლოსიანი 20.
ქაჩიბაძე 20, 24.
ქვენაფლაველი 20 25.
ქობულის ძე 20, 25-26.
ქურთაული 107, 110.
ქუჯი, ერისთავი 166, 168.
ღაზნელი 25.
ღაღანიძე 26.
ღლიღოს 118.
ღოღობერიძე 26.
ყარაბუდაღისშვილი 24.
ყაფლანიანი, ყაფლანიანი 24, 39.

ციციანი 58.
ციციშვილი 24, 25.
ცოტნე დადიანი – ნახე „დადიანი
ცოტნე“.
მაგანის ძე 20.
ძურძუკოს 107, 118.
წერეთელი 26.
წულუკიძე 26.
ჭავჭავაძე 25.
ჭახილიძე, ჭახილიძენი 107, 110, 113.
ჭილაძე 26.
ხერხეულის ძე 25.

შარვაშიძე 20, 26, 171.
შასელი 45, 52, 74.
შიო წმ. 62, 62 შენიშვ., 72.
ჩერქეზი 25.
ჩერქეზიძე 107, 110, 116.
ჩინგიზ ყენი 8, 73, 107.
ჩიქოვანი 26, 149.
ჩიჩუა 26.
ჩიჯავაძე 26.
ჩოლაყაშვილი 17, 20, 25.
ჩხეიძე, ჩხეიძენი 25, 26, 162, 163.
ჩხეიძე სეხნია 157.
ციცერონ, ბრძენი 3.

ხოზონის 106.
ხოხრო, სპარსთა მეფე 7.
ხოხროვანნი 20, 50, 86, 144, 171 შენიშვ.
ჯავახისშვილი 20, 24.
ჯავახოს 120, 121, 130, 132.
ჯაიანი 26.
ჯანდიერისშვილი 25.
ჯაფარიძე 26
ჯაყელი 20, 25.
ჯორჯაძე 25.
ჯუანშერ, ძე არჩილ მეფისა 7.
ჯუანშერიანი 20.
ჰაოს 12, 121.

ბ. გეოგრაფიული სახელების საძიებელი

აბანო 79.
აბანოს-წყალი 79.
აბანოს-კევი 41, 124.
აბასა 170.
აბაშა, მდ. 148, 166.
აბოცი 38, 130.
აბოცის-თავი 50.
აბოცის მთა 33, 37.
აბულმუგი, დაბა 39.
აბუხალოს-კევი 58.
აგარა 124, 127.
აგარაკი, ეკლესია 36.
აგარანი 50.
აგარის-კევი 150.
ავლაბარი (ტფილისში) 54.
ავლადის-კევი 42,
ავლავარი 45.
ავლევი 79, 80.
ავჭალა 94.
აზავრეთის-კევი 130.

ალევის მთა 62, 64, 65, 68, 69.
ალეწის ციხე 60.
ალი, ქალაქი მცირე 62, 80, 81.
ალის ციხე 81.
ალის-წყალი 80, 81.
ალის სულთანის 96.
ალონგვერდი 101.
ალონი 86, 88, 101, 102.
ამაღლების მონასტერი 150.
ამაღლების-კევი 150.
ამაშუკეთი 72, 82.
ამაშუკეთის-კევი 155.
ამბროლაური 158, 159.
ამერეთი 144.
ამირანის გორა 131.
ამირთ კევი 65.
ამლივის წყალი 46-47.
ანაკერტი, დაბა დიდი 135, 136.
ანაკერტის-კევი 135.
ანაკოფია. ქალაქი 148, 166, 169, 170, 171.

აზეულას ციხე 47.
აზრუმში 30, 121, 140, 141.
აზრუმის მთა 122.
აქაურთა 40.
აკეთის-წყალი 175.
აკურას-ვევი 100.
ალავერდი. მონასტ. 101.
ალაზანი 87-89, 95 – 103.
ალაზანი დიდი 95.
ალაზანი მცირე 88.
ალაზანი პატარა 87.
ალამბარი. სასახლე გურიელთა 175.
ალანი 171, 172, 173. 174.
ალანის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ალაღაჯი 36.
ალგეთი, მდ. 46 – 48.
ალგეთის კეთბა 46.
ალევი, ეკლესია 64.

ანაკოფიის მდინარე 169.
ანაკოფიის მთა 166.
ანაკრია, ციხე 167, 168.
ანანური, ციხე; ესქილეს. 64, 65.
ანგუსტი, დაბა 118.
ანდრაპოლოთისის-ვევი 42.
ანა, ეკლესია 134, 135.
ანჩისხატი (ტფილისში) 52, 53.
არაგვი 25, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71,
84, 86, 87, 91, 93, 94, 106, 120.
არაგვი (აქ თერგი) 112, 117.
არაგვი თეთრი 91, 92, 93.
არაგვი შავი 91, 92, 93.
არაგვი ჯევისა 112. II
არადეთი 79ჰ
არაზი 30, 33, 138.
არანისი 64.
არბო წმიდა, ეკლესია 75.

268

არგვეთი 26, 146, 147, 152, 156, 161, 162,
163, 164, 165.
არგვეთის-წყალი 152.
ართვანი, ქალაქი მცირე 133, 136, 138.
არმაზი. ქალაქი 55, 60.
არპანი 149, 158. 161.
არსიანი 128, 132, 135, 136.
არსიანის მთა 121, 123, 126, 128, 132, 133,
135, 136.
არტანი 33, 35, 120—123, 128, 130, 132,
133, 137.
არტანი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ.
132.
არტანის მთა 130.
არტანუჯი 120, 121. 128, 132, 133, 136,

აჭარის კეთბა 134.
აჭარა-გურიის მთა 175.
აჭარა ეზინგის მთები 141.
აჭვის ციხე 175.
ახალგორი, ქალაქი მცირე 68.
ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში) 49.
ახალდაბა, ქალაქი მცირე 83.
ახალდაბა (ქსანზე) 68.
ახალდაბის ფშანი 75.
ახალდაბის ციხე 68.
ახალდაბის ვევი 152.
ახალი-ჯვარი (ეკლესია) 57.
ახალქალაქი (ჯავახეთში) 42, 43, 130,
131.
ახალქალაქი (მდ. თემამზე) 56.

137.
არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ.
20, 137.
არტანუჯის მდინარე ან წყალი 137.
არქევანი, ძველი ქალაქი 36, 36, შენიშვ.
არყნალის-ჯევი 40.
არშის ციხე 67.
არწივანი 42.
არჯანის მთა 37.
ასანური 98.
ასანყალა, ქალაქი 138, 139.
ასკანის ციხე 175.
ასპინძე, ციხე 127.
ასპინძის-კევი 127.
ასურეთის-ჯევი 47 – 49.
ატენი, მცირე ქალაქი 56, 57.
ატენის-წყალი ან მდინარე 56, 57.
ატენის ჯეობა 56.
ატოცი 40, 80, 153.
ატოცის წმ. გიორგის ეკლესია 80.
აფხაზეთი 25, 26, 144, 147, 169, 170, 171
171 შენიშვ. 172, 176.
აღაიანის მინდორი 63.
აღაცოს-წყალი 171.
აღბაბას მთა 38.
აღისტევი მდ. 34.
აღჯაყალა 34.
აშატურთ-კარი 70.
აშატურთ-ციხე 70.
აშურიანი 72, 73.
აჩაბეთი 76.
აჩხოტის-ჯევი 67.
აწერის-ჯევი 71.
აწყვერი, ქალაქი და ციხე; ეკლეს. 124.
აპარა 122, 126, 134, 135, 174, 176.
აჭარის მთა 126, 128, 135, 141, 175, 176.
აჭარის-წყალი ან მდინარე 134.

ახალქალაქის-წყალი 130.
ახალქალაქური მონასტ. 55.
ახალციხე, ქალაქი 25, 125, 126, 133, 138.
ახალციხის-წყალი 123, 125, 126.
ახიზი 137.
ახიზის-მონასტერი 137.
ახმეტა 101.
ახმეტას-ჯევი 101.
ახოტი 113.
ახოტის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ახპატი, ეკლესია 35, 36.
ახტალა, ეკლესია 36, 57, 99.
აჯამეთი 152, 163.
აჯამეთის-წყალი 152.
ბაგრატის ტაძარი 157.
ბადელიძე, ბადელიძენი 116.
ბადელიძის წყალი 116.
ბადელიძის-კევი 116.
ბაზალეთი 63, 64, 68.
ბაზალეთი (დაბა) 64.
ბაზალეთის ტბა 65.
ბათომი, ქალაქი და ციხე 133, 134, 176.
ბაიბურდი 121, 122, 134, 137, 139, 141,
142.
ბაიბურდი, ქალაქი 141.
ბაიბურდის მთა 141.
ბაიდარი 45.
ბაილეთი 175.
ბაილეთის-წყალი 175.
ბაკულიანი 41, 131.
ბაკულიანის მთა 52, 72, 83, 84.
ბაკულიანის-წყალი 84.
ბალიჭი 37.
ბალიჭის-ჯევი 39.
ბალიჭის-ჯეობა 40.
ბამბაკი 38, 50.
ბამ(ნ)ბაკი, ქალაქი მცირე 35.

- ზამზაკის ჯევი 34, 35.
 ზანა 133.
 ზანა (ეკლესია) 138.
 ზანა-ფანასკეტის მდინარე 138.
 ზანძა, ციხე 166.
 ზაჟი 147.
 ზარალეთი, ქალაქი მცირე 130.
 ზარალეთის მდინარე 130.
 ზარალეთის წყალი 130.
 ზარდა, ქალაქი 30, 88.
 ზარეთის ტბა 42.
 ზარეული, ციხე 158.
 ზარეულის-ჯევი 158.
 ზარის-წყალი 159.
 ზარულას ჯევი 159.
 ზარძიმი 43.
 ზარძიმის მთა 41.
 ზასიანი 30, 122, 138.
 ზასიანი, ქალაქი 138.
 ზასიანი (ოსეთისა) 107, 108, 117, 147, 162, 172.
 ზასიანის მთა (ოსეთისა) 116.
 ზაღდადი 125, 150.
 ზახვის-წყალი 175.
 ზახტრიონი, ციხე 101.
 ზედია. ეკლ. 168, 173.
 ზედიყრის-წყალი 98, 99.
 ზეთენია, (მონასტ.) 24, 49.
 ზეთლემი, მონასტე 67.
 ზეკამი 81.
 ზელაქნის-წყალი 96, 98.
 ზელოთი 70, 75.
 ზელტის-ციხე 62.
 ზენდერი, ზენდერის მთა 41, 43, 44, 46 49, 70.
 ზენის ჭილეთი 64.
 ზეშკენაშენის ჯევი 42.
 ზეყარი-ნახე „ზიყარი“
 ზეყოს ციხე 71.
 ზეჟის ციხე 133.
 ზიეთი (მონასტ.) 74.
 ზიზანტია (ქალ.) 5.
 ზირთვისის ციხე 47.
 ზილა 153.
 ზიყარი (ზეყარი) 74, 77.
 ზიყარის-ჯევი 70.
 ზიჭვინტა, ეკლეს. 171, 171 შენიშვ.
 ზობნავი 57, 57 შენიშვ.
 ზობნავის-ჯევი 124.
 ზოზვის ჯევი 47.
 ზოდა 97.
 ზოდავი, მონასტ. 93.
 ზოდავის ციხე 60, 63, 65.
 ზოდავის მთა 63.
 ზოდავის-ჯევი 93.
 ზოდბე, ეკლესია 97.
 ზოდბის-ჯევი 97.
 ზოდორნა, ციხე 64.
 ზოეთანი 96, 97.
 ზოკოწანი 91, 94.
 ზოკოწნის-ჯევი 93.
 ზოლი 68, 72.
 ზოლნისი, ქალ. მცირე; ეკლესია 37.
 ზოლნისის გორა 49.
 ზოლნისის მთა 37, 39, 49.
 ზოლოლის მთა 39, 41.
 ზოჟანო 130.
 ზორაღანი 104.
 ზორაღნის-წყალი 118.
 ზორჩალუ 34, 35.
 ზორჯომის ჯევი 125.
 ზოსლები 155.

ბერ, ძვ. ქალაქი 91.
ბერბუკი 74.
ბერდიკი, დაბა 34.
ბერდიკის ციხე 37.
ბერდუჯი, მდინ. 33, 34, 35, 36, 37, 38,
49, 50.
ბერდუჯის მთა 35, 36.
ბერთუბანი, მონასტ. 50.
ბერთუბნის-ღელე 51.
ბერიქალის ციხე 44.
ბერიძის ციხე 175.
ბერშოეთი 73.
ბერციხე 69, 153.
ბერძენაული 79.

ბოსტან ქალაქი 50.
ბოტისის-ჯევი 56.
ბოყვის-ჯევი 160.
ბოცოს-წყალი 124, 126.
ბოჭორმა, ციხე 90, 91.
ბჟა 78.
ბჟის ჯევი 77, 78.
ბჟინევი 156.
ბჟინევის გორები 156.
ბჟინევის ჯევი 82, 156.
ბრეთი, მონასტ. 78.
ბრემა 79, 80.
ბრემის წყალი 79.
ბრილი 80.

270

ბრილის-წყალი 80.
ბრუცსაბძელი ან ბრუცაბზელი 107, 113,
115.
ბრუცსაბძლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ბუგაულის-ჯევი 158.
ბუჟღულეთი 470
ბურეთის მთა 58. 73.
ბუმათის-ჯევი 130.
ბუჯა 153, 154.
გავაზის-წყალი 99.
განჯა, ქალაქი 33, 88.
განჯის-კარი (ტფილისში) 52, 53.
გასადინარი, დაბა 131.
გარდაბანი 24, 36, 47 შენიშვ., 49, 50, 87.
გარეთ კახეთი – ნახე „კახეთი“.
გარეთუბანი (ტფილისში) 53-54, 54.
გარეჯა 89.
გარეჯის მთა 50, 51, 89, 90, 95.
გარეჯის მონასტერი 50, 90.
გარეჯის უდაბნო 90.
გარჯილას მთა 153, 154, 158, 161, 162.

გლოლა 76, 113, 115, 116, 117, 147, 158,
162.
გლოლა, დაბა; ეკლ. 161.
გლოლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
გლოლის წყალი 147.
გლოლის-ჯევი 161.
გმირთ-ნაკვეთი, ციხე 47.
გოგნის მთა 151.
გოდოგანი 151.
გოკია, ქალაქი მცირე 129.
გოკიის მდინარე 129.
გოკიის-წყალი 130.
გოლის ტბა 131.
გომარეთი, დაბა დიდი, ვითარცა მცირე
ქალაქი 41, 59, 83.
გომართა, ეკლესია 80.
გომეწარი 104.
გომი 56.
გომიჯვარი 56.
გონზორი 87.
გომზორის მთა 89, 100.

გალმა მხარი ან მჯარი 87, 98, 99, 102, 103, 105.
გაჩიანი 24, 36, 36 შენიშვ., 47 შენიშვ., 49,50.
გაჩიანი, ძვ. ქალაქი 50.
გაჭრილის მთა 151, 152, 161, 165.
გეგუთი, საზამთრო სადგური მეფეთა 156.
გელათი, მონასტ 140, 151, 152.
გელათის-ჯევი 67.
გელაქუნი 35.
გელიყარის-ჯევი 49.
გენათი 151.
გენებერულის-ჯევი 154.
გერგეთი 67.
გერი 77.
გერის მთა 71, 77, 78.
გერის-ჯევი 70, 76.
გესამანია, მონასტ. 82.
გეტის-ჯევი 39.
გვასტიბე – ნახე „გოსტიბე“.
გველეთი, დაბა 67, 68.
გველის-თავი 158.
გველისთავის მთა 148, 149, 161.
გვერდის ძირი 70, 75.
წგვეძინეთი 58.
გვიანა, მონასტ. 44.
გიორგი წმიდა 127.
გიორგიწმიდის-ჯევი 90.
გიორგია 22, 28, 29.
გიში, ეკლ. 95.
გიშის-წყალი 95, 96.

გონია, ქალაქი და ციხე 134, 135, 142, 176.
გორდი 148, 157.
გორი, ქალაქი 57, 59, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 81.
გორისწყლის ციხე 98.
გორიჯვარი, ეკლესია 57, 58, 73.
გორულის-ჯევი 36.
გოსტიბე 157, 164, 165.
გოფანთო 153.
გოჭორაური 150
გრდანი 50, 86. 94.
გრდანის მდინარე 94.
გრდანის ჯეობა 94.
გრემი, ქალაქ; ეკლესია 65, 99, 103.
გრემის წყალი ან ჯევი 64, 65 შენიშვ, 99, 100.
გრიგალეთის-ჯევი 82.
გრუზი 28.
გუბის-წყალი 150, 164.
გუდამყარი 65 – 67, 92.
გუდამყარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
გუდამყარის-ჯევი 62, 65.
გუდამყარის ჯეობა 65.
გუდარეხი, მონასტ 46.
გუდარეხის-ჯევი 46, 56.
გუდელისის ჯევი 48.
გულგულა 86, 100.
გულთაფა 46.
გულოვანთა 160.

გუმათი 157.
გურია 26, 120 – 122, 126, 134, 147, 149, 157, 163, 164, 166, 172, 174, 175, 176.

დიგორის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
დიდგორი 46, 49, 55, 56.
დიდგორის მთა 46, 52, 59.

გურია-აჭარის მთა 128.
გურიანთა, ციხე 175
გურიის მთა 121, 122, 124, 126, 128, 129,
134, 175.
გურჯი 29.
გურჯი ბოლაზი 141.
გურჯი-ბოლაზის მდინარე 139, 141.
გურჯი-ბოლაზის კეობა 141.
გუფთა 77.
გუჯარეთი 58, 58 შენიშვ., 59, 59 შენიშვ.,
83 შენიშვ.
გუჯარეთის სოფელი 59.
გუჯარეთის კეობა 59, 84.
გძელ-ტბა, მთა 89.
დადი, დაბა 168.
დადის მდინარე ან წყალი 167, 168.
დადეში, მონასტ. 127, 133.
დადეშის-კევი 127.
დავით გარეჯა მონასტ 50, 90.
დავითის ციხე 67.
დამპალა, სასახლე კახეთის მეფეთა 89.
დამჩხერალო 52, 58, 59.
დანახვისი, ეკლეს 57, 57 შენიშვ.
დანახვისის მთა 57.
დარიელა 67.
დარუბანდი 151.
დაღალულა 59, 80, 81.
დმანისი ქალაქი, ციხე; ეკლესია 38, 39,
40.
დბანის კევი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
დბანის ან დბანისის კეობა 35, 39.
დებედა მდ. 34, 37.
დედა-ციხე 56. 90.
დევაბონის მთა 121 შენიშვ., 122, 139,
140, 140 შენიშვ., 141.
დევის- ამუხლი 55.
დემოთის ციხე 121, 124.
დემურჩიასალნუ 51.

დიდი-ლიახვი 61, 71, 73, 74, 76, 78, 115.
დიდო 99, 100.
დიდოეთი 86, 99, 103, 105.
დიდოეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
დიდუბე 54, 86.
დიდყაბართი – ნახე „ყაბარდა“.
დიმი, დაბა 150.
დირბი, მონასტ. 79.
დისველის მინდორი 40.
დიღმის ველი 55.
დიღმის კეობა 54.
დიღომი 60.
დოდო, მონასტ. 90.
დოესის მინდორი 56.
დორთქილისია, ეკლ. 133.
დრანდა, ეკლ. 169.
დრის ციხე 56.
დრის-კევი 56, 57, 57 შენიშვ.
დუდე 78.
დუდეეთი 78.
დურნუკი 48.
დუშეთი 65.
დღვაშის-კევი 84,
დღნორი 158, 161, 165.
დღნორის ციხე 158.
ეგრი, ქალაქი 165, 168, 170.
ეგრისი 144, 147, 166, 170, 173.
ეგრის-წყალი 165.
ეგრისის მდინარე 144, 165, 168, 169, 170.
171 შენიშვ.
ეგრისის-წყალი 168, 169.
ეგური, დაბა 167, 168.
ეგურის მდინარე 166, 167.
ეზინგი 122, 141.
ეზინგის მთები 141.
ეკლარის-წყალი 152.
ეკლესია, დაბა 45, 48.
ელისენი 87, 95, 96, 99, 103.

დეხვირი, ციხე 148.
დვალეთი 78, 106, 107, 113, 115, 116.
დვალთ-გორა 77, 78.
დვალთა-ლოლოვხის ჯევი 46.
დვალი 173.
დვანი 79.
დვანის-წყალი 78, 79, 80.
დვანის ჯეობა 79, 160.
დვირი 33, 72, 84.
დიგორი 107, 113, 116, 117, 147, 161, 162.

ერან-თურანის-ჯევი 42.
ერგე 134, 136, 176.
ერედვი, ეკლეს 76.
ერედვის ციხე 76.
ერევანი 35, 96.
ერევის მთა 35.
ერთაწმიდა, ეკლესია 56.
ერიქალის მთა 46, 52, 56, 59.
ერკნეთი, ეკლეს. 79.

272

ერუშეთი 120, 126, 132, 135, 136.
ერუშეთის მდინარე 123, 132.
ერუშეთი-წყალი 132.
ერუშეთის მთა 125, 126, 127, 128.
ერწო 72, 77, 86, 87, 90, 91, 93, 94.
ერწო-თიანეთი 86, 87, 91.
ერწოს მთა 94.
ერწოს ტბა 151.
ერწოს-წყალი 91.
ერჯევანი 42, 52.
ერჯევანის მთა 41, 42, 59.
ემმაკთუბნის-ჯევი 84.
ეცერი 173.
ემანი 41, 42, 43.
ვაკე 26, 147, 150, 163, 164, 165, 167.
ვალაგირი 107, 110, 113, 115, 116.
ვალაგირის-წყალი 113.
ვალაგირის-ჯეობა 113.
ვანა, მონასტ. 126.
ვანათი (სკვირეთის მდინარეზე) 49.
ვანათი (პატარა-ლიახზე) 70, 71, 74, 75.
ვანათის ციხე 75.
ვანათ-გერის-ჯევი 76.
ვარდის-უბახი, მონასტერი 43.
ვარენტა, ციხე 127.

ვემათჯევის-ჯევი 64.
ვეჭორმა 90.
ვეჯინი 99.
ზანავრვილის-ჯევი 83.
ზანდუკლის-ჯევი 64.
ზარზმა, მონასტ. 126, 134, 135, 135.
ზახა 66, 71, 78, 107, 113, 115.
ზახას მთა 114-115, 115.
ზახის კავკასი – ნახე „კავკასი“
ზახის-წყალი 115.
ზახორი 70, 73.
ზებეყური 72.
ზებეყურის მთა 68.
ზეგანი (ქათლში) 72. ზ
ზეგანი (სამცხეში) 126.
ზედაზადენი }
ზედაძენი } მონასტ. და ეკლესია 93, 94.
ზედაძნის მთა 61, 62, 87, 94.
ზეკარა 107, 113 – 115.
ზეკარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ზემო ზრამაგა – ნახე „ზრამაგა“.
ზემო ოშორა – ნახე „ოშორა“.
ზემო ქართლი – ნახე „ქართლი“.
ზენა სოფლები 84.

ვარენტის-ჯევი 127.
ვარიანი 75.
ვარიანის ფშანი 75.
ვარციხე 150.
ვარძია (სამცხეში) სასახლე; მონასტერი
128,132, 151.
ვარძია (იმერეთში), მონასტ. 154.
ვარძიის-წყალი ან ჯევი 154, 155.
ვაყა 80.
ვაშლების-ჯევი 155.
ვაშლობი 125.
ვანანი 155.
ვანანის ციხე 155.
ვანანის ჯევი 155.
ველევი 161, 165.
ველევის მთა 152, 158, 161, 165.
ველიეთი, ეკლეს. 159.
ველის-ციხე 99.
ვერე, მდინ. 49, 54.
ვერენის ციხე 90.
ვერის დაბა 57.
ვერის ციხე 57.
ვერის-ჯევი 57.
ვერტყვილა 72, 82, 154, 155.
ვერტყვილის ჯევი 82.

ზიკილის-ჯევი 124.
ზნაკვა, ციხე 158.
ზნაკვის-ჯევი 158.
ზორეთის-ჯევი 153.
ზრამაგა 107, 114.
ზრამაგა ზემო, დაბა 114.
ზრამაგა ქვემო, ციხე 113, 114.
ზრამაგის-წყალი 115.
ზრამაგია-ჯევი 114, 115.
ზრბით-ჯევი 47.
ზრბით – ოშეთის-ჯევი 47.
ზროგო 107, 113 – 115.
ზროგოს ჯეობა 114.
ზროგოს ჯეობის წყალი 114.
ზუგდიდი, სასახლე დადიანისა 167.
ზურტაკეტა, მდინ. 40, 41.
ზუსა, მდ. 153, 154.
ზუფუ, ქალაქი, მცირე 171.
ზუფუს მდინარე 171.
ზღვა შავი – ნახე „შავი ზღვა“.
ზვარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ჭერეთი 33, 51, 86, 87, 88, 90, 95, 100, 101.
103.
ჭერეთი, ძველი ქალაქი 88.
ჭერეთის მთა 89, 97 – 100, 102.
ჭური, ციხე-ქალაქი 130.

273

თაბორი (ტფილისში). ციხე 52.
თაგაური 67, 107, 112, 113, 116.
თაგაურის მდინარე ან წყალი 112.
თაგაურის ჯეობა 112.
თაკვეთილი (მთა) 43.
თაკვერი 148, 148 შენიშვ., 166.
თაკვერის მდინარე 148.
თაკვერის ციხე 148.
თაკვი 47.

თრიალეთი 41, 42, 46, 48, 49, 50, 56, 84,
92, 131, 138.
თრუსო 66, 71, 107, 113, 115.
თრუსოს კავკასი – ნახე „კავკასი“.
თრუსოს მთა 115.
თურდოს-ჯევი 86, 100, 101.
თურდო-შტორის ჯევი 86.
თუშეთი 86, 88, 91, 100, 101, 102, 103,
104, 118.

თამარაშენი, მცირე ქალაქი 76.
თედოწმინდა 75, 78.
წმ. თევდორეს მონასტერი 74.
თეზი 56.
თეზის მინდორი 63.
თეზის რუ 56.
თეზის არამი 42.
თეზმის ჯევი 93, 94.
თეთრი არაგვი – ნახე „არაგვი“.
თეთრ-ციხე 34, 38.
თელავი, სასახლე ქალაქი 100.
თელეთები, ეკლეს. 48.
თერგი 66, 104, 106, 112, 116, 117.
თეძამი 56.
თეძმის მდინარე 56.
თეძმის ჯევი 86.
თვალივი, სასახლე 56, 91.
თიანეთი 861, 87, 88, 91, 92, 93, 101, 102.
თიანეთის მთა 91, 93, 94.
თიანეთის-წყალი 91.
თირის მონასტერი 76, 79.
თირის მონასტრის-ჯევი 76.
თიღვა 80.
თიხრევის-ჯევი 78, 124.
თმოგვი, ციხე და ქალაქი 127.
თოთხამი, ციხე 59.
თორთომი 121, 137, 133, 140, 141.
თორთომის მდინარე 139, 140, 141.
თორთომის მთა 121 შენიშვ., 136, 137, 138, 140, 140 შენიშვ., 141.
თორთომის ციხე 140.
თორთომის ჯეობა 139, 140.
თორი 52, 56, 59.
თორი, დაბა 83.
თორის-მდინარე 59, 83.
თორის მთა 41, 42, 52, 58.
თორის-წყალი 59, 60, 83, 84.
თორის ჯეობა 59.

თუშეთი ფარსმანისა – ნახე „ფარსმანის თუშეთი“.
თუშეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
თუხარისი ციხე 136.
თხილთაწყაროს მთა 153.
თხმელის ციხე 150.
თხოთის მთა 63, 72.
იალბუზი 25, 115.
იალონი 91, 93.
იალონის მთა 93, 94.
იალლუჯი 50,
იალლუჯის მთა 48.
იდი, დაბა დიდი 138.
ივერია 4, 20, 22, 26, 28.
იჭრუსალემი 18, 79.
იჭრუსალემის ჯვრის მონასტერი 79.
ითრაფულა, მდ. 77.
იკორთა, მონასტ. 70.
იკორთის მთა 74.
ილორი, ეკლეს. 168, 169.
იმერეთი 19, 21, 22, 24, 25, 26, 59, 60, 80, 83, 88, 116, 121, 129, 144, 145, 147, 148, 157, 163, 165, 169, 176.
იმერხევის ჯევი 58.
ინდოეთი 173.
ინდუსა 127.
ინწყორას ჯევი 127.
ინჯა, მდ. 34.
იორი, მდინ. 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 103.
ირაგის ჯეობა 44.
ირიჯლუს ან ირაჯლუს მთა 121 შენიშვ., 122, 133, 138, 140, 140 შენიშვ.
ირიჯლუ-დევაბოინის მთა 139, 140.
ირიჯლუ-ყალნუს მთა 139.
ირტო 63, 87.
ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი 63.
ირტოს-ჯევი 86.

თორღა 104.
თორღის ციხე 101.
თოღა, სასხლე მეფეთა 98.

ირჯანი, მთა 37, 38.
ისნი (ტფილისის ნაწილი) 52, 53, 54.
ისპირა, ქალაქი მცირე 139.

274

ისპირი 121, 137, 139, 141.
ისპირის მდინარე. წყალი 136, 139, 140, 141.
ისპირის მთა 134, 135, 136, 138, 139, 140 140 შენიშვ., 141.
ისპირის ჯეთბა 134, 139, 140, 141.
ისროლის-ჯევი 69, 70, 74.
ისროლის ჯევის მთა 69.
ისულეთი 147, 164, 166, 167.
იტრია 81.
იტრიის მონასტერი 81.
იშიტუტრუქის კლდე (თფილისში) 54.
იშხანი, ციხე, ეკლესია 136, 137.
იყალთოს მონასტერი 101.
იყალთოს-ჯევი 100.
კაბერი, ციხე 73.
კაბენი (მონასტ.) 47, 68.
კანთის ციხე 56.
კავთის-ჯევი 55, 56.
კავკასეთი 61.
კავკასი, კავკასია ან კავკასნი 30, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 78, 86, 87, 88, 92, 93, 95, 104, 105, 116, 117, 159, 168, 169, 171, 172, 173, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 118, 145, 147, 148, 149, 158, 162. 166, 167, 174, 176.
კავკასის მთა 62, 103, 106, 117, 144, 148, 149, 166, 172.
კავკასი აღანისა 144.
„ ახოტისა 10.7, 112.

კავკასი ჩერქეზისა 172.
„ ძურძუკისა 67.
„ ძურძუკ-ფშავ შორისი 92.
„ ხოხისა 112 – 116.
კავკასიის კარი 68 შენიშვ.
კაზრეთი 37.
კაზრეთის ჯეობა 39.
კაკას-ხიდი 125, 150.
კაკი 95.
კალა (ტფილისში), ციხე 52 – 54.
კალმახი 20.
კალმახის ციხე 137.
კანბეჩოვანი 98.
კაპპეტის მდინარე ან წყალი 171, 172, 173.
კარალეთი 75.
კარდანეხი 98.
კარდანეხის-წყალი 98.
კარდანეხის-ჯევი 100.
კართუბნის ციხე 98.
კარი (ყარსი) 21.
კარსნის მთა 61.
კარწახის ტბა 129.
კარწახის-ჯევი 42.
კასპი, დაბა, ძვ. ქალაქი 60, 63, 72, 73.
კასპია 30.
კასპიის ზღვა 29, 33.
კასრი 115, 117.
კასრის-კარი 113, 114.
კასრის-წყალი 114.
კასრის-ჯევი 107, 113, 115, 116.

„ ბრუცაზაბელისა 115.
 „ გლოლისა 114.
 „ გუდამაყრისა 67.
 „ დიგორისა 161.
 „ დიდოეთისა 103.
 „ ზახისა 71, 115.
 „ ზეკარისა 78, 113, 114, 115.
 „ ჴავარისა 103.
 „ თურსოსი 71.
 „ თუშეთისა 103.
 „ კედელისა 114, 115, 160, 161, 174.
 „ ლეკეთისა 68, 103.
 „ ლეჩხუმისა 172.
 „ მადრან-დვალეთისა 62, 115.
 „ მყინვარისა 107, 112, 113.
 „ ოდიშისა 172.
 „ რაჭისა 116, 172.
 „ რაჭა-ლეჩხუმისა 172.
 „ რაჭა-სვანეთისა 144, 158, 159.
 „ სვანეთისა 108.
 „ ქართლისა 108.

კასრის-ჯეობა 113.
 კაცხი, ეკლ. 155.
 კაცხის ციხე 155.
 კაცხის წყალი 155.
 კაჭიო 130.
 კახეთი 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 43, 62,
 64, 86, 87, 89, 90, 94, 96, 97, 100, 101,
 103, 104, 105.
 კახეთი გარეთ 87, 89, 95.
 კახეთი შიგნით 87, 90, 98, 99, 102.
 კახეთის მთა 86, 87, 90, 91, 100, 101, 102.
 კახეტის-ჯევი 64.
 კახნიაური 147, 151, 157, 164, 165.
 კედელა 107, 115, 116.
 კეჩუთის მთა 39.
 კეცების მთა 156, 159, 160, 161, 162.
 კეხვი 76, 77.
 კეხვის ციხე 76.
 კვანჯლა 125.
 კვარა, დაბა, ციხე 113.

კვეტერის ციხე 101.
 კვირიკეს ეკლესია 41.
 კვირიკეთის მთა 4.0, 41, 42, 44,
 კვიტაშვილის ციხე 158.
 კიკანათბერი, ციხე 57.
 კიკეთი 47.
 კიმოთისმანი 59, 59 შენიშვ., 84.
 კიმოთისმანის მონასტ. 84.
 კირბალი 73.
 კირბალის მთა 74.
 კისის-ჯევი 100.
 კლარჯეთი 120, 121, 123, 133.
 კლდეისი 41,
 კლდეისის-ჯევი 43.

კრწანისის გორა 52.
 კრწანისის-ჯევი 52.
 კსანი 63, 65, 68, 69, 69 შენიშვ., 70, 72,
 კსნის-ჯევი 63, 65, 69.
 კუდარო 72, 114, 115, 160, 161.
 კულბითი 75.
 კულბითის ციხე 75.
 კულმუხი 95, 95.
 კუმისი, დაბა დიდი 48.
 კუმისის გორა 46.
 კუმისის მთა 52.
 კუმისის ტბა 48.
 კუმურდო, ეკლეს. 130.
 კუხეთი 51, 86, 93.

კლდეკარი, ციხე 41, 46, 52, 59.
კლდეკრის მთა 41, 42.
კოდინი 84, 124, 131.
კოდინის მთა 83, 84, 124, 127, 128, 131.
კოდის-წყარო 48.
კოდორი, დაბა 169.
კოდორის მდინარე 169.
კოლა 33, 120, 121, 122, 123, 128, 132, 133, 137.
კოლა, ქალაქი მცირე 133.
კოლა-არტანი 123.
კოლბეური 156.
კოლბეურის მთა 72, 82.
კოლბოურის-ჯევი 155.
კოლხიდა 165.
კონდოლი 97, 100.
კოჟორი, სასახლე მეფისა 46, 47, 49.
კოჟორის მთები 52.
კოჟორის ციხე 47, 48.
კოჟორის-ჯევი 48.
კორტანეთი 124.
კორტანეთის-ჯევი 83.
კოსტანტინეპოლი 8.
კოშკის-ჯევი 77.
კოწახურას ფონი 55.
კოხაჯის-ჯევი 42,
კოხტა 127.
კოხტის-თავი 131.

კუხეთის მთა 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95.
ლაგოეთი 98.
ლაგრა, მონასტ. 56.
ლაზი 142.
ლაზური 112.
ლაკბის მთა 97.
ლაკბის-ჯევი 97, 98.
ლაკვა 46.
ლაკვის გორა 46.
ლაკვის მთა 41, 42.
ლაკვის წყალი 46.
ლაკვათის ციხე 98.
ლალისყური 102.
ლალის-ყურის ციხე 101.
ლანჩქუთი 174.
ლარგვისი, მონასტ. 69, 69 შენიშვ.
ლასტის ციხე 49.
ლაფაჩები 75.
ლაფაჩების-ჯევი 75.
ლაშას ჯვარი, ეკლ. 92.
ლაშხეთი 173.
ლებეურის მთა 79, 80.
ლეკეთი 87, 98, 103, 106.
ლეკეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ლეღვარი, ლეღვარის მთა 36, 37, 38.
ლემანაურის მთა 158.
ლეჩხუმი 22, 145, 147, 148, 148 შენიშვ., 157, 165, 172, 173.

276

ლეჩხუმის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ლეჩხუმის ჯეობა 148, 149.
ლებეურის ციხე 175.
ლებურა მდ. ნახე – „რეხულა“.
ლიახვი 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81.
ლიაგვის ჯეობა 71, 78.
ლიგანი 120.

მარგვეთი 162.
მარდაები 125.
მარიამჯვარი 24.
მარილისი 101, 102.
წმ. მარინეს მონასტერი 102.
მარნეული 48.
მარნეულის გორა 46.

ლიგანის-ჯევი 121, 134, 135, 137, 139, 140.
ლიგანის ჯეობა 136.
ლიგანის-ჯევი 84, 125.
ლილო 50, 51, 54, 86, 89, 94.
ლილო ქვიტკირისა – ნახე „ქვიტკირის ლილო“.
ლილოს მთა 89, 95.
ლიპარიტის უბანი, მონასტერი 43.
ლისის ტბა 54.
ლისი 78.
ლიჭლ-იმერი 19.
ლიხთ-იქითი 22.
ლიხის მთა 80, 81, 82, 83, 84, 120, 144, 145, 147, 162.
ლომეკი. მდინ. 66, 106, 107, 112, 116, 117.
ლომთა-გორა 46, 48.
ლომისა, ეკლეს. 64, 65, 66, 69.
ლომისის მთა 65, 69.
ლომსია 124, 125, 128, 163.
ლომხიის ციხე 121.
ლომსიათ, ხევი 163.
ლომსიათ-ხევის-ჯევი 154.
ლორე 24, 37.
ლორის ციხე. ქალაქი მცირე 34, 35, 37.
ლოპოტი 100, 103, 104.
ლოპოტის-ჯევი 104.
კლოპოტის-ჯევის-წყალი 100.
ლორწობანი 101.
ლოქი, ლოქის მთა 37, 38, 39, 40.
ლოჭინი 51, 95.
ლოჭინის ჯევი 50, 51.
ლოხოს ან ლოხოსის მთა 79, 80.
ლუკუნის მთა 39, 40.
ლურჯ-მონასტერი 49, 54.
ლუხუნი 117, 162.
ლუხუნის მდინ. 159.
ლუხუნის ჯეობა 159.

მარტვირი (ეკლ.) – ნახე „ჭყონდიდი“.
მარტოთუბანი 155.
მარტო მყოფი 95.
მარტყოფი 50, 86, 94, 95.
მარტყოფის-წყალი 95.
მაქსიმე აღმსარებელის მონასტერი 149.
მალარო, სასახლე მეფეთა 87, 97.
მალლარი 164.
მალრან-დვალეთი 62, 66, 71, 74, 78, 115.
მალრან-დვალეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
მალრანის ციხე 101.
მაშავერი, მდინ. 37, 38, 39, 40.
მაწის-წყალი 98.
მაჭი 20, 98.
მაჭუტაური. ციხე 153.
მახვილი. ციხე 102.
მახვილო 84, 128, 129.
მახვილოს მთა 72, 83.
მახვილოს-ჯევი 87, 93.
მახისი 70.
მახისის-ჯევი 74.
მგელ-ციხე 127.
მეზობირი 82, 155.
მეედნის-ჯევი 155.
მეორე ჩხარულა – ნახე „ჩხარულა მეორე“.
მერე 75.
მერის მთა 74.
მერის მონასტერი 137.
მერის 70, 75.
მესხის მთა ან მთანი 121 შენიშვ., 140 შენიშვ.
მეტეხი (ტფილისში), ეკლ. 53.
მეტეხი (მონასტ.) 56.
მეტეხი 56, 80.
მელვრეკისი, მონასტ. 76.
მეჯვდა, დაბა 70, 73, 74.

მაკაბელი, ციხე 96.
მამება, მონასტ. 72.
მანავი, სასახლე კახეთის მეფეთა 89, 90,
97, 99.
მანგლისი, ეკლეს. 46.
მანხუტის-ჯევი 36.
მარაბდა 27.

მეჯვდის მდინარე 70, 73, 74, 75.
მეჯვდის რუ 73.
მთას იქითი 82, 83, 84, 155.
მთაწმიდა (ტფილისში) 54.
მთაწმიდა (ათონისა) 79.
მთიულეთი 65, 66, 67, 71, 115.
მთიულთ-კარი 65.

277

მინდა, ციხე 159.
მისაქციელი 62, 64.
მისხანა 38.
მიტლოკინის ციხე.152.
მიწობის-ჯევი 58.
მლაშე 155.
მოდამნახის ციხე (ქართლში) 42, 43.
მოდამნახის ციხე (იმერეთში) 154, 156.
მოდეგის-ჯევი 130.
მოვაკანი 33, 87, 88, 106.
მომწვარა, ციხე 59.
მონასტერი 69, 73.
მონასტერი აზიბოს ნეკრესელისა 42.
მოსაბრუნნი 96.
მოსაკიდელი 155.
მოსკოვი 10.
მოსხის მთანი 121 შენიშვ., 122 შენიშვ.,
140 შენიშვ.
მოქვი, ეკლეს. 169.
მოქვის მდინარე ან წყალი 168, 169.
მოწამეთას მონასტერი 151.
მოწამეთას-ჯევი 151.
მოხისი, დაბა დიდი 80.
მჟავის-ჯევი 46.
მრავალ-ძალი (ეკლეს.) 159.
მრავალ-წყარო 51.
მტკვარი 24, 33, 41, 45, 46, 48, – 60, 62, 63,

მშხლების ჯევი 78.
მცხეთა 6, 12, 19, 24. 51, 52, 54, 55,
62, 67, 93, 94, 121, 121 შენიშვ.
მპორეთი, მცირე ქალაქი 58, 59.
მწარე-წყალი 50, 87, 89.
მწყერის-ციხე 155.
მჭადის-ჯვარი 63.
მჭადის-ჯვრის მონასტერი 63.
მხურვალეთი 73.
მჭურვალეთის მთა 72.
ნაბახტევი 80.
ნაგები, ძვ. ქალაქი 50, 51, 86.
ნადაბური 82.
ნადარბაზევი 44.
ნავარძეთი, ციხე 151, 156.
ნაზარა-სოფელი 45.
ნათლისმცემელი (გარეჯა), მონასტ. 50,
ნათლისმცემლის მონასტერი 135.
ნათლუხი (ტფილისში) 54.
ნაოხარი 126.
ნარა 107, 113, 114.
ნარიანი 41, 52, 60.
ნარის მთა 214.
ნარის ჯეობა 114.
ნარის ჯეობის წყალი 114.
ნარეკვაი, მდინ. 62, 63, 61, 93.
ნარეკვაის ჭალა 62.

68, 72, 73, 75, 78 – 81, 83, 84, 86 – 89,
94, 95, 98, 120, 123 – 133.
მტკვრის-ციხე 45, 63.
მტკვრის კეთბა 83. 84.
მუგუთი 75, 77.
მუგუთის-კევი 77.
მურის ციხე 149.
მუსის ციხე 41.
მუყელეთის-კევი 157.
მუწის-წყალი 171.
მუხად-გვერდი 55.
მუხალეთის-კევი 58.
მუხაური 80.
მუხრანი 54 შენიშვ., 55, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 68, 72, 84, 93.
მუხურა, დაბა 153, 154.
მღვიმე (ქართლში) მონასტ. 25. 62.
მღვიმე (იმერეთში), მონასტ. 158.
მყინვარი 42. 66, 113, 115.
მყინვარის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
მშვილდაურის მთა 79.
მშხლები 76.
მუხლების მთა 70.

ნარიმანი, დაბა დიდი 138.
ნარუმაკი, დაბა დიდი 138.
ნასპარსევი 63.
ნასპარსევის მინდორი 63.
ნაქალაქევი (ერუშეთში), დაბა; ეკლესია
132.
ნაქალაქევი (შულავერთან) 36.
ნაქალაქევი (სამეგრელოში), ქალაქი და
ციხე 165, 166.
ნაქერალა 165.
ნაქერალას მთა 152, 158, 161.
ნაქულბაქევი 55.
ნაღვარევი 65.
ნაციხვარი 80.
ნაჭარმაგევი, სასახლე მეფეთა 75.
ნაჭარმაგევის-წყალი 75.
ნახიდური ან ნახიდვარი 39, 43, 45, 46,
47, შენიშვ., 49.
ნახჭევანი 101.
ნაჯბადინი 45.
ნაჯიხურევი 153.
ნაჯიხურევის მთა 153, 158, 161, 162.
ნეინის-წყალი 98.
ნეკრესი, ძვ. ქალაქი; ეკლესია 99.

278

ნემვის-კევი 83.
ნიალისყურის მთა 130, 131, 133.
ნიკია 5.
ნიკოლაწმიდა, ეკლ. 158,
ნიკოფსია 171.
ნინიას ციხე 159.
ნინოწმიდა, ეკლ. 90.
ნინოწმიდის კევი 90.
ნიქოზი, ეკლეს 76. 78.
ნიჩბისი, მონასტ. 55.
ნიჩბისის-წყალი ან კევი 55.

ორლათი, წყარო 153.
ოსეთი ან ოვსეთი 68, 71, 76, 103, 105,
118, 148 შენიშვ., 173, 174.
ოსიაური 81.
ოფიშკვითი 164.
ოფრეთი, ქალაქი მცირე და ციხე 36.
ოქონა 80.
ოქონას მონასტერი 80.
ოშეთის-კევი 47.
ოშორა ზემო, მონასტ. 127.
ოშორის კევი 127.

ნიჯგორი 128, 131, 133.
ნოკორნა, მონასტ. 91, 93, 94.
ნოკორნა-ბოკოწნის შორისი გორა 91, 94,
ნოკორნის ჯევი 93.
ნოლა 150.
ნოლის-ჯევი 150.
ნოხპატო, ციხე, ეკლს. 96.
ნუა 84.
ნულის ციხე 79.
ნულის ჯევი 79.
ნუნისი, ეკლ.-მონასტ. 82.
ნუნისის ჯევი 82.
ნუხა 131.
ოზის ციხე 48, 49 შენიშვნაში, 50.
ოდიში 21, 26, 147, 148, 165, 166, 167, 168,
169, 172, 173, 174.
ოვსეთი-ნახე „ოსეთი“.
ოზურგეთი, სასახლე 175.
ოთა 127.
ოკამი 63.
ოკამის გორა 60.
ოკმის მინდორი 63.
ოკრიბა 147, 118, 150, 151, 152, 153, 157,
138, 162, 163, 161, 165.
ოლდამის-წყალი 129.
ოლდამის-ჯევი 125.
ოლთისი 120, 138.
ოლთისი, ქალაქი და ციხე 138.
იმანის ჯევი 51, 86, 95.
ონი 147, 160, 161.
ოპიზის მონასტერი 133.
ოჟორის მონასტერი 80.
ოჟორის-წყალი 80.
ორბეთი (ეკლეს.) 47.
ორგნთი, ციხე 44.
ორბეთის ციხე 148.
ორბოძალი 70, 75.
ორბოძლის მთა 70, 75.

ოჩანის ციხე 91.
ოცხე 125.
ოცხის წყალი 125, 126.
ომისი 63, 64, 68.
ომრახე 125.
ომრახეს ციხე 121.
ომრახო, ციხე და ქალაქი 121, 125, 174..
ოხერ-ხიდა, ციხე 64, 64 შენიშვ.
ოჯოლას ჯევი 152.
პალაკაციო, ტბა 38.
პალაკაციოს მთა 51.
პალიასტომის მდინარე 174.
პალიასტომის ტბა 174.
პანკისი 20, 91, 101 – 104, 118.
პანკისის მთა 101.
პანკისის ეობა 86, 102.
პანტოვანის ჯევი 125.
პარხალი 138.
პატარა-ლიახვი 70, 71 – 76, 115.
პატარა-ლიახვის ეობა 70.
პატარა ჯავა – ნახე „ჯავა“.
პატივანი 46.
პერანგა 72, 79.
პერანგას მთა 77, 79, 80, 82, 154.
პეტრეს ციხე 84.
პირღებული, მონასტ. 44.
პონტოს ზღვა 29, 106, 122.
პრესნა 10.
ჟალეთი, ქალაქი; ეკლესია 87, 91.
ჟამური 68 – 70.
ჟამურის მთა 71.
ჟბა 71, 115.
ჟინვანი, ძვ. ქალაქი 91 – 93.
ჟღელე 107, 108, 113, 117, 161.
ჟღელეს ეობა 114. 116.
ჟღელის-ეობის წყალი 114.
რადაბრაგამი 41.
რაზმითის მთა 56, 57.

ორმოზანის ტბა 39.

რანი 33, 35, 87, 106.

279

რაჭა 22, 26, 107, 108. 110, 111, 114, 116,
117, 146, 147, 148 შენიშვ., 148, 149,
153, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 162,
163, 165, 172, 173.

რაჭის კავკასი – ნახე „კავკასი“.

რაჭის მთა 161, 171, 173.

რაჭის-ხევი 58.

რახსი 33, 35, 138, 139.

რეხი, დაბა 72. 73.

რეხის ცეობა 72.

რეხულა ან ლეხურა 61, 69, 72, 73,
ლეხურის ცეობა 72.

რიზა, ქალაქი მცირე 142.

რიონი 116, 117, 146 147, 148, 149, 150,
151, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 157, 168, 169, 174,
176.

რიონი, დაბა 147, 157.

რკინის-პალო 122, 142.

რკინის ციხე 49.

რკინის-ჯვარი 125.

როკა 77.

როკის-ჯევი 77.

როკითი 150.

რომი 5, 6 შენიშვ.

რუისი, დაბა დიდი, ეკლეს. 78, 79.

რუისის მთა 73, 75, 78.

რუსთავი, ქალაქი 50, 95.

საზანოს-წყალი 153.

სათის-ქალა 51, 89,, 95.

სათლე, ქალაქი მცირე 135.

სათლეს მდინარე 135.

სათოვლიას მთა 54.

საკეცე 158.

საკურდღლია 146, 150.

სალაღაკის კლდე 53.

სალაღაკის წყალი 52.

სალთვისის რუ 78.

სალიანი 33.

სალიპარტიანო 167.

სალომინაო 147, 150, 163, 164.

სალომინაოს-ჯევი 150.

სამადლო 46, 47, 49.

სამგორი 51, 86, 89, 95.

სამგორის ველი 95.

სამება 46, 100.

სამეზის ეკლესია 47, 90.

სამეზის მონასტერი 67.

სამეზის-ჯევი 90.

სამთავისი, ეკლეს. 72.

სამთავრო, ეკლეს. 61, 99.

სამიქელაო 164.

სამღერეთი 44, 132.

სამღერეთის-წყალი 132.

სამშვილდე, ქალაქი, ციხე, ეკლესია 44,
45, 50,

რუხის ციხე 167, 168.
საათაბაგო 120, 122, 125, 142.
საამილახვრო 71, 73.
სააფაციო 168.
საბარათიანო 24, 48, 50, 51, 82.
საბატე 42.
საბაწმიდა, მონასტ. 76.
საბერძნეთი 142.
საბუეს წყალი 99.
საბურდიანო 63.
საბურთალოს ველი 54.
საგარეჯო 87, 89, 90.
საგიმი. მდ. 34.
საგლონის ჭალა 58.
საგურამო 86, 93, 94, 95.
სადგერი 52, 59, 78, 83.
სადგრის ეკლესია 83
სადგრის გმოზა 83, 8.1.
სადმელი, ციხე 158, 159, 162,
სადმელის კევი 153.
სავნეთი (ეკლესია) 156.
სავახტანგო 70.
საზანოს ციხე 154.

სამცხე 20, 23, 24, 25, 26, 33, 120, 121, 123,
128, 129, 132, 134, 138, 140, 150,
153, 157, 163, 174, 175, 176.
სამცხე-საათაბაგო 120, 125, 142.
სამცხეთო 121.
სამცხის მთა 176.
სამწევრისის ციხე 58.
სანადირო-ქალაქი 36 შენიშ.
სანაინი, ეკლესია 35.
სანსრები 130
საპონაურის კევი 42.
სარბიელა 50, 60 შენიშ.
სარბიელას კევი 59.
სარვანოს მინდორი 48.
სარკე, მონასტ. 58.
სარკინეთი, ქალაქი 13 შენიშ., 36, 61, 72,
103
სარკინეთის-მთა 61, 63, 87, 93.
სარკინეთის-კევი 36.
სარმანიშვილის-კევი 83.
სასირეთი 78.
სატრედო 40.
სატყეპულა 142.

280

საფარა, მონასტ. 127.
საფერშეთი 64.
საფიქლის-კევი, (პირველი და მეორე) 41.
საფურცლე 62.
საქართველი 4, 11, 12, 13, 19, 28, 55, 59,
60, 79, 120, 125, 141, 142, 143, 144, 146,
176.
საქართველოს-ყელი 122, 141.
საქართველოს-ყელის მდინარე 139.

სვანეთის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
სვანეთის მდინარე 173.
სველის კევი 127.
სველნეთის ფშანი 74.
სვერი ციხე 77, 78, 156, 163.
სვერის წყალი ან კევი 77, 155-156, 156.
სვეტია (ეკლ.) 173.
სვეტიცხოველი, ეკლესია 61, 173.
სვიმონეთი 152.

საქართველოს ყელის ჯეობა 141.

საქართველოს ციხე 79.

საქართლო 120.

საქვაბე 98.

საქორიას ჯევი 160.

საღამოს ტბა 129, 131.

საღირაშენის-ჯევი 47.

საღორის მთა 152, 153, 158, 161, 162, 165.

საყავრის ჯევი 46.

საყალტუთნი 48.

საყდრიონი 86, 87, 91.

საყორნე 157.

საშიში 91, 92.

საჩინო 147, 149, 150, 163, 164.

საჩინოს-ჯევი 150.

საჩიჯავანო 164.

საჩხეიძო 163, 164.

საჩხეიძოს წყალი 152.

საჩხერე 151, 156.

საციციანო 58.

საცხენისი 70, 75, 95.

საცხენისის მთა 56, 57, 58.

საცხენისის-ჯევი 95.

საძეგური 69, 69 შემოშვ.

საძელისი, მონასტ. 47.

საძმორისი, ციხე. ეკლ. 98.

საწალიკე 155.

საწალიკის მთა 156, 158, 161, 162.

საწირე 152.

საწირის ციხე 152.

საწირის წყალი 152.

საჭილაო 164.

სახარია, ციხე და სასახლე 166.

საჯავახო 149, 164, 174.

საჯავახოს მთა 150, 174.

საჯავახოს წყალი 149.

საჯოგის ჭალა 51.

საბეკა, ციხე 150.

სვირი 163.

სვირის-ჯევი 154.

სიონი (ატენში), მონესტ. 57, 57 შემოშვ.

სიონი (რაჭაში), ეკლესია 161.

სიონი (ტფილისში), ეკლ. 52, 53.

სკანდა. სასახლე; ციხე 151.

სკვირეთი 50, 52.

სკვირეთის მდინარე 49.

სკრის-ჯევი 58.

სლესის ჯევი 124.

სნეკვი 75.

სნეკვის ჯევი 75.

სომანეთი 80.

სომხითი 21, 22, 24, 25, 35, 36, 37, 46, 50,
51, 82, 106, 122, 138.

სომხითის მთა 139.

სომხით-საბარათიანო 82.

სონა მდინარე 104.

სონღალული 48.

სორი, მონასტ. 159.

სორის ჯევი 159.

სოხასტერი (მონასტ.) 152.

სოხოს ჯევი 77.

სპარსის წმ. გიორგის ეკლესია 77.

სპერი 139.

სპერის ზღვა 29, 120.

სპერის მდინარე 141.

სპერის მთა 140.

სტანბოლი 9.

სტეფანწმიდა, დაბა 67.

სტეფანწმიდის ეკლესია 61.

სტეფანწმიდის მონასტ. 72, 98, 99.

სურამი, მცირე ქალაქი 81, 82.

სურამის ციხე 81.

სურამის-წყალი 81.

სურამის ჭალა 81.

სურამის ჯეობა 81.

სურები 175.

სეიდაბადი (ტფილისში) 52, 54.
სენაკი ეკლ. 166.
სვანეთი 26, 108, 117, 147, 148, 149, 158,
159, 162, 166, 167, 171, 173, 174.

სურების მთა 175.
სურების ჯეობა 175.
სუფსეის მდინარე 174, 175.

281

სხალ-დიდი 52, 55.
სხალ-დიდის მთა 54.
სილნარი 46, 47.
სხალ-ტბა 61.
სხერტის ჯალა 56.
სხლეგი 77.
სხოვი 159.
სხოვის-ჯევი 159.
ტაბაკინი 154.
ტაბაკინის-ჯევი 154.
ტაგნაგეთი 49.
ტალავრის ჯევი 36.
ტანა (მდინ.) 56, 57.
ტანძია 40.
ტაო 120, 121, 138, 139, 140.
ტაოს-კარი 138.
ტაშადანის ტბა 38.
ტაშირი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
ტაშირის მთა 38.
ტაშირის წყალი 37.
ტაშის კარი 51, 78, 83, 84, 120.
ტაშის-კარი, დაბა 81.
ტბეთი (ქართლში) 78.
ტბეთი, ეკლ. (შავშეთში) 132, 135, 136.
ტბეთის მდინარე 135.
ტბისი 47.
ტბის ყური 41, 43, 52, 60.
ტემერი 81.
ტეხური, მდ. 148, 166, 167.
ტინის მთა 60, 65.

უზნარიანი 42.
უზნარიანის ციხე 84.
უთხვის-ჯევი 81.
ულუმბა 81.
ულუმბას მონასტერი 81, 82.
უნაგირა 147, 166, 167.
უნაგირას მთა 148, 166.
უჟანი 62.
ურზნისი, ძვ. ქალაქი 78, 79.
ურია, დაბა 64.
ურიები 125.
უსანეთი, ეკლეს. 70, 72.
უსანეთის მთა 73, 74,
უსისტეს-ჯევი 72.
უტოს ჯევი 101, 102.
უფადარი 97, 98.
უფლისციხე, ძველი ქალაქი 73.
უძო, ეკლესია 49.
უწერა, ეკლ. 147, 161.
უწლევი 81.
უჯარმა ძვ. ციხე-ქალაქი; დაბა 88, 90,
94, 95.
ფაიქომი 107, 110, 113, 116.
ფაიქომი -ჯეობა 113.
ფანავრა 24, 43, 50, 84, 131.
ფანავრის ტბა 43, 120, 120, 130, 131.
ფანაკარის ციხე 135.
ფანასკეთი ან ფანასკეტი 24, 120, 128,
133, 137, 138.
ფანასკეტი, დაბა-ციხე 138.

ტინის-ხიდი 78.
ტკოცის-კევი 79.
ტოლა 149, 158, 162.
ტოლა, ციხე 158.
ტოლის-კევი 158.
ტონთიო 74.
ტორნეს-კევი 44.
ტრაპიზონი 122, 142.
ტრაპიზონის მთა 137, 139, 141.
ტრაწაყალის ციხე 98.
ტფილისი 24, 49, 51, 52, 53, 54, 59, 75 შე-
ნიშვ., 84, 93, 120.
ტფილისის გორაები 49.
ტყე-ტბა 100.
ტყვილიანა 62, 63.
ტყვირი 148.
ტყირბულის-კევი 153.
ტყის სოფლის-კევი 126.
უდაბნო, ეკლ. 76.
უდე 126.

ფანასკეტის მდინარე ან წყალი 138.
ფანაქი, ეკლ. 138.
ფარაენა 41.
ფარსმანი (თუშეთში) 104, 105.
ფარსმანის-კევი 105.
ფარსმანის თუშეთი 104.
ფარსმანის თუშეთის კევი 104.
ფარცხანაყანევი 150.
ფარცხისი, ციხე 47.
ფასონი 147.
ფაწა 77, 145.
ფაწის მდინარე 77, 161.
ფერსათი 84, 122, 124, 125, 144, 147, 149,
150, 152, 154, 155, 155 შენიშვ., 162,
163, 164, 174.
ფერსათის მთა 124, 125, 128, 144, 147,
149, 150, 163, 164, 174.
ფინეზაური, მდ., კევი 39.
ფიტარეთი, მონასტ. 44.
ფიფინეთი 96.
ფიფინეთის-წყალი 96.

282

ფოთი 147, 167, 174.
ფოთის ციხე 174.
ფოკე 150.
ფოლადაური, მდ. 87.
ფონა, დაბა 82.
ფორჩხა 121, 130, 142.
ფორჩხა. დაბა დიდი 134.
ფორჩხის-კევი 182.
ფორჩხის-კევის მდინარე 134.
ფორჩხის კეობა 131, 135, 139, 142.
ფოსო 130, 131, 132.
ფოსოს მთა 132.
ფოსოს წყალი 129, 130.
ფოტრისა 70.

ქარჩოხი 68, 69.
ქარჩოხის ციხე 69.
ქაჩალაური, მონასტ. 102.
ქაჯეთის ციხე 176.
ქაჯთა-ტუნი, ციხე-ქალაქი 130.
ქაჯთა-ციხე, ციხე-ქალაქი 130.
ქედა, დაბა 134.
ქელმაჰმადის სოფელი 116.
ქემერტი 77.
ქემერტის-წყალი 81.
ქეშელთის კევი 77.
ქვაბი, დაბა 72, 82, 155.
ქვაბისმანი, მონასტ. 72.
ქვაბის კევი 121.

ფოტრისის-ჯევი 70, 71.
ფოცხვერიანის-ჯევი 44.
ფოცხვის-ჯევი 126, 132.
ფოცხვის-ჯეობა 136.
ფრონე 81.
ფრონენი 145.
ფოთი 154.
ფუნდუკის-ჯევი 40.
ფშავი 86, 87, 88, 91, 92, 93, 102, 117, 118.
ფშავ-ჯევესურეთი 117, 118.
ფშავ-კევესური 86, 91, 118.
ფცა 79, 80.
ფცის-წყალი 79, 80.
ფხოელი 117.
ფხოელნი 86, 93
ქალაქა, დაბა 114.
ქალის-ციხე 45.
ქანდა-ციხე 63.
ქაოზიანი, ძვ. ქალაქი 36, 36 შენიშვ.
ქარვასლის-ჯევი 41.
ქარვასლის-კევის მთა ".
ქარზამეთი, მონასტ. 128.
ქარზამეთის-ჯევი 128.
ქარტლი 5, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 35,
37, 38, 43, 51, 55, 57, 59, 60, 62, 64, 70,
75, 78, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 94, 106,
107, 110, 111, 114, 115, 120, 122, 123,
124, 128, 131, 133, 142, 144, 145, 147,
150, 151, 155, 160, 161, 162, 163, 174.
ქართლი ზემო 71, 120, 121, 128, 133.
ქართლი შიდა 24, 71, 84, 120.
ქართლის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ქართლის მთა 55, 61.
ქართლის-ყელი 122, 141.
ქართლის-ჯევი 55.
ქართლის-ჯეობა 129.

ქვაბლოვანი 98.
ქვაბლოვანის-წყალი 126.
ქვათახევი, მონასტ. 55, 56.
ქვაყრილი 128, 132.
ქვაყრილის მთა 132, 137.
ქვაციხე 153.
ქვაციხეს მდინარე 153.
ქვევრულა, ჯევი 153.
ქვემო ზრამაგა – ნახე „ზრამაგა“.
ქვენატკოცა 79, 80.
ქვეშის ციხე 39.
ქვეშის-ჯევი 39.
ქვის-კარი 83.
ქვიტკირის ლილო 94.
ქვიშილეთი, ციხე 157.
ქვიშხეთი 81, 83.
ქიმერეთის ჯევი 83..
ქისიცი 22, 62, 87, 89, 90, 95, 97, 98, 102.
ქისტეთი 67, 118.
ქისტეთის-წყალი 117.
ქისტი 67, 105, 107, 117, 118.
ქისტის-წყალი 66, 112.
ქისტ ლლიღვი 104.
ქისტ-ძურძუკი 118.
ქისტ ძურძუკის-წყალი 112.
ქნოლო 62, 68, 70, 71.
ქნოლოს მთა 70.
ქნოლოს ტბა 71.
ქობერის მონასტერი 35.
ქობულეთი, ქალაქი მცირე 175.
ქობულეთის მდინარე 175.
ქოზიფა, მონასტ, 58.
ქოლოთქვიტკირი 69, 70, 72, 73.
ქსანი 25, 63, 64, 68, 71, 72, 75, 84.
ქსნის ჯევი 60, 64, 68, 115.
ქსნის ჯეობა 72.

- ქსორისი 63.
 ქუთათისი, ქუთაისი 19, 147, 157, 164, 165.
 ქუთაისის ციხე 157.
 ქუმურლუს ციხე 133.
 ქურდ-ვაჭრის-კევი 34.
 ქურთათა 112, 113.
 ქურთაული 66, 107, 112, 113, 116.
 ქურთაულის წყალი 112, 113.
 ქურმუხი 96.
 ქურმუხის წყალი 96.
 ქუტირი 150.
 ქცია, დაბა 40, 43, 44.
 ქცია, მდინ. 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 53, 60.
 ქციის კრამი 40, 41, 43, 44, 45.
 ქცხილვანი, ქრცხილვანი, ქალაქი მცირე 76, 77, 78.
 ქცხილვანის კეობა 78, 160.
 ლადო 128, 145, 163.
 ლადოს მთა 84, 122, 144.
 ლართის-კარი 62.
 დარი, დაბა 160.
 ღარულას-კევი 160.
 ღეზი, დაბა 76, 116, 117, 147, 161, 162.
 ღვანკითის-კევი 153.
 ღვთაების ეკლესია (მარტყოფში) 95.
 ღვიარას-კევი 153.
 ღლიღვეთი 118.
 ღლიღვი 87, 93, 102, 104, 107, 118.
 ღლიღვის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
 ღლიღვის წყალი 118.
 ღლიღვ-ქისტო 104.
 ღობიეთი 127.
 ღოგად-კევი 124.
 დოდორი 82.
 ღოურის-კევი 48.
 ყამსას ციხე 154.
 ყანჩიეთი, მონასტ 68.
 ყარაბულახი, დაბა 41.
 ყარაია 50, 51, 86.
 ყარაღაჯი (მთა) 38, 39.
 ყარაღაჯი (ალაზანზე), სასახლე, მცირე ქალაქი და ციხე 86, 96, 97.
 ყარაღაჯი (ჭალა) 51.
 ყარსი 38, 122, 133,
 ყარსის მთა 122, 123, 128, 129, 130, 131, 133.
 ყაყიდური, დაბა 112.
 ყელი 66.
 ყერძენის მთა 83.
 ყვარელი 99, 103.
 ყოროლის-წყალი 99.
 ყველი, ციხე 126, 123, 135, 136.
 ყვერბილის-კევი 84.
 ყვიბისი 124.
 ყვირილა 145, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 162, 163, 161.
 ყიზყალა, ციხე 45.
 ყინცვისი,, მონასტ. 58, 124.
 ყოვლადწმიდის ეკლესია (თრუსოში) 115.
 ყოზლუხი 103.
 ყორანთა 40, 153.
 ყორნისი 79.
 ყორნისის-კევი 79.
 ყურსები 152.
 ყურყუთა (ჭალა) 48.
 შავი არაგვი – ნახე „არაგვი“.
 შავი ზღვა 30, 121, 133, 142, 144, 166, 171, 172, 174.
 შავი-წყარო, დაბა 41.
 შავნაბადი 43.
 შავრაშეთი, შავრაშეთის მთა 41, 130.

ლოლეთის-ჯევი 79.
ღრელის-ჯევი 126, 127.
ღრუდო 153.
ღუდოს-ჯევი 65.
ღუდუშაურის ციხე 67.
ღუის-ჯევი 57.
ყაზანი, დაბა 112.
ყაზარდა 107.
ყაზარდა დიდი 172.
ყაზანჩი, ქალაქი მცირე 38.
ყაიყული 38.
ყაიყულის მთა 51.
ყალნუ მთა ან ყალნუს მთა 33, 121
შენიშვ., 122, 123, 128, 133, 137, 138,
139.

284

შაორის წყარო 43.
შარვაშეთის მთა 128, 129.
შარობის ლილო 51.
შაქი 87.
შემოქმედი, ეკლ. 175.
შერთული, დაბა 75, 76.
შთასავალი 66, 68, 115.
შიგნით კახეთი – ნახე „კახეთი“.
შიდა ქართლი – ნახე „ქართლი“.
შილდა 103.
შინდარა 81.
შინდისის გორა 52.
შინდისის მთა 52.
შინდობის მონასტ. 137.
შიოს უბანი 63.
შიოს-უბნის წყარო 63.
შირაქი 98.
შიფაქლუს მთა 140, 140 შენიშვ., 141.

შავშეთი 120, 121, 126, 128, 131, 132, 135,
136, 137.
შავშეთის მდინარე ან წყალი 135, 136.
შავშეთის მთა 136.
შავ ტყე 60, 72.
შავ-წყალი 83, 84,
შაკიხი 96.
შანზიანი 43.
შამზიანის მთა 40.
შამზონის-ჯევი 40, 71.
შაორი (ჯავახეთში) 43.
შაორი (რაჭაში) 158.
შაორის მთა 43.
შაორის ტბა 158.

ჩელეთი, ძვ. ქალაქი 90, 91.
ჩელეთის-წყალი 99.
ჩერქეზი (ქვეყანა) 66, 107, 110, 111, 112,
113, 116, 117, 118.
ჩერქეზის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ჩერქეზის მთა 107, 108, 112, 113, 115,
116, 117.
ჩერქეზიძე 116.
ჩერქესი 172.
ჩიმი 67, 107, 112, 113, 116.
ჩიმითი 112.
ჩიმითის წყალი 112.
ჩიჩხიტური, მონასტ. 50.
ჩიხორი, ქალაქი მცირე 154.
ჩოლაბური, მდ. 153, 154, 163.
ჩონისის-ჯევი 159.
ჩოხელთ-ჯევი 65.
ჩუნეში 157.

შოლა 81, 82, 145.
შოლის მდინარე 81.
შორაპანი, ქალაქი; ციხე 151, 154, 155,
162, 163.
შორაპნის მონასტ. 127.
შროშის-ჯევი 155.
შტორი 101.
შტორის-ჯევი 86, 101.
შუამთა, მონასტ. 87, 90, 100.
შუაცხვირი 71.
შუაცხვირის მთა 71.
შულავერი, დაბა დიდი 36.
შულავერის გორა 49.
შულავერის ციხე, მცირე 36.
შულავერის წყალი 36.
შულავერის-ჯევი 36, 128.
შულავერის ჯეობა 36.
შურის ციხე 52.
შქმერი, დაბა დიდი 160, 162.
შხეთი, ციხე 166.
ჩაბარუხეთის-ჯევი 71.
ჩადივარი 51, 86, 96.
ჩადივარის გორაები 89.
ჩაისი, ეკლეს. 167.
ჩანგილარ-ბეგთათავის მინდორი 63.
ჩასავალი 66, 67.
ჩაქვი 176.
ჩაქვისწყალი 176,
ჩალმა 104.
ჩაჩანი 104, 105.
ჩახმართის-ჯევი 104.
ჩდილის ჯევი 82.

ჩულურეთი 130.
ჩხარი, ქალაქი; დაბა; ეკლეს, 153, 163,
165.
ჩხარულა, მდ. 153.
ჩხარულა მეორე 153.
ჩხერი 155.
ჩხერიმელა, მდ. 72, 82, 145, 155, 155
შენიშვ. 163.
ჩხერის ციხე 155, 155 შენიშვ.
ჩხიკუთა, ეკლეს. 47.
ცაგერი, ეკლესია 149.
ცეცხლის-ჯვარი 65, 79.
ცეცხლის-ჯვრის მთა 80.
ცივი (მთა) 42, 87.
ცივ-გომბორის მთა 89.
ცივის მთა 97, 98. 99, 100.
ციკარა 62, 65, 66.
ციკარას-წყალი 66.
ციხე გოჯი, ქალაქი და ციხე 164, 166.
ციხე-დარბაზი 157.
ციხე დიდი 55.
ციხის-ძირი (ქსანზე) 63.
ციხის-ძირი (შოლაზე) 81.
ციხის-ჯვარი 83.
ციხის-ჯვრის ციხე 83.
ცორტავი, ძვ. ქალაქი 36 შენიშვ.
ცუნქის-ჯევი 126, 127.
ცუცხვათი, ციხე 151, 152.
ცუცხვათის-ჯევი 151.
ცხენის-ტერფი 54.
ცხენისწყალი 147, 148, 149, 157, 164, 166.
169.
ცხვილოსის მთა 73.

ცხვილოსის ციხე 73.

წილკანი, ეკლესია 63.

ცხვრისის-ჯევი 42.
ცხირეთის ციხე 56.
ცხომი, ქალაქი; დაბა 168, 169.
ცხომის მდინარე 169.
ცხრაზმა 65, 69.
ცხრაზმის ჯევი 69.
ცხრაკარა, მონასტერი 102.
ცხრაწყარო 69, 70.
ცხრაწყაროს-წყალი 69.
ძამა, მდინ. 58.
ძამის მონასტერი 58.
ძამიც რუ 58.
ძამის ციხე 58.
ძამის ჯეობა 58.
ძარი 78.
ძარის მთა 79.
ძალინა 80.
ძეგვის წყალი 54 შენიშვ., 60.
ძეგვის-ჯევი 55.
ძეგლევი, დაბა 160.
ძეგრი, დაბა 152.
ძეგრის-წყალი 152, 153.
ძეგრულა, ბევი 1512, 153.
ძველიჭეშმარიტის მონასტერი 35.
ძველგომარეთის-ჯევი 44.
ძირულა, მდ. 72, 82, 145, 154, 155, 162, 163.
ძმუისი, ციხე 157.
ძმუისის მთა 157.
რუისის-ჯევი 157.
ძურძუკეთი 106, 107, 117, 118, 173.
ძურძუკი 65, 67, 83, 92, 107, 118.
ძურძუკის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ძურძუკის-წყალი 112, 117.
ძურძუკ-ფშავს შორისი კავკასი – ნახე „კავკასი“
წავკისის ბორა 52
წავკისის მთები 52.

წილკნის მთა 65.
წილკნის რუ 63.
წინა-მინდორი 97, 98.
წინა-რეხი 56.
წინ-კიბე, ციხე 69.
წინ-უბანი 124.
წინ-წყარო, ქალაქი მცირე 47, 49.
წირდალის-ჯევი 93.
წირქვალი, დაბა და ციხე 68.
წიფა 81.
წიფორის მთა 70.
წლევი 60, 72.
წლევის მთა 63, 72.
წმიდის გიორგის მთა 157, 158, 161, 165.
წნისი, მონასტ. 124.
წნისის-ჯევი 124.
წოდორეთი 55.
წოვა 104.
წოლდი 73.
წოლდის-ჯევი 73.
წონა 77, 156, 159, 161.
წორბისი 79,
წოფა, ციხე მცირე 36.
წრაუთი 46.
წრომი, მონასტ. 58, 59.
წუნა, ციხე-ქალაქი 21, 124, 130, 133.
წუნარი. ეკლეს. 79.
წუნარის-ჯევი 79.
წურწყუმა I ეკლეს. 126
წულრულამენი, მონასტ. 37.
წუქეთი 95, 96.
წყალდაფანჩულას-ჯევი 150.
წყალთაშუა 45.
წყალ წითელა 151, 152, 162, 164, 165.
წყაროს თავი, ეკლეს. 129, 130, 131.
წყლულეთი 49.
წყნეთი 54.
წყნეთის-გორა 52.

წალკა, ეკლესია 42.
წალკის-წყალი 79.
წაქვის კევი 82.
წედისი (ქართლში), ციხე 57.
წედისი (რაჭაში), დაბა 160.
წედისის-კევი 57.
წევა, ეკლ. 155.
წესი, დაბა 159.
წვერი 79.
წვერის ციხე 49.
წითელ-ეკლესია (მონასტ.) 40.
წითელი კლდე 127.

ჭალა (რეხულას ხეობ.) 72, 73.
ჭალა (იმერეთისა) 80, 151, 152, 153, 156.
ჭალა ტყე 153.
ჭანეთი 121, 122, 123, 134, 141, 142, 175.
ჭანეთის მთა 134, 141, 142.
ჭანის-წყალი 167.
ჭაპალა. ძვ. ქალაქი 36
ჭაპალის გორა 49.
ჭართალის მთა 65.
ჭართალის-კევი 65.
ჭარი 96.

286

ჭაქვითი, ციხე, სასახლე 167.
ჭაჭარაქის-კევი 128.
ჭელენჯიხი, ეკლეს. 167.
ჭერათკევის-კევი 81.
ჭერემი, ძვ. ქალაქი ეკლესია 99.
ჭერემის წყალი 99.
ჭვარები 56, 59,
ჭვინტა მონასტ. 124, 126.
ჭიაური 98, 103.
ჭიდროთა, ციხე 161.
ჭიყინა, მდინ. 44.
ჭიკჭივის კრამი 44.
ჭილოვნის-კევი 133.
ჭიორა, დაბა 161.
ჭიორა 162.
ჭიქიანი, მთა 43.
ჭობარეთის-კევი 127.
ჭობიოს-კევი 84, 123, 124, 131.
ჭოეთი 97.
ჭოლიბურის კევი 79.
ჭოროხი 121, 123, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 142, 144, 174, 175, 176.

ხერთვისი, ციხე 128, 129, 130.
ხერკი 86, 91, 93, 94, 95.
ხერკის მთა 91, 93, 94,
ხერკის-კევი 93.
ხეფინის-კევი 154, 155.
ხვანა 126.
ხვარამზეს ხიდი 133, 137.
ხვედურეთი 58.
ხვედურეთის კეობა 58.
ხიდარი, ციხე 61.
ხიდისთავი 124.
ხიდის-კარი, ციხე 159.
ხიმში 159
ხინგის მდინარე 127.
ხინო, ეკლ. 175.
ხინოს მდინარე ან წყალი 175.
ხინოს მთა 175.
ხინოს კეობა 175.
ხინძის-კევი 39.
ხირსა, მონასტერი 97.
ხოზა 127.
ხოვლე 56.

ჭოროხის ჯეობა 136.
ჭოტორის-ჯევი 95.
ჭოჭკანის-ჯეობა 33, 36.
ჭოჭკანის-ჯეობა 36.
ჭურთა 69, 70.
ჭურთის-წყალი 69, 69 შენიშვ.
ჭურთის-ჯევი 69.
ჭყვისი, ციხე 149.
ჭყონდიდი, ეკლ. 166, 167.
ხადის ციხე 68.
ხავეთი 130. 131.
ხავეთის ტბა 130.
ხანდოს-ჯევი 69.
ხანი, დაბა 150.
ხანის-წყალი 150, 151.
ხარაგეული, ციხე 154, 155, 162, 163.
ხარჭამანი 105.
ხარჭაშო, ეკლეს. 91, 92.
ხარხელი 66.
ხაშმი, მონასტ. 90.
ხაშური 81.
ხახული, ეკლესია-მონასტ. 121, 140, 141, 151.
ხეთა, ციხე. სასახლე 167.
ხეთამე 107, 112.
ხეთამე – ჩერქეზის მთა 107.
ხეთამის დაბა 117.
ხენძორეთი, დაბა დიდი 140, 141.
ხეობა 78.

ხოვლეს ჯევი 56.
ხოწზეთხეთი, ქალაქი 106.
ხომლის კლდე 147, 148, 149, 157, 165.
ხოწი, ეკლესია 150.
ხოჯორნია, ეკლესია 36.
ხოჯორნიის ჯეობა 36.
ხორანთა, ქალაქი, ციხე 88, 89, 95, 96, 97, 98.
ხორასანი 51, 89.
ხორაუგი 89, 94, 95.
ხორგი, დაბა: სასახლე 167.
ხორგის-წყალი 167.
ხორნაბუჯი, ქალაქი და ციხე 20, 87, 97, 100.
ხორჯის ციხე 102.
ხოსპიოს-ჯევი 124.
ხოტევი 158.
ხოტევის ციხე 158.
ხოტევის-წყალი 153.
ხოფა, მონასტ 68.
ხოფი. ეკლ. 167.
ხოფჯა, ქალაქი მცირე 142.
ხოფჯის მდინარე 142.
ხოშაგერმა 48.
ხოზი 112, 114, 115.
ხოხის კავკასი – ნახე „კავკასი“.
ხოხის მთა 112, 113, 114.
ხრეთი 153.
ხტანი 80.

ხტანის-ჯევი 79, 80.
ხულუტის ციხე 44.
ხუნანი, ციხე ქალაქი 35, 36, 36 შენიშვ.,

(პატარა) ჯავის ჯევი 77.
ჯავათი 33.
ჯავახეთი 33, 120, 121, 123, 124, 128, 129,

37, 41, 45, 46, 47 შენიშვ., 49, 50, 86.
ხუნანის ველი 45.
ხუნზახი 96, 98.
ხწვე 77.
ხწვის-ვევი 77.
კადა, დაბა 65, 66.
კანდო 65.
კარულის მთა 70.
კარხელთ-ვევი 65.
კევაშენები 127.
კევი 65, 66, 67, 107, 108, 112, 113, 115,
117, 118.
კევის არაგვი – ნახე „არაგვი“.
კევის-ყელი 107, 115.
კევის ჯვრის-ვევი 82.
კევის კეობა 68.
კეესურეთი 92, 93, 117.
კეესურეთის-წყალი 92.
კეესური 86, 91, 118.
კეეღრმა 43, 56.
კეეღრმის-ვევი 42.
კეეღრმის-კრამი 42.
კეე-ძმარი 51, 94.
კეობა 25, 82, 83, 84.
კეთრის-ვევი 159, 160.
კერკი 91.
კეფინის ვევი 72, 82.
კეფინის-ვევის კეობა 83.
კორკები 43, 72.
კცისის-ვევი 58.
ჯაგა, დაბა 113.
ჯაბოეთის-ვევი 127.
ჯავა 77.
ჯავა პატარა 77.

130, 131, 132, 133, 138, 139, 141.
ჯავახეთის მდინარე 128.
ჯავახეთის მთა 127, 129.
ჯავახეთის მტკვარი 128, 129, 130, 1251.
ჯავახეთის წყალი 129.
ჯამჯამი, მთა 56.
ჯანდირი, მონასტ. 40.
ჯარეურთი 155.
ჯარიაშენი 70.
ჯარიეხი 112, 117, 118. 1
ჯაფირის საფლავი 57.
ჯაყის-წყალი 126.
ჯეჯორი 160.
ჯეჯორის მდინარე 100.
ჯვარი (მცხეთისა) 87, 94.
ჯვარის ეკლესია (ტფილისში) 53.
ჯვარის მთა 61.
ჯვარის მონასტერი (თიღვას) 80.
ჯვარის მონასტერი (მცხეთას) 94.
ჯვარის მონასტერი (იერუსალიმისა) 79.
ჯვარის ციხე (სამცხეში) 124.
ჯვარის ციხე (წყალწითელაზე) 152.
ჯიბლიზი, დაბა 112.
ჯინპრობი 132.
ჯიქეთი 171, 174.
ჯილაური 93.
ჯონის-ვევი 152.
ჯორჯიანო 28.
ჯრუჭი 156.
ჯუმათი, ეკლ. 174.
ჯუმათის მთა 174, 175.
ჰავარი 105.
ჰუჯაბის მონასტერი 37.

გ. საგნობრივი საძიებელი

აბანო, მკურნავი ბუგრისა }
 „ „ მუწყუკისა } 125.
 „ „ ქარისა }

აბანონი 51 .

აბანონი ავაზიანნი }
 „ დიდშენნი } 52

აბრამადი 16.

აბრეშუმი 29, 34, 45, 48, 82, 88, 94, 96,
 103, 111, 122, 145, 163, 170, 176.

აგარაკი კეთილი 97.

აგარაკნი 85, 122, 140 162.

აგარაკნი შვენიერებით აღმკულნი 136.

აგარაკიანი 176.

აგარაკოვანი 96, 172.

აგარანი 143.

ადათი მშობიარობის დროისა 136.

ადათი სიმხდალის შესახებ 105.

ადათი სიძვა-მრუშობის შესახებ 105.

ადგილი ბარი 161.

„ ამოხვეული მთებითა 160.

„ ვენახოვანი 102.

„ კოშკოვანი (in

„ მცირედ ველიანი 102.

„ მცირე წყლიან-მდინარიანი 102.

„ ნადირიანი 75.

„ ნაყოფიერი 164.

„ ვენახ-ხილითა 96.

„ მარცვლითა 96.

„ ფრინვლიანი 75.

„ ტურფა 75.

„ ტყიანი 102.

„ უშენი 60.

„ წყლისათვის შემპირნობს 89, 90.

ადგილის აღწერა 3.

ადლი 57, 61, 111.

ავაზანი დიდ-დიდნი 74.

„ ქვისა 94. }
 „ შვენიერნი } 74.
 „ წყლიანნი }

ავათ მოსილნი 104.

ავმოიარაღენი. 104.

აზნაური-ნი 12, 14, 19, 23, 25, 26, 27, 60,
 78, 82, 85, 89, 102, 103, 149, 162, 163.
 164, 165, 167.

აზნაურნი გვარიანნი 64.

„ სახასონი 22.

აზნაური ჩინებული 23.

ათაბაგი 20, 25.

აკაური

ალალი 30.

ალამი 30.

ალუბალი 29.

ალუჩა 29.

ამბარი 39.

ამილახორი 16, 24.

ანდაკია 31, 146, 170.

არვე 37, 13, 48, 89, 146, 170.

არყნალი-ნი 39, 40, 43, 108, 132, 139.

არჩვი 30, 34, 43, 68, 84. 109.

არწივი 30.

ასისტავი 24.

ასკატა 30, 122, 146.

ასკილი 108.

ასპანახი 30.

ასპარეზი 15, 21, 22, 54, 157.

ატამი 29.

აფთარი 30, 48, 146.

„ ქალიან-მინდვრიანი 75.
„ ხილიანი 102.
ადბილები 144.
ადგილები ჩენილნი 142.

აქლემი 30, 35, 42, 45, 48, 59, 64, 66, 73,
82, 145, 149, 162, 176.
აქლემთ სადგომი 48.
ადაჯი 29.

289

ახალუხი 32.
ახალწლის კვლევა 21.
ბაბა ყველი 30.
ბაბილო 163.
ბადე 33
გადე წამოსაკრავი 146.
ბადრიჯანი 29, 34.
ბაზიერნი 16.
ბაზიერთუხუცესი 16, 21.
ბაზნი 16.
ბალამწარა 29.
ბალახი 51.
ბალახიანი 33, 63, 66, 89, 97, 165.
ბალახნი 40.
ბალახნი მოუკლებელნი 59.
„ სურნელნი 30.
ბალახოვანი 42.
ბალახ-ყვავილი 60.
ბალახ-ყვავილიანი 43, 132.
ბალლოჯი 29.
ბამგა ან განზა 29, 34, 40, 45, 48, 56, 59, 70,
73, 81, 88, 94, 96, 102, 103, 111, 134,
136, 142, 145, 149, 162, 163, 176.
ბარდნალიანი 150.
ბარი 30.
ბატი 30, 54, 146.
ბატი შავი 30.
ბეგარა 145, 146.
ბეგი 26, 137.
ბეგი შავშეთისა 131, 135.
ბედიელი 21.

ბრპენი 56, 109, 111, 114.
ბრჭენი 111.
ბრჭობა მოხუცებულთა 111, 119.
ბუ 30.
ბუგრი 57, 79 80, 125.
ბუზი 31.
ბუკ-დაბდაბი 18.
ბუკ ტაბლაკნი 17.
ბუკ ტაბლაკთა მცემელნი 17.
ბულბული 30.
ბურთობა 22.
ბუსტული 29.
ბჰე-ნი 16.
ბჰე ეკლესიისა 151, 152.
ბჰობა მოხუცებულთა 140.
გააზნაურიშვილებულნი 25.
გავაზი 30.
განაჩენი 17.
განცხრომა-ნი 18, 21.
განცხრომა როკვა 19.
განძი მდებარე 152.
გარიელი 30.
გაძვევა მამულიდან 15.
განწესება ქვეყანათა მიმართ 14.
გაჯი 54.
გაჯით გალესილნი 54.
გვარი 14.
გვარნი მეფელა 20.
გვარნი მთავართა 20, 24.
გვარნი უმდაბლესნი 111.
გვარნი უწარჩინებულესნი 107, 110.

ბოზა 111.
ბოლო-ბეჭვდა 30.
ბოლოკი 29.
ბოლო-წითელი 146.
ბონდო 148.
ბორა 31.
ბორცვი ნაკერპავი 28.
ბორცუნი 28.
ბოქოული ნი 16, 23.
ბოქოულთუხუცესნი 16.
ბოჭკო-მაღალი 104.
ბრინჯი 29, 34, 40, 48, 56, 59, 70, 73, 81, 88,
94, 96, 102, 103, 134, 136, 142, 145, 149,
162, 163, 164, 165, 170;
ბროლი 44, 66.
ბროლი წითელი 66.
ბროლის ქვა 109.
ბროწეული 29, 34, 45, 136, 170, 176.
ბროწეულიანი 48.

გვარიანნი 107.
გვარჯილა 35, 48, 109, 111, 114.
გვარჯილა კლდის ნოტიობიდან 35, 114.
გვირაბი დიდი წყლამდე 154.
გვირაბი გზად 176.
გვირაბი ქვიტკირისა 74.
გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფილი 73.
გველი-ნი 146.
გველი უწყინარი და უვნო 146.
გველ-ხოკერა 31.
გვირგვინის დადგმა 19.
გვრიტი 30.
გზა-ნი 141.
გზა აზრუმისა 140.
„ არტანს 137.
„ არტანუჯს 132, 133.
„ აჭარას 126.
„ ბადელიძეებში 116.
„ ბაიბურდს 139.

290

გზა ბანას 133.
„ ბაღდადს 125.
„ გაღმა-მჭრიდამ 103,
„ გლოლას 114, 116.
„ გუდამაყარს 67.
„ გურიას 126, 134.
„ გუჯარეთს 58,
„ დვალეთს 78.
„ დვანს 160.
„ დიგორს 113, 117.
„ ერუშეთს 126, 136.
„ ვალაგირს 113.
„ ზარზმას 135, 136,
„ ზახას 78.
„ ზროგოს 113.

გზა შავშეთს 126, 132.
„ შიგნით კახეთს 90.
„ ჩერქეზსა შინა 116, 118.
„ ძურძუკს 67.
„ ჭანეთს 134.
„ ჯეკს შინა 66, 118.
„ ჯეკსურეთს 118.
გლეხი 131.
გლეხნი 23, 88, 89, 123, 129.
გლეხნი დაბალნი 110.
გლეხი მსახური 22.
გლეხი მუშაკი 14.
გლეხნი შეწერილნი 27.
გლეხთა შვილნი 146.
გლეხთა ძენი 14.

„ თელავს 100.
 „ თორთომის ჯეობასა შინა 139.
 „ თოდრას 104.
 „ თრუსოს 115.
 „ თუშეთს 102, 103.
 „ იმერეთის ჭალისაკენ 80.
 „ ისპირის ჯეობასა შინა 131, 111.
 „ კასრის ჯევეში 116.
 „ კლდე გაჭრილი 55.
 „ კლდესა შინა 136.
 „ კოლას 137.
 „ კუდაროს 114.
 „ ლოპოტის ჯევეზედ 104.
 „ ლუხუნზედ 117.
 „ მალრან-დვალეთს 115.
 „ ნარას 113.
 „ ჟბას 115.
 „ ჟღელეს 116.
 „ რაჭას 114, 117, 153, 154, 156.
 „ სადმელს 159.
 „ სამცხეს 132, 131.
 „ სვანეთს 117, 149, 153.
 „ ტაოს 140.
 „ ტბეთს 139.
 „ ფაიქომს 113.
 „ ფანასკეტს 133.
 „ ფოცხვის ჯევეს 132, 136.
 „ ფშავში 118.
 „ ქართლს 114, 115, 155, 160.
 „ ქისტეთს 67.
 „ ქცხილვანის ჯეობასა 160.
 „ ღებს 117.
 „ ღლიღვეთს 118.
 „ ყარსის ადგილებთა შინა 133.
 „ ყველს 135, 136.

გლონი 68.
 გნოლი 30.
 გოგირდი 109, 111.
 გოგირდი კარგი 114.
 გოდოლი 161.
 გოდლოვანი 161.
 გორა-მთიანი 136.
 გორა-მთა-ღელეიანი 142, 176.
 გორიანი 129, 138.
 გორანი მაღალნი 28.
 გოჭა 31, 34, 146.
 გუგული 30.
 გუჭლი 31.
 გურზი 14.
 გურიელი 26.
 გუჯარი 17, 24, 26.
 დაბა 34, 61, 64, 68, 74, 75, 80, 81, 82, 83,
 90, 100, 113, 114, 125, 127, 132, 134,
 138, 150, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
 159, 160, 163, 167, 169.
 დაბა ბროწეულიანი 48.
 დაბა გოდლოვანი 161.
 „ დიდი 72, 78, 80, 112, 118, 134, 135,
 138, 140, 160.
 „ ვენახოვანი 48.
 „ კარგი 67.
 „ კეთილი 113.
 „ კლდესა ზედა 65.
 „ კოშკოვანი 112, 113, 114, 161.
 „ კოშკოვან-გოდლოვან-ზღუდიანი
 161.
 „ ლეღვიანი 48.
 „ მგზავსი ციხისა 161.
 „ მოზღუდვილი 161.
 „ მოზღუდვილი კლდითა 65.
 „ უვენახო 160.

დაბა უხილო 160.

„ ხილიანი 48.

დაბანი 85, 143.

დაბანი კომპოვანნი 115.

დაბანი ციხოვან-კომპოვანნი 117.

დაბები 107.

დაბნები 14, 42, 73, 78, 81, 89, 90, 97, 101,

104, 113, 115, 117, 121, 126, 131, 132,

133, 134, 137, 138, 139, 141, 160, 162.

დაბნები აგარაკად 162.

„ დიდ-მცირენი 136, 140.

„ ვენახოვანნი 65.

„ ვენახ-ხილიანი 89, 160.

„ მთათა 59.

„ მოსავლიანი 65,160.

„ მრავალი 74.

„ მცირე 94.

„ უწყლობით არანაყოფიერნი 65.

„ შენნი 143.

„ ხილიანი 65.

„ ხილიან-ვენახიანი 77.

დაბნებით შენი 37.

დაბნების აღშენება 46.

დაბნებიანი 45, 75, 91, 100, 113, 114,

„ 116, 117, 118, 149.

დაბნოვანი 113.

დაბოვანი 115.

დაბა * აბანო.

„ აბულმუგი.

„ აგარა.

„ ავლევი.

„ ავჭალა.

„ აკაურთა.

„ ალამზარი.

„ ამაშუკეთი.

„ ამბროლაური.

დაბა ახალდაბა (ქსანზე).

„ ახმეტა.

„ ბაზალეთი.

„ ბაილეთი.

„ ბაჟი.

„ ბაღდადი.

„ ბეკამი.

„ ბელოთი.

„ ბერბუკი.

„ ბერდიკი.

„ ბერშოეთი.

„ ბერძენაული.

„ ბილა.

„ ბიყარი.

„ ბობნავი.

„ ბოეთანი.

„ ბოკოწანი.

„ ბოლი.

„ ბოჟანო.

„ ბორადანი.

„ ბოსლები.

„ ბუა.

„ ბრემა.

„ ბრილი.

„ ბუჟღულეთი.

„ გასადინარი.

„ გეგუთი.

„ გერგეთი.

„ გერი.

„ გველეთი.

„ გვეძინეთი.

„ გლოლა.

„ გოდოგანი.

„ დიდი გომარეთი.

„ გომი.

„ გომიჯვარი.

- „ დიდი ანაკრტი.
- „ ანგუსტი.
- „ არადეთი.
- „ არანისი.
- „ არბო-წმიდა.
- „ არპანი.
- „ არწივანი.
- „ ასანური.
- „ ატოცი.
- „ აშატურთ-კარი.
- „ აჩაბეთი.
- „ ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში).

- „ გორდი.
- „ გოსტიბე.
- „ გოფანთო.
- „ გრდანი.
- „ გულგულა.
- „ გულოვანთა.
- „ გუმათი.
- „ გუჯარეთი.
- „ დადი.
- „ დამპალა.
- „ დამჩხერალო.
- „ დვანი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრ. სახელების საძიებელში.

დაბა დვირი.

- „ დიმი.
- „ დილომი.
- „ დუდე.
- „ დუდეთი.
- „ დურნუკი.
- „ დღნორი.
- „ ეკლესია.
- „ ერედვი.
- „ ეცერი.
- „ ეძანი.
- „ ვანათი (სკვირეთის მდინ.)
- „ ვანათი (პ.-ლიახვზე.)
- „ ვარიანი.
- „ ვაყა.
- „ ვაშლობი.
- „ ვერისა.
- „ შერთყვილა.
- „ ვეჯინი.
- „ ზეგანი (სამცხე).
- „ ზეგანი (ქართლი).
- „ ზრამაგა ზემო.

დაბა კოდორი.

- „ კოლხური.
- „ კონდოლი.
- „ კორტანეთი.
- „ კრისი.
- „ კულბითი.
- „ დიდი კუმისი.
- „ დიდი კუმისი
- „ ლილო.
- „ ლიპარიტის.
- „ მანავი.
- „ მარაბდა.
- „ მარდაები.
- „ მეთილის.
- „ მარტყოფი.
- „ მადარო.
- „ მახისი.
- „ მეზოდირი.
- „ მერე.
- „ მეტეხი.
- „ მეღმრეკისი.
- „ მისაქციელი.

- „ ზუგდიდი.
- „ თედოწმინდა.
- „ თელეთები.
- „ თვალივი.
- „ თიღვა.
- „ თორი.
- „ თოლა.
- „ დიდი იდი.
- „ იკორთა.
- „ ინდუსა.
- „ ირტო.
- „ ისულეთი.
- „ იტრია.
- „ კაზრეთი.
- „ კაკასხიდი
- „ კარალეთი.
- „ კარდანეხი.
- „ კასპი
- „ კავით.
- „ კეხვი.
- „ კვანჯღა.
- „ კმარა.
- „ კვაცხუთი.
- „ კიკეთი.
- „ კიმოთისმანი.
- „ კირხხლი.
- „ კლდეისი.

- „ მლაშე.
- „ მოსაბრუნნი.
- „ დიდი მოხისი.
- „ მუგუთი.
- „ მუხრანი.
- „ მუხურა.
- „ მღვიმე (იმერეთში).
- „ მცხეთა.
- „ მჭადისჯვარი.
- „ მხურვალეთი.
- „ ნაბახტევი.
- „ ნადაბური.
- „ ნადარბაზევი.
- „ ნაზარა-სოფელი.
- „ დიდი ნარიმანი.
- „ „ ნარუმაკი.
- „ ნასპარსევი.
- „ ნაქალაქევი (ერუშეთი).
- „ ნაქულბაქევი.
- „ ნაციხვარი.
- „ ნაჭარმაგევი.
- „ ნახიდური.
- „ ნაჯბადინი.
- „ ნიქოზი.
- „ ნიჩბისი.
- „ ნიჯგორი.

დაბა ნოლა.

- „ ნულა.
- „ ნუსხა.
- „ ოზურგეთი.
- „ ოთა.
- „ ოკამი.
- „ ონი.
- „ ოსიაური.

დაბა ტყე-ტბა.

- „ ტყვილიანა.
- „ ტყვირი.
- „ უდე.
- „ უზნარიანი.
- „ უყანო
- „ ურბნისი.
- „ ურია.

„ ოფიშკვითი.
„ ოქონა.
„ ოძისი.
„ პატარა ჯავა.
„ პატივანი.
„ რები.
„ რიონი.
„ როკითი.
„ დიდი რუისი.
„ სახატე.
„ საბაწმიდა.
„ სადგერი.
„ სათის-ჭალა.
„ ხაკუცვ.
„ საკურდღლია.
„ სამთავისი.
„ სამღერეთი.
„ სანსრები.
„ სასირეთი.
„ სატრედო.
„ საფერშეთი.
„ საფურცლე.
„ საქვაბე.
„ საყორნეი
„ საშიში.
„ სახსრე
„ საცხენისი.
„ სამეგური.
„ სვიმონეთი.
„ სეირი.
„ სნეკვი.
„ სომანეთი.
„ სტეფანწმიდა.
„ სურები.
„ სხლები.
„ სხივი.
„ ტაგნაგეთი.
„ ტაშის-კარი.

„ ურიები.
„ უწლევი.
„ უჯარმა.
„ ფანასკეტი.
„ ფარცხანაყანევი.
„ ფიფინეთი.
„ ფოკე.
„ ფონა.
„ დიდი ფორჩხა.
„ ფოტრის.
„ ფუთი
„ ფცა.
„ ქალაქა.
„ ქარჩოხი.
„ ქედა.
„ ქელმაჰმადის სოფელი.
„ ქემერტი.
„ ქვაბი.
„ ქმენა-ტკოცა:
„ ქვიშხეთი.
„ ქსორისი.
„ ქურმუხი.
„ ქუტირი.
„ ქცია.
„ ღარი.
„ ღები.
„ ღობიეთი.
„ ღოდორი.
„ ყაბანი.
„ ყანჩოეთი.
„ ყარაბულახი.
„ ყაყიდური.
„ ყვარელი.
„ ყვიბისი.
„ ყინწვისი.
„ ყორანთა
„ ყორნისი.
„ ყურსები.

- „ ტბეთი (ქართლში).
- „ ტბისი.
- „ ტემერი.
- „ ტინის-ხიდი.

- „ შავი-წყარო.
- „ შავ-ტყე.
- „ შაორი (რაჭაში).
- „ შერთული.

294

დაბა შთასავალი.

- „ შილდა.
- „ შინდარა.
- „ შოლა.
- „ დიდი შულავერი.
- „ შქმერიი
- „ ჩაქვი.
- „ ჩუნეში.
- „ ჩულურეთი.
- „ ჩხარი.
- „ ჩხიკუთა.
- „ ცხომი.
- „ ძალინა.
- „ ძეგლევი.
- „ ძევერი.
- „ წალიკა.
- „ წედისი.
- „ წევა.
- „ წესი
- „ წვერი.
- „ წილკანი.
- „ წინარეხი.
- „ წინუბანი.
- „ წირქვალი.
- „ წიფა.
- „ წნისი.
- „ წოდორეთი.
- „ წორბისი.
- „ წოფა.
- „ წრაუთი.
- „ წრომი.

დაბა ხობა.

- „ ხოვლე.
- „ ხონი.
- „ ხოჟორნია.
- „ ხორაუგი.
- „ ხორგი.
- „ ხოშაგერმა.
- „ ხრეთი.
- „ ჯადა.
- „ ჯევაშენები.
- „ ჯაბა.
- „ ჯავა.
- „ ჯარიაშენი.
- „ ჯარიეხი.
- „ ჯიბლიზი.
- „ ჯილაური.
- დადიანი 26.
- დადიანობა 21.
- დავრდომილნი 20.
- დათვ 30, 35, 43, 50, 109.
- დათვს ბაბა 29.
- დათვს-თხილა 29.
- დათვს თხილა 29.
- დალიჭი-ნი 11, 17.
- დარაია 110.
- დარაიბაფთი 110.
- დარანი 48.
- დარბაზი 23.
- დარბაზის ერნი 16, 17, 21.
- დარბაზის წესნი და რიგნი 16.
- დარბასბატონი 26.

„ წყაროსთავი	დაცონილი 59.
„ წყდულეთი.	დედა-ქალაქი 60.
„ წყნეთი.	დედანი მატეანისა 9.
„ ქალაი	დვალნი 66, 107, 110, 111, 115.
„ ქალა-ტყე	დიდებული-ნი 2, 13, 18, 21.
„ ქიაური.	დიდმენებულეზანი 135.
„ ქიორა.	დოლი 112.
„ ქურთა.	დროშა სასპასპეტე 64, 95, 97.
„ ხანი.	„ „ მემარჯვენე 99.
„ ხაშური.	დურაჯი 102, 122, 146.
„ ხეთაძისა.	დურუჯი 30.
„ ხვეწა.	დღე დიდ გამომჩვენებისა 22.
„ ხვედურეთი,	დღესასწაული კერპთა 18.
„ ხიდისთავი.	ეზოს მოძღვარი 16, 23.
„ ხომში.	ეკლესია 77, 83, 92, 98, 143, 155, 159, 160,
„ ხინო.	173.
„ ხირსა.	ეკლესია* აგარაკი
	„ ალევი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ეკლესია ანანური.	ეკლესია ნუნისი.
„ ანჩა.	„ ორბეთი.
„ ახჩისხატი (ტფილისში)	„ ჟალეთი.
„ არბო-წმიდა.	„ რუისი.
„ არტანი.	„ სავანეთი.
„ არტანუჯი.	„ სამებისა.
„ ატოცი.	„ სამთავისი.
„ აწყვეტი.	„ სამთავრო.
„ ახალი-ჯვარი.	„ სამშვილდე.
„ ახპატი.	„ სანაინი.
„ ახტალა.	„ სამმორისი.
„ ბაგრატისა.	„ სენაკი.
„ ბანა.	„ სვეტია.
„ ბედია.	„ სვეტიცხოველი.
„ ბიჭვინტა.	„ სიონი (ტფილისში).

„ ბოდბე.
 „ ბოლნისი.
 „ გიში.
 „ გლოლა.
 „ გომართა.
 „ გორიჯვარი.
 „ გრემი.
 „ დანახვისი.
 „ დბანისი.
 „ დორთ-ქილისია.
 „ დრანდა.
 „ ერედვი.
 „ ერთაწმიდა.
 „ ერკნეთი.
 „ ველიეთი.
 „ ზედაზადენი ან ზედაძენი.
 „ თელეთები.
 „ ილორი.
 „ იშხანი.
 „ კაცხი.
 „ წმ. კვირიკესი.
 „ კუმურდო.
 „ ლაშას-ჯავარი.
 „ ლომისა.
 „ მანგლისი.
 „ მარტვირი.
 „ მეტეხი (ტფილისში).
 „ მოქვი.
 „ მრავალ ძალი.
 „ ნაქალაქევი (ერუშეთში).
 „ ნეკრესი.
 „ ნიკოლაწმიდა.
 „ ნინოწმიდა.
 „ ნიქოზი.
 „ ნოხპატო.

„ სიონი (რაჭაში).
 „ სპარსის წმ. გიორგისა.
 „ სტეფანწმიდისა.
 „ უდაბნო.
 „ უსანეთისა.
 „ უძო.
 „ უწერა.
 „ ფანაკი.
 „ ღვთაებისა (მარტყოფში).
 „ ყოვლადწმიდისა (თრუსოში).
 „ შემოქმედი.
 „ ჩაისი.
 „ ჩხარი.
 „ ჩხიკუთა.
 „ ცაგერი.
 „ წალკა.
 „ წევა.
 „ წილკანი.
 „ წუნარი.
 „ წურწყუმა.
 „ წყაროს თავი.
 „ ჭელენჯიხი.
 „ ჭერემი.
 „ ჭყონდიდი
 „ ხარჭაშო.
 „ ხახული.
 „ ხინო.
 „ ხონი.
 „ ხოჟორნია.
 „ ხოფი.
 „ ჯვარისა (ტფილისში).
 „ ჯუმათი.
 „ გარ-ზღუდე გოდლოსანი 95.
 „ გორასა ზედა ნაშენი 57.
 „ გუნბათიანი 35, 36, 42, 44, 46,
 52,

53, 54, 61, 63, 64, 72, 76, 78, 79, 90, 91,95,
96,97, 99, 100, 124, 126,129, 130, 132,
133, 135, 137, 138, 140, 149, 150,151,
155, 137, 158, 166, 167, 168, 169,171,
174,175.

ეკლესია დახატული 51.

- „ დიდ 53, 64, 78, 95, 161,
167, 171, 174.
- „ დიდ ფრიად 155.
- „ დიდნარები 169.
- „ დიდროვანითა ლოდითა შენი
47.
- „ დიდშენი 36, 76, 78, 90, 95, 97,
99, 124, 130, 132, 140, 149, 158,
166, 169, 171, 175.

ეკლესია დიდ-შენობა 167.

- „ დიდ-შვენიერი 61, 129, 133.
- „ დიდშვენიერად გებული 140.
- „ დიდ-შვენიერ-გუნბათიანი 168.
- „ დიდ-შვენიერად ნაგები 135,
137.
- „ დიდ-შვენიერ ნაშენი 53.
- „ დიდ შვენიერად შენებული 72.
- „ კეთილ-დიდ შვენიერ ნაგები
137.
- „ კეთილ-ნაშენი 35, 42.
- „ კეთილ-შენი 91, 100, 155, 166,
167.
- „ კეთილ-შვენიერი 39, 91.
- „ კეთილ შვენიერად ნაგები 126.
- „ მდიდრად ნაგები 135.
- „ მთის თხემსა ზედა 65, 174.

ეკლესია-მონასტერი 82, 93, 140.

ეკლესია მცირე 64, 114, 115, 116, 168.

- „ „ კლდის თხემზე 155.
- „ „ ძველი 105, 112.

ელიაღაჯი 23.

ენა აფხაზური 172.

- „ დვალური 110.
- „ დიდოური 103.
- „ თათრული 131.
- „ „ ჯაღათასი 110.
- „ მეგრული 170.
- „ მესხური 171.
- „ ოსური 110.
- „ სვანური 173.
- „ ქართული 105, 131, 140, 141, 142, 1
- „ „ წამხდარი 170.
- „ ქისტა 105.
- „ ლლილუთა 105, 118.
- „ ჩერქესთა 110.

ენით უცქვისტესად მოუბარნი 146.

- „ შერეულნი 105.

ენდალმა 17.

ერთისა ცოლისა ქრმოზა 12.

ერისთავი 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23,
84, 168.

ერისთვი არაგვისა 25.

- „ არტანისა 132.
- „ არტანუჯისა 20, 137.
- „ აფხაზეთისა 168, 169.
- „ ბედიისა 168.
- „ კალმახისა 20-21.
- „ კოლისა 132.
- „ მაჭისა 20.
- „ მკვიდრადი 23.
- „ ოლთისისა 138.
- „ ოძრახოსი 174.
- „ პანკისისა 20.
- „ რაჭისა 26, 159, 162.
- „ სვანეთისა 173.
- „ ფანასკეტისა 138
- „ ქართლისა 20, 84.

„ საკურველად შენეებული 156.
 „ სოფიის კენჭით შინაგან ქმნუ-
 ლი 151, 157.
 „ უგუმბათო 37, 39, 53, 54, 62, 64,
 65, 73, 78, 153, 156, 168.
 „ უქმი 37, 79, 124, 133.
 „ ქვიტკირისა 111.
 „ შემკული 51.
 „ შემუსვრილი 53, 61, 157.
 „ შვენიერი 76, 96, 132.
 „ შვენიერად ნაგები 138, 150.
 „ შვენიერად ნაშენი 130.
 „ „ ქმნული 124.
 „ ცარიელი 80, 132, 135, 137, 138,
 140.
 „ წითელი ქვით საშენი 40.
 ელი-ნი 34, 36, 45, 48, 51, 89, 97.
 ელნი პირუტყვითა სავსენი 51.

„ ქსნისა 25, 84.
 „ ცხომისა 168.
 „ წუნისა 21.
 „ ხორნაბუჯისა 20.
 ერისთობა 162.
 ეშვი 50, 62.
 ეშვი ველური 21.
 ეშიყ-ალასი 23.
 ეშმაკის მორჩილნი 103.
 ეწერნი 164, 170.
 ეწროვანი 171.
 ეჯი 29, 47.
 ეჯ ნახევარი 47.

ეჯიბი 16, 23.
 ვაკე 132.
 „ აყრილ-ტყიანი }
 „ ვენახიანი } 163.
 „ ნიგვზნარ-ხილიანი }
 ვარდი 29, 145.
 ვარდი მრავალფურცლოვანი 68.
 ვარხვი 30.
 ვაშლი 29.
 ვაშლ-ატამი 29, 145.
 ვაჩილა 110.
 ვაჭარი-ნი 14, 64, 80, 124, 125, 129, 130,
 134, 135, 136, 153, 154, 156, 157, 158,
 160, 175.
 ვაჭრობა 104, 105, 111, 170.
 ვეზირი 23.
 ველი-ნი 89, 94, 97, 98, 103, 145.
 ველი ბალახოვანი 55, 95.

ზნე ოსმალთა 110.
 ზნენი იმერთა 117.
 ზროხა 55.
 ზუთხი 31, 33, 122, 129, 146, 147, 151.
 ზღმარტლი 29.
 ზღუდე 44, 54, 161.
 ზღუდე გარდავლებული დიდროვა-
 ნითა ლოდითა 44.
 ზღუდე გარდავლებული ჭრამით ჭრა-
 მამდე 44.
 ზღუდე დიდი 169.
 ზღუდე ქვიტკირისა 64.
 ჭუნენი 16.
 თაგვი 31.
 თავადი-ნი 22, 78, 102, 163.
 თავისწინაობა 16.
 თავნი 110.
 თამბაქო 34.

„ დიდი 50, 117.
 „ დიდმისა 55
 „ საბურთალოსა 54.
 „ სანადირო 102.
 „ სახვნელი 89.
 „ უნაყოფო 55.
 „ უწყლო 37, 45, 95.
 ველოვანი მცირე 137, 172, 176.
 ვენახი-ნი 34, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 54,
 55, 56, 59, 60, 62, 64, 73, 74, 81, 88, 89,
 94, 103, 125, 136, 162, 165, 171, 175.
 ვენახი დაბლარი 162, 164.
 „ მალლარი 163, 165, 170, 176.
 ვენახიანი 44, 72, 75, 77, 84, 129, 137, 138,
 142, 149, 163.
 ვენახოვანი 39, 43, 44, 48, 49, 55, 56, 57,
 58, 63, 64, 65, 68, 70, 74, 76, 79, 82, 83,
 95, 100, 102, 134, 138, 141, 160.
 ვენახის კიდურნი 145.
 ვერცხლი 56, 61, 68, 80, 109, 111, 114 159.
 („არა უწყიან გამოღება) ვერცხლისა“ 114.
 ვემა-ნი 71, 108.
 ვეფხი 30.
 ვირი 30, 34, 66, 90, 149.
 ზამბახი 29.
 ზარნაშო 30.
 ზეზი კერილი 61.
 ზეთი 38, 42, 82.
 ზეთის ხდა 38, 42.
 ზეთის ხილი 29, 45, 88, 121, 136, 170,
 176.
 ზეინკლობა 111.
 ზვავის კვეთება 111.

თარაქამა 51.
 თაფლი 31, 35, 38, 45, 88, 109, 123, 131
 142, 146, 170.
 თაფლი სპეტაკი 38, 146.
 „ შეყინული 146.
 თაყვანისცემა ვარსკულავთა 12.
 „ თხის ტყავისა 110.
 „ კლდისა 105.
 „ მზისა 12.
 „ მთოვარისა 12.
 „ ნივთიერთა 12.
 „ პირუტყვთა 12.
 თევზი-ნი 41, 45, 56, 57, 62, 66, 75, 88, 92,
 102, 103, 109, 123, 131, 136, 137, 141
 142, 146, 147, 151, 154, 162, 163, 164,
 165, 166, 170, 171, 174.
 თევზი არაგემოიანი 34, 43.
 „ გემოიანი 33, 35, 66, 129, 131.
 თევზნი ზღვისა 170.
 „ წვრილნი 31, 34, 81, 146, 153.
 თევზიანი მდინარე 175.
 „ ტბა 31, 43, 122, 129, 131.
 თეთრი 17, 111.
 თეთრისა წილ 111.
 თელვა ნაბდისა 111.
 თემნი 105.
 თესლ-მარცვალნი 29, 40, 64.
 თესლთა მოსავლით ნაყოფიერი 74.
 თვალი მდინარისა 170.
 თვალი რიონისა 174.
 თვალნი ქვათა მანათობელთა 13.
 თვალშავი 30.
 თივა 34, 35, 38, 82, 146.

თლილის ქვით ნაშენნი 84, 85.
თლილის ქვის ფუნდუკნი 45.
თომი 109.
თოფი 111.
თოხი 145.
თმა გარდაშვებული 31.
„ დაწული 31.
„ ყურთა ზედა მოკვეცილი 31.
თუთა 29.
თუთუბო 51, 89.
თურინჯი 29, 88, 121, 136, 17, 176.
თხა 30, 34, 45, 59, 81 108, 170, 171.
თხის ტყავის თაყვანისცემა 110.
„ შეწირვა 18.
თხისურნი ჩაჩნი 18.
თნილი 29.
თხმელის ხე 150.
ია 29.
იამანის ქვა 48.
იარაღი 146, 172.
იენგიჩარი 124, 129, 150, 154.
იერლაცი 77.
ინდოური ქათამი 30.
ინთილა 77.
ირემი 30, 35, 39, 40, 43, 50, 62, 84, 109.
ისარი 21.
„ბოძალი 14.
„კაპარქისა 15.
„სარჩა 14.
„საყალნო 15.
„ქეიბური 14.
„ქიბორჯი 14.
იყი 111.
იხვი 30, 34.
კაბა-ახალუხი 32.
კაბა ლარისა 32.
„ სკლატისა 32.
„ ჩოხისა 32.

„ წერილი 122, 123.
კამა 29.
კამარა ეკლესიისა 161.
კანაფი 29, 34, 48, 111, 145,
კამბეჩი ან კანბეჩი 30, 34, 66, 90, 98, 146.
კაპარი 51.
კაპარჭი 15.
კაპოეტი 31, 34, 56, 81.
კაჟი მოსპეტაკო 80.
„ ჩახმახით 153, 168.
კარავი-ნი 14. 17.
კარი (სამეფო) 16.
კარი არაგვის კიდესა ზედა 67.
კარი განსავალი 83.
კარი დიდკამაროვანი 114.
კარი ვაზისაგან გამოთლილი 152,
კარი კლდისაგან და ქვიტკირით
ქმნული 114.
კარი რკინისა დარუბანდიდან 151.
კარი უცხოს კელოვნებით ქანდაკებული
152.
კარკალი 76.
კარკნალი 43, 48.
კარჩხანა 31.
კაცნი კელოვანნი შენებითა ნავთათა
142.
„ „ ხის მუშაკობით 134,
142.
კაჭკაჭი 30.
კბოდე 36
კეთება ნაზდისა 111.
კერვა წმინდა და კეთილი 111.
კერპი 13, 103, 110. 143, 172.
კერპთა დღესასწაული 18.
კერპობა 143.
კვლიავი 30.
კიდე-ნი ბალახიანი 33.
„ ვენახოვანი 141.

„ კავნი 32.
კაკაბი 30, 34, 38, 45, 75, 102, 108, 146.
კალია (ბალახი) 48.,
კალმახი-ნი 31, 34, 38, 40, 41, 42, 43, 56,
66, 92, 102, 103, 109, 133, 146, 151. 154,
160, 162, 163, 165, 166, 170.
კალმახი გემოიანი 57, 81, 129.
„ გემრიელი ფრიად 43.
„ დიდი 122, 123.
„ თეთრი 41.
„ ყვითელი 75.

„ თევზიანი 141.
„ კლდიანი 59.
„ მოსავლიანი 141.
„ ნადირიანი 33, 141.
„ პირუტყვიანი 141.
„ ფლატონი 59.
„ ფრინველიანი 33, 141.
„ ჩალიანი 33.
„ ჭალიანი 33, 59, 170.
„ ხილიანი 141.
კიდეთა ჩალოენობა 153.
კიოტი 30.
კიპრუჭი 146.
კირკიტა 30.
კირსაგლი 24.

299

კირჩხიბი ნი 88, 122, 146, 163, 164, 165,
170.
კირჩხიბი გემოიანი 146.
კიტრი 29, 34.
კლდე გამოკვეთილი 44.
„ გაჭრილი გზად 55.
„ დიდი გამოკვეთილი 156.
„ დიდი კლდითავე მოზღუდვილი
100.
„ დიდი მოვლებული ველსა
დიდსა გარე 117.
„ ვითარცა კედელი 136.
„ ფიქალ-ფიქალი 43, 59.
„ ფშვნიერი 58.
კლდიანი 122, 129, 133, 134, 139, 141.
კლდანობა 149.
კლდის მერსენი 29, 68, 108.
„ ნოტიობა 35, 114.
„ ჭა 51.
კლდისათვის ცხვრისა და ძროხის

ლანჩა გამობანდული 109.
ლაჟვარდი 36, 39, 53.
ლარი-ნი 17, 22, 32, 110, 144.
ლარი არადიდფასი 145.
„ უოქრომკედო 145.
ლართა ნაჭრისაგან მცირე რაიმე 144.
ლარის ქსოვა 145.
ლაშკარი-ნი 14, 109.
ლაშკარი შეწერით 27.
ლახანა 29.
ლახტი 14.
ლეინი 110.
ლერწმოვანი 87, 89.
ლეღვი 29, 34, 45, 136.
ლეღვიანი 48.
ლეჩაქი 32.
ლითონი 36, 38, 39, 56, 68, 80, 109, 114,
152, 159, 160.
ლითონის გამოღების ჯელოვნება 109.
ლიმო 29, 88, 136, 176.

შეწირვა 105.
„ თაყვანისცემა 105.
კლდოვანი 151.
კლდოვანობა 108, 121.
კმოდე 97.
კმოდე-ფლატიანი 45.
კმოდოვანი 163.
კობრი 146.
კოლტნი ღორთა 37.
კოლინბური 30.
კომბოსტო 29.
კომში 29.
კონი 33.
კოლო 31.
კოშკი-ნი 83, 111, 119, 161.
კოშკი დიდი 118.
„ ზღუდოვანი 118.
„ კლდესა ზედა 64.
„ მცველი წყლისა 159.
„ ქვიტკირისა 111, 149.
კოშკნი წარიგებულნი 69.
კოშკოვანი 79, 116, 118, 161.
კოჩივარდა 29.
კოწახური 29, 57, 68, 108.
კრაზანა 31.
კრიკინა 29.
კუ 31.
კუნელი 29.
კუპრი ვითარცა მდულარე 99.
კურდგელი 35.
კურდღელი 109.
ლაინა 30.
ლაკლაკი 30, 146.

ლიტრა 134.
ლობიო 29.
ლოდით გარდაგებული ზღუდე 44.
ლოდით ნაშენი 47.
ლოქო 31, 34, 146.
ლუდი 111.
ლულუფარა 44.
მაკედონი 29.
მაკვლევი მეფისა 20.
მალაღური 30.
მამასახლისი 12.
მამასახლისი მცხეთელი 13, 86.
მანდატური ნი 16, 23, 26.
მანდატურთუხუცესი 16, 23.
მაჟაველი 29.
მარგალიტის (საყბეური) 32.
მარილი 111. 119.
მარმარილო 40, 53.
„ სპეტაკი 157.
„ წითელი 157.
„ ჭრელი 157.
მარქაფი 14.
მარცვალი-ნი 29, 40, 64, 74, 81, 88, 94,
108, 129, 136, 137, 140, 142, 149,
162, 163, 165, 170, 171, 176.
მარჯანი 30.
მატიანე 2, 4, 5, 9, 12, 14, 27.
მატიანე ბუნებისა 3.
მატყლს ურბილებს (მლაშე წყარო
ცხვარს) 108.

მალრანი 30.	„ ბერდუჯი.
მაყვალი 29.	„ გოკიისა
მაშა 29.	„ გრდანისა.
მაშია 32.	„ გურჯი-ბოლაზისა.
მაშია სპარსული 32.	„ დადისა
მაჩვი 30, 109.	„ დიდი-ლიახვი.
მახარა 30.	„ ეგრისისა.
მახეები 146.	„ ერუშეთისა.
მბალი 29.	„ ვერე.
მხალი კეთილი 55.	„ ზურტაკეტა.
მგელი 21, 30, 55, 50, 109.	„ ზუსა
მგოსანი-ნი 1, 17, 22.	„ ზუფუსი.
მდივანი-ნი 17.	„ თაგაურისა.
„ ეზოს მოძღვრისა თანა 17.	„ თაკვერისა.
„ მეფისა თანა 17.	„ თერგი.
„ მეჭურჭლეთუხუცესისა თანა 17.	„ თემმისა.
„ მონათუხუცესისა თანა 17.	„ თორთომისა.
„ მსახურთუხუცესისა თანა 17.	„ თორისა.
„ მსაჯულთუხუცესისა თანა 17.	„ ითრაფულა.
„ სალთუხუცესისა თანა 17.	„ იორი.
„ სპასალარისა თანა 17.	„ ისპირისა.
მდივანნი უმაღლესნი 17.	„ კაპუტისა.
„ უმდაბლესნი 17.	„ კოდორისა.
მდივან-ბეგი 23.	„ კობტისა.
მდინარე გემოიანი 75, 133.	„ კრიხულასი.
„ თევზიანი 63, 133, 175.	„ კსანი.
„ თევზითა სავსე 40.	„ ლეხურა.
„ მრწყველი ველთა 75.	„ ლიახვი.
„ სარგებლიანი 34, 63, 75.	„ ლომეკი.
„ სასმელად შემრგო 75, 133.	„ ლუხუნისა.
„ ურგები 62, 133.	„ მაშავერი.
მდინარე* აბაშა.	„ მეჯვდისა.
„ ალაზანი.	„ მოქვისა.
„ ალაზანი დიდი.	„ ნარეკვავი.
„ მცირე.	„ პალიასტომისა.
	„ პატარა-ლიახვი.
	„ რახსი.
	„ რეხულა.

„ პატარა.	„რიონი.
„ ალგეთი.	„საგიმი.
„ ანაკოფიისა.	„სათლესი.
„ არაგვი.	„საქართველოს-ყელისა.
„ არაგვი (თერგი).	„სვანეთისა.
„ „ თეთრი.	„სკვირეთისა,
„ „ შავი.	„სონა.
„ „ ჯევისა.	„სპერისა.
„ არაზი.	„სუფსეი.
„ ატენისა.	„ტანა.
„ აღისტევი.	
„ აჭარისა.	
„ ბარალეთისა.	

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელში.

მდინარე ტბეთისა.	მეფეთა გვარი 20.
„ ტეხური.	მეღვინეთუხუცესი 17.
„ ფანასკეტისა.	მეჩიტი 53, 156.
„ ფასონი.	მეძაღლენი 16.
„ ფაწისა.	მეწდე-ნი 17, 18.
„ ფინეზაური,	მეწინავე ბრძოლასა 97.
„ ფოლადაური.	მეჭურჭლეთუხუცესი 16, 23.
„ ფორჩხის ჯევისა.	მეხარკენი 105.
„ ფრონე.	მეჯინიბენი 16.
„ ქვა-ციხესი.	მეჯინიბეთუხუცესი 16, 21.
„ ქობულეთისა.	მეჰმანდარი 23.
„ ქსანი.	მზარეულნი 17.
„ ქცია.	მზარეულთუხუცესნი 17.
„ შავშეთისა.	მთა აგარაკი, აგარაკოვანი 54, 100.
„ შოლისა.	„ ბალახიანი, ბალახოვანი 39, 48, 49,
„ ჩოლაბური.	65, 71, 72, 92, 100, 128, 129, 131, 132,
„ ჩხარულა.	133, 139, 140, 162.
„ ჩხერიმელა.	„ ვენახიანი 62, 174.

„ ცხომისა.
 „ ძამა.
 „ ძირულა.
 „ ჭიჭიჭივა.
 „ ჭოროხი
 „ ხინგისა.
 „ ხინოსი.
 „ ხოფჯისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯეჯორისა
 მებატონენი ყმიანნი 116, 117.
 მებჭენი 16.
 მეთარი 23.
 მეკრე-ნი 16, 24.
 მელა, მელი 21, 30, 35, 109.
 მელიქი სომხითისა 24.
 მელსაპეკონი 29, 34, 145.
 მემათრახე 15.
 მემატანე I
 მემწყობრენი. 17.
 მეპურენი 17.
 მერმი 146.
 მერწყულნი 17.
 მესასმისენი 17.
 მესისხლე 111.
 მესისხლობა 110, 118.
 მესტუმრე-ნი 17, 26.
 მესტუმრეთუხუცესი 17, 23.
 მეტაბლენი 17.
 მეფე 2, 13, 21, 85, 87.
 მეფის აღმის მპყრობელნი 22.
 მეფის სახლის რიგნი 16.

„ თოვლიანი 35, 38, 40, 69, 108, 117,
 129,136, 139, 163.
 „ თხემთა უტყეო 37, 49, 59, 68, 70,
 100,128, 129, 139, 140, 142, 162, 163.
 „ თხემთა შიშველი 100.
 „ კალთათა ტყიანი 37, 49, 64, 65, 69,
 70, 100, 128, 129, 139, 140, 142, 162,
 163.
 „ კვერი 148.
 „ კლდიანი 139.
 „ მდინარიანი 128, 129, 131, 140.
 „ მოსავლიანი 62, 78, 174.
 „ მყინვარე 30, 108, 113, 115, 117, 129,
 174.
 „ მცირე-წყლიან-მდინარიანი 94.
 „ მცირე-ტყიანი 107, 133.
 „ ნადირიანი 35, 37, 40, 41, 62, 69, 70,
 72, 80, 84, 92, 94, 100, 128, 129, 131,
 133, 134, 139, 140, 142, 145, 162,
 153, 167,174.
 „ ნაკერპავი 19.
 „ ნამოვანი 84.
 „ პირუტყვიანი 92.
 „ საჯნავი 78.
 „ ტყიანი 40, 41, 55, 57, 62, 72
 78, 80, 89, 94, 107, 131, 132, 145,
 167, 174.
 „ უტყეო 38, 39, 40, 48, 65, 69, 107,
 128, 131, 132, 141.
 „ უწყლო 48, 62, 78, 89.
 „ უხილო 92.
 „ ფიჭოვანი 84.

163, 174.

„ ღელე-ღრატოიანი 62.

„ ღრატოიანი 139.

„ ყვავილიანი, ყვავილოვანი 39, 49, 65, 71, 92, 128, 129, 131, 132, 133, 139, 162.

„ ყინელიანი 129.

„ შამბიანი 128, 131, 133.

„ შამბ-ნარიანი 39.

„ შამბ-შროშნიანი 133. 140.

„ წყაროიანი 100, 128, 129, 131, 132, 133, 140, 162.

„ ხილიანი 62, 174.

„ ჰევ-ქარაფიანი 139.

მთათა დაბნები 59.

მთებრი 55.

მთიანი 122, 138.

მთისებრ ნაყოფიერი 60.

მთობა 54.

მთურად ნაყოფიერი 54.

მთა * აბოცისა

„ აბოცისა.

„ აზრუმისა.

„ ალევისა.

„ ანაკოფიისა.

„ არსიანისა.

„ არტანისა.

„ არჯანისა.

„ აღბაბასი.

„ აჭარისა.

„ აჭარა-გურიისა.

„ აჭარა-ეზინგისა.

„ ბაიბურდისა.

„ ბაკულიანისა.

„ ბარძიმისა.

„ ბასიანისა.

„ ბერდუჯისა.

„ ბოდავისა.

„ გურია-აჭარისა.

„ გურიისა.

„ გმელ-ტბა.

„ დანახვისისა.

„ დევაბოინისა.

„ დიდგორისა.

„ ეზინგისა.

„ ერევნისა.

„ ერიქალისა.

„ ერუშეთისა,

„ ერწოსი.

„ ერჯევანისა.

„ ყულევისა.

„ ზახასი.

„ ზებეყურისა.

„ ზედაძნისა,

„ ჴერეთისა.

„ თავკვეთილი.

„ თიანეთისა.

„ თორთომისა.

„ თორისა.

„ თრიალეთი.

„ თრუსოსი.

„ თხილთაწყაროსი.

„ თხოთისა.

„ იალბუზი.

„ იალიონისა,

„ იალლუჯისა.

„ იკორთისა.

„ ირაჯლუსი ან ირიჯლუსი.

„ ირიჯლუ-დევაბოინისა.

„ ირიჯლუ-ყალნუსი.

„ ირჯანი.

„ ისპირისა.

„ ისროლის-ჴევისა.

„ იშიტუტრუქის (კლდე).

„ კავკასი.

„ კარსნისა.

- „ ბოლნისისა.
- „ ბოლოლისა.
- „ ბრუცსაბძელი.
- „ ბურეთისა.
- „ გარეჯისა.
- „ გარჯილასი.
- „ გაჭრილისა.
- „ გერისა.
- „ გველისთავისა.
- „ გოგნისა.

- „ კარსნისა.
- „ კეჩუთისა.
- „ კეცებისა.
- „ კვახჭირისა.
- „ კვეტერა-ჰანკისის შორისი.
- „ კვირიკეთისა.
- „ კირბალისა.
- „ კლდეკარისა.
- „ კოდიანისა.

*)გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

მთა კოლბეურისა.

- „ კუმისისა.
- „ კუხეთისა.
- „ ლაკბისა.
- „ ლაკვისა.
- „ ლებეურისა.
- „ ლელვარისა.
- „ ლილოსი.
- „ ლიხისა.
- „ ლომისისა.
- „ ლოქისა.
- „ ლოხოისისა.
- „ ლუკუნისა.
- „ მახვილოსი.
- „ მერისა.
- „ მესხისა.
- „ წმიდა.
- „ მოსხისა.
- „ მყინვარი.
- „ მშვილდაურისა.
- „ მშხლებისა.

მთა ქარვასლის-ჯევისა.

- „ ქართლისა.
- „ ქვაყრილით
- „ ქნოლოსი.
- „ ღადოსი.
- „ ყაიყულისა.
- „ ყარაღაჯი.
- „ ყარსისა.
- „ ყერძენისა.
- „ შავრაშეთისა.
- „ შავშეთისა.
- „ შანზიანისა.
- „ შაორისა.
- „ შარვაშეთისა.
- „ შინდისისა.
- „ შიფაქლუსი.
- „ შუამთა.
- „ შუაცხვირისა.
- „ ჩერქეზისა.
- „ ცეცხლის ჯვრისა.
- „ ცივი.

„ მჭურვალეთისა.
 „ ნარისა.
 „ ნაქერალასი.
 „ ნაჯიხურევისა.
 „ ნიალისყურისა.
 „ ორბოძლისა.
 „ პალაკაციოსი.
 „ პანკისისა.
 „ პერანგისა.
 „ ჟამურით.
 „ რაზმითისა.
 „ რაჭისა.
 „ რუისისა.
 „ სათოვლიასი.
 „ სამცხისა.
 „ სარკინეთისა.
 „ საღორისა.
 „ საცხენისისა.
 „ საწალიკისა.
 „ საჯავახოსი.
 „ სომხითისა.
 „ სპერისა.
 „ სურებისა.
 „ სახლდიდისა.
 „ ტაშირისა.
 „ ტინისა.
 „ ტრაპიზონისა.
 „ უსანეთისა.
 „ ფერსათი.
 „ ფოსოსი.

„ ცივ-გონზორისა.
 „ ცხვილოსისა.
 „ ძარისა.
 „ ძმუისისა.
 „ წავკისისა.
 „ წილკნისა.
 „ წიფორისა.
 „ წლევისა.
 „ წმიდის გიორგისა.
 „ ჭანეთისა.
 „ ჭართალისა.
 „ ჭიქიანი.
 „ ხეთამე-ჩერქეზისა.
 „ ხერკისა.
 „ ხინოსი.
 „ ნოხისა.
 „ ჯარულისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯაყჯაყი.
 „ ჯვარისა.
 „ ჯუმათისა.

მთავარი-ნი 2, 12, 14, 19, 22, 23, 24, 25,
 26, 51, 60, 82, 85, 86, 87, 89, 103, 123,
 162, 163, 164, 165, 167.

მთავარი უწარჩინებულესი 12.

მთავართა გვარი 20, 24.

მთახვი 30.

მიმინო 30.

304

მინა 61.

მინდორი ბალახიანი 63, 73.

„ დიდი 48.
 „ დიდუბისა 54.
 „ მზრდელი ცხოვართა და

მონასტერი კეთილნაშენი 57, 68, 70, 73,
 76, 80.

მონასტერი კეთილშენი 76, 93, 96, 101,
 124, 126, 150, 159.

მონასტერი კეთილშენიერი 57, 124.

„ ჯოგთა 63.
 „ მოსავლიანი 80.
 „ მოუცადი მარცვალთა 10,
 „ ნასპარსევისა 63.
 „ სარვანისა 48.
 „ უნაყოფო 63.
 „ უტყეო 73.
 „ უწყლო 40, 63, 80, 81.
 „ უწყლობით უნაყოფო 73.
 მიწა ნაყოფიერებს ფრიად 136.
 მიწა სასუნებელი 77, 161.
 „ წითელი 151.
 მიხაკი 29.
 მკრეხელი 15.
 მკუდართა შედება ხეთა ზედა 172.
 მლაშე გარემო 94.
 მნათენი 17.
 მნენი 17.
 „ ღვნისა 17.
 მოგვნი 32.
 მოლარენი 17.
 მოლარეთუხუცესი 17, 23.
 მოლაშკრე-ნი 45, 105,
 მომღერალნი 22.
 მონადირება ტბისა 42.
 „ ტყისა 41.
 მონათუხუცესი 16, 23.
 მონასტერი-ნი 58, 65, 72, 74, 79, 82, 85,
 90, 93, 99, 135, 140, 152, 154.
 მონასტერი გუნბათიანი 37, 44, 47, 55,
 56, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 70, 76, 80, 82,
 84, 93, 96, 100, 101, 102, 124, 126, 127,
 128, 140, 150, 152, 154.
 მონასტერი გუნბათიან არა 150.
 „ დიდი 70, 80.
 „ დიდკეთილად ნაგები 127.
 „ დიდკეთილშენი 97-98.
 „ დიდშენი 35, 68, 81, 93, 94,

„ კლდე გამოკვეთილი 44.
 „ კლდესა ზედა 124.
 „ კლდესა შინა გამოკვეთილი
 42, 50, 128.
 მონასტერი მდიდრად შენი 128.
 „ მცირე 44, 55, 91.
 „ სოფის კენჭით 127.
 „ უგუნბათო 43, 46, 55, 58, 68,
 69, 76, 79, 80, 81, 127, 151, 156, 159.
 მონსტერი უქმი 56, 58, 63, 65, 73, 96, 124,
 126, 137.
 მონასტერი შვენიერი 137.
 „ შვენიერ-კეთილ-ნაგები 102.
 „ შვენიერად ნაშენი 37, 44, 55.
 „ ცალიერი 37, 40, 42, 44, 54,
 85, 93, 102, 127, 128, 135.
 მონასტერი წახრით მდგომი 80.
 „ ხუცის ამარად 41, 47, 54, 55,
 58, 68, 69, 72, 71, 76, 79, 80, 81, 85, 91.
 102, 127, 149, 150, 159.
 მონასტერი *) ალავერდი.
 „ ამალღებისა.
 „ ახალქალაქური.
 „ ახიზისა.
 „ ბეთენია.
 „ ბეთლემი.
 „ ბერთ-უბანი.
 „ ბიეთი.
 „ ბოდავი.
 „ ბრეთი.
 „ გარეჯისა.
 „ გელათი.
 „ გესამანია.
 „ გვიანა
 „ გუდარეხი.
 „ დადეში.
 „ დავით გარეჯა.
 „ დირბი.

101, 127, 152.	„ დოდო.
„ დიდ შვენირად ნაშენი 58.	„ ვანა.
„ დიდ შვენირი 80, 127.	„ ვარდის-უბანი.
„ ზღუდე-პალატებიანი 101.	„ ვარძია (იმერეთში).
„ კეთილი 94, 102.	„ ვარძია (სამცხეში).
„ კეთილნაგები 126.	„ ზარზმა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

305

მონასტერი აბიბოს ნეკრესელისა.	მონასტერი ქვაბისმანი.
„ ზედაზადენი ან ზედაძენი.	„ ქვათახევი.
„ წმ. თევდორესი	„ ქობერისა.
„ თირისა.	„ ქოზიფა.
„ იჭრუსალემის ჯვრისა.	„ ყანჩიეთი.
„ იკორთა.	„ ყინცვისი.
„ იტრია.	„ შინდობისა.
„ იყალთოსი.	„ შორაპნისა.
„ კაბენი.	„ შუამთა.
„ კიმოთისმანი.	„ ჩიჩხიტური.
„ კრკონი.	„ ცხრაკარა
„ ლავრა.	„ ძამისა.
„ ლარგვისი.	„ ძელიჭემმარიტისა.
„ ლიპარიტის უბანი.	„ წითელ-ეკლესია.
„ ლურჯ-მონასტერი.	„ წნისი.
„ მამება.	„ წრომი.
„ წმ. მარინესი.	„ წულრულაშენი.
„ მაქსიმე აღმსაარებლისა.	„ ჭვინტა.
„ მერისა.	„ ხაშმი.
„ მეტეხი.	„ ხახული
„ მეღვრეკისი.	„ ხირსა
„ მთაწმიდა (ტფილისში).	„ ხოფა.
„ მონასტერი.	„ ჯანდირი.
„ მოწამეთა.	„ ჯავარისა (მცხეთაში).
„ მღვიმე (იმერეთში).	„ ჯვარისა (თიღვას).
„ მღვიმე (ქართლში).	„ ჯვარისა (იერუსალიმისა).

„ მჭა დისჯერისა.
 „ ნათლისმცემელი (გარეჯა).
 „ ნათლისმცემლისა
 „ ნიჩბისი.
 „ ნოკორნა.
 „ ნუნისი.
 „ ოპიზა.
 „ ოჟორისა.
 „ ოქონა.
 „ ოშორა ზემო.
 „ პირღებული.
 „ საბაწმიდა.
 „ სამებისა.
 „ სარკე.
 „ საფარა.
 „ სამელისი.
 „ სიონი (ატენში).
 „ სორი.
 „ სოხასტერი.
 „ სტეფანწმიდისა.
 „ ულუმბა.
 „ ფიტარეთი.
 „ ქარზამეთი.
 „ ქაჩალაური.

„ ჰუჯაბისა.
 მოოჯრდა (კახეთი) 89.
 „ (უჯარმა) 90.
 „ (ქალაქი) 45, 55, 61, 97, 167,
 მოსავლიანი 44, 68, 70, 81, 83, 134, 138,
 142, 160, 175.
 მოსავალ მოუცდენელი 38.
 მოსავლით შემკული 49.
 მოსილნი ავფერ უშვერად 38.
 „ უშვერად 38.
 მოურნე 12, 27.
 მოურნე ერთა 2.
 მოურნეობა სტუმართა 17.
 მოფენილ-მოფარდაგული 61.
 მოქმედების აღწერა 3, 4.
 მოყვრობა 18.
 მოყმდებიან ძლიერად 108.
 მოყმე 21.
 მოყსობა 18.
 მოცვი 29.
 მოცხარი 29, 68.
 მოხარკე-ნი 45, 48, 107.
 მოხუცებულთა ბჭობა 104, 111.
 მრავალცოლობა 12.

306

მროწლე-ნი 37, 43, 48, 73, 89, 131, 146,
 170, 176.
 მსახური-ნი 14, 16, 27.
 მსახურნი გლეხნი 22.
 მსახურთუხუცესი 16, 23.
 მსაჯული 16.
 მსაჯულთუხუცესი 16, 23.
 მტილი ნი 29, 38, 45, 64, 122.
 მტილისანი 108.
 მტილოვანი 29, 31, 42, 145, 162.

მჭედლობა 111.
 მჭნავი 29.
 მხალი 30.
 მჯარი 30, 33, 41, 44, 45, 108.
 მჯიხვი 68.
 ნაბადი 104, 111.
 ნაბადი ბოჭკო-მაღალი 104.
 ნაბდის თელვა-კეთება 111.
 ნადაბარნი 156.
 ნადიმნი 18, 22.

მუზარადნი 14.
მუნში 24.
მუსტოვი 23.
მუშაკი გლეხი 14.
მუმრიბი 23.
მუხრანის ბატონი 25.
მუხუდო 29.
მყინვარე 115, 117.
მშველი 30, 43, 50, 109.
მშვილდთმოქმედნი 65.
მშვილდი თხის რქისაგან 65.
„ ხარის რქისაგან 65.
„ ჯიხვის რქისაგან 65.
მშვილდ-ისარნი 14.
მცველნი ტყეთა და ველთა 16.
მცირე-ველოვანი 87, 122, 170.
მცირე-თოვლიანი 87.
მცირე მთაგორიანი 165.
მცირეზულნი 18, 21.
მპოვარი ზამთარ 146, 163.
მპოვარი ზამთარ-ზაფხულ 176.
მპრომელი 122.
მპრომი-ნი 31. 146.
მპრომი მაწყენარი 31.
მწავი 30.
მწარე და მლაშე გარემონი 94.
მწერალი-ნი 17, 23.
მწერალნი სამეფო 20.
მწერი (თევზია) 31, 146.
მწერნი 122.
მწერნი მაწყინარნი 31.
მწიგნობართუხუცესი 20.
მწირი (ქვეყანა) 68, 70, 71, 84, 103.
მწოველი 29.
მწყემსნი პირუტყვთა 51.
მწყერი 30, 68.
მწყობრი 1.
მწყობრთა ძალნი 22.

ნადიმობა 1.
ნადირი-ნი 37, 43, 44, 49, 88, 89, 94, 96,
102, 103, 122, 134, 136, 137, 142, 146,
163, 165, 171.
ნადირნი დიდნი 42, 170.
ნადირნი დიდ-მცირე 97, 152.
„ წვრილი 50, 170.
ნადირიანი 33, 43, 59.
ნადირთა სანადირო 42, 54.
„ შეწირვა 18.
ნადირობა საზამთრო 89.
ნავთი 54.
ნავნი 170, 174.
ნავნი დიდნი 142.
„ მცირენი 142.
ნავთა შენება 142.
ნავსადგური-ნი 170, 174.
ნავსადგური კეთილი 175.
ნაზირი 23.
ნათესავმეტყველება 4.
ნათესავჩამომავლობა 3.
ნათესაობა 18.
ნაკერპავი ბორცვი 19.
ნაკერპავი მთა 19.
ნაპირის ადგილი 45.
ნარგისი 29.
ნარი 39.
ნარინჯი 29, 88, 121, 136, 170, 176.
ნარუალი 44.
ნასასახლევი 44.
„ მეფეთა 65, 66, 68.
ნასოფლარი 85, 99.
ნაქალაქევი 36, 174.
ნაქალაქევი მოცული წყლისაგან 174-
175.
ნაშენი თლილის ქვითა 84, 85, 143.
„ ქვიტკირისა 62.
ნაშენები დიდ-დიდნი 36.

მწყობრთა ძალთა ცემა 22.
მწყრთა 111.

ნამოვანი 43, 59.
ნეგო 29.
ნემსკავი 33.
ნერგი 2, 3, 11.
ნესვი 29, 34.
ნიახური 29.
ნიგვზნარი 73, 163.
ნიგოზი 29, 80.
ნიფხავი 32, 110.
„ ხამისა 109.
ნიყვი 145.
ნიშატი 2.
ნიჯადი 110.
ნოტიობა ფრიადი 170.
ნოხნი 17.
ნუში 29.
ობოლნი 20.
ოვსნი 160.
ოთახნი 17.
ოლექკანდარები 172.
ორაგული 31, 34, 42, 56, 62, 81.
ორბი 4, 30.
ოროლი 14.
ორ-სამ ცოლიანობა 110, 111, 119.
ორფოლრაფია 29.
ოსნი 39, 66, 69, 107, 110, 111, 112,
113, 117, 118, 119.
ოსპი 29.
ოფიკალნი 21.
ოფოფი 30.
ოქრო 68, 111.
ოქროს მთა 74.
ოყარი 30.

ნაშენობა დიდი 56.
ნაციხვარი 48, 77, 78, 80.

პატივი 14.
„ ვარსკულავთა 13.
„ ვაჭართა 14.
„ მზისა 13.
„ მთოვარისა 13.
„ მოხუცებულთა 111.
„ მსახურთა 14.
„ მუშაკთა-გლეხთა 14.
„ მღვდლისა 14.
„ პატრუცაგი 17.
პერანგი 32.
„ ბერული 32.
„ მჭვირვალნი 32.
„ ხამისა 109.
პეტრუშკა 29.
პირის აღხსნა 21.
პირისწყლიანი 119.
პირმტკიცობა 12.
პირუტყვი-ნი 42, 49, 68, 82, 88, 94, 96,
102, 122, 129, 134, 136, 137, 142, 145,
149, 162, 163, 170, 171.
პირუტყვნი მძოვარ ზამთარ ზაფხულს
164.
„ უამრავნი 45.
პირუტყვთა მწყემსნი 51.
პირუტყვთა სიმრავლე 38, 59, 73.
პიტაკი 17.
პოლოტიკნი 14.
პრასა 29.
პუნპულა ან პუნპულა 29, 34, 145.
პური 111.
„ გემოიანი 75.
„ სპეტაკი 75.

ოჩხი 32.
ოხრახუმი 29.
ოკერი 39, 50, 88, 97, 98, 125, 126, 156,
159, 169.
(მოოჯრდა 45, 55, 88, 97, 90, 97, 167).
პაიჭი 32, 110.
პაიჭი შალისა 109.
პაიჭნი (მოხელენი) 16.
პალატები 128, 167.
პალატნი 50, 84.
„ დიდნი 157.
„ დიდდიდნი 52, 61, 73.
„ თლილის ქვისანი 157.
„ მცირენი 157.
„ ქანდაკებული კლდისაგან 73.
პალატოვანი (მრავალ) 156, 175.
პანტა 29.

„ ნოყიერი 66.
„ უმჯობესი ყოველთა ქართლი-
სათა 75.
პურობა 21, 22, 112.
ჟოლო 29.
რემა-ნი 16, 73, 89.
რვალი 13.
რკინა 36, 39, 109, 152, 160.
როარტაგი 17.
როკვა-განცხრომა 19.
როკვა ფერაისა 18.
როქით სპა 14, 16, 22.
როჭო 30.
რუ-ნი 34, 37, 56, 58, 79, 89.
რუ ვერიდამ მოტანილი 54.
„ ლიახვისა (ორი) 78.
„ მეჯვდისა 73.
„ მტკვრისაგან 51.
„ ნარეკვავისა 63.

308

რუ ქსნისა 63.
„ ქციისა 44-46.
„ მოლის პირიდამ 81.
„ ძველი 37.
რუკა 4, 51, 142.
რუნი ოქროსი 165.
საბარკულნი 14.
საბმელი ცხენთა 49.
საბნელო 18.
საბურავი ფიქალი 59.
საგანგიონი 16.
საგანძური მეფეთა 157.
საგანძურთა საფლველი 74.
საგებელნი 17.
საგულე 32.
სადგური მეფეთა 63, 64, 75.

საზრდელი კაცთა 29.
„ მრავალი 74.
საზრდლით მამლარი 76.
სათიბნი მცირედ 108.
საკადრისი 29.
საკმელი 82.
სალთხუცესი 16.
სამართალი 14, 15.
სამართლის წესი-ნახე „წესი სამართ-
ლისა“.
სამოთხე 61.
სამოსი 111.
სამოსლით ვითარცა ბერძენნი 123.
„ „ ოსმალნი 123.
სამოსელნი „ ჩერქესთანი 172.
სამ (ორ -) ცოლიანობა 110, 111, 119.

„ „ ზამთარს 156, 157.
 „ „ საზაფხულო 49.
 სადროშო მემარცხენე 22.
 „ მემარჯვენე 22.
 „ მეოთხე 165.
 „ მეორე 165.
 „ მესამე 162.
 „ პირველი 164.
 საერისთო 95, 130, 154, 166, 169.
 „ არგვეთისა 164.
 „ არტანისა 133.
 საერისთო გარდაბანისა 24.
 „ გაჩიანისა 24.
 „ ეგრისისა 173.
 „ ნაქალაქევისა 165.
 „ ოძრახოსი 125, 137.
 „ რაჭისა 162.
 „ სამშვილდისა 44, 50.
 „ ტაოსი 138.
 „ ქუთათისისა 164, 165.
 „ შორაპნისა 162, 163.
 „ ციხე-გოჯისა 164.
 „ წუნისა 133.
 „ ხუნანისა 35, 37, 50.
 სავაზირო 16.
 სავათი 30, 146.
 სავარდენი 1, 29, 39, 54, 74, 122, 145.
 სავარძელნი 17.
 სავაჭრო – ტყვენი 150.
 სავაჭრო – ყოველნი 150.
 საზამთრო ნადირობა 89.
 საზამთროდ საკმარი 30
 საზრდელი 104, 111.
 „ გემოიანი 74.

სენაკ - პალატები 128.
 სანადირო 42, 170.
 „ თევზთა 42, 71.
 „ კეთილი 75, 94, 97.
 „ მეფისა 16, 21, 152.
 „ მოუკლებელი 64.
 „ ნადირთა 42, 54.
 „ ფრინველთა 42, 45, 54, 74.
 სანოვაგე ყიზილბაშთა რიგისა 23.
 სანჯახი 26.
 საპონი 48.
 სარაიდარი 23.
 სარანგნი 16.
 სარდარი 23.
 სარკე 53.
 სარტყელი 32, 110.
 სარტყელი ფოჩჩაშვებული 32.
 სასახლე 50, 53, 80, 89, 97.
 „ აფხაზთა კათალიკოზისა 167.
 „ გურიელთა 175.
 „ დადიანისა 166, 167.
 „ დიდი ვითარცა ქალაქი 100.
 „ დიდ მხატვრობითა 53.
 „ დიდშენი 96, 126, 167.
 „ ზღუდე-გოდლიანი 167.
 „ კახთა მეპატრონეთა 89.
 „ კეთილპალატოვანი 175.
 „ კოჟორი 47.
 „ ლაჟვარდითა 53.
 „ მარმარილოს კედლითა 53.
 „ მეფეთა 52, 56, 76, 96, 98, 154,
 158.
 „ „ საზაფხულო 97, 159.
 „ მოოქროვილი 53.
 „ მტკვრის გარდაკიდებით 52.
 „ პალატებიანი 167.

სასახლე პალატოვანი 175.	სახმარი 104
„ სარკიტა 53.	საჯელური 148
„ ქსნის ერისთვისა 68.	საჯენელი 89,145.
„ შემუსვრილი 53.	საჯდომი ათაბაგისა 138
„ ციციანთა 58.	სევდა 77.
„ ყიზილბაშთა რიგისა 53, 74.	სელი 29, 31, 34, 35, 38, 42, 68, 111.
სასახლეთა შენობა 63, 72.	სენაკნი 50.
სასმელად გემოიანი 33, 82, 123, 151, 154.	სეტყვა ხშირად 49, 108.
„ უხმარი 151.	სვავი 30, 146.
„ შემრგო 33, 123, 151, 154.	სვეტი ხიდისა 45.
სასპასპეტო 50.	სვივა 111.
„ მემარცხენე 84, 95.	სიგელი 17, 24, 25, 26.
„ მემარჯვენე 84.	სივიწროვე 149.
„ მეფისათანა მყოფი 81.	სილოვანობა 167.
„ მეოთხე 51, 60.	სიმაგრე 14, 96, 119.
„ მეორე 71.	„ დიდშენი 96.
„ მესამე 60.	სიმდიდრე 111.
„ საბარათიანოსი 51.	სიმინდი 29, 83.
სასუნებელი, მკურნავი ინთილასი	სიმღერა ფერჯისა 19.
„ „ სევდასი	სირი-ნი 30, 122, 146.
„ „ ქარისა	„ წვრილნი 108.
	სისხლის დენა 14.
სატაცური 80.	„ მიცემა 111.
საუნჯენი 16.	სკამი-ნი 17, 18, 109, 172.
საფიჩხულე 33.	სკლატი 32.
საყელო ბერულად მოჭრილი 109.	სოკონი 145.
საყდარი 143.	სოკო ნარინჯი 145.
„ აფხაზთა კათალიკოზისა 171.	სომეხნი 35, 37, 38, 54, 57, 58, 68, 74, 76,
საყოფელი შარვაშიძისა 171.	80, 81, 124, 125, 129, 130, 153, 154, 156,
საშიშლო 104, 119.	157.
საცივი 57.	სოფელი 81.
საძვალე ათაბაგთა 127.	სოფლები კლდე-კარისა 46.
საძოვარი 105.	სოფიის კენჭი 58, 127, 151, 157.
საძოვარნი მცირედ 108.	სოჭბათიასაული 23.
საწარმართული 32.	სპა-ნი 14, 16, 22.
საწმისი ოქროსი 165.	სპა ერისთავთა ქვეშე დაწესებული 14.
საჭმელი გემოიანი 82.	„ როქით 14, 16, 22.
საჭურველი-ნი 14, 15, 18, 141, 172.	„ ქვეყანათაგან 14.

საჭურჭლე 16.
სახასო-ნი მეფისა 16, 24.
სახიზარი 45, 63, 67, 127, 129, 156, 173.
სახიობა 1, 18, 21, 22.
სახლი მრავალი ერთმანერთსა ზედა
111.
„ უსარკმლოდ 111.
„ ხიდის სვეტში 45.
სახლნი 119.
„ ნაშენნი ქვა-ტალახითა 54.
„ სპარსთა რიგისა 54.
„ ქართულნი 54.
სახლთ შენება 111.
სახლის კაცი 23.

„ მცვბელი ციხე-ქალაქთა 16.
სპასალარი 156, 20, 22.
სპარსთა რიგის სახლნი 54.
სპასპეტი-ნი 16, 23, 50, 84.
„ რაჭისა 26.
სპილენძი 36, 38, 39, 111.
სპა-ფარდაგნი 17.
სტაფილო 29.
სტუმართა პატივი 111.
სუმბული 39.
სუნბული 29.
სუნი ფრიად ძნელი 77.

310

სუფრაქეში 23.
სუფრაჩი 23.
სხალი 29.
ტაბაკი 18.
ტაბლა 18, 172.
ტაგრუცი 151.
ტალანი 149.
ტარბი 30.
ტარხუნა 29.
ტაძრეული-ნი 16, 23.
ტახტი 157.
ტახტი მეფეთა 52.
ტბა-ნი ანკარა 131.
„ აღვსილი თევზითა 129, 131.
„ დიდი 131, 174.
„ თევზიანი 122.
„ თევზითა სავსე 31, 43.
„ მლაშე 48, 89.
„ მრავალნი 135.
„ მყვრითა სავსე 14.

ტოლომა ოსმალური 32.
ტომარი 17.
ტრაპეზნი 50.
ტრედი ნი 30, 146.
ტრფიალი წიგნისა 3.
ტურა 21, 109.
ტყავი 32.
ტყავ კაბა 32.
ტყავი სახელვიწრო 32.
ტყავის ჯელოვნება 111.
ტყე-ნი 38, 42, 43, 51, 60, 68, 91, 96, 103,
108.
ტყენი აყრილნი 164.
„ ვენახიანი 145.
„ უმეტეს მუხანი 60.
„ ხილიანი 145.
„ ხილნართ სავსე 103.
ტყიანი 43, 11, 49, 59, 63, 70, 37, 122, 134,
136, 137, 141, 142, 145, 165, 170, 171,
172, 176.

„ მცირე 70, 130, 160.
„ მწარე 89.
„ უთევზო 39, 42, 54, 65.
„ ურგები 65.
„ უხმარი 31.
„ ქვიანი 131.

ტბის მონადირება 42.

ტბა * ბაზალეთისა.

„ ბარეთისა.
„ გოლისა.
„ ერწოსი.
„ კარწახისა.
„ კუმისისა.
„ ლისისა.
„ პალაკაციო.
„ პალიასტომისა.
„ საღამოსი.
„ ტაშადანისა.
„ ფანავრისა.
„ ფარავნა.
„ ქნოლოსი.
„ შაორისა.
„ ხავეთისა.

ტილო 145.

„ ბამბისაგან 145.
„ კანაფთაგან 145.

ტკბილი 42, 66.

ტოლომა 32.

ტყევის ჟამი 18.

ტყემალი 29.

ტყვე 111.

ტყვის მყიდველნი 109.

ტყის ქათამი 30.

ტყიურა 30.

უგვარონი 107.

უგრეხელი 29.

უდაბნო 39.

„ გამოკვეთილი კლდესა შინა 67.

„ ცალიერი 39.

უელი 29, 108.

უვენახო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 84, 94,
130, 131, 132, 139, 160.

უზბაში 24.

უკანმსვლელი 20.

უმადლესი 15.

უმდაბლესი 15.

უმდინარო 51, 87.

უმიწობა 108.

უმცირესი 12, 15.

უნაბი 29.

ურიანი 57, 58, 76, 80, 81, 83, 86, 124, 125,
129, 130, 153, 154, 156, 157.

უსაზრდლობა 119.

უსამართლოქმნილნი 20.

უსტარი 17.

უტყეო 87, 131, 132, 139.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების სამიეხელში.

უყვივრო 88.

უშენი 67.

უშენობო 81.

ფშატი 29.

ფშონი 145.

ფშოსანი 39.

უწარჩინებულესი-ნი 25, 26, 110.
უწიგნონი 110.
უწყლო 79.
უწყლობით უნაყოფო 48.
უხილო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 94, 130,
131, 132, 139, 160.
ფარდანი 17.
ფარდაგნი სრა – 17.
ფარეშნი 17.
ფარეშთხუცესი 17.
ფარსანგი 29.
ფაშა 26, 125, 133, 174.
ფაშა ახალციხისა 25.
ფაცერი 33.
ფეტვი 29, 34.
ფიქალი საბურავი 59.
ფიქალი ქვა 111.
ფიქალ-ფიქალი კლდე 43, 59.
ფიჩხული 31.
ფიჭოვანი 59.
ფლასი 18.
ფლატიანი კმოდე 45.
ფლატოვანი 151.
ფლატოიანი ადგილი 150.
ფოლორცნი უშვერნი 54.
ფონი 147.
ფონი მტკვარზედ 55.
ფოჩი 32.
ფოცხვერი 30, 35, 109.
ფრინველნი 37, 51, 65, 88, 89, 96, 102,
103, 122, 131, 136, 137, 142, 146, 163,
164, 165, 170, 171, 176.
ფრინველნი გარეულნი 40, 45, 64.
„ გემოიანნი 66.
„ მრავალნი 38.
„ სანადირო 45.
„ სხვადასხვა 59.
„ შინაურნი 40, 45, 64.

ქადაგი 92.
ქათამი-ნი 30, 108.
„ იდოური 30.
„ ტყისა 30.
ქათიბი 32.
ქალამანი 32.
ქალაქი 52, 55, 72, 73, 78, 88, 93, 99, 106,
117, 121, 125, 130, 132, 153, 157, 167,
168, 169.
ქალაქი არადიდი 138, 141.
„ დიდი 60, 90.
„ ვიწრო 54.
„ კარგი 97, 138.
„ მაგარი 99.
„ მოზღუდვილი 130-131.
„ მოზღუდვილი ქვიტკირის
ზღუდით 125.
„ მოოჯრდა 45, 61, 97, 107.
„ მცირე 57, 58, 68, 76, 80, 81, 83,
130, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 139, 142, 154, 171, 175, 176.
„ შემუსვრილი 91.
„ ძველი 127.
„ ძლიერი 61.
„ ციხე – 14, 50, 90, 124, 125, 154,
166.
„ მტკიცედ მოზღუდვილი 130.
ქალაქთა განწყობილება 117.
„ მართველობა 117.
„ შენება 12.
ქალქი * მცირე ალი.
„ ანაკოფია.
„ მცირე ართვანი.
„ არმაზი.
„ მცირე არტანი.
„ მცირე არტანუჯი
„ ძველი არქევანი.
„ ასანყალლა.

ფრინვლიანი 33, 43, 44, 49.
ფრინვლით სანადირო 42, 45, 54, 74.
ფრონენი 81.
ფსვენნი 31.
ფსიტი 34.
ფუნდუკი-ნი 40, 45, 47.
ფუტკარი 31, 45, 109, 123, 142, 146, 170.

„ მცირე ატენი.
„ აწყვერი.
„ მცირე ახალგორი.
„ მცირე ახალდაბა.
„ ახალქალაქი
„ ახალციხე
„ ბათომი.
„ ბაიბურდი.
„ მცირე ბამბაკი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

312

ქალაქი მცირე ბარალეთი.

„ ბარდა.
„ ბასიანი.
„ ძველი ბერ.
„ მცირე ბოლნისი.
„ ბოსტან –
„ განჯა.
„ ძველი გაჩიანი.
„ მცირე გოკია.
„ „ გომარეთი.
„ გონია
„ გორი
„ გრემი.
„ დბანისი.
„ დუშეთი.
„ ეგრი.
„ მცირე ზუფუ.
„ ძველი თამარაშენი.
„ ჭური.
„ მცირე თამარაშენი.
„ თელავი.
„ თმოგვი.
„ მცირე ისპირა.
„ ძველი კასპი.
„ მცირე კოლა.

ქალაქი ქუთათისი.

„ მცირე ქცხილვანი.
„ მცირე ყაზანჩი.
„ მცირე ყარაღაჯი.
„ შორაპანი.
„ ძველი ჩელეთი.
„ ჩიხორი
„ ჩხარი.
„ ციხე-გოჯი
„ ძველი ცორტავი.
„ ცხომი
„ წინწყარო.
„ წუნა.
„ ძველი ჭაპალა.
„ ჭერემი.
„ ხორანთა.
„ ხორნაბუჯი.
„ მცირე ხოფჯა.
„ ხუნანი.

ქანდაკებული კარი 152.

ქარავანი 139.

ქართლის ცხორება 7.

ქარი (ავადმყოფობა) 77.

ქარნი 145.

ქარტა 4.

„ „ ლორე.
 „ ძველი მცხეთა.
 „ მცირე მძორეთი.
 „ ძველი ნაგები.
 „ ნაქალაქევი.
 „ ძველი ნეკრესი.
 „ ოლთისი.
 „ მცირე ოფრეთი.
 „ ოძრახო.
 „ ჟალეთი.
 „ ძველი ჟინვანი.
 „ მცირე რიზა.
 „ რუსთავი
 „ მცირე სათლე.
 „ სამშვილდე.
 „ ძველი სარკინეთი.
 „ სურამი.
 „ ტფილისი.
 „ ძველი ურბნისი.
 „ ძველი უფლისციხე.
 „ ძველი უჯარმა.
 „ ძველი ქაოზიანი.
 „ ქაჯთა-ტუნი.
 „ ქაჯთა-ციხე.
 „ მცირე ქობულეთი.

ქერი 111.
 ქვა ბროლისა 109.
 ქვა თეთრი მგზავსი მარმარილოსი 38.
 ქვა მანათობელი 15.
 ქვა საბურავი 78.
 ქვა-ტალახი 51.
 ქვა ფიქალი 111.
 333 ფიქალ-ფიქალი 66.
 ქვა შავი, მსუბუქი და ბრტყელი 78.
 ქვა შირიმისა 39.
 ქვა წითელი 38, 40.
 ქვა წითელი ბრწყინვალე 156.
 ქვის-კარი 38.
 ქვაბი-ნი (გამოქვაბული) 35, 45, 93.
 ქვაბნი გამოკვეთილნი 48, 58, 62, 64, 67,
 72, 73, 76, 100, 116, 127, 156, 157.
 ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა 129,
 152.
 „ დიდ-დიდნი „ „ 152.
 ქცვაბი თბილი ვითარცა აბანო 43.
 ქვაბი კაცთა ქმნულად გასაკვირვებელი
 152.
 ქვაბი კლდისა 43.
 ქვაბი კლდისა გამოკვეთილი 137.
 ქვეყნის მოქმედება 1.
 ქვეყნის მხაზველობა 4.

ქვიტკირი 54, 60, 111, 114, 119.
 ქვიტკირის გვირაბი 74.
 „ ზღუდე 64, 125.
 „ კოშკი 111, 149.
 ქვიტკირით მოზღუდული 78.
 ქვიტკირის ნაშენი 62.
 ქვიტკირის შენობანი 40, 149.
 ქვიტკირის ხიდი 40.
 ქვრივ-ობოლნი 20.

ღვინო თხელი 70, 77, 163.
 „ კარგი 102, 163, 170.
 „ კეთილი 42, 55, 66, 80, 101, 102,
 162.
 „ მომჟავო 70, 77.
 „ მსუბუქი 165, 170, 176.
 „ მხე-გემოიანი 165.
 „ საამო სასმელად 70.
 „ სასმელად მშვენი 77.

ქინძი 29.
ქინძი-ჯორა 29.
ქლიავი 29.
ქორი 21 .
ქორი თეთრი 30.
ქორი წითელი 30.
ქორიკოზი 87.
ქონდარი 29.
ქონდაქარნი 16.
ქორონიკონი 4, 5, 6, 8, 9.
„ ბერძული 4.
„ დასაბამითგანი 6, 8.
„ მაჰმადისა 7.
„ რომაული 2.
„ ქართული 4, 8, 10.
„ ქრისტეს აქათი 6, 7, 8, 10.
„ ძველი 8.
„ ხუთასიანი 4.
ქრთილი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.
ქსოვა შალისა 111.
ქუდი (ქალისა) 32.
„ აფროსანი 32.
„ ბეწვებული 32.
„ ბეწოსანი 109.
„ გრძელი 32.
„ გრძელ-ბეწოსანი 32.
„ გრძელ-წმრილი 32.
„ მგრგვალი 109.
„ მცირე ნაჭრისაგან 32.
„ შალისა 109
ქუნთი 104.
ქურციკი 30, 50, 122, 146, 170.
ღალღა 30.
ღელე 107, 136.
ღელოვანი 138.
ღეოღრაფია 4.
ღვინო 37, 42, 59.
ღვინო ატენური 59.

„ სუნიანი 176.
„ ტკბილი 66.
„ შემრგო 176.
„ ძალიანი 170.
„ წარჩინებული 57, 100.
ღვლარქნილი 121.
ღომი 29, 83, 88, 145.
ღორი 30, 102, 108, 162, 170.
ღორთა კოლტნი 37.
ღორის მჭამელნი 110.
ღრატო, ღრატოიანი 121, 122, 129, 134,
136,
ღრიანკალი 31.
ღრილოვანება 121.
ღრუდო 153.
ღუმელი 38.
ყაბახი 21.
ყაზალახი 30.
ყაისი 29.
ყაპყაპი 30.
ყარაულა 30.
ყარახილა 30.
ყაფიჩი 24.
ყაყაჩო 29.
ყაჯირი 30, 146.
ყეენობა 22.
ყვავი 30.
ყვავილნი 40, 60.
„ ველთა 29.
„ მთისანი 68.
„ სავარდეთა 29.
ყვავილიანი 43, 66, 132, 165.
ყვავილოვანი 42.
ყველის კეთება 134.
ყიზილბაშთა რიგის სანოვაგე 23.
„ „ სასახლე 53, 74.
ყიყვი 164.
ყოდალა 30.

- „ გემოიანი 42, 176.
- „ ზარდაგი 170.
- „ თეთრი 66.

- ყორანი 30.
- ყორჩიბაში 23.
- ყრდელი 30.
- ყუთნი 110.

314

- ყულარ-აღასი 23.
- ყურდგელი 30.
- ყურძენი 29.
- შავარდენი 21, 30.
- შავით მოსილნი 104.
- შალი 32, 111.
- შალით მოსილნი 104.
- შალის პაიჭი 109.
- შალის ქსოვა 111.
- შალის ქუდი 109.
- შამბიანი 122.
- შაქარი 146.
- შაშვი 30.
- შენება ნავთა 142.
- შენება სასახლეთა ურუმის რიგისა 23.
- „ „ ქართული „ 23.
- „ „ ყიზილბაშთა რიგისა 23.
- შენება ციხე-სიმაგრეთა 12.
- შენებულება დიდი 65.
- შენებულება ქვიტკირისა 40.
- შენობა-ნი 91, 156.
- შენობა დიდი 55, 91, 159.
- შენობა დიდი სასახლეთა 72.
- „ დიდი ფრიად 89.
- „ ეკლესიათა 17.
- „ კლდისაგან გამოკვეთილი 73
- „ მრავალი 39, 55, 59.
- „ სასახლეთა 17, 83.

- შუბი 14.
- შურთხი 30, 68, 108, 109.
- შხერო 122.
- ჩაბალახნი 122.
- ჩალიანი, ჩალოვანი 33, 87, 153,
- ჩაჩნაგირი 23.
- ჩაჩნი 18.
- ჩახთაული 20.
- ჩახრუხი 30.
- ჩიტი-ნი 30, 122, 146.
- ჩოხა 32, 104, 111.
- ჩოხა გრძელი 38.
- „ მოკლე 109.
- „ ნაოჭიანი 109.
- „ უგუჯასტო 109.
- „ უხაო 104.
- ჩუგლუგი 14.
- ჩუნჩერახი 17, 23.
- ჩუსტი 32.
- ჩხართვი 30.
- ჩხიკვი 30.
- ცერეცო 29.
- ცერცვი 29.
- ცილი 31, 82, 116, 170.
- ციხე 34, 43, 53, 54, 56, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 88, 90, 96, 97, 100, 112, 118, 121, 126, 130, 136, 142, 143, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 161, 166,

„ სიმრავლით 98.
 „ უცხო 73.
 „ ფუნდუკთა 17.
 „ წითლითა ქვითა 40.
 „ ხიდთა 17.
 შენობიანი 102, 113, 114, 115, 116, 117,
 118,
 Iყყ.
 შერისხვა 17.
 შეწირვა თხისა 110.
 შეწირვა ნადირთა 18.
 შეწირვა ცხოვართა 18, 105.
 შეწირვა ძროხათა 18.
 შეწირვა კართა 18.
 შეწუხებულნი 20.
 შეჭირვებულნი 20.
 შვრივა 29, 35, 38, 68, 108.
 შვრია 31.
 შველი 35.
 შიკრიკნი 16.
 შრატი 109.
 შრომანა (ყვავ.) 29, 122, 133, 140, 145.
 შრომანი (ფრინვ.) 30.

167, 175, 176.
 ციხე ამილახორისა 68.
 „ არამტკიცე 152.
 „ დადგა 55,156.
 „ დარბაზი 156.
 „ დიდი 58, 74, 113.
 „ დიდგებული 99.
 „ დიდროვანის ლოდით ნაშენი 43.
 „ დიდნაშენი ან დიდშენი 83, 101,
 124, 127, 137, 138, 140, 148, 149,
 150, 154, 158, 166, 167.
 „ ველსა ზედა 48, 98, 99.
 „ თხემსა ზედა კლდისასა 47.
 „ თხემლის ხისაგან 150.
 „ კავკასის ძირს 149.
 „ კეთილშენი 137, 158, 166.
 „ კლდეზედ 41, 46, 47, 52, 56, 57, 58,
 64, 67, 69, 81, 83, 90, 97, 99, 101, 112,
 113, 116, 124, 127, 138, 140, 148, 153,
 154, 155, 156, 157, 158, 159,
 175, 176.

ციხე კლდით მოზღუდვილი 41, 44, 47,
 49, 56, 57, 156.
 ციხე მაგარი 64, 69, 84, 90, 91, 93, 129,
 132, 133, 154.
 მაღლა გორასა ზედა 75.
 „ მთის თხემსა ზედა 59, 93.
 „ მთის კალთასა ზედა 75, 76, 81,
 96, 154.
 „ მთის ძირს 68, 72, 133, 175.
 „ მთის წვერზე 60.
 „ მინდორსა ზედა 149.
 „ მცირე 57, 67, 69, 76, 79, 160, 161.
 „ ორი მდინარის შორის 91, 101,

ციხე ბერიძისა.
 „ ბერ –
 „ ბეჭოსი.
 „ ბეჭისა.
 „ ბირთვისის.
 „ ბოდავის.
 „ ბოდორნა-
 „ ბოჭორმა.
 „ გმირთნაკვეთი.
 „ გონია.
 „ გორის წყლისა.
 „ გურიანთა.
 „ დავითისა.

102, 114, 135.
 ციხე ოჯერი 98.
 „ რიონის თვალზედ 174.
 „ უქვიტკირო 49.
 „ უქმი 98, 101, 102.
 „ ქალაქი 14, 50, 90, 124, 125, 130,
 154.
 „ ქალაქის თავს 125.
 „ ქვიტკირისა 111, 150.
 „ შემუსვრილი 47, 48, 52, 55, 73, 75,
 77, 89, 125, 126.
 ციხე შეუალი 91, 133.
 „ ცალიერი 98, 133.
 „ ფულადი 89.
 „ ძლიერი 131.
 „ ხიდსა ზედა 60, 159.
 ციხე * აზეულასი.
 „ ალეწისა.
 „ ალისა.
 „ ანაკრია
 „ ანანური.
 „ არტანი.
 „ არტანუჯი.
 „ არშისა.
 „ ასკანისა.
 „ ასპინძისა.
 „ აშატურთ –
 „ აწყვერი.
 „ აჭვისა.
 „ ახალდაბისა.
 „ ბათომი.
 „ განძა.
 „ ბარეული.
 „ ბახტრიონი.
 „ ბელტისა.
 „ ბერდიკისა.
 „ ბერიქალი.

„ დბანისი.
 „ დედა –
 „ დემოთისა.
 „ დეხვირი.
 „ დრისა.
 „ დღნორისა.
 „ ერედვისა.
 „ ვანათისა.
 „ ვარენტა.
 „ ვახანისა.
 „ ველის –
 „ ვერენისა.
 „ ვერისა.
 „ ზნაკვა.
 „ ზრამაგის.
 „ ჴური.
 „ თაბორი (თბილისში)
 „ თაკვერისა.
 „ თეთრ –
 „ თმოგვი.
 „ თოთხამი.
 „ თორთომისა.
 „ თორღისა.
 „ თუხარისი.
 „ თხმელისა.
 „ იშხანი.
 „ კაბერი.
 „ კავთისა.
 „ კალა (ტფილისში).
 „ კალმახისა.
 „ კართუბნისა.
 „ კაცხისა.
 „ კეხვისა.
 „ კმარა.
 „ კვარას –

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ციხე კვეტერისა.

- „ კვიტაშვილისა.
- „ კიკანათბერი.
- „ კლდეკარი.
- „ კოჭრისა.
- „ კოხტისა.
- „ კულბითისა.
- „ ლაკვათისა.
- „ ლალისყურისა.
- „ ლასტისა.
- „ ლეხეურისა.
- „ ლომისისა.
- „ ლორისა.
- „ ლორწობანი.
- „ მაკაბელი,
- „ მალრანისა.
- „ მაჭუტაური.
- „ მახვილი.
- „ მგელ –
- „ მინდა.
- „ მიტლოკინისა.
- „ მოდამნახისა (იმერეთში).
- „ „ (ქართლში).
- „ მომწვარა.
- „ მტკვრისა.
- „ მუხისა.
- „ მწვერისა
- „ ნავარძეთი.
- „ ნაქალაქევი.
- „ ნინიასი.
- „ ნოხპატო.
- „ ნულისა.
- „ ობისა.

ციხე სამმორისი.

- „ საწირისა.
- „ სახარია.
- „ სებეკა.
- „ სვერი.
- „ სკანდა.
- „ სურამისა.
- „ ტოლა.
- „ ტრაწყალისა.
- „ უზნარიანისა.
- „ უფლისციხე.
- „ უჯარმა.
- „ ფანაკარისა.
- „ ფანასკეტი.
- „ ფარცხისი.
- „ ფოთისა.
- „ ქალისა.
- „ ქანდა –
- „ ქარჩოხისა.
- „ ქაჯეთისა.
- „ ქაჯთა-ტუნი.
- „ ქაჯთა-ციხე.
- „ ქვეშისა.
- „ ქვიშილეთი.
- „ ქუთაისისა.
- „ ქუმურლუსი.
- „ ყამსასი.
- „ ყველი.
- „ ყისყალა.
- „ შორაპანი.
- „ შულავრისა.
- „ შურისა.
- „ შხეთი.

- „ ოლთისი.
- „ ორბეთი.
- „ ორბეთისა.
- „ ოფრეთი.
- „ ოჩანისა.
- „ ოძრახესი.
- „ ოხერ ხიდა.
- „ პეტრესი.
- „ რადაბრაგანი.
- „ რკინისა.
- „ რუხისა.
- „ სადმელი.
- „ საზანოსი.
- „ სამშვილდე.
- „ სამწევრისისა.
- „ საქართლისა.

- „ ჩხერისა.
- „ ციხე-გოჯი
- „ ციხის-ჯვრისა.
- „ ცუცხვათი.
- „ ხვილოსისა.
- „ ცხირეთისა.
- „ ქანისა.
- „ ძმუისი.
- „ წედისი.
- „ წვრისა.
- „ წინკიბე.
- „ წირქვალი.
- „ წოფა.
- „ წუნა.
- „ ჭაქვითი.
- „ ჭიდროთა.
- „ ჭყვისი.

317

ციხე ხანდისა

- „ ხარაგეული,
- „ ხეთა.
- „ ხერთვისი.
- „ ხიდარი.
- „ ხიდის კარი.
- „ ხორანთა.
- „ ხორნაბუჯი.
- „ ხორჯისა.
- „ ხოტევისა.
- „ ხულუტისა.
- „ ხუნანი.
- „ ჯვარისა (სამცხეში).
- „ „ (იმერეთში).

ცხენი 21, 30, 34, 66, 90, 108, 146.

ცხენის მჭამელნი 110.

ცხვარი 30.

წესი გამეფებისა 13, 18.

- „ ერისთავთა 14.
- „ ერისთაობისა 23.
- „ ლაშკართა 14.
- „ მეფისა 14.
- „ მეფის სახლისა 16.
- „ მეჯინიბეთხუცობისა 24.
- „ მკვდრის დაფლვისა 18.
- „ ნადიმობისა 16.
- „ სამართლისა – გვემა 15.
- „ „ მდულარე 15.
- „ „ პატიმრობა 15.
- „ „ სიკუდილი 15.
- „ „ სისნლი 15.
- „ „ სისხლის დაურვება
- თეთრითა 15.

წესი სამართლისა – სისხლის დაურვება

ცხოვარი-ნი 34, 55, 63, 73, 90, 102, 105, 111, 129, 131, 170, 176.
 „ კუდიანი 66, 108, 146.
 „ მომცრო 108.
 „ მშობელი ტყუბთა და სამ-ოთხ-თა 146.
 „ უდუმო 66, 68, 69, 83, 108, 146, 162.
 ცხოვართა საზაფხულო სადგომი 60.
 „ ტყავი 111.
 „ შეწირვა 18, 105.
 „ცხორება“ 4, 5, 6, 9, 27, 50, 74, 146, 147.
 ძალნი მწყობრთა 22.
 ძალნი 16.
 ძაძა 29.
 ძაძა-ფლასი 18.
 ძერა 30.
 ძეძვი 51, 89.
 ძნობა 18
 ძროხა 18, 30, 34, 66, 90, 105, 108, 111, 146.
 ძროხათა შეწირვა 18.
 ძღარბი 30.
 წაბლი 29, 83, 88, 145.
 წალდი 145.
 წალკოტი-ნი 1, 29, 34, 45, 54, 64, 73, 74, 108, 122, 125, 145.
 წალკოტოვანი 38, 76.
 წარჩინებული-ნი 12, 14, 16, 21, 25, 110, 123, 124, 125, 170, 172.
 წარჩინებულთა შვილნი 146.
 წესი აღდგომისა 21.
 „ ახალწელისა 21.

საქონლითა 15.
 წესი სამართლისა – ფიცი 15.
 „ „ შანთი 15.
 „ „ შერისხვა 15.
 „ „ ჯრმალი 15.
 „ ქორწილისა 18.
 „ ჯელისუფლებისა 23.
 „ ჯელობის 21.
 წესნი და რიგნი მეფის სანოვაგისი 16.
 „ „ „ „ თაბლისა 16.
 წერო 30, 54, 146.
 წიგნი გარემე 3.
 „ დედაბერმა,ელი ზღაპართა 2.
 „ მატანეთა 3.
 „ საღვთო 3.
 „ ფილასოფოსთა 2.
 წივა 38, 42, 131, 139, 141.
 წინაბრძოლნი 22, 27.
 წინძლოლა მეფისა 16.
 წლის მრიცხველობა 3. 4.
 წოტი 30.
 წურბელი 65.
 წულა-მაშია 109.
 წულა-პაიჭი 110.
 „ სკლატისა 32.
 „ ტყავისა 32.
 წყალი აღმადმიმნარე 1.
 „ თბილი 57, 79-80, 159.
 „ მკურნავი ბუგრისა 57, 79-80.
 „ „ მუწუკისა 79-80.
 „ „ ქარისა 79-80.
 წყალცოტაობა 81.
 წყალი ცხელი 52.

„ აკეთისა.
„ ალისა.
„ ამლივისა.
„ არგვეთისა
„ არტანუჯისაი
„ ალაცოსი.
„ აჭარისა
„ ახალქალაქისა.
„ ახალციხისა.
„ აჯამეთისა.
„ ბადელიძისა.
„ ბაილეთისა.
„ ბაკულიანისა.
„ ბარალეთისა.
„ ბარისა.
„ ბახვისა
„ ბედიყრისა.
„ ბელაქნისა.
„ ბორაღნისა.
„ ბოცოსი.
„ ბრემისა.
„ ბრილისა.
„ გავაზისა.
„ გიშისა.
„ გოკიისა.
„ გრემისა.
„ გუბისა
„ დადისა.
„ დვანისა.
„ ეგრისისა.
„ ეკლარისა.
„ ერუშეთისა.
„ ერწოსი.
„ ვალაგირისა.
„ ვარძიისა.
„ ზახისა.
„ ხრამაგისა.
„ ზროგოს ჯეობისა.

„ მარტყოფისა.
„ მაწისა.
„ მოქვისა.
„ მუწისა.
„ ნარის-ჯეობისა.
„ ნაჭარმაგვევისა.
„ ნეინისა.
„ ნიჩბისისა.
„ ოლდამისა.
„ ოჟორისა.
„ ოცხისა.
„ ჟღელეს ჯეობისა.
„ საბუესი.
„ საზანოსი.
„ სალაღაკისა.
„ სამღერეთისა.
„ საჩხეიძოსი.
„ საწირისა.
„ საჯავახოსი.
„ სვერისა.
„ სურამისა.
„ ტაშირისა.
„ ფანასკეტისა.
„ ფიფინეთისა.
„ ფოსოსი.
„ ფცისა.
„ ქემერტისა.
„ ქვაბლოვანისა.
„ ქისტეთისა.
„ ქისტისა.
„ ქისტ-ძურძუკისა.
„ ქურთაულისა.
„ ლლიღვისა.
„ ყვარელისა.
„ შავშეთისა.
„ შულავრისა.
„ ჩაქებსა.
„ ჩელთისა.

„ თაგაურისა.
 „ თიანეთისა
 „ თორისა.
 „ კაპეტისა.
 „ კარდანახისა.
 „ კასრისა.
 „ კაცხისა.
 „ ლაკვისა.

„ ჩიმითისა.
 „ ციკარასი.
 „ ცხრაწყაროსი.
 „ ძეხვისა
 „ ძევისა.
 „ ძურძუკისა.
 „ წაღლისა.
 „ ჭანისა.
 „ ჭერემისა.
 „ ჭურთისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

წყალი ხანისა.

„ ხინოსი.
 „ ხორგისა
 „ ხოტევისა.
 „ ჳევსურეთისა.
 „ ჳავახეთისა.
 „ ჳაყისა.

წყარო გემოიანი 31.

„ დიდი ფრიად 78.
 „ მარმარილოთი აშენებული 40.
 „ მლაშე 51, 89, 108.
 „ მომლაშო 71.
 „ მკურნავი მუწუკთა 39.
 „ „ სენტა 31, 38, 94.
 „ „ ციებისა 49.
 „ მწარე 89.
 „ პირუტყვთ შემრგო 71.
 „ პირუტყვთ პოხიერ მყოფი 108.
 „ რომ. იყინება ზაფხულს 43.
 „ საჭმლის მომდნობი 43, 59, 71.
 „ სპეტაკი 66.
 „ ტკბილი 34.
 „ შემრგო 31.

ჭკა 30.

ჭურის კეთება 81.
 ჭური ღვინისა 81.
 ჭყონდიდელი 20.
 ხვასტანგნი 43.
 ხამი 111.
 ხამის ნიფხავი 109.
 ხამის პერანგი 109.
 ხანჯალი 14.
 ხართუთა 29.
 ხარკი 14, 119.
 ხარჯნი 16.
 ხახვი 29.
 ხვაფთანნი 14.
 ხვლიკი 31.
 ხეთა მუშაკობა 111.
 ხედი წალკოტთა 34.
 ხიდი-ნი 41, 60, 77.
 ხიდი ზ თვალი 40.
 „ დიდ-ლიახვზე 77.
 კალიდამ ისნს 53.
 „ მაშავერზე 40.
 „ მკიდარი 148.

„ შირიმის ქვის დამამსხვრეველი 39.
 „ ცივი 34.
 „ ცხელი 125.
 ჭა 164.
 ჭა კლდისა 51.
 ჭაბუკი 21.
 ჭალა 81.
 „ დიდი 50.
 „ ლერწმოვანი 89.
 „ ნადირიანი 51, 62.
 „ საგლონისა 58.
 „ სონდალული 48.
 „ ჩალიანი 89.
 ჭალა-ტყენი 40.
 „ ყურყუთა 48.
 „ ჯოჯობ-ფრინვლითა სავსე 51.
 „ ჯღარდლოვანი 62.
 ჭალის გაკაფვა დაბნეებისათვის 81.
 ჭალიანი 33, 59, 171-172.
 ჭალოვანი 151, 170.
 ჭალაკი 11.
 ჭამა მკუდართა 18.
 ჭანარი 31, 34.
 ჭარო 30.
 ჭერამი 29.
 ჭია მარიამული, მკურნავი ცოფისა 79.
 ჭია ჭათა შინა 164.
 ჭილყვავი 30.

„ მრავალთვალი 137.
 „ მტკვარზე 53, 83, 124, 127, 128, 131.
 „ მტკიცე 83.
 „ მცხეთისა 55.
 „ რახსსა ზედა 139.
 „ რიონზედ 149, 157, 159, 161.
 „ ქვისა 148.
 „ ქვიტკირისა 40, 45, 54, 137, 152.
 „ შვენთერად-გებული 137.
 „ ცხენის-წყალზედ 157.
 „ ჭოროხზედ 137.
 „ ხვარამზესი 133, 137.
 „ ხისა 148.
 ხიდის სვეტი 45.
 „ სივრცე 45.
 „ ყური 52, 53.
 ხიზნული წიგნები }
 „ ხატები } 161.
 „ ჯვარი }
 ხიზრად მოსულნი 85.
 ხილი-ნი 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 74, 81, 88, 103, 108, 122, 125, 136, 145, 162, 163, 165, 171, 176.
 ხილნი ბალახთა 68.
 „ მთისანი 29, 41, 42, 60, 68.
 „ ტყეთა შინა 163, 164. I
 „ ტყისანი 29.

ხილნი წალკოტთა 29, 45.
 ხილიანი 39, 43, 44, 49, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 68, 70, 72, 74, 75, 77, 79, 82, 83, 84, 89, 95, 102, 129, 134, 136, 137, 138, 142, 149, 160, 163, 175.

ჯევი ბუგაულისა.
 „ ბუშათისა.
 „ გელათისა.
 „ გელიყარისა.
 „ გენებერულისა.

ხილოვანი 58, 100.

ხიმტი 14, .

ხორბალი – ნახე „ჯორბალი“.

ხრონოლოგია 9.

ხურმა 29, 83, 88, 145.

ხუროთმოძღვარი 17, 23, 85.

ჯართა შეწირვა 18.

ჯარი (ილორისა) 168.

ჯევი * აბანოსი

„ აბუხალოსი.

„ აგარისა.

„ ავლადისა.

„ აზავრეთის.

„ აკურასი.

„ ამაღლებისა.

„ ამაშუკეთისა.

„ ამირთ –

„ ანაკერტისა.

„ ანდრაპოლთისისა.

„ არყნალისა.

„ ასპინძის.

„ ასურეთისა.

„ აჩხოტისა.

„ აწერისა.

„ ახალდაბისა.

„ ახმეტისა.

„ ბადელიძისა.

„ გალიჭისა.

„ ბამზაკისა.

„ ბარეულისა.

„ ბარულასი.

„ ბემკენაშენისა.

„ ბიყარისა.

„ ბოზნავისა.

„ ბოგვისა.

„ ბოდავისა.

„ ბოდბისა

„ ბოკოწისა.

„ გერისა.

„ გეტისა.

„ გიორგწმიდისა.

„ გლოლისა.

„ გორულისა.

„ გრემისა.

„ გრიგალეთისა.

„ გუდამაყრისა.

„ გუდარეხისა.

„ გუდელისისა.

„ დადეშისა.

„ დბანისა.

„ დვალთა-დოლოვნისა.

„ დრისა.

„ დღვაშისა.

„ ერან თურანისა.

„ ეშმაკთ-უზნისა.

„ ვანათ-გერისა.

„ ვარენთისა.

„ ვარძისა.

„ ვაშლებისა.

„ ვახანისა

„ ვერისა.

„ ვერტყვილისა.

„ ვემათგევისა.

„ ზანავრვილისა.

„ ზანდუკლისა.

„ ზიკილიისა.

„ ზნაკვისა.

„ ზორეთისა.

„ ზრამაგისა.

„ ზრბითისა.

„ ზრბით-ოშეთისა.

„ თეზმისა.

„ თემმისა.

„ თირის მონასტრისა.

„ თიხრევისა.

„ თურდოსი.

„ ბორჯომისა.
„ ბოტისისა.
„ ბოყვისა.
„ ბჟისა.
„ ბჟინევისა.

„ თურდო-შტორისა.
„ იმერხევისა.
„ ინწყორასი.
„ ირტოსი.
„ ისროლისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების სამიებელში.

321

ჰევი იყალთოსი.

„ კავთისა.
„ კარდანახისა.
„ კარწახისა.
„ კასრისა.
„ კახეთისა.
„ კველთეთისა.
„ კოსისა.
„ კლდეისისა.
„ კოლბოურისა.
„ კოჟრისა.
„ კორტანეთისა.
„ კოშკისა.
„ კოხაჯისა.
„ კოხტისა.
„ კოხტაცრიცისა.
„ კრისისა.
„ კრწანისისა.
„ კსნისა.
„ ლაკბისა.
„ ლაფაჩებისა.
„ ლიგანისა.
„ ლიკანისა.
„ ლომსიათხევისა.

ჰევი ოჯოლასი.

„ პანტნოვანისა.
„ რაჭისა.
„ როკისა.
„ სადმელისა
„ სალომინაოსი.
„ სამებისაი
„ საპონაურისა.
„ სარბიელას.
„ სარკინეთისა.
„ სარმანიშვილისა.
„ საფიქლისა.
„ საქორიასი.
„ საღირაშენისა.
„ საყავრისა.
„ საჩინოსი.
„ საცხენისისა.
„ სველის-
„ სვერის-
„ ხვირიმა.
„ სკრისა.
„ სლესისა.
„ სნეკვისა.
„ სორისა.

„ ლოპოტისა.
„ ლოჭინისა.
„ მანხუტისა.
„ მახვილოსი.
„ მახისისა.
„ მეედნისა.
„ მერისა.
„ მიწობისა.
„ მოდეგისა.
„ მოწამეთასი.
„ მჟავისა.
„ მუგუთისა.
„ მოყალეთისა.
„ მუხალეთისა.
„ მშხლებისა.
„ ნემცისა.
„ ნინოწმიდისა.
„ ნიჩბისისა.
„ ნოკორნისა.
„ ნოლისა.
„ ნულისა.
„ ნუნისისა.
„ ოლდამისა.
„ ომანისა.
„ ოშეთისა.
„ ოშორისა.

„ სოხოსი.
„ სხოვისა.
„ ტაბაკინისა.
„ ტკოცისა.
„ ტოლისა.
„ ტორნესი.
„ ტყირბულისა.
„ ტყის სოფლისა.
„ უთხვისა.
„ უსისტყისა.
„ უტოსი.
„ ფარსმანისა.
„ ფარსმანის თუშეთისა.
„ ფინეზაური.
„ ფირიხისა.
„ ფოტოისისა.
„ ფოცხვერიანისა.
„ ფოცხვისა.
„ ფუნდუკისა.
„ ქარვასლისა.
„ ქარზამეთისა.
„ ქართლისა.
„ ქეშელთისა.
„ ქვაბისა.
„ ქვევრულა.
„ ქვეშისა.

322

ჯევი ქიმერეთისა.
„ ქსნისა.
„ ქურდვაჭრისა.
„ ღარულასი.
„ ღვანკითისა.
„ ღვიარასი.
„ ლოგად –
„ ლოუბნისა.

ჯევი ხოსპისა.
„ ხტანისა.
„ ხწვისა.
„ ჯარხელთ –
„ ჯევისჯვრისა.
„ ჯევერმისა.
„ ჯეორისა.
„ ჯეფინისა.

„ ლოღეთისა.	„ ჳცისისა.
„ ღრელისა.	„ ჳაბოეთისა.
„ ღუდოსი.	„ ჳავისა.
„ ღუისა.	„ ჳონისა.
„ ყვერბილისა.	ჳევიანი 129.
„ ყორნისისა.	ჳევისბერნი 16.
„ შამბიანისა.	ჳევისთავნი 16.
„ შროშისა.	ჳელი 16.
„ შტორისა.	ჳელისუფალნი 16, 21, 23, 24.
„ შულავრისა.	ჳელოვნება 104, 105.
„ ჩაბარუხეთისა.	ჳელოვანნი ნავთა შენებით 142.
„ ჩახმართისა.	„ ხის მუშაკობით 134, 142.
„ ჩონისისა.	ჳელოვნება აღსლვისა 155.
„ ჩოხელთ –	„ კაცთა 29.
„ ცუნქისა.	„ ლითონის გამოღებისა 109.
„ ცუცხვავათისა.	„ ტყავისა 111.
„ ცხვრისისა.	ჳელოსანნი 17, 36.
„ ცხრაზმისა.	ჳეობა დაბნებიანი 91, 113, 114, 117, 118,
„ ძეგვისა.	149.
„ ძეგრულა.	„ დაბნოვანი 113.
„ ძველგომარეთისა.	„ დაბნებით შენი 37.
„ ძმუისისა.	„ ეკლესიანი 90.
„ წაქვისა.	„ ვენახიანი 36, 72, 84, 158,
„ წედისისა.	175.
„ წირდალისა.	„ ვენახოვანი 44, 49, 57, 58, 79,
„ წნისისა.	83, 102, 134.
„ წოლდისა.	ჳეობა კლდიანი, კლდოვანი 90, 134, 140,
„ წუნარისა.	141.
„ წყალდაფანჩულასი.	„ მთური 57, 58, 90.
„ ჳართალისა.	„ მოსავლიანი 44, 68, 83, 134,
„ ჳერათხევისა.	175.
„ ჳილოვნისა.	„ მოსავკა-ნაყოფიერი 140.
„ ჳობარეთისა.	„ მოსავლით შემკული 49.
„ ჳობისა.	„ მოსავლიანი ვენახითა 149.
„ ჳოლიბურისა.	„ „ მარცვლითა 79,
„ ჳოტორისა.	149.
„ ჳურთისა.	„ „ ნადირითა 149.
„ ხანდოსი.	„ „ ფრინვლითა 149.

„ ხერკისა.
„ ხეფინისა.
„ ხინწისა.
„ ხოვლესი.

„ „ პირუტყვითა 149.
„ „ ხილითა 149.
„ მოუსავლიანი 118.
„ მცირე ველოვანი 140.
„ მცირე პირუტყვიანი 118.
„ მწირი 71, 84, 118.
„ ნადირიანი 44, 49, 134.
„ ნაყოფიერი 72.
„ „ თურინჯით 136.

323

ჯეობა ნაყოფიერი ლიმოთი 136.

„ „ მარცვლით 79.
„ „ ნარინჯით 136.
„ პირუტყვიანი 49, 134.
„ ტყიანი 44, 49, 57, 134, 140, 141.
„ უვენახო 49, 71, 78, 84.
„ უხილო 49, 71, 78.
„ ფრინველიანი 44, 49.
„ ქარაფოვანი 140.
„ ღელე-ღრატოიანი 134, 140.
„ შემკული ნაყოფიერებით 36.
„ ჰავით 36.
„ შენობიანი 90, 91, 113, 114, 117,
118, 149.

ჯეთბა ხილიანი 36, 44, 49, 57, 58, 72, 79,
83, 84, 102, 134, 158, 175.

ჯეობა ჯრამოვანი 134.

ჯეობა * ალგეთისა.

„ ატენისა.
„ აჭარისა.
„ ბალიჭისა.
„ გრდანისა.
„ გუდამაყრისა.
„ გურჯი-ბილაზისა.
„ გუჯარეთისა.

ჯეობა სურამისა.

„სურებისა.
„ფაიქომისა.
„ფორჩხისა.
„ფოცხვით.
„ქართლისა.
„ქეხილვანისა.
„შულავრისა.
„ძამისა.
„ჭოროხისა.
„ჭოჭკანისა.
„ხვედურეთისა.
„ ხოჟორნის.
„ ჯევისა.
„ჯეფინის-ჯევისა.
ჯმალი ან ჯრმალი 14, 111.
ჯმელი 11.
ჯორბალი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.
ჯორცი გემოიანი 35, 66.
ჯორცის მჭამელი 30.
ჯორჯი 135.
ჯოჯობი 30, 34, 38, 50, 51, 56, 59, 62, 89.
ჯრამი კლდოვანი 129, 160.
„ ქვიანი 123, 160.
„ ღრმა 129, 160.

„ დბანისა ან დბანისისა.	წრამოვანი 133, 134, 138, 151.
„ დვანისა.	ჯავშანი 14, 111.
„ დიღმისა.	„ ოქროსი 13.
„ ვალაგირისა.	ჯალაბი 145.
„ ზროგოსი.	ჯაჭვი 111.
„ თაგაურისა.	ჯახველი 29.
„ თორთომისა.	ჯვარებობა 19.
„ თორისა.	ჯვარის-მტვირთელი 17.
„ ირაგისა.	ჯინი 18.
„ ისპირისა.	ჯინიბნი 16.
„ კაზრეთისა.	ჯიხვი 30, 108, 109.
„ კასრისა.	ჯოგი-ნი 16, 37, 43, 48, 51, 63, 89, 131,
„ ლეჩხუმისა.	146, 170, 176.
„ ლიახვისა.	ჯორი 30.
„ ლიგანისა.	ჯოჯო 31.
„ ლუხუნისა.	ჰაერი გაუძლისი 37.
„ მტკვრისა.	„ კეთილი 37, '59.
„ ნარისა.	„ უმშვენი 37.
„ პანკისისა.	„ შემკული 59.
„ პატარა-ლიახვისა,	„ ცხელი 37.
„ ჟღელესი.	ჰავა აგარაკოვანი 129.
„ რეხულისა ან ლეხურისა.	„ ამო 82.
„ სადგრისა.	

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების სამიებელში.

ჰავა კეთილი 65, 66, 81, 122, 137, 176.	ჰავა ზამთარს ქარიანი 61, 74, 81.
„ კეთილმშვენი 68, 145, 162.	„ „ ცინვიანი 131.
„ კეთილჰაოვანი 34, 76, 96, 138.	„ „ ცივი 34, 54, 61, 74, 81, 122,
„ მშვენი 34, 39, 54, 61, 64, 65, 82, 87,	125, 141
89, 95, 125, 129, 137, 157, 160, 169, 176.	ჰავა ზაფხულს აგარაკოვანი 169.
„ მხიარული 54, 81.	„ „ ამო 81.
„ შემკული 129.	„ „ არაგაუძლისი 54, 142,
„ შვენიერი 66, 74.	169.
„ გაზაფხულ-შემოდგომას მშვენი 54.	„ „ გაუძლისი 34, 88, 89, 122.

„ „ „ სატრფო 54.	„ „ გრილი 162, 169.
„ „ „ ტალახიანი 80-81.	„ „ კეთილი 74, 169.
„ „ „ ჭყვაპიანი 80-81.	„ „ კეთილ-ამო 141.
„ ზამთარს გაუძლისი 141, 174.	„ „ კეთილჰოვანი 142, 174.
„ „ დიდთოვლიანი 122, 131, 137, 145, 170, 176.	„ „ მშვენი 174.
„ ზამთარს თბილი 87, 96, 122, 136, 137, 140, 142, 145, 162, 169, 176.	„ „ ნამიანი 169.
„ ზამთარს თოვლიანი 125, 141.	„ „ ნოტიო 169, 176.
„ „ კეთილმშვენი 34.	„ „ საამო 174.
„ „ მცირეთოვლიანი 87.	„ „ სველი 169, 176.
„ „ საჭირო 81.	„ „ შეზავებული 122.
„ „ უთოვლო 96.	„ „ შვენიერი 81, 141.
„ „ უქარო 88, 162, 169.	„ „ ცხელი 34, 54, 61, 81, 88, 89, 96, 122, 136, 142, 145, 160, 169, 176.
„ „ უყივნო 88, 169, 176.	„ „ ჰავა ზაფხულს ცხელი არაეგდენ 87, 125, 137.
„ „ უყინულო 87, 96.	„ „ „ ფრიად 140.
	„ „ წვიმიანი 176.
	„ „ ხაშმიანი 88, 89, 96.

და მ ა ტ ე ბ ა

ვახუშტის გეოგრაფიის გადანაწერები XVIII ს-ის ბოლოსი და XIX ს-ის დასაწყისისა.

შედარებისათვის გამოყენებულია საქ. მუზეუმის ხელნაწერები:

1. H 934 გადაწერილი დავით რეკტორის მიერ 1813 წ . . . აღინიშნება A
- 2 H 1063 XVIII ს. ბოლოსი. „ B
3. H 1735 გადაწერილი ზაალ ნაცვალალოვის მიერ 1826 „ C
4. A 1111 „ სფირიდონ იაშვილის მიერ 1817 წ. . „ D

5. A 1106	„	სოლომონ ალექსისძის მიერ 1787 წ. .	„	E
6. H 2302		XVIII ს. ბოლოსი	„	G
7. S 4990	გადაწერილი დავით ინანაშვილის მიერ 1816 წ. .			F
8. S 4545	„	დიმიტრი ოქროაძის მიერ 1626 წ. . .		M

ყველა ზევით აღნიშნული ხელნაწერი G ხელნაწერის გარდა იწყება სათაურით: „ტომობა და შთამომავლობა ქართულთა“ რაც უდრის ჩვენი გამოცემის 12⁹ გვერდს და სტრიქონს.

G ხელნაწერი იწყება ქართლის აღწერით ანუ ჩვენი გამოცემით 33¹ გვერდით და სტრიქონით.

- 12¹⁰ იეფთაე. A, B, C, D, E, F, M იაფეთის.
- 12¹² აწ ვიწყოთ. A, B, D, E, F, M აწ ზნეთათვს ვიწყოთ.
- 12¹⁶ ჰაოს. C ლაოს (ასომთავრულ **ⴓ** და **ⴔ** აღრევის ნიადაგზე).
- 12¹⁶ რაჟამს მისცა. F ამის გასწვრივ აშიაზე: განყოფისათვს ქვეყანათა.
- 12¹⁸ ზროს. C წროს (ასომთავრული **ⴒ**-ს წილად მიღების გამო).
- 12³⁵ შეერთბამებულნი. A, E, M შეერთმანებულნი. . , F შეერთებულნი.
- 12³⁷ შემდგომად დაივიწყეს. F ამის გასწვრივ აშიაზე: თაყუანისცემისათვს ნივთიერთა.
- 12³⁹ პირუტყუთა. A, B, D, E, F, M უსიტყუთა.
- 12⁴¹ ურიანი: C ლურიანი (**ⴓ** და **ⴔ** აღრევის გამო)
- 12⁴¹ ენითა. A, B, D abest.
- 13⁵ ანუ ბრძოლასა. A, C, D, E, F add: ანუ თვისით დღით.
- 13⁵ მეორე ივასხის და შესჭამდიან. A აშიაზე ამის გასწვრივ: ძუელთაგან მკუდრის ჭამისათვს. C, D, E მკუდარის ჭამად ძუელთაგან. F მკუდრის ჭამად.
- 13⁶ უკეთუ არა A, C, D, E, F ხოლო უკეთუ არავინ ივასხის.
- 13⁶ ვითარცა იტყვის. A, D, E, F ვითარცა თქმულ არს.
- 13¹⁰ წელსა. A აშიაზე უმატებს: შემოსვლა ქართლად ალექსანდრე მაკედონელისა.
- 13¹³ ურჩნი თვსნი A, D, E, F, M ურჩნი თესლნი.
- 13¹⁹ ვარსკვლავთა პატივი. A, D, F add და სხვათათვს პატივი.

- 13¹⁹ მთოვარისა. M add: კერპთათვს.
- 13²² ზნესა. B, M მზესა.
- 14⁸ წესი ერისთავთა. F აშიაზე: ერისთავთათვს.
- 14³⁸ ლახტნი. B, C abest.
- 15¹ წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდაო ხოლო კაპარჭის ისარი A, D, წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდათ კაპარპის ისარი.
- 15³ სამართლისათვს. F სამართლისა და შერისხვისათვს.

- 15⁹⁻¹⁰ ხოლო უმდაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი. A, C, D, E, F abest.
- 15¹⁷ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M სამ დღეს.
- 15³¹ სამისა დღისა. A, B, C, D, E, F, M შემდგომად სამისა დღისა.
- 16¹¹ გასავალი. A გამოსავალი,
- 16¹² სახლისა მეფისა. A, C, D, F სამეფოდსანი.
- 16¹² სამეფოსი. A, C, D, F abest.
- 16²² სარანგნი. A აშიაზე: სარანგი არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბოროტნი კაცნი შეშინდნენ. დავით.
- 16²⁵ დაწესებულნი. A add: მოლარენი და სხვანი მუნ დადგინებული
- 16²⁸ ამილახორი. A, B, D, E, F, M მილახუარი.
- 16²⁹ პაიჭნი. A, C, D, E, F, M B ქაიბენი.
- 7 ბუკ-ტაბლაკთა. C, F ბუკთა ბლაკთა.
- 17⁴⁻⁵ მეღვინეთ-უხუცესისათვს. A, B, C, D, E, F, M მთელი ეს პარაგრაფი არ არის.
- 17²⁸ ფუნდუკთა. A add და ეგევითართა.
- 18¹⁶ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M მარა(დ)დღე.
- 18²⁵ ჟა მეფემან. A, B, C, D, F დროსა მეფემან. E ჯამსა მეფემან. abest
- 18³⁶ პირობითა. M პურობითა.
- 19²⁸ კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა, წინამძღვრისათვს E abest. A add და მღვდლის პატივისათვის.
- 19³⁵ შეძნებული წესი მთავართათვს. E abest.
- 20³⁵ გრიგოლი და სურამელი რატი და გრიგოლი ასათაურის სახით: „ერის-თათვს“. C, D გიორგი და სურამელი რატი და გიორგი.
- 21¹⁸ ოფიკალნი. A აშიაზე: ოფიკალი მოხელე. დავით.
- 21¹⁶ განერთხას. A განეწონოს.
- 22¹⁶ ჴერ. C წარ.
- 22²¹ შეიშლებოდენ. C შეიძლებოდენ.
- 22²⁶ სამცოლიანობასა. B, C abest.
- 23⁶ აწინდელისა წესისათვის. C abest. F abest.
- 23¹⁴ ურუმთა რიგისა. A, C იმერთა რიგისა.
- 23²⁴ ტაძრეულად. A, B, C, D, E, F, M საყდრეულად.
- 23³¹ ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა. A abest.
- 23³⁵ ეშიყადასი. A ეშიკადასბაში.
- 24⁷ აწინდელთა მთავართა გვართათვს. A აწინდელთა ქართლის მთავართა გვართათვს.
- 25¹⁵ მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი. A გარნა ორბელიანობასა, ხოლო ორბელიანი.
- 25¹³⁻¹⁴ ხოლო იალბუზის კალთათა A abest.

- 25¹³⁻¹⁴ მიერთგან აქა. ხოლო იაღბუზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფ-
ლაველისაგან, არამედ იტყვის B, C, D, E, F, M abest.
- 25¹⁴ და არა ქვენაფლაველისაგან, არამედ იტყვის ბიბილურობასა. A არს ბიბი-
ლური ბვართა.
- 25²⁰ წარჩინებულთათვს. A ჩინებულთა ქართლისათა.
- 25³³ კახთათვს. B, C, M abest.
- 26¹¹ სხვათა ზედა. A add ხოლო ლეჩხუმს ახვერდიანი.

228

- 26¹⁹ ოდიშისათვის. B, C, F, M abest.
- 26²⁷ გურიისათვს. B, C, M abest.
- 26^{37,42} ბაგრატიონმან. C პაღკრატოვანმან.
- 28¹ სახელი რით ეწოდა. C სახელი რომლითა ეწოდა. F ვითარ იწოდა სახელითა
სამითაქვეყანა ესე.
- 28²⁴ იცნეს. A abest.
- 28²⁸⁻²⁹ ყოველსა ივერიასა შინა. A abest.
- 28²⁸ გიორგისანი. A add რამეთუ აქუსთ სასოება დიდი სრულიად ყოველსა
ივერიასა წმიდისა მოწამისა გიორგისა და ყოველსა ივერიასა შინა.
- 28³² გრუზსა. B, C, D, E, F, M გრუზინსა.
- 29² გიორგიავე არს. A სათაურის სახით: მარცვალთათვს სდ საქართველოსა.
- 29³ ხოლო არს სიგრძე. F აშიაზე: სიგრძისა და სივრცისა ქვეყანისა ამის.
- 29⁴ ლბ ეჯი. B, C, D, E, F, 33 ეჯი.
- 29⁸ თესლ-მარცვალნი. B, C, D, E, F, სათაურის სახით: მარცვალთათვს.
- 29¹⁷ ლიმო. B, C, D, E, F, M ლიმონი.
- 29¹⁹ ბუსტული. A add ზირიშვი, პილპილი.
- 29²⁰ სხალი. A add მრავალგვარი.
- 29 ხილთათვს. A, B, C, E, F, M abest: ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი.
ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი, ალუბალი. A,
D add. შინდი, კვრინჩხი, ნიგოზი ჭალისა. E add შინდი. F add: შინდი,
კვრინჩხი, მაჟალო. B, M add შინდი.
- 29²³ ალუბალი. C abest.
- 29²⁵ დათვს-თხილა. C add შინდი, კვრინჩხი.
- 29²⁶ ნიგოზი. C abesf.
- 29²⁹ მიხაკი. A add წითელი და თეთრი.
- 29²⁹ სუნბული. A add „ორგვარი“. აშიაზე: – სუნბული, რომელ არს ნარდიონი.
დავით რექტორი.
- 29 სავარდისათვს. F add ძაღლი, კატა. B, M add ლომი. A add ფარშავანგი. A, B, C,
D, F, M abest. იხვი, ინდოური ქათამი, ტრედი, – ამათ შინა იპყრობენ, ხოლო

- ველთა ტყეთა: წერო. ყარახილა, ბატი.
- 30¹¹ ფრინველთათჳს. E abest წერო, ყარახილა.
- 30¹⁷ კოლინბური. A აშიაზე: ესე კოლინბური არს, რომელსა სპარსნი საყას უწოდებენ. ჭივჭივსა ზედა უმცროსია, ჭრელი და შვენიერი. ტფილისის გარშემო წალკოტი სავსე არიან. ზამთარ და ზაფხულ უცხოდ ჰმსტვენს. დავით რეკტორი.
- 30¹⁸ ყაზალიხი. C add მალრანი.
- 30¹⁹ მრავალნი. A სათაურის სახით: ჯორცის მჭამელთა მფრინველთათჳს.
- 30²¹ ქორი თეთრი და წითელი. A add „ქორი შაბარდუხი“. აშიაზე: ესე შაბარდუხი არს შავი ქორი. დავით რეკტორი
- 30²³ შავი ყვავი. C add მალრანი.
- 30³⁴ ჭიკყვავი. A add ბუენა ჭოტი.
- 30²⁴ ჭკა. A, B, E, F ჭოკა.
- 30²⁵ ყარაულა. A add: პირმყრალა, ოქროპირი.
- 30³⁹ არაზამდე. A add აშიაზე: არაზი არს, რომელსა ეწოდებენ რახსის მდინე. ესე მდინარ არს ოთხთა მდინარეთაგანი, რომელსაც საღვთო წერილი გეონად უწოდებს. დავით რეკტორი.

229

- 31⁵ იწეროდენ. A, B იწრო ოდენ.
- 31⁶ მდინარეთა და ტბათათჳს B, C, F, M abest.
- 31¹¹ ანდაკია, გოჭა. A ანდაკია, კობრი, რომელ არს გოჭა.
- 31¹¹ ჭანარი. A add: ბოლო წითელი, წვერა. რომელ არს მურწა.
- 31¹¹ ლოქო. A აშიაზე: ლოქო, რომელ არს სომხური. ქართულად ეწოდების ღლავი. დავით რეკტორი.
- 31¹² ფიხული. A add: ნაფოტა, ცმორა.
- 31¹³ მძრომთათჳს. C. F abest.
- 31¹⁴ ხვლიკი, A add: ანკარა.
- 31¹⁶ მწერთათჳს. B, C, F, M abest.
- 31²²⁻²³ და ბარიდამ მთას. A abest.
- 31²⁶ კაცთათჳს. C, F abest.
- 31³³ წარბ-თმოსანნი. C წარბ-წამწამ-თმოსანნი.
- 32⁷ დიდმცოდინარობად. A add: ხოლო ვიეთთამე უწყიან ძველადვე ფილოსოფია, წიგნი პლატონისა და არისტოტელისა და სხვათა ფილოსოფოსთანი, და

ეგრეთვე მამათა წმიდათა დოღმატნი და .ღვთისმეტყველებანი. და ვიეთთაცა იციან მხატვრობანი ძველისა ბერძულეზრისა ხელოვნებითა, წყლითა და ზეთითა ფიცართა და ტილოთა ზედა. კვალად უწყიან ყოველთავე სამამაცოთა საჭურველთა კეთებანი და ყოველნივე საწმარნი კელოვნებანი, რაიცა არიან, და არცა ერთი აკლსთ.

32¹² ხოლო შემოსილნი არიან. A, C, D, F ქვესათაურის სახით თუ ვითარ ჰმოსიესთ ქალთა და კაცთა საქართველოდსათა.

32¹⁵ ჩოხისა. A შალისა.

32¹⁹ საწარმართული. A აშიაზე: საწარმართული არს შალვარი გინა ნიფხავ-კვართი. დავით რეკტორი.

32²⁷ მოგვი, A აშიაზე: მოგვი არს ჩექმა. დავით რეკტორი.

32⁴¹ თხემსა ზედა. C add: რლს საწელი არს ჩაჩანიკი.

33¹ G, M აშიაზე: მტკურის წარწერად.

33⁴⁻⁵ C ხელნაწერს აკლია სიტყვიდან „რომელი“ სიტყვამდე „მდინარე იგი“.

33⁴ მტკვარი უდიდესი. B, F ამის გასწვრივ აშიაზე: მტკვრის წარწერა.

33²⁶ ბერდუჯის აღწერა. B, C, D, E, F, C, M ბერდუჯის წარწერა.

33⁴ აღისტევს: A აშიაზე: აღისტევს ვგონებ რომელსა აწ უწოდებენ აღსტაფას, ყაზანსა შინა მდინარესა. დავით რეკტორი.

34⁶ გოჭა. C abest..

34¹⁴ მელსაპონი. A აშიაზე: მელსაპონი არს საზამთრო. A პუმპულა არს დასტამბო. დავით რეკტორი.

34¹⁶ დებედა. C დაიბადა. B დაბადა.

35² ზამთარს. C ზაფხულს.

35⁴ ახპატი. A აშიაზე: „ახპატის აღწერა“. ამის გარდა ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე მოთავსებულია: იხდების გვარჯილა; ქობერის მონასტერი; ძელი-ჭემმარიტის მონასტერი; ქვაზნი მრავალნი კლდისაგან, რომელსა შინა მდებარებენ წიგნი მრავალნი; ციხე ლორისა და ქალაქი მცირე. C, D, E, F აშიაზე: ახპატისათსუს.

35¹⁶ ძველნი. (L abest.

35²¹ ხოლო ჳევი ბამბაკისა. A აშიაზე: აღწერა ბამბაკისა.

35²³ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი. A აშიაზე: ბამბაკისა და ერევნის საზღვარს შუა, დარაჩიჩაგსა. ხოლო დარაჩიჩაგსა შინა აღმოჩნდა მადანი ფრიად საუცხო-ვო, მარმარილოსა. სამფერი – თითრი, მოყვითლო და მოლურჯო. და ამავე მარმარილოსა მადანსა შინა მჟავე წყალი. ესე მადნის აღმოჩენა იქმნა დროსა, ოდეს დაიპყრა ქართლი და კახეთი რუსთა ჳელმწიფემან ალექსან-დრე I, ძემან პავლე პირველისამან. ხოლო ამ ჳამს ტფილისსა იჯდა და განაგებდა რუსი ვინმე უპირატესობისა მმართველობით

დენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი ნიკოლა ფედორიჩი რტისრჩევი ქრისტეს აქეთ ჩყიდ, ქ კ ს ფზ. ხოლო ამ ნიკოლას უწინარეს იყვნენ რუსეთიდან სხვადასხვა წარმოვლენილნი განმგებელნი“.

- 36¹ აღწერა სომხითისა A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ჭოჭკანის ჯეობა ახტალას ეკლესია გუნზათიანი. საეპისკოპოსო; აქა არიან წყარონი, მკურნალნი ერთი გიჟისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა; ხოჟორნიის ჯეობა და ეკლესია; წოფას ციხე; ყულარი, შულავერის ჯეობა; ოფრეთი მცირე ქალაქი მანხუტის ჯევი. ბოლნისი მცირე ქალაქი და ეკლესია დიდი უგუმბათო საეპისკოპოს; ბერდიკის ციხე; ჰუჯაბის მონასტერი გუნზათიანი.
- 36¹⁰ დის წყარო. D აშიაზე: წყარონი მკურნალნი გიჟისა და ცოფიანისა. C, E აშიაზე: აქა არიან წყარონი მკურნალნი ერთი გიჟისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა.
- 36¹² არს ხოჟორნიას B, C abest.
- 36²² ელნი. C ერნი
- 36³⁴ ლითონი. A, B, C, D, E, F, G, M მეტალი (შემდეგშიაც ასევე).
- 37²¹ ლელვარისა. C, D, E, F დელვარისა (შემდეგშიაც ასევე). A ზოგჯერ სწერს „ლელვარი“.
- 38¹¹ ითხრების ლითონი. A აშიაზე: სპილენძის მადანი და წითლის ელვარის ქვისა.
- 38¹⁸ აღწერა აბოცისა ანუ ყაიყულისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: თეთრი ქუა მზგავსი მარმარილოსი; ყაზანჩი მცირე ქალაქი.
- 38¹⁹ ყარაღაჯად. C ყარახაჩათ.
- 38³⁶ ყარაღაჯისა C ყარახაჩისა.
- 38³⁶ აღწერა დბანის-ჯევისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: სუმბულის ქება; ეკლესია კლდისაგან გამოკვეთილი წმიდისა დავით გარესჯელისაგან; ტბა ორმოზანისა, უთევზო; ეკლესია უგუმბათო დმანისისა, საეპისკოპოსო; წყარო მკურნალი მუწყუკისა; წყარო მკურნალი, დამმსხურევი და დამაყრევინებელი ქვასა შირიმისასა; ფინეზაურის ჯევი; აბულმაგს ითხრების მეტალი რკინისა, სპილენძისა და ლაჟვარდისა; ბალიჭის ჭევი; გეტის ევი; ქვეშის ციხე; ყორანთას ეკლესია; სატრედოს მამავერზედ ხიდი ქვიტკირისა; აკაურთას ლა ტანძიას ქვიტკირის შენებულება; ლუკა მახარებლის ეკლესია; . მონასტერი წითელ-ეკლესია; ჯანდირს მონასტერი.
- D ამ პარაგრაფის აშიაზე: სუმბულის ქება; წყრო მკურნალი მუწყუკისა, წყარო

მკურნალი, დამსხვრევი და დამაყრევინებელი ქვისა შირიმის. E აშიაზე: სუმბულის ქება; წყარო მკურნალი მუწუკისა; წყარო მკურნალი დამაყრევინებელი ქვასა შირიმისასა.

38³⁸⁻³⁹ მა შავერიე ქციას. B, C, D, F მაშო ავერიე ქციას. E მა შო ავერიე ქციას. G. M მაშა ო ავერიე ქციას.

39³ ყარაღაჯი. C ყარახაჩი.

39⁸ სუმბული. C, D, F აშიაზე: სუმბულის ქება.

39²⁸⁻²⁹ წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. C, D, F წყარო მკურნალი მუწუკისა; წყარო მკურნალი, დამსხვრევი და დამაყრევინებელი ქუასა შირიმისასა. B, G, M წყარონი მკურნალნი მუწუკთა და შირიმისანი.

39³⁰ შეაშენეს. A, D, E, F აღაშენეს.

40²² აღწერა ზურტაკეტისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: წყარო მარმარილოთი ქმნილო მუსის ციხე; გომარეთი მცირე ქალაქი კვირიკეს ეკლესია.

41²¹ კალმახითა. A აშიაზე: იხილე კალმახთათჳს.

41²¹ აღწერა თრიალეთისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ქცია გამოსდის შარვაშეთის მთასა; ეკლესია გუმბათიანი საეპისკოპოსო წალკას, რომელსა ეწოდების წალკელი; არწივანს თეზის ხრამსა შინა მონასტერი კლდესა შინა აბიბოს ნეკრესელისაგან ქმნილი; ციხე მოდამნახისა; ტბა ფანავრისა; წყარო, რომლისა სმით გამძღარი და დაცონვილი მოდნობილ იქმნების; შაორის მთის თხემსა ციხე ლოდით ნაშენი; ტბა ტბისყურისა.

41²⁹⁻³⁰ ბარძიმისა და ფარავნის გამჭრელი ხაზი. C abest

42⁷ მას ერთს დღესა შ A, B, C, E, F, G, M ერთსა მას დღესა 83. D ერთსა მას დღესა 83.

42³¹⁻³³ C abest სიტყვებიდან „ანდრაპოლთისის-ჯევი“.

43⁷ აქა არს წყარო და სხ. C, D, E, F აშიაზე: წყარო, რომლისა სმით მამღარი დაცონვილი მოდნობილ იქმნების.

43²⁷ აღწერაი ქციის ჳრამისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: მონასტერი უგუმბათო; ქუაბი კედლისა ჳამთარ ტფილი და ჳაფხულ წყალი გამომდინარე, წყარონი რომელი ჳყოფს განყინულად; მონასტერი მცირე; მონასტერი ქციის პირს; ფიტარეთის მონასტერი; სასაფლაო თავადთა ორბელიანთა; ხულუტის ციხე; ბერიქალის ციხე; სამღერეთს ჳეით გვიანას მონასტერი; მონასტერი პირღებული; ციხე ორბეთისა, რომელ არს სამშვილდე. მდინარენი ქცია და ჳივჳივა; ციხესა შინა ეკლესია გუნბათიანი; მონასტერი მცირე; ჳივჳივასა ჳედა კლდე, რომლისაგან ჳსცვივა ბროლი გათლილი; ნადარბაჳევი თამარ მეფადსა და სასახლე; მცირე ტბად; ქვაბნი კლდეთა შინა: ხუნანი, რომელსა პირველ ეწოდა მტკვრის ციხე და თათარნი უწოდებენ ყიზყალას,

რომელ არს ქალის-ციხე; ხიდი ქვიტკირისა, რომელსა უწოდენ გატეხილ ხიდსა.

44²⁵ ჭიმჭივა. C ჭავჭავა D ჭივჭავა.

46³ აღწერა ალგეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე; მანგლისისათვის, რომელსა შინა ასვენია ფერჯის ფიცარი უფლისა, არს ეკლესია საეპისკოპოსო, ხოლო ამას უკვე ეპისკოპოსსა ეწოდების მანგლელი; ლოდი წვიმის მომყვანი; გუდარეხს მონასტერი უგუნბათო; ციხე ბირთვისი; ჩხიკვთას ეკლესია; ეკლესია ორბეთი; წინწყარო ქალაქი მცირე; წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რაიმეს; მონასტერი კაბენისა, დედათა; ციხე აზეულა; კოჟორსა ზედა სასახლე მეფეთა; საბარათიანო; ბალახი კალია; ობის ციხე კუმისის თავსა ქვაბნი კლდისაგან გამოკვეთილნი; ყურყუთა აწ სონდალუხად წოდებული. D აშიაზე; მანგლისისათვის, რომელსა შინა ასვენია ფერჯის ფიცარი უფლისა; ლოდი წვიმის მომყვანი. წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რაიმესა.

46¹⁹ მანგლისი. E აშიაზე; მანგლისისათვის, რ'ლსა შა' ესუწნიდ ფერჯის ფიცარი ოჯ'სა C, D, F აშიაზე; მანგლისისათვის, რ'ლსა შა' ასუწნია ფერჯის ფიცარი უფლისა.

46²¹ ფერჯის ფიცარი. B, C, M აშიაზე; ფერჯის ფიცარი უფლისა.

46²⁴ ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდააბრუნო და შენამო, მოვალს წვიმა. A, C, E, F „ლოდი, რომელი გუალუასა თუ გარდააგორვო, იქმნების წვიმიერება“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია ათი სიტყვა. C, D, E, F აშიაზე; ლოდი წვიმის მომყვანი B, G, M „იქმნების უწვიმრობა“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია ათი სიტყვა. C, D, E, F აშიაზე; „ლოდი წვიმის მომყვანი B, G, M „იქმნების უწვიმობა“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია 10 სიტყვა. აშიაზე; „ლოდი უწვიმობის მყოფელი“.

44⁷ არამედ საკურველი. C, D, E, F არამედ საკურთხეველი.

47¹³ ზრბით-ოშეთისა. A, C, E, F ზრბით-ოშეთისა. B ზარბით-ოშეთისა; D ზრბით-ოშეთისა; G, M ზარბით-ოშეთისა..

47²⁰ მოხარშო მარცვალნი. C, D, F წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რაიმესა. E წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს სამარხოსა. B, G, M საკვრველი გასაგონი.

48¹⁰⁻¹¹ საბარათიანო. D, E, F აშიაზე; საბარათიანო.

48²² ბალახი კალია D, E, F აშიაზე; ბალახი კალია.

48²⁷ წყარო კოდისა. A, C, D, E, F წყარო კოდისა.

49¹ აღწერა სკვირეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ, აშიაზე; ლურჯი მონასტერი; ციხე წვერისა; ციხე ლასტისა; მონასტერი ბეთანია გუნბათიანი; რკინის ციხე უქვიტკირო; უძო ეკლესია წმიდის გიორგისა; წყარო გიორგისა; წყარო ციებით

გაყვითლებულის წამს გამკურნებელი. E add ესე იგი ვერის ჳევისა.

232

- 49²¹ აქა არს წყარო. C, D, E აშიაზე: წყარო ცივებით გაყვითლებულისა წამს განმკურნებელი. F წყარო ცივებით გაყვითლებულსა წამს განჳკურნებს. M წყარო მკურნალი; B, G წყარო მკურნალი სიყვითლისა.
- 50¹ აგარანი. C გარნა.
- 50¹⁹ ბოსტან-ქალაქი A აშიაზე: ბოსტან-ქალაქი რომელ არს რუსთავი.
- 50²¹ თრდატ. B, C ტირდატ.
- 50³⁴ მონასტერნი. A აშიაზე: გარეჯის მთასა შინა მონასტერნი.
- 51¹⁸⁻¹⁹ ჳალა ყარაღაჯისა, C ყარაჯალისა.
- 52 და წყნეთის გორა. C abest.
- 52¹⁰ აღწერა ტფილისისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: აბანონი და ცხელნი წყალნი; კალას გინა ტფილისს ციხე, რომელსა უწოდებენ ნარიყალად; ციხესა შინა ეკლესია; ტფილისს ეკლესია გუნბათიანი, სიონად წოდებული,საეპისკოპოსო; ანჩის ხატი, ეკლესია უგუმბათო, საკათალიკოზო; ხიდის ყურს მეჩიტი; მეტეხის ეკლესია; საფლავი წმიდისა აბოსი; დარიას ეკლესია წმიდისა; მონასტერი მთაწმიდისა; ნავთლუხი; ლილოები; ტბანი; ლურჯი მონასტერი ვერის ჳიდი; დევის ნამუჳელი; დედათ მონასტერი; ციხე არმაზისა.
- 52³⁴ მისცა სპარსთა. F ფრჩხილებში: მიერთგან ეპყრათ მათ ვიდრე 96 მეფის ირაკლის მეორისამდე.
- 53¹⁰ სამწრით ქცისამდე. F add: ხოლო შემდგომად აღამამად ხანის მიერ მომწვარი განაახლეს და განაშვენეს გალესით, დახატვით და კანკელითურთ რუსთა მთავარმართებელმან კნიაზ ციციანოვმან პავლემ. ამანვე დასდუა საფუძველი სამრეკლოდსჲ პირისპირ დასავლეთის კარისა და ყოვლად სამღუდელომ მიტროპოლიტმა და ექსარხოსმი ვარლაამმა შეასრულა ფრიად კეთილშვენიერის შენობითა წელსა 1815.
- 53¹⁴ ძემან ქაიხოსროსმან. A add: აქა ანჩისხატსა შინა სცხოვრებს აზნაური, რავდენ-თამე ხანთა უწინარეს იმერეთიდან გარდმოსული, გვარად მესხი კეთილშობილი, და აწ უწოდებენ ალექსისძედ. არს ჩამომავლობით მეცნიერი და აქვსთ დაგვარებით შვილთა და შვილიშვილთა ქართულ-თა მშვენიერთა მწერლობათა შემძლებელობანი, რომელთა სწორი არა იპოების ქართულებრ და ჩინებულ არიან. E add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი ძემან იესე მეფისამან ბაგრატიონმან და ჳყო პოდვორიისა

თვისა ეკლესია დწელსა 1756. არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერ ნაშენი სასახლესა შინა მეფისასა ნათლის მცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 მეფემან, ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დავითიან ბაგრატიანმან და ჰყო კარის საყდრად თვსად. F add: და აწ განაახლა და განაშვენა განლესით, კრამიტის დახურვით და კანკელით დეკანოზმაჲ დიმიტრიმ ანჩის ხატისამან ალექსიძემ წელსა 1813.

B, G, M add: არს კვალად ეკლესიად ქრისტეს შობისა უგუმბათო, შვენიერ-ნაშენი, რომელი ახლად აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი, ძემან იესე მეფისამან, და შეამკო კეთილმშუფნიერად და ჰყო კარის საყდრად, თვსად ქრისტესით 1755 გარემოზღუდვითა აღშენებითა პალატ სენაკ-თათა.

53¹⁵⁻¹⁶ ჟღ მეფემან ვახტანგ. A, C, D add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოზმან, ანტონი, ძემან იესე მეფისამან დავითია-ბაგრატოვანმან და ჰყო A პოდვორიისა | C, D კარისა თვისა ეკლესიად წელსა 1756 | ჩღნვ. არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, შვენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 | ჟმ მეფემან ირაკლი მეორემან წელს 1783 | ჩღპგ, დავითიან-ბაგრატოვანმან, და ჰყო კარის საყდრად თვსად. F add: არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი ძემან იესე მეფისამან, დავითიანმან-ბაგრატოვანმან და ჰყო კარისა თვისა ეკლესიად წელსა 1756. და დაიწუა ესეცა მოსულასა აღამამად ხანისა. აწ არს აოხრებული. არს კვალად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი შვენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აღაშენა და განაახლა 98 მეფემან ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დავითიან-ბაგრატოვანმან, და

ჰყო კარის საყდრად თვსად გარნა ესეცე შემუსრვასა ტფილისისასა დაიწუა აღამამადხანის მიერ

53²¹ უპყრავთ სომეხთა F add: ხოლო ჟამსა ამას არღარა არს სიონსა და ანჩისხატსა შუა ეკლესიანნი შენნი თვნიერ ორის ეკლესიისა, ერთი არს წმიდის გიორგისა და მეორე ნათლისმცემლის თავის კვეთისა. ამას მოარღვიეს ცამ ქვთკირისა რუსთა მიზეზითა დაძრვისათა სიძველის გამო და დახურეს ხითა; აქავ დაარღვიეს ეკლესია კარისა ღმრთისმშობლის შობისა დაძრული ძრვისა მიერ. და სხუანი მოოხრდა მოსვლასა მამად ხსნისასა. კვალად იყო ეკლესია ხარებობისა გუმბათიანო დიდშენი

სიგრძითა და სივრცითა. აღშენებული რომაელთა ფრანგთა მიერ და მიზმული 95 მეფის თეიმურაზის მიერ, და ძრვისაგან საშიშრად. ამას დაძრული. ამას მოარღვიეს გუმბათი შიშისათჳს და ჰქმნეს საამბარდ-ნოდ რუსთა.

B, G, M add: კვალად აღაშენა 96 მეფემან ირაკლი მეორემან ეკლესია უგუმბათო, კეთილშუჭნიერ ნაშენი ეზოსა შინა თჳსსა, შეამკო და ჰყო კარის საყდრად თჳსად.

53³⁰ და არს უქმად A, C, D, E და აწ უპყრიესთ ქართველთავე. F და აწ უპყრიესთ სპარსელთავე.

B, G, M გარნა აწ დროსა ირაკლი მეორისასა არა არს უქმად, არამედ უპყრიესთ ქართველთავე დიდათ პატივცემულად.

53³⁶ უპყრავთ სომეხთა. A, C, D, E add: არს კვალად მუნვე ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, რომელი აწ აღაშენა 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

53³¹⁻³⁶ ისნს არს ეკლესია ერთი უგუმბათო. არამედ გუმბათიანი ორი და უგუმბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. F ისნს არს ეკლესიანი გუმბათიანი ორნი – ერთი გუმბათიანი უპყრავთ სომეხთა, – და უგუმბათო ორი: ერთი წმიდის მარინასი და მეორე მთავარ ანგელოზთა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა მეტეხის დეკანოზმა იესემ და ჰყო სასაფლაოდ წელსა 1808. არს კვალად ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერნაშენი, რომელი აღაშენა, 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

54¹ ასპარეზი. F add: ამ ასპარეზის ჩრდილოთ ჰქმნეს რუსთა სასახლე სავანტყოფო დიდ-შვენიერი, წელსა 1809 (რომელსა უწოდებენ ღომპიტალს.) და ეკლესია ხისა დიდშვენიერი სახელსა ზედა ალექსანდრე ნეველისა.

54² სომეხთა. A, D add: „ხოლო ერთი გუმბათიანი ქოშოეთი“. გასწვრივ ამიაზე A: ქოშოეთის ეკლესია გუმბათიანი აღაშენა ამილახორმან გივმან, შაჰყულიხანად წოდებულმან. ხოლო იყო უწინარეს ქაშოეთის ეკლესია წმ. გიორგისა მცირე, გარნა ამან გივმან მცირის ეკლესიის მახლობელ აღაშენა დიდი ეკლესია გუმბათიანი, მოავლო გალავანი ოთხკომკოვანი და შეამკო ყოვლითავე შვენიერად და უნაკლულოდ.

54² უპყრავთ სომეხთა. E add: ხოლო ერთი გუმბათიანი, კეთილქმნილ შუჭნიერნაშენი, რომელი აღაშენა ამილახორმან გივმან წმიდის გიორგისა ქაშოეთი და მეორე უგუმბათო მცირე, წმიდის გიორგისავე უპყრიეს ქართულთა.

54³ უპყრავთ ქართველთა. B, G, M add: და აწ აღაშენა ეკლესია საფუძვლით დიდი, კეთილქმნილი და შუენიერი წმიდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული ამილახორმან გივმან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებდენ შაჰყუ-

ლიხანს.

C ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავსთ ქართულთა.

F ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავთ ქართველთა. არს კვალად წმიდის სამებისა, აღმენებული და ხით დახურვილი ყარაულის პეტრესაგან.

54³⁻⁴ კალას არს რომაელთა ეკლესია ერთი და მონაზონნი. E abest. B add: და აწ უპყრიესთ ქართველთა.

54⁵ კალას-ტფილისსა. C ქალაქს – ტფილისსა.

54¹¹ ზოგთა ქართული F add: და აწ იწყეს ევროპიულად მრავალთა.

54¹⁶ არა გაუძლისი. A, C, D, E, F გაუძლისი. B, G, M არა გასაძლისი.

234

54²⁰ და აწ ცალიერი. F აწ აღაშენეს და ჰქმნეს მონასტრად დედათა ქრისტესსა 1809.

54³⁰⁻³¹ ეკლესია წმიდის გიორგისა უგუმბათო. დიდი აწ ხუცის სამარი F ანაფხეკ-ზე: „ეკლესია წმ. მოციქულის ანდრეა პირველწოდებულისა: დიდი უგუმბათო“. ამის გასწვრივ აშიაზე: „თუმცა აქა წერილ იყო ეკლესიისა ამის წმიდის სახელი მთავარმოწამისა გიორგისა, არამედ არა არს ესრეთ ვითარ დაუწერიათ, რამეთუ იმავ ეკლესიის სამხრეთის კარ-ზედ მდებარეს ქვაზედ სწერია. რომელ წმიდის მოციქულისა ანდრეა პირველწოდებულისა არს“.

54³³ აწ ხუცის სამარ. M add: სასაფლაო გაბაშვილებისა.

55⁹ ჳევი ქართლისა. A, C, D, E, F ჳევი ქართლოსისა.

55¹⁴ არმაზ. A აშიაზე ამის გასწვრივ: არმაზ არს დიოს ვარსკულავის სახელზედ, რომელი არს ცისა მეექვსესა სარტყელსა ზედა, რომელსა არაბნი მუშ-თარს უწოდებენ. ხოლო არმაზ კერპი იყო აღმართულ ქართველთაგან სახელსა ზედა დიოსისსა.

55²¹ აღწერა მცხეთის ზემოთისა A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ქუათავევის მონასტერი; ციხე კავთისა; მონასტერი ლავრა; მეტეხს მონასტერი; ეკლესია ერთაწმიდისა; ციხე დრისა; კრკონის აღწერა; კრკონს მონასტერი; მეტალი პრპენისა; დედა-ციხის აღწერა; ვერისჯევის ციხე; დანახვის მთის ძირს მონასტერი; ატენი მცირე ქალაქი და ციხე; წყალი მკურნალი ბუგრისა; გორის პირდაპირ ეკლესია გორასა ზედა, უწოდებენ გორიჯვარს.

56¹⁴⁻¹⁵ სხერტის ჳალა. C ჩხერტის ჳალა.

56¹⁸ ერთაწმიდის დასავლით B, G გასწვრივ აშიაზე: აღწერა თემმისა.

56²¹ კრკონს მონასტერი. D, E, F კრკონისათვის.

- 56²¹ გუნბათიანი. A, D, E, F add ყდ წმიდისა.
- 56²⁶ დედა-ციხე D, E, F აშიაზე: დედა-ციხისათჳს.
- 56³¹ ხოვლესათჳს. C, M abest.
- 56³ ატენისათჳს. G, M abest.
- 57⁷ ატენი. C abest.
- 57¹¹ მკურნალი ბუგრისა. B, C, E, F. G, M აშიაზე წყარო (ან წყალი) მკურნალი ბუგრისა
- 58³ აღწერა საციციანოსი. A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ჳევი სკრისა; ჳვედურეთის ჳეოგა; ყინცვისს მონასტერი; სარკეს მონასტერი; ძამის ჳეობა; სამწევრისს ეკლესია; მონასტერი ძამისა; მძორეთი მცირე ქალაქი; ციხე მძორეთისა; მუხალეთის ციხე; აბუხალოს ქვაბნი და ეკლესია; კლდე ყვითელი, ვითარცა ოქრო ბრწყინვალე; მონასტერი ქოზიფას; მონასტერი ყოვლად წმიდისა წრომს სოფიოს კენჭით კრისის-ჳევი.
- 58¹² საგლონის ჳალამდე A, B, C, D, E, F, G M საგნოლის ჳალამდე.
- 59¹⁴ არს წყაროა F აშიაზე: წყარო: მომნელებელი დაცონვილისა. G, M აშიაზე: წყაროს ამბავი.
- 60²⁵ გარნა საზღვარი. A აშიაზე: მუხრანის სამზღუარი.
- 60³⁰ ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარესა შორისი A, B, C, D, M abest „ორს“.
- 60³⁰ აღწერა მცხეთისა. D, F abest.
- 61⁷ სვეტი ცხოველი. A აშიაზე: სუჭტი ცხოველი.
- 61¹⁰ სამთავრო. A აშიაზე: ეკლესია სამთავრო. სამთავარეპისკოპოსო.
- 61⁴ დიდ ლიახვამდე. F add (იჯდა ვიდრე 1811 წლამდე).
- 61⁵ კათალიკოზი, F add (იჯდა კათალიკოსიგა ვიდრე 1811 წლამდე და 1811 წელსა აღიდეს კათალიკოსობა, მთავარეპისკოპოსობა და სხვები საარხიერო ეპარხიანი ბრძანებითა უწმიდესის რუსეთის სინოდისათა და ჳქმნეს ქართლი და სომხეთი ერთ ეპარხიად, რომელსაც უწოდეს პირველს მღუდელ-მთავარს ყოველსა საქართველოსა შინა, მიტროპოლიტი მცხეთისა, ტფილისისა და ქართლისა. და ჳზის მიტროპოლიტი იგი ქალაქსა შინა ტფილისისასა.
- 61¹⁸ არს სიგრძით... ადლი A აშიაზე: სუჭტის ცხოელის სიგრძე არის ოცდაათი ადლი კარის ბჳეს გარდა, შესავალის ეკლესიის კარიდამ, იქიდამ კანკლის წინ გავლებული რომ არის ტახტი იქამდის. ამაჳ სვეტის

მლუდელთ მთავარი შემოსილი სამოციქულოს კითხვაზე დაჯდება, იქამდის არის სიგრძე თექვსმეტი ადლი. სიგანე ეკლესიისა ამავე სვეტის ცხოველისა ოცი ადლი. ამავე სვეტის ცხოველის სიგანე არის შვიდი ადლი საკურთხეველისა. როგორც ეს სვეტი ცხოველი არის გაზომილი, ამ გზით გაზომილი არის კახეთს ალავერდის ეკლესია, სიგრძე და სიგანე სწორე აქვს, რომ ოცოცი ადლი არის.

C სიგრძით 5 ადლი და განით არის ლჭ ადლი. E არს სიგრძით 50 ადლი და განით 25 (ციფრები 50 და 25 E ხელნაწერის ხელით არაა ჩაწერილი. აქ დატოვებული ყოფილა ცარიელი ადგილები და შემდეგ სხვას ჩაუწერია ეს ორი ციფრი).

- 61²² ზეზითა კერილითა. F add შემდგომად მათსა მიტროპოლიტმან მცხეთისა, ტფილისისა, ქართლისა და ექსარხოხმან ყოვლისა საქართველოისამან, უწმინდესის სინოდის ჩლენმან-და კავალერმან ვარლაამ განაახლა კარის ბჭე შინათ და გარეთ და იატაკი ეკლესიისა ამის დაფენილ ჰყო ქვტკირითა.
- 61²⁴ [აწცა ეფლვიან არამედ უშვერ არს]. F ამის ნაცვლად: ირაკლი მეორე და მე მისი გიორგი უკანასკნელი მეფე.
- 61²⁵ სტეფან წმიდისა. A აშიაზე: არაგვის კიდესა ზედა ეკლესია სტეფანე წმიდისა.
- 61²⁵ აღწერა მუხრანისა. A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: შიო მღვიმის მონასტერი; ციხე ბელტისა, რომელსა უწოდებენ ნაციხვარსა; წილკანს ეკლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; მჭადის ჯვარს მონასტერი; ციხე მტკვრისა.
- 62⁸ ჰ მონაზონნი A, C, D, E, F ხუთასნი მონაზონნი.
- 64¹¹ აღწერა არაგვისპირისა და ბაზალეთისა. A აშიაზე ქვესათაურები: ბოდორნას ქვაბნი გამოკვეთილნი; ანანურს ეკლესია; მეფეთა ნასასახლევი. E აღწერა არაგვისპირისა.
- 64¹³ კახეთისასა და არაგვის. B, C კახეთისასა. და არაგვის პირი.
- 65²⁻³ ქართლის მთა. A ქართლის მთა.
- 65¹⁶ აღწერა გუდამაყრისა. D, E. F abest.
- 65²² აღწერა მთიულეთისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: მეფეთა ნასასახლევი; ლომისის ეკლესია; ცისკარა სამეოც კომკოვანი; ნასასახლევი მეფეთა; ქუა, რომელი იყრების ფიქლად და ჰსხდეს მუწუკთაებრ ოქროს ფერად.
- 66¹⁴ პური ნოყიერი. A, B, E, F, G, M პური ნაყოფიერი.
- 66²³ აღწერა ჰევისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბროლი წითლად მჭვირვალი; თრუსო; არშის ციხე; სტეფანწმიდა მონასტერი სამეზისა გუნბათიანი, მცხეთის სამკაულის სახიზარი; მონასტერი კლდესა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ; ციხე დავით აღმაშენებლისა;

ნასასახლევი მეფეთა.

- 67²⁵ სხვათაცა საკვირველთა. A, C, D, E, F აშიაზე: საკვირველ სასმენი.
- 67²⁸ ჳევი გელათისა, ძველად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი. A, D, E, F
ჳევი გველეთისა, ძველად გელათად წოდებული დაბისა მის სახელი.
- 68¹⁷ აღწერა ქსნის-ჳევისა და მამულისა მისისა. A აშიაზე სათანადო ადგი-
ლების გასწვრივ: მონასტერი ხოფა საწინამძღრო; ახალგორი, მცირე
ქალაქი; ციხე წირქვალისა; ყანჩაეთს მონასტერი კაბენი; ხადის ციხე;
მონასტერი ლარგვისი; ციხე ქარჩოხისა; ბერციხე; კოშკნი წარიგე-
ბულნი მრავალნი ჟამურის მხარეს. ჳურთის ჳეობა; ციხე წინკიბე.
- 69³ წმიდის თევდორესი. A, C, D, E, F add ტირონისა.
- 69⁴ შემკული ყოვლითა. A, C, D add რომელ გუმბათოვან ჳყო ერისთავმან
დავით.
- 69⁴ აწ ხუცის სამარ. E ჳზის წინამძღუარი.
- 70³ აღწერა ისროლის-ჳევისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ:
აშატური და ციხე; იკორთის მონასტერი.
- 70⁵ მეჯღვა. B მეჯუდა (შემდეგაც ასევე).
- 70¹⁰ შეჯვადას. C მეჯუდას.
- 70¹¹ მერის-ჳევი. C გერის-ჳევი.
- 236
- 70¹⁵ არს ბალახი, A, C, D, F აშიაზე: ბალახის და თივის ქება. E ბალახისა და
თივის ბუნებისათჳს. B, G ბალახი მაკუდინებელი ცხენთა. M ბალახი
მაკუდინებელი.
- 70¹⁸ მერეს ჳევს. C გერის ჳევს.
- 70¹⁹ მეჯვდას. C მეჯუდას.
- 70³⁰ აღწერა პატარა-ლიახვის ჳეობისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვ-
ვრივ: აწერის-ჳევი და ციხე; ციხე ბეყოსი; ქნოლოს ტბა.
- 71¹⁹⁻²¹ C აკლია სიტყვიდან „მთიულეთსა“ სიტყვებამდე „ჩდილოთ კავკასით“.
- 71⁴⁰ აღწერა მეორე სასპასპეტოსი და საამილახვაროსი. A აღწერა მეორის სას-
პასპეტოსი მემარჯუწნესი. სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე:
წლევის მთაში მონასტერი, თათესაგან მეთაქამეტესაგან ქმნილი;
კასპის ციხე; სამთავისის ეკლესია, გუმბათიანი,საეპისკოპოსო, 13 მამის
ისიდორესაგან ქმნილი; ციხე ქცხლოსისა; მონასტერი ქვაბისმანი;
ეკლესი წ' დი გიორგისა; ციხე კაბერი; მხურვალეთს ზეით არს მონას-
ტერი; უფლისციხისათჳს. B, D, E, G abest.
- F, M აღწერა ჳიდა ქართლისა ანუ ჳემო ქართლისა.
- 72⁶ მუნდამ ერწო-კუდარამდე, C abest.

- 72²⁰ კასპი. F აშიაზე: კასპისათვის და რეხულისა
- 73²³ უფლის ციხე. D, E, F აშიაზე: უფლის-ციხისათვის.
- 73³⁴ აღწერა გორის ქალაქისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გორის ციხე; მეჯუდა დაბა; უსანეთის მონასტერი; ბიეთს მონასტერი. D, E, F გორისათვის. B, G, M აღწერა გორისა.
- 73³⁶ გორასი A, D გორს.
- 74¹⁸ მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიყრამდე. B D E F G M abest
- 74³³ მერის მთისა. C, D, E გერის მთისა.
- 74³⁸ აღწერა დიდის ლიახვისა და პატარა ლიახვისა ვანათამდე. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ნაჭარმაგევი რომელ არს კარალეთი; თედო წმიდა, მცირე დაბა; ეკლესია არბო წმიდისა; ვანათის ციხე; ქვაბნი გამოკვეთილნი; მეღვრევის მონასტერი; ნიქოზს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღმენებული ვახტანგ გორგასლის მიერ, ხოსროვია-ნისა; მცირე ქალაქი ქრცხინვალი; ერედვს ციხე და ეკლესია; მონასტერი გუნბათიანი; მცირე ქალაქი თამარაშენი; აჩაბეთს სასახლე და ციხე მეფეთა; თირის მონასტერი; ციხე კეხვისა; ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი; ეკლესია სპარსის წმ. გიორგისა; გუბთას ნაციხვარი; მდინარე ფაწა; ჯავის ჯევი; სოხოს-ჯევი; მუგუთის-ჯევი; კოშკას-ჯევი; როკის-ჯევი და ბჟის-ჯევი; მშვლების-ჯევი; თიხრევის-ჯევი; ქვა შავი დუდეთს, სალორფინე, ეკლესიათა სახურავი; მთა რუისისა და დაბა ტინისხიდი; ურბნისი ნაქალაქევი და ეკლესია საეპისკოპოსო; ორნი ბრუნავნი წისქვილთანი წყაროთი; რუისს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღმენებული 76 მეფის ალექსანდრესაგან; ბრეთს მონასტერი 13 მამათაგანისა პიროსისა; ჭია მარიამული მკურნალი ბრაზიანის ნაკბენისა; დირბს მონასტერი; წუნარს ეკლესია; ერკნეთს მონასტერი მთაწმიდისა; ნულს ციხე; ყორნისს ქვაბნი კლდისანი; საქართლის ციხე; წყალი მკურნალი ქართ დახუთვილისა და ბუგრ-მუწუკისა; ატოცს ეკლესია წმიდის გიორგისა; ოქონას მონასტერი ძვრისაგან წახრით მდგომარე; კაკალი ნახევარი არს ნიგოზი, ნახევარი თხილი; თიღვას ჯვარის მონასტერთ მაღინას მეტალი ვერცხლისა, მაღინას ციხე და სასახლე მუხაურს ზეით მონასტერი; ბრილს ითხრების კაჟი; ალი ქალაქი; ციხე ალისა; მონასტერი ულუმბას 13 მამის მიხაილის; სურამი, მცირე ქალაქი; სურამის ციხე; იტრიას მონასტერი; ქვიშხეთი; ქვიშხეთის ციხე; ტაშის-კარი; დაბა ფონა და მდინარე ჩხერიმელა; ნუნისს არს ეკლესია საწინამძღრო; ქეფინის-ჯევის წყალი, ძირულა წყალი; საზღვარი ქართლ-იმერეთისა; გესამანია მონასტერი, საწინამძღურო; ტაშის-კარი; ციხე მაგარი, დიდშენი; სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა; ტიმოთისმანს მონასტერი გუმბათიანი, საწინამძღურო; ციხე თორის წყლის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა; პეტრეს ციხე; სამნი აწინდელნი სასპასპეტონი.

- 75²⁶ მერის-ჯევი, A, C, D, E გერის-ჯევი.
- 75³⁰ მერე. A, C, D, E მერმე. M მერია.
- 76²⁷ ძეს მოწესე მკუდარი. A, C, D, E, F აშიაზე: ესე არს საკვრველი უცხო, უკუეთუ არა არს უხრწნელი წმიდა გუამი ვისიმე B, G საცვფრი რამ სასმენია.
- 76³² სომეხნი, ურიანი, ქართველნი. A, D, E, F, M ქართველნი, სომეხნი, ურიანი.
- 77³² მიწა სასუნებელი, C, D, E, F აშიაზე: მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა სუნებითა თვისითა. B, G, M მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა.
- 78¹¹ გამოსდის ძარს. A, B, C, D, E, F, G, M გამოსდის ძირს.
- 78¹⁸ აღწერა გორისა და ლიახვის სეითისა B, C, D, E, F, G, M abest.
- 78²⁹ დუდუს A დეგიოთს; B, D, E დუდეთს; M დეგოთს
- 78⁴² ჟ მეფემან A, B, D, E, F, M ჟდ მეფემან.
- 79⁴ აღწერა დვანის წელისა. B, D, E, F, G, M abesi.
- 79¹² ჭია მარიამული. C, D, E, F აშიაზე: ჭია მარიამული მკურნალი ბრაზიანის ნაკებნისა; M ჭია მკურნალი.
- 79²⁴ ძარის მთას. A, C, D, E, F ძირის მთას.
- 79³⁰ აღწერა ფცის წყლისა B, D, E, F, G, M abest.
- 79⁴²⁻⁸⁰ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა. C, D, F აშიაზე: წყალი მკურნალი ქარით დახუთვილისა და ბუგრ-მუწუკისა; B, G აბანოს წყალი და სხ. M აბანო მკურნალი.
- 80⁵ წახრით მდგომარებს. B, G, M აშიაზე: ეკლესია წახრით მდგომარე
- 80⁷ ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი. B, G, M აშიაზე: კაკალი ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი.
- 80²⁵ აღწერა ალის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81⁸ მიქელ A, B, D, E, F, G, M მახაილ
- 81¹⁰ აღწერა სურამის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81¹⁴ ხაშურს. A, C, D, E, F, ხოშაურს.
- 81¹⁶⁻¹⁷ შინდარას დასავლით არსი A, D, E, F შინდარას არს.
- 82¹¹ აღწერა მთას იქითისა. B, D, E, F, G abest
- 82²³ ჰეფინოს-ჯევის წყალი. A ჰეფინის-ჯევის წყალი (შემდეგაც ასევე).
- 82²³ აღწერა ჰეფინის-ჯევისა. B, D, E, F, G abest.
- 83⁸ აღწერა მტკვრის ჯეობისა B, D, E, F, G, M abest.

- 83²² ჰევი ქიმერეთისა A, B, C, D, E, F ჰევი ქიმერეთისა.
- 83²² აღწერა სადგრის ჰეობისა B, D, E, F, G, M abest.
- 83³⁶ ციხის-ჯვარი A, D ციხის ცვარი.
- 84¹⁰ კვალად ჰეობის აღწერა. B, D, E, F, G, M abest.
- 84²⁸ საერისთოსა, სასპასპეტოსა და სადროშოსი ვითარ არს და იყო B, D, E, F, G, M abest.
- 86¹ აღწერა ჴერეთისა, კახეთისა და სხ. A აშიაზე, სათანადო ადგილების გასწვრივ: კუხოსის წილი ქუეყანა; განდგომა გრიგოლ მთავრისა; ჴერეთსა რომელსაც უწოდებენ; კახეთის უდიდესთა მდინარეთათს; მოვაკანისათს; ჴერეთესათს; ქართლისა და კახეთის სამზღვრისათს; იორის პირის კახთა მეფეთა სასახლისათს; გიორგი-წმიდის დაბისათს; ნინოწმიდის ეკლესიისათს, რომელი არს საეპისკოპოსო, ხოლო ამის ჰელქვეშე მყოფნი არიან ყოველნივე უდაბნონი გარესჯისანი და ეწოდების ამისთს ნინოწმიდელსა არხიმანდრიტელიცა, ვინათგან უდაბნონი გარესჯისანი ვიეთნიმე არიან საარხიმანდრიტონი და ვიეთნიმე საწინამძღრონი; დოდოს მონასტრისათს; სამების საეპისკოპოსო ეკლესიისათს; უჯარმისათს; ბოჭორმის ციხისათს; საეპისკოპოსო ხარჭაშის ეკლესიისათს; ციხე ოჩანისა; ფშავსა შინა მეფის გიორგის ლაშასაგან აღშენებულის ეკლესიისათს; კახნი სდებენ თვსად ძურძუკთა, ღლიღვთა და ქისტთა; ჟინვანისათს; ბოდავის მონასტრისათს; ნოკორნას მონასტრისათს, სადა დაფლულ არის მეფე არჩილ თვსგანვე აღშენებულსა ეკლესიასა შინა; ზედაზადენისათს, რომელსა აწ უწოდებენ ზედაძენს; მცხეთის პირისპირ ჯუარის მონასტრისათს; გრდანისათს; ღვთაების ეკლესიისათს,

338

სადა იმყოფებოდა მამა ანტონი მარტომყოფელი; რუსთველი არს კახეთის სამეფოს მემარცხენე სარდალი; გიშის საეპისკოპოსოს ეკლესიისათს; წუქეთი ალის სასულტნო, შაჰაბაზისაგან მოსმული კახეთისაგან; ფიფინეთისათს, რომელ არს ჴარი; ჴარსა შინა ეკლესიისათს; მოსაბრუნისათს; ბელაქანი; ციხე მაკაბელი და სასახლე მეფეთა; ყარაღაჯი, ხანთა და ოსმალთაგან სასახლედ და ციხედ ქმნილი; ჴოეთისათს; ბოდბის ეკლესიისათს; ბოდბელი ეპისკოპოსი. არს მეწინავე სპასპეტი კახეთის სამეფოსა; წმიდის სტეფანეს ხირსის მონასტრისათს; ციხე ტრაწაყალისა; ჴიაური და ქვაბლოვანი; ვეჯინის ციხისა და ეკლესიისათს; ნეკრესისა და მას შინა საეპისკო-

პოსო ეკლესიისათვის; ნეკრესელი ეპისკოპოსი არს მემარჯვენე სპას-
პეტი კახეთის-სამეფოსა; ჭერემის ქალაქის და საეპისკოპოსოსა
ეკლესიისათვის; გრემის ქალაქისა და ეკლესიისათვის; ლოპოტისათვის;
შუა მთისათვის; თელავის ქალაქისათვის; იყალთოსა და მას შინა
მონასტრისათვის; ალავერდისათვის; ახმეტის ჳევისათვის; კვეტერის
ციხისათვის; ბახტრიონისათვის; მონასტერი ყოვლად წმიდისა, ცხრაკა-
რად წოდებულ ციხე ხორჯისა; პანკისის ჳევისათვის.

- 861 სახელთათვის. B, D, E, G abest. F კახეთის სახელისწოდება, თუ ვითარ
ეწოდა. M კახეთის სახელის წოდება (არატექსტის ხელით).
- 877 ჩუდე A, C, D, E, F 1469.
- 879 ელისენსა A, D, E, F ენისელსა.
- 87³⁷ იორის მდინარისა. C ორის მდინარისა.
- 886 პირუტყვითა. B უსიტყვითა.
- 889 ლიმოსა A, B, D, E, F, G, M ლიმონისა.
- 88²¹ ქვეყანა-წყლისათვის. B, D, E, G, M abest. F მოვაკანისათვის.
- 88²⁸ მოვაკანი. G აშიაზე: მოვაკანი.
- 88³¹ ხოლო მტკვრისა. F აშიაზე: ჳერეთისათვის და იორის მდინარის წარწერისა.
- 88³³ ჳერეთი G აშიაზე: ჳერეთი.
- 88³⁸ იორის მდინარისათვის და მის ქვეყანათა. B, D, E, F, G abest.
- 89³⁵ არჩილ ა მეფისამდე. A, B, D, E, F, G, M არჩილ მეფისამდე.
- 89³⁵ გარეთ-კახეთისათვის. B, D, E abest. F მანავისათვის და საგარეჯოსა.
- 90¹ უსაკმარობით. A, B, D, E, F, G უსახმარობით.
- 90²³ გუნბათიანი. A უგუნბათო.
- 90²⁴⁻²⁶ (და იტყვის...) B, C, M abest, (და იტყვის გარეჯის უდაბნოსა თვისად). F
(გარეჯის უდაბნოსა თვისად, და აწ არღარა.
- 90²⁶ ვერენისა. A „ერევნისა“ აშიაზე: ამას ვგონებ ვერანის ციხეს. B, C, D, E, G
ერევნისა, M ეორენისა. F ვერანისა (გასწორებულია).
- 90³³ ერწოსათვის. B, D, E, G abest. F წარწერა ერწოსი.
- 91¹⁷ მთა კუხეთისა, A, B, D, E, M მთა კახეთისა.
- 91²¹ თიანეთისათვის. B, D, E, G abest.
- 92¹¹ ჳევსურეთისათვის. B, D, E, G abest.
- 92¹⁹ ფშავისათვის. B, D, E, F abest.
- 93¹² დანარჩომი თიანეთისათვის და სხ. B², D, E, G abest. F აღწერა არაგვის
ადმოსავლეთისა.
- 93¹⁹⁻²⁰ ნოკორნა. F აშიაზე: ნოკორნისათვის.
- 93²⁷ ხერკისა და საგურამოსათვის. D, E, F abest.
- 94²⁸ ჳეობა გრდანისა. F აშიაზე: გრდანისათვის.
- 94³⁶ საგურამო. F აშიაზე: აღწერა საგურამოსი.
- 95¹ მარტყოფისათვის. E, G abest.

¹ შემდეგ M ხელნაწერის ქვესათაურები კახეთის აღწერის ბოლომდე დაწერილია არატექსტის ხელით. ამ ქვესათაურებს აღარ აღვნიშნავთ.

² B ხელნაწერს კახეთის აღწერილობის ბოლომდე აღარ აქვს ქვესათაურები.

- 95³⁵ კაკისა და ელისენისათჳს. D, E, G abest. F წარწერისათჳს დიდისა ალაზ-
ნისა და მის შემრთველთა მდინარეთა იმიერ და ამიერ. აღისულტნი-
სათჳს.
- 96⁷ ქურმუხი. F აშიაზე: ქურმუხისათჳს.
- 96¹²⁻¹³ წყალი ფიფინეთისა. F აშიაზე: ფიფინეთისაჳს ანუ ჭარისა.
- 96²⁷⁻²⁸ ბელაქნის-წყალი. F აშიაზე: ბელაქანისათჳს.
- 96³⁸⁻³⁹ ხუნზახსა. A, B, C, D, E, G, M ხუნზახსა.
- 96⁴¹ ნოხპატო. A ნოხპატა. აშიაზე: პირველ ნოხპატად წოდებული. B, D, E, G
ნოხპატა.
- 97⁶ ყარაღაჯისა და ქისიყისათჳს. D, E, G abest. F ყარაღაჯისათჳს, ხორანთისა,
ხორნაბუჯისა ანუ ჭოეთისა.
- 97¹⁰ კმოდე. A, B, C, D, E, G, M კმოდე.
- 97²⁵ მოოჯრდა. F add: ხორნაბუჯის ჩდილოთ, მთაში, არს ეკლესია ამაღლებისა,
კეთილშვენიერ ნაგები, გუმბათიანი, შემუსრავე და დახატული. ამის
ჩდილოთ ჩამოვარდების ჳევი ხირსა, გამომდინარე ცივის მთიდამ და
მომდინარე აღმოსავლეთად დასავლეთიდამ. ამ ჳევის კიდეზედ,
ჩდილოთ კერძო, არს მონასტერი ხირსისა, რომელი ჳყო 13 მამათაგა-
ნმან წმიდამამ სტეფანემ, დიდკეთილშენი. და დაფლულ არს წმიდა
სტეფანე მუნვე. და ჳზის წინამმღვარი. ხოლო ამ ჩდილოთ არს
ბოდბის-ჳევი.
- 97²⁸ ამ ჳევისა ზედა არს ბოდბეს ეკლესია. F ათავსებს განსხვავებულ ტექსტს:
ამ ჳევეზედ არს დაბა დიდი ბოდბე, პირველწოდებული ბოდა.
ამ ჳევის ჩდილოთ და ბოდბეს აღმოსავლეთით, მცირე დაშორებით
არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუმბათო, კეთილ-შვენიერ ნაგები.
აქ მიიცვალა წმიდა ნინა და დაფლულ არს აქვე.
- 97³⁵ წმიდისა ნინოსა. F add: (და აწცა ჳზის ეპისკოპოსი, გარნა არღა პირველი
კახეთისა, არამედ მეორე. ესეცა პატივისათჳს წმიდისა ნინაჳსა არა
აღიღეს აწ ვითარცა სხუანი საეპისკოპოსონი ქართლისა და კახეთი-
სანი). აქა აღაშენა ყ დ სამღუდელომ იოანე ბოდბელმა მაყაშვილმა
სასახლე ფრიად კეთილი და ეკლესია მცირე, სასახლეშივე, დაუჯდო-

მელობისა, ფრიად კეთილ-შვენიერი, არს სასახლე ორგვარი – რუსთა ყიზილბაშთ გვარისა ერთად, საყდრითურთ, ფრიად საქებელი. ამანვე განახლა და განაშენა ეკლესია დიდ საფლავიტურთ შინათ და გარეთ, ეგრეთვე გარემონი მისნი ზვრით, წყაროთ და მარნითურთ. ამ ეკლესიის დასავლით არს მაღაროს სასახლე.

97³⁹ ველსა ზედა. F add: კვალად ამ ეკლესიის ჩრდილოთ, კარგად მოშორვებით, არს ქალაქი სიღნაღი, რომელი აღაშენა მეფემან ქართლისა და კახეთისამან ირაკლი მეორემან, ძემან ცხებულის მეფის თეიმურაზისამან, რომლისა ზღუდე მოავლო მაღალთა გორათა ზედა ფრიად ვრცლად, რომელ დაეტევს სრულიად ქისიყი დედა-წულითურთ, გარნა უწყლო. ამ სიღნაღის დასავლით და ჩრდილოთ აქვს ჳევი ანაგისა, გამომდინარე მისვე მთისა, აღმოსავლეთით ვაქირი, მაშრაანი და სამხრით ნუკრიანი და წმიდის ნინას ეკლესია.

98¹⁵ გაღმა-მჭრისა და შიგნით-კახეთისათჳს. D, E, G abest. F მაწის ჳევობისათჳს.

98³³ კარდენახის-წყალი. F აშიაზე: კარდენახისათჳს.

98³⁵ აღმოსავლეთად. F ავრცელებს და თავისებურად ალაგებს შემდეგს ტექსტს:
ამ წყალსა ზედა არს დაბა კარდენახი. მსახლობელნი არიან თავადნი და გლეხნი. ამ ჳევის ჩდილოთ კერძოთ, მცირედ ზემოთ, არს ეკლესია წმიდისა საბასი, თლილის ქვით ნაშენი, დიდი, გუმბათიანი, უზის წინამძღვარი და სასაფლაო არს ვაჩნადიანთი. ამ კარდენახის ჩდილოთ არს ჳევი ჩალაუზნისა, მისივე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. ამ ჳევზედ არს დაბა ბაკურციხე მაღალსა გირასა და კეთილს ადგილს. ამასა და კარდენახს აქვს ვენახები აღმოსავლეთით, და ღვინო აქაური კეთილ. ამ ბაკურციხის ჩდილოთ, ცივის მთის ძირს, არს ვეჯინი. მას ზეით, მთის კალთას, და ეკლესის ღმრთაების გუმბათიანი, დიდი. აქა ეფლვიან ენდრონიკაანი. ამ ვეჯინის ჩდილოთ არს ჳანდრის უზნის-ჳევი, გამომდინარე მისვე მთისა.

340

ამ ჳევის კიდეზედ მცირედ ზემოთ ჩრდილოთ კერძ, არს მთაში ეკლესია წმიდის გიორგისა უგუმბათო, კეთილშენი კეთილს ადგილს (იტყჳან აქა მოწესეთ დგომასა) ამის ჩრდილოთ არს ჳევი მცირე კართ-უზნისა ანუ გურჯაანისა. ამ ჳევზედ მთაში, ჩრდილოთ კერძო, წყლის კიდეზედ არს ეკლესია დიდი, ორგუმბათიანი ღმრთისმშობლის მიცვა-ლებისა, კეთილშენი შვენიერს ადგილს. აქაცა იტყჳან ყოფასა მონაზონთასა, და აწცა არიან. უზის წინამძღვარი, და აქუსთ სასაფლაოდ ენი-

სელთ მოურავიანთა (ამას იტყვან აღშენებულსა თამარ მეფადასაგან).

კვალად ამ სოფლის გურჯაანის ჩრდილოთ მთის კალთას არს ახტალა.

- 98³⁵ ხოლო ნეინის-წყლის. F აშიაზე: გავაზისათვს, ყვარელისა და ნეკრესისა.
- 99²⁻⁵ F აკლია სიტყვიდან „ხოლო“ სიტყვამდე „ეკლესიით“.
- 99¹³ თრდატ A, B, D, E, F, G ტირდატ. M ბაგოატ.
- 99¹⁷ მეტაფრასი. B add მარტირიკა.
- 99¹⁹ ქალაქი. F add: და არც ჰზის აწ ეპისკოპოსი.
- 99¹⁹ აქუს. F აქუნდა.
- 99²⁴ ჭერემის-წყალი. F აშიაზე: ჭერემისათვს და ველისციხისა.
- 99²⁷ აღმოსავლეთ-ჩდილოთ. A, D, F, F აღმოსავლეთ-სამხრეთ.
- 99²⁹ ველისციხე. F add: ვითარცა მცირე ქალაქი. მსახლობელნი არიან გლეხნი და სომეხნი ვაჭარნი.
- 99²⁹ და აწ უქმი. F abest.
- 99³³ და ზის დღესაცა. A, C, D, E, F ხოლო დღეს არღარა.
- 99³³⁻³⁷ F არ არის, დაწყებული სიტყვებით „ხოლო ამ ჭერემის“ და გათავებული „სახმარნი გლეხთა“.
- 99³⁶ აღმოდის კუპრი. A, D, E, F add: დღესაცა
- 99³⁸ ჩელთის-წყალს ზეით. F ამის გასწვრივ აშიაზე: გრემისათვს
- 100⁵⁻⁶ აკურას-ჯევი. F აშიაზე: აკურას ჯევისათვს.
- 100¹¹ ლოპოტის-ჯევის წყალი. F აშიაზე: ლოპოტისათვს.
- 100¹⁵ დადგა. A, B, G, M დაირღვა. D დაჰსდგა. E დადუა. F დაიდუა.
- 100¹⁹ თურდოს-ჯევი. F აშიაზე: თურდოს წყლისათვს.
- 100²² შუა მთას. F აშიაზე: შუა მთისათვს.
- 100³⁷ თელავი. F აშიაზე: თელავისათვს.
- 100⁴⁰ ციხე. F add: და ქალაქი, სახლობენ ვაჭარნი ქართველნი და სომეხნი.
- 100⁴¹ და მაგრობენ მას შინა. F abest.
- 101⁵ ქვეყნით კახი. A add აშიაზე: ესე არსენი იყო გვარად ვაჩნაძე იზადის ძე, კაცი ბრძენი და მეცნიერი და ელიზურისა ენისა ზედმიწევნილი. აქუნდა შკოლა იყალთოს მონასტერსა და იყო მოძღუარი სამეცნიეროსა დავით აღმაშენებელისა მეფისა, უკეთუ გნებავს, დიდის სჯულის კანონის ბოლოს შესხმად მისწერს თავის მოწაფეს დავით აღმაშენებელს, რომლისა თავი ესრეთ არს: „ამათდა მომართ რასა იტყვი, რასა სიბრძნის მოყუარებ“. რეკტორი დავით.
- 101⁶ შტორის-ჯევი. F აშიაზე: შტორის-ჯევისათვს.
- 101¹⁴⁻¹⁵ ალავერდი. F აშიაზე: შიგნით კახეთისათვს და ალავერდის ეკლესიისა.
- 101²³ ეპისკოპოზად. F add: აწცა არს პირველი არხიეპისკოპოსი კახეთისა, თელავისა ანანურისა და ქართლ-კახეთის კავკასიისა, აქა არს ხატი წმ. გიორგისა ნაწილიანი და სასწაულთმოქმედი.
- 102¹¹ პანკისისათვს D, E G abest.

- 102²⁶⁻²⁷ დაბალნი A, C, D, E, F, G და ბალნი.
 103¹⁴ ეგრეთვე ბანბასა და ბრინჯსა სთესენ. F abest
 103¹⁶ დიდოეთისათჳს. D abest
 103²² ხოლო დიდოეთი. A სათაურის სახით: აღწერა დიდოეთისა.
 104²⁷ ორს ჳევად. A, D, E, F ორს ჳეობად.
 104²⁹ სონა მდინარეს. A, B, D, E, F, G, M ხონა მდინარეს.

341

- 106¹ აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა. A სათანადო ადგილების გასწვრივ
 აშიაზე: რანი არს ყარაბალი; ბრპენი არს ტყვია; კაცთა და ქალთათჳს;
 ნიჯადი არს მიმშველებელი; ზეინკლობა არს აბჯართკეთება ესე იგი
 საომართა იარაღთა; იყი არს არაყი; ჳევი; ჩიმითი დაბა დიდი; ყაბანი
 დაბა დიდი; ეკლესია მცირე; ჳიბლიზი დაბა დიდი და ციხე მეფეთა-
 გან აღშენებული; ყაყიდური დაბა დიდი და ციხე მეფეთაგან აღშე-
 ნებული; ეკლესია მცირე; ქურთათა და ციხე მაგარი; ჳაბა დაბა და
 ჩიმი დაბა; კმარა დაბა და ციხე მეფეთაგან ნაშენი; კარი კლდისაგან
 მეფეთაგან შექმნილი; მეტალი ბრპენისა; გოგირდი და მეტალი
 ვერცხლისა; კუდარო; ციხე თამარ მეფისაგან აშენებული; დაბანი
 რვანი; ეკლესია მცირე; ეკლესია მცირე; ეკლესია და დაბნევი რვანი;
 ბრუტ-საბზელი; ციხე და მცირე ეკლესია; ბადელიძენი და შენობა-
 დაბნევი; ჩერქესიძენი; ქვაბნი გამოკვეთილნი; დაბანი და შენობანი;
 ბასიანს ჳეობა დიდი; ჳარიეხი; ანგუსტი დაბა დიდი.
- 106¹ სახელისათჳს. D abest. F ადგილებთ სახელწარმოჩენისათჳს.
 106⁹ ხოზონხეთი. C ხოზონეთი.
 106²¹ დურძუკოს. A, B, C ძურძუკოს.
 107¹⁰ კასრის-ჳევად. C, F კავკასიის ჳევად.
 107³² ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა. F აშიაზე: აწინდელისა ოვსეთისათჳს.
 108³ ქვეყნისათჳს. E მთის ქუეყანისათჳს.
 109¹² ბრპენისა. A აშიაზე: ბრპენი არს ტყვია.
 109¹⁷ კაცისა და ჩვეულებისა, ჳნისა და სხ. B, D, E, F, G, M კაცთა (ან კაცთათჳს)
 და ქალთატჳს (ან ქალთა).
 110⁶⁻⁸ A, B, C, D, E, F, G, M აკლიათ სიტყვებიდან „და სამწყსონი“ სიტყვამდე
 „ქრისტიანენი“..
 112⁶ ალაგებთათჳს. B, D, E, F, G, M abest.
 112¹¹ ჩიმისათჳს. B, D, E, F, G, M¹ abest
 112¹⁵⁻¹⁶ გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე:
 რომელნი სჳამენ ღორსა არიან ქრისტიანენი A abest:

- 113¹⁹⁻²⁰ კასრის ჯეობას. A, B, კავკასის ჯეობას.
- 115³⁷ იალბუზი A, G აშიაზე: ქარ-მეინვარე. C add. რომელ არს ქარ-მეინვარე.
- 117¹ ღებს. B აღებს.
- 117⁶ გლოლა-ღებს. A გლოლებს.
- 117¹⁷ ლუხუნზედ. A ღიხუნზედ. B ღიუხუნზედ.
- 117³⁰ ქისტისათვს. A სათაურის სახით: აღწერა ქისტეთისა. F ქისტეთისა და ღლიღვისათვს.
- 118⁴ მურმუკისათვს. } B, D, E, F, G, M abest
- 118¹² ღლიღვისათვს. }
- 118¹⁶ და მიერთვის... წყალსა } E აშიაზე: ეს დაგდებული ადგილები დედ
- 118²⁴ არს ჯეობა } ნებშიაც ასე იყო
- 120¹ აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი. A აშიებზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: კლარჯეთისათვს; საათაბაგოსი სამად სახელითა განყოფა; დადო, რომელ არს ფერსათი; სამცხე-საათაბაგოს გამაჰმადიანება; მტკვრის სათავე, რომელი გამოსდის არსიანის მთას, ან წოდებულს ყალნუს, ეგრევე ყარსის მთას; დემოთის ციხე; აწყური ქალაქი; აწყურის მიტროპოლიტი; წნის მონასტერი; ჯვარის ციხე; წნის მტკვარზედ ხიდი; ახალციხე ქალაქი; ოძრახე ქალაქი და ციხე; თამარ მეფაძასა სასახლე ბოცოს წყალზედ; ვანის მონასტერი და ქვაბნი გამოკვეთილნი; წურწყუმელი ეპისკოპოსი; ყველის ციხე ჯაყის წყალზედ; ზარზმას მონასტერი გუმბათიანი; საფარას მონასტერი ყოვლად წმიდისა, გუმბათიანი, სასაფლაო ათაბაგისა; ქალაქი თმოგვი და ციხე კლდესა ზედა; ხიდი მტკვარზედ; ასპინძას ციხე; მგელციხე; ოთას მთასა შინა ქვაბნი სახიზრად გამოკვეთილნი; ასპინძის

¹ შემდეგაც ჩვ. გამოცემის 117³⁰-მდე ქვესათაურები ამ ხელნაწერებს აღარ აქვთ.

342

ჯევის სათავეს მთის ძირში მონასტერი სრულიად სოფიის კენჭით; ვარენტას ციხე; ჯავახეთის მთა ანუ კოდიანი; კოხტის ციხე, დიდშენი; დადემს მონასტერი გუმბათიანი; ჯერთვისს ხიდი მტკვარსა ზედა; ქარზამეთის მონასტერი; ვარძიას მონასტერი კლდესა შინა გამოქვეული.

120¹ ადგილებთა სახელის წარმოჩენისათვს, F abest.

- 122¹⁸ ქვეყანისათვის. F ქვეყანისა და ნაყოფთათვის. B, G, M abest.
- 123³ კაცთათვის. B, F, G, M add და ქალთა.
- 123¹⁷ უმბობენ აწ თათრულსა. C უბნობენ აწ ქართულსა.
- 123²³ სამცხისათვის. F add და მტკურისა.
- 124¹⁶⁻¹⁷ აწყვერი. F აშიაზე: აწყვერისათვის
- 124¹⁷⁻¹⁸ მოსახლენი არიან მესხნი. სომეხნი და ურიანი. A abest. სომეხნი.
- 124²¹ ყვიზის A ყვიზორის. B, C, D, E, F, G, M ყვიზის.
- 124²⁵⁻²⁶ სტრიქონები A არ არისი
- 125¹ ახალციხის-წყალი. F აშიაზე: ახალციხისათვის,
- 125² კვანჯღამდე A, B, D, E, F, G, M კვანჯღამდე.
- 125¹⁸⁻¹⁹ სომეხნი, ურიანი და მცირედნი მესხნიცა. C ჰურიანი, სომეხნი მცირედნი.
- 125³⁰ ოძრახე. F ოძარხე. აშიაზე: ოძარხესათვის და ოცხისა.
- 125³⁸ ჰურნებს ქართთ დახუთვილსა A, B, G, M : აბანო მკურნალი ძლიერად ქართთ დახუთვილისა, მუწუკისა და ბუგრისა, მკურნალთაგან ძნიად საკურნებელისა.
- 126³⁵⁻³⁶ აქარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავიდად გარდავალს. A abest.
- 127⁸ ხობას. A ხობას.
- 127^{11,12} ინწყორას-ჯევი, გამომდინარე კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთითიდად. A abest.
- 129¹⁷ ჯავახეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ხერთვისისათვის; ხერთვისი; ხერთვისს ციხე მაგარი; გოკი მცირე ქალაქი; წყაროსთაველი ეპისკოპოსი და ეკლესია მისი მშვენიერ-გუმბათიანი; ფასო ანუ ჩულურეთი; წუნის ციხე, რომელ არს ქაჯთა ციხე; კუმურდოელი ეპისკოპოსი და ამისი ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, მშვენიერ-ნაშენი; ბარალეთი მცირე ქალაქი; ამირანის გორა და ხიდი მტკვარსა ზედა. F add და ხერთვისისა და ჯავახეთის მტკურისა.
- 129²² ფანავრის ტბას. A, C, D, E, F ფანავრეთის ტბას.
- 130¹⁻² და ხავეთამდე. A, B, C, D, E, F, G, M დასავლეთად (ან დასავლეთამდე).
- 130¹⁰ წუნა. F წუნისათვის და კუმურდოს ეკლესიისა.
- 130²¹ ბარალეთის მდინარე. A, B, C, D, E, F, G, M ბაზალეთის მდინარე.
- 130²⁶ აზავრეთია-ჯევი. A, B, G, M აფხაზეთის ჯევი.
- 130²⁸ ბუშათის-ჯევი. A, B, C, D, E, F, G, M შუბათის ჯევი
- 132¹ ერუშეთისათვის. A სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ძველად ნაქალაქევი და აწ არს დაბა; ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერად ნაგები დიდის კოსტანტინე კეისრის წარმოგზავნილის დესპანის მიერ, ოდეს წარმოგზავნა მეფესა მირიანსა თანა, რომელსა შინა დაასუენეს სამსჭვალნი ქრისტეს უფლისა; სადა ესუენა სამსჭვალნი ქრისტეს უფლისა; ეპისკოპოსი მწყემსი ერუშეთისა; არტანი ქალაქი მცირე; კოლა მცირე

ქალაქი; ეკლესია დადემს გუნბათიანი დადემის ეპისკოპოსისა; ციხე ქუმურლუსი. F add და ეკლესიისა მისისა.

132²⁴ არტანისათვს. B, D, E, G, M abest. F add და კოლისათვს.

133¹ კოლისათვს. B, D, E, F, G, M abest.

133³⁴ ჭოროხისათვს. A, B, D, E, F, G, M კლარჯეთისათვს. A აშიაზე სთანადო ადგილების გასწვრივ: დაბა ქედა, მცირე ქალაქი; აჭარის ხეობა; დიდის ყველის კეთება; ანნას საეპისკოპოსო; ეპისკოპოსი ანჩელი; ფანაკარის ციხე; ათორმეტნი მონასტერნი; სათლე ქალაქი; საეპისკოპოსო ეკლესია მტბევარისა; ციხე თუხარისა, მირდატ მეფისაგან ციხესა შინა აღმენე-ბული ეკლესია; ართვანი მცირე ქალაქი; იშხანის ციხე; ეპისკოპოსი

ისპირისა; ხვარამზე – ხიდი ქვიტკირისა; არტანუჯი ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი; ეკლესია პეტრე-პავლესი; მონასტერი მერისა და ახიზისა, ახიზას ქვაბნი კლდისაგან გამოკვეთილნი; კალმახის ციხე, საერისთო ტაოსი; ფანასკეტის ციხე; ერისთავი ფანასკეტ-ოლთისისა; ბანელი ეპისკოპოსი; ოლთისის ციხე – მეორე საჯდომი ათაბაგისა, შემდგომად ახალციხისა ოლთის ქალაქსა; ტაოსთავი ანუ პარხალი ანუ ტაოს-კარი ანუ ტაო; ასანყალა ქალაქი; ხიდი რახსსა ზედა; ისპირა ქალაქი მცირე ისპირის მდინარის კიდეზედ; სპერის მთა; ხახულის ეკლესია ყოვ-ლად წმიდისა ღვთისმშობლისა; ციხე თორთომისა; აზრუმის გზა; გურჯი-ბოღაზის ჯეობა ანუ საქართველოს ყელისა; საქართველოს და ბერძენთ სამზღვარი; ქალაქი ბაიბურდი; ჭანეთისათვს, რომელ არს ლაზი; ხოფჯა ქალაქი მცირე; რიზა მცირე ქალაქი; სამზღვარი საქართ-ველოსი და საბერძნეთისა,

134⁵ აჭარისატვს. B, D, E, F, G abest.

135³⁷ ანჩა. F abest.

135² ანჩა. F აშიაზე: ვჰგონებ აქედამ იყოს მოტანილი ხატი იგი კელით უქმნელი ღვთაებისა, რომელი არს აწ ტფილისსა შინა, რომელსა დღესაც უწოდებენ ანჩის ხატს.

135⁶ ანაკურტი. F abest.

135¹¹ ნათლისმცემლის მონასტრისათვს. F abest.

135¹⁵ ჯორჯი. E აშიაზე: ამას შ' ა იყო კორპი ნათლისმცემელისა.

136²⁴ ართვინისათვს. F abest.

136⁴¹ იშხანისათვს. F abest.

136⁴² თორთომ-ისპირის მთასა. C თორთომის პირის მთასა; B თორთომის პირის-პირ მთასა.

137¹⁹ მონასტერნი მერისა. C, F, M მონასტერნი გერისა.

- 137³⁹ კალმახის ციხისათვის. F ოლთის-ფანასკეტისა და ტაოსათვის.
- 137⁴² პატიახშითა, A აშიაზე: პატიახში არს ეპარხოზი ტაძრისა, ხოლო ეპარხოზი არს დიდი ვეზირი. დავით.
- 138¹⁹ დაბა დიდი იდი. A, B, D, E, G, M დაბა დიდი. C, F ართვანი დაბა დიდი.
- 139¹¹ ისპირისათვის. F abest.
- 140⁸ თორთომისათვის. F add და ხახულისა.
- 141¹⁴ გურჯი-ბოლაზისათვის. F add: ანუ საქართველოს ყელისათვის, ისპირისა და ბაიბურდისათვის.
- 141²³ ბაიბურდისათვის. F ისპირისა და ბაიბურდისათვის.
- 142³ ჭანეთისათვის. F add ანუ ლაზეზისა.
- 143⁷ მათ მთა-გორათა. A 49 მთა-გორათა. D 49 მთათა-გორათა. E მთათა-გორათა. F გორა-მთათა. M გორათა და მთათა.
- 143⁸ სილოდობითა. A აშიაზე: „სილოდა“ იხილე ამავე ქართლის ცხოვრებასა შინა გვერდსა შინა ფურცლისა რიცხვსა 129. ამავე ხელნაწერის ნაჩვენებ გვერდზე მოთავსებულია შემდეგი: „სილოდა 5,21 გალატელთა. ესე არს მთვრალისა მიერ ხუმრობა, მასხარაობა, ზველვა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაოთა ტრფიალებათა აღსაძრველი რაიმენი, გინა ღვინით ცნობის მიღებით ხმოვანება უკაფიო და უშვერი, გინა მემთვრალეებისათვის ვალის აღება, სილოდანი იგივე. ხოლო ზველვა არს მოკიცხართაგან სხვის მსგავსად საუბარი და სხვასავით სლვა და სიცილი და მისთანანი. ხოლო ფრინველნიცა არიან მზვუელავი ვითა ზორაყი, რომელ არს თუთი, ჩხიკვი, კაჭკაჭი, ციდა-მტკაველა რომელ არს მაიმუნი და სხვანი ეგვევითარნი. დავით რეკტორი“.
- 144¹ სახელისათვის. B, D, E, G, M abest ² F სახელის წოდებისათვის ქვეყანისა ამის.
- 144⁸ ღპვ. A, B, C, E, F, G 785; M 787.
- 144²² ქვეყანისათვის. B, D, E abest. F სიგრძისა და სივრცისათვის.

¹ შემდეგაც ხელნაწერებს B, D, E, G, M ქვესათაურები ამ თავის ბოლომდე აღარ აქვთ.

² შემდეგაც D, E ხელნაწერებს ქვესათაურები აღარ აქვს. B, G ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 16126-მდე. M ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 16232-მდე.

- 145¹⁻⁴ A, B, C, D, E, F, G, M აკლია სიტყვამდე „შოლა“.
- 145²⁸ ხის ნაყოფთა და პირუტყვთათვის A წალკოტთა, ხილთა, სავარდეთა და ყვავილთავს. F წალკოტთა და მტილოვანთა.

- 145³² მელსაპეპონი და პუნპულა. A აშიაზე: მელსაპეპონი არს საზამთრო, ხოლო პუნპულა დასტამბო. დავით რეკტორი.
- 145³⁷ პირუტყვნი, A აშიაზე: პირუტყვთა, ნადირთა, მხეცთა და ფრინველთათჳს.
- 146¹⁴ თევზთათჳს. F მდინარეთა და თევზთა.
- 146¹⁸ გოჭა. A გოჭა, რომელ არს კობრი.
- 146²² მწერთა და მძრომთათჳს. F abest.
- 146²⁹ კაცთათჳს. F add და ქალთა.
- 146³¹ სამოსელთა გამწყსონი. C სამოსელთა გამწყობნი; B სამოსელთა გამწყონი.
- 147⁹ ქვეყნის აღწერისათჳს. A „მთათა, ველთა, ტყეთა და მდინარეთათჳს“.
- აშიაზე სათანადო ადგილები გასწვრივ: რიონის სათავე; აბაშა მდინარისათჳს; ციხე თაკვერი; ციხე ორბეთისა; ციხე დეხვირი; ცაგერს საეპისკოპოზო ეკლესია; მონასტერი მაქსიმელე აღმსარებელისა; მურის ციხე; ჭყვის ციხე; არჰანს ხიდი; გველის თავი; ხონს ეკლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; სებეკას ციხე; მონასტერი ამაღლებისა; თხემლის ციხე; ფერსათის კალთას მონასტერი გუნბათიანი. კაკას ხიდი; დიმი ციხე; ცუცხვათის-ჭევი; ცუცხვათის ციხე; მონასტერი მოწამეთი; გელათის პირისპირ მონასტერი გუნბათიანი; საწის-წყალი; ციხე მიტლოკინისა; საწირეს ციხე და ითხრების მადან რკინისა; ახალდაბის-ხევი; ჯონის ხევი; ოჯოლას ხევი; ჯვარის ციხე; ეკლარის წყალი; აჯამეთის წყალი; აჯამეთის სანადირო მეფეთა; ძეგრის-წყალი; ძეგრს ხიდი ქვიტკირისა; სვეტთა ზედა წერილ არს: არა მამამან... ძეგრის ხიდს ზეით დიდნი ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა; ხევი ქვევრულა; ბერ ციხე; ტყირბულის ხევი ჩოლაბური წყალი: ზუსა-წყალი; ბუჯა წყალი; ჩხარულა წყალი; ჩხარულა მეორე ჩხარი ნაქალაქევი; ციხე მაჭუტაური; ღვანკითის ხევი; ზორეთის ხევი; ჭალ-ატყე; ბუჯაიზუსა წყალი; წყაროდამ გამომავალი თევზი; ხრეთი; ბილას ითხრების კაჟი; სახანოს-წყალი; სახანოს ცინე კლდესა ზედა; ჩიხორი ქალაქი; სკანდა სასახლე მეფეთა და ციხე დიდშენი; ციხე მო და მნახე; სვირის და ლომჭიათ-ხევის ხევი; ტაბაკინის-ხევი; გენე-ბურლის ხევი და მონასტერი; ძირულა მდინარე; შორაპანი პირველ ქალაქი და ციხე, პირველ საერისთავო; ვარძიის წყალი; ვარძიის მონასტერი; მეედნის ხევი; მწყერის ციხე; ეკლესია წმიდის გიორბისა; ხარაგულის ციხე; შრომის-ხევი; კოლომბურის-ხევი; ვაშლების-ხევი; ჩხერის ციხე; ვახანის-ხევი; ვახანის ციხე; ვახანის-წყალი; კაცხს ეკლესია; ციხე კაცხისა; კლდის თხემსა ზედა ეკლესია; სვერის ხევი; სვერის ციხე; ბუინევის ხევი; მღვიმე კლდე დიდი და მას შინა მონასტერი; ჯრუჭი წყალი; სხვა ხევი წყალი; საჩხერე; ციხე მო და მნახე; სვანეთს ეკლესია; გეგუთი სადგური მეფეთა, შენებული თლილის კვით, პალატნი, უწოდებენ ციხედარბაზსა; კახნიაური სადგური

მეფეთა; ქალაქი ქუთაისი ციხე და ხიდი რიონსა ზედა; ციხე ქვიში-
 ლეთს; ხიდი გოსტობიდამ გორდს; მუხალეთის-ხევი; ძმუისს მთაში
 ციხე; ხომლის კლდეში ქვაბი გამოკვეთილი მეფეთა საგანძურთა
 სადები; დღნორს ციხე მაგარი; ტოლის-ხევი; ციხე ტოლა; ბარეულის-
 ხევი; ციხე კეთილშენი; ზნაკვის-ხევი; ციხე ზნაკვას; სადმელის-
 ხევი; ზუგაულის-ხევი; ბარეულს ციხე; კრიხულას მდინარე; ამბრო-
 ლაურს აწინდელთა მეფეთა სასახლე; ხოტევის-წყალი; ციხე კვიტაშვი-
 ლისა; ხოტევის ციხე; აგარის-ხევი; წმიდის ნიკოლაოზის ეკლესია,
 ეპისკოპოზისა, ნიკოლაოზ წმიდანისა; სოხვის-ხევი; კვარას ციხე;
 კლდის ძირზედ რიონზედ ხიდი; რიონის კიდესა ციხე; ნინიას ციხე;
 ხევი ბარულა; ჩონისის-ხევი; მდინარე ლუხუნა; ციხე მინდა; სორის-
 ხევი; ხევი ჯეჯორის; ბოკვის-ხევი; შქმერი დაბა დიდი; ჯეჯორის
 მდინარე; ციხე ჯეჯორის კიდურზედ; კუდარო; ტბა მცირე; კალმახი
 მოხარშვით ზაფრიანის ფრად ქცეული; ონი სავაჭრო ადგილი;
 ღარულას-ხევი; ძეგლევს ეკლესია და ზეთი; საქორიას-ხევი; სიონი
 ეკლესია, რომელსა შინა მკიდარებს თმაი მეფაის თამარისა, კამარასა

345

შინა ნაწნავი ერთი; მიწა სასუნებლო; გლოლის-ხევი და კიდი
 რიონზედ; გლოლას ეკლესია; ღები დაბა. F abest.

- 148 შენიშვნა B, C abest.
- 149³² ტალანი იმერთა. A აშიაზე: ლეჩხუმი არს იმერთა მეფისა ტალანი ესე იგი
 ღამით მცველნი დარაჯნი.
- 149⁴¹⁻¹⁵⁰³ B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ჩამოსული“ სიტყვამდე „მოერთვის“.
- 150³ გუბის-წყლისათვს. F abest.
- 150¹⁶ სალომინაოსათვს. F abest.
- 150²⁴⁻²⁶ B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ვარციხე“ სიტყვამდე „ვარციხეს“.
- 150²⁹ თხმელის ციხე. A აშიაზე: თხმელი არს მურყანი.
- 151¹⁵ წყალწითელასათვს და ოკრიბის წყალთა. F abest.
- 151²⁶ აქა არს მონასტერი. F აშიაზე: მოწამეთათვს და გელათის ეკლესიისა.
- 152¹⁸ რკინა. F აშიაზე: აქ ითხრების რკინა.
- 152²⁴ ყვირილას მომრთველი საჩხეიდო – არგვეთის წყალი. F abest.
- 152³⁵ ხიდი ქვიტკირისა. F აშიაზე: ძეგრის კიდისათვს.
- 153¹⁶ ჩხარი. F აშიაზე: ჩხარისათვს.
- 153³⁴ ღრუდოს. F აშიაზე: ღრუდოსათვს.
- 154²⁰ შორაპნისათვს. F abest.

- 154³¹ ძირულასათჳს. F abest.
- 155¹⁷ ჩხერიმელასათჳს. F abest.
- 155²⁹ შორაპნის ზევით ყვირილას მომრთველთჳა წყალთათჳს. F abest.
- 156¹¹ მღვიმე. F აშიაზნ: მღჳმის მონასტერი.
- 156³² საკურველად შენებული. F აშიაზე საკურველი სასმენელი.
- 156³² კვალად რიონის შემდინარისა მდინარისათჳს. F ქუთათის ქალაქისათჳს.
- 157¹² უპყრავთ აწცა მათ. F ეპყრათ მათ.
- 157¹³ მათგან. F აწ უპყრიესთ რუსთა.
- 157¹⁴ ყოვლადწმიდისა ეკლესია. A აშიაზე: ეკლესია ყოვლად-წმიდისა, დიდ-
შუწნიერი, საეპისკოპოსო ქუთათლისა, ქუთაისს აღშენებული 56
მეფის ბაგრატისაგან.
- 157²⁶ გუმათი. A გუმბეთი.
- 158³ რაჭისათჳს. F abest.
- 159⁴ ორმო დიდი. F აშიაზე: ორმოში სდის წყარო მყინუარი.
- 159¹⁵⁻¹⁶ თბილი წყალი. F აშიაზე: წყალი ტფილი.
- 159²³ შააბაზ ჳრმალი. F აშიაზე: შაჳაბას შესწირა ჳრმალი ოქროთ მოოჳვილი.
- 160¹⁶ ლითონი. F „მეტალი“. აშიაზე: აქა ითხრების რკინა.
- 160²⁴ ზაფრანიანისა. F აშიაზე: კალმახის სიყვითლე.
- 160²⁶ შინაგან ვაკე. A შინაგან ჳევი.
- 160⁴⁰ ზეთი ჳიქითა. F აშიაზე: ჳიქით მდგომი ზეთი, მდულარე მარადის.
- 161³ სიონი. F აშიაზე: სიონის ეკლესია.
- 161⁵ აქავ არს მიწა. F აშიაზე: მიწა მკურნავი სუნებით ქარისა.
- 163¹⁶ და სალომინაოსა. F abest.
- 163¹⁶ საჩხეიდოს საზღვრისათჳს. B, G, M abest.
- 163³⁰ კმოდოვანი. A, G, M, B კბოდოვანი; E, D, F კლდოვანი.
- 164⁴ საჩიჯავადმოსათჳს C B, G, M abest. ხ
- 164¹⁴ ვაკის საზღვრისათჳს! B, G. M abest.
- 164²⁴ საჳილაო-სამიქელაო. A აშიაზე: საჳილაო-სამიქელაოსათჳს,
- 164⁴⁰ ოკრიბის საზღვრისათჳს. M abest.
- 165⁵ მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისიო A, B, D, E, F, G, M მთითა რაჳასა და ამას
შორისით.
- 165²⁵ ოდიშისათჳს. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბანძა და ციხე;
ჳყონდიდი ეკლესია საეპისკოპოსო; აბაშა მდინარე; აბაშა მდინარეზედ
ციხე სახარია და სასახლე დადიანისა; ტეაური მდინაოე; შხეფს ციხე და

პარტიანო; ფოთო; ხორგის-წყალი; ციხე ჭაქვითი და სასახლე და-
დიანისა; ხეთას ციხე და სასახლე დადიანისა; ჭანიას-წყალი; ხოფი და
ეკლესია, ამას შინა ასვენია პერანგი ყოვლადწმიდისა; ჩაისს ეკლესია
საეპისკოპოსო; ზუგდიდი სასახლე დადიანთა; ჭელენჯიხის ეკლესია;
ეპისკოპოსი ჭანის მდინარისა; მდინარე ეგური; ანეკრიას ციხე; რუხს
ციხე; რუხს კაჟი ჩახმახისა; დადის წყალი; ეგრისის-წყალი; ილორს
ეკლესია; მდინარე მოქვისა; ილორს ჯარის მოყუნა; ეგრისი; ეკლესია
საეპისკოპოსო დადის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა
ოდიშს: მთაში ეკლესია მოქვისა; ეკლესია დრანდას, მთაში, საეპის-
კოპოსო, ჰზის მწყემსი კოდორსა და ანაკოფიის შორისთა ადგილთა;
მდინარე ცხომისა და საერისთო ძუჭლად ცხომი; ქალაქი ანაკოფია;
საზღუარი ოდიშისა და აფხაზეთისა.

- 165³¹⁻³⁵ „ამას სწერენ ევროპელნი...“ და სხ. სიტყვებამდე „ეპყრათ ბერძენთა“.
A, B, D, E, F, G, M
- 166³¹ შხეთს. A შხეფს.
- 167¹⁰ ფოთი. F აშიაზე: ფოთის ციხე.
- 167¹⁸ ჭანის-წყალი. A ჭანიას-წყალი.
- 167²² პერანგი. F აშიაზე: ხოფის ეკლესიაში არს პერანგი ღვთისმშობელისა.
- 168¹² ილორს ეკლესია. F აშიაზე: ილორის ეკლესიისათვის.
- 168³³⁻³⁵ დაწყებული სიტყვებით „ამისთვის წერილ არს...“ და გათავებული „მით
სცნობ“ A, B, C, D, E, F, G, M abest.
- 169²⁴ ანაკოფია. F აშიაზე: ანაკოფია ქალაქი
- 170⁷⁻⁸ პირუტყვნი – ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად. A პირუტყვნი –
ცხოვარნი მრავლად და სხუანი მცირედ.
- 170²⁹ ღმერთი – ღორი. C abest.
- 170³⁷ აფხაზეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: საზღუარი
აფხაზეთისა; ალაგოს-წყალი; ზუფუს მდინარე; ზუფუ მცირე ქალა-
ქისებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა; მუწის წყალი; ბიჭვინტას
ეკლესია შვენიერი, საკათალიკოსო და ტახტი აფხაზეთის კათალი-
კოსისა ნიკოფსია; კაპეტის მდინარე; თხა აფხაზური კანჭმაღალი,
რომელსა ასხენ წვერნი ადლნახევარნი.
- 171 შენიშვნა: „ბარონია სწერს“ და სხ. A, B, C, D, abest.
- 171¹⁶ ბიჭვინტას ეკლესია. F აშიაზე: ნიკოფსიის ეკლესია.
- 172³² სვანეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ:სამზღუართათვის
სვანეთისათა; ლაშხეთი; ეცერს ეკლესია სვეტიად წოდებული,
სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა.
- 172⁴⁰ რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდან. A add: ოდიშის კავკასიის თხემამდე

და ალანამდე და....

173₆ სვეტიად წოდებული. F აშიაზე: ეკლესია სვეტიად წოდებული.

173₉ წითლად იაგუნდისა ქმნილი. D ამის გასწვრივ მარჯვენა აშიაზე ვრცელი მინაწერი: მღვდელმა სამუილ (სვანური გვარი აქვს და არ მახსოვს. Кажется Дашниани), მოხუცმა და დღესაც ცოცხალმა (რომელიც სცხოვრობს თავის მრევლში ცაგერს ახლოს, მურის ციხისკენ და საკუთარი მამული აქვს იქვე) 1908 წელს მისს სახლში ყოფნაში სტუმრად, მიაშო მე, რომ ეს კანკელი გუბერნატორის ლევაშოვის ბრძანებით ლაშხეთიდან აპყარეს და ქუთაისში წაიღესო, ჩემს კარწინ გამოატარესო, მარჯანისა იყოო, თვლებით შემკული, მაგრამ გაჭუჭყიანებულიო, მაგიერს კანაელს დაჰპირდენო სვანებსო, უკეთესსაო. ხმა არავის გაუცია. ან ვინ გაუბედავდაო, რომ გაბრიელ ეპისკოპოსის ქალაღიცი ჰქონდათო წამლებო! ეს ამბავი აქ ჩავწერე დაუკარგველობისათვის. სამწუხაროდ ორჯელ ვიყავ სვანეთში და გზაზე იმდენად გავილახე, რომ ლაშხეთი აქეთობისას ვერ ვინახულე. სანამ დამსწრენი ამ ამბისა იპოვებთან, უნდა კარგად გამოკითხვა.

1911 წლ. ივნისს 29-ს.

თევდორე ჟორდანი.

347

174₈ გურიისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გურიის სამზღლური; ლანჩხუთი; ეკლესია საეპისკოპოსო საჯუმათლო; ტბა პალიასტომისა; მდინარე სუფსეი; ციხე ბერიძისა; ჯეობა სურები; გურიანთას ციხე; აკეთ-ბაილეთის წყალი; ციხე ასკანისა; შემოქმედი ეკლესია საეპისკოპოსო; ოზურგეთს სასახლე გურიელისა; მდინარე ხინოსი; ციხე ლეხეურის მთის ძირს; ხინოს ეკლესია, ზის ეპისკოპოსი ხინოწმინდელი; აჭვს ციხე; ალამბარი სასახლე გურიელთა; მდინარე ქობულეთისა; ქობულეთი; ჩაქვის წყალი; ციხე ქაჯეთისა; ჩაქვი; ბათომი; გონია მცირე ქალაქი.

174₂₀ ფოთის ციხე. F აშიაზე: ფოთის ციხისთავს.

